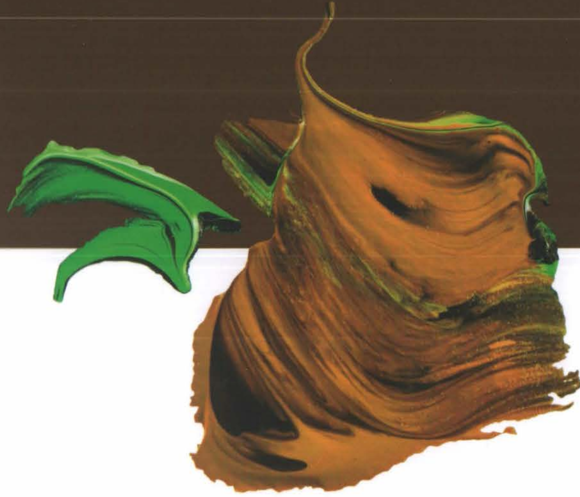
İlkel Mitoloji • JOSEPH CAMPBELL

JOSEPH CAMPBELL

İlkel Mitoloji

Tanrının Maskeleri I

2. Baskı

Türkçesi: Kudret Emiroğlu

JOSEPH CAMPBELL, 1904'te New York'ta doğdu. Çocukluğunda Kızılderililere duyduğu ilgi, onu dünyanın değişik yerlerinde değişik çağlara ait mitosların karşılaştırmalı bilimine götürdü. 1925 ve 1927'de Columbia Üniversitesi'nde BM ve MA dereceleri aldı. Beş yıl Paris ve Münih'te Ortaçağ Fransızcası ve Sanskrit üstüne çalıştı. California'da John Steinbeck ve Ed Ricketts'le Canterbury School'da, 1934'ten itibaren de otuz sekiz yıl Sarah Lawrance Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak çalıştı. Birçok yayımlanmış eseri bulunan Campbell, 1987 Kasımında öldüğünde *Historical Atlas of World Mythology* adlı dizisinin ikinci cildi için Honolulu'da çalışıyordu.

Campbell'in Başlıca Eserleri:

- *Myths to Live By*
- *The Portable Arabian Nights*
- *The Flight of the Gender*
- *The Masks of God (Tanrının Maskeleri)*
  - *Batı Mitolojisi*
  - *İlkel Mitoloji*
  - *Doğu Mitolojisi*
  - *Yaratıcı Mitoloji*
- *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*

İLKEL MİTOLOJİ

(Tanrının Maskeleri ~ I)

İLKEL MİTOLOJİ

(Tanrının Maskeleri ~ I)

JOSEPH CAMPBELL

Islık Yayınları: 15
Bilimsel Yapıtlar Serisi: 4

İlkel Mitoloji (Tanrının Maskeleri – I) / Joseph Campbell
(Primitive Mythology – Masks of God I)

Türkçesi
Kudret Emiroğlu

ISBN 978-605-64699-5-4

Genel Yayın Yönetmeni
Fahri Özdemir

Görsel Yönetmen
Kağan Batır

Islık Yayınları'nda İkinci Baskı: Eylül 2016 / İstanbul

Kapak Tasarım
Kağan Batır

Kapak Resmi
Habip Aydoğdu

Dizgi
Islık Yayınları

Baskı ve Cilt
Metro Matbaacılık Ltd. Şti.
Yahya Kemal Beyatlı Caddesi, No: 94 Begos 3. Bölge
Buca / İzmir

Islık Yayınları
Emniyetevler Mahallesi, Ötügen Sokak, No: 4/B
4. Levent / İstanbul

İLKEL MİTOLOJİ
(Tanrının Maskeleri ~ I)

JOSEPH CAMPBELL

TÜRKÇESİ
KUDRET EMİROĞLU

ÖNSÖZ

•

İlkel Mitoloji'nin Yeni Yayımına Not

Tanrı'nın Maskeleri'nin ilk cildinin 1959'da yayımlanmasının üzerinden daha iki yıl bile geçmeden, Doğu Afrika'nın Tanganika bölgesinde, Olduvai Gorge'de, dünyadaki ilk insan türlerinin tarihini bir milyon yıldan daha eskiye götüren bir dizi yeni keşif oldu. Güney Afrika'da altı ayrı yerden çıkarılan önceki buluntular, ilk insan türünü MÖ y. 600 bine tarihlerken (bkz. aşağıda s. 351-354), yeni geliştirilen Argon-40 yöntemiyle belirlenen 1961' deki Tanganika buluntuları, insan türünü yaklaşık 1.750.000 yaşına tarihliyordu.[1] Ayrıca, bu dönemde yaşamış iki ayrı türün varlığı da ortaya çıkarıldı. Biri Zinjanthropus - "Etiyopya insanı" (Arapça *Balad el-Zenc*, "Etiyopyalılar Ülkesinden") denilen bu tür, geniş çeneli otoburken, öteki tür bir etoburdu; iyi bir avcı olduğu ve çakmaktaşı aletler kullandığı açıkça belliydi. Olduvai'da kazı yapan bilim adamı Dr. L.S.B. Leakey, ikincinin insan türüne daha yakın olduğunu düşünerek ona Homo, "insan" - Homo habilis "becerikli insan" adını verdi.[2] Bütün bu eski buluntular, Tanga-

---

1 G. H. Curtis. "Clock for the Ages: Poussium Argon", *National Geographic Magazine*, c. 120, No 4,1961, s. 590-592.

2 L S. B. Leakey, "The Astonisihing Discovery of "Nutcracker Man", *Illus-trated London News*, c. 235, No. 6267, 1959, s. 217-19; "The Newly Discovered Skull from Olduvai: First Photo-graphs of the Skull", *age*, c. 235, No. 6268, 1959, s 288-289; "Resent Discoveries at Olduvai Gorge", *Nature*, c. 188, No. 4755, 1960, s. 1050-52; "Finding the World's Earliest Men", *National Geographic Magazine*, c. 118, No, 3, 1960, s. 420-35; "New Links in the Chain of Human Evolution: Three Major New Discoveries from the Olduvai Gorge, Tanganyka". *Illustrated*

nika'dan daha önce çıkartılanlar ve daha sonraki Güney Afrika buluntuları, şimdi Homo sapiens çizgisinin dışında bir evrim çizgisine sokuluyorlar ve Australo-pithecus "güneyli maymun insan" başlığı altında değerlendiriliyorlar. Bu kitapta (s. 351), daha övücü bir adla, Plesianthropus "insan benzeri" adını verdiğim bu türün ayrımı, yalnızca Güney Afrika'daki Sterkfontein'de çıkartılan kafatasları, dişler ve kemiklerle sınırlıydı. Bu konunun önde gelen uzmanı Dr. Carleton S. Coon, bir evrim çizgisi boyunca bize doğru ulaşmış olan türün Güney Afrikalı Australopithecus değil de özel bir tür olan Plesianthropus olduğunu düşünmektedir.[3]

Başka bir başlığa ait olmasına karşın bu kitabın konusuna giren ve yayımından hemen sonra gerçekleşen ikinci önemli keşif, Yakındoğu'nun arkeolojisiyle ilgilidir. Türkiye'nin güneyindeki buluntular, Neolitik kültürle ilgili daha önceki bilgilerimizden daha eskiye giden bir dönemin kanıtlarını ortaya koymaktadır. Sonuç olarak: 1. *Proto Neolitik* (bkz. s. 142-144 ve 393), iki bin yıl daha eskiye, MÖ yaklaşık 9.500'e gitmektedir. II. *Temel-Neolitik* (bkz. s. 144-146 ve 393) ilk olarak ne Irak, İran, Filistin ne de Suriye'de ortaya çıktığı artık düşünülüyor; yalnızca Anadolu'da, MÖ y. 7.500'de görüldüğü ve üç aşamada geliştiği düşünülüyor:

1. Önceleri varlığı bilinmeyen, şimdilerde çömlekçilik öncesi ya da Seramiksiz Neolitik denilen dönemin varlığı Filistin'de (Ceriko'da) olduğu kadar Hacılar'da, Çatalhöyük'te ve Anadolu'nun kimi yörelerinde ortaya çıkarılmıştır.[4] Küçük kiremitlerle örülmüş düzenli evleriyle oldukça iyi kurulmuş bir yaşam biçiminin izlerini taşıyan yerleşim alanlarının görünür lüksü, avcılıkla besleniliyor olsa da, tarım ve hayvancılığın da gelişmiş olduğunu gösteriyor. En ilgi çekeni de, hem Hacılar da hem de Ceriko' da ev içi kafatası kültünün kanıtlarının bulunmasıdır (bkz. s. 134-135).

2. Daha sonraları, Çatalhöyük'te, tarihi y. MÖ 6.500 yılına

London News, c. 238, No. 6344, 1961, s. 346-48; L.S.B. Leakey, P.V. Tobias ve J.R. Napier, "A New Species of the Genus Homo from Olduvai Gorge", *Nature*, c. 202, No. 4927, 1964, s. 7-9.

[3] Carleton S. Coon, *The Origin of Races*, Alfred A. Konpf, 4. b., New York, 1966, s 302, 304.

[4] James Mellaart, "Hacılar: A Neolithic Village Site", *The Scientific American*, c. 205, No. 2, Ağustos 1961 ve aynı yazarın, *Çatalhöyük: A Neolithic Town in Analtolia*, McGraw-Hill Book Company, New York, 1967; ayrıca bkz. Kathleen M. Kenyon, *Archaeology in the Holy Land*, Frederick A. Praeger, New York, 1960.

uzanan seramik eşyalar bulunuyor birden; kazıyı yapan Dr. James Mellaart bunları şöyle gözlemliyor: "Sepet ve ahşap kutular dönemi olan seramiksiz Neolitikten, ilk çömlekçilik olan seramikli Neolitik döneme geçişi aslında şimdi görüyoruz."[5] Şimdiye dek bulunmuş olanlar içinde en eskisi olan bu çömleklerle birlikte, sonraki çağların büyük ana tanrıça mitolojilerinin neredeyse bütün temel motifleri olağanüstü görkemiyle gözler önüne seren bilinen en eski Neolitik heykelcikler, simgelerle bezetilmiş yaklaşık kırk kadar şapelle birlikte gün yüzüne çıktı. Şimdiye dek bulunmuşlar içinde en eskisi olan bu Neolitik heykelcikler, hiç de 'arkaik' ilkel ve acemice değildiler; sakin, doğal, yaşamı yansıtan biçimdeydiler.

3. Genellikle en eski köy sanatı diye nitelendirilen bu ünlü, cansız ve gelişigüzel yapılmış çıplak tanrıça heykelcikleri, ancak bir sonraki dönemde, erken Anadolu gelişiminin son döneminde –MÖ y. 5.500-4.500'de– ve sonra da yavaş yavaş çevre bölgelerde ortaya çıktı. Doğalcılıktan soyutlamaya, görsel olandan kavramsal düşünceye doğru ilerleyiş böylece belirmeye başlamıştı. Ayrıca, her şeyin gelişmeye devam ettiği Anadolu çevresinde, maden çağının, küçük boncuklar ve tüpler biçiminde bakırın ve kurşunun kullanıldığı, çeşitli biblolar ve hatta birçok metal aletin kullanıldığı ilk kalkolitik dönemin belirtileri de bu sıralarda görünmeye başlamıştı: Gelecek bin yılın muhteşem seramik eserlerinin (s. 146-148'de tartışılan Halaf, Samarra, Obeid ve başka yerlerde bulunan çanaklar) ilk örneklerine işaret eden güzel, renkli çanaklar da üretilmeye başlanmıştı. Doğuya ve güneye doğru yayılmış yerleşik köy yaşamı biçimleri ve el sanatları, artık bütün Yakındoğu'yu kaplamaya başlamıştı. Yaratıcı dönüşümlerin yeni merkezleri gelişiyor ve –s. 161'de ve devamında inceleneceği gibi– tarihin büyük uygarlıklarından ilkinin, MÖ y. 4.000' de Mezopotamya'da, yükselişinin dönemi artık oluşuyordu.

Kitabın yayımlanmasından hemen sonra gerçekleşen üçüncü önemli bir arkeolojik keşif de –benim burada sonuncu olarak sözünü edeceğim keşif– 1960 yılının aralık ayında Ekvator kıyıla-

[5] Mellaart, *Çatalhöyük*, s. 22.

rında, kumsalda bir Japon çömlek parçasının bulunmasıyla oldu. Peşi sıra yapılan kazılarla, hepsi erken Comon ("çizgili") dönemine ait, MÖ y. 3.000 yılından kalma stilde birçok parça çıkartıldı. Bunlar, Yeni Dünya'da bulunan en eski çanak parçaları. Bu parçalarla birlikte bulunan heykelciklerse Amerika'da bulunan en eski örnekler; aslında bunlara en eski sanat ürünleri de denebilir.[6] Yeni Dünya'ya Pasifik ötesi kültürün izlerinin yayılmış olduğunu tartıştığım bölüm için çok çarpıcı kanıtlar sağlayan bu keşifleri sevinçle karşılıyorum (bkz. s. 203-215). Bu arada, Kolomb öncesi Amerika'da tarım ve hayvancılığın gelişimiyle ilgili araştırmalar yürütülürken, Meksika'da büyük bir başarıyla yürütülen kazılarda, bir zamanlar insanların yaşamış olduğu Tamaulipas'ın güneybatısındaki mağaralarda ve MÖ yaklaşık 3.500 yıllarında (birkaç yüzyıl öncesi ya da sonrası olabilir) Tehuacan vadisindeki mağaralarda yaşayan avcıların ve balıkçıların bitkileri evcilleştirmeye başlamış oldukları ortaya çıktı. İlk ekilenin mısır olduğu ve MÖ y. 1.500'lerden itibaren gerçek Neolitik tarımcı köy aşamasının ilk belirtilerini veren bitki kültürünün gelişmeye başladığını gösteren işaretler artmaya başladı.[7]

Bu üç alanda belirttiğim araştırmalar o denli hızlı gelişiyor ve verimli oluyor ki gelecek yıllarda da hiç kuşkusuz birçok şaşırtıcı keşiflerde bulunulacaktır. Bütün bunların, bu kitaptaki görüşlerimi destekleyeceğini sanıyorum; ama tersi olursa da okuyucu (umarım) nasıl ekleme ve çıkarma yapacağını bilecektir.

Joseph Campbell
New York
1968 Noeli

---

[6] Betty J. Meggers, Clifford Evans ve Emilio Estrada, *Earty Formative Period of Coastal Ecuador: The Valdivia and Machalilla Phases*, Smithsonian Institution, Washington DC, 1965.

[7] Bkz. Richard S. MacNeish, "The Food-gathering and Inci-pient Agricultute Stage of Prehistoric Middle America", Richard Wauchope (y.). *Handbook of Middle American Indians*, University of Texas Press, Austin, 1964-1967, c. l. s. 413-26'da; Paul C. Mangelsdorf, Richard S. MacNeish ve Gordon R. Willey, "Origins of Agriculture in Middle America", *age*, c. l, s. 427-45; Philip Phillips, "The Role of Transpacific Contacts in the Development of New World Pre-Columbian Civilizations", *age*, c. IV, s. 296-315; ve Daniel Del Solar, "Interrelations of Mesoamerica and the Peru-Ecuador Area", *Krotber, Anthropological Sociery Papers*, No 34, Bahar 1966'da.

GİRİŞ

Tanrıların ve Kahramanların Doğal Tarihine Doğru

1. YENİ BİR BİLİMİN ÇİZGİLERİ

Bütün dünya mitolojilerinin karşılaştırmalı incelemesi, insanlığın kültürel tarihini bir bütün olarak ele almaya bizi zorlamaktadır. Ateşin çalınışı, tufan, ölüler ülkesi, bakirenin doğurması ve dirilen kahraman gibi temalar bütün dünyaya yayılmıştır ve her yerde yeni yeni bileşimler içinde görünürler; oysa ki kaleydoskop içindeki parçalar gibi, yalnızca belli sayıda ve hep aynıdırlar. Eğlence amacıyla anlatılan masallarda, açıkçası bir oyun ruhuyla hafife alınan bu tür mitsel konular, dinsel bağlamlarda da işlenmektedirler; ama buralarda yalnızca yaşanmış doğrular diye görülmeyip, kültürün bütününün canlı tanığı olduğu gerçekliklerin açıklanması olarak da anlaşılmaktadırlar. Dinler hem tinsel yetkesini hem de tensel güçlerini bunlardan türetirler. Bu tür mitolojik motifleri ayinlerinde yaşamayan; kâhinleri, ozanları, tanrıbilimcileri ya da filozofları eliyle yorumlamayan; sanatında yansıtmayan; şarkılarında övmeyen ve yaşama güç katan düşlerinde coşku içerisinde denemeyen insan topluluğu yoktur. Türümüzün tarihi, gerçekten, ilk sayfasından beri, yalnızca alet yapan insanın ilerleyişinin bir açıklaması değildir; daha trajik bir biçimde, kâhinlerin zihinlerinden parlak hayallerin dökülmesinin ve dünyalı toplulukların dünyasal olmayan sözleşmelere can verme çabaları-

nın tarihidir. Her toplum doğaüstü tasarımın kendine düşen mühür ve damgasını almış, onun kahramanlarıyla iletişim kurmuş ve halkının günlük yaşamında ve deneyimlerinde bunu kanıtlamıştır. Kendi geleneksel tapınaklarında gözleri kapalı secde edenler, başkalarının ayinlerine ince eleyip sık dokuyarak ve küçümseyerek yaklaşırlar. Dürüst bir karşılaştırma hepsinin aynı mitolojik motiflerle örüldüğünü hemen ortaya koyar. Bu motifler, yerel gereksinimlere göre değişen biçimlerde seçilmiş, örgütlenmiş, yorumlanmış ve ritleşmiştir; ama dünyadaki her toplum tarafından da saygıyla karşılanırlar.

Burada, tarihsel olduğu kadar etkileyici bir psikolojik sorun da ortaya çıkıyor, insan, görüldüğü gibi, genel mitsel kalıtımların düzenlemesi olmadan evrendeki yaşamını sürdüremiyor. Aslında, insanın kendi yaşamının doluluğunun, mantıklı düşüncesiyle değil kendi yerel mitolojisinin derinliği ve genişliğiyle doğrudan orantılı olarak oluştuğu görülüyor. Toplumları harekete geçiren, uygarlıklara temel olan, her biri kendi güzelliğine ve kendini zorla kabul ettiren bir kadere sahip olan bu asılsız temaların gücü nereden geliyor? Ve neden insan, yaşamına temel olacak somut bir şey aradığında dünyayı dolduran gerçekleri değil de, anımsanamayacak kadar eski imgelemlerin mitoslarını seçiyor? –Hatta neden dünyanın sunduğu nimetlerden şükranla yararlanmayı seçmek yerine gazap dolu bir Tanrı adına yaşamı kendisi ve komşuları için cehenneme çeviriyor?–

Çağdaş uygarlıklar, gelenek anlamındaki kendi yerel görüşleriyle birbirlerine tinsel anlamda kapalı mı kalacaklar yoksa artık bunun aşılabileceği daha geniş bir temele ve insan anlayışının uyumuna varabilecek miyiz? Birkaç kültürün mitoslarının, enerji sağlayarak, yaşam dürtüsü vererek ve yönlendirerek, bilinçli ya da bilinçsiz, bizim üstümüzde etkili oldukları bir gerçek; öyle ki bizim düşünen akıllarımız uyuşsa bile, birlikte yaşadığımız ya da babalarımızın birlikte yaşadığı mitoslar belirli bir noktada, bizi başka uçlara doğru yönlendiriyor olabilir.

Bildiğim kadarıyla şimdiye kadar hiç kimse son yılların karşılaştırmalı simgecilik, din, mitoloji ve felsefe alanlarındaki yeni açılımları toparlayarak tek bir resim oluşturma çabasına girişmedi.

Son on yılların zengin arkeolojik bulguları, filoloji, etnoloji, felsefe, sanat tarihi, folklor ve din alanlarındaki yoğun çalışmalarla elde edilen etkileyici açıklamalar, basitleştirmeler ve ilişkilendirmeler; psikolojik araştırmaların son vargıları; Asyalı birçok bilim adamının, keşiş ve edebiyatçının değer biçilemez katkıları, insanlığın tinsel tarihi için temel bir birlik görüntüsü oluşturabilecek biçimde bir araya geliyor. Konumuzun bu oldukça dağınık alanlarında, elde bulunan verilerin sunduğu hazine ötesinde aşırı bir çaba harcamadan, mitoloji biliminin bütünlüğünün *membra disjuncta*'sı bir araya getirilebilir. Önümüzdeki sayfalarda tanrıların ve kahramanların doğal tarihine ilişkin ilk taslağı yazmaya girişiyorum; son biçimini aldığında bütün kutsal varlıkları içerecek – aynı zoolojinin bütün hayvanları ve botaniğin bütün bitkileri içermesi gibi. Hiçbirini yalnızca çok kutsal ve dokunulmaz şeyler olarak ya da bilimsel çerçeve dışında kabul etmiyorum. Bitki ya da hayvan krallıklarının görülür dünyasında olduğu gibi, tanrıların görülebilir dünyasında da yasalarla belirlenmiş bir tarih, bir evrim, bir dizi değişim vardır; bu tür yasaları göstermek de bilimin hedefidir.

2. GEÇMİŞİN KUYUSU

Thomas Mann, mitolojiden esinlendiği dörtlemesi *Yusuf ve Kardeşleri*'nin başında, "geçmişin kuyusu çok derin; belki de dipsiz demek daha doğru" diye yazmıştı. Sonra da şöyle diyordu: "Ne kadar derinden seslenirsek, geçmişin derinlerine o kadar iniyor ve o kadar aşağılara batıyoruz. İnsanlığın ilk temellerini daha çok buldukça, tarih ve kültürünün kavranılmazlığı daha çok anlaşılıyor."[1]

İlk işimiz bunun doğruluğunu sorgulamaktır. Bu amaçla sorunun önce psikolojik yönünü keşfedeceğiz; insanın psikosomatik sisteminde mitos ya da ritüelin kökenlerine bağlanabilecek herhangi yapı ya da dinamik eğilimler bulunabilir mi? Ancak bundan sonra arkeolojik ve etnolojik kanıtlara dönerek, mitolojik kavrayış yeteneğinin keşfedilebilecek ilk biçimlerini öğrenmeye çalışabiliriz.

[1] Thomas Mann, *Joseph and His Brothers*, c. 1, The Tales of Jacob, Alfred A.Knopf, New York, 1936, s. 3.

Mann'ın uyarmış olduğu gibi, aradığımız temellerle ilgili olarak "ipimizi ne kadar tehlikeli derinliklere salsak yine de daha derinlere uzanır." İlk derinliğin, yani en eski uygarlıkların altında –ırkımızın uzun tarihöncesi geçmişinin temelinde– ilkel insanın, güçlü avcının yüz yılları, bin yılları, hatta yüz bin yılları yatıyor; daha ilkel olan bitki ve böcek toplayıcısının yarım milyon yıldan daha eski tarihine kadar iniyor ikinci derinlik. Bunun altında, insanlığın görünen en son çevreninin altında, daha da derin ve karanlık üçüncü bir derinlik var. Ritüeli, kuşlar ve balıklar, maymungiller ve arılar arasında da bulacağız. Bu nedenle, insanın, dünyasının öteki üyeleri gibi, türü tarafından kesinlikle belirlenmiş bir biçimde, çevresi ve kendi türü tarafından iletilen belirli işaretlere karşı yanıt vermeye doğuştan eğilimli olup olmadığı da sorulmalıdır.

Tanrıların doğal bilimi kavramı, uygun bilimsel dosyalarında sınıflandırılmış malzemeyle karşılaştırılarak, insan deneyiminin şimdiki tabakaları kadar, ilkeli ve tarihöncesini de içermelidir; hem yalnızca ana konuya bir tür giriş sağlayan özet ve taslak olarak da değil. Uygarlığın kökenleri çok derindedir. Şehirlerimiz, taşlar gibi, yüzeyde durmuyor. Bu konudaki metnin ilk, zengin, büyük ve dehşetli bölümü, ikinci, üçüncü ve dördüncü bölümlerinden daha kapsamlı olacaktır; çünkü bu bölüm "zamanın geride kalmış karanlık dipsizliği"ne uzanacak ve son zamanlarda insanın içinden seslenen –duygusal olarak– psikolojik bilinçaltının türsel izdüşümünü anlatacaktır. Cro-magnon mağaralarının büyük araştırıcısı sanatçı ve büyücülerinin altında, daha derinde buzul çağının kambur yürüyen insan yiyicilerinin inleri yatıyor. Komşularının beynini çiğ çiğ, kırılmış kafataslarından sıyırıp yutuyor. Günümüze kalan bulmacamsı tebeşirleşmiş kalıntılarına göre şempanzeye benzettiğimiz avcı pigmeler eski Transvaal'in geniş ovalarında geziniyorlar. Burada yalnız Doğu ve Batı'nın üstün kültürlerinin en eski gizlerinin ipuçlarını değil, kendi en gizli umutlarımızı, kendiliğinden oluşan tepkilerimizi ve bastırılmış korkularımızı da bulacağız.

Elinizdeki bu cilt, geçmişin derinlerinde, en derinlerinde kalan ışığı arıyor. Bacon'ın *Bilginin Gelişimi*'ndeki amacı gibi, niyetleni-

len "şimdiye kadar üstünde çalışılıp mükemmelleştirilen bilgilerle, yarım kalmış ya da tamamıyla göz ardı edilmiş olan bilgi alanlarına işaret etmek". Ayrıca, görüş alanı geniş ve belirli ayırt edici ya da anlamlı işaretler alındığında, belirtilen imalarla tahminlere de girişiliyor. Ama değerlendirmenin bütünü –malzemesi zengin ve renkli de olsa– cüret edilen hipotezleriyle birlikte, zorunlu olarak tanımlayıcı olmak yerine tasarı biçimindedir. Çünkü bu malzeme daha önce tek bir özet haline getirilmemiş, vahiylerin kökleri bilimine yönelinmemiştir.

Tarihöncesi insanın tinsel köklerinin incelenmesinden sonra, izleyen üç cilt içinde, yani *Doğu Mitolojisi*, *Batı Mitolojisi* ve konunun geriye kalan doğal bölümlerini içerecek olan *Yaratıcı Mitoloji* adını verdiğim ciltte, bu konuları yeniden gözden geçireceğim. 'Doğu' başlığı altında Hint, Güneydoğu Asya, Çin ve Japonya'nın geniş ve değişken, ama yine de özünde tek olan felsefi mitos ve mitolojik felsefe gelenekleri hemen toparlanabilir. Bu bütün, daha eski, ama yakından ilişkili arkaik Mezopotamya ve Mısır mitolojik kozmogolojileriyle ve daha geç, daha uzak olan, ama yine de özünde karşılaştırılabilecek olan Kolomb öncesi Orta Amerika ve Peru sistemleriyle birleştirilebilir. "Batı" başlığı altında ise, gelişimle ve ahlakla yönlendirilmiş Zerdüştlük, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam mitolojileri yer alıyor. Doğal olarak bunlar, Grek-Romen panteonu ve Kelt-Germen mitolojileriyle olan ilişkileriyle ve karşılıklılığıyla birlikle sunuluyor. Son olarak da *Yaratıcı Mitoloji* başlığı altında çağdaş dünyanın en önemli mitolojik geleneği incelenecek. Köklerini Yunanlılardan aldığı ve Rönesans çağında doğduğu söylenebilecek ve bugün de Batılı sanatçıların, şairlerin ve filozofların eserlerinde hep düzenli bir biçimde serpilip gelişen bu geleneğe göre, şimdilerde bilimin uğraşısı olan dünya tansığının kendisi en son vahiydir.

Mann'ın dediği gibi, insan ırkının yaşamında mitolojik olan eski ve ilkel düşünce biçimiyken, bireyin yaşamında beklenilenden de uzun sürmüş ve olgunlaşmış bir düşünce biçimi,[2] ilkelden en gelişkinine dek bu konunun bütün geçişleri boyunca yankılanan etkileyici bir uyumun sesi hep duyulacaktır.

---

[2] Thomas Mann, "Freud and the Future", *Life and Letters Today*, c. 15, No. 5, Sonbahar 1936, s. 89.

3. BİLİM İLE MASALIN SÖYLEŞİSİ

Mitolojiye bilimsel bir yaklaşım sağlama çabaları, alanının geniş ve verilerinin dağınık olması yüzünden geçen yüzyıla kadar bir türlü başarı kazanamadı. Bütün araştırma alanlarında (Klasik ve Doğu bilim anlayışı karşılaştırmalı filoloji, folklor, Mısırbilim, *Kitabı Mukaddes* eleştirileri, antropoloji, vb.) bilgi hazinesi genişlerken, bir yandan da özellikle on dokuzuncu yüzyıl boyunca, yetkelerin, kuramların ve fikirlerin çatışması, eski Budist kıssası 'Körler ve Fil' deki çılgın kargaşayı andırıyordu. Filin başına dokunan kör adamlar, "fil bir su kovasına benziyor" derken; kulaklarına dokunanlar "harman küreği gibi"; dişlerini yoklayanlar "yok hayır! Aslında saban demirine benziyor"; hortumunu tutanlarsa "olsa olsa bu bir saban kolu" diye söyleniyorlardı. Belini tutanlar da "hayır, aynı ambar sandığı gibi" diye bağırıyorlardı. Bacaklarını tutanlar sütuna, kıç tarafındakiler dibeğe, aletini tutanlar havaneline, kuyruğunu tutanlarsa fili yelpazeye benzetiyorlardı. Ve aralarında "fil şuna benzer, şuna benzemez" diye bağırıp çağırarak kavga ediyorlardı.

Buda'nın kıssadan hissesi şöyle: "Elbette sapkınlar sürüsü, keşişler, Brahmanlar ve gezgin dervişler sapkınlıklarıyla hastadırlar. Sapkınlıklarından memnundurlar, sapkın görüşlerinin dayanaklarıyla hareket ederler ve kördürler, gözleri yoktur: İyiliği, kötülüğü, doğruyu, eğriyi bilmezler, birbirleriyle tartışır, gürültü çıkarır, çekişir ve dillerinin kamalarıyla birbirlerine vururlar; şu doğru bu yanlış, şu yanlış bu doğru deyip dururlar."[3]

Eksiksiz bir karşılaştırmalı bilimin ilk taslağının türetilebileceği iki alan klasikler ve *Kitabı Mukaddes* öğretileriydi. Ama Hıristiyan geleneğin temel inançları, bu ikisinin aynı düşünce düzleminde karşılaştırılmasını küfür sayıyordu. Yunan mitosları doğal düzenin parçası sayılırken, *Kitabı Mukaddes*'te geçen mitoslar doğaüstü diye görülmekteydi. Klasiklerdeki kahramanların (Herakles, Theseus, Perseus, vb.) mucizeleri edebiyat olarak incelenirken, İbrani kahramanlar (Nuh, Musa, Yeşu, İsa, Petrus, vb.) gerçek tarih olarak kabul edilmek zorundaydı. Oysa gerçekte, iki

---

[3] *Udana* 6.4.66-69; Ha. Eugene Watson Burlingame, *Buddhist Parables*, Yale University Press, New Haven, 1922, s. 75-76.

çağdaş geleneğin masalımsı öğeleri, aynı biçimde, eski, tunç çağı Mezopotamya'sından türetilmişti –modern arkeoloji biliminin gelişmesinden önce de aslında bu tahmin edilebilirdi–.

Sahnenin kargaşasına etki eden üçüncü ve çok daha gürültücü bir disiplin de hızla gelişen Aryan, Hint-Germen ya da Hint-Avrupa filolojisiydi. Daha 1767 gibi erken bir tarihte, Hindistan'daki bir Fransız cizvit, Peder Coeurdoux Sanskrit ile Latincenin önemli ölçüde benzeştiğini gözlemlemişti.[4] Batı'nın ilk dikkate değer Sanskrit uzmanı, Kalküta yüksek mahkemesi yargıcı ve Bengal Asya Araştırmaları Derneği kurucusu Sir William Jones (1746-1894), bu ilişkiyi kavrayan ikinci kişi oldu. Jones, Latince, Yunanca ve Sanskritin dilbilgisi yapılarını karşılaştırarak, üçünün de, kendi deyişiyle "belki de artık yaşamayan ortak bir kökten çıktığı" sonucuna vardı.[5] 1816'da Franz Bopp (1791-1867) Sanskrit, Yunanca, Latince, Farsça ve Germence fiil çekimlerinin karşılaştırmalı incelemesini yayımladı.[6] Ve sonunda, yüzyılın ortalarına gelindiğinde, uygar dünyanın büyük bölümünde yakından akraba dillerin yayılmış olduğu açık biçimde ortaya konuldu. Sanskrit ve Pali diliyle (Budist yazmaların dili) birlikte, kuzey Hindistan dillerinin çoğu ve Sinhali (Seylan) dili, Bulgarca, Lehçe, Rusça gibi Slav dilleri, Yunanca, Latince, Farsça, Ermenice, Arnavutça ile Estonca, Fince, Laponca, Macarca ve Baskça dışında bütün öteki Avrupa dillerinin geniş, yaygın bir diller ailesinin üyeleri olduğu ve hepsinin aynı kökten çıktığı bulunmuştu. Böylece İzlanda'dan Hindistan'a uzanan bir süreklilik açığa çıktı. Yalnızca diller değil, uygarlık ve dinler, mitolojiler, yazın biçimleri ve buralarda yaşayan halkların düşünce biçimleri de aynı şekilde karşılaştırılabilirdi. Örneğin, eski Hindistan'ın Vedik panteonu ile ortaçağ İzlanda'sının Eddik panteonu ve Yunanlıların Olym-pos'u böyle bir karşılaştırmaya tabi tutulabilirdi. Elbette zamanın önde gelen bilim adamları ve filozoflarının bundan etkilenmesi kaçınılmazdı.

---

4 Bkz. A. Meiller ve Marcel Cohen, *Les Langues du monde*, H. Champion. Paris, 1952, s. XXIII.

5 Sir William Jones, "Third Anniversary Discourse", 2 Şubat 1786, *Works*, y. Lord Teignmouth, Londra, 1807, c. III, s. 34.

6 Franz Bopp, *Über das Conjugationssystem der Sanskritsprache in Verglei-chung mit jenem der griechischen, lateinischen, persechen und germinischen Sprache*, Frankfurt am Main, 1816.

Keşif, uygarlık tarihinin felsefi olarak en olgun ve en üretici halklar topluluğunun bu büyük etnik yayılmayla ilişkili olduğunu belirlemiş görünüyordu. Öyle görünüyordu ki Doğu'da, birçok siyah ırkın yurdunda bile üstün kültürel eğilimlere temel itici gücü sağlayanlar, daha açık renkli olan Hint-Aryanlardı. Bu kültürel eğilimlerin kayıtlı en eski biçimleri Sanskrit Vedalar ve Vedik panteonlarca dile getirildi (Homeros şiirleri ve Yunanlıların Olympos panteonu biçim ve öz olarak o kadar yakındı ki İskenderiyeliler benzerlikleri tanımakta hiç zorlanmamışlardı); sonraları da, daha gelişkin aşamasında, Gautama Buddha'nın soylu zihninin esinlediği sözlerin tüm Doğu'da mucize yaratması ve herhangi bir Tanrı için değil yalnızca Budalık adına; yani arınmış, mükemmelleşmiş, bütünüyle verimli olmuş ve aydınlanmış insanın kendi bilinci adına yükseltilen tapınak ve padogalar, Avrupalı birçok bilim adamınca tipik Aryan özellikler olarak görülmeye başlandı.

Bu, tarihsel öneminin yanı sıra, çok tehlikeli de olabilecek bir keşifti: Çünkü dingin bir bilimin sözcükleriyle söylenmiş olsa da, zamanın belli bir duygusal eğilimiyle çatışıyordu. Fizik, biyoloji ve coğrafya alanlarında yapılan sayısız keşiflerin ışığında, *Eski Ahit*'teki Yaratılış mitolojisinin öyküsü artık gerçek olarak kabul edilemezdi. On yedinci yüzyılın başlarında güneş merkezli evren görüşü kutsal metinlere aykırı bulunarak hem Katolik engizisyon hem Luther tarafından mahkûm edilmişti; on dokuzuncu yüzyıl eğitim dünyasının eğilimi, daha çok gerçeklere ters düştüğü için kutsal metinleri reddetme yönündeydi. Yahudi yazmalarla birlikte, Yahudi Tanrı'nın ve Hıristiyanlığın kutsal yetkesi de sona eriyordu. Rönesans, Yahudi-Hıristiyan öğretisinin Tanrı'nın vahyedilen yasalarına boyun eğme ülküsüne, Yunan hümanizmiyle karşı çıkmıştı. Ve şimdi, etnik sürekliliğin keşfedilmesiyle, bu hümanizm bir yandan Hint Upanişadları'nın ve Budist Sutraların geniş, tanrısız dinselliğiyle, bir yandan da Hıristiyan Roma'yı ele geçirmek için yola çıkıp sonunda kendileri Hıristiyan olmuş olarak geri dönen pagan Germenlerin ilkel canlıcılığıyla birleştiriliyordu. Avrupa kültürel mirasının Yahudi-Hıristiyan öğelerine karşı pagan etkisi güçlenmiş görünüyordu. Dahası, bu esinleyici ve canlılık taşıyan ruhsal geleneğin çıkış yeri olarak Avrupa'nın

kendisini gösteren kanıtlar görünmeye başlayınca –özellikle de Germenlerin toprakları*– bilimsel dünyayı romantik Avrupalı coşku seli sardı. Grimm kardeşler, Jacob (1785-1863) ve Wilhelm (1786-1859), peri masallarını, aralarında unutulmuş Hint-Avrupa mitolojisinden kalıntılar keşfetme inancıyla derlediler. Schopenhauer, Sanskrit Upanişadları "dünyadaki en gönül okşayıcı ve yüceltici metin" olarak selamladı.[7] Ve Wagner, eski Germen mitolojilerindeki Votan, Loki, Siegfried ve Rhine perilerinde, kendi Germen dehasının gerçek izlerini buldu.

Birkaç amatörün yaratıcı hayal güçleriyle bilim adamlarının araştırmalarından çıkardıkları bu duygusal ürün, filolojik araştırmaların sonucu oldu ve düşünceler düşüncelere yol açtı; düşünceler, harekete yol açan siyasal yaşama girdi ve potansiyel olarak çok tehlikeli bir durum doğdu. İlk adım 1839'da, Fransız aristokrat Courtet de l'Isle yeni bilim olarak kavradığı bilgiler temelinde bir siyaset kuramı önerdiğinde atıldı. Yapıtının adı *La Selence politique fondée sur la science de l'homme; ou, Etude des races humaines*'ti (Paris, 1839). Bu eğilim Kont Arthur de Gobineau' nun dört ciltlik *Essai sur l'inégalité des races humaines* yapıtında (1853-1855) ve Kont Vacher de Lapouge'nin *L'Aryen et son rôle social*'inde (1899) geliştirildi. Ve sonunda, Wagner'in İngiliz damadı Houston Stewart Chamberlain'ın itibar gören *The Foundations of the Nineteenth Century* (1890-1891) adlı yapıtı Alfred Rosenberg'e gerekli temeli sağlamaya yetti. Rosenberg 1930'da *Der Mythus des 20. Jahrhunderts*'i yazdı ve gezegenimizi ateşler içine attı.

Mitoloji, elbette, çocuklar için bir eğlence değil. Arkaik, yalnızca bilim adamlarını ilgilendiren, çağdaş eylemcilerin ilgi alanı dışında kalan bir konu da değil. Mitolojinin simgeleri (ister görünür resimler isterse soyut düşünceler biçiminde olsun) en derin

---

* Bu kanıtların çağdaş değerlendirilişi için bkz. Paul Thieme, "The Indo-European Language", *Scientific American*, c. 199, No. 4 (Ekim 1958), s. 63-74 ve Peter Giles'in *Encyclopedia Britannica*, 14. y. (1929), c. 12, s. 262-63'deki "Indo-Europeans" makalesi. Thieme çekirdek halkın yurdu olarak, MÖ 4 binlerdeki Vistül ve Elbe arasındaki bölgeyi gösterir. Giles kabaca eski Avusturya-Macaristan İmparatorluğu bölgesini benimser. A. Meillet ve Marcel Cohen, öte yandan, büyük yapıtları *Les Langues du Monde*'da (Paris, H. Champion, 1952), s. 6, anayurdu "güney Rusya ovaları, belki daha eski dönemde Orta Asya'da" gösterirler.

7 Arthur Schopenhauer, Parerga II, par 185, *Werke*, c. VI, s. 427.

dürtü merkezlerine dokunup onları harekete geçirir, eğitim görmüşleri ve cahilleri aynı biçimde etkiler; yığınları, uygarlıkları harekete geçirir. Bu nedenle de son teknolojik araştırmaların sonuçlarının çağdaş yaşamın altyapısına getirdiği uyumsuz odaklaşma gerçek bir tehlike doğurmaktadır. Dünya tek bir toplum olarak bütünleşirken, antropolojik ve psikolojik keşiflerden çıkartılabilecek ortak bir ahlak sistemi olduğu düşüncesi, yalnızca ilk çıktıkları uzman bilimsel yayımlarda kalmaktadır. Elbette aya roketlerle gidecek çocuklara, iyi toplum ve insanın doğadaki yeri kavramları üzerine kurulu bir ahlak ve kozmolojinin, atı terbiye etme kurallarından önce geldiğini vaaz etmek çılgınlıktır Artık dünya çok daha küçük; şeytanın hâlâ konuşabildiği günlerde kabile üyelerinin düşmanlarına karşı bir araya getirildiği eski Cennetlik Kavim (ister Yehova, ister Allah, Votan, Manu ya da Şeytan olsun) oyunları yanında, insanın akılla ulaşabilecekleri çok daha fazladır.

On dokuzuncu yüzyıl bilim tiyatrosundaki tinsel, çağaşımsal Aryan savaş çığlıkları çabuk söndü; insan topluluğunun daha geniş kavranılması gerektiği düşüncesi gelişti. Bunun nedeni de arkeoloji ve antropolojinin öncülerinin sağladığı beklenmedik bilgi akışıydı. Örneğin, çok kısa sürede, hem eski Hint-Avrupa kabilelerinin birçok ırkla karışmış olduğu hem de onların icadı olarak kabul edilenlerin büyük bölümünün, daha eski Mısır, Girit, Mezopotamya kültürlerinde çok daha fazla geliştirilmiş olduğu ortaya çıkarıldı. Ayrıca, olası Aryan ya da Semitik etkinin çok ötesinde, hem *Kitabı Mukaddes*'te ve dinsel bilgilerde geçen mitolojilere hem de klasik mitolojinin ana temalarına dünyanın her tarafında rastlanması, eski sorunları, övünme ve önyargıları gündemden çıkaracak kadar tarihöncesi uygarlık çerçevesini genişletti.

On dokuzuncu yüzyılın bu yeni keşiflerinin insan zihnine nasıl etki yaptığı, aşağıdaki birkaç örnekleyici olayın özetlenmesinden anlaşılabilir:

1821 Jean François Champollion, Reşit taşından Mısır hiyerogliflerini çözdü, böylece Yunan ve Yahudi dünyasından iki bin yıl kadar daha eski bir uygarlığın dinsel edebiyatı ortaya çıktı.

1833 William Ellis'in *Polinezya Araştırmaları* (4 cilt) Güney Denizi Adaları'nın mitos ve geleneklerine giriş sağladı.

1839 Henry Rowe Schoolcraft'ın *Algic Araştırmaları* (2 cilt) Kuzey Amerika Kızılderili mitoslarının ilk önemli derlemesini oluşturdu.

1845-50 Sir Austen Henry Layard, eski Ninive ve Babil'de kazılar yaparak Mezopotamya uygarlığının hazinelerini ortaya çıkardı.

1847-65 Jacques Boucher de Crévecoeur de Perthes, *Antiquités celtiques et antédiluviennes*'de (3 cilt) Avrupa'da insan varlığının Pleistosen dönemde başladığını ortaya koydu (yani yüz bin yıldan daha eski) ve çakmaktaşlarını sınıflandırarak eski Taş Çağını üç döneme ayırdı. 1) Mağara Ayısı dönemi, 2) Mamut ve Yünlü Gergedan dönemi, 3) Ren Geyiği dönemi.

1856 Johann Karl Fuhlrott, Doğu Almanya'da bir mağarada, Mağara Ayısı ve Mamut dönemlerinin güçlü avcısı Neanderthal insanın (Homo neanderthalensis) kemiklerini buldu.

1859 Charles Darwin'in büyük yapıtı *Türlerin Kökeni Üstüne* yayımlandı.

1860-65 Edouard Lartet, Güney Fransa'da Cro-magnon insanın kalıntılarını buldu; Cro-magnon insan Pleistosen Çağın sonunda, Ren Geyiği döneminde, Avrupa'da Neanderthal insanı yok etmişti.

1861 Abbé Brasseur de Bourbourg, bilim dünyasına eski Orta Amerika mitoloji metni *Popol Vuh*'u tanıttı. Tarihi 60'lı yıllardan itibaren, mitolojilerin ana konu ve motiflerinin evrenselliği genel olarak kabul görmeye başladı. Genel düşünceye göre bunun bir tür psikolojik açıklaması bulunacaktı. Böylece iki ayrı noktadan karşılaştırmalı araştırmalar yapılmaya başlandı.

1868 Philadelphia'da Dantel G. Brinton, *Yeni Dünya'nın Mitolojileri*'nde Yeni Dünya ile Eski Dünya'nın yüksek kültürlerinin mitolojilerini karşılaştırıyor. Ber-

lin'de Adolf Bastian, *Das Beständige in den Menschenrassen und die Spielweite ihrer Veränderlichkeit*'da sorunu karşılaştırmalı psikoloji ve biyolojiyle çözmeye çalışarak önce insan mitolojilerindeki "değişmezler", sonra da "değişkenler" üstüne eğiliyordu.

1871 Edward B. Tylor, *İlkel Kültür: Mitoloji Felsefe, Din, Dil, Sanat ve Geleneğin Gelişimi Üstüne Araştırmalar*'da bütün ilkel düşüncenin sistematik yorumuna girişerek 'animizm' kavramına psikolojik bir açıklama getirmeye çalıştı.

1872-85 Heinrich Schliemann, Truva (Hisarlık) ve Miken'de kazılar yaparak Yunan uygarlığının Homeros ve klasizm öncesi tabakalarını ortaya çıkardı.

1879 Don Marcelino de Sautuola, Kuzey İspanya Altamira'daki mülkünde Mamut ve Ren Geyiği dönemlerine ait muhteşem mağara resimlerini buldu.

1890 Sir James George Frazer bu dönemin bütün antropolojik araştırmalarını bir araya getiren *Altın Dal*'ı yayımladı.

1891-92 Eugéne Dubois, Orta Java, Solo Irmağı'nda, Trinil yakınlarında, "kayıp halka" Pithecanthropus erectus'un (dik yürüyen maymun-insan) kemik ve dişlerini buldu; en büyük beyne sahip gorille (600 cm^3) çağdaş ortalama insanın beyni (1400 cm^3) arasında bir beyin kapasitesine sahipti.

1893 Sir Arthur Evans Girit kazılarına başladı.

1898 Leo Frobenius ilkel kültür çalışmalarına yeni bir yaklaşım getirdi *(Kulturkreislehre* "kültür alanı kuramı"): Ekvator Batı Afrika'sından doğuya, Hindistan, Endonezya ve Polinezya'dan Pasifik'i geçerek Ekvator Amerikası ve Kuzeybatı sahiline uzanan ilkel kültür sürekliliğini tanımladı.[8] Bu yaklaşım, Brinton, Bastian, Tylor ve Frazer'in temsil ettiği eski "koşut gelişim" ya da "psikolojik" yaklaşım

---

[8] Leo Frobenius, "Die Masken und Geheimbunde Afrikas", *Abhundlungen der Königlichen Leop-Carol. Deutschen Akademie der Naturforscher*, Bd. LXXIV, Nr. l. Halle, 1898.

okullarına karşı kökten bir karşı çıkış getirirken, "evrensel" denilen temaların dağılımı sorununa da geniş ve cesur ilkel-okyanusaşırı 'yayılım kuramı'yla yanıt vermiş oluyordu.

Böylelikle çağ açıcı bu yüzyılda neredeyse inanılmaz olan tinsel ve teknolojik dönüşümler gerçekleşti; eski düşünce ufukları dağıldı ve küçük yerel övünme alanları yerine yeni ve tek bir dünyanın insan bilimi, bilginin odağı oldu. İnsana ilişkin konulara yeterince yer verir görünen on sekizinci yüzyılın eski disiplinleri, daha geniş bir konunun yan dalları durumuna geldiler. Eskiden temel sorun insanın doğal çevresi karşısındaki doğaüstü niteliğiyken, Aziz Tomasso Aquinas'ın "insanın doğal bilgisinin üstünde olan" ve dolayısıyla "Tanrı insanın düşünebildiği Tanrı'dan çok daha yücedir"[9] sözleriyle dile getirilen yüce dinlerin kutsal kaynağı olarak görülen mitolojik temaların evrensel olduğu ve bu doğaüstü motiflerin bir tek geleneğe ait olmadığı, tersine insan türünün dinsel söyleminin ortak olduğu ortaya çıkınca, "Ortodoks" ve "kâfir", "yüce" ve "ilkel" arasındaki gerilim şimdilerde kendiliğinden ortadan kalktı. Artık daha önemli sorunlar, insanı yakından ilgilendiren konular öncelik kazandı; ilkin ölüm ve diriliş, bakirenin doğurması ve yoktan yaratılış gibi mitoloji konularının, ilkel "hurafelerin" kalıntıları olarak mantık gereği yok sayılıp sayılmayacağı ya da tersine, aklın kavrayışının ötesinde (aşkın simgeler olarak) gücünü koruyan değerler diye yorumlanıp yorumlanamayacağı; ikincisi, ruhun kendiliğinden işleyişinin ürünü olarak dünyanın çeşitli yerlerinde bağımsız olarak mı göründükleri (koşut gelişim kuramları) yoksa belirli zaman ve kişilerin icatları olarak eski göçler ya da daha sonraki ticari ilişkilerle mi yayılmış olması gerektiği (yayılım kuramı) konuları önem kazandı.

On dokuzuncu yüzyılda çok az kişi bu sorulara önyargısız biçimde karşılık arayabilecek yeterlilikte ya da çözümleme için zorunlu kanıtları denetleyebilecek durumdaydı. Zamanın psikolojisi ruhsal derinlikleri araştırabilecek bilgilere ve hipotezlere sahip değildi. Tanınmış fizyolog, psikolog ve filozof Wilhelm Wundt (1832-

9 St. Thomas Aquinas, *Summa contra Gentiles.* Blm. v.

1920) 1857'de Heidelberg'de, 1875'te Leipzig'de ders vermeye başladı; bütün etnolojik malzemeyi, etnolojik psikoloji *(Vilkerpsychologie)* üstüne sayısız yapıtıyla, psikolojik bakış açısıyla elden geçirdi ve bu zengin ve gelişime açık alanın henüz yeterli biçimde araştırılmamış olduğunu içtenlikle ifade etti.[10] Oysa bir yandan da ruhsal derinliğin bilimsel olarak incelenmesi Paris'te Salpétriére nöroloji kliniğinde başlamıştı. Üniversitenin tıp fakültesinde patolojik anatomi profesörü olan Jean Martin Charcot (1825-1893) histeri, felç, beyin hastalıkları, yaşlılık ve hipnozla ilgili ufuk açıcı araştırmalar yapıyordu.[11] Genç Sigmund Freud (1856-1939) ve Carl G. Jung da (1875-1961) onun öğrencileri arasındaydı. Öğrencilerinin ruhun erişilmez, karanlık yönlerinin keşfi yolundaki bilinen kariyerleri, Charcot'un araştırmalarının gücü ve yönü hakkında bir fikir oluşturabilir. Ama nörotik bireyin "bilinçaltı"nın görüngüsüyle ilgili yeni buluşların, etnolojik malzeme üstünde sistematik biçimde yorumlanarak uygulanması yirminci yüzyılda Jung'un *Wandlungen und Symbole der Libido* (1912)[12] ve Freud'un *Totem und Tabu* (1913)[13] adlı yapıtlarının yayımlanmasına kadar gerçekleşmedi. Wundt ve Charcot'un yöneliş ve araştırmaları yolu açtı, ama gerçekleşmesi yirminci yüzyıl düşüncesinin gelişiminde önemli bir etken olan bilinçaltı tekniğinin kural ve hipotezlerinin din, tarihöncesi, mitoloji ve folklor, edebiyat ve sanat tarihi alanlarına tam anlamıyla uygulanması, o günler için ancak zengin olanaklar doğurabileceğini sezdiren bir düzeydeydi.

Thomas Mann'ın, Freud'un sekseninci yaş gününde Viyana'da yaptığı "Freud ve Gelecek" konuşmasında gözlemlediği gi-

---

10 Wilhelm Wundt, *Völkerpsychologie*, W. Engelmann, 5 c., Leipzig, 1900-1909, 10., 1911-1920; *Probleme der Völkerpsychologie*, 2. y.; Alfred Kroner Verlag, Stuttgard, 1921, s. 1-37.

11 Jean Martin Charcot, *Nouvelle iconographie de la Salpêtrière* (1888-1895); *Leçons du mardi à la Salpêtrière* (1889-1890).

12 Carl G. Jung, *Wandlungen und Symbole der Libido*, ilk yayımı iki bölüm *Jahr-buch für psychoanalytische und psychopathologischc Forschungen*, III-IV, Leipzig, 1912, aynı yıl Douticke Verlag tarafından Leipzig ve Viyana'da yayımlandı. İngilizce çevirileri: Dr. Beatrice M. Hinkle tarafından *Psychology of the Unconcious*, Motffatt Yard and Company, New York, 1916 ve R.F.C. Hull tarafından *Symbols of Transformation*, gözden geçirilmiş 4. yayımdan, 1952, Pantheon Books, The Bollingen Series XX. New York, 1956.

13 Sigmund Freud, *Totem und Tabu*, ilk yayımı iki bölüm *Imago*, Blm. 1-2. 1912-1913; H. Heller und Compagnie tarafından kitap olarak yayımlandı, Leipzig, 1913; *Gesammelte Schriften*, c. X, Psychoanalytischer Verlag, Viyana). Türkçesi: *Totem ve Tabu*, çev. K. Sahir Sel. Sosyal Yayınları, İstanbul, 2002.

bi, edebiyat ve bilinçaltı tekniği arasındaki yoğun ve doğal yakınlık uzun süre kavranılamadan kaldı. Novalis'in (1792-1801) romantik-biyolojik fantezileri, Schopenhauer'un (1788-1860) düş psikolojisi ve içgüdü felsefesi, Kierkegaard'ın (1813-1855) kendisini psikolojik derinliklere ulaşmada uç noktalara götüren Hıristiyan coşkusu, İbsen'in (1828-1906) yalanın yaşamda zorunlu olduğu görüşü ve hepsinden önemlisi Nietzsche'nin (1844-1900) Tanrıbilim, mitoloji ve ahlak felsefesinin metafizik iddialarını deneysel psikoloji diline çevirme çabaları, artık terminolojisinin kesinliği ve hipotezlerinin reddedilmezliğiyle bilimsel sükûnet içinde sistematikleştirilen bu muhteşem kavrayışı yalnızca önceden sezinlemekle kalmamış, bir genişlik ve zenginlik de katmıştı. Gerçekten de Mann, bilimsel kesinlik isteği nedeniyle felsefeye pek itibar etmeyen tanınmış bilim adamını biraz ironik biçimde överken, modern bilinçaltı tekniğinin, on dokuzuncu yüzyıl boyunca analitik bilgi ve deney peşinde olanları adım adım izleyen romantik şairler, şair-filozoflar ve sanatçıların metafizik ve psikolojik kavrayış geleneklerinin *quod erat demonstrandum*unu* yazdığını iddia etmenin haksızlık olmayacağını belirtir.[14]

Faust'un her satırında ruhun geleneksel simgeciliğinin güçlü bir kavranışının gelişkin kanıtlarını sunan Goethe'nin yalnız bireysel biyografi değil, uygarlığın psikolojik dinamiklerini de yazdığı akla geliyor. Ürünlerini, zamanının doğubilimcileri ve etnologları tarafından simgesel formların öneminin alegorik olarak anlaşılmasını önermelerinden önce veren Wagner'in [Wagner (1813-1883); Max Müller (1823-1900); Sir James George Frazer (1854-1941)] akla gelmesine karşın, sanatçının yapıtının simgeleri yorumlamakta bilim adamlarının görece el yordamıyla yürüyen çabalarından *ileri* gittiğini düşünmek zordur. Güney Denizi'nin Nukahiva adasında yamyamların eline düşen ve hatta menüye bile giren Melville'in (1819-1891), *Moby Dick* (1851) ve *Pierre* (1852) yapıtlarında hep kullandığı simge dili, yazarın psikolojik anlayışının derinliğini düşündürtmektedir.

---

* quod erat demonstrandum: kanıtlanması gereken şey (ç.n.).

14 Mann. "Freud and the Future", s. 87.

"Mitos" Thomas Mann'ın gördüğü ve birçok psikologun derinliğini kabul edeceği gibi "yaşamın temelidir, zamansız *şema*dır, bilinçaltının içinden çıkardığı izlerin yeniden üretilmesiyle yaşamın devam ettiği inanç yapısıdır."[15] Öte yandan, bütün etnolog, arkeolog ya da tarihçilerin gözlemleyeceği gibi, farklı uygarlıkların mitosları yüzyıllar boyunca ve insan yerleşiminin dünyayı kaplamasıyla birlikte önemli ölçüde değişmiştir. Bir mitolojide 'erdem' olanın bir başkasında 'kötü' diye görülmesi, birinin cennetinin ötekinin cehennemi olması derecesinde değişim olmuştur. Dahası, eskiden çeşitli kültür çevrelerini ve panteonlarını ayırıp koruyan düşünce ufuklarının artık birer birer yıkılmasıyla gerçek bir *Götterdämmerung* tüm evrene ateşini salmıştır. Bir zamanlar mitolojilerinin sağladığı dindarlığın bilinci içerisinde huzur dolu bir yaşam süren toplumlar, komşularının gözünde, tam tersine şeytanlar olarak buldular kendilerini. Artık geçmişle hiçbir yerde hayal edilmemiş, daha derin, daha geniş mitolojiye gereksinim olduğu açıktır. Yerel geleneklerin birbirinden farklı hayalinden çok daha esnek ve incelmiş, bu mitolojilerin daha geniş olanın ancak maskeleri olarak bilineceği, bütün parıltılı panteonlarının "zamansız şeması"nın ancak geçici kipleri olduğu, *şeması* olmayan bir *arcanum arcanorum*dur bu.

Ama bu, kesinlikle, önümüzde bölümler halinde değişik bilimlerin salon ve müzelerinde yalnızca fark edilmeyi bekleyen ve bir yandan da büyük sanatçıların eserlerinde yaşayan büyük gizemli törendir. Onun günümüze hizmet etmesi için tüm boyutlarıyla toplanması –ya da yeniden toparlanması– gerekiyor ve sonra sanat biçiminde, mucize gibi, ahlaki olarak yargılamadan, sevgiyle, öğretici neşeyle geçmiş formların festivalinde uyanan insanlığa katılarak ona kendimize aitmiş gibi yaşam vermeliyiz.

---

15 *Age*, s. 89.

I. KISIM

MİTOS PSİKOLOJİSİ

GİRİŞ

Maskenin Öğrettiği

Thomas Mann'ın dediği gibi, sanatçı gözü yaşamı mitosumsu gören bir bakışa sahiptir.[1] Buna dayanarak, mitolojik dünyaya –tanrıların ve şeytanların dünyasına, maskelerin karnavalına ve yaşanan mitos şenliğinin zamanın bütün yasalarını ortadan kaldıran, ölüleri tekrar yaşama döndüren o garip "sanki oyunu"na ve "bir varmış bir yokmuş"sun yaşanan an olduğu dünyaya– öncelikle sanatçının gözüyle yaklaşmalıyız ve değer vermeliyiz. Çünkü aslında mitolojinin kökenlerine ait birçok ipucunun aranması gereken ilkel dünyada, tanrılar ve şeytanlar çok sıkı kurallara bağlı mutlak gerçeklikler olarak görülmezler. Bir Tanrı aynı anda –bir melodi gibi ya da geleneksel bir maske biçiminde– iki ya da daha fazla yerde bulunabilir. Ama her bulunduğu yerde etkisi aynıdır; çoğalmayla azalmaz, ilkellerin şenliğinde, maske, temsil ettiği mitolojik varlığın gerçek görünüşü olarak saygı görür ve algılanır; herkes maskeyi bir insanın yaptığını ve taktığını bilse de maskeyi takan yine de maskenin rol aldığı oyun boyunca Tanrı'yla özdeşleştirilir. Tanrı'yı yalnızca temsil etmemektedir, o *Tanrı'dır* da. Görüntünün a) maskeden, b) mitolojik varlığa ait olmasından ve c) insandan oluştuğu gerçeği unutulur ve hiçbir uyarı olmaksızın olayın hem izleyicilerin hem aktörün duygularına tam etki etmesi sağlanır. Yani olağan tensel dünyanın mantığından, şeylerin

1 Mann, "Freud and the Future".

farklı olduğu tiyatromsu ve oyunumsu evrene, şeylerin canlı varlıklar gibi *yaşandığı*, "inandırma" ve "sanki mantığı"nın gerçek mantık sayıldığı bir evrene geçilir.

Aslında hepimiz bu saymacayı biliyoruz! Bu, çocukluğun temel, kendiliğinden olan, büyüsel bir oyunudur; dünya bu yolla sıradanlıktan bir çırpıda büyüye dönüşür. Ve çocuklukta bunun kaçınılmaz oluşu, hepimizi bir aile olarak birleştiren insanın evrensel özelliklerden biridir. Bu, sonuçta mitos biliminin, kendinden menkul inançlar diye incelediği temel verilerinden de biridir.

Leo Frobenius çocukluğun doğaüstü dünyası hakkındaki tanınmış yazısında şöyle anlatır: "Profesör masasında yazıyor ve dört yaşındaki küçük kızı odada koşturup duruyor. Yapacak şeyi yok ve adamı rahatsız ediyor. Adam kıza üç yanmış kibrit çöpü vererek, 'Al oyna' diyor. Kız halıya oturarak kibritlerle oynamaya başlıyor, biri Hansel, biri Gretel, öbürü de büyücü olmuş. Bir süre geçiyor, bu zaman içinde profesör rahatsız edilmeden işiyle uğraşabiliyor. Fakat birden çocuk korkuyla bağırıyor. Baba sıçrıyor, 'Ne o, ne oldu?' Kız büyük korku belirtileri göstererek ona koşuyor. 'Baba, baba!' diye bağırıyor, 'büyücüyü al, artık ona dokunamıyorum!'"

"Bir duygu patlaması" diyor Frobenius, "düşüncenin duyusal düzeyden *(Gemüt)* duygusal bilinç *(sinnliches Bewusstsein)* düzeyine kendiliğinden geçişin sonucudur. Dahası, böyle bir patlamanın görülmesi açıkça belirli bir ruhsal sürecin tamamlandığı anlamındadır. Kibrit büyücü değildir, oyunun başında çocuk için de değildi. Demek ki süreç, kibritin duyusal düzeyde büyücüye dönüşmesinde ve sürecin tamamlanması da bu düşüncenin bilince çıkarılması olayını kapsıyor. Sürecin gözlemi, bilinçli düşüncenin onu sınamasından kaçıyor; çünkü bilince ancak daha sonra ya da sürecin tam bitiminde giriyor. Ancak düşünce var olduğu sürece oluşmalıdır da. Süreç, sözcüğün tam anlamıyla yaratıcıdır; çünkü biraz önceki örnekte olduğu gibi, küçük bir kız için kibrit büyücü olabilmektedir. O zaman kısaca söylersek, *var olma* aşaması duygular düzeyinde yaşanırken *varlık* aşaması bilinç düzeyinde yaşanır."[2]

---

2 Leo Frobenius, *Paideuma, Umrisse einer Kultur-und Seelen lehre*, 3. Auff., Frankfurt, 1928, s. 143-45.

Bir çocuğun oyun sırasında büyücüye kapılmasıyla ilgili bu canlı, yeterince inandırıcı örnek, doğaüstü mitolojik deneyimin yoğunluk derecesi için de tatmin edici nitelikte görülebilir. Fakat kapılma gerçekleşmeden önce oyunun kendisinde temsil edilen zihinsel yaklaşım da konumuza dahildir. Çünkü J. Huizinga'nın kültürdeki oyun öğesine ilişkin parlak çalışmasında belirttiği gibi, önemli olan nokta başlangıçta oyunun *eğlence* oluşudur, kendinden geçerek kapılma yönü değil. "Mitolojinin bütün vahşi imgeleminde, hayal peşinde koşan bir ruhun rol ve içtenlik çizgisinin sınırındaki oyunu vardır" diye yazar.[3] "Bildiğim kadarıyla etnolog ve antropologlar vahşilerin büyük dinsel ayinlerinde tanık olunan ve hakkında çok söz edilen zihinsel yaklaşımlarının bütünüyle hayal ürünü olmadığı yolunda görüş birliğine varmışlardır. Yaşananların "gerçek olmadığı" yolunda güçlü bir bilinç vardır."[4] Ayrıca, Huizinga birçok örnek yanında R.R. Marett'in *Dinin Eşiği* kitabının bütün ilkel dinlerde önemli işlev gören "inandırma" öğesi hakkında görüşler geliştirdiği "ilkel saflık" bölümünden alıntı yapar: "Vahşi, oyundaki çocuk gibi, kendisini rolüne veren iyi bir aktördür; aynı zamanda 'gerçek' bir aslan olmadığını çok iyi bildiği bir şeyin kükremesinden ödü kopan iyi bir izleyicidir."[5]

Huizinga "ilkel kültür denilen dünyayı tümüyle oyun dünyası diye kabul ederek onun özelliklerini titiz psikolojik ve toplumbilimsel çözümlemelerin anlayabileceğinden çok daha doğrudan ve genel biçimde anlayabilme yolunu yakalıyoruz" sonucuna varır.[6] Bu görüşe, bu bakış açısını şu andaki bütün konumuza yayabileceğimizi de ekleyerek, bütün kalbimle katılıyorum.

Örneğin, Katolik Roma Kilisesi ayininde, papaz, İsa'nın son yemekteki sözlerini söyleyerek kutsama cümlelerini mayasız ekmek için *(Hoc est enim Corpus meum:* "çünkü bu benim gövdemdir"); sonra şarap çanağı için *(Hic est enim Calix Sanguinis mei,*

---

3 J. Huizinga, *Homo Ludens*, çev. R.F.C. Hull, Routledge and Kegan Paul, Londra, 1949, s. 5. Türkçesi: *Homo Ludens, Oyunun Toplumsal İşlevi Üzerine Bir Deneme*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2006.

4 *Age*, s. 22.

5 *Age*, s. 23.

6 *Age*, s. 25.

novi et aeterni Testamenti: Mysterium fidei: qui pro vobis et pro multis effundetur in remissionem peccatorum: "çünkü bu çanak benim kanımdır, yeni ve ebedi ahitin, inanç gizinin eti ve kanıdır, sizin ve birçok günahkârın affedilmesi için dökülecektir) -büyük bir vakurla- yineler. Ekmek ve şarabın İsa'nın gövdesi ve kanı olduğu varsayılır; ekmeğin her kırıntısı ve şarabın her damlası gerçekten dünyanın kurtarıcısının yaşayan parçası olmuştur. Yani ayin bir *benzetme* değildir, bizde basitçe bir dizi düşünce uyandıracak olan bir işaret ya da simge değildir; Tanrı'nın, Evrenin Yaratıcısı, Yargılayıcısı, Kurtarıcısının kendisidir; bize doğrudan müdahale etmek, (onun sûretinde yaratılan) ruhlarımızı Âdem ile Havva'nın coğrafi bir gerçek olarak kabul etmemiz beklenen Aden'den kovulmasının getirdiği kusurlardan kurtarmak için gelmiştir.

Karşılaştırma yaparsak, Hindistan'da, ilahların kutsayıcı formüllere yanıt olarak kutsal özlerini tapınak imgelerine rahmetle aşılamak için gökten ineceklerine inanılır; bu imgelere de onların tahtı ya da koltuğu *(pitha)* denilir. Kimi Hint mezheplerinde inanıldığı gibi, insan da Tanrısallık koltuğuna oturabilir. Örneğin, *Gandharva Tantra*'da "kendisi kutsal olmayan hiç kimse kutsal bir şeye tapınmada başarılı olamaz" ve yine "bir kimse kutsal olduktan sonra kurban sunabilir" diye yazılıdır.[7]

Gerçekten yetenekli bir oyuncu, her şeyin -bütün her şeyin- Tanrı'nın gövdesi olduğunu; her şeyin, bütün varlıkların temeli olan Tanrı'nın her yerde oluşunu gösterdiğini keşfedebilir. Örneğin, XIX. yüzyıl Bengal ruhani önderlerinden Ramakrişna'nın konuşmalarından birinde böyle bir deneyimi anlatan bölüm vardır: "Bir gün aniden her şeyin Saf Ruh olduğu bana açık edildi." dediği söylenmektedir, "Ayin kapları, sunak, çerçeve, her şey Saf Ruhtu. İnsanlar, hayvanlar ve öteki canlılar -hepsi Saf Ruh. Sonra deli gibi her yöne çiçekler saçmaya başladım. Her gördüğüme tapındım."[8]

---

7 Heinrich Zimmer, *Philosophies of India*, y. Joseph Campbell, Pantheon Books, The Bollingen Series XXVI, New York, 1951.

8 Swami Nikhilananda, çev., *The Gospel of Sri Ramakrishna*, Ramakrisna-Vivekananda Center, New York, s. 396.

İnanç ya da en azından inanç oyunu böyle bir kutsal kapılmanın ilk adımıdır. Azizlerin tarihleri, kapılma anlarından önceki zor sınavda çektikleri uzun çilelerin hikâyeleriyle doludur. Halkın (amatörlerin) dinsel oyun ve deneyimlerinde aynı ilkenin daha kendiliğinden uygulanışını buluyoruz. Şenlik, kutsal gün ve dinsel ayin ruhu, dünyanın olağan kaygılarından geçici olarak sıyrılmayı, özel bir davranış biçimini gerektirir. Dünya bayraklarla donatılır. Veya her zamanki dinsel yerlerde –tapınak ve katedrallerde– dinsel havanın hep sürdüğü mekânlarda somut, soğuk gerçeğin mantığının işe karışıp büyüyü bozmasına izin verilmez. Oyunda yer almayacak ya da alamayacak olan putperest, oyunbozan, dünyalı oyuna sokulmamalıdır. Kutsal yerlerin girişlerinde iki yanda aslanlar, boğalar, silahlarını kaldırmış korkutucu savaşçıların beklemesi de bu yüzdendir. Oyunbozan Aristocu mantık savunucularını, A'yı asla B olarak kabul etmeyenleri, aktörü hiçbir zaman unutamayanları, maskenin, imgenin, kutsanmış ekmek, ağaç ya da hayvanın kendileri için hiçbir zaman Tanrı olamayacağını, yalnızca temsil eden şeyler olacağını düşünen kimseleri uzak tutmak gerekir. Tapınağa girmenin ya da ayine katılmanın amacı Hindistan'da "öteki zihin" (Sanskrit *anyamanas:* boş kafalılık, ruhun ele geçirilmesi) diye bilinen durumdan kurtulmaktır; insan orada "kendinden başkası" olur, büyülenir, kendine sahip çıkma mantığından sıyrılır ve A'nın B, C'nin de B olduğu "bütünleşme" mantığının gücüne kapılır.

"Bir gün Şiva'ya tapınırken, heykelin başına filelması yaprağı sunmaktaydım ki bana evrenin kendisinin Şiva olduğu açık edildi. Bir başka gün çiçek toplarken her buketin Tanrı'nın evrensel biçimini süsleyen bitkiler olduğu düşüncesi bende uyandı. Bu, çiçek toplamamın sonuydu. İnsana da aynı biçimde bakıyorum. Bir insan gördüğümde onda dünyada yürüyen, dalgalara kapılmış yastık gibi ileri geri giden Tanrı'nın kendisini görüyorum" diyor Ramakrişna.[9]

Böyle bir görüş biçiminde, evren her zamanki bilinç durumumuzun bize göstermediği bir kutsallık koltuğudur *(pitha).* Fa-

---

9 *Age.*

kat Tanrıların oyununu oynarken bu gerçekliğe doğru bir adım atarız –nihai olarak kendimiz olan gerçekliğe, işte kapılma, coşku duygusu, tazelenme anlayışı, uyum ve ihya oluş! Aziz, söz konusu oyunu kendinden geçmeye dek götürür, küçük kızın durumunda kibriti büyücü olarak görmek gibi. O zaman dünyadaki konumla temas kopar ve zihin öteki durumda takılı kalır. Bunlar için öteki oyuna, dünyadaki yaşam oyununa dönmek olanaksızdır. Tanrı'ya aittirler, dünyaya ait tek bilgileri ve bilmek istedikleri de yalnızca budur. Bütün bir toplum da bundan etkilenebilir, yani kapılmanın esiniyle yaşayanlar dünyayla teması da kesebilirler ve onu hayal ya da kötü diye aşağılarlar. O zaman dünyevi yaşam bir düşüş, Rahmetten –Rahmet Tanrı'nın şenliğine kapılmadır– uzaklaşma olarak anlaşılabilir.

İki dünyayı da güzel gören ve ikisine de sevgi duyan daha da kapsayıcı bir yaklaşım var: Bu yaklaşım, Doğu'daki adıyla *lila* "oyun" olarak bilinir. Dünya bir düşüş olarak mahkûm edilmez ya da ondan sakınılmaz; dünyaya ruhun oynadığı bir oyun ya da ders olarak katılınır.

Ramakrişna gözlerini kapadı. "Hepsi bu mu?" dedi. "Tanrı yalnız gözler kapanınca var olup açılınca yok mu oluyor?" Gözlerini açtı. "Oyun sonsuzluğun sahibi olan Tanrı'ya aittir ve sonsuzluk oyunun sahibi olan Tanrı'ya aittir... Bazı insanlar binanın yedinci katına çıkarlar ve aşağı inemezler, fakat bazıları çıkar ve sonra istediği zaman alt katları da ziyaret eder."[10]

O zaman sorulacak tek soru şudur: İnsan oyun duygusunu yitirmeden ne kadar aşağı yukarı gidebilir? Profesör Huizinga sözünü ettiğimiz kitabında, Japoncada *asobu* fiilinin genel olarak oynamak anlamına geldiğine işaret eder; ihya olmak, rahatlamak, eğlence, seyahat ya da gezi, sefahat, kumar, başıboş yatmak ya da boşta olmak, aynı zamanda üniversitede ya da bir hocadan öğrenim görmek demektir; aynı zamanda da yalandan kavgaya girişmek ve son olarak bir çay töreninin katı kurallarına katılmak anlamlarına gelir. Huizinga şöyle devam eder:

---

[10] *Age*, s. 778-79.

"Japon yaşam ülküsünün olağanüstü ciddiliği ve gerçekçiliği her şeyin oyun olduğu gibi yaygın bir masalla maskelenmiştir. Hıristiyan ortaçağın *chevalerie*'si gibi Japon *buşido*su da hemen hemen bütünüyle oyun dünyasında biçimlenmiş ve oyun biçiminde yaşanmıştır. Dil hâlâ bu *asobase-kotoba* (sözcük anlamı oyun dili) yönünü korur; dil, kibar konuşmada ya da daha yüksek rütbelilerle konuşma dilinde kullanılan nutuk biçimidir. Geleneğe göre, yüksek sınıflar yaptıkları her şeyi oynamaktadırlar. Tokyo'ya vardım'ın kibarcası Tokyo'ya varmayı oynadım'dır. Veya 'babanızın öldüğünü duydum', 'babanızın ölüm oynadığını duydum' diye söylenir. Diğer bir deyişle, saygın insanların ancak zevk ve tenezzül içinde hareket ettikleri varsayılır."[11]

Bütünüyle aristokrat olan bu bakış açısından, ister yaşamdan ister Tanrılardan kaynaklanan her kendinden geçme durumu, tinsel ya da *niveau*dan bir kopuşu, bir kaçısı, oyunun kabalaştırılmasını temsil eder. Ruhun soyluluğu, cennette olsun, dünyada olsun, oyun oynama –oynama yeteneği– zarafetini gerektirir. *Noblesse oblige** olarak adlandırdığım bu tutum, hep aristokrasinin özelliği olmuştur; Tanrıların şiir kadar gerçek kabul edildiği Yunan şairleri, sanatçıları ve filozoflarının erdemi de (ocpετη) tam budur. Bunun, aşırı pozitivist tutumun tersi olarak ilkel (ve normal mitolojik) bakış açısı olduğunu da düşünebiliriz. Pozitivist tutum gerçeğe uygun dinsel deneyimlerle temsil edilir. Bir cinin etkisi doğum yeri olan duyular düzeyinden bilinç dünyasına yükseldiğinde somut gerçek olarak kabul edilir ve öte yandan bilim ve ekonomipolitik açısından ancak ölçülebilir olaylar somut gerçeklerdir. Çünkü eğer doğruysa, Yunanlı filozof Antisthenes (doğumu MÖ y. 444), "Tanrı hiçbir şeye benzemez, çünkü kimse onu bir imge yoluyla anlayamaz" demiştir.[12] Hintli Upanişad'larda ise,

O gerçekten bilinenden başkadır
Ve dahası, bilinmeyenden ötededir!

---

11 Huizinga, *age*, s. 34-35.

* Noblesse oblige: Soylu kimselerin başkalarına mertçe ve soyluluğa yakışır biçimde davranma görevi (ç.n.)

12 Clement of Alexandrie, *Exhortation to the Greeks*, s. 61 P.'den alıntı.

diye okuyoruz.[13] Bu durumda. Tanrıların ve kahramanların doğal tarihinin temel ilkesi olarak, ne zaman bir mitos sözlük anlamıyla alınırsa o zaman anlamının saptırıldığını itiraf etmeliyiz; ama karşılık olarak da ne zaman bir mitos yalnızca bir uydurma ya da gelişmemiş aklın bir eseri olarak göz ardı edildiğinde, gerçeğin de kapıdan uçtuğunu söylemeliyiz.

O zaman, ne orada ne burada değilse, aramamız gereken anlam nerededir?

Kant, *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena*'da bizim kesin şeylerle ilgili bütün düşüncelerimizin ancak *analojik* olabileceğini söyler: "Bizim güçsüz kavramlarımıza uygun düşen dile getiriş şu olur: Biz dünyayı, varoluşu ve iç belirlenimi sanki en yüksek bir varlıktan kaynaklanıyor*muş gibi* düşünürüz"[14] (italikler benim).

Yüce bir oyunmuş gibi oynanan 'sanki' oyunu zihin ve ruhumuzu, bir yandan Tanrı yasalarını biliyormuş gibi davranan Tanrıbilimin varsayımlarından, öte yandan yasaları insan yaşamının ufuklarının ötesinde geçerli olmayan mantık sınırlarından kurtarır.

Kant'ın sözünü dikkate değer bir metafizikçinin sözleri olarak benimsemek istiyorum. Bu sözü, andığımız maskeden kutsal ekmek ve tapınak imgelerine, biçim değiştirmiş müminden biçim değiştirmiş dünyaya kadar ayin oyunlarına ve yaklaşımına uyguladığımızda, tüm dizideki 'sanki' simyası yoluyla bir kurtulma ilkesinin işlediğini ve ruhun üstündeki 'gerçeklik' denilen etkinin biçim değiştirdiğini görebiliyoruz ya da görebildiğimizi sanıyorum. Bundan kaynaklanan oyun durumu ve vecde kapılma, dolayısıyla, kaçınılmaz gerçekten uzaklaşma değil, ona *doğru* atılan bir adım olarak ortaya çıkar, inanç -pek inanç olmayan bir inanca teslim olma- metafizik yanıyla yaşamın bütün yasalarından önce gelen ve onları yaratan genel yaşam isteğini ifade eden şenliğe daha derinden katılma yolunda atılmış bir adımdır.

---

13 *Kena Upanişad* 1.3.

14 Immanuel Kant, *Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik, die als Wissenschaft wird auftreten konnen*, paragraf 58. Türkçesi: *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena*, çev. İoanna Kuçuradi, Yusuf Örnek, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1983.

Dünyanın -hem dünyadaki yaşam hem de ölümün ve cennet cehennemin– anlaşılmaz ağırlığı yok olur, ruh özgürleşir. Sıkı sıkıya inanılan bir mitos dışında, ruhun özgürleşeceği hiçbir şey yoktur; ama bir şey için özgürleşir ruh: Körpe ve yeni, kendiliğinden bir edim için özgürleşir.

Dünya insanının (Homo sapiens) konumunda bunun anlamı, bir oyun inancına uyum göstererek, eğlence, neşe ve vecde götüren kurallarıyla şenliğin oyun dünyasına girmemiz gerektiğidir. Yaşamın zaman ve mekândaki yasaları -ekonomi, siyaset ve hatta ahlak– böylelikle önemsizleşecektir. Bununla, düşüşten önceki cennete, iyilik ve kötülüğün, yanlış ve doğrunun, gerçek ve uydurmanın, inanç ve inançsızlığın bilinmesinin öncesine dönerek ihya olur ve oyuncu insanın (Homo ludens) ruhunu ve bakış açısını yaşama geçirmiş oluruz; aynı, yaşamın kıt olanaklarının sunduğu basit gerçekliklerden yılmayan çocukların oyunu gibi. Kendisini salt oyun zevki için başkasıyla özdeşleştirebilecek ruhun, çocuklar gibi kendiliğindenliğin gücüne sahip olup, dünyanın biçimini değiştirebilmesi gerekir –ve ne de olsa, her şey pek de göründüğü kadar gerçek, kalıcı, korkunç, önemli ya da mantıklı değildir–.

I. BÖLÜM

•

Kalıtımsal İmge Bilmecesi

1. DOĞUŞTAN GELEN UYARICI MEKANİZMA

Popüler olmuş birçok filmde deniz kaplumbağalarını ve yavruların yumurtadan çıkışını şaşkınlıkla seyretmişizdir. Dişiler sudan çıkar, kumsalda gelgit hattından emin bir noktaya kadar gider, orada bir çukur açar, yüzlerce yumurta bırakır, çukuru örter ve denize döner. On sekiz gün sonra binlerce küçük kaplumbağa kumun üstüne çıkar ve tabancanın patlamasıyla ileri fırlayan kısa mesafe koşucuları gibi son sürat dalgalara doğru koşarlar; bu sırada martılar da çığlıklar atarak üstlerine çullanırlar.

Kendiliğindenlik ve henüz gözle görülmeyene doğru koşulmasına, bundan daha canlı bir örnek yoktur. Burada ne öğrenme, deneme-yanılma sorunu söz konusudur ne de bu küçücük yaratıklar koca dalgalardan korku duyarlar. Acele etmeleri gerektiğini, bunu nasıl yapacaklarını ve nereye gittiklerini çok iyi bilirler. Sonunda, denize ulaştıklarında nasıl yüzeceklerini ve yüzmeleri gerektiğini de hemen bilirler.

Hayvan davranışı üstüne çalışanlar, hayvanın, daha önce hiç bulunmadığı çevreye uyum sağlama yeteneğini barındıran sinir sistemindeki kalıtımsal yapıya "doğuştan gelen uyarıcı mekanizması" (DUM) ve çevreye verilen tepkiyi dürtüleyen etkene de "bulgu uyanım" ya da "uyarıcı" adını verirler. Böyle bir işarete tepki veren canlı varlığın birey olduğunu söyleyemeyiz; çünkü

bireyin tepki verdiği nesneye ilişkin önceden edinilmiş hiçbir bilgisi yoktur. Tanıyan ve tepki veren özne -bir tür aşkın ya da üst birey denebilir- yerleşen ve çevresini gezen canlı yaratıktır. Burada, bu gizemin metafiziği üstüne spekülasyon yapmayalım; Schopenhauer'un *Doğadaki İstenç* makalesinde bilgece ifade ettiği gibi, "çevremizde ve kendimizde olanları bilmeden ve anlamadan, bilmeceler ve bilinmezler denizine batmışız".

Civcivler, daha yumurta kabukları kuyruklarına yapışıkken, uçan bir doğan gördüler mi kaçacak yer ararlar. Oysa martı, ördek, balıkçıl ya da güvercin gördüler mi aldırmazlar. Üstelik kümesleri üstünden tele bağlı ahşaptan bir doğan maketi uçurulduğunda da canlıymış gibi tepki verirler; ancak geri çekildiğinde rahatlarlar.

Burada, daha önce görülmemiş de olsa, yalnız biçime değil, hareket eden biçime de bağlı kesinlikle belirgin bir imgeyle karşı karşıyayız. Bu imge tasarlanmamış, öğrenilmemiş, hatta amaçlanmamış uygun davranış sistemiyle doğrudan bağıntılıdır: uçmak ve saklanmak. Kalıtımsal düşmanın imgesi sinir sisteminde gizlidir, onunla birlikte ortaya çıkan kanıtlanmış tepki de. Üstelik dünyadaki bütün doğanlar yok olsa bile imgeleri yine de civcivlerin içinde bulunacaktır -ama yapma bir doğan, örneğin tel üzerine konulmuş tahtadan yapılmış bir doğan yeniden görmedikçe bu korku onlarda hiç uyanmayacaktır. Bununla birlikte (en azından birkaç kuşak için) uçuşa karşı gösterilen eski saklanma tepkisi yine de ortaya çıkacaktır ve biz doğanların civcivler için eskiden nasıl tehlikeli olduğunu bilmedikçe bu ani telaşı açıklamakta zorluk çekeceğiz. "Civciv dünyasında karşılığı olmayan bu imgenin şiddetli etkisi nerden geliyor?" diye sorabiliriz, "canlı martı ve ördekler, balıkçıl ve güvercinlerin etkisi yok, fakat yapay bir görüntü bazı derinde kalmış duyguları uyarıyor!"

Çocuğun sinir sistemindeki büyücü imgesinin ipucunu burada yakaladığımızı söyleyebilir miyiz? Bazı psikologlar böyle olduğunu söylüyorlar. Örneğin, C.G. Jung, insanda bilinçaltı sisteminin harekete geçirdiği temelden farklı iki tepki tanımlıyor. Birine kişisel bilinçaltı adını veriyor. Bu, kişisel deneyimlerden (bebeklikteki etkiler, şoklar, yıkımlar, tatminler, vb.) çıkan unu-

tulmuş, göz ardı edilmiş ya da bastırılmış anıların bağlamında ortaya çıkıyor. Sigmund Freud'un tanımladığı ve terapiyle çözümlediği alan bu. Ötekine, ortak bilinçaltı adını veriyor. Bunun içeriği –bunlara arketip diyor– civcivin sinir sistemindeki doğan imgesi gibi imgelerden oluşuyor. Henüz kimse bize bu imgelerin bilinçaltına nasıl yerleştiğini açıklamadı, ama orada duruyorlar!

Jung, "kişisel imgenin arkaik bir niteliği ya da ortaklaşa bir yönü yoktur, fakat kişisel yapının bilinçaltı içeriğini ve kişisel olarak koşullanmış bilinç eğilimlerini ifade eder" diye yazıyor.

"Arketip adını verdiğim birincil imge *(urtümliches Bild)* ise daima ortaklaşadır, yani en azından tarihin belirli dönemindeki bütün insanlarda bulunur. Bütün zamanların ana mitoloji motifleri büyük olasılıkla bu sınıftandır; örneğin, nevrozlu saf zencinin düş ve hayallerinde bir dizi Yunan mitolojisinde bulunan motif saptayabildim."

Sonra, "birincil imge, anı deposu, hücre protoplazmasındaki devamlı değişme halidir, sayısız benzer deneyimin yoğunlaşmasıyla oluşmuştur... anatomi, fizyoloji tarafından belirlenmiş yapısal eğilimin ruhsal ifadesidir" yargısında bulunuyor.[1]

Jung'un 'arketip' düşüncesi, bugün, uğraştığımız bu konunun alanında öncü kuramlarından biridir. Aslında bu kuram, Adolf Bastian'ın (1826-1905) eski kuramının geliştirilmiş biçimidir. Bastian yoğun seyahatleri sırasında insan türünde saptadığı değişmezliklere 'birincil fikirler' *(elementargedanke)* adını vermiştir. Aynı zamanda, çeşitli kültür alanlarında bu fikirlerin farklı biçimde ifade edilip geliştirilmiş olduğunu da kavrayarak, evrensel biçimlerin somut, yerel örneklerine 'etnik fikirler' *(Völkergedanke)* adını verir. 'Birincil fikirler' hiçbir yerde saf bir biçimde bulunmazlar; değişime uğramış 'etnik fikirler' tarafından biçimlendirilen yerel soyutlamaları bulunur. Fakat insanın kendi imgesi gibi, fazlasıyla ilginç, çoğunlukla ürkütücü, yine de sonuç olarak daima insan yaşamının genel görüntüsünün biçimleri olduğu anlaşılabilen bir zenginlik içinde bilinebilirler.

Bastian'ın gözleminde vurgulanması gereken üstü kapalı iki yan vardır. İlkine psikolojik, ikincisine etnolojik yan diyebiliriz.

---

[1] C.G. Jung, *PSYCHOLOGISCHE Typen*, Rascher Verlag, Zürih, 1921, s. 598.

Bunların geniş anlamda bilim adamlarının, araştırıcıların ve filozofların konularına yaklaşımlarındaki iki zıt görüşü temsil ettiği de söylenebilir.

Bastian, "fikir öncelikle olduğu gibi incelenmelidir... İkinci etken olarak iklim ve coğrafya koşullarının etkisi araştırılmalıdır" diye yazmıştır.[2] Ona göre, ancak bundan sonra üçüncü bir etken olarak tarih boyunca çeşitli etnik geleneklerin birbirlerine etkilerini doğru dürüst araştırmak mümkün olabilir. Yani Bastian, kültürün psikolojik, kendiliğindenci yönüne öncelik vermiştir. Günümüze kadar biyologların, hekimlerin ve psikologların olağan bulduğu yol da bu olmuştur. Kısaca söylemek gerekirse, ruhun yapı ve işlevinde belirli bir dereceye kadar kendiliğindenlik ve sonuç olarak insan türlerinin tarih ve coğrafyası içinde aynılık söz konusudur; gövdenin yapısında kalıtımsal bir psikolojik yasalar düzeni vardır. Orinyasiyen mağaraları döneminden beri kökten bir değişim yaşanmamıştır ve bunlar Brezilya cangıllarında, Paris kafelerinde, Baffin iglularında ve Fas haremlerinde kolaylıkla ayırt edilebilir.

Ama öte yandan, eğer iklim, coğrafya ve yoğun toplumsal güçler, fikirlerin, ülkülerin, hayallerin ve duyguların biçimlenişinde, ruhun doğuştan gelen yapı ve yeteneklerine göre daha önemli kabul edilirse, koşul olarak tersi bir felsefi tutuma varılacaktır. Bu durumda psikoloji etnolojinin işlevi olur ya da bu görüşü temsil eden bir yazardan, A.R. Radcliffe-Brown'ın *Andaman Adalılar* yapıtından alıntılarsak:

"Bir toplum, bireyin davranışıyla toplumun gereksinimi arasında uyum sağlayan, o toplumun bireylerinin zihninde var olan duyusal sisteme dayanarak var olur. Toplumsal sistemin her yönü ve toplumun refah ya da uyumunu etkileyen her olay ve her nesne, bu duygu sisteminin bir nesnesi olur. *İnsan toplumunda söz konusu olan bu duyular doğuştan gelmez, yalnızca toplumun birey üstündeki etkisiyle oluşmuştur* [italikler benim]. Bir toplumun tören âdetleri söz konusu duyuların uygun olaylarla ortaklaşa ifadesini bulduğu araçlardır. Bir duyunun törensel (yani ortaklaşa) ifa-

---

2 Adolf Bastian, *Das Beständige in den Menschenrassen und die Spielweite ihrer Veränderlichkeit*, Dietrich Reimer, B. Berlin, 1868, s. 88.

desi, hem bireyin zihninde gerekli yoğunluk derecesinin oluşmasını hem de bunu kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlar. Böyle ifadeler olmadan bu duyular var olamaz."[3]

Bu görüşte, farklı toplumların tören ve mitolojilerinin insan türünün paylaştığı, psikolojiden temellenen, "birincil fikirler" olmadığı, fakat yerel koşullara bağlı görüldüğü hemen anlaşılacaktır ve iki yaklaşım arasındaki temelden farklılık elbette ortadadır.

Küçük kızın zihninde canlandırdığı büyücü fikrine tepkisi, civcivin yapay doğan imgesine gösterdiği tepkiyle karşılaştırılabilir mi? Yoksa, Grimm Kardeşlerin derledikleri peri masallarıyla büyüdüğü için, belirli hayali tehlikeleri Alman masal kahramanlarıyla özdeşleştirmeyi öğrendiğini ve korkusuna bunun neden olduğunu söylemek daha mı doğru?

Yanıtı biliyoruz diye kendimizi tatmin etmeden önce, insanın kanıtlanmış bir gerçek olan sinir sisteminin, yiyecek peşinde koşan ve tehlikeli hayvan dünyasına yem olmaktan kendisini ve ailesini koruyan göçebe avcının yöneticisi, kılavuzu ve denetleyicisi oluşunu ciddiye almalıyız. Gelişiminin ilk 600.000 yılında durumu böyleyken, ancak 8.000 yıldır görece güven içinde, makul bir çiftçi, tüccar, profesör olmuştur (bilinen zamanın ancak % 1,5'u kadar bir süre). Adımız Homo sapiens değil Pithecanthropus ve Plesianthropus ya da belki –binlerce yıl önce– Dryopithecus iken uyarıcı mekanizmalarımıza hangi bulgu uyarımlarının etkide bulunduğunu kim söyleyebilir? Ve anatomimiz hakkında, "hayvan" olduğumuz günlerden kalma sayısız kalıntımızın olduğunu bilince (örneğin bir zamanlar kuyruğumuzu sallayan kuyruksokumu kasları) merkezi sinir sistemimizde benzer kalıntıların olması gerektiğinden kim kuşkulanabilir? Doğada artık uyarıcılar olmadığında imgeler uyur –fakat sanatta ortaya çıkabilirler mi?–.

İçgüdü İncelemeleri derslerine girişte, N. Tinbergen'in pek yerinde öğütlediği gibi genelleştirmeler çok dar temel eğilimlere dayanıp gereksiz çelişkilere yol açtığı için, bir sonuç çıkarsamadan önce türlerin davranış biçimleri hakkında tam araştırma yapılmış

---

[3] A.R. Radcliffe-Brown, *The Andaman Islanders*, 2. y., Cambridge University Press, Londra, 1933, s. 233-34.

olmasının üstünde önemle durmak gerekir.[4] Ne de olsa bizimki kadar karmaşık olmayan hayvan türlerinin doğuştan ve koşullu davranışları arasındaki ilişki sorunu bile daha çözülememiştir. Hayvan dünyasında öteki türler için de geçerli olabilecek genel yasalar ortaya konabilmiş değildir.

Başka tür bir kuşun yuvasında yumurtadan çıkan ve kendi türü hakkında deneyime sahip olmayan guguk kuşu yavrusu uçmaya başladığında, kendisi gibi başka kuşların yuvalarında büyüyen ve kendi türünün tanımı konusunda *eğitilmemiş* olan öteki guguk kuşlarıyla birlikte sürü oluşturmaktadır. Fakat öte yandan, bir ördek yavrusu, yumurtadan çıktığında ilk gördüğü yaratığı, örnek olarak bir tavuğu, annesi bellemektedir.

Guguk kuşunun durumu, doğana tepki veren civcivin veya denize koşan kaplumbağaların durumu gibi, kalıtımsal imge psikolojisi sorununu özetlerken üstünde duracağımız ilk noktadır. Kısaca, artık kanıtlanmış bir gerçektir ki hayvanların merkezi sisteminde nasılsa türlerinin olağan çevresine tekabül eden doğuştan gelen yapılar vardır. Gestalt okulundan Psikolog Wolfgang Köhler, merkezi sinir sistemindeki bu yapılara 'eşbiçimler' adını vermiştir. Doğuştan gelen nitelikleriyle yönlendirilen hayvan doğal çevresiyle uzun, yavaş yavaş deneyim kazandığı, deneyip yanılarak bilgilendiği bir süreç sonucu uyum içine girmez, hemen ve kesin bir tavırla ilişki kurar. Ördek yavrusu örneği, öte yandan, kendi mitolojik arketiplerimiz konusunu araştırırken bu çalışmaların geçerliliğini dikkate almak istiyorsak üstünde durmamız gereken ikinci bir yönü ortaya koymaktadır. Yani birçok olayda hayvan tepkilerini ortaya çıkaran bulgu uyarımları sabitken ve anahtarın kilide uyması gibi (gerçekten bu yapılara 'anahtar-güvenliği' denilmiştir) yaratığın içsel hazırlığına tekabül ederken, bireysel deneyimle oluşturulan tepki sistemleri de vardır. Bu durumda DUM yapıları 'açık' diye tanımlanır. 'Etki' ya da 'baskıya' karşı hassastırlar. Dahası, ördek yavrusu örneğinde olduğu gibi, bu 'açık yapılar' varsa, ilk etki belirleyici olur, tamamlanması için bazen bir an yetebilir. Ve tersi de doğrudur.

---

[4] N. Tinbergen, *The Study of Instinct*, Oxford University Press, Londra, 1951, s. 7-8.

Hayvanlarda öğrenme konusuna özellikle önem veren Profesör Tinbergen'e göre farklı öğrenme yetenekleri yalnız farklı türler için söz konusu değildi; bu tür doğuştan gelen yetenekler, ancak hayvanın büyümesi sırasında bazı önemli devrelerde olgunlaşır. Örneğin, Grönland'ın Eskimo köpekleri için şunları yazar:

" [Köpekler] beş, onunun bir araya gelip oluşturdukları sürüler halinde yaşarlar. Sürünün üyeleri ortak toprakları bütün öteki köpeklere karşı savunur. Bir Eskimo yerleşim yerine ait bütün köpekler, öteki sürülerin toprakları ve topografyası hakkında bütün bilgilere sahiptirler. Saldırının nereden gelebileceğini bilirler. Gelişmemiş köpeklerse topraklarını savunamazlar. Üstelik bütün bölgeyi dolaşıp başkalarının topraklarına girerler ve çoğunlukla şiddetle kovalanırlar. Ciddi biçimde yaralandıkları bu saldırıların sıklığına karşın toprakların yapısını öğrenmezler ve gözlemci için bu aptallıkları şaşırtıcıdır. Oysa genç köpekler yetişkinleştikçe öteki toprakları öğrenirler ve bir hafta içinde sınır aşma maceraları son bulur. İki erkek köpeğin ilk çiftleşme, ilk toprak savunusu ve yabancı topraktan ilk kovalanmayı yaşamaları bir hafta içinde gerçekleşmişti."[5]

Sigmund Freud ve okulunun, insan yavrusunun olgunlaşma aşamaları ve bu aşamalardaki etkilere karşı bireyin yaşam boyu oluşturduğu yanıtları araştırmasından sonra, insanın öğrenim dünyası içinde 'içsel hazırlık' ve 'etki' kavramlarının geçerliliğini tartışmak artık zorunluluk olmaktan çıkmıştır. Bebeğin öğrenme zorunda olduklarının çoğu grup bağlantılarının çeşitli yönleriyle ilişkili olduğundan, Eskimo köpeklerinin toplumsal yapısıyla yakın benzerlik gösterir. Fakat insan dünyasındaki içgüdü ve doğuştan gelen yapıların araştırılmasını zorlaştıran bir etken vardır; doğuşta çok çaresiz olan hayvanlar bile çabuk olgunlaşırlar, insan yavrusu ise doğumdan sonra daha bir düzine yıl daha çaresiz durumdadır ve karakterinin olgunlaşması döneminde yerel toplumun baskı ve etkilerine tamamıyla açıktır. Baselli Adolf Portmann'ın çok iyi ve sık sık belirttiği gibi, insanı hayvan dünyasının üstüne çıkaran üç nitelik, dik durma, konuşma ve düşünme doğumdan

[5] *Age*, s. 150.

sonra gelişir; sonuç olarak, her bireyin yapısında doğuştan gelen biyolojik niteliklerle etkiyle gelişen geleneksel etkenlerin ayrılmaz bir bileşimi bulunur. Birini ötekinden ayrı düşünemeyiz.

Öyleyse, bilim adına, bunu yapmaya çalışmayalım!

İnsanın doğuştan gelen 'anahtar-güvenliği' karşılıklarından bazılarını tanımlama olanağı gene de bulunabilir. Örneğin bebeğin memeye karşı tavrı, insanda bazı ilkel hayvanlar gibi "merkezi uyarıcı mekanizmalar" (MUM) olduğu kesindir. Bunlar içeriden ve dışarıdan uyarı alır ve bireyi "tatmin edici hareketle doğru, bazen daha iyi uslamlama yapmasına fırsat tanımadan, yönlendirirler. Bunun en iyi örneği belli hormonların (yani testosteron propionate ve östrojen) uyarımıyla cinsel hareketin doğmasıdır. Bütün türlerin en masum bireylerinde bile bu uyarımlara karşı tepki verildiği iyi bilinmektedir. Bu görüngüler bakış açımızın doğrulanması için laboratuvar deneyi gerektirmeyecek kadar açıktır. Fakat insanın içgüdü yapısının tamamının, hayvanlardan çok daha fazla öğrenme ve koşullanmaya açık olduğu unutulmamalıdır. İnsan davranışını değerlendirirken böcek, balık, kuş hatta maymungillerin merkezi uyarıcı mekanizmalarıyla (MUM), doğuştan gelen uyarıcı mekanizmalarının (DUM) değerlendirilmesine göre çok daha fazla kişisel deneyim etkeni üstünde durmamız gerekir.

Bu önemli gerçek, Bastian'ın birincil ve etnik fikirler arasında gördüğü zıtlıktan ortaya çıkan sorunun ana hatlarını belirlemede yardımcı olabilir. Biyolojik Homo sapiens türlerinin, şimdi doğuştan gelen nörolojik yapıları diye adlandırdığımız birincil ya da doğuştan gelen fikirlerini, on dokuzuncu yüzyılın anlatımıyla, bütün insan deneyim ve tepkilerinin ana temellerini oluşturan merkezi sinir sistemindeki kalıtımsal yapılar olarak yorumlayabiliriz. Öte yandan, etnik fikirler, insan etkinliklerinin, her toplumda bulgu uyarımlarıyla ortaya çıkarıldığı tarihsel koşullanmayı belirtir. Fakat toplumsal koşullanmadan soyutlanmış "insan" diye insan olmadığından, insan etolojisi düzeyinde etkiden kaynaklanmayan bulgu uyanım örnekleri çok azdır; türlerimiz üstüne çalışanların bazen insan ırkının kalıtımsal yapısal sistemi yokmuş gibi yazabilmesine olanak sağlayan da bu durumdur. Fa-

kat artık insan zihninin hiçbir anlamda on yedinci yüzyıl epistemolojisinin *tabula rasası** olmadığı kanıtlanmıştır. Gerçekten de durum bunun tam tersidir! İnsan, her biri kendi yapıtını yaratan önceden belirlenmiş birçok yapının toplamıdır. Kişisel deneyime, benzerlik gösteren hayvanlara göre daha açık olmaları bizi bunların var olduğu gerçeğinden uzaklaştırmamalıdır. İnsan kültüründeki temel niteliklerin tüm dünyada değişken biçimlerinden çok benzerlik gösteren gücü gözden kaçırılmamalıdır. Fakat aynı biçimde, öte yandan, verili bir bulgu uyarımının belirgin evrensel dağılımından dolayı bunun doğuştan geldiği ve etkiden kaynaklanmadığı kanısına varmakta da aceleci olmamalıyız.

2. NORMALÜSTÜ BULGU UYARIMLARI

Şimdi, artık hayvansı özellikleri bakımından insanın en azından bir yıl erken doğduğu ve diğer türler ana rahminde gelişirken insanın gelişimini toplum içinde tamamladığı düşüncesi, biyolojinin ortak bir görüşü olmuştur. Kılsız oluşumuzun ceninle ilgili bir özellik olduğu, birçok fizyolojik sıkıntımızın erken doğumdan kaynaklanan prematürlüğün bir sonucu olduğu gözlenmiştir. Nietzsche'nin pitoresk terimini kullanırsak yaşam boyu ve son günümüze kadar *das kranke Tier* "hasta hayvan" olarak kalmamız olağandır. İlk kez "insan bozulmuş bir maymundan başka bir şey değildir" diyen sanırım büyük Fransız doğabilimci Buffon'du (1707-1788). 1926'da *İnsanın Yeniden Doğuşu Sorunu* kitabında, olgunlaşmayı engelleyen mutasyonların hayvanlarda gerçekleşmesini göstermesi ve insan evriminin bu tür değişimlerden etkilenmiş olması gerektiğini ileri sürmesiyle bu görüşe bilimsel bir temel kazandıran Hollandalı anatomici Ludwig Bolk oldu. Bolk'a göre insan, şempanze embriyonunun gelişiminin son aşamasında bir yerde takılmıştır.[6]

Daha ılımlı bir görüş, türümüzün kılsızlığını, derimizin bir duyu organı ve bedenimizin parçalarının görme duyumuzun ilgi

---

* Tabula rasa: Lat. üzerine hiç yazı yazılmamış levha, yeni doğan çocuğun hiçbir eser taşımayan beyni (ç.n.).

6 Ludwig Bolk, *Das Problem der Menschwerdung*, Gustav Fischer, Jena, 1926, s. 32-33.

odağı olmasına bağlıyor, insan omurgasından geçen duyu sinirleri bütün kürklü ailelere göre çok daha fazladır. Yalnızca çıplaklığımız değil, örtünme ve açılmaya ilişkin çeşitli davranış kiplerimizi de etkileyen bulgu uyarımlarının çeşitliliği ve gelişkinliği, hayvanların zevk ve cinsel birleşme yollarına göre çok daha uyarıcıdır. Kılsız yüz zarif bir hareket organı haline gelmiştir; hayvan dünyasının toplumsal "uyarıcı"larına göre (kuşların ötüşleri, gösterişli boynuzlar ve oynayan kuyruklar) sonsuz derecede incelikli ve toplumsal işaretler içeren birçok yönlülük kazanmıştır. Yani mutasyon olumsuz değil olumlu yöndedir. Ve rahmin olanaklarının ötesine varan uzun gebelik, ilerlemenin sonucudur. Schopenhauer'un dediği gibi, "bütün büyük şeyler yavaş olgunlaşır".

Ayrıca, rahmin dışındaki yaşamın ilk yılında, bu mükemmel baş ve beynin nasıl büyük bir hızla geliştiğini unutacak mıyız? Doğumumuzdaki prematürlüğümüzden ötürü öteki omurlular gibi kalıplaşmış, güvenlik kilidi birçok tepkinin bizde olmadığı, ama bunun yerine daha açık bir refleks yapımız olduğu, içgüdülerimizde daha az kalıplaşmış, daha az tutucu, güvenilir olduğu ve hayvanlara göre daha kaygısız olduğumuz su götürmez bir gerçek. Fakat öte yandan, en yakın rakibinden üç kat büyük bir beyin geliştirmişiz ve bize yalnızca yeni bilgiler değil (kaçınılmaz ölümümüzün bilgisi de dahil) denetleme ve hatta bastırma yeteneği de veriyor.

Yine de yapabileceklerimiz arasında en iyi, en insancıl ve en önemli olanı, kuşkusuz, oynama yeteneği içinde bizi alıkoyan olgunlaşmamışlık armağanının kendisidir. Hayvanlar yavruyken, yaban yaşamın tehlikelerinden anne babalarının gözetimi altında korunurken oynama yeteneğini sergilerler ve hemen hepsi kur yaparken aynı etkileyici oyunu oynarlar. Oysa insanda –belki de erkeklerin hepsinde ve gerçekte de kadınların çoğunda demek daha doğru olur– bu yetenek yaşam boyu sürer. Aslında, şu ya da bu biçimde erkeklikte ve kadınlıkta başarısız olanlar, bizim küçük korkularımız olanlar, benzetmek yerindeyse, yalnızca goril ve Habeş maymunu biçiminde olanlarımızdır. Hayvan psikologu Konrad Lorenz, oyun yeteneğimizi nelere borçlu olduğumuzu anlattığı çok anlamlı yazısında bize şunları anımsatır:

"İnsanın yaptığı her çalışma gerçek bir meraktan, bir tür oyundan kaynaklanır. İnsanın dünyaya egemen olmasını sağlayan doğal bilimlerin her verisi, tamamıyla eğlence amacıyla yapılan etkinliklerden doğmuştur. Benjamin Franklin uçurtmasının kuyruğunda yıldırımlar çaktığında paratoneri ancak Hertzin elektrik dalgalarını araştırırken radyo yayınını düşündüğü kadar düşünüyordu. Bir çocuğun oyundaki merakının nasıl kolayca bir doğabilimcinin çalışmasına dönüşebildiğini gözlemlemiş olan biri, oyunla araştırma arasındaki temel benzerlikten kuşku duymayacaktır. Meraklı çocuk görünüşü yetişkin şempanzenin hayvansı doğasında bütünüyle ortadan kalkar. Ama Nietzsche'nin düşündüğü gibi, bu çocuk insanın içinde bir yerlerde hep saklanır. Tersine onu her zaman yönetir."[7]

Hayvanlar konuşamazlar; bunun bir nedeni kuşkusuz seslerle oynayamamalarıdır. Sanatları yoktur; yine nedeni de formlarla oynayamamalarıdır. İnsanın oyun yeteneği, kendisi için sinir sisteminin uyarıcılarına eşbiçimmiş gibi tepki yaratabilecek kadar yeni imgeler hayal edebilecek, formlar düzenleyebilecek bir güce sahiptir. Kendi yarattığı büyücüye kapılan küçük kızı gördük. Şimdi bir şaire neler olabileceğini gözlemleyelim. İngiliz şair ve eleştirmen A.E. Housman'ın aşağıdaki sözleri, şiirsel pekiştirmede etkili olan belli bir güdüleyici ilke olarak düşündüğüm bu şeyin en doyurucu tanımını şöyle veriyor:

"Şiir benim için zihinsel olmaktan çok fiziksel bir şeydir. Bir iki yıl önce Amerika'dan başkalarından olduğu gibi benden de şiiri tanımlamamı isteyen bir yazı aldım. Şiiri teriyer cinsi bir köpeğin fareyi tanımlamasından fazla tanımlayamayacağım biçiminde yanıt verdim; ikimizin de o nesneyi ancak bizde uyandırdıkları belirtilerle bilebildiğimizi yazdım. Bu belirtilerden biri de, bir başka nesneyle ilişkili olarak Temaniteli Eliphaz tarafından anlatılmıştır: 'Bir ruh yüzümde dolaştı. Tüylerim dik dik oldu'. Deneyim bana, sabahları tıraş olurken düşüncelerime hâkim olmayı öğretti, çünkü aklıma bir mısra gelirse tüylerim dikilir ve ji-

---

7 Konrad Lorenz, "Psychologie und Stammesgeschichte", *Die Evolution der Organismen'de, Gerhard Heberer*, y., 2. y., Gustav Fischer Verlang, Stuttgart, 1954, s. 161; Herbert Wendt, *In Search of Adam*, Houghton Mifflin Company, Boston, 1955, s. 144.

let yürümez. Bu belirtiye yüzümden aşağı bir titreme eşlik eder. Boğazın sıkışması ve gözlerin sulanması da bir başka belirtidir. Sonuncu bir belirti daha var ki onu, ancak Keats'in son mektuplarından birinden yapacağım alıntıyla tanımlayabilirim; Fanny Brawne'den söz ederken 'bana onu anımsatan her şey, beni mızrak gibi deliyor' der. Bu duygunun hissedildiği yer mide bölgesidir."[8]

Okuyucuya yalnız şiir imgelerinin değil, aşk ve din, yurtseverliğin de, etkili olduklarında, gözyaşı, iç çekme, içeriden ağrılar, kendiliğinden gelen iniltiler, çığlıklar, kahkaha patlamaları, şiddet ve düşüncesiz davranışlar gibi birtakım fiziksel yanıtlarla hissedildiğini sanırım anımsatmaya gerek yok. Aslında, söylemek gerekirse, insan deneyimi ve sanatı, insan için doğanın işaretlerinin hayvanların içgüdülerinde yarattığı fiziksel tepkilerden daha az etkin olmayan ve onları davranışa dönüştürmesinden geri kalmayan bir işaret uyarısı çevresi yaratmayı başarmıştır. Bu işaret, uyarıların biyolojisinin, psikolojisinin, sosyolojisinin ve tarihinin, konumuz olan karşılaştırmalı mitolojinin alanını oluşturduğunu söyleyebiliriz. Şimdiye dek hiç kimsenin, doğuştan gelen ile sonradan kazanılan ya da doğal olanla kültürel koşullanmaya bağlı olan ya da insan kültürünü başlatan şeylerin ve bu şeylerin yarattığı tepkilerin "temel" olanıyla "etnik" olanının özellikleri arasındaki ayrımı belirleyebilecek etkin bir yöntem geliştiremedi; ancak şair Housman'ın sinir sistemimiz üzerinde enerji boşaltıcıları gibi çalışan imgeler ve düşünce akışını sağlayanlar arasında yaptığı köktenci ayrım, sözü edilen özellikleri sınamak için mükemmel bir ölçüt sunmaktadır.

Housman "şiirsel idealar vardır diye kendimi kandıramam" diyor. "Hiçbir doğru bana kesinmiş gibi gelmiyor; ayrıca ne herhangi bir gözlem çok sağlam ve ne de sözcüklerle dile getirilmiş bir duygu çok yüce görünüyor bana. Bazı idealarm şiirsel dile çok uygun olduklarını, bazılarınınsa uygun olmadıklarını en fazla söyleyebilirim; bu idealar, şiirden onları yücelten ve değiştiren bir zenginlik kazanırlar ve bu zenginlik, çözümlenerek ayrı bir şeymiş gibi görülemez."[9]

---

8 A.E. Housman, *The Name and Nature of Poetry*, Cambridge University Press, The Macmillan Company, Londra ve New York, 1933, s. 45-46.
9 *Age*, s. 34.

Housman, "şiir, söylenen şey değil o şeyi söyleme biçimidir" diye yazarken ve "zihin şiirin kaynağı değildir, hatta onun üretimine engel olabilir ve üretildiğinde onu tanıma konusunda bile ona güvenilemez" derken[10] aslında yaptığı bütün yaratıcı sanatların, şiir, müzik, dans, mimarlık, resim ya da heykel olsun, ilk belitini tekrar dile getirmek ve açıklığa kavuşturmaktan başka bir şey değil. Bu da, sanat, bilim gibi, bir ilişkiler mantığı değil, tersine ilişkiden kurtuluşun ve anlık deneyimin yorumudur: Formların, imgelerin ve idealarının birbirlerine seslenecek biçimde sunulmasıdır; aslında bir düşünce ya da bir duygu da değildir, yalnızca bir etkidir.

Bu belit üstünde durmakta yarar var; çünkü tarihsel açıdan bakıldığında, mitoloji bütün sanatların anası; ama birçok mitolojik anne gibi, kızı aynı zamanda kendi annesi oluyor. Mitoloji, mantıkla yaratılmadı; mantıkla da anlaşılamaz. Tanrıbilimci yorumlar onu saçma bulur. Edebiyat eleştirmenleri onu eğretilemeye indirgerler. Ama önümüzde yeni ve umut verici bir yaklaşım beliriyor; artık mitoloji, biyolojik psikoloji adı verilen bu yaklaşımın ışığı altında insanın sinir sisteminin bir işlevi olarak görülürse, beynimizin de onun en hayranlık uyandıran bir meyvesi olduğu doğanın enerjisini boşaltmayı ve yönlendirmeyi sağlayan doğuştan gelen ve sonradan öğrenilen bulgu uyarımlarına eşdeğer olur.

Hayvanlardan çıkartılacak bir ders daha var. Hayvan davranışı üstüne çalışanların "normalüstü bulgu uyarımı" olarak adlandırdıkları bir konu var. Bildiğim kadarıyla bu konu, sanat, şiir ya da mitosla hiç ilişkilendirilmemiş. Aslında bu ilişki, uyarımların gücünü anlamakta ve insanın düş dünyasının canlandırılmasındaki işlevlerini kavramakta bize en güvenli yol gösterici olabilir.

Tinbergen, "doğuştan gelen uyarıcı mekanizmalar bana şöyle ya da böyle hep tepkinin yöneldiği nesne ya da durumun özellikleri olarak geliyor" der. "Fakat DUM'un yakından araştırılması bazen doğal durumdan daha etkin uyarımlar oluşturan durumların olasılığını ortaya çıkarıyor. Yani doğal durum her zaman optimal değil."[11]

---

10 *Agc*, s. 35 ve 37.

11 Tinbergen, *age*, s. 44.

Örneğin, kurşuni kelebek *(Eumenis semele)* olarak bilinen bir tür kelebeğin erkeği, çiftleşmede seçimi yapandır ve uçan dişiler içinden hep açık renkliler yerine daha koyu renklileri yeğler. Öyle ki doğada bildiğinden daha koyu bir model karşısına çıkarıldığında cinsel bakımdan tahrik olan erkek, türünün en koyu dişisine onu yeğlemektedir.

"Burada" diyor Profesör Portmann, doğada tatmin edilemeyen bir "eğilim" buluyoruz, "belki bir gün kalıtımsal olarak daha koyu mutasyonlar ortaya çıkarsa, bunlar eşlerin seçiminde rol oynayabileceklerdir. Belirli bulgu uyarımlarının yeni türlerin desteklenmesinin ve oluşmasının habercisi olup olmadığını kim bilebilir; belki evrimin yönünü belirleyen eş seçimi sürecinin temelindeki etkenlerden biri de budur?"[12]

İnsan dişisi, oyun yeteneğiyle, normalüstü bulgu uyarımının gücünü kuşkusuz binlerce yıl önce tanımıştır: Göz çizgilerini kaldıran kozmetikler, Neolitik Çağ'ın en eski kalıntıları arasında bulunmuştur. Ve bundan sonra, ritüelleşme, hiyeratik sanat, maskeler, gladyatörce giysiler, kralca elbiseler ve doğanın bütün öteki insanca kavranmış ve gerçekleştirilmiş kullanımlarının gücünü değerlendirmek için yalnızca bir adım ya da bir dizi doğal adım daha kalmıştır.

Tanrıların doğal tarihi araştırılırken, Tanrıların kendilerinin bulgu uyarımları olduğu yolunda kanıtlar bulacağız. Doğaüstü esinleriyle insanları Tanrılara dönüştüren katalizatörler olarak işlev gören ritüel biçimlerinin ve uygarlığın –insanın kendi içinden çıkan ve doğanın sınırlarını ay kadar uzaklara iten yeni çevrenin– ritüelin ve sonuç olarak da Tanrıların damıtıcısı olduğunu, yani doğanın hiçbir zaman karşılamadığı, ama yine de doğanın, insanın onun çocuğu olduğu kadar özelliği olarak, DUM dizisini etkileyen normalüstü bulgu uyarımları örgütü olduğunu gösteren kanıtlar çıkacak.

Şu an için, bazı kültürel bulgu uyarımlarının ortaya çıkışının tarihinin geç olması nedeniyle, insanın onlara verdiği karşılığın *öğrenilmiş* tepki olduğuna karar vermenin doğru olmayabileceğini söylemek yeterli. Tepki, daha önce görülmemişse de kendiliğin-

[12] Adolf Portmann, "Die Bedeutung der Bilder in der lebendigen Energie-wandlung", *Eranos-Jahrbuch 1952*, Rhein-Verlag, Zürih, 1953, s. 333-34.

den olabilir. Çünkü yaratıcı imgelem insan organizmasında doğada karşılığı tam bulunmayan doğuştan "eğilim"lerden birini ortaya çıkarmış olabilir. Dolayısıyla, yalnızca ritüel sanatlar ve onlardan gelişen arkaik uygarlıklar değil, insanın daha zengin olan en büyük düşlerinin ötesine uçuşunda kullandığı modern oklarla parçalanmış sonraki sanatlar da varlığımızın en derin sırlarını – korkularımızı, sevinçlerimizi ve şaşkınlıklarımızı– açığa vuran normalüstü bulgu uyarımlarının bir tarihi olarak, belki de en iyi biçimde psikolojik açıdan yorumlanabilir. Gerçekten de konumuzun derin gizleri, yalnız insanın değil, tüm canlı dünyanın gizleri daha tam keşfedilmiş değildir.

Öyleyse toparlarsak: Hayvan davranış araştırmaları alanında -içgüdünün gözlemlenmesinde güvenilir sonuçlara varılabilen sınanabilir deneylerin yapıldığı tek alandır– iki tür doğuştan gelen uyarıcı mekanizma tanımlanmıştır; biri klişeleşmiş olan, öteki etkiye açık olan. Birincisinde sinir sisteminin içsel hazırlığı ile yanıt oluşturan dışsal bulgu uyarımı arasında kesin bir anahtar-kilit ilişkisi vardır. Öyle ki eğer insanda kalıtımsal olarak bu nitelikte birçok –ya da herhangi– DUM varsa ruhta kalıtımsal imgeler olduğunu söylemek doğru olur. Henüz kimsenin bu anahtar-kilit ilişkisinin nasıl oluştuğunu açıklayamaması onların varlığının gözlemlenmesini değersiz kılmıyor: Kimse bir doğanın bizim kümesteki tavuğun sinir sisteminde nasıl yer ettiğini bilmiyor, yine de çeşitli deneyler *de facto* varlığını göstermiştir. Fakat insan ruhu henüz bu tür klişeler açısından tatmin edici derecede incelenmiş değildir ve korkarım, araştırmaların gelişmesini beklerken, kalıtımsal imge ilkesinin evrensel mitolojileri yorumlarken ne dereceye kadar kullanılabileceğini bilmediğimizi itiraf etmek zorundayız. Onun var olabileceğini reddetmek de tasarlanmış bir düşünce olduğunu ileri sürmek kadar ilkel bir tutumdur.

İnsan ırkları arasındaki kimi zaman açık, kimi zaman çarpıcı farklılıkların, doğuştan gelen uyarıcı mekanizmaların belirgin farklılıklarını yansıtıp yansıtmadığını söyleyebilecek durumda da değiliz. Hayvanlar arasında bu tür farklar var –gerçekten temel içgüdü DUM'ları arasındaki değişiklikler mutasyondan etkilenen niteliklerin başında geliyor.

Buna bir örnek olarak Tinbergen'in gözlemi şöyle:

"Kuzeybatı Avrupa'daki büyük martı *(Larus argentatus)* ve karabaşlı martı *(L. fuscus)* aynı türün çok farklılaşmış coğrafi ırkları olarak kabul ediliyor. Coğrafi yalıtılmışlıktan sonra, alanlarının genişlemesiyle tekrar ilişki kurmuşlar. Davranışları arasında birçok farklılık var. *L. fuscus* kesinlikle göçmen bir kuş, sonbaharda Avrupa'nın güneybatısına göçüyor. *L. argentatus* ise daha sabit bir yere sahip. *L fuscus*, *L argentatus*tan çok daha fazla açık deniz kuşu özelliklerine sahip. Yavrulama mevsimleri farklı. Bir davranış farklılığı özellikle ilgi çekici. İkisinin de iki tehlike çağrısı var, biri görece az, öteki büyük tehlikeyi haber veriyor. *L. argentatus* büyük tehlike alarmını, *L. fuscus*a göre çok daha nadir veriyor. Sonuç olarak, tehlikelerin çoğuna iki cins farklı tepkiler gösteriyorlar. Koloniye bir insan müdahale ettiğinde büyük martılar küçük alarm verirken *L. fuscus* büyük alarm verecektir. Alarm derecesine ilişkin bu farklılık iki cinsin alarm çağrıları arasında niteliksel bir ayrım olduğu izlenimi veriyor. Bir cinsin birinci alarmı öteki cinsin öteki alarmının yok olmasına yol açabilir. Sonuç olarak motor donanımında niteliksel bir değişim yaratabilir. Kavrayıştaki bu farklılığın yanında, her çağrının derecesinde de fark var."[13]

İnsan ırkları arasında da fizyolojik farklılıklar yanında psikolojik olduğu düşünülebilecek farklılıklar görülmüştür. Örneğin, yetişkinliğe erişme süreleri arasındaki farklılıklar gibi. Géza Róheim, *Psikanaliz ve Antropoloji* adlı gayretli çalışmasında bunlar üstünde durur.[14] Fakat kayıtlara geçen sınanmış birkaç gözleme dayanarak, bu konuda hep yapıldığı gibi, zihinsel yetenek ve ahlaki karakter üstüne genellemeler yapmak doğru değildir. Ayrıca, doğuştan yetenek bireyden bireye öyle büyük değişiklikler gösteriyor ki, ırk temelinde genellemeler yapmanın anlamı kalmıyor.

Kısaca, Homo sapiens türlerinin doğuştan gelen klişeleri sorunu halen yanıt bekliyor. Nesnel ve gelecek vaat eden çalışmalar

---

13 Tinbergen, *age*, s. 197.

14 Géza Róheim, *Psychoanalysis and Anthoropology*, International Universities Press, New York, 1950, s. 403-404.

yapıldı, ama fazla ilerleyebilmiş değiller. E. Kaila,[15] R.A. Spitz ve K.M. Wolf[16] yaptıkları bir dizi ilginç deneyle üç-altı aylık bebeklerin insan yüzü gördüklerinde gülerek tepki verdiklerini saptamışlardır. Normal insan görünüşünü belirleyen ayrıntıları yok eden maskeler takıldığında, yüze verilen tepkiyi alabilmek için yüzün, iki gözü (tek göz ya da asimetri olmamalı), düz bir alın (buruşuk alınlar güldürmüyor) ve burun olması gerektiği görülmüştür. Bebeğin, karşısında gülümseyen bir ağız görmese de gülümsemesi, açıklanması güç bir olay; bu da gülümsemenin bir taklit olmadığını gösteriyordu. Ama yüz hareketli olmalı ve tam karşıdan görülmeliydi. Bunun dışında hiçbir şey -oyuncak bile- bu ilk bebek gülüşünü doğuramaz. Altı aydan sonra tanıdık, yabancı, dost, düşman yüzler arasında ayrım yapılmaya başlanır. Bebeğin sosyal çevre deneyimi arttıkça, doğuştan gelen uyarı mekanizmaları dışarıdan edilen izlenimlerle yer değiştirmeye başlar; dünyadaki konumu artık başkalaşır.

Bazı ilkel Avustralya kaya resimlerinde çizilen ataların yüzlerinin ağızsız olduğu görülmüştür. Çok sayıda Paleolitik dişi heykelciğin de ağzı yoktur. Bu, bulgularla, insan yavrusunun merkezi sinir sisteminde "anababa imgesi" olduğu sonucuna varılıp varılamayacağını söyleyemeyiz. Profesör Portmann şöyle diyor: "Bu formun bebekteki etkisi üç aydan sonra görülmeye başlandığından, insan yüzünü tanımasının merkezi sinir sistemine bağlı olup olmadığı ya da toplumsal bir yanıt mı, yani açık etki mi yoksa doğuştan mı olduğu sorusu yanıtsız kalmaktadır. Eldeki bütün bulgular kalıtımsal bir yapının olduğunu destekler görünüyor, ancak bu sorun yine de tam çözüme kavuşmamıştır."[17]

Bu sorunun ne denli yanıtsız olduğu, Profesör Lorenz'in "İnsan Deneyiminin Doğuştan Gelen Biçimleri"[18] makalesinde şöyle ortaya konuluyor: Bebeğin yetişkinlere karşı gösterdiği anababa

---

15 E. Kaila, "Die Reaktionen des Säuglings auf das menschliche Gesicht", *Annales Universitatis Aboensis*, Turku, c. 17, 1932.

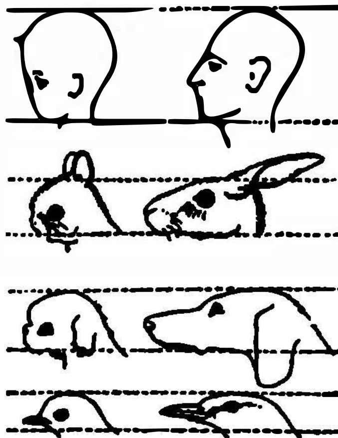
16 R.A. Spitz ve K.M. Wolf, "The Smiling Response", *Genetic Psychology Monographs*, c. 34, 1946.

17 Adolf Portmann, "Das Problem der Urbilder in biologischer Sicht", *Eranos-Jahrbuch 1949*, Rhein-Verlag, Zürih, 1950, s. 426.

18 Konrad Lorenz, "Die angebarenen Formen möglicher Erfahrung", *Zeitschrift der Tierpsychologie*, Bd. 5, 1943, s. 235-409.

tepkisi, insanın bebekliğinde sahip olduğu bulgu uyarımlarının sonucudur! Aşağıdaki şekil, öyküyü -mümkün olduğu kadar- anlatıyor.

Son olarak, konuyu araştıranlar arasında insan türlerinde hangi istek kategorilerinin içgüdüsel olduğu konusunda bir uzlaşma olmadığı da belirtilmelidir. Profesör Tinbergen, hayvan dünyasını anlatırken uyku ve yiyecek aramayı saymıştır; birçok türde tehlikeden kaçma, kendini korumak için dövüş, üremeyle ilgili birçok hareket örnek olarak cinsel kavga ve rekabet, kur yapma, çiftleşme ve anababa davranışı (yuva yapma, yavruları koruma, vb.) sayılabilir. Ama liste türden türe büyük farklılıklar gösterir ve ne kadarının insan dünyasına taşınabileceği bilinmemektedir. Geçici olarak yiyecek arama, uyku, kendini savunma, kur yapma ve çiftleşme ve anababalığa ilişkin bazı davranışların içgüdüsel olduğu varsayılabilir. Ama yine -gördüğümüz gibi- insanda bu hareketleri doğuran bulgu uyarımlarının kesinlikle neler olduğu ya da tavuk için bir doğan imgesinin uyarıcı olması gibi insanda somut olarak bilinen uyarıcılar olup olmadığı sorunu yanıtsız kalmaktadır. Dolayısıyla izleyen sayfalarda kalıtımsal imgelerden söz etmeyeceğiz.

Solda, insanda anababa tepkisi uyandıran bulgu uyarımları; sağda, tepki uyandırmayanlar. (Lorenz'den)

Enerji boşaltımı ve yönlendirimi imgesi olarak bulgu uyarımı kavramı, zihne seslenen şiirsel eğretilemeyle, insanın merkezi uyarıcı mekanizmalarına (MUM) ve doğuştan gelen uyarıcı mekanizmalarına (DUM) yönelmiş mitoloji arasındaki aynını da ortaya koyuyor. Bu görüşe göre, işlevli mitoloji belirli bir türün ya da türler grubunun yaşamında gelişim ve etkinliği besleyen kültürel bulgu uyarımları bütünü olarak adlandırılabilir. Hiçbir imgenin güvenilir derecede doğuştan geldiği belirlenemediği ve DUM'larımızın klişeleşmiş değil esnek olduğunu bildiğimize göre, karşılaştırmalı çalışmamızda bulduğumuz "evrensel"lerin doğuştan gelen yeteneklere mi yoksa ortak deneyime mi bağlanması gerektiği söylenemez; öte yandan, bulgu uyarımlarının değişmesi ve DUM'ların farklılığı anlamına da gelmemektedir. Bizim bilimimiz "kültürel koşullanma" ve "içgüdüsel davranış" arasında bir fark gözetmeden, insanın bütün içgüdüsel davranıştan kültürel koşullanmaya konu olduğuna ve kültürel koşullanmalarımız hepimiz için içgüdüsel, özellikle DUM ve MUM'ları açısından bu türden olduğuna göre, aynı anda hem biyolojik hem de tarihsel olmalıdır.

Dolayısıyla, Adolf Bastian'ın birincil fikir ve C.G. Jung'un ortak bilinçaltı kavramlarının önerdiği gibi, mitolojik imgelemin koşut gelişiminin psikolojik esinlenmeden kaynaklanması olasılığı ya da belki olanağına saygı duymakla birlikte, her yerde karşımıza çıkabilecek önemli benzerlikleri de bu kavramlarla yorumlamaya kalkışamayız. Ama öte yandan, örneğin antropolog Ralph Linton'un "toplum biyolojik olarak farklı, kendine yeterli bireylerin oluşturduğu topluluktur,"[19] sözüyle dile getirdiği, biyolojik açıdan güvenirliliği olmayan toplumbilimsel kuramsallaştırmaları da yadsımalıyız; çünkü bizler, aslında bir türüz, biyolojik açıdan farklı bireyler değiliz. Yaklaşımımız mümkün olduğu kadar kuşkucu, tarihsel ve betimleyici olmalı. Tarih başarısız kaldığı ve aynada karanlıklar belirdiği zaman önde gelen yetkelerin tahminlerine yer verip gerisini sessizce geçmek zorundayız; bilmeliyiz ki bu sessizlikte yalnızca Dryopithecus'un cangıllarda attığı çığlıklar değil, belki de daha milyonlarca yıl duyulmayacak olan normalüstü bir melodi saklı olabilir.

[19] Ralph Linton, *The Study of Man*, D. Appleton-Century Company, New York ve Londra, 1936, s. 108.

II. BÖLÜM

•

Deneyimin Etkileri

1. ACI VE ESRİME

James Joyce *Sanatçının Bir Genç Adam Olarak Portresi*'nde trajedinin malzemesini, "insanın acılarında katlanılmaz ve sürekli olan her şey"[1] diye belirtirken, kültürler arası mitoloji alanının bir temel ilkesini çok iyi dile getiriyor; çünkü dünya mitolojilerindeki etkileri benzer olan "katlanılmaz ve sürekli" olandan türüyor bu ilke. Bu etkiler içinde acının kendisi –trajedinin hammaddesi– kuşkusuz en genel olanı; çünkü, en azından bir hazırlayıcı anlamında her şeyin başlangıcı ve sonucudur.

Trajedi –Yunan trajedisi– mitolojinin şiirsel bir bükümü, Aristoteles'in ritin etkisiyle ruhun psikolojik anlamda temizlenmesinin tam karşılığı diye söylediği, acı ve korku yoluyla oluşan duygu katharsisidir de (káθapσis). Rit gibi, trajedi de zihnin yoğunlaşmasında değişiklik yaratarak acıyı esrimeye dönüştürür. Trajik sanat, din dilinde "ruhsal temizlenme" veya "ruhun kendinden soyunması" olarak adlandırılan disipline karşılık gelir. Adlarındaki katlanılmazlık ve süreklilik düşüncesiyle ölümlü yönüne bağlanmayı bırakan insan, Platon'un deyişiyle, "doğumunda düzeni bozulmuş olan kafasındaki halkaları, dünyanın uyu-

[1] James Joyce, *A Portrait of the Artist as a Young Man*, Jonathan Cape, Londra, 1916, s. 252. Türkçesi: *Sanatçının Bir Genç Adam Olarak Portresi*, çev. Murat Belge, İletişim Yay., İstanbul, 1989, 3. y.

munu öğrenerek yeniden düzeltmeye koyulur"[2], sonunda insan, Platon'un "zihnin benzerliklerini gördüğü" dediği "acı çekenle" trajik acıyı, "gizli nedenle" trajik korkuyu aynı anda birleştirir. Yine de bir gün, bir sevinç çığlığıyla, insanlığı ve zihni arkada bırakacak ruh birden maskenin arkasında olanı tanıyabilir. *Finiş tragoediae: incipit comoedia.* Trajedi kipi sona erer ve mitos başlar.

Nikolaus Cusanus, "Tanrım, yüzün ne kadar muhteşem" diye yazmıştı:

"Yüzün, genç bir adam hayal görmek istediğinde, genç gördüğü, yetişkin bir erkeğin yetişkin erkek yüzü olarak ve yaşlı birinin yaşlı yüzü olarak gördüğü yüzün! Kim bu tek biçimi, bütün yüzlerin en gerçek ve uygun biçimini hayal edebilir -hepsi gibiyken her biri gibidir- hiçbiri değilmiş gibi mükemmel biçimde her biri olur. Olabilecek bütün yüz formlarının ve biçimlerinin ötesine geçmesi gerekir. Ve bütün yüzlerin ötesine geçince insan bir yüzü nasıl hayal edebilir? Bütün yüzlere ve biçimlere benzeyen bir yüzü oluşturabilecek bütün nitelikleri ve bütün yüzlerin renklerini, süslerini, güzelliğini nasıl hayal edebilir? Senin yüzüne ulaşmak için belirleyip bir kavram oluşturdukça senin yüzünden uzaklaşır. Çünkü bütün yüz kavramları, Tanrım, senin yüzün yanında yetersiz kalır ve bütün kavranılabilecek güzellikler senin yüzünün güzelliği yanında azdır. Her yüzün güzelliği vardır, ama hiçbiri güzelliğin kendisi değildir; ama senin yüzün, Tanrım, güzeldir ve bu, varlığın kendisidir. Bu nedenle. O, Mutlak Güzelliğin kendisidir, her güzel biçime varlık veren biçim O'dur. O müthiş güzel yüz, güzelliğim her şeyin borçlu olduğu güzellik, sana hayranlık yetersiz kalır! Her yüzde bu yüzler Yüz'ü görülür; örtünmüş ve bulmaca gibi ne kadar açık olsa insan bütün yüzlerin ötesinde bir yüz kavramı ve bilgisi olmayan gizli ve mistik sessizliğe girmedikçe görülmez. Senin Yüzün'ü arayanın girdiği bu bulanık, bulutlu, karanlık ya da cehalet bütün bilgi ve kavramların ötesine vardığı, Senin Yüzün'ün örtülü olmak dışında bulunamadığı düşük bir düzeydir, ama bu karanlığın kendisi Senin Yüzün'ün bütün örtülerin ötesinde orada olduğunu belli eder."[3]

---

2 *Temaeus* 90D.

3 Nicholas of Cusa, *De Visione Dei*, çev. Emma Gurney Salter, Londra ve Toronto, J.M. Dent and Sons, E.P. Dutton and Company, New York, 1928, s. 27.

Korkuyla değil esrimeyle bilinen gizli neden de işte budur. Ve onun tek gerçek sahibi arınmış ruhtur, normal insan deneyiminin, düşünme ve konuşmanın sınırlarını aşar. Hint *Kena Upanişad*'ında, "Orada göz yoktur, konuşma yoktur, akıl yoktur" diye okuyoruz.[4] Gene de bu etki dünyada birçoğu tarafından yaşanmıştır. Ve (Cusanus'un bu esinli ifadesi kadar mükemmel olanı nadirse de) birçok mitolojide, birçok mistiğin ilahisinde birçok ülkede defalarca ortaya konmuştur. Kuşkusuz yaşanabilen bir deneyimdir ve belki de hatta insanın 'katlanılmaz ve sürekli' olan acıları ve sevinçleri arasında yüce bir yere konulmalıdır. Üstelik, onu açığa vuran imgeler bizim dinsel simgeleştirmelerimizin yerel biçimlerine ne kadar yabancı olursa olsun bir disiplin olarak bilimimizce sınıflandırılmalıdır.

Beşinci Danimarka Thule[*] Keşif Gezisinde (1921 -1924), Kuzey Amerika kutup bölgesinde Grönland'dan Galler Prensi Adaları'na ve Alaska'ya uzanıp kutbu aşan yetenekli bilim adamı ve kâşif Knud Rasmussen, bu olağanüstü gezi sırasında kimi Eskimo şamanlarına rastladı ve onların dostluğunu kazandı. Birincisi, Hudson Körfezi'ndeki Aua adlı yumuşak kalpli, sıcak, konuksever yaşlı bir adamdı. İkincisi, sert Baker Gölü bölgesinde Karibu[**] Eskimoları (dünyanın olabilecek en ilkel insanları) arasındaki Igjugarjuk adlı insafsız, çok zeki, bağımsız yaşayan vahşi biriydi. Igjugarjuk gençken, evlenmek istediği kızın ailesi onu reddetmiş, kardeşiyle gidip genç kızın kulübesinin karşısında yatıp beklemiş ve kızın bütün ailesini, annesini, babasını, kız ve erkek kardeşlerini, hepsi yedi-sekiz kişi, öldürmüş; yalnızca evlenmek istediği kız kalmış. Diğeri de, Nome'da, Najagneq adlı yaşlı bir serseriydi. Kendi toplumundan yedi-sekiz kişiyi öldürmüş olduğu için hapisten çıkalı bir yıl olmuşmuş. Najagneq ücra köyünde, evinin çevresini kale gibi berkitmiş ve kabilesinin hepsine karşı –beyazlara da karşı da savaşmış– bir savaş hilesiyle bir gemi kaptanı tarafından kandırılıp Nome'a getirilene kadar. Köyünden cinayetleri

---

4 *Kena Upanişad* 1.3. Türkçesi: *Upanişadlar*, "Tanrı'nın Soluğu", çev. Mehmet Ali Işım, Dergâh Yayınları, 1976.

* Thule: Eski coğrafi bilgilere göre dünyanın en kuzeyinde bulunan meçhul yer (ç.n.).

** Karibu: Kuzey Amerika'ya özgü ren geyiği (ç.n.).

için on tanık getirilebilene kadar orada hapiste kalmış, fakat bu tanıklar onunla yüzleşince, onun işinin bitirilmesi için çok istekli olacak yerde, suçlamalarından vazgeçmişler. Küçücük gözleriyle çevresine delice bakışlar saçıyordu; çenesi de onu öldürmek isteyen bir adamın, yüzünde açtığı yaradan ötürü artık gevşemiş bir sargıyla sarılmıştı. Tanık bölümünde oturan on adam onu suçlarken, yaşlı adamın görünüşünden ötürü kendilerinden utanıp gözlerini yere indirdiler.

Bu paçavralar içindeki şamanların karakterleri üstünde biraz durmaya değer. Yoksa yüksek dinsel yaşamın ancak aziz gibi insanlara bağışlandığını düşünebiliriz.

Dr. H. Ostermann, Beşinci Thule Keşif Gezisi raporuna şunları yazmıştır:

"Najagneq'in imgelem gücü büyük Nome kasabasında uyarılmıştı. Toprak kulübe, kızak ve kayak dışında bir şey bilmezken büyük evler, buharlı gemiler ve otomobillerden hiç de etkilenmemişti. Fakat kocaman bir arabayı çeken beyaz bir ata çarpılmıştı. Şaşkın köylülerine Nome'daki beyaz adamlar tarafından o kış on kez öldürüldüğünü söyledi, fakat on beyaz at onun yardımcı ruhları olmuştu ve birer birer onları kurban ederek kendi yaşamını kurtarmıştı.

Bu "on at gücünde" adamın konuşma yeteneği vardı ve konuştuğu insanları hemen etkisi altına alıyordu. Dr. Rasmussen üzerinde tuhaf biçimde, kibar bir yumuşaklık yaratmıştı ve onunla birlikte yalnızken köylülerini aldattığını itiraf etmekten çekinmiyordu. Martavalcı değildi, fakat herkese karşı kendini savunmaya alışmış yalnız bir adamdı ve küçük hileler geliştirmişti. Ama ne zaman eski hayalleri ve atalarının inançtan söz konusu edilse kısa ve özlü yanıtları ağırbaşlı bir ciddiyet taşıyordu. Dr. Rasmussen ona sözünü ettiği güçlere inanıp inanmadığını sorduğunda, "Evet, bizim Sila dediğimiz, söze sığmaz bir güç var" dedi. "Güçlü bir ruh; evreni, iklimi, dünya üstündeki yaşamı yaratan o; o kadar güçlü ki sözleri insana sıradan sözler olarak ulaşmaz, fırtınalar, tipiler, sağanaklar, kasırgalar halinde gelir. İnsanın korktuğu bütün güçler yoluyla. Gün ışığı, sakin denizler ve küçük, masum, bir şey bilmeyen çocuklarla ulaşır. İşler iyi gittiğinde

Sila'nın insanlara söyleyecek sözü yoktur. Sonsuz yokluğuna gömülür ve insan yaşamında kötülük yapmayıp günlük yiyeceğinin peşinde koştukça orada kalır. Kimse Sila'yı görmemiştir. Kaldığı yer öyle gizemlidir ki aynı anda hem bizimledir hem de sonsuz kadar uzaktadır."

Dr. Rasmussen (Dr. Ostermann, Rasmussen'in ölümünden sonra bulunan notlarından alıntı yapmaktadır] şunları ekler: "Najagneq'in sözleri seyahatimizde her yerde rastladığımız yaşlı şamanların saygın bilgeliğini çağrıştırıyordu. Sert Kral William'ın ülkesinde ya da Aua'nın Hudson Körfezi'ndeki neşeli kulübede rastladıklarımızın aynıydı. 'Tek gerçek bilgelik insanoğlundan uzakta yaşar, büyük yalnızlıkta ve ona ancak acıyla ulaşılır. Ancak sıkıntı ve acı insan zihnine, bütün herkese kapalı olanların kapısını açabilir' diyen ilkel Eskimo Igjugarjuk'da da aynısı vardı."[5]

Daha sonraki bir bölümde Igjugarjuk ve acı yoluyla gerçek bilgeliği öğrenmenin öyküsüne döneceğiz. Şu an üstünde duracağımız büyük Cusanus'tan ulu Igjugarjuk'a kadar, ne kadar kültürel kalıtım varsa o kadar insan karakteri ve deneyimi bulunmasıdır. Yine de, yanılmıyorsam, birbirlerinden habersiz sözünü ettikleri şey en sonunda aynı şeydir. Bu da, "büyük yalnızlık içinde", acı yoluyla saklı bilgeliği öğrenebileceğimizden başka bir şey değildir. "Bütün yüz formlarının ve biçimlerinin ötesinde bir biçim" ya da Najagneq'in dediği gibi "söze sığmaz" olan da aynı şeydir.

İnsanın 'katlanılmaz ve sürekli' olan acıları, bu durumda, onu yaşayanların, yaşamlarının doruğu dedikleri, ama yine de dile gelmez görünen deneyime götürür –ya da götüre*bilir*. Bu deneyim, en azından ona yaklaşmak, bütün dinlerin en son hedefi, bütün mitos ve ritlerin en son başvuru kaynağıdır. Ayrıca, dünyanın mitolojik geleneklerini geliştiren ve yaşatanlar, şamanlar, bilgeler, peygamberler ve kâhinlerdir ve sözle anlatılamaz gizemi gerçekten yaşamışlardır ve onu yüceltenler de onlardır. Konumu-

---

[5] H. Ostermann, *The Alaskan Eskimos, as Described in the Posthumous Notes of Dr. Knud Rasmussen, Report of the Fifth Thule Expendition 1921-24*, c. X, No. 3, Nordisk Forlag, Kopenhag, 1952, s. 97-99.

zun ironilerinden biri, ilkel kabileler arasında araştırma yapıp malzeme toplayan bilim adamlarının zihinlerinin çoğunlukla bu deneyime karşı yalıtılmış olması veya "mistik" terimini hile olarak gören kimseleri veya bütün yaklaşımları kendi ruhsal benzetme geleneklerine bağlı kalan misyonerler olmalarıdır. Yine de zaman zaman Rasmussen'in erdemine sahip bir bilim adamı çıkar ve gerçek onda ifadesini bulur.

İlk dikkat çekmesi gereken nokta ilkel büyücünün insan ile bu gizem arasındaki ilişkiyi gelişmiş dinlerin yıllıklarında bulunan bir kavrayışla anlatabilmesi değil, aynı zamanda kendi mitolojisinin kendi saf hemşehrilerini etkileyen kötü niyetli parodileri de üretebilmesidir. Geçerli mitolojik motiflerin (ölüm ve diriliş gibi) aldatma amacıyla bu yolda kullanılması, zorunlu olarak olağan bağlamında "halkın afyonu" olduklarım kanıtlamaz. Ama hiç kuşkusuz yalnızca buna da dönüşebilir. Dinin nihai başvuru kaynağı söze gelmez olduğuna göre, mitolojiye en içten biçimde bağlanarak yaşayanlar en fazla aldananlardır –bu aldanışın kendisi de yüz olmayan yüzün tanınmasından önce insan zihninin yaşaması gereken acı ve karanlığın bir parçasıdır–.

Sanskritte *upadhi* sözcüğü "hile, aldatma, kılık değiştirme", aynı zamanda da "sınırlama, huy ve sıfat" anlamlarına gelir. Nihai gerçek, sıfatları olmadığından zihin tarafından kavranılamaz. Igjugarjuk'un dediği gibi, "insanoğlundan uzakta, büyük yalnızlıkta" yaşar. Dolayısıyla zihni Mutlak Güzelliğin güzelliğini yaşamaya hazırlamak için düzenlenen rit ve derin düşünceler, ona atfedilen "sıfat"ları *(upadhi)* içerir. Örneğin, Cusanus'un düşüncesinde, yüzü olma özelliği ve güzellik atfedilmiştir.

Gerhart Hauptmann, şiirin Sözün arkasındaki sözlerin sesini duyurma sanatı *(Dichten heisst, hinler Worten das Urwort erklingen lassen)* olduğunu söylemiştir.[6] Aynı anlamda mitoloji de biçimi olmayan biçimdir. Biçimin bilinebilmesi için biçimler oluşturulmaktadır. Düşük nitelikli bir nesne üstün temsili veya bulunduğu yer olarak sunulur. Düşük nesneye gösterilen sevgi ya da bağlılık gerçekte üstün olan için duyulanların potansiyel olarak işlevidir;

---

6 C.G. Jung, *Seelenprobleme der Gegenwart*, Rascher Verlag, Zürih, 1931, s. 67'den alıntı.

eğer zihin istenilen amaca ulaşacaksa yine de onun kurban edilmesi gerekir (işte acı!).

Karşılaştırmalı mitoloji bilimi böylelikle *upadhi*lerin karşılaştırılmasının bilimidir: Varlığa atfedilen görüntüler; insan aklı bunlar yoluyla egemenliği altındaki çeşitli zaman ve yerlerde trajik terörün gizli amacıyla ve trajik acının acı çeken insanıyla (kendi nefsinden soyunarak) birleşir. Bu *upadhi*lerin iki türü vardır: Bütün insan deneyiminin birincil koşullarından kaçınılmaz olarak çıkartılanlar *(la condition humaine)* ve insan uygarlığının belirli bölge ve zamanlarına ait olanlar *(die Völkergadanken)*. İlk türü bu bölümde, ötekileri kitabın kalan bölümlerinde ele alacağız.

Ama hiç kuşkusuz, hepsi acıya, acının trajik *upadhi*sine (ya da aldatmaya) ait değildir. Çünkü mitolojinin yüce konusu bir serüvenin ıstırabı değil, gizli olanın keşfidir; ölüm değil, dirilişţir: Halleluya!

Evrenin ulu tanrıçası Kraliçe İsis, sofu Lucius Apuleius'a göründüğünde, alegorik olarak büyük yargılamayı anlattığı romanı *Altın Eşek*'in sonunda şöyle der:

"Ben her şeyin doğal annesi, bütün öğelerin sahibesi ve yöneticisi, bütün dünyalarda insan neslini başlatan, kutsal güçlerin reisi, cehennemdeki her şeyin kraliçesi, cennette yaşayanların özüyüm; bütün tanrıların ve tanrıçaların göründüğü tek biçim benim. Gökyüzünün gezegenleri, denizlerin bütün rüzgârları ve cehennemin acıklı sessizliği benim irademle idare edilir. Tüm dünyada değişik biçimler, farklı gelenekler ve birçok ad altında anılan benim adımdır, tapınılan benim kutsal varlığımdır.

İnsanların ilki olan Frigler, beni Pessinus Tanrılarının Anası, kendi topraklarından çıkan Atinalılar Cecropian Minerva, denizle çevrilmiş olan Kıbrıslılar Paphian Venüsü, yay taşıyan Giritliler Dictynialı Diana, üç dil konuşan Sicilyalılar korkunç Proserpine, Elevsisliler eski tanrıçaları Ceres, bazıları Juno, başkaları Bellona, başkaları Hecate, Ramnusie ve Doğu'da yaşayan ve sabah güneşinin ışıklarıyla aydınlanan Etiyopyalılar ve her türlü eski öğretinin ustası olan ve bana doğru dürüst törenlerle tapınan Mısırlılar, beni doğru adımla, Kraliçe İsis diye adlandırırlar.

Senin talihine ve sıkıntılarına merhamet göstermeye geldim, sana rahmet ve yardım etmek için buradayım; ağlamayı ve inlemeyi bırak, bütün üzüntülerini unut ve benim inayetimle takdir edilen sağlıklı güne hazırlan."[7]

Acının kendisi aldatmadır *(upadhi)*, çünkü onun özü aydınlanmanın sıfatı *(upadhi)* olan esrimedir.

Acıda içerilen esrimenin etkisi, o zaman, bilimimiz için "acı ve sürekli" olandır. Belki de yaşam bilgeliği olarak insan ırkının ancak bir azınlığı tarafından kavranmış olduğundan, yine de dünya mitolojilerinin matriksi ve son terimi olmuştur; şimdi ele alacağımız öteki *upadhi*lerin ya da etkilerin bütün ayinlerinde ışıklarını gösterir.

2. DÜNYADAKİ YAŞAMI KURAN GÜÇ

İnsan deneyiminden hiç eksik olmamış bir güç, kuşkusuz, Adolf Portmann'ın "Yaşamın Yurdu Olarak Dünya" adlı makalesinde belirttiği gibi[8] yerçekimidir. İnsanın her türlü etkinliğini sürekli etkilemekle kalmaz, gövdenin ve organların biçimlerini de temelden belirlemiştir. Gece ve gündüzün günlük değişimi de kaçınılmaz deneyim etkenlerinden bir başkasıdır. Aslında bu deneyim, ışık dünyasından farklı bir işleyişi olan gece dünyasının, dünyanın uyuması, tehlikelerin pusuya yatması ve zihnin rüya deneyimine dalması sonucu oluşan önemli bir dramatik değeri vardır. Nesneler rüyada, dışarıdan ışık almadan, kendiliklerinden parlarlar; büyüsel ve hızlı değişim gibi tuhaf bir yetenek gösterirler, dehşete düşürücü etkiler ve mekanik olmayan hareketler yaratırlar. Mitos dünyasının düşlerle yoğunlaştığından veya insanın maymungilleri ancak aştığında rüya gördüğünden kuşku duyulamaz. Géza Róheim'in gözlemlediği gibi, "rüya görmenin kültürel olarak koşullandırılmış birkaç tane yolu olamaz; uyumanın iki yolu olmadığı gibi."[9]

---

7 Apuleius, *The Golden Ass*, çev. W. Adlington, XI. Kitap.

8 Adolf Portmann, "Die Erde als Heimat des Lebens", *Eranos-Jahrbuch 1953*, Rhein-Verlag, Zürih, 1954, s. 473-94.

9 Géza Róheim, "Dream Analysis and Field Work in Anthropology", *Pacyho-analysis and the Social Sciences*, International Universities Press, New York, 1947, c. I, s. 90.

Şafak ve düşler dünyasından uyanmak güneş ve güneşin doğuşuyla sürekli ilişkilendirilmiş olmalı. Gece korkuları ve büyüleri ışık tarafından dağıtılır. Işığın hep yukarıdan geldiği ve kılavuzluk ve yer göstericilik yaptığı yaşanmıştır. O zaman karanlık ve ağırlık, yerçekimi ve dünyanın karanlık içi, cangıl veya denizler, bazı şiddetli korkular ve sevinçler, insan deneyiminde binlerce yıl boyunca, ölçülemez yüksekliğiyle dünyayı uyandıran güneşin ışıklandırıcı seyriyle tezat halinde güçlü bir sendrom oluşturmuş olmalıdır. Işık ve karanlık, yukarısı ve aşağısı, yer göstericilik ve kayboluş, güven ve korku kutuplaşmasının (kendi düşünce geleneğimiz ve duygularımızla çok iyi bildiğimiz ve dünyanın başka yerlerindekilerle karşılaştırabileceğimiz kutuplaşma) insan düşüncesinin kurucu ilkelerinden biri olarak kabul edilmek zorundadır. Bizde eşbiçim* olarak bulunsa da bulunmasa da çok derin ve genel bir deneyim olduğu açıktır.

Ay ve gökyüzünün gece görüntüsü de, yıldızlar ve samanyolu da daha başından itibaren merak ve engin bir etki kaynağı oluşturmuş olmalı. Fakat Ay'ın Dünya'ya ve üstünde yaşayanlara, onun gelgitlerine ve bizim içimizdeki gelgitlere gerçek bir etkisi söz konusudur. Bu etki uzun zaman önce bilinçaltıyla da algılanmıştır, bilinçli olarak da kavranılmıştır. Ay'ın hareketleri ile kadınların aybaşı halinin çakışması insan yaşamını fiziksel olarak belirleyen bir olaydır ve merakla gözlenmiş bir tuhaflıktır. Semavi dünya ile insan arasında yaşamı biçimlendiren bir ilişki olduğu kavramı, deneyim ve düşünce ile Ay'ın hareketlerinin gücünün kavranılmasıyla temellenmiş olabilir. Ay'ın yok olması ve dirilmesi mucizesi de, kurtlar, köpekler, tilkiler, çakallar ve koyotlar üstünde ulumalarına yol açan etkisi de böyledir: Merak konusu bu gümüş tepsi güzel yıldızlar arasında yol alır, bulutlar içinde koşar, bir düş yaşamı yaratarak varlığı ve gücüyle mitolojinin biçimlenmesinde Güneş'ten daha etkili olur. Güneş ışığıyla, onun yıldızlarını, gece seslerini, erotik havasını ve mucizevi rüyalarını her gün söndürüp bastırır.

---

* Bkz. sayfa 46.

Erkek ve kadınların kendilerine yeterli dünyaları ve fiziksel biçimleri arasındaki tezat da bir başka evrensel insan deneyimidir Bu bağlamda ikisi arasındaki "içgüdüsel karşılaşma"yı olanaklı kılan -veya kaçınılmaz kılan ve belki bazen daha iyi değerlendirmeyle- iki gövdeyi eşzamanlı olarak uyandıran, Freudcuların "ilk perdenin yeniden sahnelenmesi" demekten hoşlandıkları ve birçoğunun direnilmesi en zor zevk olarak gördüğü o garip karşılıklı buluşmanın üstünde de durmalıyız. Hayvan davranışları üstüne yapılmış birçok titiz araştırmada erkek organizmadan dişiye ve dişiden erkeğe gönderilen ve zarif biçimde birbirine geçen ardışık bulgu uyarımlarının, türler birleşmeden önce tam bir eşzamanlılıkla yapılması gereken biraz fazla karmaşık uyarıcılar olarak tanımlanabildiği görülür. İnsanlarda da karşılaştırılabilir karşılıklı eşbiçimlerin bulunduğundan bir an bile kuşku duyacak bilimsel çevrede yetişmiş dikkatli biri olabileceğini sanmıyorum. Fakat yalın kişisel deneyim temelinde hiçbir şey pervasızca kabul edilemeyeceğinden ve henüz toplumsal koşullanmadan yalıtılmış olarak yetiştirilmiş iki genç insanın dolunay zamanı birbirleriyle buluşması söz konusu olmadığından, herkesin bildiğinin ne dereceye kadar etki, ne dereceye kadar kalıtımsal imge olduğunu bilemeyiz. Yalnız, çiçek kokularının, gövdenin güzelleştirilmesinin, gece, gizli buluşmalar, müzik, işaretleşme, heyecan, pişmanlık, rekabet, kıskançlık, cinayet ve bütün operanın, görebildiğimiz kadarıyla, insan tarihiyle özdeşleştirilebileceğini söyleyebiliriz.

Üstü kapalı ve açık benzetmelerle, söz oyunları ve eğretilemelerle cinsiyet, cinsel organlar ve cinsel etkinliğin düşüncemize sokulduğu ve dünyadaki yazılı yazısız her gelenekte bulunduğunu bize temin eden Freud okulunun kabarık yazını var. Mitolojide, elbette, evrenin kökeni olarak rahimden doğuş imgesi çok yaygındır ve ondan önce gelen cinsel birleşme, öyküde olduğu gibi ritüel eylemde de temsil edilir. Dahası, dişi gövdenin aybaşı dönemlerindeki kanama dönemleri gibi gizemli (hatta büyüsel denebilir) hareketi, gebelik süresinde bunun durması ve doğum acısı - ve yeni varlığın görünmesi, bunlar elbette zihinde kalıcı etkiler bırakmıştır. Aybaşı kanından korku, âdet dönemlerinde kadınların yalıtılması, doğum ritleri ve insan doğurganlığıyla iliş-

kilendirilen bütün büyüsel söylem, bu konunun insan imgeleminin ana ilgi alanlarından biri olduğunun kanıtlarını verir. En eski ritüel sanatta çıplak dişi formu olağandışı önemliyken erkek genellikle bir faaliyet halindeki şaman veya avcı biçiminde süslü veya maskelidir. Kadın korkusu ve annelik gizemi erkek için dünyanın doğal yapısının korku ve gizemliliği kadar çarpıcı etki güçleri olmuşlardır. Ve bütün türlerimizin mitoloji ve rit geleneklerinde erkeğin kendisini bu iki yabancı, fakat gene de bağlayıcı güçlere, kadına ve dünyaya etkin olarak bağlamak için gösterdiği dinmek bilmeyen –anta-gonistik bir işbirliği anlamında denebilir– çabaların sayısız örneği bulunur.

Yine deneyimi belirleyen önemli bir sistem olarak, kuşkusuz, doğum anından ölüme ve çürüme kokusuna kadar insanın geçirdiği olağan evrelere ve duygusal içliliğe hazırlığımızı oluşturan etkiler bütününü söyleyebiliriz. Bu konuda çocuk psikolojisi ve psikanaliz üstüne araştırma yapanlarca yazılmış birçok mükemmel yazı vardır. Konuyu ayrıntılarıyla gözden geçirmek bilinenleri yinelemek olur. Fakat insanın büyümesinin toplumsallaşmış biyolojisinin etkilerinden geliştirilen mitolojik motiflere sistematik bir yaklaşımla dikkat çekildiğini görmedim.

Belirttiğimiz gibi insan organizmasının olgunlaşması yirmi yıl alır ve bu gelişim büyük bölümünde tamamıyla anababa gözetimine bağımlıdır. Bir yirmi yıl kadar da olgunluk sürer, sonra yaşlanma belirtileri görünmeye başlar. Fakat kaçınılmaz sonunun ölüm olduğunu bilen tek hayvan insandır ve bilinçli olarak ölümle karşı karşıya geldiği yaşlılık dönemi bütün öteki primatların yaşamından daha uzun bir süredir. Yani doğumdan hassas döneme kadar yaşam biyografisinde kaçınılmaz izler bırakan üç –en azından üç– ayrı dönem görüyoruz: 1) çocukluk ve kaba çekiciliğiyle gençlik, 2) yeterlilik ve yetkesiyle olgunluk ve 3) kendi ölümüne hazırlanan ve sevgi veya hınçla geriye, solan dünyaya bakan yaşlılık.

Türünün mitolojik söylem ve ritüel pratiğinin ana işlevi, bireyin zihin, duygu ve hareket gücünü yirmi yıllık gençlikten yetişkinliğe ve yaşlılıktan ölüme geçen önemli eşiklere taşımaktır: Bireyin yaşam enerjisini grubun iyiliği için yeni görevine, yeni

aşamaya hazırlayacak uygun bulgu uyarımlarını sağlamaktır. Böylelikle bu "geçiş ritleri"nde bir yandan sabit bir etken olarak bireyin belirli geçiş aşamaları için kaçınılmaz ve dolayısıyla evrensel gereksinmeleri ve bir yandan da kültürel değişkenler olarak yerel grubun tarihsel olarak koşullandırılmış gereksinim ve önyargılarını buluyoruz. Dünya mitolojisine kaleydoskop gibi hep değişen, fakat hep aynı görünen ilginç özelliğini kazandıran budur. Şair ve sanatçılara çok çekici gelse de sınıflandırma peşinde olanlar için kâbus yaratan da bu durumdur. Ama gene de, düzenli bir gözlemle, bir kâbusun renkli hayallerini bile –bir dereceye kadar– kataloglamak olanağı vardır.

Dolayısıyla bu bölümün kalanında, bir bakıma deneme olarak, en azından buraya kadar belirlenebilmiş olan ana etkilerin kökenleri, insan biyografisinin oluşumundaki arketip ana çizgi ve aşamalar halinde, ilk taslak olarak çıkarılacaktır.

3. İLK BEBEKLİK ETKİLERİ

Doğum ile erginleşme arasındaki yoğrulma döneminde sinir sistemi üzerinde iz bırakan belirli etkiler, en yaygın olan mitos imgelerinin çoğunun da kökenidir. İnsanoğlu için hep aynı olmalarına karşın, bu etkiler farklı geleneklerde değişik biçimlerde örgütlenmişlerdir, ama her yerde gizli enerji uyarıcıları ve yönlendiricileri olarak işlev görürler.

Silinmeyen ilk etkiler doğum anının kendisinden kalmadır. Bebek tarafından, ciğerlerinin çalışmaya başlamasından önce yaşanılan kan dolaşımındaki tıkanma ve boğulma duyusu belirgin bir korku yaratır. Bunun fiziksel etkisi (öksürüğe tutulma, kan dolaşımında hızlanma, baş dönmesi ve hatta bayılma) korku anlarında az çok yinelenme eğilimi taşır. Yani doğum travması dönüşüm arketipi olarak güvenliğin yitirildiği ve kökten bir değişikliğe eşlik eden ölüm tehdidiyle birlikte güçlü bir duygusal etkiyle kendini gösterir. Mitoloji ve din imgelerinde doğum (veya daha çok yeniden doğum) teması çok önemli yer tutar. Gerçekten bütün eşik geçişlerinde –yalnızca rahmin karanlığından gün ışığına çıkarken değil, çocukluktan yetişkinliğe ve yaşamın aydınlığın-

dan ölüm kapısının ardındaki ne olduğu bilinmeyen gizemli karanlığa geçişlerde de- doğumla karşılaştırma vardır ve ritüel olarak, pratikte her yerde rahme dönüş imgesi yoluyla temsil edilmiştir. Etnolojik bakış açısından çok psikolojik yönden yoruma açık olan evrensel mitoloji temalarından biri budur.

Mitolojideki su imgesi bu motifle yakından ilişkilidir ve tanrıçalar, denizkızları, büyücüler, çoğunlukla suyun koruyucuları olarak görünen sirenler (kuyular, su yolları, gençliği yeniden kazandıran kazanlar), göl hanımları ve öteki su perileri bu motifin yaşamı tehdit edici veya yaşam verici yönünü temsil ederler.

Klasik dönemin sonlarına ait Aktaion öyküsü, örnek olarak, Ovidius'un *Metamorfozlar*'ında[10] anlatıldığı gibi, gençliğinin doruğundaki canlı bir delikanlıyı, avcıyı konu edinir. Avcı, köpekleriyle geyik peşinde koşarken bir ırmağa rastlar, kaynağına kadar gider, orada yıkanmakta olan Diana'nın üstüne gelir. Diana'nın çevresini çıplak su perileri sarmıştır. Böyle normalüstü bir görüntüye hazır olmayan genç olağan biçimde bakınırken, tanrıça onu fark eder ve hemen gücünü kullanıp onu geyiğe çevirir. Köpekleri hemen onun kokusunu alırlar ve kovalayıp parçalarlar.

Freudcu anlayışın basit düzeyinde bu mistik episod küçük bir çocuğun anneyi keşfetmesinin arzulu heyecanını temsil etmektedir. Fakat daha gelişkin "yüceltilmiş" İskender-sonrası dönemin havasını taşıyan Ovidius'un incelmiş sanatına daha uygun olan yoruma göre, Diana daha önce Kraliçe İsis olarak bilinen ve kendisinin bütün Akdeniz'de birçok adla bilindiğini söylediği gibi, dünyanın ana tanrıçasının ortaya çıkışıdır. Olay elbette ki *upadhi*'dir: Düşük bir nesne (anne imgesi) daha üstün olanın (yaşamın gizemi) simgesi olmaktadır. Tefekkürle daha üstün olanı belirleyebiliriz. Bu durumda Hindistan'da *sampad upasana* "tamamlanmış, mükemmelleştirilmiş tefekkür" denilen etkinlik içindeyizdir. Veya daha düşük olanı belirleyebiliriz, bu durumda *adhyasa upasana* "ilave edilmiş" veya "yanlış tefekkür" söz konusudur. Bırincisi, normal üstüne yükselir, ikincisi insanı Aktaion gibi yapar: psikanalizden geçirilerek, sonuç olarak parçalara ayrılmak ve rahme dönmek.

---

[10] Ovid, *Metamorphoses* III, 173 ff.

Ulu tanrıça Anadolu'daki en büyük tapınağında, Efes'te (MS 431'de Bakire Meryem'in gerçek "Tanrı annesi" olduğunun ilan edildiği yerde) her şeyin annesi Artemis (Diana), çok memeli olarak temsil edilmişti. Antik dünyada yapılan kazılarla sayısız çıplak tanrıça heykeli bulunmuştur (veya onun mükemmelleştirilmiş öğretisine uygun olarak Çıplak Tanrıça'nın sayısız heykeli diyebiliriz). Heinrich Zimmer öyküsünün Hindu biçimine ilişkin olarak şunları gözlemlemiştir:

"İnsan ilk kaynağı bilebilse, bugüne kadar gelen en eski metni ve gidebileceğimiz kadar geriye giden imgeyi bulabilse "eski zamanlarda görüntüsü buydu, adı şuydu, ona şöyle tapındırdı" diyebilse. Ama böylelikle denilebileceklerin sonuna gelmiş olurduk, böylelikle onun kavranış ve varlığının ne olduğu gibi ilkel soruna gelmiş olurduk. O *primum mobile,* ilk başlangıç, her şeyin ondan çıktığı ilk maddi kalıptır. Onu öncesinde ve kökeninde sorgulamak onu anlamamaktır. Onu yanlış anlamak ve küçük görmek, ona gerçekten hakaret etmektir. Böyle bir işe kalkışan kimse, eski Mısır'ın Sais Tapınağında Tanrıça'nın peçesini açmaya kalkan genç talibin gördüklerinden dilinin tutulması gibi, felaketlere uğrar. Yunan geleneğine göre Tanrıça kendisi için ουδειζ εμον πεπλονανειλε "kimse benim peçemi açamamıştır" demiştir. Sorun aslında peçe sorunu değil, onun dişi çıplaklığını örten elbisedir -peçe daha sonraki nezaketten doğan yanlış yorumdur. Anlamı şudur: Ben eşi olmayan Anne'yim, Gerçek Anne, herkes benim çocuğumdur ve dolayısıyla kimse bana yaklaşmaya cesaret edemez; buna kalkışan edepsiz Anne'yi utandırır- ve lanetin nedeni de budur."[11]

Aktaion masalında aynı dinsel tema benzer bir imgeyle işlenmiştir. Ovidius şöyle der: "Diana yanında oku olsun isterdi, ama elinin altındakini kullandı, genç adamın yüzüne su attı. Ve adamın saçına öç alıcı suları dökerken onun kötü talihini önceden haber vererek şu sözleri söyledi: 'Şimdi beni elbisesiz gördüğünü söyleyebilirsin-konuşabilirsen'."[12]

---

[11] Heinrich Zimmer, *The King and the Corpse,* ed. Joseph Campbell, Pantheon Books, The Bollingen Series XI, New York, 1948, s. 311-12.

[12] Ovid, *Metamorphoses* III, çev. Frank Justus Miller, Harvard University Press, Loeb Classical Library, Cambridge, Mass, s. 188-93.

Su, Tanrıça'nın gücünün aracıdır, fakat aynı biçimde ister bireyin ister evrenin olsun, doğum ve ölüm sularının gizine vücut veren odur. Çünkü mitos yapısında temsilin temel kipi bu kişileştirmeyle değişebilir. Örnek olarak *Tekvin Kitabı*'nın girişinde, "Allahın Ruhu suların yüzü üzerinde hareket ediyordu" yazmıyor mu? Su ve rüzgâr, madde ve ruh, yaşam ve doğurucusu: Bu zıt çiftler yaşam deneyiminde birbirine geçmiştir ve dünya-yaratıcısı birleşmeleri, Eski Ahit'te olduğu gibi, öte yandan Tantrik Budizm'in sanatındaki gibi cinsel kucaklaşma anındaki ilahi erkek ve dişi imgesiyle temsil edilebilir. "Büyük evren" veya makrokozmosun kökeni hakkındaki gizem, "küçük evren", mikrokozmosun meydana getirilmesi olarak anlaşılır ve o zaman cenini çevreleyen sıvı birçok mitolojide bulunan su öğesiyle kesinlikle karşılaştırılabilir demektir. Sokrates öncesi Yunan felsefesinin bilgesi Miletli Thales'in (MÖ y. 640-546) her şeyin özü olarak kabul ettiği öğe de sudur.

Kişisel ve evrensel olanı benzeştirme tutumu mitolojik söylemin temel yöntemidir. Simgeler dilini temelde nevrotikler üstüne çalışmalardan çıkaran Freudcu psikanalistlerin, insanoğlunun bütün kültürel kalıtımını bebeklik ninnilerinin diline çevirebilmelerine olanak sağlayan da budur. Oysa nevrotiğin sorunu yetişkinliğe geçişin tamamlanması yerine yetişkin olarak yeniden doğmak üzere bebekken ölmektir, kişisel yapısının belirgin bir bölümü başarısızlık konumunda takılmıştır. Çocukluk etkilerini yetişkinler topluluğunun işlevsel mitos ve ritleriyle yeniden örgütlemeyi duygusal olarak reddeden nevrotik uygarlığın dilini yalnızca geliştirilmiş ve yönlendirilmiş kişinin bebeklik kökenindeki biçimleriyle anlar; oysa mitoloji ve ritlerde bunlar kültürel ve aynı anda metafizik anlamları bağlamında bulunurlar. Freud kuramsal olarak bu kültürel ve felsefi esinli yeniden biçimlendirmelerin hakkını vermemiş, onları "ikincil geliştirmeler" olarak adlandırmıştır. Belki yatakta ağlayan kırk yaşlarındaki yeni yetmenin kâbusları için bu terim uygun olabilir. Fakat mitosları değerlendirirken böyle indirgeyici bir yöntem bütün simge sistemini yalnızca bebeklik kökeninin öğelerinin taşıdığı teksesliliğiyle özdeşleştirmeye götürür. Yeniden örgütlenmelerindeki

tarihsel sorunu ikincil sayarak göz ardı eder. Bir mimarın Roma, İstanbul, Mohenjo-Daro ve New York'un yapılarına bakarak hepsinin tuğla olduğu görüşüyle yetinmesi gibi. Bu bölümde tuğlaları inceliyoruz. Bundan böyle tuğlaları veri kabul edip onların kullanımıyla sınırlı kalabiliriz. Bir zaman Jungcu bir arkadaşım sorunu şöyle özetlemişti: "Her şeyi bebek cinselliğine çevirmek nevrotiğin hastalığıdır, ama doktor da aynısını yaparsa nereye varırız?"

Çocuğun rahimdeki durumu mutluluk olarak adlandırılabilir, hareketsiz mutluluk ve bu durum güzelleştirilmiş cennet hayaline benzetilebilir. Rahimdeki çocuk gece ve gündüz değişiminden veya zamana bağlı görüntülerden habersizdir. Dolayısıyla bebek bilinçaltının simgeleriyle eğitilenler için ebediyete ilişkin benzetmelerin rahme geri dönüşü canlandırması şaşırtıcı değildir.

Çocuklarda çok güçlü olan karanlık korkusunun rahme dönüş korkularının işlevi olduğu söylenmiştir. Yeni elde ettikleri gün ışığının bilinciyle henüz güven içinde olmayan bireyselliklerinin yutulması korkusu. Arkaik sanatta labirent, çocuk yiyen Minotor'un evi spiral biçiminde gösterilirdi. Spiral aynı zamanda tefekkürün belli aşamalarında ve eterle uyuyan insanlarda kendiliğinden ortaya çıkar. New Grange çevresindeki eski İrlanda kral mezarlarındaki sessiz girişler ve karanlık geçitlerde çok kullanılan düzen de budur. Bu gerçekler, karanlığın yok oluşuna dalıp çözülmeye ait imgeler öbeğinin eski zamanlardan beri bilinerek kullanıldığı, çocuğun doğum için rahme girişiyle ilgili gizemli geçiş ritleriyle benzeştirildiği sonucunu düşündürtüyor. Güney Fransa'da ve Kuzey İspanya'daki, uzmanların MÖ 30.00-10.000 yıllarına ait olduklarını saptadığı Paleolitik mağaraların yalnız av büyüsüne değil, fakat erkek erişkinlik ritlerine de ait oluşu bu varsayımları güçlendirmektedir. Klastrofobi ve aynı anda yukarıdaki dünyadan her bağlamda kurtuluş duygusu, karanlığın yalnızca ışığın yokluğu değil yaşayan bir güç de olduğu bu karanlık gayya kuyularıyla dolu zihne dolmaktadır. Ve mağaralardaki boğa, mamut, ren geyiği sürüleri, koşturan atlar, kürklü gergedanlar ve dans eden şamanların renkli resimlerine ışık vurunca, imgeler zihne silinmez etkiler olarak siner, ölüm ve yeniden doğum fik-

rinin, ritüel aracılığıyla derinden etkileyici örgütlenmiş bulgu uyarımlarıyla yeniden doğumun kültür tarihinde çok eski olduğu açıktır. Paleolitik mağaralar döneminde bile gençlerin simgesel öldürülüşünde çocukluklarındaki karanlık korkusunu canlandırmak için her şeyin yapıldığı anlaşılmaktadır. Artık istenmeyen kişilik yapılarının dağılması için böyle bir "şok tedavisi" uygulanmasının psikolojik değeri yöntemsel olarak pedagojik beyin yıkama (çünkü bebeklerin adam olabilmesi, güvenilir avcılar, kabilenin cesur savaşçıları olmaları istenmektedir) ve DUM'ların yeniden koşullandırma testlerinde doğrulanmış görünmektedir.

Doğuran ve besleyen anne olarak dünya kavramı hem avcı hem tarımcı toplumların mitolojilerinde çok önemli olmuştur. Avcıların imgelemine göre hayvanlara can veren onun rahmidir. Yeraltı dünyasında, dans alanında, erginlenme ritlerinde zamansız arketiplerini keşfetmek mümkündür. Bu arketiplerde yeryüzündeki sürüler insanın beslenmesi için gönderilen geçici görüntülerdir. Aynı biçimde, tarımcılar için de tohum annenin gövdesinde yetişir. Tarlaların sürülmesi babalık yapmak ve tohumun büyümesi doğumdur. Dahası, dünyayı anne ve gömülmeyi rahme yeniden dönüş olarak anlayan görüş, en azından bazı toplumlar için, çok eski tarihte kabul edilmiş olmalıdır. Ritüel ve onunla aynı anda gelişen mitolojik düşüncenin bu konuda yeni bulunan doğrulayıcı kanıtları Homo neanderthalensise ait mezar kalıntılarıdır. Bu çok eski atalarımızın dönemi MÖ 200.000-75.000 yıl kadar eskiye gider.[13] Neanderthal iskeletleri (başka bir yaşam düşüncesini gösteren) eşyalarla birlikte bulunmuştur; yanlarında hayvan kurbanı (yabani öküz, bizon ve yabani keçi) kalıntıları vardır. Ölüler doğu-batı yönünde (güneş yolu, ölülerin yerleştirildiği aynı dünyadan doğan güneş) dikkatle, bükülmüş biçimde (rahimdeki gibi) veya uyuyormuş gibi –bir örnekte çakmaktaşı parçalarından yastıkla– yerleştirilmiştir.[14] Uyku ve ölüm, uyanma ve diriliş, yeniden doğmak için anneye dönüş yeri olan mezar; fa-

---

[13] Hans Weinert, "Der fossile Mensch", *Anthropology Today*, University of Chacigo Press, Şikago, 1953, s. 108.

[14] Henry Fairfield Osborn, *Men of the Old Stone Age*, 3. y. Charles Scribner's Sons, New York, 1918, s. 214-22, 513-14; ayrıca Carleton S. Scoon, *The Story Man*, Alfred A. Knopf, New York, 1954, s. 67-69.

kat Neanderthal insanın tekrar uyanmayı bu dünyada mı yoksa gelecek bir dünyada mı (yoksa ikisinde birden mi) düşündüğünü bilmiyoruz.

Şimdilik doğum imgesi hakkında bu kadar yeter.

İkinci belirtilmesi gereken etkiler öbeği, çocuğun annesinin göğsündeki mutluluğuyla ilgilidir. Ve burada gene uzun süren bir gücün bağlamındayız. Meme emen çocuk ile annesi arasındaki ilişki ortak yaşam ilişkisidir. İki kişidirler, ama tek birim oluştururlar. Gerçekten, bebek açısından bakıldığında -henüz özne ile nesne, içeri ile dışarısı arasındaki ayrım hakkında ilk kavramları oluşturmaktan bile uzaktır- yaşadıklarının etkileyici yönü ile duygu, gereksinim ve tatminine yönelen dış uyarıcılar aynıdır, tektir. Jean Piaget'nin *Çocuğun Dünyayı Kavrayışı* kitabında açıkça gösterdiği gibi bebeğin dünyası, aynı anda fiziksel ve ruhsal olarak "bilinç sürekliliği"dir.[15] Deneyimsiz duyularına etki eden her şey içsel uyumuna hizmet eden şeylerle yargılanmaksızın özdeşleştirilir. Dünyasının iç ve dış kutupları arasında ayrım yoktur. Ve bu tanımlanmamış, tanımlanmayan süreklilik ancak annenin gereksinmelere yanıt vermeye, hatta onları sezinlemeye hazır oluşuyla belirlenir.[16] Bu benmerkezci kenenin küçük evreni "şöyle veya böyle karşılıklı bağımlı amaca yönelik hareketler ağıdır",[17] hepsi iyiye -iyinin kendisine- yöneliktir.

Fakat anne her şeyi sezinleyemez. Sonuç olarak evrenin yaşamın tüm gereklerine kesinlikle karşılık vermediği anlar vardır. İlk ayrılık şokunun, doğum travmasının etkileri bütün organizmayı yaşamın ilk saldırısıyla sarsıntıya uğratırken az çok şiddetli tepki doğurmuştur. Anne yoktur, evren yoktur, madonnanın gövdesinin ambrosiasını soğuran kutsanmış bebeğin mutluluğu artık sona ermiştir. Evrensel biyografinin bu ilk bölümü üstünde özellikle emek harcamış olan Melanie Klein, bu anlarda anneden "gövdenin güzel içeriğini" koparıp alma dürtüsünün, çocuğun kendi gövdesinin yok edilmesi tehlikesiyle hemen ve aynı anda

---

[15] Jean Piaget, *The Child's conception of the World*, Harcourt, Brace and Company, New York, 1929, s. 231.

[16] *Age*, s. 245-46.

[17] *Age*, s. 233.

özdeşleştirildiğini ileri sürer.[18] Yani bebek bilincinde anne imgesi yavaş yavaş belirlenmeye başlarken, yalnızca güzellik duygusuyla değil, fakat tehlike, ayrılık ve korkunç bir yıkım hayaliyle de ilişkilendirilmiş olur.

Hepimiz şekerden evde yaşayan büyücünün masalını biliriz. Evi yemek ne güzel olurdu. Gerçekte oyunla kandırdığı çocuğu nasıl korkuttuğunu da gördük. Çocuklara iyi davranır ve onları tatlı evine davet eder, nedeni yalnızca onları yemek istemesidir. Yamyamdır. (Ve 600.000 yıl süreyle insan yaşamında yamyamlığın –hatta yamyam annelerin– vahşi ve dehşetli, hep karşılaşılabilir gerçeklik olduğu zihinde yer etmiş olabilir.) Tüm dünyada, ilkel, ilerlemiş kültürlerin folklorunda yamyam cadılar vardır. Mitolojik açıdan bu arketip, "her şeyi tüketen zaman" olarak kişileştirilen Hindu Kali (Kara) ve kötü ölüleri yiyen dişi ağız ve karın olarak canlandırılan ortaçağ Avrupa karakteri Hel örneklerindeki gibi yamyam ana tanrıça olarak evrensel simge düzeyine yükseltilmiştir.

Melanezya'nın Yeni Hebrid Adalarından Malekula'da Ölüler Ülkesi'ne giden yolun tehlikelerini anlatan bir mitos vardır. Ölü ruhu bir rüzgârla ölüm sularında taşınırken girişte oturan dişi bir koruyucu görür. Dişi bekçi yol boyunca bir labirent çizer ve ruh yaklaştıkça çizgilerini siler. Yolcu Ölüler Ülkesi'ne varmak için bu şekli tamamıyla anımsamalıdır. Ölümden önce labirentin gizini öğrenmenin ne kadar önemli olacağı anlaşılıyor. Malekula'da bu gizli ölümsüzlük öğretisinin niçin dinsel törenlerin ana konusunu oluşturduğu da açık.

W.F. Jackson Knight'ın "Labirent Simgesi ve Truva Oyunu" adlı ilginç ve öğretici makalesinde adını verdiği birçok uzmana göre labirent, daire biçimli labirent ve spiral eski Girit ve Babil'de insan anatomisinin iç organları ve aynı zamanda yeraltı dünyasıyla ilişkilendiriliyordu. Biri ötekinin mikrokozmosuydu. "Tapınağı yapanın amacı, tapınağı mümkün olduğu kadar annenin gövdesine benzer biçimde yapmak olmalıydı", çünkü öteki dünyaya

---

[18] Melanie Klein, "Early Staes of the Oedipus Complex", *International Journal of Pscyhoanalysis*, c. IX, 1928; ayrıca *The Psychoanalysis of Children*, Hogarth Press, Londra, 1932, s. 179-209.

girmek için "ruhun yeniden doğması gerekliydi" diye yazar.[19] "Labirentin biçimi –geliştirilmiş spiral– bir alanın dışından içine doğru uzun ve dolaylı yol verir gibidir; yol çekirdek denilen genellikle merkeze yakın bir yere ulaşır. Amaç, önemli bir noktaya zor, fakat mümkün olan bir giriş sağlamakmış gibidir. Burada iki düşünce vardır: Savunma ve dışlama düşüncesi ve tam anlamıyla bu savunmanın kırılarak içeri sızma düşüncesi."[20] "Labirent simgeciliği" diye devam eder, "bir yandan da kızlıkla ilgili görülür... Bir kahramanın saklı bir prensesle buluşmasından önce sık sık güçlüklerin üstesinden gelmesi gibi."[21]

Theseus'un ünlü öyküsünde, labirent ve prenses Ariadne'de, Girit labirentine girmek ve çıkmak zordur, fakat Ariadne'nin ipi bunu sağlamaktadır. Ve Roma'nın efsanevi kurucusu kahraman Aeneas, Truva'dan çıktığı yolculuğu sırasında yeraltı dünyasının mağara ağzına gelince, kayaya oyulmuş Girit labirentiyle karşılaşmıştır. Yeraltı uçurumunun yüce ilahlarına arkadaşıyla birlikte bol bol sığır ve kuzu kurban edince, "İşte! Günün ilk ışığıyla birlikte ayaklarının altındaki yer gürledi, ormanlar yerinden oynadı ve köpeklerin alaca karanlığın içinde korkunç keçiler gibi ulumasına benzeyen sesler yükseldi, Sibyl geldi. 'Gidin, uzaklaşın, sizi kutsanmamışlar!' diye bağırdı. 'Ormandan çıkın! Fakat sen, Aeneas, gel, çeliğini kınından çıkar, şimdi cesaret, kahramanlık zamanı!' Kadın mağaranın ağzından esrimiş biçimde içeri dalınca o da çekinmeden, ilerleyen kılavuzunun peşine takıldı."[22]

New Grange'deki eski İrlanda kral mezarlarıyla dolu tepenin (MÖ ikinci bine tarihlenmektedir) labirent spirallerinin önemine değinmiştik. 'Çekirdekle giden dar geçitler yanında, girişteki dört kapıyı bekleyip, dört yönden birbirine bakan koca eşik taşları üstünde de labirentler vardır. Eski Mısır'da labirent olarak bilinen yapı (Herodotos ve Strabon'da da belirtilir ve 1888'de Flinders Petrie tarafından kazılmıştır) yapay bir gölün yanındaki birçok binadan oluşan bir külliyedir ve alt katında kral mezarlarıyla kut-

---

19 W.F. Jackson Knight, "Maze Symbolism and the Trojan Game", *Antiquity* VI, Aralık 1932, s. 445-58, 450, not 3.

20 *Age*, s. 446.

21 *Age*, s. 450, not 3.

22 Virgil, *Aeneid* VI, 255-63.

sal timsahlar vardır. Mısır, Girit ve İrlanda'daki megalitik yapılarla ritlerinin, gene megalitlerle, spiral ve labirent simgeciliğiyle ve hayvan kurbanıyla (fakat burada kurban hayvanı domuzdur) bağıntılı olan dünyanın öteki ucundaki Melanezya'nın ölüm gelenekleri arasındaki ilgi üstünde (eğer varsa), Neolitik ve ekvator bölgesi kültürel çevrenlerinin mitolojik motiflerinin kökenlerini ve yayılımını tartışırken duracağız. Şu an için Malekula'da Ölüler Ülkesi'ne giden yolcunun mağaraya girme hakkı olduğunu, tehlikeli koruyucunun çizdiği labirent desenini tamamlayarak kanıtlayabildiğini belirtmek yeterli. Mağaraya girebilen yolcu orada büyük bir su, Yaşam Suyu bulunduğunu keşfeder; suyun kıyısında bir ağaç yükselmektedir, buna tırmanır ve oradan yeraltı denizinin sularına dalar.[23]

Hindu ana tanrıçası Kali, çocuklarının can ve kanlarını soğuran uzun diliyle temsil edilir. Kendi yavrularını yiyen dişi domuz, yamyam cadının ta kendisidir: Yaşamın, evrenin kendisidir ve yiyebilmek için canlıları yaratmaktadır. Aynı anda, Kali Annapurna'dır (*anna* "yiyecek" ve *purna* "bolluk" demektir); bu tanrıça, Mısır'ın göğsünde güneş çocuk Horus'u tutan İsis'in veya Babilli İştar'ın, Akdeniz mitolojisinin yeniden doğan Ay Tanrısı'nı besleyen ilk tanrıça kişilikleri ve ortaçağın Madonna sanatının öncellerinin Hindu karşılığıdır.

Mitoloji ve ritte, bebeğin psikolojisindeki gibi, annenin güzellik ve tehlike, doğum ve ölüm, besleyiciliği tükenmeyen göğüs ve cadının yırtıcı pençelerinin eşit biçimde ilişkilendirildiğini görüyoruz. Cennet yemeğinin sonsuza kadar hazır bulunduğu ve ambrosianın aktığı gökler ülkesi Tanrıların Dağı Olympos'ta bunlar, açıkça, iyi beslenen çocuğun mutluluğunun, yetişkin azizlere ve kahramanlara uyarlanmış biçimleridir. Ve cehennemin dışarı dökülen kursaklarla yarattığı şiddet ve korku etkisi, muhakkak ki çocuğun kendi öfkeli gövdesinin –bütün evreninin– yırtılmasıyla ilgili kendi fantezilerinden çıkartılan yetişkin abartmalarıdır.

Bebeğin zihinsel gelişiminde evrensel olduğu düşünülebilecek üçüncü etki sistemi kendi dışkılamasıyla büyülenmesidir. İki bu-

[23] John Layard, "Der Mythos der Totenfahrt auf Melakula", *Eranos-Jahrbuch 1937*, Rhein-Verlag, Zürih, 1938, s. 274-75.

çuk yaşında önem kazanmaya başlar. Birçok toplumda bebek, ilk ciddi disiplin deneyimini bu konuda yaşar; doğaya nerede ve nasıl yanıt vereceği, çocuk açısından en kötüsü, yaşamının bu devresinde öğretilir. Dışkılamayı yaratıcı bir eylem olarak yaşamaktadır ve kendi dışkısı armağan etmeye değer, önemli bir şeydir. Bu ilgi ve eylemin çekici görülmediği toplumlarda toplumsal örgütlenme tarafından belirlenmiş yanıt, hemen ve mutlak biçimde dayatılır. Çocuğun kendiliğinden olan ilgi ve değerlendirmesi ilk döneminde baskı altına alınır. Fakat silinemez. Egemenlik alana alınmış, üstü çizilmiş etki olarak kalır; yasak imgeler, fırsat bulduğunda veya üstü örtülü biçimlerde güçlerini gösterirler.

Gelişmiş mitolojilerde bu koşullardan doğan ikili imge sisteminin kanıtları bol bol bulunabilir. Pisliğin günah ve temizliğin erdemle ilişkilendirilmesinde tanınabilirler. Cehennem pis bir çukurken cennet mutlak saflığın yeridir. Öte dünyanın, ister Budist, ister Zerdüştçü, Hindu, Müslüman ve Hıristiyan olsun, örgütlenmesi böyledir. Ayrıca Dr. Freud, bebeğin pisliğiyle ilişkisinin yönlendirilmesinin ve ona değer vermesinin bizim yetişkin olarak sanata, resim, her türlü sıvama, heykel ve mimari, gösterdiğimiz ilgide yansıtıldığını savlar. Değerli taş, altın, para toplama merakımız veya hediye alıp vermekten duyduğumuz haz da bu kategoridendir. On altıncı, on yedinci yüzyıl simyacılarının "temel madde"yi (pislik ve çöplüğü) altına (saf ve bozulmaz olana) yükseltme amacı, bu görüşe göre, ilk ilgi alanında kilitlenen enerjinin ilave edilen ikinci alana taşınmasının mükemmel bir örneği olabilir. Baskı ve parçalanma yerine, yüceltici, ruhun toplumsal muhalefetle karşılaştığı sistemlerini canlı biçimde kaynaştırıcı veya şair Blake'in deyişiyle, Cennet ve Cehennemin Evliliği'ni sağlayan bir çabaya girilir. Ortaçağ Tanrı-şeytan ikiliğinin otoritesi (birçoğu için) yıkıldığı zaman hem simyanın hem de Batı sanatlarının filizlenip gelişmeye başlaması, psikanalizin bu açıklamasını doğrulayan bir örnektir. Altının değeri, heykeltıraş için mermer ve çamurun, ressam için malzemesinin değeri, toprağın derinliklerinden çıkarıldıkça artıyor denilebilir, azizlerin sistemine göre ise cehennemlik diye olumsuz bir anlam yükleneli çok olmuştur.

Hemen bütün ilkel toplumlarda gövdenin çamur ve boyayla

sıvanmasının hem büyüsel bir korunma, hem de güzellik olarak düşünüldüğü bu bağlamda belirtilmelidir.

Hindistan'da inek gübresi kutsal kabul edilir; sol el (tuvalette kullanılır) ile sağ el (yemekte kullanılır) arasındaki ritüel ayrım çok önemlidir; gövdenin ve alnın renkli çamurla ve külle sıvanması ritüeli önemli bir dinsel eylemdir ve son olarak birçok ilkel ve gelişmiş toplumdaki, dinsel törenlerde tabuları çiğnemesine izin verilen ve edebe aykırı pandomimler yapabilen kutsal soytarılar, soytarılığa giriş törenlerinde ritüel olarak pislik yerler.

New Mexico'lu Jicarilla Apaçileri arasında soytarılar topluluğuna verilen ad, doğrudan doğruya "çizgili dışkı"dır.[24] Beyaz çamurla sıvanırlar ve bacaklarını, gövdelerini, yüzlerini enine çizen dört siyah çizgileri vardır.[25] Bizim sirklerimizde de palyaço cafcaflı boyalar içindedir, polisin izin verdiği kadarıyla tabuları çiğner ve gençlerin sevgilisidir. Belki de onun çekiciliğinde, iyi ve kötü, temiz ve pisin öğretilmesinden önce bir zamanlar kendilerinin olan saflığın cennetini bulmaktadırlar.

Bebeğin olgunlaşan ruhuna kazınan dördüncü grup etki (en azından uygarlığımızın bu açıdan incelenen bölgelerinde) dört yaşlarında, cinsler arasındaki ayrımlar dikkat çekmeye başladığında ortaya çıkar. Küçük fark, kızı hadım edildiğine, erkeği hadım edilebileceğine inandırır (öyle deniyor). Bundan sonra erkek imgeleminde bütün cezalandırılma korkuları üstü kapalı hadım edilme korkusuyla örtüşürken, kız, kendi gövdesinden bir oğul çıkarmadıkça bastırılamayacak bir kıskançlığa kapılır. Dişi cins açısından Madonna imgesinin değeri ve rahmine ve göğüslerine kozmik bir önem veren bütün bir dinsel atıflar sisteminin özelliği budur. Fakat erkek cins açısından kıskançlığın tehlikesi hep vardır. Kadının potansiyel olarak, fiziksel değilse de ruhsal bir hadım edici biçiminde olumsuz nitelemeyle değerlendirilmeye çalışılması çocuğun zihninde cadı veya yamyam büyücüyle birleşir ve dinsel geleneklerdeki manastır ruhunun egemenliği bunun önemli bir izidir.

---

[24] Morris Edward Opler, *Myths and Tales of the Jicarilla Apache Indians. Memoirs of the American Folklore Society*, c. XXXI, 1938, s. 18.

[25] *Age*, s. 153, 184.

Bu bağlamda ilkel mitolojilerde bulunan ve aynı zamanda çağdaş gerçeküstücü ve nevrotik düşlerde görülen, folklorda "dişli vajina", hadım eden vajina olarak bilinen motiften söz etmek gerekir. "Fallik anne" denilen ve büyücünün uzun tırnakları ve burnuyla çizilen motif de buna tekabül eder. Freud'a göre[26] bir örümceğin görüntüsünün nevrotik hezeyan bunalımı doğurma potansiyeli –ister Miss Muffett ninnilerinde ister çağdaş yaşamın labirentinde olsun– örümceğin bilinçaltındaki fallik anne imgesiyle bağdaştırılmasından kaynaklanır. Belki eklembacaklının korku uyandıran gücüne spiral ağının katkısı olabileceğini de eklemek gerekir.

Bir Andaman mitosuna göre dünyada eskiden kadınlar yoktu, yalnızca erkekler vardı. Bay Etobur Kertenkele (daha sonra kendisine tatildeyken de rastlayacağız) erkeklerden birini yakaladı, cinsel organlarını kesti ve onu kendisine karı yaptı. Onların soyu dünyadaki ilk ırkın atalarını –Andamanlılar ve onların mitolojisi söz konusu olduğuna göre– Andamanlıları oluşturdu.[27]

New Mexico Jicarilla Apaçilerinin bir mitosuna göre,[28] bir zamanlar Tekmeleyen Canavar denilen öldürücü bir canavar vardı. O zamanlar dünyada vajinası olan kadınlar yalnızca onun dört kızkardeşiydi. Onlar "Vajina Kızlar"dı. Ve vajinalarla dolu bir evde yaşıyorlardı. Anlatıldığına göre kadın biçimindeydiler, ama gerçekte vajinaydılar. Duvarlarda vajinalar asılıyordu; fakat bu dördü gövdeleri, bacakları olan kızlar biçimindeydiler ve dolaşabiliyorlardı. Tahmin edileceği gibi kızların dedikodusu birçok erkeği oraya çekti. Fakat kızlar Tekmeleyen Canavarla karşılaşır, eve kapatılır ve bir daha dönemezler. Ve mükemmel bir kahraman olan, delikanlı Düşmanlar Öldüren durumu düzeltme işini üstüne alır.

Tekmeleyen Canavar'ı oyuna getiren Düşmanlar Öldüren, eve girdi ve dört kız birleşme arzusuyla dolu ona yaklaştılar. Fakat o, "Buraya tekmelenip sokulan bütün o erkekler nerede?" di-

---

[26] Sigmund Freud, *Neue Folge der Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse*, Internationaler Psychoanaltyischer Verlag, Viyana, 1933, s. 33 vd.
[27] Radcliffle-Brown, *age*, s. 194.
[28] Opler, *age*, s. 67.

ye sordu. "Onları yedik" dediler, "çünkü onları yemeyi severiz" ve onu kucaklamaya kalkıştılar. Fakat o "Uzak durun! Vajina bu iş için değildir!" diye bağırarak onları uzak tuttu. Sonra onlara "Önce size ilaç vermeliyim. Bunu daha önce hiç tatmadınız, acı yemişlerden yapılmış bir ilaç," dedi; "sonra istediğinizi yapacağım." Onlara yemeleri için dört tür acı yemişten verdi, "Böyle yaparsanız vajina daima tatlı olur," dedi. Yemişler kızların ağızlarını buruşturdu, sonunda çiğneyemez oldular ve yuttular. Öyküyü anlatan "Ama çok hoşlarına gitti" diyor, "sanki Düşmanlar Öldüren onlarla sevişiyor gibi esrime derecesinde kendilerinden geçmişlerdi. Oysa Düşmanlar Öldürenin onlara bir şey yaptığı yoktu. Onlara bunu hissettiren yedikleri yemişti."

Öykücü şöyle bağlıyor: "Düşmanlar Öldüren geldiğinde kurbanlarını yedikleri güçlü dişleri vardı. Fakat o ilaç dişlerini tamamıyla yok etti."[29] Genç kahramanın bir zamanlar dişli vajinaları nasıl olağan işlevlerine alıştırdığını görüyoruz.

Bir dizi etki izleyen okuyucu, tartışılan birçok imgenin kuşkusuz bizim "açık DUM"larımızın dışarıdan etki altında kalmış olmasına karşın, bazılarının da ancak sinir sisteminin kendi ürünleri olduğunu düşünmüş olmalıdır. Çünkü dünyanın neresinde yamyam cadı olabilir? Veya fallik anne ve dişli vajina? Bu tür imgelerin çocuklar kadar yetişkinlerde de yarattığı etkilerin gücünü dikkate alarak bunların önemli güçleri olan bulgu uyarımları olduğunu söyleyebiliriz. Gene de doğada yokturlar, zihin tarafından yaratılmışlardır. O zaman nereden? Neden kâbus ve düş imgeleri?

Belki kurşuni kelebeğin* durumu anlamlı bir benzetme olabilir. Mevcut türlerdense daha esmer modeli yeğliyordu. İnsan sanatı kelebeğe daha büyük istekle yanıt verdiği normalüstü bulgu uyarımları sunabiliyorsa, insanın DUM'ları için de normalüstü uyarımlar sunabilir. Hem de yalnızca düş ve kâbuslarda, kendiliğinden değil, çok daha parlak biçimde kurgulanmış masallarda, peri öykülerinde, mitolojik görüntülerde, üst ve öte dünyalarda, tapınak ve katedrallerde, pagoda ve bahçelerde, ejderhalar, melek-

---

[29] *Age*, s. 67-68.

* Bkz. sayfa 54.

ler, tanrılar ve halkın ve dinsel sanatların koruyucularında bunları sunabilir. Elbette bu şaşırtıcı şeylerin formüllerinin kültürel olarak geliştirilip tamamlanması yüzyıllar, hatta bin yıllar almıştır. Fakat bu imgelerin kısmen kendi kendine oluşmuş ve kendisini oluşturan zihnin *dejà vu*su* tarafından kabul edilmelerini destekleyen bir yan olması gerektiği de doğrudur (ve inanıyorum ki bu incelemenin gösterdiği de budur). Başka deyişle, hayvan dünyasında büyük oranda doğal çevreyle uyum gösteren eşbiçimler veya merkezi sinir sisteminin kalıtımsal klişeleri varken ve zaman zaman doğada bulunmayan yanıt olasılıkları bulunurken, insan dünyası çok daha fazla kendi yapıntısı olduğuna göre –en azından dikkate alınması gereken bir derecede– zıt bir dinamizm düzenini gösterir; yani yaşayan bir sinir sisteminin ve çevresini biçimlendiren denetlenebilen bir yanıt sisteminin varlığı ve aynı zamanda bunun tersi söz konusudur. Fakat biçimlendirme her zaman bilinçli değildir. Gerçekten büyük oranda veya en azından önemli bir bölümünde biçimlendirme düşünülmemiştir, kendi ürettiği öfke ve korku imgelerinden çıkar.

Bu tür etkilerin beşinci ve doruğa çıkan sendromu, iç ve dış pekiştirmelerle karışan, uzun zaman ve çeşitli biçimlerde tartışılan Oedipus kompleksidir. Ortodoks Freud okuluna göre çocukta normal olarak beş-altı yaşlarında oluşur. Bundan sonra bütün dürtü, düşünce ve duygularda, imgelemci sanat, felsefe, mitoloji ve dinde, bilimsel araştırmada, çılgınlık ve delilikte en önemli etki olmayı sürdürür. Bu kompleksin evrenselliği iddiası birçok antropolog tarafından heyecanla reddedilmiştir. Örneğin, Bronislaw Malinowski, *İlkel Toplumlarda Cinsellik ve Baskı* çalışmasında "Zorluk her şeyden önce psikanalizcinin gözünde Oedipus kompleksinin kültürün *fons et origo*'su, mutlak temeli ve kökeni olmasından çıkıyor... kompleksi kültürün, inanç örgütlenmesinin tek kaynağı olarak göremiyorum," diyor ve şöyle devam ediyor: "Yaratıcı olan ve yaratılmayan, her şeyin nedeni olup başka bir şeyin sonucu olmayan metafizik bir varlık olarak [göremiyorum]."[30] Öte yandan Géza Róheim, Freud'u savunmak için güçlü

---

* Dejà vu: Bayat konu, "bunu önceden görmüştüm" duygusu (ç.n.).

[30] Bronislaw Malinowski, *Sex and Repression in Savage Society*, Routledge and Kegan Paul, Lond-

kanıtlarla dolu bir yanıt yayımlamıştır.[31] Bildiğim kadarıyla buna yanıt verilmemiştir. Fakat şu anda sorunumuz bu güdünün nihai gücü veya zaman ve mekândaki boyutu değil, basitçe bebeklik dönemi deneyiminin bir türevi olma olasılığı olduğuna göre, ister katı Freudcuların inandığı gibi evrensel olsun ister araştırılan kabile veya aşiretin toplumsal yapısına göre belirlenen bir gücü ve niteliği olsun, beş-altı yaşlarında çocukların "aile aşkı" diyebileceğimiz trajikomik bir saçmalığa (en azından bizim kültürel dünyamızda) imgesel olarak bulaştıkları gerçeği değişmez.

Klasik Freudcu anlayışta, Oedipus aşkı, erkek çocuğun az çok bilinçaltında babasını eleyerek (Devi Öldüren Jack motifi) annesiyle yalnız kalma isteğinden oluşur. Fakat gene az çok bilinçaltından babası tarafından hadım edilmek korkusu bununla birleşir. Ve sonunda büyümekte olan çocuğun psikolojik tablosu içine baba etkeni de girer – tehlikeli bir dev olarak. Róheim'in ilkel savaş psikolojisi üstündeki çalışmasında ortaya koyduğu gibi baba ilk düşmandır ve her düşman babanın simgesidir.[32] Gerçekten "öldürülen her şey baba olur"[33] Kafa avcılığı ritlerinin belli yönleri, daha sonra dönüp inceleyeceğimiz gibi, Paleolitik avcıların totem hayvanlarını öldürüp yemeleri ritleriyle bağıntı içinde, bu konuyla ilişkilidir.

Kıza gelince, ona tekabül eden Freud formülü, şu Elektra efsanesidir. Babanın sevgisinde annesinin rakibidir, cadının onu öldürüp kendisini cinsiyet öncesi bambino ve madonna yamyam - şenliğinin kâbus gibi ağına, daha önceki cennete(!), çekeceği korkusunu taşır. Durum değişmiştir, artık kız madonna rolünü oynamaya başlayacaktır– bebek kuluçkası odur.

Gelecek bölümler Lilliputyalılar ve iki dev romansıyla ilgili bol örnek sunduğundan burada belgelendirmek için durmaya gerek yok. Fakat Düşman Öldüren (delikanlı kahraman) episodun-

---

ra, 1927, s. 142-143. Türkçesi: *İlkel Toplumlarda Cinsellik ve Baskı*, çev. Hüseyin Portakal, Kabalcı Yayınları, 1989.

31 Géza Róheim, "The Oedipus Complex, Magic and Culture", *Psychoanalysis and the Social Sciences*, International Universities Press, New York, 1950, c. II, s. 173-228.

32 *Age. War, Crime, and the Covenant, Journal of Clinical Psychopathology*, Monograph Series No. 1, Medical Journal Press, Monticello, N.Y., 1945, s. 61.

33 *Age*, s. 57.

da Tekmeleyen Canavar (dev baba) ve Dört Vajina Kız (babasının hizmetindeki tehlikeli, fakat eğitilebilecek kızlar), basitçe, bir örnek oluşturmaktadır. Dört, Amerikan folklorunda ritüel bir sayıdır; evrenin dört yönüne işaret eder ve bu öyküde de görülür; çünkü bu kahramanlar kişisel, tarihsel değil, kozmik mitoloji işaretleridir. Kızlar yaşam gizeminin bir yönünün kişiselleştirilmeleridir.

Son olarak, Freudcu aile romansının ve değişik biçimlerinin kısa özetini tamamlamak için, çok genç erkeğin imgeleminde, annesini üstü kapalı biçimde baştan çıkarıcı olarak sezen ve ensesi ve anababa katli yönünde kışkırtan bir kimlik olarak kavrayan gencin, buna tepki olarak kendi duygularını kendi düşüncesinden saklamak için telafi edici, olumsuz bir Hamlet yaklaşımı benimseyebileceğine değinelim. Babanın yargı yetkisine tamamıyla tabi olan bu zihinsel tutum (kefaret teması) dişinin ve onunla birlikte dünyanın bütün ilgili çekiciliklerini (Mısır sefa yerleri, Babil fahişeleri, vb.) şiddetle reddetme yoluna girebilir:

... Aklımın kara tahtasından
Silerim de bütün boş anılan,
Bütün kitaplarda yazılan, çizilenleri,
Gençliğimden, öğrenciliğimden kalanları.

Yalnız senin buyruğun kalır
Beynimin defterinde, yapraklarında,
Ivır zıvır bütün bildiklerimin üstünde.
Evet, yemin Allahıma, o kalır yalnız
Ey çürümüş yürekli kadın!
Yılan, yılan, yüze gülen zehirli yılan![34]

Burada yalnızca kadiri mutlak olan babaya, keşişliğe, puritanizme, Platonizme, evlenmeyen ruhbana, eşcinselliğe vb. giden yoldayız. Gelecek bölümlerde de bu konuda karşılaşılacak çok şey var.

[34] *Hamlet* I. v. 96-106. Türkçesi: Sabahattin Eyüboğlu, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1990.

İnsan yaşamının çekirdek birimi erkek, kadın ve çocuk oldukça olgunlaşan bilinç bu fazlasıyla dolu, biyolojik olarak üç ayaklı sevgi ve saldırganlık, arzu ve korku, bağlılık ve kurtuluş ortamından çok şey öğrenmek durumunda. Bu inatçı hamura biçim vermek ancak usta kalıpçının işi. Öyle ki sinir sisteminin doğuştan gelen bir formu olup olmadığı gösterilse bile, bütün mitolojilerde bu kaçınılmaz engramlardan türeyen bulgu uyarımları düzeni kurmak gene de şaşırtıcı olmazdı.

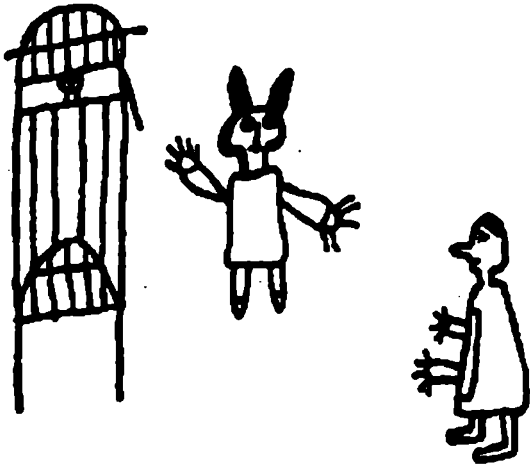
4. ÇOCUKLUĞUN KENDİLİĞİNDEN ANİMİZMİ

Kültürümüzde ve elbette daha birçoğunda gençlerin kişisel yetenek ve ilgilerini, ahlaki yargılarını ve statü kavramlarını geliştirmeleri altı-on iki yaşları arasında olur. Çeşitli doğal ve toplumsal çevre etkilerinin farklılaşması artık öyle ağır tartmaya başlamıştır ki ortak düşünce ve eylem kiplerinden konuşmak bunun ötesinde yersiz olur. Ama gene de ister tesadüf, ister pedagojik olarak düzenlenmiş eğitim biçimlerinin dayatmalarıyla olsun, çok farklı yerel olaylardan ortaya çıkan biçimlendirici etkiler, yetişkin zihniyle değil, büyüyen çocuğun zihniyle algılanır ve tüm dünyada bunun belli ortak yönleri vardır.

Düş muamması, örnek olarak, zihinsel bir mantıkla yorumlanamaz. Düş, gören için, başkalarınca görülmese de, dıştan gelen bir şeydir. Ve düşsel dünyanın anıları normal anılarla karıştırılır, iki dünya birbirine geçer.[35] Beş yıl altı aylık bir çocuğa "Rüya senin kafanda mı?" diye sorulduğunda, "Ben rüyadayım, o benim kafamda değil. Rüyadayken yatakta olduğunu bilmezsin. Yürüdüğünü bilirsin: rüyadasın. Yataktasın, ama bunu bilmezsin," demiştir.[36] Rüyaların dışarıdan gelmeyip –aydan, geceden, odadaki ışıklardan veya sokaktan, uzaydan– kafada doğduğunun kabul edildiği yedi, sekiz yaşlarında bile bir bakıma gene dışsal olarak nitelenirler. Yedi yaşlarında bir çocuk çizdiği bir resmi anlatırken (aşağıda), "Cinin beni pişirmek istediğini gördüm" demiştir. Soldaki (I) çocuğun kendisidir, yataktadır. "Bu benim" demiştir.[36]

35 Piaget, *age*, s. 92-96.
36 *Age*, s. 97-98.

Orada kalan özellikle gözlerimdi –görebilmek için–. "Ortada cin vardır. Ve resmin sağında (II) yine çocuk vardır, onu pişirecek olan cinin önünde pijamasıyla durmaktadır. Açıklama şöyledir: "İki kez oradaydım. Yataktayken gerçekten oradaydım ve rüyamda cinleyken yine gerçekten oradaydım."

Bir çocuğun rüyasındaki cini çizişi. Piaget'den.

Okuyucuya buradaki mantığın Aristocu değil, fakat peri masalı veya mitoslarınkine yakın olduğunu söylemeye gerek yok. Bu mantıkta aynı anda iki yerde birden olmak mümkündür. İkili var olma mucizesi söz konusudur. Şamanlar, göreceğimiz gibi, gövdelerini terk eder ve davullarına veya hayvanlarına binerek görünür dünyanın ötesine giderler, cinlerle, tanrılarla veya başka şamanlarla maceralara girerler. Hepsi aynı anda birden çok yerde bulunabilir. Veya Roma Katolik Kilisesi için İsa'nın komünyon ayininde her yerde birden bulunuşunu anımsayabiliriz. Katolik Hıristiyan öğretisi kateşizminde "dünyada aynı anda tapınak sayısı kadar veya aynı anda katılınılan ayin sayısı kadar İsa gövdesi yoktur. Fakat yalnızca bir tane İsa gövdesi vardır ve o her yerde bütün kutsal komünyonlarda, Tanrı'nın her yerde oluşu ve hep

Tanrı oluşu gibi hazır ve nazırdır".[37] Veya Hindu mesihi Krişna'nın Vrindavan'ın sütçü kızlarıyla dans ederken her yerde birden bulunuşunu düşünebiliriz. Vrindavan kızlarından biri her yerde birden bulunuşun dinsel deneyimini çok çarpıcı biçimde açıklamaktadır; güzel Radha, "Krişna'yı her yerde görüyorum" der ve kızlar ona şöyle yanıt verirler: "Canım, sen gözlerini aşk damlasıyla boyamışsın, Krişna'yı onun için her yerde görüyorsun."[38]

Bebek dünyasında anne babanın ilgisinin tüm evrenin çocuğun çıkarları için oluştuğuna ve her düşünce ve isteğe yanıt vereceğine inandıran bir yan bulunduğunu belirtmiştik. Bu şımartıcı çevre içeri ile dışarının bağdaştırmasını kolaylaştırmadığı gibi ona anında tepki alabilmesinin doğurduğu egemenlik alışkanlığı da verir. Sonuçta düşüncenin her yerde olduğu izlenimi –düşüncenin, arzunun, bir kafa sallama veya ağlamanın hemen dünyayı ayakların önüne getirmesi– Freud tarafından büyünün psikolojik temeli olarak tanımlanmıştır. Piaget ve okulunun araştırmaları da bu görüşü destekler. Çocuğun dünyası uyanık ve canlıdır, emir ve yanıt kurallarıyla işler; fizik yasalarıyla değil: bilincin sürekli gelişimi, çocuğun kendisine yönelik direnç veya yanıtlamayla, amaç ve niyetlerle dolar. Ve bildiğimiz gibi, fiziksel yasalardan çok ahlaki yasalarla yönetilen bir dünya kavrayışı (veya buna çok yakın bir durum) kişisel olmayan fiziksel güçler yerine olağanüstü ordinatlarıyla anababa kişilikleriyle yönetilir ve insanın gönenç ve elemini temel alır. İnsan düşüncesine dünyanın çok yerinde –hatta dünyanın her yerinde çoğunluğun düşüncesinde– zamanımıza kadar egemen olmuş olan hayal budur. Burada kendiliğinden bir kabul edişi, bütün öğretilerden önce oluşan ve belki dinsel ve büyüsel inançlar doğuran, şimdi de onları destekleyen bir kabul ediş söz konusudur. Mutlak değiştirilemez bir inancın kalıntıları olarak güçlendirilirler ve hiçbir mantıklı düşünce ya da ampirik bilimin bunları zayıflatmasına izin vermezler.

---

37 *A catechism of Christian Doctrine*, Order of the Third Plenary Council of Baltimore tarafından hazırlanmıştır, Kinkead's Baltimore Series of Catechisms, No. 3, Benziger Brothers, New York, 1885, Question 888.

38 *The Gospel of Sri Ramakrishna*, s. 206.

Bu bölümün üçüncü altbaşlığında tartışılan etkilerin çocuk veya yetişkin yorumlarına karşı hassas oluşu gibi, bağdaştırma deneyimlerinin de hassas oldukları belirtilmelidir. Katı biyolojik bir görüş açısıyla bile, çocuğun bağdaştırma deneyiminin yetişkinin bireysellik deneyiminden daha derin bir geçerliliği olduğu gösterilebilir. Biyolojik olarak bireysel organizma dünyadan hiçbir anlamda bağımsız değildir. Çünkü toplum Ralph Linton'un varsaydığı gibi, "bir grup ayrı ve kendine yeterli birey" değildir. Toplum gerçekte doğadan da bağımsız değildir. Organizmayla çevresi arasında Piaget'nin "alışveriş sürekliliği" adını verdiği ilişki vardır.[39] İçsel ve dışsal kutuplaşması tanınmalıdır "fakat her terim ötekine göre sürekli bir denge ve doğal bağımlılık ilişkisi içindedir". Bireysel özgürlük ve bağımsızlık kavramının görece çok yavaş geliştiği gösterilmiştir; o zaman da gene insanca bir kendine yeterlilik ve öznel ile nesnelin mantıklı olarak birbirinden ayrı tutulması değil, toplumsal düzen biriminin bozuluşu ve genel hezeyan ve nevroz atmosferine varan bir ayrılık duygusu ortaya çıkar.

Dinsel öğreti ve törenlerin ana amaçlarından biri, dolayısıyla, benlik duygusunun olabildiği kadar bastırılması ve katılım duygusunun geliştirilmesidir. İlkel kültürlerde bu katılım, temel olarak, kendisini yerel çevrenin doğal düzenine katılım olarak kavrayan topluluğun organizmasına katılımdır. Bu katılıma ölüler de dahil daha geniş bir topluluk kavramı da eklenmelidir. Örnek olarak Hıristiyanlıktaki Kilise Militanı, Acı Çekme ve iftihar düşünceleri gibi: Dünya, Araf ve Cennet. Ve son olarak, bütün mistik çabalarda esas hedef benlik damlasının Bütün'ün okyanusunda erimesidir: Nefsinden sıyrılmak ve Yüz'e kapılmak.

Heftalı Aziz Gertrude (1256-1302), "Ve Sen ne zaman mutluluk bağışlayan arzulanan yüzünle ben hakire yaklaşsan Sen'in kutsal gözlerinden benimkine yansıyan ışığı, söze gelmez canlandırıcıyı hissettim," diye yazıyordu, "benim içime tamamıyla nüfuz eden bu ışık her uzvumda et ve kemiğimi iliklerime kadar eriten muhteşem bir etki yaratır; bütün özümün kendisiyle anlatı-

[39] Piaget, *age*, s. 241.

lamayacak kadar neşeli bir biçimde oyun oynayan kutsal bir nurdan başka bir şey olmadığını, ruhuma eşsiz bir huzur, neşe saçıldığını hissettim."[40]

Hint *Brhadaranyaka Upanişad*'ının (MÖ y. 800) tanınmış bir şiirinde benzer bir duygu vardır: "Sevgili zevcesinin kucağında uyuyan bir erkeğin, içeride ve dışarıda olan her şeyi unutması gibi; Atman ile birliğe ulaşan bir insan da içte ve dışta olan hiçbir şeyi bilmez."[41]

Japonya'nın Budist mistikler hazinesi içinden sandal ustası Saiçi'nin (y. 1850-1933) defterinde şunu buluyoruz:

Kalbim ve Kalbin-
Kalplerin birliği-
"Amida Huda'ya Selam!"[42]

Ve yine, Ömer Hayyam'ın sözleriyle (1050-1120):

Benim varlığım Senden ve Seninki benden,
Ve ben Seninim çünkü kayboldum Sende![43]

Çocuklukta sorulan, şeylerin kaynağına ilişkin ilk sorular, onları birinin yaptığı yönündeki kendiliğinden varsayımı bozarlar. "Güneşi kim yaptı?", iki buçuk yaşındaki bir çocuk sorar. Üç buçuk yaşındaki bir başkası, "Geceleri yıldızları göğe kim koyuyor?"[44] Bu ilk düşüncelerde ilk odak noktası çocuğun kendi kökenidir, ikincisi insanlığın ve sonuncusu şeylerin kökeni. Fakat araştırma kıskacı eğitim görmüş anne babayı bile bilimsel ve metafizik yönlerden zorda bırakır. Bir küçük çocuk, örnek olarak, bilimle uğraşan babasını, kaydedilen bir dizi soruyla bunaltmıştır:

İki yaş üç aylıkken: "Yumurtalar nereden gelir?" Yanıt söylendiğinde: "Peki, anneler ne yumurtluyor?"

---

40 *Der Hl. Gertrude der Grossen Gesandter der göttlichen Liebe, nach der Ausgabe der Benedektiner von Solesmes übersitzt von Johannes Weissbrodt*, 12. y., Freiburg, Verlag Herder, 1954, Kitap I, Blm. 21, s. 116.

41 *Bdhadaranyaka Upanişad* 4.3.21.

42 D.T. Suzuki, *Mysticism: Christian and Buddhist*, Harper and Brothers, New York, 1957, s. 180'den alıntı.

43 E.H. Whingield, çev., *The Rubaiyat of Omar Khayyam*, 400. şiir.

44 Piaget, *age*, s. 256.

İki yaş altı aylık: "Baba, bizden önce insanlar var mıydı?" Evet. "Nasıl gelirler?" Bizim gibi doğmuşlardı. "Dünya insanlardan önce de var mıydı?" Evet. "Eğer onu insanlar yapmadıysa nasıl oraya geldi?"

Üç yaş iki aylık: "Dünyayı kim yaptı?"

Dört yaş beş aylık: "İlk anneden önce bir anne var mıydı?"

Dört yaş dokuz aylık: "İlk insan annesi olmadan nasıl ortaya çıktı?"

Ve kısa süre sonra hemen peşinden: "Su nasıl yapıldı? Kayalar neden yapılmıştır?"[45]

Küçük çocukların çoğunluğu tarafından oluşturulan ilk kavram, bebeklerin yapılmayıp, doğurulmayıp, bulunduklarıdır. "Anne beni nerede buldunuz?", üç yaş altı aylık çocuk sorar. Üç yaş sekiz aylık bir başkasının sorusu: "Anne ben nereden geldim?" Dört yaş on aylık küçük deha: "Hanımın gelecek yaz olacak bebeği şimdi nerede?" diye sormaktadır. Söylendiğinde: "Yani onu yemiş mi?" Bir başkası: "İnsanlar çok yaşlanınca bebek mi olur?" Ve yine beş yaş dört aylıkken: "Ölünce tekrar mı büyürüz?"[46]

Profesör Piaget'nin gözlemlediği gibi, kuramlaştırmanın ilk aşamasında bebeklerin önceden var olduğu düşünülür. Fakat anababanın gizli bir rolleri olduğu fark edilir. Okuyucu, bu düzeydeki çeşitli açıklamaların bilinen ilkel ve arkaik görüşlere çok yakınlaştığını görmüştür, örnek olarak yeme yoluyla hamilelik tüm dünya folklor ve mitoslarında bulunur. Veya yeniden doğum görüşünün varlığı belki de Neanderthal insanın yaklaşık MÖ 100.000 yılındaki mezarlarından da çıkartabilmekledir.*

Doğumla ilgili çocuk sorularının ikinci türü yalnızca zamanla değil, nasıl olduğuyla da ilgilidir. Çocuğun ilgisi artık kendisinin sıvı ya da katı yaratıcı eylemlerine yönelmiştir; iki olasılık canlandırabilen çocuk bunları açıkça formülleştirmez, üstü kapalı sorularıyla sınar. Yukarıdaki su ve kayaların kökenleriyle ilgili sorular bunun örnekleridir. Anababanın kendi gövdeleri içinde veya dışında bir tür gizemli yapıcılığı varsayılır ve bu bulanık dü-

---

45 *Age*, s. 366-67.
46 *Age*, s. 361-62.
* Bkz. sayfa 77.

şünce süreçleri dünyadaki öteki şeylerin de yaratılışına model olarak alınır. Çocuk, yetişkinlerin her şeyin yapıcıları olduğunu varsaymakla başlar; çünkü olaylar aksini kanıtlayana kadar onların her şeye güç yetirebildiklerini ve her yere ulaşabildiklerini düşünür. Saygı gören, her şeyi bilen, her şeye gücü yeten, eliyle veya başka türlü yaratıcılıkta bulunan anababa imgesi, daha sonra, basitçe, anababanın ve öteki eğitim odaklarının beslediği görünmez, ama yine de insan biçimli belirsiz Tanrı kişiliğine aktarılmaktadır.

Varlıkların yaratıcısı kişiliği, mutlak olarak değilse de, pratik olarak dünya mitolojilerinin hepsinde evrenseldir ve çocukluktaki anababa imgesinin her şeyi yapma gücü ve yetkisiyle bağdaştırılması gibi dinsel düşüncede de evrenin yaratıcısının evrensel yasaların koyucusu ve uygulayıcısı olduğu düşüncesiyle ortaktır, iki düzen –çocuğa ait olan ile dinsel olan– en azından benzerdir ve ikincisinin, ilkinin gözlem sahası dışında bir alana aktarıldığı düşünülebilir. Piaget çocukluk tarafından uydurulan (kendilerinin ve şeylerin kökenlerini açıklayan) küçük yaratılış mitoslarının, farklı farklı da olsa, hepsini belirleyen temel bir varsayıma dayandıklarına işaret eder: Şeylerin biri tarafından yapılmış olması gerekir ve onlar canlıdır, yaratıcılarının emirlerine yanıt vermek durumundadırlar. Dünyanın kökeniyle ilgili mitolojik sistemler de farklıdır, fakat en nadirler dışında hepsinde (çocuk dünyasındaki gibi) kanıt aranmadan, canlı evrenin, bir ana-baba veya baba-ana Tanrı'nın, psikolojik veya fiziksel işi veya yayılışı olduğu inancı bulunur.

Bu dünyanın aynı anda öznel ve nesnel deneyimin (katılım) farklılaşmamış sürekliliği olarak anlaşılması, canlı olması (animizm) ve üstün bir varlığın ürünü olması (yapıntıcılık), bu deneyimin yerel ayrıntıları ne olursa olsun, bütün çocukluk deneyiminin aksiyomatik, kendiliğinden varsayılan referans çerçevesini oluşturduğu söylenebilir. Ve bu üç ilkenin bütün dünyanın mitolojilerinde ve dinsel sistemlerinde genel olarak temsil edildiği de ortadadır.

Gerçekten, katılma kavramı –veya deneyimin öznel ve nesnel yönlerinin bağdaştırılması– bebeklerin ve arkaik felsefe sistemlerinin düşüncesinde şeylerin adlarının (ki açıkça öznel, zihne ait-

tirler, kültürden kültüre değişirler) şeylerin özüne ait, işitsel yönleri olarak kabul edilmesine kadar varır. Yahudi Kabbala'sında, örnek olarak, Yahudi alfabesinin biçim ve sesleri gerçekliğin öğeleri olarak görülürler. Şeylerin, meleklerin ve hatta Tanrı'nın adını doğru telaffuz eden yeterli bir Kabalist onların gücünü kullanabilir. Tanrı'nın adının telaffuzu (YHVH) gerçekten her zaman özen gösterilmesi gereken bir iştir. Eski zamanlarda bilgeler öğrencilerine adı yedi yılda ancak bir kez söylerlerdi.[47] Kutsal metinleri yazan birinin Tanrı'nın adını yazarken ibadet durumunda olması gerekirdi ve adda yanlış yaparsa belli durumlarda yanlış düzeltilmez, yanlışın geçtiği sayfa kullanımdan çekilirdi.[48] Çünkü ad silinemezdi. Aynı biçimde Hint Tantrik geleneğinin mistik disiplininde, Yahudi dili değil, Sanskrit evrenin temel dili olarak kabul edilir, Tanrı'nın adının telaffuzu onun görünmesine ve gücünü kullanmasına neden olur; çünkü ad kendisinin işitsel biçimidir. Görünür görünmez bütün evrenin tezahürü olan yüce Sözcük, Hint geleneğinde OM hecesidir Ve elbette, Yuhanna'ya göre İncil'in ünlü başlangıcı var: "Kelam başlangıçta var idi, ve hayat insanların nuru idi."[49]

"Ve Allah dedi: Işık olsun, ve ışık oldu."[50]

Altı yaş altı aylık bir çocuk "Eğer sözcükler olmasaydı çok kötü olurdu" demektedir, "o zaman hiçbir şey yapamazdınız. Şeyler nasıl yapılabilirdi?"[51]

Küçük çocuk bildiği adları ilk nasıl duyduğunu anımsamaz. Genel olarak bildiği adları onlara bakarak öğrendiğidir; ad nesneyle aynı anda var olur. Beş buçuk yaşında bir çocuğa "Adlar neye yarar?" diye sorulduğunda, "Baktığımız zaman gördüğümüz şeylerdir" diye yanıtlamıştır.[52] Ad, nesnenin niteliğidir, onun özüne aittir ve nesneyle birlikte bilinir. "Güneşin adı neredEDİR?" Yedi yaşındaki çocuğun yanıtı: "Güneşin içinde."[53] "Balık adını

47 Kiddushin 71a.
48 Soferim iv.
49 Yuhanna 1:1-4. *Kitabı Mukaddes*, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 1981.
50 Tekvin 1:3.
51 Piaget, *age*, s. 72.
52 *Age*, s. 64.
53 *Age*, s. 72.

bilir mi?" Aynı çocuğa dokuz yaşındayken sorulduğunda, "Evet" diye yanıtlıyor.

"Yoktan var etme" adı verilen ve ilahiyatçılarca yüceltilen kavram, gerçekte –en azından kavramın belgelendiği varsayılan metinde– addan yaratma, adı söylemedir. Bebeğin birincil yaratma kavramı da budur. Dahası, arkaik insan kozmolojilerinde, bebeklikteki gibi, yaratıcının temel endişesi insanın mutluluğu ve elemidir. Işık görebilelim diye yaratılmıştır; bulutlar yağmuru haber vermek için. Çocuğun dünyaya bakışı dünya merkezli değildir, ben merkezlidir. Eğer bu basit yapıya, Freud'un tanımladığı, her şeyin aile romansının (Oedipus kompleksi) öznel formülüyle bağdaştırılarak yaşandığı eğilimini de eklersek, birincil fikirlere ilişkin çok dar ve hafif bir sözcük hazinemiz kalır. Dünya mitolojisinde bunun değişik biçimlerdeki etkisini ve uygulanışını bulabiliriz.

Batı'da çocuklar üstüne yapılan çalışmalarda –sistematik olarak incelenenler yalnızca onlardır– rasyonalist mantık ve bilimsel görüşün sonuçta egemen olmasına kadar düşüncelerindeki kendiliğinden animistik ve yapıntıcı kuramlarını yavaş yavaş bastırdığı ve erittiği çökün ortaya çıkmıştır. Adlar ait oldukları nesnelerden on bir, on iki yaşına kadar doğru biçimde ayırt edilmezler. Yaşamın yalnızca hayvan ve bitkilerle sınırlı olduğu ve bilincin hayvanlarda bulunduğu bu yaşlara kadar tam anlamıyla yerleşmez. Fizik ve kimyanın uzun bilimsel çabalarla zorlukla elde edilen yasaları öğrenildikten sonra bile, yetişkine yaratılışın gizi sorulduğunda, bebekliğin yapıntıcı veya animist terimleri dışında yanıt vermesine nadir rastlanır: Dünya, her şeye gücü yeten Tanrı tarafından bir amaçla yaratılmıştır ve bizim, onu öğrenip ona ibadet etmemiz gerekir veya –bazı daha incelikli yanıtlara göre– şeylerin içinde onları ortaya çıkaran bir güç vardır, bu gizli güçle var olur ve ona dönerler.

Dünya mitolojilerinde birçok köken mitosu vardır, ama pek azı ülkesinin kökeni sorulan dokuz yaşındaki çocuğun kendiliğinden uydurduğu açıklama kadar güzeldir.

"İsviçre'nin başlangıcı nedir?"

"Bazı insanlar geldi."

"Nereden?"

"Bilmem. Suyun üstünde köpükler ve altında küçük bir solucan vardı. Sonra bu büyüdü ve sudan dışarı çıktı. Beslendi ve kolları, dişleri, ayakları çıktı, bebeğe döndü."

"Köpük nereden geliyor?"

"Sudan. Solucan sudan çıktı ve solucan çıkınca köpük dağıldı."

"Suyun dibinde ne vardı?"

"Topraktan gelen köpük."

"Bebeğe ne oldu?"

"Büyüdü ve bebekleri oldu. O öldüğünde bebeklerin çocukları olmuştu. Sonra bazıları Fransız, bazıları Alman, bazıları Savoylu* oldu..."[54]

Bu noktada, bu köken mitosu üstüne değerlendirme yapmaya gerek yok gibi görünüyor. Okuyucuların çoğu kuşkusuz kendi uydurdukları aşağı yukarı aynı çerçevedeki mitosları anımsayacaklardır. Böylelikle ortak çocukluğumuzu geride bırakıyoruz – tümümüzün belki ak saçlı Neanderthal günlerimizden beri süren çocukluğu–. Yetişkin şamanın, kâhinin, filozofun yaşam muammasını anlamada bu düzeyin üstünde neler elde ettiğini görmek için ilerliyoruz.

5. YEREL GRUBUN SEZGİ SİSTEMİ

Çocuğun yetişkinliğe geçişi gelişmiş toplumlarda yıllar süren eğitimle gerçekleşirken, ilkel düzeyde birçok kabilenin dinsel takviminin en önemli törenlerinden olan erginlik ritleriyle birdenbire kısa sürede tamamlanır.

Örneğin, Orta Avustralyalı Aranda genci, on, on iki yaşlarına gelince, yaştaşlarıyla birlikte köyün erkekleri tarafından alınıp birkaç kez havaya fırlatılır, bu sırada kadınlar çevrelerinde dans etmekte, kollarını sallamakta ve bağırmaktadırlar. Sonra her çocuğun göğsü ve sırtı erkekler tarafından karısının olması gerektiği toplumsal grubu gösteren basit desenlerle boyanır ve erkekler bir yandan da "Göğün midesine yükselsin, göğün midesine kadar

* Savoy: Kuzeybatı İtalya'da eski dükalık. 1860'ta Fransa'ya bağlandı (ç.n.).

54 *Age*, s. 368.

büyüyüp ulaşsın, göğün tam midesine gitsin" diye şarkı söylerler. Çocuğa, şimdi üstünde, kendisinin yaşayan karşılığı olduğu mitolojik atanın işaretini taşıdığı söylenir. Çünkü çocukların, mitolojik zamanlarda, *altjeringa* "düşler zamanı" denilen zamanda yaşamış olan varlıkların, kadınlardan doğup yeniden ortaya çıktıklarına inanılır. Bundan sonra kadınlarla ve kızlarla oynayıp kamp yapmayacağı, erkeklerle birlikte olacağı anlatılır. Onlarla gidip kök toplamayacak, fare veya kertenkele gibi küçük hayvanların peşine düşmeyecek, fakat erkeklerle kanguru avına katılacaktır.[55]

Bu basit ritte, doğum imgesinin anneden göğe aktarıldığını ve benlik kavramının aynı anda genişletilip fiziksel bireyin, biyografinin ötesine taşındığını açıkça görüyoruz. Kadın bir çocuğun geçici gövdesini doğurur, fakat erkekler onu şimdi ruhsal olarak doğuracaklardır. Rahim sonrası gebeliği sürdürerek onun yetişkinliğe giden uzun büyüme sürecini tamamlayacak, gövdesini ve zihnini tazeleyerek ona ebedi, zaman ötesi kısmını ekleyeceklerdir. Bundan başka, katılacağı törenlerle bütün erkeklik görevlerini tüm ayrıntılarıyla zamanı aşan mitolojik fanteziler düzeniyle bağlanarak gözlemleyecektir. Yalnızca kendisi değil, fakat bütün dünya ve bütün yaşam biçimi onunla ayrılmaz biçimde birleşecek, mitos ve ritlerle ruhsal alana kavuşacaktır.

Bundan sonra dünyadaki tüm yaşam, geçici form, nesne ve kişilikler, kalıcı, hiçbir yerde ve zamanda olmayan mitolojik altjeringa "düşler zamanı"nın, düşteki gibi, büyüsel olduğu zamanın yansımaları olarak kavranılacaktır. Düşler zamanı düşte görülür ve ritlerde gösterilir. Çocuğun kendisi mitolojiktir, vücut bulmuş ebedi varlıktır; arkadaşları da ebedi formların tezahürüdür. Aynı biçimde avlayacağı kangurular ve büyüsel, gizemli av oyunlarını oynayacağı çok iyi tanınan çöl de ciddi yaşam oyunuyla canlandırılacaktır. Bu gizemli ölüm ve yeniden ortaya çıkma oyununda kanguru etini gönüllü bir kurban olarak yiyecek diye insanlara verecektir. Hiçbir çocuk –hiçbir kadın– bu ikili gizemin gerçek mucizesini bilmez; burada sonsuz ve geçici aynı şeydir. Dünyanın bu gizli boyutu erkek ritlerinin keşfidir; bun-

---

55 Baldwin Spencer ve F.J. Gillen, *The Native Tribes of Central Australia,* Macmillan and Company, Londra, 1899,s. 215-216; ve Géza Róheim, *Psychoanalsis and Anthropology,* s. 76.

larla zihin bilgilere ulaşır ve çocuğun zihin sisteminin üstünde bir alana varılır. İkinci doğumun acı ve korkularına değen bir mucize ve merak kaynağıdır. Ve bu arada, dönüşümün fiziksel ve psikolojik uygulaması sırasında dünyevi annenin yok olmasının karşılığı olarak erkek çocuğun esnek zihni ve iradesi dünyevi yaşama ve erkeklik imgesine doğru yönlendirilir.

Neler olduğu açık. Bebeklikte değiştirilemez biçimde enerji uyarıcı işaretler olarak yerleşen etkiler, çok canlı, korkutucu ve bir dizi unutulmaz deneyimle sonuçta oğlanı erkekliğe yönlendirecek bilinçle yeniden örgütleniyor. Bu yalın ve esnek, bağımsız bir erkeklik değil. Yerel grubun gereksinimlerine göre davranan belirli düşünce ve duygu, etki ve tepki veren bir erkeklik. Yerel yaşam düzeninin ahlaki ideoloji ve dürtüleri onun ruhuna bu aşamada işlenecek, ruhsal özüne damgalanacak, onu kendisi ve onların yapacak.

Daha önce belirtildiği gibi, Radcliffe-Brown'ın kendi sözleriyle:* "Bir toplum, bireyin davranışıyla toplumun gereksinimi arasında uyum sağlayan, o toplumun bireylerinin zihninde var olan duyusal sisteme dayanarak var olur." Ve gene, "Bu duyular doğuştan gelmez, fakat toplumun birey üstündeki etkisiyle oluşmuştur." Yerel sistemin sezgileri, insanoğlu için evrensel olduğunu gördüğümüz veya pratikte evrensel olan çocuk zihninin temel sistemiyle kaynaştırılarak erginlenme ritleriyle yerleştirilmektedir. Yerel grubun sezgi sistemi ise, temel olarak değil ikincil olarak bile, yetişen gencin duygusal zevk ve erkek gücü için duyduğu kaba isteği hoşnut etmek için oluşturulmuş değillerdir, daha çok, özel yerel sorunları ve sınırlamaları olan grubun genel çıkarlarını temsil ederler. Genç insan hayvanının kaba enerjisi kırılmalı, yıldırılmalı, daha geniş bir düzeyde örgütlenerek evcilleştirilip yüceltilmelidir. Yani ritlerin psikolojik bir işlevi olduğu kesin ve insan türünün genel psikolojik durumuna ilişkin olarak yorumlanmaları doğruysa da her yerel sistemin arkasında belirli toplum deneyimini taşıyan ve genel psikoloji terimleriyle açıklanamayan uzun bir tarih vardır. Özel, coğrafyayla belirlenen varlık koşulla-

---

* Bkz. sayfa 44.

rı ve kozmolojinin belirli arkaik kavramları yaşayan dünyanın doğal düzenini binlerce yılın düşüncesiyle oluşturmuştur. Kültürden kültüre erginlenme ritlerinde temsil edilen işaret simgeleri değişiklik gösterir ve sonuç olarak psikolojik olduğu kadar tarihsel açıdan da incelenmeleri gerekir. Tek başına iki yaklaşımın da aşırı basitleştirme olacağı kabul edilmelidir.

Hiçbir işlevsel mitoloji sistemi, barındırdığı evrensel imgelerle açıklanamaz. Bu imgeler gözden geçirdiğimiz bebeklik dönemi etkilerinden türemiştir ve mitosların ancak ham malzemesini oluştururlar. Ruhun enerjisini mitolojik bağlama taşırlar ve onu toplumun tarihsel görevleriyle kaynaştırırlar. Artık simgeler küçük Oedipus'un veya eski bambinonun sevinç ve üzüntü, istek ve korkularını taşıyan geriletici anılarıyla değil, yetişkin deneyim ve etkinliğinin uyarıcı ve yönlendiricileri alanında işlev görürler. Yani mitoloji geriletici değil ilerleticidir. Ve ritlerin kendileri, büyüyen gencin zihnine kazılan yeni bulgu uyarımlarıyla bütün doğuştan gelen uyarıcı mekanizma sistemini yeniden koşullandırırlar; konunun en ilginç ve önemli odaklarından birini oluştururlar. Çünkü genel ile özelin, birincil olan ile etnik olanın mitos alanında buluşması sorunuyla doğrudan karşı karşıya geldiğimiz yer burasıdır. Erginlenme ritleri bunların kaynaştığı kazandır.

Kaynaşma olabilir mi?

Herhangi bir bireyin toplumsal olarak dayatılan bebeklik imgelerinin yeniden örgütlenmesinin etkisi karşısında beklenen tepkiyi oluşturmaması söz konusu olabilir. Bu kişinin kişisel referans sistemi dolayısıyla sezgileri bebeklik dönemindeki gibi kalabilir ve sapkın, yalıtılmış, utanılası ve korkularla dolu olarak, sözcüğün gerçek anlamıyla mitolojik ve ritüel eğitimli uygarlığın eğitimi yerine, çağımızın psikanalitik kanepesinde çok iyi belirlenmiş olan zihin karışıklığı çeşidine uğrayabilir. İkinci doğumun travmatik deneyiminde birey birincideki sakat doğum veya fiziksel kazayla karşılaştırılabilecek bir konum yaşayabilir. Sonuç olarak yerel mitosun imgelemini yaşarken kendi özel gerileme kipini gerçekleştirecektir. O zaman, ilerici işlev gören mitolojinin bilimsel olarak araştırılabilmesi için bu gerileyici fantezileri kullanmak olağan durumla sapkınlığı birbirine karıştırmaktır.

Zamanımızın "Hezeyan Çağı" olarak nitelendirilmesine yol açan yaygın isteksizlik olayları uygarlığımızda mitoloji ve ritüelin etkin işlev sahibi olamamasıyla açıklanabilir. Belki de toplumsal olarak çerçevelenmiş sezgi sistemimiz yalnız şair ve sanatçılarımız, gazeteci ve profesörlerimiz arasında etkisini yitirmiş olabilir; dolayısıyla hezeyan da onlara ait olarak icat edilmiş bir kavramdır, çoğunluğun naif sağlıklılığına karşı onların kendi incelmiş patolojilerinden temellenmektedir. Ama iki durumda da gençlerin eğitiminde önemli bir beyin sorunu varsa, bizim çoğunluğu okumuş toplumumuzda bebeklik dönemi için uygun olan sezgi sisteminden, sorumlulukların üstlenilmesi gereken çağa geçişte ciddi başarısızlıklar söz konusu demektir. Sonuç olarak, arkaik insanın simgeciliğini çağdaş düşünce ve duygular temelinde yorumlamaya çalışma girişiminin çok tehlikeli olacağı ortadadır.

Orta Avustralya Aranda erginlik rit ve törenlerini daha fazla izlemek için, çağdaş psikolojinin kalıplarını bir yana bırakıp yerel sahnenin nitelik ve görevleri üstünde daha fazla yoğunlaşmak daha doğru olacaktır. Burada ısı öğleyin sık sık altmış derece olur. Olağan toplumsal birim, erkek kadın hepsi çırılçıplak, yakın akrabalardan ve yoldaşlardan oluşan küçük bir gruptur. Kabile bilgisinin, ruhsal yaşam biçiminin, varoluş tekniklerinin iletilebileceği yazılı gelenek yoktur. Avın temel hedefi de sıçrayan kangurudur.

Büyüyen gencin gerçek sınavı ve kaçınılmaz konumuyla ilgili bilgi ve görevleri yükleneceği ikinci erginlenme aşaması bir akşam aniden erkeklerin kampında başlatılır. Aniden üç güçlü erkek gencin üstüne çullanarak onu önceden sünnet için hazırlanmış olan tören yerine, bağırtılar, çırpınma ve korku içinde götürürler. Bütün topluluk onu selamlamak için oradadır, erkekler de, kadınlar da. Kendisini kalabalığın ortasında bulan genç mücadeleden vazgeçer.

Genç erkekler arasında oturtulur ve kadınlar hemen gösterişli kalkanlarla dans etmeye başlarlar. Şimdi onlar düşler zamanının, *altjeringa* çağının kadınlarıdır; ataların zamanında genç erkeklerin erginlik ritinde dans edildiği gibi dans ederler. Bu sırada erkekler şarkı söylerler. Genç bir süre seyredip dinledikten sonra –daha önce böyle bir şey görmemiştir– başına sıkı bir başlık oluşturacak

biçimde kürk şeritler sarılır, bileğine erkeklerde görmüş olduğu gibi örülmüş saçtan kemer bağlanır. Üç erkek onu kadınların arkasındaki büyük çalılığın arkasına götürür. Birkaç gün orada kalacaktır. Üstüne boyayla desen çizerler ve onu artık genç erkeklik aşamasına girdiği yolunda uyarırlar. Gördüğü ve öğrendiği gizli şeyleri hiçbir kadına veya erkek çocuğa açık etmemelidir. İzleyen tören boyunca seslenilmedikçe ağzından tek sözcük çıkmamalı, o zaman da ancak mümkün olduğu kadar kısa yanıt vermelidir. Çağrılana kadar çalılığın arkasında çömelmiş duracaktır. Görmesinin yasaklandığı şeyleri görmeye kalkışırsa çurunga* sesini duyduğu büyük ruh onu alıp gidebilir. Ve genç, bütün gece sessiz, tek başına çalılığın arkasında oturur, erkekler tören yerinde dans ederler.

Ertesi gün çocuğun annesi, yanında halaları ve kendisiyle nişanlanılan kızın annesiyle gelir. Anne bütün gece kampında bir ateşi canlı tutmuştur, şimdi ellerinde o ateşte tutuşturulmuş iki uzun sopa vardır. Anne geleceğin kaynanasına sopalardan birini verirken erkekler ateş şarkısını söylerler. Kaynana gence yaklaşır, boynuna kürk şeritlerden bağ bağlar, ucu yanan sopayı ona verir. Çocuğa kendi ateşini tutmasını söyler, bununla başka erkeklerle ilişkisi olan kadınlara asla yaklaşmamasını anlatmak istemektedir. Ritin tamamlanmasıyla çocuk sopayla çalılığa döner, kadınlar ikinci sopayla kamplarına dönerler.

Sonra çocuk, üç gün oturacağı ve çok az yiyecekle besleneceği ormana götürülür. Böylelikle zihnine yerleştirilecek ritlerin vakarına uyması ve onların yarattığı etkilere kapılması hazırlanır. Dördüncü gün çalılığa geri getirilir ve o gece erkeklerin işlemleri başlar. Bir hafta sürecektir.

Baldwin Spencer ve F.J. Gillen'in *Orta Avustralya'nın Yerli Kabileleri* adlı önemli kitaplarında[56] anlattıkları bir dizi ritin ilki karanlıkta başlar. Çocuk hâlâ sığınağında çömelmektedir. Yaşlı erkekler ataları Küçük Atmaca totem grubunun şarkılarını söylerler. Küçük Atmaca, *altjeringa*, mitolojik çağların "düşler zamanı"nda ateş sopası yerine taş bıçakla sünnet sanatını başlatmıştır. Bu bulanık atıftan ritüel geleneğin yakın veya eski bir dönüşü-

* Vızıltılı ses çıkaran ve Avustralya inançlarında önemli rol oynayan kutsal tahta araçlar (ç.n.).

56 Spencer ve Gillen, *age*, s. 218-30.

münü seziyoruz, belki de son zamanlardaki Avustralya kültür tabakaları ve taş resimleri üstüne çalışmaların gösterdiği gibi, iki halkın kaynaşmasını belirtiyor.[57] Fakat çocuğun iki anneden aldığı ateş sopasının rit bağlamında kendi cinsel ateşini denetlemesinin açık ifadesini taşıdığını biliyoruz. Yaklaşmakta olan sünnet uygulamasıyla toplumsal olarak kendisine yetke verilmiş olacak – kendisininkine yöneltilmiş olan ikinci sopa o anda seçilmiş bulunan karısının bölgesindedir–.

Uygar göze kaba görülebilecek olan dikkat çekici bir dizi rit, ilkel cehaletin boş inanları olarak basitçe göz ardı edilemez. Tersine bunlar ilkel zihnin, en azından bazı yönleriyle bizimkinden daha incelmiş ve etkili olan zekânın, temel amacı eğiticilik olan veya belki büyüsel dememiz daha doğru olan, işlevsel biçimde uygulamaya konulmalarıdır: amaç ruhun büyüsel dönüşümüdür. Gerçekten, söz konusu olan, tam anlamıyla daha sonraki ortaçağ Avrupasında geliştirilen homongolos düşüncesinin eski bir örneğidir. Goethe bu düşünceyi, *Faust*'un ikinci bölümünde usta bir psikolojik ve tarihsel anlayışla işlemiştir: Doğanın sağladığı kaba malzemeden *(materia prima)* gizemli sanat yoluyla küçük bir insan *(homongolos/homunculus)* yaratılmıştır.

Çocuk gece yarısı, gözleri kapatılarak çalılığından alınır, yüzüstü dans alanının kenarına yerleştirilir. Bir süre sonra oturup bakması söylenir. Baktığında kendisine söylendiği gibi, vahşi köpek kılığına bürünmüş bir erkeğin önünde yattığını görür. Giysili başka bir erkek, dans alanının öteki ucunda bacakları açık dikilmektedir. Ellerinde okaliptüs dalları, başında kutsal kanguru amblemi vardır. Kanguru başını iki yana oynatır, bir şeyi gözlüyor gibidir ve zaman zaman kanguru sesi çıkartır. Köpek dikilir, ötekini görür, havlamaya başlar ve aniden dört ayak koşarak ötekinin bacakları arasından geçip arkasında yere yatar. Kanguru omzu üstünden köpeğe bakmaktadır. Köpek bir kez daha kangurunun bacakları arasından geçer, fakat bu kez yakalanır ve kuvvetli biçimde silkelenir. Başı toprağa sürtülür gibi yapılır, köpek acıyla

---

[57] Bkz. E.F. Worms, "Northwest Australian Prehistoric Rock Carvings and Cave Pantings", *Vth Session of the International Congress of Antropological Sciences*, Philadelphia, 1956; ve *Anthropos*, c. L, 1955, s. 546-566.

ulur ve sonunda öldüğü varsayılır. Bir süre yerde yatar ve sonra dört ayak, aday çocuğa doğru koşar ve üstüne çıkar. Kanguru sıçrayıp ikisinin de üstüne çıkar, çocuk birkaç dakika ikisini taşımak zorunda kalır. Ayağa kalktıklarında çocuğa *altjeringa* çağından bir olayı oynadıklarını söylerler. Vahşi köpek adam, kanguruya saldırmış ve öldürmüştür. Çocuk tekrar çalılığa gönderilir ve erkekler şarkılarını sürdürürler.

Çocuğun eğitilmesi için bu tür olaylar altı gün altı gece sürer. Kanguru adam, fare adam, köpek adam, küçük gece atmacaları ve büyükleri efsanelerini canlandırırlar, onun üstüne çıkarlar ve giderler. Sonra, yedinci gün, çocuk çalılığın arkasında özenle yağlanır ve üç erkek dikkatle arkasına beyaz kilden desen yaparlar. Dans alanındaysa kadınların da rol aldığı oyunlar oynanmaktadır. Aniden yaklaşan çurunga sesleri duyulur ve kadınlar kaçar. Delikanlı sırtüstü yatmaktadır. Erkekler üstüne sırıklar yığarlar, gövdesine indirip kaldırırlar. Bir yandan gövdesinin üstünde tempo tutarken bir yandan da şarkı söylerler:

Gece, alacakaranlık, büyük parlak ışık:
Ağaçlar topluluğu, gökyüzü gibi, güneş gibi kızıl doğuyor.

Gözlemcilerimizin anlattıklarına göre şimdi hepsi çok heyecanlanmıştır.

Ateş parlak bir ışık saçmaktadır ve sünneti yapacak iki erkek tören alanının batı ucunda yerlerini alırlar.

"Sakalları ağızlarına tıkılmış, bacakları genişçe açılıp gerilmiş, kolları ileri uzatılmış iki adam kıpırdamadan durdu. Asıl operatör önde, yardımcısı hemen arkasında, gövdeleri neredeyse birbirlerine değiyor. Öndeki adam ileri uzattığı sağ elinde küçük çakmaktaşından bir bıçak tutuyor. İşlem bununla yapılacak. Onlar bu durumdayken çocuğun kalkan taşıyıcılığı yapan gelecekteki kayınpederi sıradan çıktı, kalkanını başının üstünde taşıyordu, aynı anda baş parmakları ve iki elinin işaret parmaklarıyla çalıyordu. Sonra, yüzü ateşe dönük, operatörün önünde bir dizini yere koyup çöktü, kalkanı başının üstündeydi. Bu arada çurungalar her yerden gürültüler koparıyorlardı; kamptaki kadın ve

çocuklar sesleri kolaylıkla duyabilirlerdi. Sesleri çocuğu almaya gelen ulu ruh *Twanyirika*'nın sesi sanıyorlardı."[58]

Kadın ve çocuklara anlatılan Twanyirika efsanesi gerçek bir mitos değil, simgesel olarak ritin ruhsal anlamını oluştururken, gizli erkek derneğinin dışında kalanlardan ritin gerçeğini saklamak için düzenlenmiş "sahne alegorisi"dir. Dinler tarihinde, büyü felsefesinde, mistisizm ve pedagojide bu tür sahne efsaneleri yoktur. Yaşlı Eskimo şaman Najagneq'in parodi ve hileleriyle karıştırılmamaları gerekir. O, köylüleri etkilemek için uyduruyordu;[*] bunların çifte amacı vardır. Hem erginlenme ritine katılamayacaklardan önemli gizin bilgisini saklamaya yarayıp böylece doğru biçimde uygulanan ritlerin gücünü korurlar, hem de alegoriyle kandırılmayan, fakat içyüzü anlatılan erginlenme ritinin kahramanını zihnen hazırlayarak uyandırılan esinin etkisinin tam olmasını sağlarlar. Twanyirika alegorisi yabanda, ulaşılmaz yerlerde yaşayan bir ruhu anlatır. Erginlenme zamanı ameliyattan sonra çocuğun gövdesine girmek için gelir ve çocuk iyileşene kadar onu yabanlıklarda saklar. Sonra ruh çocuğu terk eder ve çocuk ergin bir erkek olarak kampa döner.[59]

Halen Twanyirika'ya inanan çocuk kalkıp inen sopaların altında yüzüstü yatmaktadır. Sünnet şarkısının derinden gelen sesi ortalığı inletmekledir. Birden sopalar kaldırılıp iki güçlü erkek çocuğu kaparlar ve kalkanın üstüne yerleştirirler. Yardımcı aniden deriyi yakalayıp çekebildiği kadar çeker ve operatör keser. Ritte resmi görevi olan herkes hemen ortalıktan kaybolur, ne de olsa kendinden geçmiş olan çocuğa taşıyıcıları, "iyi becerdin, bağırmadın," derler. Çocuğu eskiden çalılığın olduğu, şimdi yok edildiği yere götürürler. Orada erkeklerce tebrik edilir. Kanı yarasından kalkanın üstüne akıtılır ve bazı çurungalar getirilip yaraya bastırılır. Gürültü yapanların Twanyirika değil bunlar olduğu söylenir, böylece çocukluğun son umacısından da kurtulması sağlanır. Seslerin çurungalardan, mitolojik çağ ve diyardan gelen kutsal eşyalardan çıktığını öğrenir. Hepsinin törendeki işlevlerini

---

58 Spencer ve Gillen, *age*, s. 244-46.

* Bkz. sayfa 64.

59 *Age*, s. 246, Not 1.

adlarıyla öğrenir ve yaşlılar ona bir paket çurunga verirler.

Yaşlı adam ona, "O kadar işittiğin Twanyirika işte bu," der. "Bunlar çurunga. Hemen iyileşmeni sağlayacaklar. Onları iyi kolla ve yitirme; yoksa sen, senin kanından olanlar, kabile annelerin ve kız kardeşlerin öldürülür. Onları gözünden ayırma. Kan ve kabile annelerinin ve kız kardeşlerinin seni görmesine izin verme. Sorumlu erkek seninle kalacak. Yasak yemeği yeme."

Bu sırada çocuk, dumanının yarasını iyileştireceği beklenen bir ateşin başında durmaktadır;[60] ama dumanın ikinci bir işlevi daha vardır. Avustralya'da çocuk doğduğunda da arınması için dumana tutulur; o anda ikinci doğumu gerçekleşmiştir.

Géza Róheim Avustralya rit ve mitoslarını incelediği psikanalitik çalışmalarında, bu ritteki sünnetçilerin taklitçi davranışlarına dikkat çekmiştir: Sünnetçi, "Oğlunun penisine saldıran öfkeli babalardır"; sakallarını çiğneyen iki erkek gazabı taklit etmektedirler ve törendeki adları "acı verici"lerdir.[61] Ritin kökenine ait mitosta, özgün biçimine göre erkek çocuk ölür, fakat çakmak taşından bıçağın ateş-çubuğunun yerini almasıyla operasyonun tehlikesi azaltılmıştır. "Baba ve sünnetçilerin dramatize edilen öfkesi çocukların öldürüldüğü özgün erginlenme mitoslarında, erginlik ritlerinin temelindeki yaşlı kuşağın saldırganlığını doğuran Oedipus kompleksinden kaynaklanan dürtüyü kesinlikle göstermektedir. Bu bakımdan sünneti hadım etmenin hafifletilmesi olarak görmekte tamamıyla haklı çıkıyoruz."[62]

Róheim gözlemlerini şöyle sürdürüyor: "Büyüyen çocuk artan gücü ve cinsel isteğiyle sürünün istikrarına yönelen bir tehlikedir. Pitjentara kabilesinde (Arandaların hemen batısında yaşarlar) delikanlılar gelişme işareti göstermeye başladıklarında (kemik yapısı, kıllanma ve genel davranışlarıyla) kadın akrabaları sivri sopalarla silahlanırlar ve karanlık basınca gençlerin çevresinde halka oluştururlar. Oğlanların bacak ve omuzlarına onları yarı sersem edene kadar acımasızca bunlarla vururlar. Bu, hemen er-

---

60 *Age*, s. 246-49.

61 Géza Róheim, *The Eternal Ones of the Dream*, International Universities Press, New York, 1945, s. 74.

62 *Age*, s. 75.

ginlenme töreninden önce veya haftalar, hatta aylar önce olabilir..."

"Ngatatara ve Batılı Arandalara göre, eğer genç erkekler erginlenme ritmin disipliniyle eğitilmezlerse cin *(erintja)* olabilirler ve göğe uçarlar; yaşlıları öldürürler ve yerler."[63] Onların uçmasını engellemek için yaşlı erkekler, gençleri simgesel olarak öldürürler ve yerler – ve hatta delikanlılar itaat etmezlerse gerçekten öldürülebilirler. Son yıllarda gençlik suçları konusunda öğrendiklerimizle, belki bu, aşırı bir tehdit de değil.

Yaşlıların yıldırma hareketlerinin bir başka yönü daha var. Oğullarını, etkileyici bir büyüyle annelerine karşı duydukları bebeklik bağından kurtarıp kazanmaları gerekir. Acı veren ritler sırasında, bu nedenle, zaman zaman çocuğa erkek kanından başka yiyecek içecek verilmez. Kan sıvı olarak ve pıhtılaştırılıp kek biçiminde kesilmiş olarak verilir. Banyo gibi üstlerine de dökülebilir. Böylelikle gerçekten içeriden ve dışarıdan babaların iyi gövdelerinin içeriğine batırılmış olurlar. Kan erkeklerin kollarından ve yeniden açılan sünnet yaralarından inanılmaz miktarlarda alınır. Erkekler penislerindeki sünnet yaralarını deşer veya kollarını keser ve yalnızca çocukların yiyip içmeleri için değil törenlerde boya, bir tür zamk olarak, kutsal ritlerde atalarının şekline girmek istediklerinde gövdelerine yaptıkları kuş tüyü süslemeleri yapıştırmak için de kullanılır. Böylece kan anne sütü gibi fiziki bir yiyecek olur, fakat (annenin veremediği) ruhsal bir yiyecektir de. Kan, yalnızca gövdeyi besleyen yiyecek değil, fakat gerçek erkek yiyeceği, ikinci doğumun korkutucu, fakat gene de etkileyici krizinde, cenini saran ve enerji veren simya sıvısıdır.

Psikolojik yönden çocuğun zorlu bir eşiğe taşındığını, annesine bağımlılık dünyasından, babaların doğasına katıldığını, erkek olmaya getirildiğini söyleyebiliriz. Bu, yalnızca kendi gövdesindeki belirgin fiziksel dönüşüm yoluyla değil (önce, gördüğümüz sünnet riti, sonra şimdi göreceğimiz çok daha sert yarma riti), yoğun psikolojik deneyimler dizisiyle de yapılır. Bebekliğin bilinçaltındaki bütün temel etki ve hayaller uyandırılır ve aynı anda

[63] *Age*, s. 74-75.

yeniden örgütlenir. Veya Freudcu jargonu kullanırsak, yaşlılar oğulların Oedipus kompleksinden gelen dürtülerini diriltir, soğurur ve hem saldırganlığa *(destrudo: thanatos)* hem de yaşama ve sevme isteğine *(libido: eros)* yönlendirirler. Gördüğümüz gibi çocuğun gelecekteki kayınpederi onu kalkan üstünde ameliyata taşıyan kişidir. Dr. Róheim, "Çocuktan kesilip alınan gerçekte annedir; bunun karşılığında doğal olarak ona bir eş verilir... kesilen deri annedeki çocuktur," demektedir.[64]

Bu geniş erkek ritleri dünyasının bir başka yönü daha var. Hiçbir basit psikolojik yaklaşım bu simgeciliği yeterli biçimde açıklayamaz: Çocuğun zihninin sokulduğu özel mitolojik alan. Kaba sevgi ve saldırganlık enerjisi ilkel çerçevesinden sökülüp erkeklik alanına sokulurken, bu psikolojik dönüşümün etkilediği özel imgelem sistemi yalnızca genel psikoloji yasalarının değil, aynı zamanda ve belki eşit biçimde yerel grubun özel toplumsal endişelerinin de egemenliği altındadır.

İlginin çekilebilmesinin sağlanması için kullanılan basit, sevgi dolu, müthiş yolun doğrudanlığına şaşırabiliriz. Kabilesinin kutsal nesnelerinin uyandırılmış imgeleme nasıl sokulduğunu gördük. Çocukluğu boyunca çurungaların gizemli zamanlarda erkekler kampından gelen dehşetli seslerini duymuştur ve ona, bu sesin, garip biçimde gürleyen vızıltının, onun kendi erginlenmesi zamanında gövdesine girip onu erkek yapacak olan ruha ait olduğu söylenmiştir. Merak ve ilgisi heyecanla uyandırılmıştır ve gizin kendisine açıklanması zamanı geldiğinde ruhun gerçekte kırk beş santim uzunluğunda, yüzüne desenler çizilmiş ve iple çevrilen tahta parçası olduğunu görünce şok olmuştur. Çocukluk umacısı bu elle tutulur tahtayla birdenbire çökmüştür. Fakat onun mitolojik diyardan geldiği ve hem kendisi için onun edebi yaşamını temsil ettiğinden hem halkı için kabile ritlerinde saygı gören kutsal nesnelerden birini oluşturduğu için çok önemli olduğu söylenmektedir. Çocuğun kanayan yarasına bastırılan *çurungalar*, onun kaybolma duygusunu kazanca çevirir ve onu duygusal ve düşünsel olarak doğrudan mitos ülkesine bağlarlar.

---

64 *Age*, s. 73.

Okuyucu, bu arada, belki de büyülü bir dokunuşla, genç Dionysos'un ölümü ve babası Zeus eliyle ikinci kez doğumuyla ilgili ünlü Klasik mitosu anımsamıştır.

Ulu Tanrıça Demeter –diye anlatılıyor– Zeus'tan olma kızı Persefon'la Girit'ten Sicilya'ya geldiğinde, Kyane kaynağı yanında bir mağara buldu. Kızı buraya gizledi ve kızın arabasına koşulmuş olan iki yılanı bekçi koydu. Persefon orada yünden ağ örmeye başladı; üstünde evrenin güzel bir resmi olan müthiş bir elbise vardı. Bu sırada annesi, Demeter, kızın babası Zeus'un, kızın varlığını öğrenmemesine çalışıyordu. Tanrı kızına yılan biçiminde yaklaştı ve onu bir oğula Dionysos'a hamile bıraktı. Dionysos mağarada doğup beslendi. Bebeğin oyuncakları bir top, bir topaç, zar, birkaç altın elma, bir parça yün ve bir çurungaydı. Bir de aynası vardı. Aynaya bakarken arkasından iki Titan'ın sinsice yaklaştığını gördü. Titanları babası Zeus'un kıskanç karısı, Kraliçe Hera, onu kesmeleri için göndermişti. Beyaz tebeşir veya çamurla boyanmışlardı. Oynayan çocuğa çullanarak onu yedi parçaya ayırdılar, parçaları bir sacayak üstünde kazanda kaynattılar ve sonra yedi şişte kızarttılar. Fakat kutsal kurbanlarını yediklerinde –yalnızca Tanrıça Athene için saklanan kalbi kalmıştı– kızarmış et kokusu Zeus'u çekti ve mağaraya gelip manzarayı görünce beyaz boyalı yamyam Titanları bir yıldırımla öldürdü. Tanrıça Athene kızartılan kalbi bir sepet içinde babaya sundu ve o da onu yeniden diriltti –bir anlatıma göre değerli parçayı yutup oğlunu kendisi doğurdu.[65]

Bu, elbette bir rastlantı, koşut gelişimin bir tesadüfü değil; Yunan ve Avustralya örneklerinde çurungalar ve beyaza boyanma (Avustralyalılar kuştüyü takıyor, Yunan Titanları beyaz çamurla sıvanıyorlar, soytarı gibi) ortaklık gösteriyor. Titanlar eski tanrılar kuşağının kutsal yaratıklarıdır, gökyüzü ve toprağın çocukları, içlerinden ikisinden Kronos ve Rhea, tanrıların kendileri –Olymposlular– doğdular. Mitolojileri Olymposluların klasik panteonundan daha eski bir düşünsel ve dinsel tabakadan türemişti. Adlarının geçtiği episodlar sık sık daha eski bir anlayışın iz-

---

65 Nonnin Dionysiaca 6.121: *Orphei Hymni* 39.7; 39.253; O. Kern, *Orphicorum fragmenta* 34, 35, 54; Clement of Alexandria, *Exhortation of the Greeks*, II, s. 15p.

lerini taşır. Son zamanlarda birçok bilim adamı bunlarla ilkel kabilelerin ritleri arasındaki koşutluklara dikkat çekmiştir.[66] Fakat Yunanlılardan Baba Zeus'un oğlunu hangi annelik organından doğurduğunu öğrenmiyoruz, ilkel ritte şimdi bu görünüyor.

Genç Avustralyalının tâbi tutulduğu bundan sonraki bir dizi eğitim ve sınama yarma ritiyle ilgili. Sünnetten beş veya altı hafta sonra yapılıyor, çocuğun ilk ameliyattan iyileşmesi için geçen zamana bağlı. Bu çok acı veren ritler önce eğitici mimlerle başlar, kutsal direğin yere çakılmasıyla tamamlanır. Direk otlarla kaplanmış uzun bir mızraktır, insan saçı bağlanmış, üst üste kırmızı beyaz kuş tüyleriyle süslenmiş, ucuna büyük atmaca tüylerinden bir sorguç takılmıştır. Direk son mimin peşinden yere dikilir dikilmez gence ona sarılması söylenir. Ameliyatın acısız olmasını sağlayacaktır, korkmasına gerek yoktur. Erkeklerden biri yüzüstü yere yatar, ikincisi onun üstüne uzanır. Çocuk direkten alınıp sırtüstü canlı masaya yatırılır. Bu sırada ikili büyük bir bağırtı koparır. O anda üçüncü bir erkek çocuğun bacaklarını ayırarak penisini yakalar ve taş bıçak için hazır tutar, operatör aniden alttan idrar yolu boyunca penisi yarar.

Bu sırada, kadınların kampında, çocuğun kadın akrabaları erkeklerin bağırtısını duyunca, çocuğun annesi tarafından mide ve omuzlarına törensel olarak kamçılar indirilir.

Çocuk kaldırılır ve kanının akması için bir kalkana oturtulur. Orada bulunan bir veya daha fazla genç erkek, daha önce ameliyat edilmiş olmalarına karşın, gönüllü olarak yaralarının uzatılması için ikinci kez ameliyat olurlar. Bunlar elleri arkalarında, bacakları açık kutsal direğe yakın durur ve "Gel, benimkini kökünden yar" diye bağırırlar. Arkadan zaptedilirler ve operatör kökten itibaren penislerini yarar. Spencer ve Gillen "Erkeklerin çoğu bir ara ikinci ameliyatı olur, bazıları üçüncü kez için ortaya çıkar. Oysa ikinci ameliyat sırasında çoğunlukla otuz, otuz beş yaşına gelmişlerdir" diye yazıyorlar.[67]

---

66 Örnek: Jane Ellen Harrison, *Themis: A Study of the Social Origins of Greek Religion*, Cambridge University Press, Londra, 1927.

67 Spencer ve Gillen, *age*, s. 257.

Bu tuhaf ritin simgeselliğindeki cinsel yön açıklama gerektirmeyecek kadar ortada. Yaraya genellikle "penis rahmi veya vajina" denilir;[68] böylece erkek bilinçli olarak ameliyatla erkek-kadına dönüştürülmüş olur. Dr. Róheim'ın gözlemlediği gibi, "vajinal baba" bebeklikteki fallik annenin yerini alır.[69] Yaradan akan kan da, dolayısıyla, erkek imgeleminde kadının âdet kanamasına tekabül eder –âdet kanı kadın büyülerinde kullanılan büyük bir güçtür. Dünyanın birçok yerinde ilkel psikolojinin en çok sözü edilen izlerinden olan âdet görmeden duyulan korku, en yaygın ve en eski antropolojik bilgilerdendir.[70] Dr. Róheim "kanayan vajinanın erkekte hadım edilme korkusu yarattığı bilinmektedir" demektedir, "erkek çocuklar hadım eden vajinadan daima korkmuş olmalıdırlar; şimdi bu güçlü silaha babalar sahiptir."[71] Ve şimdi, delikanlılara da bu silah verilmiştir. Sünnet ritiyle yaşadıkları travmatik anneden ayrılış böylece bir kimlik, aynı zamanda hem anne hem babayla özdeşleştirilmeleriyle dengelenir. Artık "Biz kanayan vajinadan korkmayız" diyebilirler; "bizim de var. Penisi tehdit edemez, o da penis." Ve son olarak "Biz anneden ayrı değiliz, çünkü ikimiz biriz."[72]

Fakat psikolojik temanın ötesinde ritle bilinçli biçimde ilişkilendirilen ve dikkate alınması gereken mitolojik bir tema daha var.

Batı dünyası bu mitosun *Kitabı Mukaddes*'teki biçimini çok iyi biliyor. *Tekvin Kitabı*'nda Tanrı'nın Âdem'e derin bir uyku verdiği yazılıdır: "ve o uyudu; ve onun kaburga kemiklerinden birini aldı, ve yerini etle kapadı; ve Rab Allah adamdan aldığı kaburga kemiğinden bir kadın yaptı, ve onu adama getirdi. Ve adam dedi: Şimdi bu benim kemiklerimden kemik, ve etimden ettir; buna Nisa denilecek, çünkü o insandan alındı. Bunun için insan anasını ve babasını bırakacak, ve karısına yapışacaktır, ve bir beden olacaklardır."[73] Havva'nın ayrılmasından önce Âdem hem erkek hem kadındır.

---

[68] Róheim, *The Eternal Ones of the Dream*, s. 164.
[69] *Age*, s. 165.
[70] Bkz. Robert H. Lowie, *Primitive Religion*, Boni and Liveright, New York, 1924, s. 211.
[71] Róheim, *The Eternal Ones of the Dream*, s. 174.
[72] *Age*, s. 177.
[73] *Tekvin* 2:21-24.

Platon'un *Şölen*'indeki alegoriye bakalım. Burada Aristofanes -şaka yollu, fakat gene de mitosa uyan biçimde- en eski insanın "yuvarlak sırtları ve böğürleriyle tostoparlak bir şeydiler. Her birinin dört eli, bir o kadar da bacağı vardı. Yusyuvarlak bir boyun üzerinde birbirine tıpatıp eşit, ama ters yöne bakan iki yüzlü bir tek kafa, dört kulak, edep yerleri ve her şeyleri de ona göre hep ikişer" olduğunu söyler. Büyük temanın bu Platonik biçimine göre bu orijinal yaratıklar üç türdü, erkek-erkek, erkek-kadın ve kadın-kadın. Güçleri çok fazlaydı, Tanrılar kuvvetlerinden korktuklarından Zeus, onları turşuluk salata gibi ikiye bölmeyi kararlaştırdı.

"Ya da bir yumurtayı ince bir kılla ortasından keser gibi. Zeus, kestiği adamların yüzünü boyunlarıyla Apollon'a tersine çevirtmiş... Apollon da yüzlerini tersine çevirmiş, derilerini şimdi karın dediğimiz yerde bir kesenin ağzını kapar gibi birleştirmiş, orta yeri sıkı sıkı büzmüş ve bir tek delik bırakmış. İşte biz buna, göbek diyoruz. Sonra bakmış buruşukları var, onları düzeltmiş, ayakkabıcının deriyi yontmak için kullandığı bıçağa benzer bir araçla göğüslerine bir biçim vermiş; ama eski hallerini unutmasınlar diye, karnın ve göbeğin ötesinde berisinde birkaç kırışık bırakmış. İnsanın yapısı böyle ikileşince, her yarı öbür yarısını özleyip, üstüne atlıyor, kollarını birbirine sarıp, yeniden bir bütün haline gelmek arzusuyla kucaklaşıyor, birbirinden ayrı hiçbir şey yapmak istemeyerek, açlıktan ve işsizlikten ölüp gidiyorlarmış...: demek ki insanın kendi benzerine duyduğu sevgi, çok eski zamandan kalmadır, sevgi, bizim ilk yapımızı yeniden kuruyor, iki varlığı bir tek varlık haline getiriyor, kısacası insanın yaratılışındaki bir derde deva oluyor. Her birimiz bir insanın symbolonu, tamamlayıcı parçasıyız, pisi balıkları gibi bir bütünün yarısına benzeriz, onun için de hep tamamlayıcı parçamızı arar dururuz."[74]

Çin'de Kutsal Kadın, Ulu Köken Tai Yuan'ın kendisinde doğanın etkin erkek ve edilgen dişi güçleri Yang ve Yin'i topladığını öğreniyoruz."[75]

---

74 Platon, *Şölen*, çev. Azra Erhat, Sabahattin Eyüboğlu, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1972.

75 John C. Ferguson, *Chinese Mythology. The Mythology of All Races*, c. VIII, Marshall Jones Company, Boston, 1928, s. 111.

Ve son olarak Vedik Hint *Brahadaranyaka Upanişad*'ında şunları okuyoruz:

"... başlangıçta sadece Atman vardı. Etrafına baktı, lakin kendisinden başka bir şey göremedi. 'Ben varım' dedi. Bundan dolayı, O'nun adı 'Ben' oldu. Bu nedenle, şimdi dahi bir adama kim olduğunu sorsanız, o adam önce 'Ben' der, sonra da sahip olduğu diğer ismini söyler...

Korku duydu, çünkü yalnızlık korku yaratır. 'Benden başka hiçbir şey yoksa, niçin korkayım' diye düşündü. O zaman korkusu geçti; korkacak hiçbir şey yoktu, çünkü korku ikinci bir varlık olduğu zaman gelir.

Bu yalnızlıktan dolayı, mutsuzdu. Kendisine bir arkadaş istedi. Sarılmış kadın ve erkek iriliğindeydi. Kendisini ikiye böldü, böylelikle erkek ve kadın doğdu. Bilge Yajnavalkya'nın dediği gibi gövdesi bezelye gibi ikiye ayrıldı. Ve kadın böylelikle ortaya çıktı. Onunla birleşti ve bu şekilde insanlık doğdu.

Kadın düşündü: 'O, beni kendisinden yarattı; benimle nasıl birleşebilir; kendimi gizleyeceğim.' O zaman kadın inek oldu, erkek boğa oldu, birleştiler ve böylece davarlar doğdu. Dişi bir kısrak, erkek de bir aygır oldu; dişi eşek, öteki erkeği oldu, birleştiler ve böylece tek tırnaklı hayvanlar oldu. Dişi keçi, erkek de teke oldu; dişi koyun erkek de koç oldu ve böylece keçiler, koyunlar doğdu. Bu şekilde, karıncalara kadar bütün çiftler yaratıldı.

Sonra düşündü: 'Gerçek yaratılış benim, çünkü bütün her şeyi ben yarattım.' Böylece 'Yaratılış' kavramı doğdu [srstih: sözlük anlamıyla 'doğurulan, tasarlanan, meydana getirilen, yayılan, çoğaltılan, bırakılan veya verilen']. Bu gerçeği bilen kişi gerçekten yaratırken yaratıcı olur."[76]

Gelişmiş uygarlıkların işlenmiş temalarından bazılarına kaynaklık eden bu mitolojik motifin ilkel Avustralyalı biçimleri çok fazla sayıdadır ve gözlemiş olduğumuz ritin gizemine yeni boyutlar katarlar.

Örnek olarak Kuzeyli Arandaların Bandikut* Toteminden, başlangıçta her şey karanlıktı diye dinliyoruz: Gece, dünyayı aşıl-

---

[76] *Brhadaranyaka Upanişad* 1.4.1-5.

* Bandikut: Avustralya'ya özgü böcek ve ot yiyen bir hayvan (ç.n.).

maz bir karanlıkla sarmıştı. Ve Bandikutların atası, adı Karora'ydı, sonsuz gecede Ilbalintja suyunun dibinde uyuyordu. Henüz su yoktu. Üstündeki toprak kıpkırmızıydı ve birçok ot büyümüştü. Üstünde kocaman kutsal bir direk sallanıyordu. Direk çiçek tarlalarının ortasından çıkmıştı. Kökünde Karora vardı, göklerin tavanına varmak ister gibi yukarılara uzanıyordu. Canlı bir yaratıktı. İnsan derisi gibi yumuşak bir deriyle kaplıydı. Karora'nın başı bu kocaman sallanan direğin kökündeydi ve başlangıçtan beri orada yatıyordu.

Fakat Karora düşünüyordu; istek ve arzular zihnini doldurmuştu. Sonra göbek ve koltuk altlarından Bandikutlar çıkmaya başladı. Yukarıdaki çimeni yarıp ortaya çıktılar. Şafak sökmeye başlamıştı. Güneş doğuyordu. Ve Bandikutların atası da doğruldu, kendisini saran kabuğu kırdı ve arkasında Ilbalintja Suyu olarak kalacak bir delik açarak ortaya çıktı. Delik hanımeli tomurcuklarının tatlı, koyu renkli suyuyla doldu.

Bandikut ata şimdi acıkmıştı, çünkü büyü gövdesini terk etmişti. Başı dönüyordu, yavaşça gözkapaklarını kırpıştırarak gözlerini biraz açtı ve başı dönerek çevresini yokladı. Çevresinde hareket eden bir sürü Bandikut gördü. İkisini yakalayıp güneşin parmaklarını ateş olarak kullanarak güneşin doğduğu yerin yakınındaki beyaz-sıcak kumda pişirdi.

Akşam yaklaştı. Güneş yüzünü saç şeritlerinden peçeyle ve gövdesini saç şeritlerinden askıyla kapadı, gözden kayboldu. Karora aklı bir yardımcı eşe takılı, kolları iki yana açık, uykuya daldı.

Uyurken koltuğunun altından çurunga biçiminde bir şey çıktı. İnsan şeklini aldı ve bir gecede genç yetişkin bir adam boyunda büyüdü. Karora kolunda ağır bir şeyin baskısını hissederek uyandı ve yanında yatan ilk doğan oğlunu gördü. Başı babasının omuzunda yatıyordu.

Şafak söktü. Karora kalktı ve yüksek sesle ortalığı inleterek bağırdı. O zaman oğul canlandı, kalktı, babasının çevresinde tören dansı yaptı. Babası kan ve tüylerle yapılmış törensel desenlerle süslü oturuyordu. Oğul yarı uykulu olduğundan sendeledi, tökezledi, fakat baba gövdesine ve göğsüne şiddetli bir sarsıntı verdi

ve oğul ellerini onun üstüne koydu. Ve bu yapılınca ilk tören bitmiş oldu.[77]

Bandikut klanının bu ilkel köken efsanesine koşut sayısız mitos dünyanın gelişmiş mitolojilerinde mevcuttur. Karora'nın başından çıkıp büyüyen direğe en çarpıcı benzerlik taşıyanı Ortaçağın İsa'nın Soyağacı simgesidir (örnek olarak Chartres Katedralinin penceresindeki ağaç). İkinci Âdem İsa bu ağaçtan türemiştir; veya İsa'nın çakıldığı haç da buna benzer. Haç Golgota tepesine yerleştirilmişti ve bu tepeye Âdem'in kafatası gömülmüş olduğu için "kafatası tepesi" denir. Âdem İbrani mitosunda iki cinsiyetli ilk insandır. Veya gene, İzlanda Eddalarındaki tuhaf, uykulu ilk insan Ymir'i ele alalım. Ymir, başlangıcın "esneyen boşluk"unda biçimlenmiştir; kuzeyden gelen buzlu dalgaların güneyin sıcak dalgalarıyla buluştuğu zamanda. "Uyandığında onu ter bastığı anlatılır. Sol elinin altından bir erkek ve kadın ortaya çıkmış ve ayağının biri ötekinden oğul yapmıştır; ırklar böylece doğmuştur."[78] O zaman Ymir'in uykulu koca gövdesi dünyadan kesilip ayrılmıştır:

Ymir'in etinden yapıldı dünya,
ve terinden denizler;
Kayalıklar kemiklerinden, ağaçlar saçlarından
ve kafatasından gökyüzü.[79]

Hint mitoslarının birçoğunda kurban edilmesiyle görülen dünyanın yaratıldığı ilk kesilen-insan Puruşa olarak adlandırılır, anlamı basitçe İnsan'dır.[80] Antik Babil yaratılış epiğinde bu kişi dev gibi bir kadındır, dünya uçurumunun ana tanrıçası Tiamat.[81] Avustralya Karora mitosunda aynı evrensel arketip veya birincil fikir, her şeyi kapsayan ilk yaratık düşüncesi, yerel koşullar ve

---

77 T.G.H. Strehlow, *Aranda Traditions*, Melbourne University Press, Melborn, 1947, s. 7-8, kısaltılmış.

78 Snorri Sturluson, *The Prose Edda*, "Gylfaginning", çev. Arthur Gilchrist Brodeur, American-Scandinavian Foundation, New York, 1929, s. 17-18.

79 *Age*, VIII, s. 21.

80 Rg Veda X.90.

81 Stephen Herbert Langdon, *Semitic Mythology. The Mythology of All Races*, c. V, Marshall Jones Company, Boston, 1931, s. 277-325.

tören biçimlerine uyarlanmıştır. İzlanda'daki gibi buz soğukları yoktur, Hindistan'daki gibi Brahman kurbanları yoktur, ötekilerdeki gibi dişi cinsin sözü edilmez. Biçim tamamıyla erildir. Yahudi Tanrı'sının yardım görmeden dünyayı yaratması ve dişinin katkısı olmadan Âdem'i, orijinal oğlunu ortaya çıkarması böyledir. Avustralya sünnet ve yarma ritleri özellikle ataerkil eğilimleriyle, değerini bu tür mitosta bulur; çocuğun annesiyle birlikte olan bütün yaşam aşaması gözden silinir ve oğul babasının bir gecede yetişkin olarak doğan çocuğu olur.

Karora'nın başından çıkan ve göklerin tavanına varır gibi yukarı uzanan, sallanan, insan derisi gibi yumuşak deriyle kaplı direk canlı bir yaratıktır ve ritte gencin erginlenme ameliyatından hemen önce sarıldığı törensel direk olarak ortaya çıkar. Ritteki direk, yere dikilmeden önce bir erkeğin sırtında taşınır, omurgasına koşuttur ve bayrak direği gibi başından yukarı uzanır. Direk ve erkek yarma yaralarından alınan kanla kuş tüyleriyle süslenmiştir. Tüyler, erkek sıçradıkça çevreye saçılarak, ataların her yöne dağılan doğurucu gücünün simgesi olur. Kozmik direk ve yarılan fallus aynı şeydir: Erkek-kadın, kendine yeterli, başlangıçta her şeyi yaratan atadır. Geçmiş ve geleceğin geçici çokluğu, erkek ve kadının cinselliği, tören alanının ritüelliği ve başlangıç yeri, hepsi aynı anda ve eşit olarak kaynaşmıştır. Ve otantik Freudcu anlayışa göre fallik ameliyat erkeklerin kendileri için "biz anneden ayrı değiliz, çünkü ikimiz biriz" demelerini ve aynı anda kendi biçimleriyle kozmozun metafizik gizeminin mitolojik imgesine katılmalarını sağlar: Kozmogonik gizem el çabukluğuyla tek olan çok olur ve zamansızlık ile sonsuzluk değişen zaman içinde yansıtılır.

Schopenhauer'un yerinde bir adlandırmayla, "Dünya Düğümü" dediği bu nihai gizemin bilmecesi felsefe ve ilahiyat formüllerinde Bandikutların ata imgesinden daha iyi açıklanmış değildir. *Tekvin Kitabı, Brahadaranyaka Upanişad* veya Platon'un *Şölen*'indeki benzer imgeleri ciddiye alacaksak, Aranda mitosunu ilkel zihnin tuhaflığı diye göz ardı edemeyiz. Bütün mitos ve ritlerin bize anlattıkları, evrenin gizemi ve dünya tapınağının mucizesi, aynı zamanda insanın bireysel yaşamını bütünle uyum içine

sokmak için gösterilen büyük çabadır. Bu gizem, mucize ve çabanın imgeleri insanoğlunun geleneklerinde muhteşem bir içerikle tespit edilip yaşatılmıştır -yerel yaşam ve kültürlerin değişkenliğine karşın insan zihniyle yaşıt olup olmadıklarını merak etsek yeridir-.

Fakat bu başlıkta ana sorunumuz evrensellikler sorunu değil; buna, izleyen bölümde döneceğiz. Burada yerel, coğrafi ve tarihsel olarak koşullandırılmış değişken tutumların bu genel temaları yaşatması ve uyarlaması üstünde duruyoruz. İlk iki cinsli insan mitosunun dağılımı hakkında verilen kısa özet bile ortak imgelerin nasıl farklı sonuçlar doğurabildiğine ait bir ilk fikir vermek için yeterlidir. Örneğin, Yunan ve Yahudi anlatımlarında erkeğin tanrı tarafından ikiye bölünüşünü görürken Çin, Hindu ve Avustralya'da kendisinin Tanrı olduğunu ve bölünüp çoğaldığını görüyoruz.

Hindu türevinde, ayrıca, iki cinsli ata imgesi temel olarak yaratılış sorununun psikolojik yaklaşımıyla geliştirilmiştir. Evrensel Atman, 'ben' sıfatını (Sanskrit *aham)* anlayıp söylemesiyle hemen bölünür. Bu, benlik duygusunun dünya hayalinin kökeni olduğunu içeren temel Hint inancını gösterir. Benlik korku ve istek doğurur ve bütün yaşamın ve hatta bütün varlıkların canlanması bu duyguyladır. Çünkü ancak 'ben' kavramı kurulduktan sonra kişi kendi yıkımından korkmaya veya kişisel zevki için istek duymaya başlayabilir. Hintli yoganın hedefi, dolayısıyla, zihni 'ben' kavramından temizlemek, böylelikle korku ve isteği yok etmektir. Fakat bu yaratılışın -veya en azından insanın onun etkilerine psikolojik katılımının yok olmasına varır. Çünkü yalnızca hezeyan ve elem koltuğunun benlik olduğu bilgisini vermekle kalmaz, bütün düşüncelerden önce gelen doğrudan deneyim düzeyini yaratır. Burada ne umut ne korku vardır, yalnızca var olma bilincinin katıksız ve yalın esrikliği söz konusudur.

Yahudi türevinde, öte yandan, iki cinsli ilk insan imgesi yaratılış gizeminin ilahiyatçı anlayışına uydurulmuştur -Cennetteki iki cinslinin bölünmesini izleyen başarısızlık ve itaatsizlikten sonra Yahudi halkın Tanrı iradesinin ajanları olduğu kavramına varan bir anlayış. Tanrı ile insan arasındaki gerilimi korumak için

yaratıcı yaratığından uzak tutulmuştur. Kendi doğası nedeniyle sürgün durumuna düşen Tanrı değildir, fakat onun yaratığıdır. Ve sürgün özünde psikolojik değildir, evrenin yaratılışı kavramından önce ve kalıtımsal olarak bu kavramda bulunan, fakat aşkın ve hazır ve nazır yüce Tanrı'nın ve evrensel disiplincinin yaratmış olduğu dünyada ortaya çıkan somut, tarihsel bir olaydır.

Nihayet, Platon'un Yunan alegorisinde aynı temel tema şiirsel olarak bulunur. Konu, insan sevgisinin gizeminin, yargılanması, derinliği ve zevklerinin güler yüzlü, metaforik yorumu olarak işlenir. Ve burada Tanrıların, bölünüp yarattıktan varlıklardan belki bir anlamda üstün biçimde temsil edilmelerine karşın, aynı anda, ironik biçimde, sevgilerinde üstün durumda olan insanlardır. Onları, güçlerinden korkan Tanrılar bölmüşlerdir.

Eğer artık üç türevi –Hindu, Yahudi ve Yunan– zihinlerimizde birbirine ekler ve karşılaştırırsak, ortak bir gelenekten çıkmadıklarına inanmayı herhalde kolayca kabul edemeyiz. İlkel Avustralya örneği ötekilerle birlikte ele alındığında bu olasılık daha da ikna edici ve şaşırtıcı olur. Sünnet edilen oğlan babayla özdeşleştirilmeden önce ilk atanın başından çıkan canlı ağaca sarılır! Kimdir o? Bu bilimde benzetme yapma cesaretimiz olmak zorunda; yan tarafı huşu içinde Babayla bir olma ritinde mızrakla açılacak, ilk atanın kafatasının gömülü olduğu tepeye dikilen haçla yükselen İsa'yla görülen açık koşutluğu (bunun nasıl olabildiğini şu an açıklayamazsak da) ortaya koymaktan korkmamalıyız.

Bütün bu mitosların arkasında ortak bir gelenek olduğundan kuşkulanılamaz. Fakat bu, insan düşüncesinde temalarının ve motiflerinin ortak olmasını bekleyeceğimiz, türümüzün tek mitolojik geleneği mi? Eğer böyleyse Bastian'ın birincil ve etnik fikirler görüşünü hararetle onaylayabiliriz.* Ama öte yandan bu mitolojik gelenek çok yaygın ve çok önemli de olsa birkaç veya bir iki tamamıyla ayrı mitolojik gelenekten biri olabilir. O durumda, ne zaman, nerede ortaya çıktığını ve hangi deneyim veya kavrayışı ortaya koyduğunu sormamız gerekir. Aynı şekilde, öteki geleneklerin de ortaya çıkış yeri ve kökeni olan farklı deneyim ve

---

* Bkz. sayfa 43.

kavrayışları incelememiz gerekir. Ayrıca bu mitolojiyle ilgili olarak, Avustralya'ya gelişmiş uygarlık merkezlerinden uzak, fakat belirlenebilir bir geçmişte yayıldığını ve orada sert ortamda gerilemeci benzetmeyle imgelerin mevcut biçimini aldığını mı, yoksa tersine bir süreçle malzemenin ilkel biçimlerinden daha gelişkin biçimine yüzyıllar süren ilerlemeci dönüşümle yükseltildiğini mi düşüneceğiz? Yoksa sorunu inceleyen bazı önde gelen ilahiyatçıların örneğindeki gibi, ilkel Tebliğ kalıntılarının insanın dünyadaki öyküsünün başlangıcını mı temsil ettiğini düşünmek gerekir?

Bu konuda eski bir kuram on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında romantik filozof Friedrich W.J. von Schelling (1775-1854) tarafından ortaya atılmıştı. İnsanın "Tanrı'nın kafasında" yaratıldığını ve her şeyi Tanrı'da bulduğu biçimiyle koruduğunu iddia ediyordu, yani, onların esas düzenleriyle ve bu görüşe göre mitosa hiç gerek yoktu. Fakat insan merkezden çevreye düşünce merkezdeki birliği yitirdi, artık görüşü şeylere üstün değildi; çünkü kendisi de basitçe bir şey düzeyine düşmüştü. Ve bu düzeyde merkezden olmuş insan kendi yitirdiği konumuna ait düşlerle çeşitli çoktanrılı mitolojiler üretti. Fakat Schelling, insanın Tanrı'yla olan özgün birliğinin mükemmel olmadığına inanıyordu; çünkü bu durumda kendi özgürlüğünü sınama deneyimi olmamıştı. Dolayısıyla çoktanrıcı mitolojiler, ikinci Âdem'in İsa'nın nihai dininde tezahürüne doğru tarihsel ve ilerlemeci aşamasını (veya daha çok aşamalar dizisini) temsil ederler. Putperest dinlerde İsa zımnidir, Eski Ahit'te önceden bildirilmiştir ve Yeni Ahit'te ortaya çıkmıştır. Böylece Hıristiyanlık insan yaşamında doğuştan gelen bir inanç ve dünya kadar eski olur.[82]

Eski Kilise Babaları'nın belli metinlerinden böyle bir anlayış çıkartılabilir. Örnek olarak Tertullian'ın (MS y. 160-230) anlatışı şöyledir: "Ruh doğal olarak Hıristiyandır" (*anima naturaliter christiana*). Fakat Schelling düşüncesini bağımsız olarak geliştirmiş olabilir; çünkü Bastian'ın birincil fikirler kavramını doğuran olgular tarihte çeşitli ırklar arası ilişkiler içinde çok kere gözlemlenmiştir. Mitolojik geleneklerle gelişmiş ve ilkel kültürler ara-

[82] Bkz. Ernst Benz, "Theogonie und Wandlung des Menschen bei Friedrich Wilhelm Joseph Schelling", *Eranos-Jahrbuch 1954*, Rhein-Verlag, Zürih, 1955, s. 316, 338.

sındaki benzemeler -hatta birebir benzerlikler- yalnızca tesadüf diye göz ardı edilemeyecek kadar çoktur. Hıristiyan törenleri ile bizim şiddetle sarsılan Avustralyalı delikanlının barbar ritleri arasındaki ortak çizgiler özellikle çok güçlüdür. Dolayısıyla onların diriliş gizemine bakalım.

Erkek çocukların çocuklukları ölüp özgün iki cinsli varlıklarını yeniden dirilten acılı dönüşüm yaşandığında artık korkacak ameliyat kalmadığı söylenir. Fakat sırada çok ilginç bir olay daha vardır: Dört aylık sürekli dans ve dünyanın kozmik mitolojik çağ "düşler zamanı"nda kurulması gözlendikten sonra -gizemli bir biçimde- çok önemli çifte *çurunga* ortaya çıkartılıp gösterilecektir. Bunlar sıcak, fakat üstü küllenmiş ateşte kızartılıp kadınlar kampına, sınanmış ve tam Aranda erkeği olduğu kanıtlanmış olarak damatlarını bekleyenlere gönderilecektir.

Büyük erginlenme ritlerinin tamamlandığı şölenlerin sonunda çifte çurunganın ortaya çıkarılışı Engwura töreni olarak adlandırılır. Spencer ve Gillen'in yapıtında pantomimlerin ayrıntılı anlatımı yüz sayfadan uzun tutmaktadır. Törenler birkaç kabile tarafından gerçekleştirilir. Erginlenme ritine katılacak olan on sekiz, yirmi genç toplanmış olur. Şölen ruhu haftadan haftaya daha da gelişerek tüm grubu sarar. Tanrıların mucizesiyle kimse yorulmak bilmez. Gündüzleri ısı zaman zaman kızartıcı yetmiş dereceye kadar çıkar.[83] Gene de rit kısaltılmadan sürdürülür. Eğer sıcaktan ölen olursa bundan yabancı bir kabilenin kara büyüsü sorumlu tutulur.

Çurungalara özgün biçimini Numbakulla ("ezeli") adlı doğaüstü bir varlığın verdiği kabul edilir. Sonra bunları yararak çiftler elde etmiştir. Çiftler birbirine bağlanarak, biri "erkeğin öteki kadının ruhuna sahiptir, ikisi eşleştirilmiş olur. Bu çifte çurungaların adı *ambilyerikirra*'dır.[84]

Spencer ve Gillen "törenler çok ilginçleşti" diye yazıyorlar, "... Engwura önderi kampta kalıp, kendi yurdundan erkeklerin yardımıyla, her biri doksan santim uzunluğunda iki büyük çurungadan oluşan kutsal bir eşya hazırlıyor. İkisi birbirine gözle

83 Spencer ve Gillen, *age*, s. 360, 373.
84 Róheim, *Psychoanalysis and Anthropology*, s. 77-78.

görülmeyecek biçimde, insan saçıyla bağlanıyor, sonra üstten dörtte üçlük bölümü büyük bir dikkatle yerleştirilen beyaz kuş tüyü halkalarıyla sarılıyor. Bunlar birbirlerine öyle yakın konuluyor ki halka oldukları anlaşılmıyor. Tepesi baykuş tüylerinden sorguçla süsleniyor. Bittiğinde özenle bir ırmağın kuru yatağında saklanıyor."[85]

Erkeklerin kampı, törenlerin sürdüğü dört ay boyunca, şimdi çurunganın gömüldüğü bu kuru yatakla kadınlarınkinden ayrılmıştır. Çurunga erginlenme ritine katılan gençlerin bir dizi belirlenmiş maceralar yaşamaları için kamptan uzak kaldıkları sürece orada kalıyor. Dönen gençler sıralanarak sırtüstü yatırılıyor ve onları gözlemek için yaşlı bir erkek sıra boyunca gidip geliyor. Kampa tam bir sessizlik egemen olmuştur. Gece olur. Genç erkekler kıpırdamadan yatıyorlar. Gözcüleri ağır adımlarla dolanıyor. Hava tamamıyla karardığında günü çifte çurungayı hazırlamakla geçiren şölen önderi kutsal nesneyi alıyor. Topraktan çıkarıp süslenmiş ucundan dik olarak yüzünün önünde tutuyor. İki yanında çömelmiş yardımcıları var. Bu ikisi önderin kollarını destekliyorlar ve önder direği indirip kaldırıyor.

Kampa dönen çocuklar yatırıldıktan sonra sessiz üçlü, yaşlı erkeklerin oluşturduğu perdeyle gözden saklanıyor. Gece boyunca sessiz yatan çocuklar neler olduğunu göremiyorlar. Fakat iki yardımcısı ile yaşlı adam Spencer ve Gillen'in dediği gibi "gece boyunca bir saniye durmadan" kutsal nesneyi sürekli indirip kaldırıyor.[86]

Gecenin bir anında yaşlılar şarkı söylemeye başlıyorlar, fakat çocuklar yerlerinden kıpırdamıyorlar. Gözcü hâlâ önlerinde volta atıyor. Ve şafak söküp çocuklar kaldırılana kadar yaşlı önder ve iki yardımcısı *ambilyerikirra*'yı kaldırıp indirmeyi sürdürüyor. Spencer ve Gillen şöyle anlatıyor: "Yorgun görünmeleri olağandı, ama daha hâlâ işleri bitmemişti."

"Ayağa kalkan çocuklar tören alanının kuzey tarafına yöneldiler. Yandaki iki yardımcısı hâlâ önderin kollarını destekliyordu. Genç adaylar bir sıra kutsal çalılığa ilerlediler ve dalları alarak

[85] Spencer ve Gillen, *age*, s. 364.
[86] *Age*, s. 365.

önderlerinin arkasında tam bir kare oluşturdular. Yaşlı erkeklerin çoğu Engwura alanında kaldı. Çocukların gözcüsü olan yaşlı adam oradan kadınlara bağırarak talimatlar veriyordu. Ana grup, önlerinde *ambilyerikirra* taşıyan üçlü olduğu halde, yaşlılardan birkaçının da katılmasıyla Engwura alanından oluşturulan kareye doğru ilerlemeye başladı. Irmak yatağı aşılarak karşı tarafa, kadınların beklediği yere geçildi. Her kadın, kolları dirsekten bükülmüş, el ayaları yukarı dönük, ellerini bilekten yukarı aşağı oynatarak *Kutta, Kutta, Kutta* diyerek sanki erkekleri davet ediyordu. Bir bacakları dik dururken, ötekini hafifçe kırarak, gövdelerini yumuşakça oynatıyorlardı... Grup tam sessizlikle ve yavaş yavaş yaklaştı ve ilk kadın sırasına dört buçuk metre kala *ambilyerikirra*yı taşıyanlar kendilerini boylu boyunca yere attılar, kutsal nesneyi gözden sakladılar. Hemen peşlerinden gelen gençler kendilerini bunların üstüne attılar, üçlünün kalabalığın altından ancak başları görünebiliyordu. İki dakika kadar böyle kaldıktan sonra gençler kalktılar ve kadınlara arkalarını dönüp kare oluşturdular. Bundan sonra üç önder hızla yerden fırlayıp kadınlara arkalarını döndüler ve karenin içine dalıp grubu tekrar Engwura alanına götürdüler. Böylece *ambilyerikirra* töreni sona erdi."[87]

Böylece çocuklar, mistagoglar üçlüsü tarafından yönlendirilerek yurtlarının güzel kadınlarına evlenilebilir erkekler olarak tanıtılmış oldular. Daha önce onları uzaklaştırmış olan çıplak sirenler şimdi hoş biçimde işmar ederek "Kutta, kutta, kutta" diye ötüşüyorlardı. Kadınların rolünü şair İbsen'in *Peer Gynt*'teki Solveig' le karşılaştırabiliriz. Solveig, uzun erkek çılgınlığından sonra kendisine dönen ruhsal maceracıya beşik şarkısı söylüyordu:

Seni sallayacağım, seni gözleyeceğim;
Uyu ve rüya gör, sevgili çocuğum![88]

Sanırım uzun sessizlik gecesini, genç erkeklerin derin bir uykuya dalmalarına izin verilen ve muhteşem çifte çurunganın karanlık çökmesinden şafağa kadar kaldırılıp indirildiği süreyi,

---

[87] *Age*, s. 363-67, 350'den alıntıyla biraz değiştirilmiştir.
[88] Henrik Ibsen, *Peer Gynt*, son iki kıta, çev. William Archer.

Âdem'in Havva yanından alındıktan sonra düştüğü derin uykuya benzetmek çok uzak düşmeyecek. Çünkü gördüğümüz gibi, yarma ritinden sonra gençler tanrı imgesiyle biçimlendirilerek, ilk erkek-kadınlar olarak, Âdem'le benzetilebilecek duruma gelmişlerdi, fakat bu geceden sonra kadınlara gösterileceklerdi. Irmağı geçerek, erkeklerin dans alanından, büyüsel mitos ülkesinden, gözlerin varlıkların ezeli oluşu görebildiği ve "biz ikimiz biriz" düşünün yaşandığı yerden, zaman sahiline, ölüm, doğurma ülkesine, mistik olarak bir olan ikinin pratik olarak iki diye bilindiği yere geçmişlerdi. Bütün iyi Platonistleri kızdıran kadınların olduğu yere. Havva Bahçesi'ne. Ve artık genç erginlerin yolu "Kutta, kutta, kutta" bilgeliğini çurungaların korkutucu vızıldamaları kadar iyi tanıyacaklardır ve hatta yarılmış penislerini tanrıların bahçesi için olduğu kadar dünya yaşamının dertleri için de köprü yapabileceklerdir.

Bu ritler, öte yandan, yerel hayvan atalara –bandikut, kanguru, vb.– yaptıkları atıflarla kesinlikle Avustralya'ya özgüdürler, dünyanın başka bir yerinde eşleri olamaz. Dünyanın başka yerinde kutsal çifte çurunga da bulamıyoruz. Avustralya'nın mitolojik temalarında çurungalar sistematik biçimde yer alırlar. Değişik dinlerde değişik nesneler kutsal kabul edilir. Yine de belli tür sopa veya taş, kutsal âsa, kemik parçası, kutsal söz veya birçok şeyin kutsal bir kökeni olduğunun kabul edilmesi Bastian'ın dinsel yaşamın evrensel izleri olarak birincil dediği niteliklerdendir. Aynı biçimde, Avustralya ritlerinde ayrıntılı biçimde, törende iki annenin ortaya çıkmasından iki ateş sopasına, yarmayla ilgili mitoslar ve teşrifatla ve kutsallığı çok fazla olan son gece ritindeki çifte çurungalarda ve adayların kadınlar kampına dönüşlerinde, geliştirilmiş olduğunu gördüğümüz özgün varlığın erkek-kadın olması motifi, bu motifin çok güçlü ve zengin simgeselliğinin taşıdığı anlamla, özünde başka yerlerde de bulunur ve dünyanın birçok yerinde ve geleneğinde, hatta ayrıntılarıyla yer alır. Dahası, eğer ritüel dizilerdeki belirgin büyüsel ilkeyi dikkate alırsak gene ortak bir alan buluruz. Çünkü her erginlenme ritinde Avustralya ritinin üç ayrı aşaması tanımlanabilir: topluluktan ayrılma, dönüşüm (normal olarak hem fiziksel hem psikolojik) ve toplu-

luğa yeni bir rolle dönüş. Havaya fırlatma ritüelinde ayrılma krizi temsil edilir. Sünnet ve yarma, geri dönülmez biçimde dönüşümü belirler. Çifte çurunga da dönüşe işarettir.

Öyleyse, özetle, gençlerin eğitiminde, geleneksel toplumlarda, insanlığın ortak kalıtımsal bebeklik etkilerinin, bebekliğin bağımlılık çerçevesinin ilkel sisteminden yerel grupların ana amaçları çerçevesinde yönlendirildiğini; fakat ilk simgelerin yeniden örgütlenmesinde belirli motiflerin kesin olarak bebekliğe ait olarak tanımlanamadığını, yalnızca yerel olduklarının da ileri sürülemeyeceğini söyleyebiliriz. Tüm dünyada bebeklikten erkekliğe dönüşüm ritleri acı verici işlemlere başvurarak ve onların etkisiyle uygulanır. Kamçılama, oruç, dişlerin dökülmesi, çizikler açma, parmak kurbanı, hayaların alınması, yaralar açma, sünnet, yarma, ısırma veya yakma genel kuraldır. Bunlar gerçekten genel bebeklik fantezisi Oedipus saldırganlığını şiddetli biçimde gerçek kılarlar; fakat göz önüne alınması gereken bir durum daha vardır. Doğal gövde, işlemlerle yeni ruhsal durumun ezeli işaretine dönüştürülür. Daha yumuşak, gövdenin artık çıplak olmadığı ve zedelenmediği gelişmiş kültürlerde bile erginlenmeden sonra yeni ruhsal durumu destekleyecek ve simgeleyecek yeni elbiseler ve süsler verilir. Hindistan'da kast işaretleri saçların tepeden kesilmesi, elbiseler, vb. doğrudan doğruya bireyin toplumsal rolünü ya sıtır. Batı'da askeri üniforma, ruhban yakası, doktorların çene sakalını ve yargıçları peruğunu biliyoruz. Fakat insanların çıplak olduğu yerlerde değiştirilmesi gereken gövdenin kendisidir. Tamamıyla dövmelerle kaplanmış Markiz Adası'nın yerlisinin gövdesi, artık doğal bir gövde değildir, mitolojik bir görünümdür ve taşıdığı bilinç, fiziksel biçimle uyum içinde bir davranıştan başkasına kolay kolay izin vermez.

Yani insan, bir mitosla özdeşleşerek, gerçekten fiziksel olarak ritlerin sağladığı gözle görülür rol ve biçimlerle mitolojik formların ifadelerine katılarak ve bu ritlerin toplumun formu da desteklemesiyle, yetişkin rolüne bağlanır. Özetle ruhun enerjisinin bebeklikteki ilkel bağlamından bireysel kaba zevk ve iktidar hedeflerine yönelirken, erginlenme ritlerinin bunları toplumsal görev sistemi içinde yeniden örgütleyip dayattığını ve bireyin böylece grubun güvenilir bir üyesi haline geldiğini söyleyebiliriz.

Zevk, güç ve görev: Bunlar ilkel toplumların doğal düzeydeki bütün deneyimlerinin çerçevesidirler. Bu toplumsal yapıda ilk ikisi sonuncuya tabidir ve bu da mitolojik olarak desteklenip ritüel olarak dayatılır. Ritüel canlı mitolojidir ve etkisi erkekleri melek yapmaktadır. Çünkü arkaik erkek, çağdaş, bireysel anlamda erkek değildir, toplumsal olarak belirlenmiş arketipin yeniden hayat bulmasıdır. Bu tanrılaştırmanın etkili olması da, görmüş olduğumuz gibi, acımasız büyüsel sanat etkisiyle erginlenme ritinde gerçekleşir.

6. YAŞLILIĞIN ETKİSİ

Ölüm, yaşlılığın ilk belirtisiyle, bugün bile, zevklerin yaşanabilmesi için çok erken bir anda, yaşama gölgesini düşürür. İlkel geçmişte bu, ne kadar daha erkendi! Kadın kırk beşinde kocakarı olur, savaşçı ellisinde arterit, sakattır. Dahası hastalık, av ve savaş kazaları herkesin yaşamında izlerini doğrudan taşıdığı deneyimlerdir. Ölüm en güvenli tapınakta bile cesaretle karşılanması ve gücü hazmedilmesi gereken güçlü varlıktır.

Bu dünyanın ulu efendisinin Doğu Afrika'da nasıl görüldüğünü Viktorya Nyanza bölgesindeki Basumbva kabilesinin masalında izleyebiliriz. Masal ölü babası kendisine görünen bir gençle ilgilidir. Baba Ölüm sürüsünü gütmektedir ve sürüyü bir patikadan sığınak gibi bir yere götürür. Birçok insanın bulunduğu bir yere gelirler, baba burada oğlunu saklayıp gider. Sabah Ulu Şef Ölüm gelir. Bir yanı çok güzel, bir yanı çürümüştür, yere kurtçuklar saçmaktadır. Oradakiler kurtları toplarlar. Yaraları yıkarlar ve işlerini bitirince Ölüm, "Bugün doğanlar eğer ticaret yaparlarsa soyulacaklar. Eğer bugün doğum yapan kadın olursa çocuğuyla birlikte ölecek. Tarlasında çalışan erkek ürününü yitirecek. Bugün ormana giden aslan tarafından yenilecek" der. Ertesi gün Ölüm gene görünür, hizmetçileri güzel yanını yıkar ve kokular sürerler, yağlarla masaj yaparlar ve işlerini bitirince Ölüm hayır dua eder: "Bugün doğan zengin olsun! Bugün doğuran kadının çocuğu yaşlanıncaya kadar yaşasın! Bugün doğan pazara gitsin, iyi alışveriş yapsın, körlerle iş görsün! Av peşinde ormana giden filler bulsun. Bugün bereket veriyorum."

Baba, oğluna "Bugün gelmiş olsaydın çok şeye sahip olacaktın, fakat şimdi senin için fakirlik yazıldı, her şey ortada. Yarın gitsen iyi olur" der. Oğul ayrılıp evine döner.[89]

Afrika'dan çok uzakta Pasifik'in ortasındaki adalardan Havai'de de ölüler ülkesi topraktaki çatlaklardan girilen bir yerdir. Buralara "dağılım yerleri" denilir.[90] Her yerleşim yeri için böyle bir giriş vardır. Oraya giden ruh, çevresini küçük çocukların sardığı bir ağaç bulur. Ağaç talimatlar vermektedir. Ağacın bir yanı canlı, yeşilken öteki yanı kuru ve gevrektir. Maceranın bir anlatımına göre ruh gevrek yanına tırmanır ve çocukların emirler verebildiği bir düzeye iner. Eğer yeşil dal seçilseydi dal kırılacak ve ruh yok olacaktı.[91] İkinci bir anlatıma göreyse tutulması gereken yeşil daldır, kırılır ve ruhu hemen "öte dünyaya giden labirente" atar.[92]

Aldatıcı dalları olan ağaç imgesi çok şey anlatıyor. Ağaç ölü görünenin yaşadığının bilinmesi ve canlının ölü olduğunun anlaşılması gereken bir ülkenin girişindedir. Yaşlılara her yerde gönüllü olarak karanlık kapıdan girme gücü veren bir umut simgesidir. Ve gene de hepsi geçemez; ancak ölüm gizini anlayanlar, ölümün yaşam diye bildiğimizin öteki yanı olduğunu, yetişkinliğin görevleriyle karşılaşınca çocukluğu bıraktığımız gibi, ölümle karşılaşınca yaşamı bırakmamız gerektiğini bilenler geçebilir.

Havaililerin yaşam sonrası için çeşitli imgeleri vardır. Birçok ruhun yatacak yeri yoktur, dünyanın boş yerlerinde gezip dururlar ve zaman zaman yaşayan kişilere girerler. Ötekiler köpekbalığı, yılanbalığı, kertenkele veya baykuş gövdelerine girerler ve böylece yaşayanların gözcüsü veya yardımcısı olabilirler. Fakat aldatıcı ağacı geçmekte tam başarılı olanlar derecelerine göre yatacak yer bulurlar (Havaililer derece konusunda çok titizdirler). Ve bu ayrıcalıklı yerlerde spor yaparlar, yaşamlarındaki tehlikeli sporları ve yetiştirmeyi gerektirmeyecek kadar bol yiyecek var-

---

89 A. Capus, "Contes, Chants et Pr overbes des Basumbua dans l'Atrıque Orientale", *Zeitschift für afrikanische und oceanische Sprachen*, c. III, Berlin 1897, s. 363-64.

90 Abraham Fornander ve Thomas G. Thrum, *Fornander Collection of Hawaiian Antiquities and Folklore. Memoirs of the Bernice Pauahi Bishop Museum*, c. V, B. III, Honolulu, 1919, s. 574.

91 Martha W. Beckwith, y. *Tepelino's Traditions of Hawaii*, Bernice Pauahi Bishop Museum, Bülten 95, Honolulu, 1932, s. 52.

92 Martha W. Beckwith, *Hawaiian Mythology*, Yale University Press, New Haven, 1940, s. 157.

dır: balık, taro, yam, hindistancevizi ve muz. Öte dünyanın en yüksek derecesi Volkan Tanrıçası Pele'nin dağının tepesindeki tüten kraterdir. Burada acı yoktur, yalnızca neşe vardır.[93]

Polinezya savaşçı cennetinin atmosferi Germen savaşçılar Tanrısı Votan'ın (Odin, Othin) savaşçı cehennemine benziyor. Burada Valkyrler kahraman ölülerle uğraşırlar. İzlandalı şair Snorri Sturluson'un on ikinci yüzyıldan kalma *Prose Edda*'sında "Şampiyonlar dövüşmedikleri zaman hangi sporu yaparlar?" diye okuyoruz. "Her gün giyinir giyinmez zırhlarını kuşanırlar ve korta gidip birbirleriyle dövüşüp birbirlerini devirirler. Onların sporu budur. Ve öğle yemeği zamanı gelince, eve, Valhall'a giderler ve oturup içerler."[94] Valkyrler, Odin'in kızları, burada şişeleri taşır ve masaya hizmet ederler,[95] salon altınla aydınlanır ve ateş yerine kılıç kullanılır.[96]

Bir yanı canlı bir yanı ölü görünen aldatıcı Havai ağacı, Eddik Dünya Ağacı, Yggdrasil'i çağrıştırıyor. Bu ağacın gövdesi göklerin direğidir, Kartal Dünya onun tepesine tünemiştir; dört erkek geyik dallarına uzanıp yapraklarını otlarken Kozmik Yılan kökünü kemirir:

Yggdrasil ağacı acı çekiyor,
insanın bilemeyeceği kadar:
Yukarıda geyik ısırır; yanları çürür;
ve altında dragon kemirir.[97]

Dişbudak ağacı Tanrıların her gün yargıda bulunduğu en büyük ve ulu ağaçtır. Dalları tüm dünyaya yayılır ve göklerin üstüne uzanır. Kökleri yer altına varır. Ve adı, Yggdrasil, "Ygg'ın atı" demektir. Öteki adı Odin'dir. Çünkü bu yüce Tanrı bir kez kendini kurban etmek için bu ağaçta dokuz gün asılmıştır.

93 Fornander ve Thrum, *age*, s. 572-76.
94 Sturlusson, *age*, "Gylfaginning", XLI.
95 *Age*, "Gylfaginning", XXXVI.
96 *Age*, "Skaldskaparmal", XXXIII.
97 *Age*, "Gylfaginning", XVI.

Rüzgârlı ağaca asıldığımı düşünürüm,
tam dokuz gece orada asılı kaldığımı;
Mızrakla yaralanmıştım ve Odin'e kurban etmiştim
kendim kendimi,
Bu ağaçta olanı kimse bilemez
köklerinin nereye uzandığını.[98]

Burada çeşitli umutlar, korkular ve ölüm gizinin kavranmasıyla ilgili bir dizi imgeyle karşı karşıyayız. Dünyanın birçok yerinde karanlık kapıyla karşı karşıya kalan zihinlerde kendiliğinden ayrılan uyanabilir. Ya da aynı anda ölü ve canlı bu ağaç ve insan imgeleri yalıtılmış görülmediğine göre ve her zaman ilgili motifler bağlamında yan yana bulunduklarına göre, sendromun tek bir mitos üretici merkezden dünyanın geri kalan yerlerine yayıldığını gösteren tarihsel bir belirti arayabilir miyiz? Erginlik ritlerinde iki cinsli imgelerin ağaç veya direkle ilişkilendirildiklerini gördük. Burada gene ağaç var ve gene ikili bir ilişki içinde: Erkek kadın ikiliği değil, ama yaşam ve ölüm ikiliği. Bu iki ikililik mitolojik olarak birbiriyle ilişkili mi? Gerçekten ilişkili olduklarını anlamak için birinci Âdem'in *Kitabı Mukaddes*'teki öyküsünü anımsamamız yeterli. Âdem, Âdem ve Havva oldu ve dünyaya ölüm ve onun dengeleyicisi olan doğurmayı getiren ağacın yanına düştü. Buna ikinci Âdem kişiliğini ekleyin, İsa'yı. Ağaç'taki ölümü insana ezeli yaşamı kazandırdı. Burada çok yüzlü imgenin yapısına ilişkin birçok anahtar bulunabilir. Bu, geçiş imgesidir, zıt çiftleri zihnin hezeyanı aşmasını kolaylaştıracak biçimde birleştirir. Fakat o zaman şiirsel bir esinle, doğal biçimde, dünyanın birçok tarafında bağımsız olarak ortaya çıkmış olamaz mı? Yeraltı dünyasının ölüler ülkesiyle birleştirilmesi ve topraktaki bir sığınak veya yarıktan buraya girilmesi de çok doğal bulunabilir; bunlarla ilgili labirent ve su uçurumları temaları da böyledir. Bunları dünyanın algılanması ve deneyim kazanılmasında bebeklik döneminin olası etkileri olarak zaten inceledik.* Yine, bebeklik etki-

[98] *Poetic Edda*, "Hovamol" 139, çev. Henry Adams Bellows, American-Scandinavian Foundation, New York, 1923, s. 60.

* Bkz. sayfa 72-81.

lerinin gücüyle ilgili ince psikolojik sorunla ve Bastian'ın birincil fikirler kuramıyla karşı karşıyayız.

Yaşlılık yaklaştıkça ve gövde yıllar önce erginlenme ritiyle verilen erkeklik görevlerini yapamaz oldukça, ruhun enerjisi zayıfladıkça çocukluğun eski sistemine dönüş veya gerileme, eski değerli, fakat korkutucu anne rahmi ile korkunç baba bağlamının yeniden harekete geçmesi söz konusu olamaz mı? Eski "ikinci çocukluk" deyişinin böyle beklenmedik bir derinliği olabilir mi? Ya da, yaşlılık geldikçe zihnin her yerde yerel ilgi sistemlerinden uzaklaşıp (bir anlamda onları kullanıp bitirerek) doğal kurtuluşa ilerlemesi (öleceğini bilen tek hayvan insandır), sonraki aşamanın gizemiyle endişeli düşüncelere kapılmasından söz edemez miyiz? Gerçekten de buradaki geçiş aşamasının yerel görüntünün bir işlevi olduğunu söyleyemeyiz; o, bütün insanlık için aynı değil midir? O zaman bebeklik imgelerinde olduğu gibi böyle güçlü ve yoğun deneyimin zihne darbe indirdiğini ve evrensel bir etkinin onu kabule hazır psikolojik mekanizmayı harekete geçirdiğini söylemek güvenlikli olmaz mı? İki durumdan biri veya ikisi de doğru olabilir. Her iki durumda da geçiş yerel olandan genel insani çerçeveye doğrudur. Ev, köy, tarla sınırlarında kalan endişeler zayıflar, karanlık gizemin hatları yavaş yavaş hem içeride hem dışarıda olan gecenin içinden belirmeye başlar. Zihin yeni bir göreve çağrılmaktadır. Acı ve esrime gibi insanoğlunun deneyiminde bu da ciddi ve sürekli bir etkidir. Ve bu etkinin mitosları biçimlendirme gücü en uzak toplumlarda bile elbette bilimimizce hesaba katılmalıdır.

Bütün toplumlarda, ilkel veya gelişmiş olsun, dinsel biçimlerin yaşama geçirilmesi yaşlıların sorumluluğundadır; daha genç yetişkinler kendilerinin ve çocuklarının fiziksel bakımı yanında anne baba ve dede ve ninelerinkinden de sorumludurlar. Ayrıca, birçok toplumda yetişkinler dolanıp araştırma peşindeyken yaşlılar zamanlarını gençlerle oynayarak ve onları gözeterek geçirirler. Böylece yaşlılar ezeli şeylere yalnız içeride değil, dışarıda da dönmüş olurlar. Sanırım çok gençler ile çok yaşlıların birbirlerini karşılıklı çekmelerinde de ortak gizli bilgilerinden gelen bir yan vardır. Onlar aradaki meşgul kuşak değildir, ezeli ve bilgece şiir-

sel oyunla ilgilenirler. Yaşlı, feleğin çemberinden geçmiş şaman Najagneq'in evrenin banisi bilge Sila'yla ilgili sözlerini duymuştuk ya: "O kadar güçlü ki sözleri insana sıradan sözler olarak ulaşmaz, fırtınalar, tipiler, sağanaklar, kasırgalar halinde gelir. İnsanın korktuğu bütün güçler yoluyla. Veya gün ışığı, sakin denizler ve küçük, masum bir şey bilmeyen çocuklarla ulaşır."

İnsan yaşamının son uzun bölümüyle ilgili sorunları konu edinen geniş çözümleyici yazılar Sigmund Freud'da değil Carl Jung'da bulunur. Özellikle Kral Ölüm'e yaklaşımıyla ilgili görüşlerinde karşı konulamaz biçimde Jung şunları yazar:

"İnsan, kuşkusuz eğer uzun sürenin kendi türü için bir anlamı olmasa yetmişlerine-seksenlerine kadar yaşamazdı. İnsan yaşamının ikindisi kendi başına bir anlam taşımalıdır ve yalnızca yaşamın sabahına eklenen acınası bir bölüm olamaz. Sabahın önemi elbette bireyin gelişiminde, dış dünyaya açılması, türümüzün çoğalması ve çocuklarımızın yetiştirilmesinde yatar. Fakat bu amaç gerçekleştiğinde –hatta gerçekleşmesinden sonra– para kazanma, fetihlerin yayılması ve yaşamın uzaması bütün mantık ve anlamın ötesinde devam mı edecek? Sabahın yasasını kim ikindiye taşırsa –yani doğasının amaçlarını– yeni yetişen gencin çocukça bencilliğini sürdürmek istemesinin bedelini toplumsal başarısızlıkla ödemesi gibi, ruhuna zarar vererek bedelini ödeyecektir. Para kazanma, toplumsal varoluş, aile ve refah doğaldır, kültürel değil. Kültür doğal amaçların ötesindedir. Kültür herhangi biçimde yaşamın ikinci yarısının anlam ve amacı olabilir mi?

İlkel kabilelerde yaşlı insanların hemen daima gizem ve yasaların bekçileri olduğunu görüyoruz; kabilenin kültürel kalıtımı ifadesini yaşlılarda bulur."[99]

Jung dinle ilgili olarak klinik bir terim kullandığı için özür dileyerek şöyle diyor: "Bir doktor olarak ölümde insanın erişmek için mücadele ettiği bir şey keşfetmenin hijyenik olduğuna eminim. Ondan çekilmek sağlıksız ve anormallik; yaşamın ikinci yarısını amacından yoksun bırakıyor. Dinsel yaşam görüşlerini ruhsal hijyen açısından uygun buluyorum. İki hafta içinde başıma

---

[99] C.G. Jung, *Modern Man in Search of a Soul*, Harcount, Brace and Company, New York, 1936, s. 125-26.

çökeceğini bildiğim bir evde yaşarsam bütün yaşamsal işlevlerim bu düşünceyle uyumlu olacaktır; fakat tersine güven içinde olduğumuzu hissettiğim yerde normal ve rahat otururum. Psikoterapi açısından ölümü yalnızca bir geçiş olarak düşünmek arzulanır bir şey olacaktır; ölüm alanı ve süresi bilgimiz dışında kalan bir yaşam parçasıdır." Gerçekten Dr. Jung'un belirttiği ve hepimizin çok iyi bildiği gibi "insanların büyük çoğunluğu anımsanamayan bir zamandan beri yaşamın devamlılığına inanma gereksinimini duymuşlardır. İnsanların büyük bölümünün gövdenin niye buna gereksinimi olduğunu bilmemesine karşın, herkes doğuştan gelen bir dürtüyle gene de tuz ister. Ruh için de aynısı söz konusudur. Terapi isteği, dolayısıyla, bizi yana sapmalardan korur, insanlığın hep gittiği yolun ortasına sürükler. Bundan dolayı da yaşamın anlamına doğru biçimde saygı duyarız; ne düşündüğümüzü anlamasak bile."[100]

Bu tür gözlemler Dr. Jung'a mistik diye ün kazandırmıştır – gerçekte işinde kemikleşen zihne hobi öğütlemekten öte mistik bir tutum söz konusu değil–. Jung burada basitçe yaşamın ikindisinde Kral Ölüm simgesinin ruh enerjisinin ilerlemeci eğilimine yardımcı olduğunu ve olgunluk sağladığını söylüyor. Yoksa böyle simgesel bir nihai gizin gücünü "anlamamızın" zorunlu veya olası olduğunu söylememektedir. Şöyle sorar: "Ne düşündüğümüzü hiç anlar mıyız? Böyle bir düşünceyi ancak bir eşitlik olarak anlarız ve ondan bir şey çıkmaz; biz ona anlam yükleriz. Zihnin çalışma biçimi budur. Fakat bunun ötesinde ilk imgelerle düşünme vardır, tarihi insandan eski simgelerle. Bunlar en eski zamanlardan beri onun içine işlemiştir ve sonuna kadar devam edip, tüm kuşakları aşıp insan ruhu için temel oluştururlar. Ancak bu simgelerle uyum içinde olduğumuzda tam bir yaşam sürdürebilmek olasıdır; bilgelik onlara dönmektir. Bu, inanç veya bilgi sorunu değildir, fakat düşüncemizin bilinçaltının ilk imgelerle uyuşmasıdır. Bütün bilinçli düşüncelerimizin kaynağı onlardır ve bu ilk imgelerden biri ölümden sonra yaşam iddiasıdır."[101]

---

100 *Age*, s. 129.
101 *Age*, s. 129-30.

Bu ifadeyi birincil fikirler hakkındaki görüşlerin en köktencisi olarak kabul edebiliriz. Burada bu fikirlerin ilerlemeci, yaşamı besleyen etkisi hakkındaki genel kurama yeni önemli temalar eklenmiştir. Yaşamın ikinci yarısında kazanılan yeni değerle ilgili olarak da Dr. Jung şunları söyler: "İnsanın değerleri ve hatta gövdesi tersine dönüş yaşamak eğilimindedir."[102] Yaşlı erkekler kadınlaşır, yaşlı kadınlar erkekleşir, yaşam korkusu ölüm korkusu olur. Ve şimdi gökleri kaplayan evrensel ağacın tutulup acıyla tırmanılması gereken dalı yeşil olanı değil, kuru olanıdır.

Kral Ölümün mitoloji simgeselliğinin genel psikolojik yorumuna bağlanmadan önce dikkat edilmesi gereken önemli bir zorluk var. Çünkü herhangi yetenekli bir antropologun bileceği gibi ölüm giziyle ilgili deneyim etkileri ve imgeleri evrensel değildir.

Leo Frobenius sanırım dünyanın ilkel halklarının ölümle ilgili iki zıt tutum geliştirmiş olduğuna işaret eden ilk kişi oldu.[103] Yaşam biçimleri öldürme sanatına dayanan avcı kabileler ölen ve öldüren hayvan dünyasında yaşarlar ve doğal ölümün organik deneyimini pek bilmezler. Ölüm şiddetin sonucudur ve genel olarak geçici varlıkların doğal kaderine değil büyüye bağlanır. Büyü hem korunmak hem başkalarına ölüm getirmek için kullanılır ve ölülerin kendileri tehlikeli ruhlar olarak görülür. Bunlar öteki dünyaya gönderilmelerine gücenirler ve şimdi kötü durumlarının intikamını almak için yaşayanların peşine düşmektedirler. Frobenius bu tutumu şöyle ifade eder: "Yaşayan birey bu gücü iyilik için, ölüler kötülük için kullanır. Yaşarken ne kadar iyiyse ölünce o kadar kötü olur, yaşarken ne kadar güçlüyse cesedine bağlanan bağların ve taşların gücü o kadar fazla olmalıdır. Kısaca gövde ne kadar iyi ve güçlüyse hayaleti de o kadar tehlikeli olacaktır."[104] Frobenius Afrika'dan bağlarla bağlanmış eski zaman cesetlerine bir dizi örnek verir. Hayaletlerinin dolaşmaması için, gövdelerinin delikleri şeritlerle, iplerle, ağlarla bağlanmış, dipte kalsın diye taş yığınları altına gömülmüş veya hemen o gece yensinler diye kurt ve sırtlanlara atılmışlardır.

---

102 *Age*, s. 123.

103 Leo Frobenius, *Monumenta Africana Erlebte Erdteile*, Bd. VI. Frankfurter Sociatäts-Druckerei, Frankfurt am Main, 1929, s. 435-66.

104 *Age*, s. 439.

Avustralyalı Arandalar arasında, Spencer ve Gillen'in verdiği ayrıntılı bilgilere göre,[105] ölümün geldiği köy baştan aşağı yakılır, ölen kişinin adı asla anılmaz, dula ve yakın akrabalarına acı veren ve sıkıntılı işlemler uygulanır. Böylece ölünün, ardından doğru dürüst yas tutulduğunu görmesi istenir. Son olarak dans, vahşi bağırtılarla yaratılan karışıklık, yerlerin dövülmesi ve mezarda yakın akrabaların birbirine girmesiyle merhum, artık insanlara korku verecek bir biçimde geri dönmemesi gerektiğini anlayacaktır. Ama gene de eğer isterse arkadaşlarını gözleyebilir, onları yumuşak rüyalarda ziyaret edebilir ve kötülüklerden koruyabilir. Bu tür kültürel havadan, ölü ile toplumu arasındaki ilişkinin devam ettiğini, yani ölümün geçici diye yorumlandığını söyleyebiliriz. Ölümün gizi bir anlamda inkâr edilir, ondan korkulur ve ona meydan okunur. Psikolojik ve felsefi olarak asla özümlenmiş değildir. O zaman yaşlılık bir direnç tutumuna, eski savaşçının sonuna kadar savaşmayı sürdürdüğü cesaret işi bir duygu ve düşünceye dönüştürülür.

Verimli bozkırların ve tropik cangılların tarımcı halkları ise, öte yandan, ölümü yaşamın doğal bir aşaması olarak görürler. Yeniden doğmak üzere tohumların ekildiği anla benzeştirilir. Bu tutumun bir örneği olarak Frobenius'un Güney ve Doğu Afrika tarımcı halkları arasında gözlemlediği gömme ve kutsal kalıntıları saklama ritlerine bakalım:

"Soyun yaşlı akrabası öldüğünde havayı neşe bağırtıları doldurur. Şölen düzenlenir, erkek ve kadınlar merhumun niteliklerini tartışırlar, yaşamından öyküler anlatılır, son yıllarındaki yaşlılık hastalıklarının üzücülüğünden konuşulur. Çevrede, tercihen gölgelik bir koruda, çukur kazılmış, taşla kaplanmıştır. Şimdi bu çukur açılır, içinde eskiden kalma kemikler vardır. Bunlar yeni gelene yer açmak için yana çekilir. Ceset özenle, özel bir yatış şekliyle buraya yerleştirilir. Yüzü belli bir yana çevrilir ve bir süre çukur gene taşla kapatılarak öyle bırakılır. Gövdenin çürümesine yetecek kadar zaman geçince soyun yaşlıları mezarı tekrar açarlar, aşağı inip kafatasını alarak dışarı çıkarır, köye gö-

105 Spencer ve Gillen, *age*, s. 497-511.

türürler. Kafatası temizlenir, kırmızıya boyanır, tahıl ve birayla ikramda bulunulduktan sonra öteki akrabaların kafataslarının yanına, özel yerine kaldırılır. Artık bundan sonra ölünün ekim zamanı kurbanlarına katılmadığı hiçbir bahar olmayacaktır; sonbaharda hasatta şükran kurbanlarına katılacaktır. Ekim ve hasat zenginliğinde yaşayanlarla birlikte payı olacaktır. Sesi çıkmayan yaşlı akraba köydeki bütün olaylarda yerini alacaktır. Bir kadına leopar saldırdığında, bir çocuğu yılan ısırdığında, veba başladığında, yağmur duasına çıkıldığında, kutsal anı, bir biçimde, daima olayla ilişkilendirilecektir. Yangında ilk kurtarılacak odur; gençlerin erginlik ritleri başladığında bira ve lapa şölenine ilk katılan odur. Soyda genç bir kadın evlense, en yaşlı üye onu geçmişin maddi kalıntısının bulunduğu raf veya kaba götürür ve kadına atanın başından birkaç parça kutsal öz alıp yemesini söyler. Bu, gerçekten çok özel bir gelenektir; çünkü bu genç, soy ruhunun yeni aracı hamile kaldığında, topluluğun yaşlı üyeleri yeni gelişen yaşam ile sönmüş olan arasında benzerlikler bulmaya çalışacaklardır..."[106]

Frobenius ilk yapının tutumunu "büyüsel", ikincisini "mistik" diye adlandırır. İlkinin zihinsel çerçevesinin fiziksel olduğunu, hayaletin fiziksel bir varlık olarak görüldüğünü, ikincisinde yaşam ve ölümün soyun varlığında birleştiği düşüncesinin yaşatıldığını gözlemler. Bu mistik birleşme duygu ve düşüncesini sözle ifade etmeye çalışacak olan kimse, kısa sürede sözcüklerin yetmediğini görecektir. En iyisi sessizlik veya sessiz rittir.

Mistik birlik anlayışını yansıtan bütün ritler anlatılan örnekteki gibi yumuşak değildir. Birçoğu az sonra göreceğimiz gibi korkutucudur. Ama hepsinde, yumuşak veya acımasız, bu ikili imgenin, ölümün yaşama, yaşamın ölüme dönüştürüldüğü huşu veren yaklaşım vardır. Bir yanı güzel, öteki yanı çürümüş, yere kurtçuklar saçan Basumbva Şef Ölüm formunda veya öteki dünyaya dağılım yerindeki bir yanı taze ve yeşil, öbür yanı kuru ve gevrek görülen aldatıcı dallı Havai ağacında olduğu gibi, en ilkel tarımcı köylerin rit ve mitolojilerinde avcı kabilelerle karşılaştırıldığında dinsel duygular ve bireyin topluluk yaşamına bağlı-

[106] Frobenius, *Monumenta Africana*, s. 457-60.

lığında özel bir derinleşme gösterdikleri hemen fark edilir. Avcılar katı bireycidirler. Tarımcılar rit ve gizemleriyle soyun varlığına anlam kazandırdıkları gibi mutlu ölüler ülkesine seyahatin tehlikelerini nasıl aşacaklarını ve ritin yaşayan anısında varlıklarım sürdüren atalarına nasıl eşlik edeceklerini de öğrenirler. Yaşayanlar ve ölüler böylece aynı kürenin eşleşen yan küreleridirler; aydınlık ve karanlık ve bu kürenin gizemi veya mucizesi Yüce Şef veya paradoks ağacı simgelerinde görüldüğü gibi bu tür simgelerin nihai referansıdır.

Dahası, ölüm ve yaşamın, bitki ve tohum gibi tek canlı bir çevrimde birleştirildiği yerde, bireyin çocukluktan yetişkinliğe ve yaşlılık dönemine geçişi açık biçimde yaş dönemleriyle derecelendirilip belirlenir. Her döneme belirli toplumsal görev ve işlevler verilir. Malekula yerlileri arasında, örnek olarak, daha önce belirtildiği gibi, yeraltı dünyasının girişindeki ruh, bir hayalet tarafından yaşamında toplumunun ritlerinden öğrenmiş olduğu labirent desenini tamamlamaya zorlanır. Erkek için beş yaş dönemi vardır: 1) erkek çocuk, 2) genç erkek, 3) orta yaşlı erkek, 4) yaşlı erkek (gri saç), 5) çok yaşlı erkek (ak saç). Bu dönemler ayrıca ölümden sonra da sürer, hayalet yaşamında ulaştığı yaş döneminde kalır. Ancak yaşlılar veya çok yaşlılar seyahati sonuna kadar götürebilirler, nihai ölüler ülkesine kadar. Havai şeflerinin cenneti gibi bu ülke bir yanardağın tepesindedir. Orada ölüler her gece alevler ortasında dans ederler.[107] Oysa daha gençler, erginlenmelerini yaşamlarında ölümün gizemine kadar sürdürüp tamamlamış olmadıklarından giriş mağarasında kalırlar. Burada, gördüğümüz gibi, Havai dağılım yerlerinde bulunan tırmanılması gereken ağaçlardan vardır.

İki zıt ölüm imgesi, demek ki iki zıt mitos dünyasını göstermektedir: Biri hayvan dünyasının yaşam ve ölüm çarpışmasından, etki veya *upadhi*'sinden türer; öteki bitkinin ölüm ve yaşam çevrim modelinden.

İlk dünyada deneyimin üstün nesnesi yabanıl hayvandır. Öldürülüp kesilen hayvan insana özünü sağlayacak olan etini verir,

[107] John Layard, *Stone Men of Malekula*, Chatto and Windus, Londra, 1942, s. 530-31.

dişleri onun süsü, postu elbisesi ve çadırı, sinirleri ipi, kemikleri aleti olur. Hayvan yaşamı bütünüyle insan yaşamına aktarılmıştır. Ölüm ve kesme yoluyla pişirme, tabaklama ve dikiş sanatları ortaya çıkar. Öyle ki eğer doğruysa, Géza Róheim "öldürülen her şey baba olur" demiştir. Büyük av mitolojilerinde hayvanların ruhsal babalar olarak saygı görmesinde şaşılacak bir yan yoktur. Totem bilmecesi (garip ikili imge; aynı addaki klanın ve hayvan türünün türediği sayılan ve birçok avcı kabilede toplumsal düşüncenin anahtar kişiliği olan hem insan hem hayvan) bu formülle mükemmel biçimde yorumlanabilir. Çünkü babanın oğul için model oluşu gibi, hayvan da avcı için modeldir. Ve belki de bu yolla harika bir oyun (Huizinga) veya kapılmayla (Frobenius)* insan dünyası, dünyaya bakışı, bizim gibi bitki modelinin dal budaklanmasına bağlı olanların çok zor kavrayabilecekleri bir silsileyle hayvan dünyasına bağlanır. Bu tipteki mitolojilerin temel yapılarının tarihi ve dağılımı –ilkel avcıların mitolojileri– Üçüncü Kısım'da tartışılacaktır.

İkinci Kısım'da, Yakındoğu, Avrupa ve Büyük Asya'nın gelişmiş mitolojileri ile ilkel Şef Ölüm ve Kozmik Ağaç imgeleri arasındaki ilişki sorunu, ortaya atmış olduğumuz sorun, ele alınmaktadır. İnsanın yaşam ve ölümü "çok daha derinden iç içe geçmiş" geçici tezahürlerindeki art arda aşamalar olarak görüldüğü bu çok daha mistik mitoloji, bizim kendi mitolojimize çok daha yakındır. Gene de ikisi aynı eskilikte olabilir. Veya en azından, bizim küçük bilim kandilimizin geçmişin aydınlatabildiği uzaklıklarında ikisinin de işaretleri görülmektedir.

Bastian'ın birincil ve etnik fikirlerle ilgili psikolojik kuramı hakkında şimdi ne söyleyebiliriz? İki zıtlaşan mitolojinin tek psikolojik kalıtımdan ortaya çıktığı ileri sürülebilir mi?

Evet. Çünkü her insan biyografisinin en erken döneminde anne ve baba imgelerinin zıtlaşan izleri bulunduğu gibi –koruyan ve tehdit eden, kötü ve yumuşak– sonraki yıllarda da ölüm imgesi bulunur ve gene bir biyografide anababa imgesinin olumsuz yönü kadar olumlu yanı da vardır; ruhun ve düşlerinin nihai yapısını

---

* Bkz. s. 32.

yerel koşullara göre belirleyen bunlardır. Öyleyse yetişkinin ölüme karşı tutumunda olumlu veya olumsuz yaklaşım, mistagog gibi, vahşi hayvanlardan veya yumuşak bitkilerden çıkartılan derse bağlanabilir. Birincil fikir *(Elementargedanke)* hiçbir zaman mitolojide kendi başına doğrudan belirlenemez, fakat daima yerel, etnik fikir ve formlarla *(Völkergedanke)* ortaya çıkar. Ve bunlar, artık kavradığımız gibi, yerel olarak koşullandırılmıştır ve direnç veya özümlenme yaklaşımlarını yansıtırlar.

Mitos imgeleri, dolayısıyla, insan türünün toplum gizinin doğrudan sunuluşu olamaz, ancak bir yaklaşımın işlevi, bir anlayışın yansıması, bir yaşamın ifadesi, bir oyunun oynanması yoludur. Ve bu oyunun kural ve biçimleri terk edildiğinde mitoloji dağılır, mitolojiyle birlikte yaşam da.

II. KISIM

İLKEL TARIMCILARIN MİTOLOJİSİ

III. BÖLÜM

Gelişmiş Uygarlıkların Kültür Bölgesi

Arkeolojik araştırmalar içinde son zamanların en ilginç gelişmelerinden biri Yakındoğu'da sürekli ilerleyen kazılar olmuştur. En eski Neolitik kültür formlarının köken ve yayılımı yolları konusunda bu bölge odak noktası olmaktadır. Konumuzla ilgili ana bulgulardan söz edersek, dünyanın gelişmiş uygarlıklarının temel biçimi olan tahıl tarımı ve sığır yetiştiriciliği ilk kez MÖ 7.500-4.500 yılları arasında Yakındoğu'da ortaya çıkmıştır. Çok daha yetersiz beslenen avcı toplayıcı kültürlerin yerini alan hayvancılık ve tarımcılık, geniş alanlar halinde doğu ve batıya yayılarak, MÖ 2.500 civarında Asya'da Pasifik kıyısına, Avrupa ve Afrika'da Atlantik kıyısına ulaşmıştır. Bu arada çekirdek merkezde yeni bir gelişme yaşanmış, MÖ y. 3.500-2.500'ler arasında arkaik yüksek uygarlıkların temel öğeleri ortaya çıkmıştır –yazı, tekerlek, matematik, takvim, krallık, ruhbanlık, tapınak simgeciliği, vergi, vb. Bu ikinci gelişime özgü mitolojik temalar göreli olarak çok daha hızlı yayılmış, yarattıkları teknolojik etkilerle birlikte zaten açılmış olan yollardan tekrar Atlantik ve Pasifik kıyılarına ulaşmıştır.

1. PROTO-NEOLİTİK: MÖ y. 7.500-5.500

Toplumda yaşanan kökten dönüşümün ilk aşaması, Dorothy Garrod'un Filistin'de Karmel Dağı denilen yerdeki mağaralarda 1920'lerin ortalarında yaptığı bir dizi keşifle ortaya çıkarıldı.[1] Onun bulduğu eserlere benzer eserler o zamandan beri Mısır'da Helvan kadar güneyde ve Beyrut, Yabrud kadar kuzeyde, Irak Kürt dağlarına kadar doğuda da keşfedildi. Bu sanayi şimdi arkeologlarca Natufyen diye adlandırılıyor ve MÖ 8.000-5.000 yılları arasında bu bölgelerde ortaya çıkmış olmalı. Tarihleme halen kesin değil.* Belirsiz biçimde tanımlanan bu döneme Proto-Neolitik diyebiliriz, gelişim aşaması da "geçici toplayıcılık". Bulunan malzemeden son dönem paleo-mikrolitik türde zengin çakmaktaşı ve kemik kırıntılarıyla, henüz köyler kurmamış, ama yine de bazı tahıl türleri tüketen avcı kabileler grubuyla karşı karşıya olduğumuz anlaşılmaktadır. Buluntular arasında çok fazla sayıda taştan yapılma orak ağızları vardır ve bunlarla hasat yapıldığı görülmektedir. Sayısız domuz, keçi, koyun, öküz ve benzerleri kemikler bize Natufyenlilerin hayvanları evcilleştirmemiş bile olsalar, sonradan bütün gelişmiş kültürlerin önde gelen evcil hayvanlarını oluşturacak olan türleri tükettiklerini göstermektedir. Yaşam biçimleri, toplayıcılık ile tarımcılık arasındaki geçiş dönemindedir.

Tarımcıların temel sanatlarının kökeniyle ilgili arkeolojik sorunun özü gene de yanıtlanmadan duruyor. Yakındoğu gerçekten tarımcılık ve hayvancılığa doğru ilk adımın atıldığı yer mi yoksa yalnızca başka bir yerde geliştirilen fikir ve öğeleri benimseyen göçebe avcıların oluşturduğu çevre kültürünü mü yansıtıyor?

Son yıllarda güç kazanan bir görüşe göre son olasılık daha kuvvetli. Bu varsayıma göre ilk tarımsal üretim, sebze dünyasının yalnızca yiyecek değil, giyecek ve barınak da sağladığı ekvatoral

---

[1] D.A.E. Garrod ve D.M.A. Bate, *The Stone Age of Mount Carmel*, Oxford University Press, Londra, 1937.

* Walter A. Fairsevris'e göre "MÖ 8.000'den önce" ("The Ancient East," *Natural History*, Kasım 1958, s. 505); Robert J. Braidwood'a göre "MÖ 5.000'in beş yüz yıl öncesi veya sornası içinde" (*Primitive Men*. Chicago Natural History Museum, 3. y., 1957, s. 113). Akla yakın çıkarsamayla, belirttiğimiz gibi, MÖ 7.500-5.500 denilebilir.

bölgede olmalı. Aynı biçimde insanın zihninde yaşam mucizesine modellik eden büyüme ve çürüme, çiçeklenme ve tohum, ölüm ve yaşamın tek, yüce biçimde devamlılık taşıdığı, bozulmaz bir dönüşüm olarak benimsendiği bölge de burasıdır.* Bugün bu büyük alanda köy yaşamının, yam, hindistancevizi, muz, taro, vb. üretimine dayanan çok gelişmiş bir biçimini ve dikdörtgen duvarlı kulübeleri, yarılmış kütükten yapılmış davulları ve bunlarla haberleşmeyi, çok farklı müzik aletlerini, özel gizli dernekleri, dövmecilik, yay ve tüylü oku, çeşitli gömme biçimlerini ve Güney ve Doğu Afrika için tanımlandığı gibi** kafatası kültüyle kuş, yılan, timsah tapınımını, ruhların sindiği yer ve kulübelerle özel ateş yakma biçimlerini, palmiye lifi ve ağaç kabuklarından giyecek yapımıyla birçok karakteristik kültürel öğenin bütünleştiğini görüyoruz.[2] Bunlara, insan ve hayvan kurbanı ritleriyle geliştirilmiş ritüel söylemi, birçok yanıyla Malekula labirent gözcüleriyle*** benzeşen ölüler ülkesine yolculuk mitolojisini, şaşırtıcı folklorik motif zenginliği ve Madagaskar'dan Güneydoğu Afrika, Paskalya Adasına[3] kadar uzanan, ortak bir alan olarak kabul edilmesi için yeteri kadar veri sağlayan (Malayo-Polinezya) tek dil ailesinin yayılımını eklemeliyiz. Dahası, Peru ve Orta Amerika'da öncelikle mısır üstüne kurulu, fakat elli küsur ekini de içeren ve lama, alpaka (Peru), hindi (Meksika) üretimi de bulunan bölgenin de, bu alanın doğu uzantısında (Güneydoğu Asya'daki Hindiçini ve Endonezya) pirinç, soya fasulyesi ekimi ve su buffalosuyla ilk evcil kümes hayvanları yetiştiren bölgenin tam ortasında yer aldığına (ve burası çok önemli) dikkat edilirse, birçok bilim adamının tek kültürel alan kuramı veya birbiriyle ilgili üç ana tarım alanı tanımlamaları şaşırtıcı gelmemelidir. Bu alanlar sırasıyla Güneydoğu Asya (pirinç), Yakındoğu (buğday ve arpa) ve Peru ile Orta Amerika'dır (mısır).

---

* Bkz. sayfa 133-136.

** Sayfa 134-135.

[2] Bkz. Leo Frobenius, *Ausfahrt. Erlebte Erdleile*, Bd. I., Frankfurt am Main, 1925, s. 155-428; ve Adolf Jensen, *Das religiöse Weltbild einer frühen Kultur*, Augfust Schröder Verlag, Stuttgart, 1949.

*** Sayfa 79-80.

[3] Meillet ve Cohen, *age*, s. 649-73.

Fakat Yakındoğu'yu aşama aşama kazan arkeologlar burada Neolitik köyün kökeni sorununa, en azından Afrika-Asya yarıküresi için, son çözümü bulmaya yaklaştıklarına inanma eğilimi içindedirler. Onlara göre, Güneydoğu Asya alanı, sistemin oraya yayılma yoluyla ulaşmasıyla benimsenip uyarlandığını yansıtmaktadır. Aynı biçimde, Peru ve Orta Amerika'nın gelişmiş uygarlıklarını araştıranların çoğu, bu iki uygarlığın Madagaskar-Paskalya Adası ekseninin ilkel bahçeciliğinden bağımsız olarak geliştiğine inanmaktadırlar. Sorun çok karmaşıktır; çünkü bilim adamlarının duygusal yaklaşımlarını da yansıtma eğilimindedir. İlerideki bölümlerde bu soruna tekrar döneceğim. Şimdi bu karmaşık öykünün Yakındoğu bölümünü kısaca oluşturarak dikkatimizi burada yoğunlaştıralım.

2. TEMEL NEOLİTİK: MÖ y. 5.500-4.500*

Çok önemli olan Yakındoğu gelişiminin ikinci aşaması şematik olarak MÖ 5.500-4.500 yılları arasına yerleştirilebilir ve bu döneme temel Neolitik diyebiliriz. Etkin ağıl ekonomisi temelinde yükselen köy yaşamı artık çekirdek bölgede iyice kurumlaşmış, biçim kazanmıştır. Temel tahıllar buğday ve arpa, hayvanlar domuz, keçi, koyun ve inektir (köpek sürüye çok daha önce, son Paleolitik dönemde, herhalde MÖ y. 15.000'de, avcının yardımcısı olarak katılmıştır). Çanakçılık ve dokumacılıkla birlikte marangozluk ve ev yapımı da sanatlar arasına eklenmiştir. Ve herhalde kadının rolü, toplumsal ve simgesel olarak, çoktan önem kazanmış olmalıdır; çünkü avcılık döneminde kabilelerin beslenmesinde temel katkı erkeklerden geliyordu ve kadınların rolü köle gibi çalışmak olmalıydı. Şimdi kadının ekonomik katkısı ilk plandaydı. Ekim ve biçim işine katılıyor, belki belirleyici rol oynuyor ve yaşamın annesi ve besleyicisi olarak dünyanın verimliliğine simgesel biçimde yardımcı olduğu düşünülüyordu.

* Eğer "sekizinci bine ulaşan döneme ait" Ceriko şehir tabakası iddiaları benimsenirse, tarihleme MÖ y. 7000'e kadar götürülmek durumundadır. Fakat birçok uzman bu verileri kuşkuyla karşılamaktadır; bkz. Braidwood, *age*, s. 120 ve W.F. Albright, "A Survey of a Archaeological Chronology of Palestine from Neolithic to Middle Bronze", *Relative Chronologies in Old World Archaology* içinde, Robert W. Ehrich, ed., (Şikago, University of Chicago Press, 1954), s. 29, not. 2.

Gene de kadının bu dönemdeki toplumsal ve dinsel yeri hakkında kimse kesin konuşamaz. Yetersiz kemik ve kırık çömlek kalıntılarından fazla sonuç çıkarmak olanağı yok. İzleyen bin yıldaki (MÖ 4.500-3.500) kadın heykellerinin buluntular arasındaki bolluğunu hipotetik olarak yorumlamak gerekiyor. Buna göre kadının yaşam veren ve besleyen güçleriyle dünyanınkiler arasındaki açık benzeşme, verimli kadınlık ile doğanın anneliği arasında çoktan kurulmuş olmalıdır. Bu yazı öncesi dönemden yazı ve bilgi, dolayısıyla mitos veya rit kalmamıştır. En yetenekli arkeologların sayısız kadın heykelinin bulundukları yapılar için nasıl bir hizmet verdiklerini anlamlandırmadıklarını söylemeleri garip karşılanmamalıdır. Hemen sonraki dönemde bu imgelerin işlevlerinin ne olduğunu ve bugüne kadar nasıl kullanıldıklarını biliyoruz. Doğumda ve hamilelikte kadınlara büyüsel psikolojik yardım sağlarlar, evlerin kutsal bölmelerinde günlük dualar edilir ve ev sakinlerini fiziksel ve ruhsal tehlikelerden korurlar, varlığın gizemi üstüne tefekkür eden zihne destek olurlar ve çoğunlukla evde bulunmaları çekici olduğundan inançlı eve süsleme olarak hizmet ederler. Çiftçiyle tarlalara gider, ekini korur, ağılda hayvanları gözetirler. Çocukların koruyucularıdırlar. Denizciyi denizde, tüccarı yolda kollarlar.

Bu ana tanrıçaların tipik ve yıllarca sürdüğü ortada olan rolleri ayrıca, Roma Katolik Kilisesi'nin "Loreto İlahisi"nden de öğrenilebilir. Bu ilahi Bakire Meryem Ana'ya seslenmektedir. Burada Meryem, Tanrı'nın Kutsal Anası, ilahi Rahmetin Anası, İyi Düşüncenin Anası, En Saygın Bakire, En Güçlü Bakire, En Rahmetli Bakire, En İnançlı Bakire olarak adlandırılır. Adaletin Aynası, Bilgelik Mevkii, Neşe Nedeni, Cennet Kapısı, Sabah Yıldızı, Hastaların Sağlığı, Günahkârların Sığınağı, Dertlilerin Dermanı, Barış Kraliçesi, Davut Kulesi, Fildişi Kule ve Altın Evi olarak övülür.

Eski Akdeniz sanatlarında yüce tanrıçayla ilişkilendirilen simgeler arasında ayna, bilgeliğin tahtı, kapı, sabah ve akşam yıldızı ve şaha kalkmış aslanlarla sarılmış sütunun da bulunduğunu görüyoruz. Dahası, sayısız Neolitik heykel arasında onu hamile dikilirken, çocuk doğuruyor gibi otururken, bir bebeği göğsüne

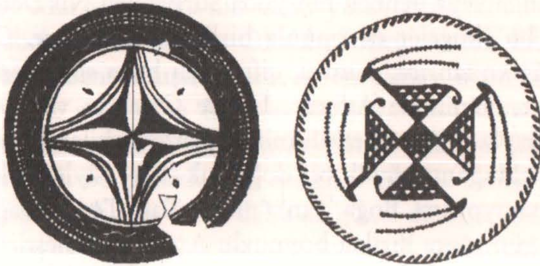
yaslamış, göğüslerini kavramışken veya bir eliyle göğsünü kavramış ötekiyle cinsel organına işaret ederken (şimdi Floransa'da bulunan Roma döneminde Octavia kapısında duran ünlü Medici Venüsü de aynı tanrıçanın biraz değiştirilmiş pozuyladır) görülür. Onu gene inek başlı, kucağında boğa başlı çocuğuyla bir aslanın üstünde çıplak dururken veya şaha kalkmış hayvanlarla, aslan veya keçilerle sarılmış görebiliyoruz. Kolları bizi sarmak ister gibi öne uzanmış olabilir veya çiçekler, yılanlar tutuyordur. Şehir duvarıyla taçlanmış olabilir veya güçlü bir boğanın sırtında veya boynuzları arasında oturuyordur.

3. GELİŞMİŞ NEOLİTİK: MÖ y. 4.500-3.500

Çıplak kadın heykelleri öbeğinin ilk ortaya çıktığı bu döneme gelişmiş Neolitik denilebilir. Çömlekler birden –aniden– olağanüstü güzelleşir, süslemeler canlanır; dünya tarihinde ilk kez görülen süsleme ve estetik formların düzenlenişi anlayışı ortaya çıkar. Daha eski Güney Fransa ve Kuzey İspanya büyük mağaralar döneminin Paleolitik sanatında –bunu III. Kısım'da ele alacağız– estetik alanda *geometrik* düzenleme anlayışına ilişkin bir işaret yoktur. Gerçekten mağara duvarlarının boyanmış veya kazınmış yüzeylerinde estetik bir kaygı görülmez, hayvanlar büyük karışıklık içinde birbiri üstünde otlarlar. Paleolitik dönemin sonraki geçiş evrelerinde de estetik geometrik düzenleme yoktur. Avcılık döneminin sonlarındaki kaya resimlerinin çoğu eski empresyonist benzeri güzellik ve etkilerini yitirmiştir. Bazıları basit geometrik karalamalara ve soyutlamalara dönüşmüştür. Dahası, avcıların dinsel tapınakları olduğu anlaşılan bazı yavan boyalı taşlarda da geometrik şekiller görülür: haç, daire, menderes ve E harfine benzeyen bir şekil. Avcılık döneminin sonunda bile geometrik düzenleme denilebilecek güzellik anlayışıyla estetik bir bütünlük içinde kaynaştırılmış farklı öğelerin yan yana getirilişine veya bu tür bir anlayışı yansıtan şekillere rastlanmamaktadır. Oysa aniden –birdenbire– şimdi tartıştığımız kurumlaşmış gelişen köylerin dünyada kurulmaya başladığı dönemle çakışan dönemde Halaf ve Samarra biçimleri adı verilen çömlekçilikte geometrik ve

soyut motiflerin mükemmel ve bilinçle düzenlenişi bol bol ortaya dökülür.

Bu desenlerin ortalarında bugüne kadar karakteristik olarak kalan belirli simgeler bulunmaktadır. Samarra çömleklerinde, örnek olarak, daire biçiminde bir düzenlemeyle svastikanın bilinen en eski çizimi vardır (gerçekte bir tane daha eski svastika vardır; mamut dişine kazınmış uçan kuşun kanatları altında görülür, Kiev yakınlarındaki Paleolitik örende bulunmuştur). Bu, bilinen en eski geometrik desenler arasında Malta haçına da rastlıyoruz – çoğunlukla stilize bir hayvan formunun kollarının değişimiyle ortaya çıkar–. Ortada yıldız oluşturacak biçimde baş ve ayakları bir arada bulunan çeşitli kadın desenleri de çizilmiştir. Dört gazalın çevrelediği ağaç ve balık yakalamak için dalış halindeki kuşlar da bu desenler arasındadır.

Çanak desenleri, MÖ y. 4.000
Solda Halaf, sağda Samarra çanağı

Bu görkemli bezemelerin adını aldığı arkeolojik Samarra, Irak'tadır; Dicle üstünde, Bağdat'a yetmiş mil mesafededir. Çanakların yayıldığı alan kuzeyde Ninive, güneyde İran Körfezi'nin başı, doğuda İran'ı aşarak Afganistan'a kadar uzanan bölge. Halaf çanakları ise bu alanın kuzeyindedir; ana merkezi Fırat ve kollarının eteklerinden döküldüğü Anadolu'daki Toros veya Boğa dağlarının hemen güneyinde Kuzey Suriye'de bulunur. Çok güzel

bezenmiş kuzey çanaklarının en dikkat çekici yönü boğa başının taşıdığı önemdir (bukranion olarak adlandırılırlar). Baş önden görülür ve büyük, kıvrılan boynuzları vardır. Desen doğacı bir anlayışla çizilmiştir, çeşitli stillerde olabilir, hepsi muhteşemdir. Bu dizinin bir başka önemli deseni çifte ağızlı baltadır. Samarra'daki gibi Malta haçına burada da rastlıyoruz, fakat svastika ve gazallar yoktur. Ayrıca kadın heykellerine bağlı olarak (çok boldur) çamur güvercin heykelleri görülür. Bunların yanında inek, hörgüçlü sığır, koyun, keçi ve domuz da vardır. Çarpıcı bir parça tanrıçayı elbiseli, şahlanan iki keçi arasında gösterir; solundaki erkek, sağdaki yavrusunu emziren dişidir. Halaf kültürüyle bağıntılı bütün simgeler arıkovanı mezar denilen biçimle ilişkilidir.

Bu anlayış bin yıl sonra Girit'te ortaya çıkan kültürle aynıdır. Buradan Herkül Boğazı yoluyla denizden Britanya Adaları'na kuzeye, Altın Sahili, Nijerya ve Kongo'ya, güneye taşınmıştır. Yunanlıların, dolayısıyla bizlerin birçok simgemizi aldığımız temel Mi-ken kültür çevresi de budur. Ve ölen ve dirilen boğa tanrı kültü MÖ dördüncü veya üçüncü bin yılda Suriye'den Nil Deltası'na taşındığında bu simgeler de onunla birlikte taşınmıştır. Gerçekten Halaflı boğa ve tanrıça, kumru, çift ağızlı balta simgelerinin İştar ve Tammuz, Venüs ve Adonis, İsis ve Osiris'in ve Meryem ve İsa'nın adlarıyla ilgili çok etkili mitolojilerle ilişkilendirilmiş en eski kanıtlar olduğunu büyük bir doğruluk derecesiyle iddia edebileceğimize inanıyorum. Boğa Tanrı'nın dağları Toros Dağlarından, ölen ve üç gün sonra dirilen boynuzlu Ay ile özdeşleştirilmiş olan kült, sığır yetiştiriciliğiyle birlikte gerçekten dünyanın tümüne yayılmıştır. Ve bugün de bu mitolojik ölüm ve diriliş gizemini kendi sonsuzluğumuzun vaadi olarak kutluyoruz. Fakat sonsuzluk deneyim ve anlayışı nasıl ve ne zaman ve hangi ifade gücü taşıyan formlar öbeğiyle yansıtılmaya başlanmıştır? Ve neden boğa imgesiyle?

SÜMERLER

Gelecekteki uygarlıkların tarihi için müjdeleyici ve anlamlı bir gelişim aynı dönemin (MÖ y. 4.000) son bölümünde yaşandı. Köylü yerleşimleri pazar şehri ölçeğini ve işlevini kazanmaya baş-

ladı ve kültür güneye Mezopotamya ırmaklarının çamurlu düzlüklerine doğru yayıldı. Gizemli Sümer ırkının tarih sahnesinde göründüğü dönem de budur. Kızgın Dicle ve Fırat deltalarında Ur, Kiş, Lagaş, Eridu, Sippar, Şuruppak, Nippur ve Ereç kral kentleri kurulmaya başlandı. Tek doğal kaynak çamur ve kamıştı. Ağaç ve taşın kuzeyden getirilmesi gerekiyordu. Çok geçmeden küçük bakır boncuklar da ithalat içinde yer almaya başladı, metal çağı başlamak üzereydi. Fakat çamur verimliydi, verimlilik yıllık olarak tazeleniyordu. Ayrıca çamura güneşte kurutup tuğla biçimi verilebiliyordu, tarihte tuğlanın ilk kez ortaya çıkışıydı bu ve gene dünya tarihinde ilk kez tuğladan tapınaklar inşa ediliyordu. Tapınakların tipik formu gayet iyi bilinmektedir, en eski şekliyle zigguratlar -yüksekçe yapay tepeler–. Tepede toprak ananın göğün efendisiyle dünyayı yaratan birleşmesi ritüeli için hazırlanan kutsal oda vardı. Ve izleyen yüzyıllardan elde ettiğimiz kanıtlardan bir yargıya varabilirsek, her kentin kraliçe veya prensesi bu en eski dönemde tanrıçayla özdeşleştirildiğinden eşi kral da Tanrıydı.

Güney Mezopotamya'nın nehir yataklarındaki en eski boyalı çömlek tabakası arkeolojide Obeid çömleği olarak bilinir; adını, Tell-el-Ubeyd'den almıştır, Fırat'ın en güney ucunda, antik Ur kentinin (çok geçmeden kurulacaktır) yakınındadır. Abram ve karısı Sara'nın ayrıldıkları kentin burası olduğu sanılmaktadır (Tekvin 11:31). Bu çanaklar da, zengin Halaf ve Samarra türlerine göre daha az renkli ve belki daha az güzel de olsa, geometrik desenli, hoş eşyalardır. Birkaç istisna dışında desenler çok renkli değildir, açık renkli fon üstüne tek renkle, siyah veya kahverengiyle boyanmışlardır. Dönemleri yaklaşık olarak MÖ 4.000-3.500'e tarihlenmiştir.[4]

[4] Bkz. V. Gordon Childe, *New Light on the Most Ancient East,* D. Appleton Century Company, New York, 1934; Henri Frankfort, *The Brith of Civilization in the Near East,* Williams and Norgate Ltd., Londra, 1951; Robert J. Braidwood, *The Near East and the Foundations of Civilization,* Ore, University of Oregon Press, Eugene, 1952; Robert J. ve Linda Braidwood, "The Earliest Village Communities of Southwestern Asia", *Cahiers d'histoire mondiale,* c. I, No. 2, Paris, Ekim 1953, s. 278-310; E.A. Speiser, "The Beginnings of Civilization in the Mezopotamia", *Journal of the American Oriental Society,* Ek No. 4, 1939; Robert W. Ehrich, y. *Relative Chronologies in Old World Archaelogy,* University of Chicago Press, Şikago, 1954.

4. HİYERATİK* ŞEHİR DEVLETİ: MÖ y. 3.500-2.500

Natufyenlerin aşağı yukarı MÖ 7.500-5.500 arasına tarihlenen Proto-Neolitik dönemlerinin yeni başlayan tahıl tarımının Yakındoğu'da geniş alana yayılışını gördük. Temel Neolitik dönemin ilk yerleşik köyleri MÖ y. 5.500-4.500'dedir.** Merkezi Dicle-Fırat sisteminin kuzey sahasıdır, doğuda İran'a, batıda Anadolu'ya (Türkiye), güneyde Akdeniz'le birlikte Mısır'a doğru uzanır. Sonra gelişmiş Neolitik Halaf ve Samarra çanak stili, yaklaşık MÖ 4.500-3.500 ve ırmakların güneyindeki Ubeyd stili, yaklaşık MÖ 4.000-3.500, soyut geometrik desenlerin estetiği ve soyut ve stilize simgelerin (Malta haçı, svastika, rozetta, çifte balta ve bukranion) insan düşünce bilgeliğine göre ilk kez göründüğü yerlerdir, aynı zamanda çıplak kadın heykelciklerinin gelişmiş, toprağa bağlı köylülüğün verimli tanrıçasının işlevlerini temsil edişinin ilk örnekleri de burada ortaya çıkar.

Mezopotamya çamur düzlüklerinde insan yerleşiminin ilk görünüşü bu son dönemdedir. Ayrıca, bütün bölgede, Anadolu'dan Mısır, Akdeniz'den İran'a daha stratejik konumlu köyler pazar yerlerine dönüşmeye başlamış, daha küçük köylerin de belirli sanatlarda uzmanlaşmaya çalıştıkları görülmüştür. Örnek olarak, arkeolojide Arpaçiya olarak bilinen, Kuzey Irak'taki duvarla çevrili daha büyük yerleşim yeri Ninive'den pek uzak olmayan küçük, fakat çok ilginç yerleşim yerinde, merkezde yer alan çok büyük gelişkin bir çanak atölyesi bulunmuştur. Köyün başının olması gerekir. Kocaman evin duvarlarını çevreleyen raflarda çanaklarını dizmiştir. Burada köylü çanakçılar topluluğuyla karşı karşıya olduğumuz izlenimine varıyoruz. Kendi topraklarını işleyen ve sürülerini yetiştiren köylüler güzel Halaf çanaklarını yalnız kendileri için değil başka yerdeki, bir olasılıkla yakındaki büyük kent Ninive'deki seçkinler pazarı için üretiyorlardı. Bu dönemde ticaret de tarım ve sanat –taş işçiliği, çanakçılık, kuyumculuk ve dokumacılık– kadar gelişmeye başlamıştı.[5]

---

* Hiyeratik: ruhban sınıfına ait (ç.n.).

** Fakat, bkz. sayfa 144, dipnot.

[5] M.E.L. Mallowan ve J. Cruickshank Rose, "Excavations at Tall Arpachiyah", *Iraq*, II. 1, 1935.

Yine, bu dönemin daha büyük pazar kentlerinde gördüğümüz gibi, ilk zigguratlar MÖ dördüncü binden itibaren yapılmaya başlandı. Zigguratlar açıkça evrenin direğini simgeliyor, yer ve gök güçlerinin yaşam üreten ritüel evlilikleri buralarda gerçekleşiyordu. Belki de kral ve kraliçelerin daha bu dönemde ortaya çıktığı kabul edilebilirse, bu kutsal ritüel kutsal kraliçe ve eşi tarafından uygulanıyordu. Gelişmiş Neolitik pazar kentlerinin toplumsal ve siyasal yapıları hakkında hemen hemen hiçbir şey bilmiyoruz.

Fakat hemen izleyen dönemde, hiyeratik şehir devleti dönemi, güney Mezopotamya'nın ırmak kenarı kentlerinde, şematik olarak MÖ y. 3.500-2.500'e tarihlenebilir, yepyeni ve dikkat çekici bir kurumla karşılaşıyoruz. Uruk A olarak bilinen arkeolojik tabakada –Ubeyd'in hemen üstündedir ve kabaca MÖ y. 3.500'e tarihlenebilir– güney Mezopotamya tapınak alanlarının büyüklük ve önemlerinin fazlasıyla arttığı gözlemlenmektedir. Şaşırtıcı bir hızla, hemen hemen kesin bir biçimde MÖ 3.200'e tarihlenebilen bir zamanda (Uruk B olarak bilinen tabakada) bu küçük Sümer çamur bahçesinde –sanki bu küçük kentlerin çiçekleri aniden açıyormuş gibi– dünyanın bütün gelişmiş uygarlıklarının tohumunu oluşturan bütün kültürel işaretler görülür. Bu gelişimi basit köylülerin zihni çabasına bağlayamayız. Maddi sanatların ekonomik belirlenimle doğurduğu mekanik bir sonuç da olamaz. Açıkça ve gerçekten insanlığın yeni düzeninin ürettiği zihin ve bilimin insanlık tarihinde daha önce görülmemiş bir biçimdeki bilinç ürünüdür (bu kadarı güvenle söylenebilir), yani profesyonel, tam zamanlı çalışan, eğitim gören ve katı biçimde örgütlenmiş olan tapınak rahibinin ürünüdür.

Uygar yaşamın yeni esini, öncelikle, uzun ve titiz, dikkatli deneme ve sınamalarla yapılan gözlemlerle ortaya çıkarılan keşfe dayanır: Güneş ve Ay'ın yanı sıra, görülebilen veya çıplak gözle görülebilen beş gök cisminin daha (Merkür, Venüs, Mars, Jüpiter, Satürn) olduğu ve belirli yasalara bağlı olarak, Güneş ve Ay'la birlikte hareket ettikleri bulundu. İkinci ve neredeyse çılgınca bir oyunla, fakat gene de potansiyel olarak korkunç bir düşünce olan yedi gök tabakasının hareketlerini yöneten yasaların gizemli biçimde insanın dünyadaki yaşamını yöneten yasalarla aynı olması gerektiği düşünülmüştür. Bütün kent, yalnızca tapınak alanı de-

ğil, artık kozmik düzenin dünyadaki taklidi olarak, toplumsal "orta kozmos" veya mezokozmos olarak kavranmaktadır. Ruhban tarafından evrenin makrokozmosu ile bireyin mikrokozmosu arasına yerleştirilmiştir. Hepsinin özündeki bir ve tek formu ortaya koymaktadır. Yerel kültürün odak noktası olarak Güneş veya Ay'da semavi biçimde tezahür eden gücün insan temsilcisi kral merkezdir. Duvarla çevrili kent mimari bakımdan bölümlenmiş bir daire biçiminde tasarlanmıştır (hemen önceki dönemde seramik çanaklarda çizilen daireler gibi). Kentin merkezi saray veya zigguratın eksen olduğu kutsal odadır (seramik haç, rozetta veya svastika desenlerindeki gibi). Ve kent yaşamının dönemlerini Güneş ve Ay'ın yıldızlar arasından geçişine göre düzenleyen matematik hesaplara dayalı bir takvim vardır. İnsan kulağına gök tabakalarının dünyaya düzen veren uyumunu duyuran sanat olarak müzik dahil törensel sanatlar da oldukça gelişmiştir.

İnsan kaderinde yazı sanatının ilk kez ortaya çıkışı da tarihin bu anında oldu ve yazılı belgelere dayalı tarih başladı. Tekerlek de icat edildi. Uygar dünyada halen kullanılan iki sayı sisteminin, ondalık ve altmışlık sistemlerin geliştirilmiş olduğunun da kanıtları var. İlki tapınak hesaplarında, çoğunlukla iş hesaplarında kullanılmaktaydı. Vergi olarak toplanan tahıl buralarda depolanmaktaydı. İkinci sistem uzay ve zamanın ritüel ölçümlerinde kullanılıyordu. Üç yüz altmış derece, şimdiki gibi, o zaman da dairenin çevresini temsil ediyordu –ufuk çizgisi– üç yüz altmış artı beş gün yıl çemberinin, zaman dairesinin ölçüsüydü. Toplamı üç yüz altmış beşe tamamlayan beş ilave gün, sonsuzluk merkezinden zaman evrenine ruhsal enerjinin boşaldığı kutsal bir aralığı temsil etmekteydi. Sonuç olarak bu günler kutsal bayram ve şölen günleriydi. Aynı biçimde, kutsal mekânın ekseni ve dünyanın ve gök güçlerinin birleştiği yer olan ziggurat da beş rakamıyla nitelenmekteydi. Kulenin dört yanı dört yan noktayı belirlemekte, beşinci nokta olan tepede bir araya gelmekteydiler. Gök ile yerin enerjisi orada buluşuyordu.

Çevresinde ruhban örgütüyle küçük kentin bulunduğu ilk Sümer tapınak kulesi herkesin rolünü göksel esinli kutsal oyunun kurallarına göre oynadığı yüzyıllar sonranın Hindu-Budist dünya dağı-Sumeru imgesinde bulduğumuz cennete modellik etmiştir.

Sumeru'nun dört yöne bakan mücevher kaplı eteklerinden batıdakinde kutsal yılanlar, güneydekinde gnomeler* kuzeydekinde devler ve doğudakinde kutsal müzisyenler vardır. Yumurta biçimindeki evrenin dikey ekseni Dünya'nın orta noktasından yükselen Sumeru'nun dört bölmeli zirvesinde ölümsüz Tanrıların saray gibi evleri bulunur. Kulelerle dolu bu kent Amaravati, 'Ölümsüzlük Kenti' olarak bilinir. Kent aynı zamanda Yunan Olymposu, Aztek güneş tapınakları ve Dante'nin zirvesinde Dünya cenneti bulunan Kutsal Araf'ına da model olmuştur. "Mezokozmos" olarak kavranan Tanrı Kenti (göksel makrokozmos düzeninin dünyadaki taklidi) form ve kavram olarak tarih sahnesine MÖ y. 3.200'de, tam Dicle ve Fırat ırmaklarının İran Körfezi'ne kavuştuktan yerde çıkmıştır. Daha önceki Neolitik dönemlerin açtığı yollardan doğu ve batıya yayılmıştır. Düşünce ve ilkeleri harika biçimde bir araya getiren örgütlü yaşam düzeni, krallık, yazı, matematik ve takvimli astronomiyle birlikte Mısır Birinci Hanedanı'na esin verdiği Nil'e MÖ y. 2.800'de vardı. MÖ y. 2.600'de bir koldan Girit'e, bir koldan İndus Vadisi'ne ulaştı. Çin'de MÖ y. 1.600'de Şang uygarlığı yaratıldı. En azından bir yetkeye, Dr. Robert Heine-Geldern'e göre, zengin, denizlere açılan Çu Hanedanı döneminde Çin'den Pasifik'i aşarak MÖ yedinci-dördüncü yüzyıllar arasında Peru ve Orta Amerika'ya uzandı.[6]

Eğer ötekiler gibi son olay da gerçekse (ve olabilirliği gelecek bölümlerde değerlendirilecektir) abartmadan, dünyanın bütün gelişmiş uygarlıklarının kökleri cennette olan büyük bir ağacın dalları olduğu düşünülebilir. Şimdi bu mitolojik kökün, insanın kaderinin imgesini yaşayan kozmosun bir organı gibi canlandıran bu yaşam veren monadın mantık veya anlamını formülleştirmeye çalışalım. Büyük ve toplumsal bakımdan farklılaşmış, yeni toplumsal sınıflara bölünmüş (rahipler, krallar, tüccarlar ve köylüler) yerleşik toplumun bölümlerini bir araya getirmek için duyulan psikolojik gereksinim ve aynı anda hepsi üstünde etkili olacak yüksek, herkesi kapsayacak, bilgilendiren, enerji veren ilke gereği

---

* gnome: Yeraltındaki hazinelerin bekçileri oldukları kabul edilen biçimsiz cüceler (ç.n.).

6 Robert Heine-Geldern, "The Origin of Ancient Civilizations and Toynbee's Thesis", *Diogenes*, No. 13, University of Chicago Press, Bahar, 1956, s. 90-99.

bu büyük psikolojik ve toplumsal gereklilik MÖ dördüncü bin içinde beş gözle görülen gezegenle Ay ve Güneş'in burçlar arasında oynadığı düzenli dansla ortaya konmuştur. Bu gök düzeni böylece insanlık için isteklerin düzenlenmesinde dünyevi bir düzene modellik etmiştir. Hem krallar ve filozoflar için model olmuş hem de yalnızca evreni değil, onun içindeki her parçanın bağlı olduğu yasayı ortaya koyduğu düşünülmüştür. Olağan dünyevi yaşam biçimimizde, Dünya'nın etkilerinin çokluğu karşısında şaşkınlığa düşmüş olabiliriz, yanlış yönlendirdiğimiz kişisel güç ve zevklerimiz de bizi yanıltabilir ve varlığımızın içsel düzeniyle teması yitirip yolumuzu şaşırabiliriz. Ama artık gök yasaları bize doğru yolu gösterecektir; çünkü -bir kez daha- Platon'dan şunları okuyoruz: "Kutsal yanımızla akraba olan hareketler evrenin düşünce ve değerleridirler; dolayısıyla bunları herkes izlemelidir, kafasının içinde doğumda karışan düzenini Dünya'nın uyum ve dönüşümlerini öğrenerek düzeltmelidir. Önceki doğasına uygun olarak zihni yönünü, zihnin gereklilikleriyle uyumlu hale getirebilir ve böylece, Tanrıların şu anda ve gelecek yaşamda insanlık için hazırladığı en iyi yaşama kavuşabilir."[7]

Bu evrensel düzene Mısır'da Ma'at denirdi; Hindistan'daki adı Dharma, Çin'deki adı Tao'dur.

Ve şimdi bu evrensel düzen kavramından çıkan bütün mitos ve ritüellerin anlam ve mantığını bir cümleyle toparlamaya çalışırsak, onu oluşturan öğelerin insani düzenin gök düzeniyle uyumlu hale getirmeye yardımcı olan işlevleri vardır diyebiliriz. "Dünya'da da göklerdeki gibi olacaktır." Mitos ve ritler mezokozmos oluştururlar -aradaki, orta kozmos- bununla bireyin mikrokozmosu bütünün makrokozmosuyla ilişki kurabilir. Ve bu mezokozmos toplumsal gövdenin tüm içeriğidir, yani yaşayan bir şiir, ilahi veya çamur ve samandan ikona, et ve kandır ve düşlerden ve hiyeratik şehrin sanatında biçimlendirilen sanatlardır. Dünya'daki yaşam, olanaklı olduğu kadarıyla mükemmel biçimde neredeyse kaybolmuş -ve keşfedilmesi gereken- gök törenlerinin insan gövdesine yansıtılmasıdır.

[7] Timaeus 90. C-D, çev. Francis Macdonald Cornford, *Platos's Cosmology*, Humanities Press, New York ve Londra, 1952, s. 354.

IV. BÖLÜM

•

Öldürülen Krallar Bölgesi

I. KAŞ'IN YIKILMASI EFSANESİ

Şimdi büyük oranda Müslüman olan Sudan'ın geçmişine ışık tutan bir efsane, 1912'de pazar yerinde başkent Kordofan'dan, gururlu bir aksakal, Araç-ben-Hassul tarafından anlatıldı. Hassul, Frobenius'un Kordofan keşif gezisinde devecilerin başkanıydı. Hartum'un 240 mil kadar güneybatısındaki küçük El Ubeyd kenti* çölün ortasındaki sığınak gibiydi ve en az nüfuslu kırsal kesimin her tarafındaki kabilelerden insanlarla kaynıyordu: Berberiler, Araplar, Nübiyeliler. Yeni Vali Lord Kitchener'e hoş geldin demek için yığılmışlardı. Dönem siyasal açıdan nazikti. İtalya, Türkiye'ye savaş açmıştı. Uyarıda bulunmadan Preveze'yi bombalamış; Trablus, Sirenayka ve On İki Ada'yı işgal etmişti. Kitchener yönetimindekileri kendi işlerinin başında tutabilmek için geniş bir ekonomik reform programı oluşturmuştu: Tüm ülkede pamuk pazarı kurulacak, köy okulları, tasarruf bankaları, eyalet mahkemeleri açılacak ve Asuan Barajı inşa edilecekti. Deveciler, göçebe hayvancılar, adı çeteler arasında eski Kordofan'ın batıda Darfur, doğuda Etiyopya, kuzeyde Nübye ve güneyde Darnuba'ya uzanan büyük geçmişiyle ilgili eski efsaneleri anlatanlara kulak veren Almanların o anda orada bulunması karşılaştırmalı mitoloji

* III. Bölüm'de sözü geçen, Irak'taki Tel el-Ubeyd'le karıştırılmamalı.

için büyük şanstı. Darfur bölgesinden olan Araç-ben-Hassul, Kordofan'ın eski bakırcı loncasından gelen son kişilerden biriydi. O da dinlemek için oturdu. Yedi gün ağzını açmadan dinledi. Yedi gün dinledikten sonra sekizinci gün kalktı, sakalını sıvazladı ve "Ben konuşayım" dedi.

Onun anlattığı Kaş'ın yıkılması efsanesiydi. "Bir zamanlar" değil çok eski zamanlarda; bugün yalnızca kültür bakımından değil, fiziki olarak da çöl olan bölgenin yeşil ve zengin olduğu zamanlardaydı.

Büyük geçmişin soyundan gelen bir grup çömelmiş insana, "O sıralar bu ülkede dört büyük kral hüküm sürüyordu" diye anlattı:

"Birinci kral Nübye'de, ikincisi Etiyopya'da, üçüncüsü Kordofan'da ve dördüncüsü Darfur'daydı. Fakat en zengini Kordofan'daki Napatalı Nap'tı. Başkenti şimdi Hofrat-en-Nahas denilen köyün yakınındaydı. Napatalı Nap bölgenin bütün bakır ve altınının sahibiydi. Onun altın ve bakırı batının büyük krallarına satılmak için Nübye'ye gönderiliyordu. Doğudan, denizden sarayına elçiler gelirdi. Güneyde birçok halk ona bağlıydı; bunlar ona demir silahlar sağlar ve sarayını binlerce köleyle doldururlardı.

Ama bu kral dünyadaki en zengin insan olmasına karşın, yaşamı insanlar arasındaki en üzücü ve kısa yaşam olacaktı. Çünkü Napatalı Nap ancak kısa bir süre krallık yapabilirdi. Onun krallığı süresince rahipler her gece yıldızları gözler, kurbanlar sunar, kutsal ateşler yaktırırlardı. Bu dua ve kurbanları bir gece bile bırakmamak zorundaydılar, yoksa yıldızların izini yitirirlerdi ve geleneğe göre kralın öldürülmesi gereken günü bilemezlerdi. Geleneğin ne zaman başladığı bilinmiyor. Geceler, yıllar boyu rahipler kralın öldürülmesi gereken günü öğrenmek için nöbet beklerlerdi.

Yine, daha önceki birçok seferki gibi, gün geldi. Kutsal boğaların arka ayakları kesildi, ülkede ateşler söndürüldü, kadınlar evlere kapatıldı. Ve rahipler yeni bir ateş yaktılar. Yeni kralı çağırdılar. Yeni kral öldürülen kralın kız kardeşinin oğluydu ve adı bu kez Akaf'tı. Fakat Akaf ülkenin eski geleneklerinin değiştiği zamanda kral olmuştu ve insanlar Napata'nın yıkılmasına bu değişikliğin neden olduğunu söylüyorlar.

Her Napatalı Nap'ın ilk resmi işi kendisine ölüm yolculuğunda eşlik edecek kişileri seçmekti. Bunlar en sevdiği kişiler arasından seçilirdi ve ilk seçilen ötekilerin başı olurdu. Masal anlatma yeteneğiyle tanınan Far-li-mas adlı bir köle birkaç yıl önce deniz aşırı ülkeden, uzaklardaki doğu krallarından biri tarafından saraya armağan olarak gönderilmişti ve yeni Napatalı Nap, "Bu adam benim ilk yoldaşım olacak" dedi. "Beni ölüm zamanı gelene kadar eğlendirecek ve ölümden sonra da mutlu edecek."

Far-li-mas bunu duyduğunda korkmadı, yalnızca kendi kendine, "Bu Tanrı'nın isteği" dedi.

Ve gene o zaman Napata'da ateşin sürekli yanması gerekti, tıpkı bugün Darfur'un bazı dışa kapalı yerlerinde olduğu gibi. Ve ateşin yaşaması için rahipler genç bir kız ile erkeği bu göreve seçerlerdi. Bunlar ateşi bekler, yaşamları boyunca saygı görür ve kralla birlikte, fakat hemen sonra, yeni ateşin tutuşturulduğu anda öldürülürlerdi. Ve şimdi Akaf için yeni ateş yakılırken rahipler gelecek dönemin ateş rahibesi olarak kralın en küçük kız kardeşini seçtiler. Adı Sali, Sali-fu-Hamr'dı. Fakat o ölümden korkuyordu ve seçimin sonucunu duyunca korkuya kapılmıştı.

Kral bir süre ülkesinin zenginlik ve krallığının zevkini çıkararak neşe içinde mutlu yaşadı. Her akşamı arkadaşlarıyla ve sarayına gelen konuklarla geçirdi. Fakat kaderi belirleyen bir gece Tanrı, ona bu neşe dolu günler geçtikçe ölüme doğru bir adım daha yaklaştığını anlattı; korkuyla doldu. Korkunç düşünceyi kafasından atamıyordu ve neşesini yitirdi. Tanrı ona ikinci bir fikir daha verdi: Far-li-mas'a öykü anlattırmak.

Dolayısıyla Far-li-mas çağrıldı. Geldi ve kral, "Far-li-mas, beni eğlendireceğin gün, bugün" dedi, "bana öykü anlat." Far-li-mas, "Emrin başım üstüne" dedi ve anlatmaya başladı. Kral dinledi, konuklar dinledi. Kral ve konuklar içmeyi unuttu, nefes almayı unuttu. Köleler hizmet etmeyi unuttu. Onlar bile nefes almayı unuttular. Far-li-mas'ın sanatı afyon gibiydi ve anlatmayı bitirdiğinde herkes sanki zevkli bir baygınlığa dalmış gibiydi. Kral ölüm düşüncesini unutmuştu. Kimse akşam alacasından şafağa ulaştıklarını fark etmemişti. Fakat konuklar gidince güneşin gökte yükselmiş olduğunu gördüler.

Akaf ve arkadaşları o gün akşamı zor ettiler. Ve bundan sonra her gün Far-li-mas öykü anlatması için çağrıldı. Masallarının ünü saraydan kente, ülkeye yayıldı ve kral ona her gün güzel bir elbise armağan etti. Konuklar ve elçiler ona altınlar ve mücevherler hediye ettiler. Far-li-mas zengin oldu. Şimdi kentin sokaklarında dolaşırken arkasında bir köle sürüsü gidiyordu. Halk onu seviyordu. Saygılarını göstermek için göğüslerini açıp ona gösteriyorlardı.

Mucizeyi duyan Sali, kardeşine haber gönderdi: "Bana da bir kez Far-li-mas'ı dinleme izni ver" dedi.

Kral, "İsteği emir sayılır" diye yanıt verdi.

Ve Sali geldi.

Far-li-mas, Sali'yi gördü ve bir an cümlesini unuttu. Bütün gördüğü Sali'ydi. Kral "Niye öyküne başlamıyorsun?" diye sordu: "Başka bilmiyor musun?"

Gözlerini Sali'den ayıran masalcı anlatmaya başladı. Öyküsü önce yumuşak bir hafifleme veren haşhaş gibiydi, sonra insanlara bilinçlerini kaybettirip uyutan haşhaş gibi oldu. Kısa süre sonra konuklar uykuya daldı, kral uykuya daldı. Öyküyü yalnızca düşlerinde duyuyorlardı. Hepsi daldılar, yalnızca Sali uyanık kaldı. Gözlerini Far-li-mas'a dikmişti. Ve masal bitip Far-li-mas ayağa kalkınca o da kalktı.

Far-li-mas Sali'ye, Sali Far-li-mas'a doğru yürüdü. Far-li-mas kızı kucakladı. Kız onu kucakladı ve "Ölmek istemiyorum" dedi. Far-li-mas gülerek kızın gözlerine baktı: "Emriniz olur, bana yolunu gösterin" dedi. Ve kız yanıt verdi: "Şimdi git. Ben bir yol düşüneceğim ve yolunu bulunca seni çağıracağım." Ayrıldılar. Kral ve konuklar derin uykudaydı.

O gün Sali, başrahibe gitti. "Eski ateşin söndürülmesi kararını veren kimdir?" diye sordu, "ve yenisinin yakılmasının?"

Rahip, "Buna Tanrı karar verir" diye yanıtladı.

Sali, "Fakat Tanrı isteğini size nasıl iletiyor?" diye sordu.

Rahip, "Biz her gece yıldızları gözleriz" dedi, "onları gözden kaybetmeyiz. Her gece ayı gözleriz ve her gece hangi yıldızların aya yaklaştığını biliriz. Anlama yolumuz budur."

Sali, "Bunu her gece mi yapmalısınız? Hiçbir şey görünmeyen geceler ne olur?" diye sordu.

Rahip, "Öyle gecelerde birçok kurban sunarız" dedi, "Eğer hiçbir şeyin görünmediği birkaç gece olursa yıldızlarımızı tekrar bulamayız."

Sali, "O zaman ateşin ne zaman söndürülmesi gerektiğini bilemez misiniz?" diye sordu.

"Hayır" dedi rahip, "o zaman görevimizi yerine getirecek bir durumda olamayız."

O zaman Sali, ona "Tanrı'nın işi büyüktür. Ama en büyüğü gökteki yanları değil. Onun en büyük işi bizim dünyadaki yaşamımızdır. Dün gece bunu öğrendim" dedi.

"Ne demek istiyorsun?" dedi rahip.

Sali, "Tanrı Far-li-mas'a daha önce görülmemiş bir masal söyleme yeteneği vermiş" diye yanıt verdi. "Bu yetenek onun gökteki yazılarından daha büyük."

Rahip "Yanılıyorsun" diye kızdı.

Ama Sali, ona "Sen ay ve yıldızları biliyorsun" dedi, "ama Far-li-mas'ın masallarını duydun mu?"

"Hayır" dedi rahip, "duymadım."

"O zaman nasıl karar verebilirsin?" diye karşılık verdi Sali. "Siz rahiplerin bile onu dinlerken yıldızları gözlemeyi unutacağından emin olun."

"Kralın kardeşi, emin misin?"

"Bana yanıldığımı kanıtla, ancak o zaman gökteki yazının dünyadaki yaşamdan büyük olduğu anlaşılır" dedi kız.

"Bunu kanıtlayacağım" dedi rahip.

Ve rahip, genç krala haber gönderdi, "Rahiplerin bu gece sarayına gelip güneşin batışına kadar Far-li-mas'ın masallarını dinlemesine izin ver."

Kral izin verdi ve Sali, Far-li-mas'a haber gönderdi, "Bu gece aynı geçen geceki gibi yapmalısın. Yol bu."

Ve böylece güneşin batma saati yaklaştığında kral, konuklar ve elçiler toplanırken bütün rahipler de gövdelerinin üst kısmı çıplak ve yere uzanmış olarak onlara katıldılar. Başrahip, "Far-li-mas'ın masallarının Tanrı'nın işlerinden daha büyük olduğu iddia edildi" dedi. Kral, "Ona kendiniz karar verin" diye yanıt verdi. Başrahip, "Ey kral, ay yükselirken görevimizi yerine getirmek

için sarayınızdan ayrılırsak bizi bağışlayın" dedi. Kral da "Tanrı'nın istediği gibi yapın" dedi.

Böylece rahipler yerlerini aldılar. Konuklar ve elçiler de yerlerine geçtiler. Salon dolmuştu ve Far-li-mas aralarına oturdu. "Başla" dedi kral, "başla, sevgili ölüm yoldaşım." Far-li-mas, Sali'ye baktı; Sali, Far-li-mas'a ve kral, "Fakat niye masalına başlamıyorsun, başka bilmiyor musun?" diye sordu.

Gözlerini Sali'den ayıran masalcı anlatmaya başladı.

Masalı güneşin alçalması gibi başladı. Bulutlarla örten ve iç geçiren haşhaş gibiydi. Baygınlık veren haşhaş gibiydi. Ölü gibi bayıltan haşhaş gibiydi. Ve ay yükseldiğinde kral, konuklar, elçiler uykuya dalmışlardı. Rahipler de derin uykudaydılar. Yalnız Sali uyanıktı, Far-li-mas'ın tatlı sözlerini dudaklarından gözleriyle içine çekiyordu.

Masal bitti. Far-li-mas kalktı ve Sali'ye doğru gitti. Sali de ona doğru ve "Bırak şu dudakları öpeyim" dedi, "o tatlı sözlerin çıktığı dudakları." Far-li-mas'ın dudaklarını öperken, "Bırak bana güç veren şu gövdeye sarılayım" dedi. Kucaklaştılar, kolları bacakları sarıldı, uyuyanlar arasında yüreklerini oynatan mutlulukla uyanıktılar. Sali sevinçle, "Yolu anladın mı?" dedi. "Evet" dedi öteki, "anladım." Ve salondan çıktılar. Sarayda yalnızca uyuyanlar kaldılar.

Sali ertesi sabah başrahibe geldi. "Şimdi söyle" dedi, "düşüncemi suçlarken haklı mıydın?"

"Yanıtını şimdi vermeyeceğim" dedi adam. "Far-li-mas'ı bir kez daha dinlemeliyiz. Çünkü dün hazırlıklı değildik."

Ve böylece rahipler dualarını ve kurbanlarını sunmaya başladılar. Birçok öküz ayağı kesildi ve gün boyunca ara vermeden tapınaktan dualar yükseldi. Akşam olunca saraya geldiler.

Sali gene kralın, kardeşinin yanına oturdu ve Far-li-mas anlatmaya başladı ve bir kez daha şafak sökmeden önce herkes, kral, konuklar, elçiler ve rahipler uykuya daldı, esriyip kaldılar. Fakat Sali ve Far-li-mas uyanıktılar ve birbirlerinin dudaklarından sevinç emdiler. Gene kolları bacakları eş oldu, sarıldılar. Ve günler boyu bu, böyle devam etti.

Halkın arasında nasıl önce Far-li-mas'ın masalları yayıldıysa, şimdi de rahiplerin dua ve kurbanlarını ihmal ettikleri dedikodu-

ları yayıldı. Huzursuzluk her yeri sardı ve bir gün şehrin tanınmış bir soylusu başrahibe çıktı.

"Gelecek şöleni ne zaman kutluyoruz?" diye sordu; "seyahat planlıyorum ve şölen için dönmek istiyorum. Ne kadar zaman var?"

Rahip utandı. Ay ve yıldızları görmeyeli çok olmuştu. "Bir gün bekle" dedi, "sana söyleyeceğim."

"Sağ ol" dedi adam, "yarın geleceğim."

Rahipler toplandı ve başkanları, "En son hangimiz yıldızların yolunu gözledi?" diye soruşturdu.

Hepsi susuyordu. Yanıt veren tek bir kişi olmadı. Çünkü hepsi Far-li-mas'ın masallarını dinliyordu.

"Aranızda yıldızların yolunu ve Ay'ın durumunu gözleyen kimse yok mu?"

Hepsi suskun oturdular, sonunda biri, çok yaşlı biri kalkıp konuştu, "Büyülendik" dedi. "Far-li-mas bizi büyüledi. Tekimiz bile şölenlerin ne zaman kutlanacağını söyleyemeyiz, ateşin ne zaman söndürüleceğini ve yeni ateşin ne zaman yakılacağını söyleyemeyiz."

Başrahip korkuya kapıldı. "Bu nasıl olur?" diye bağırdı. "Halka ne diyeceğim?"

Yaşlı rahip yanıt verdi: "Bu, Tanrı'nın isteği. Eğer Far-li-mas Tanrı tarafından gönderilmemişse Far-li-mas'ı öldürün. Çünkü o yaşadığı ve konuştuğu sürece her şey onu dinleyecek."

"Ama adama ne diyeceğim?" diye sordu başrahip.

Hepsi susuyordu. Ve topluluk sessizlik içinde dağıldı.

Başrahip, Sali'ye gitti. "O ilk gün bana söylediğin neydi?" dedi. Sali, "Tanrı'nın işi büyüktür, fakat en büyüğü gökteki yazısı değil, dünyadaki yaşamdır demiştim" diye yanıt verdi. "Siz benim sözümü doğru değil diye reddettiniz. Ama şimdi bugün söyleyin, yalan mı söyledim?"

Rahip, "Far-li-mas Tanrı'ya karşı geliyor, ölmeli" dedi.

Sali, "Far-li-mas kralın ölüm arkadaşı" diye yanıtladı.

Rahip, "Kralla konuşacağım" dedi.

Ve Sali, "Tanrı kardeşimin içinde. Ona ne düşündüğünü sor" diye yanıtladı.

Başrahip saraya yöneldi ve kralı, kardeşi Sali şimdi yanındayken, görmek istedi. Kralın karşısında göğsünü açtı, kendini yere attı ve dua etti: "Beni affet ey kral!"

Kral, "Yüreğindekileri söyle bana" dedi.

Başrahip, "Bana ölüm arkadaşın Far-li-mas'ı anlat" dedi.

Kral, ona "Tanrı bana önce yaklaşan ölüm gününü düşündürttü, korktum. Sonra Tanrı bana Far-li-mas'ı anımsattı. Far-li-mas bana doğudaki denizaşırı bir ülkeden armağan olarak gönderildi. Tanrı ilk düşünceyle benim kafamı karıştırdı, ikincisiyle ruhumu yeniden canlandırdı ve beni -bütün ötekilerle birlikte- mutlu kıldı. Far-li-mas'a güzel elbiseler verdim. Arkadaşlarım ona altın ve mücevher verdiler. Bunların çoğunu halka dağıttı. Far-li-mas zengin ve bunu hak ediyor, halk da benim gibi onu seviyor."

Başrahip, "Far-li-mas ölmeli" dedi, "Far-li-mas kurulu düzeni bozuyor."

Kral, "Ben ondan önce ölürüm" dedi.

Fakat rahip, "Bu konuda kararı Tanrı'nın iradesi verecek" dedi.

"Öyle olsun" dedi kral, "ve bütün halk bu konuda tanıklık edecek."

Rahip çıktı ve Sali, Akaf'la konuştu, "Ey kralım, ey kardeşim! Yolun sonu yakın. Ölüm arkadaşın yaşamının canlandırıcısı olacak. Fakat benim kaderimin yaşamak için ona gereksinimi var."

"Kardeşim Sali" dedi Akaf, "o zaman onu alabilirsin."

Haberciler şehri dolandılar ve her köşede Far-li-mas'ın o akşam herkesin önünde büyük meydanda konuşacağını söylediler. Meydanda saray ile rahiplerin binaları arasına örtüler, arkasına bir taht yerleştirildi ve akşam olunca her yerden gelen halk meydanı doldurdu. Binlerce kişi toplandı. Rahipler gelip yerlerini aldılar. Konuklar ve elçiler gelip oturdu. Sali kardeşinin, örtüler arkasındaki kralın yanına oturdu. Sonra Far-li-mas çağrıldı.

Far-li-mas geldi. Bütün adamları arkasındaydı, hepsi göz kamaştırıcı elbiseler giymişlerdi. Rahiplerin arkasına yerleştiler, Far-li-mas kralın önünde eğilip yerini aldı.

Başrahip kalktı. "Far-li-mas bizim kurulu düzenimizi bozdu" dedi. "Bu gece Tanrı'nın isteğiyle olup olmadığı anlaşılacak." Yerine oturdu.

Far-li-mas gözlerini Sali'den aldı, kalabalığa baktı, rahiplere göz attı ve kalktı. "Ben Tanrı'nın hizmetkârıyım" dedi. "İnsan kalbindeki bütün kötülüklerin Tanrı'ya hoş gelmediğine inanırım." "Bu gece" dedi Far-li-mas, "Tanrı kararını verecek." Sonra masalını anlatmaya başladı.

Sözleri önce bal gibi tatlıydı, sesi ilk yağmurun toprağa sızması gibi kalabalığı etkiliyordu. Dilinden misk veya buhurdan daha hoş bir koku yayılıyordu. Başı ışık gibi parlıyordu, karanlık gecede tek parlayan şey oydu. Ve masalı başlangıçta insanları uyanıkken mutlu kılan haşhaş gibiydi, sonra düş görenlerin haşhaşı gibi oldu. Sabaha doğru sesini yükseltti, fakat sözleri insanların yüreğinde yükselen Nil gibi kabardı. Bazıları için cennete giriyorlarmış gibi huzur vericiydi. Bazıları içinse ölüm meleği gibi korkutucu. Bazılarının ruhlarına neşe dolarken, ötekilerin yüreğine korku saldı. Ve şafak yaklaştıkça sesi daha da güçlendi. İnsanları daha çok titretti, kalabalık savaşta gibi birbirlerine karşı yüreklerini coşturdu, fırtınalı gecenin gökleri gibi herkeste birbirlerine karşı şimşekler çaktırdı. Kızgınlığın şimşekleri ve gazap gürlemeleri birbirine karıştı.

Ama güneş yükselip Far-li-mas masalını tamamlayınca hepsinin karışmış kafalarına dile getirilemez bir şaşkınlık doldu. Canlı kalanlar çevrelerine bakındıklarında gözleri rahiplere takıldı. Rahipler ölmüş yatıyorlardı.

Sali ayağa kalktı ve kendini örtüler ardındaki kralın önüne attı."Ey kralım" dedi, "Ey kardeşim! Akaf! Peçeni at; kendini halkına göster ve şimdi kurbanını sun, kendini! Çünkü bunlar Ölüm Meleği, Azrail tarafından Tanrı'nın emriyle yok edildiler."

Hizmetçiler tahtın çevresindeki örtüyü kaldırdılar ve Akaf ayağa kalktı. Napata halkının gördüğü ilk kraldı. Gençti ve doğan güneşin güzelliği kadar güzeldi.

Kalabalık neşeli çığlıklar attı. Beyaz bir at getirilerek kral üstüne bindirildi. Kız kardeşi solunda yürüyordu, sağında masalcı, tapınağa gittiler. Kral tapınaktaki kazmayı aldı ve kutsal yere üç çukur açtı. Far-li-mas bunlara üç tohum attı. Sonra kral kutsal yere iki çukur açtı ve Sali bunlara iki tohum attı. Hemen ve aynı anda beş tohum filizlendi. İnsanların gözleri önünde büyüdü ve

öğleye kadar beşinin ucundaki tohum da olgunlaştı. Kentin bütün mahallelerinde bütün babalar büyük boğaların ayaklarını kestiler. Kral tapınaktaki ateşi söndürdü ve kentteki bütün babalar kendi ocaklarındaki ateşi söndürdüler. Sali yeni bir ateş yaktı ve şehrin bütün genç bakireleri gelip bu ateşten aldılar. Ve o günden sonra Napata'da insan kurbanı olmadı.

Böylece Akaf, Tanrı yaşlandığında canını alana kadar yaşayan ilk Napatalı Nap oldu. Kral öldüğünde tahtına Far-li-mas geçti. Fakat böylece Napata kenti zenginliğinin sonuna ulaştı ve kentin sonu geldi. Çünkü Akaf'ın kurnaz ve iyi eğitilmiş prensi yurt dışına gitti, her ülkeden ve her kraldan ona armağanlarla birlikte akıllı adamlar gönderildi, öğütler istendi. Büyük tüccarlar onun başkentine yerleşti ve Napata ürünlerini dünyaya satmak için doğudaki denizlerden birçok gemi geldi. Madenleri altın ve bakır isteğini karşılamaya yetmiyordu. Ve yerine Far-li-mas geçince ülkenin zenginliği daha da arttı, doruğuna ulaştı. Far-li-mas'ın ünü bütün ülkelere yayıldı, batıdan doğudaki denizlere kadar ulaştı. Ve bu ünle insanların yüreği kıskançlıkla doldu, Far-li-mas ölünce komşu ülkeler anlaşmaları bozdular, Napata Krallığı'na savaş açtılar. Napata çöktü. Napata yıkıldı, imparatorluk parçalandı. Vahşiler ve barbarlar eline geçti. Altın ve bakır madenleri unutuldu, kentler yok oldu. O büyük günlerden hiçbir şey kalmadı. Yalnızca Far-li-mas'ın masallarının anısı; kendisiyle birlikte deniz ötesi ülkesinden doğudan getirdiği masalların anısı kaldı.

İşte, şimdi son çocuklarının Darfur'da yaşadığı Kaş ülkesinin yıkılışının öyküsü bu.[1]

2. ŞEHRAZAT'IN BİR GECESİ

Bu masalın kayıt ve yayımlanmasını devecilerin başkanından dinleyip yazmasına borçlu olduğumuz Leo Frebonius, Sicilyalı Diodorus Siculus'un, MÖ 60-57 yıllarında Mısır'ı ziyaret ettiğini ve *Tarihsel Kütüphane*'de Yukarı Nil'de o zaman Meroe-Napata olarak bilinen eyalette Nubien Kassitler arasında insan kurbanı

---

1 Leo Frobenius, *Mérchen aus Kordofan. Atlantis*, c. IV, Eugen Diederichs, *Jena*, 1923, s. 9-17.

ritüelinin bulunduğunu yazdığına dikkat çeker.[2] Rahipler krala haberci gönderir, Tanrıların kehanet aracılığıyla zamanın geldiğini kendilerine bildirdiğini iletir ve Diodorus'a göre krallar boş inançlar nedeniyle bu karara uyarlardı. Fakat Diodorus'un anlattığına göre, İskenderiye firavunu Ptolemaios II. Philadelphos (MÖ 309-246) döneminde gelenek, Ergamenes adlı Etiyopyalı bir monark tarafından kaldırıldı. Ergamenes Yunan eğitimi almıştı. Dinden çok felsefeye güvenerek tahta çıkmasına değecek bir cesaretle o zamana kadar korkulan Altın Tapınak'ın üstüne yürüdü, rahipleri kesti ve korkulu geçmişten gelen geleneğe son vererek her şeyi kendi anlayışına göre yeniden örgütledi.[3]

Araç-ben-Hassul'un öyküsü, Frobenius'un belirttiği gibi, yalnızca anlatım biçimiyle ve şaşırtıcı stiliyle değil, fakat konusuyla da *1001 Gece Masalları*'na benziyor. Hepimizin anımsayacağı gibi, bu masal derlemesinin çerçevesi, akıllı gelin Şehrazat'ın, büyüleyici masal anlatma yeteneğiyle hem kendisini hem de kendi kuşağından kızları ölümden kurtarmasının öyküsüdür. Aynı sanat aynı sorunu çözmektedir, fakat bu kez Şehrazat gibi akıllı ve bütün işlemin başlatıcısı olan genç, kızla birlikte kralı da kurtarmaktadır.

Arap *1001 Gece Masalları*'nın ana yapısının oluştuğu tarih MS sekiz, on dördüncü yüzyıllar arasıdır. Bazı bölümler on yedinci yüzyıl kadar geç bir dönemde oluşup derlenmiş görünmektedir.[4] Bu dönem dünyanın en büyüleyici mucize masallarını borçlu olduğumuz dönemdir. Çünkü tam da bu yüzyıllar, yani Ortaçağ boyunca, masal söyleme geleneği Arap ve Mısır kadar Avrupa, Hint ve İran saraylarına en belagatli biçimiyle yerleşmiştir. Yani Kaş'ın yıkılışı efsanesi gerçekten MÖ üçüncü yüzyılda Yunan hümanizminin Sudan Yukarı Nil'ine yayılıp insan kurbanı ritinin kaldırıldığı kaydedilen Ergamenes'in eyleminden temelleniyor olsa bile, olay MS onuncu yüzyıl biçim ve anlayışıyla anlatılmaktadır.

Peri masalları üstüne çalışmış hiç kimse yirminci yüzyıl masalcısı Araç-ben Hassul'un Ortaçağda yaşayan masal biçim ve sti-

---

2 Diodorus Siculus, *Bibliotheca historica* III. 5-6.

3 Frobenius, *Mérchen aus Kordofan*, s. 19.

4 Bkz. Joseph Campbell, "Editor's Introduction", *The Portable Arabian Nights*, The Viking Press, New York, 1952, s. 22, John Payne, *The Book of the Thousand Nights and One Night*, Londra, 1882-1884, c. IX, s. 261-392'den.

line tamamıyla sadık kalacağından kuşku duymaz. 1880'lerde batı İrlanda'da Jeremiah Curtin tarafından toplanan masalları[5] okuyup Standish H. O'Grady'nin Fianna ve İrlanda azizleriyle ilgili on beşinci yüzyıl İrlanda elyazmaları çevirileriyle[6] karşılaştırmak bunu kanıtlamaya yeter. Geleneksel masalcıların en küçük ayrıntıyı bile ezberinde tutma yeteneği Alman masallarını derlerken Grimm Kardeşlerin de dikkatini çekmiştir. "Geleneksel malzemenin kolayca bozulduğuna ve özensiz biçimde korunabildiğine, dolayısıyla uzun dönem yaşayamayacağına inanan bir kimse" diye yazmışlardı, "yaşlı masalcının nasıl daima öyküsüne sadık kaldığını, doğruluk konusunda nasıl titizlendiğini duymalıdır. Hiçbir yinelemede değişiklik yapmaz, bir hatasını fark etse hemen kendisi düzeltir. Eski yaşam biçimini sürdüren insanlar arasında kalıtımsal biçimlere bağlılık, değişiklik peşinde olan bizlerin sandığından fazladır."[7]

Dolayısıyla Kaş'ın yıkılması efsanesinin Şehrazat derlemeleri döneminden ve anlayışından kaynaklanması tamamıyla olasıdır. Fakat Şehrazat dönemi ne zamandır?

Onuncu yüzyıl Arap tarihçisi Ali Ebul Hasan el-Mesudi, "masalları ilk toplayan ve kitap yapan İranlılardır" diye yazıyor. "Araplar bunları çevirdiler ve eğitim görmüş olanlar onları benimsediler ve başka masalları da onlara benzettiler." Tarihçiye göre "ilk kitap *Hazâr Afsân* (Bin Romans)"dı ve biçimi bu anlayıştaydı. İran krallarından biri bir kadınla evlenip gece onunla yattıktan sonra sabah öldürtmeyi alışkanlık edinmişti. Adı Şehrazat olan bilge ve bilgili bir kızla evlendiğinde kız, ona masallar anlattı ve gecenin sonunda öyküyü, krala yaşamını bağışlattırıp ertesi gece sonunu merak edip anlattıracak biçimde bağladı. Böylece bin gece geçti. Bu sırada kral kızla yatıyordu ve kız, ona bir çocuk bağışladı ve oynadığı oyunu anlattı. Kızın zekâsı kralın hoşuna gitti, onu sevdi ve canını bağışladı.[8]

---

5 Jeremiah Curtin, *Myths and Folklore of Ireland,* Little, Brown and Company, Boston, 1890.

6 Standish H. O'Grady, *Silva Gadelica,* Williams and Norgate, Londra, 1892.

7 Joseph Campbell, "Folkloristic Commentary", *Grimm's Fairy Tales,* Pantheon Books, New York, 1944, s. 833, Johannes Bolte ve Georg Polivka, *Anmerkungan zu den Kinder-und Hausmērchen der Brüder Grimm,* Leipzig, 1912-1932, c. IV, s. 443-44'ten alıntı.

8 'Ali Abu-l Hasan ul'Mas'udi, *Marujudh-Dhahab* (Les Prairies d'or), C. Barbier de Maynard ve Pavet de Courteille, y. 9 c., Imprimerie Impériale, Paris, 1861-1877, c. 4, s. 89-90.

Arap *1001 Gece Masalları*'nın kaynağını, derlemenin Arap Suriye, Irak ve Mısır'daki katkılarla şimdiki büyüklüğüne ulaştığı kabul edilse bile, İran'a bağlamak gelenekleşmiştir. Fakat Frobenius, Sudan'da derlediği masallarla bu görüşe yeni ve çok ilginç bir hipotez getiriyor; İran ve Sudan masallarının türetildiği ortak bir kaynak vardır. Bu kaynak güney Arabistan, şaşırtıcı köle Farli-mas'ın Napatalı Nap'ın sarayına geldiği ülke olan Hadramut' tur, "doğu denizinin (Kızıl Deniz) ötesinde".

Frobenius, "Sudan masalımız daha eski bir kuşaktan mı?" diye sorar; "Hint, İran ve son Mısır değişiklikleriyle yontulmamış ve aşırı değiştirilmemiş bir dönemden mi?"[9]

Yani bu seçkin Sudan öyküsüyle, *1001 Gece Masalları*'nın, şimdi çöl olan bir ülkeden çıkmış aynı geleneğin iki türevi olduğunu mu söylemek durumundayız? Ortak alan kumlarına eski kentlerin gömülmüş olduğu bugün doğru olarak Arap çölü denilen eskiden verimli Arabistan olan ülke mi?

Kordofan masallarını toplayışını anlatan Frobenius şöyle yazar: "1915 yılında Kızıl Deniz boyunca yavaş yavaş ilerlerken Arap denizcilerle gevezelik ettim ve sorunumuzla ilgili birçok noktayı açıklayabilecek oldukça yaygın bir inanışı öğrendim. Konuştuğum kişiler, büyük güvenle ve üstüne basa basa *1001 Gece Masalları*'nın ilk Hadramut'ta anlatıldığını ve oradan dünyaya yayıldığını söylediler. Özellikle üstünde durdukları Denizci Sinbad masalıydı."[10]

Bu iki geleneğin ilişkisi –bildiğim kadarıyla– şimdiye kadar çözüme kavuşturulmadı. Bu konudan ikinci, fakat hiç de daha az etkileyici olmayan bir sorun daha çıkıyor. Bunun yanıtını artık ayrıntılarıyla verebiliyoruz. Bunu da öneren Frobenius'tu. Bu, Sudan geceleri macerasının olası tarihsel veya tarihöncesi altyapısıdır. Öykünün basitçe uydurma olmayıp gerçek tarihsel koşulların daha sonraki masal geleneğine yansımış olması olanağı yok mu?

Diodorus'un metni bu olasılığı ortaya koyuyor. Sir James G. Frazer'in on iki ciltlik anıtsal eseri *Altın Dal*'da toplanan geniş malzeme de, Eski Dünya'da, tam buradaki gibi, anaerkil soy yoluyla kral kurbanı ritüelinin bulunduğunun kanıtlarını vermiştir.

---

9 Frobenius, *Mérchen aus Kordofan*, s. 22.
10 *Age*, s. 20-21.

Beyaz Nil'in Sulukları arasında (şimdi tam masalımızın söz konusu ettiği bölgede yaşayan halk) krallarını öldürme geleneği, Frazer'e göre daha birkaç yıl öncesine kadar yaşıyordu. Frazer, C.G. Seligman'ın araştırmalarından alıntı yaparak "krala kaderini şeflerin bildirdiği, sonra kralın bu olay için özel olarak yapılan bir kulübede boğulduğu yazılmıştır" demektedir.[11] Daha sonra 1926'da eski kralların kaderleri ve sarayları ile ilgili yeni veriler Sir Leonard Woolley'in eski Sümer'in Ay Tanrısı kenti Ur'daki kraliyet mezarları denilen kazılarında ortaya çıkarılmıştır. Bu acı yüzlü keşif daha sonraki bir bölümde anlatılacak. Yani bildiklerimize dayanarak, büyük bir güvenle, hiyeratik şehir devletlerinin en eski döneminde kral ve maiyetinin ritüel olarak Ay'ın yıldızlarla ilişkisine göre belirlenen bir zaman içinde öldürüldüğünü söyleyebiliriz ve Kaş efsanemiz de dolayısıyla geçmişin derinliklerinden gelen, romantik biçimde sonraki masalcıların sanatına yansıyan bir yankıdır.

3. KRAL VE VESTA* ATEŞİNİN BAKİRESİ

Vesta bakiresi Sali'nin –*1001 Gece*'nin Şehrazat'ının ilişkisi gibi– arkaik kral kurbanı arasındaki özgün ürpertici ilişkisinin anlamı, son zamanlara kadar Sudan'da geleneksel olarak uygulanan kraliyet ritüelleri üstünde odaklaştığımızda ortaya çıkıyor.

Suluklar arasında Tanrı'nın (Nyakang diyorlar) isteğini bilen tek grup olan rahipler, kralın yedi yıllık dönemin sonunda veya hasat ve sürülerin zenginliğinde bir düşüş varsa bundan da önce öldürülmesini sağlıyorlardı. Kral kutsal olduğundan onu ancak soylular görebilirdi. Çocukları bile yaşadığı yere giremezdi. Çevresi soylularla sarılmış ortaya çıktığında tellallar halkı evlerine sokardı. Ölüm zamanı geldiğinde başrahip soyluların en üstünlerine ve onlar da sınıflarının toplanan üyelerine bunu bildirir ve sessizlik içinde elinin bir hareketiyle onlara durumu anlatırdı. Gizin, Ay'ın son ve çeyrek olduğu karanlık gecelerden birinde, ilk yağmurdan önceki dönemde ve ilk tohumlar atılmadan önce tamamlanması gerekirdi. İşlem soyluların başı tarafından yerine geti-

---

[11] Sir James George Frazer, *The Goldon Bough*, The Macmillan Company, New York, 1922, s. 267.

* Vesta: Roma mitolojisinde ocak tanrıçası (ç.n.).

rilirdi, başka hiç kimse duymaz, bilmez veya hakkında konuşamazdı. Ve ağlayıp üzülme olmaması gerekiyordu. Kral boğulur ve canlı bir bakireyle birlikte gömülürdü. Bu gövdeler çürüdüğünde kemikleri bir boğanın derisinde toplanırdı. Bir yıl sonra yeni kral atanır ve halefinin mezarında yüzlerce sığır boğazlanırdı.[12]

Bu tür eski gelenekler, yalnızca Yukarı Nil'deki halklar tarafından değil, Sudan'ın öteki bölgelerinde, Mozambik, Angola ve Zimbabve'de de biliniyor. Hindistan ve Endonezya'da da bu ritler bilinmektedir. Gerçekten kutsal bir kralın öldürülmesinin en canlı kaydı Duarte Barbosa'nın *On Altıncı Yüzyıl Başında Doğu Afrika Sahilleri ve Malabar'ın Anlatımı*'ndadır.

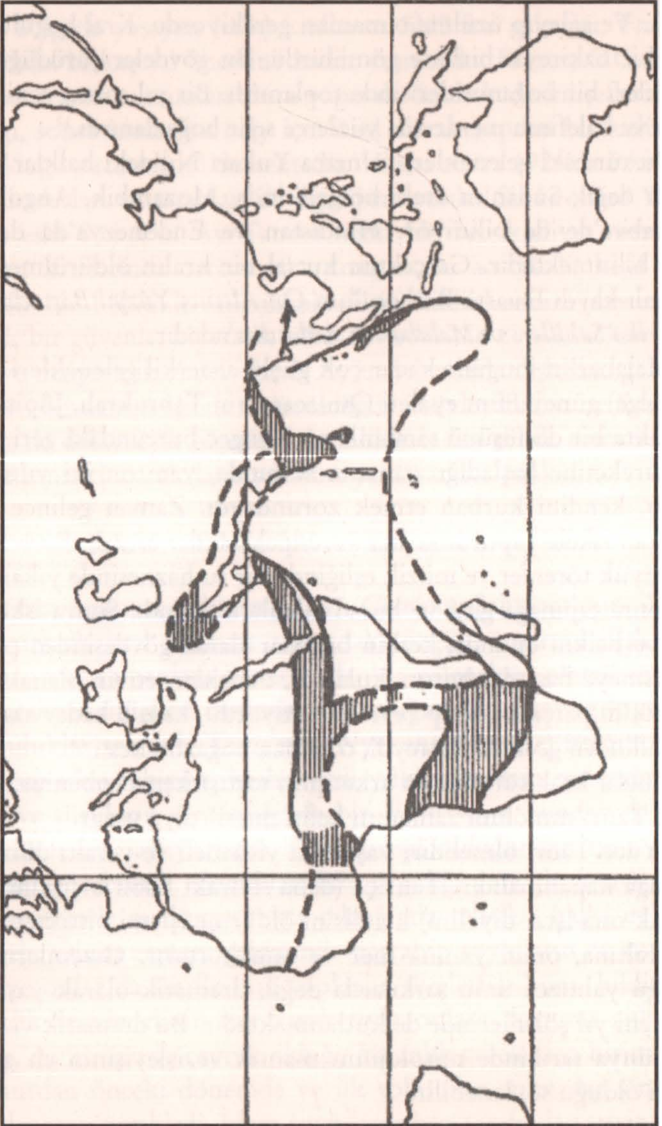
Malabar'ın (bugüne kadar çok güçlü anaerkil gelenekleri olan bir bölge) güney Hint eyaleti Quilacare'nin Tanrı kralı, Jüpiter'in zodyakta bir dönüşünü tamamlayıp Yengeç burcundaki geri dönme hareketine başladığı zamanın sonunda, yani on iki yılın sonunda, kendini kurban etmek zorundaydı. Zaman gelince kral ahşaptan iskele yaptırdı ve her yere ipek askılar astırdı. Ritüel olarak büyük törenler ve müzik eşliğinde bir su haznesinde yıkandıktan sonra tapınağa gitti ve burada ilahlara tapındı. Sonra iskeleye çıktı ve halkın önünde, keskin bıçaklar alarak gövdesinden parçalar kesmeye başladı –burun, kulaklar, dudaklar, etinin olanak verdiği bütün parçalar; kesip çevresine atıyordu, kanı o kadar akmıştı ki kendinden geçmek üzereydi, o zaman boğazını kesti.[13]

Kutsal kral kurbanının arketipini tartışırken Frobenius, "ana motif Tanrı'nın ölüm zamanını belirlemesi" diye yazar.

"Yüce Tanrı ölmelidir; yaşamını yitirmeli ve yeraltı dünyasına, dağa kapanmalıdır. Tanrıça (daha sonraki Babil biçimini kullanarak ona İştar diyelim) kendisini öldürme işlemi bittikten sonra yeraltına, onun yanına iner ve onu kurtarır. Gizemlerin en büyüğü yalnızca ünlü şarkılarda değil, dramatik olarak yaşadığı eski yeni yıl şölenlerinde de kutlanmaktadır. Bu dramatik varoluşun dünya tarihinde mitolojinin mantık ve işleyişinin en güçlü ifadesi olduğu söylenebilir.

---

12 Frobenius, *Monumenta Africana*, s. 318-22.
13 Duarte Barbosa, *Description of the Coasts of East Africa and Malabar in the Beginnings of the Sixteenth Century*, The Hakluyt Society, Londra, 1866, s. 172; Frazer, *age*, s. 274-75'ten alıntı.

Kral-öldürme ritüelinin yayılımı. Frobenius'tan.

Bütün fikir, dahası, toplumsal kurumların tekabül eden örgütlenişinde görülebilir. En iyi korunmuş kalıntılar ve yankılar Afrika'da bulunabiliyor. Gerçekten Güney Afrika'nın "Eritre" bölgesinde (Mozambik, Angola, Zimbabve) bu fikir eylem olarak bugüne kadar yaşıyor. Burada ulu baş tanrıyı temsil eden kralın adı bile 'Ay'dır; ikinci karısı Ay'ın sevgilisi Venüs gezegenidir. Ve Tanrı'nın ölüm zamanı geldiğinde kral ve Venüs eşi boğulurlar. Cesetleri bir dağdaki mezar-mağaraya götürülür. Orada "yeniden" veya yeni göksel küreler olarak dirilirler. Bu, hiç kuşkusuz, mitolojik ve ritüel bağlamın en eski biçimini temsil ediyor olmalıdır. Eski Babil'de bile yeni yıl şöleninde kral yalnızca soyulup, aşağılanıp dövülürken, pazar yerinde yerine geçen biri, boynuna geçirilen ilmek sıkılarak bütün törensel ihtişamıyla öldürüldüğüne göre bunun zayıflamış bir biçimi vardır..."

Frobenius, "öyle görünüyor ki bu fikir ve gelenekler öbeği Hazar Denizi ile İran Körfezi arasında bir yerden kaynaklanır ve buradan güneydoğuya, Dravid kültür sahası Hindistan'ına ve güneybatıya Güney Arabistan'dan Doğu Afrika'ya yayılmış" önerisinde bulunuyor.[14]

Kralın ölüm-kardeşi Sali ile düğün gecesi ölecek olan kral gelini Şehrazat masallarının bulanık, karanlık geçmişin yankıları olduğuna, masal dünyasının bulanık ve karanlık olmayan anıları olduğuna inanmamız için yeteri kadar neden var. Ve kral kaderine hükmeden rahipler kurulunun diktatörlüğüne tabi bir kralın başında bulunduğu ilkel kabile söz konusu olduğunda, bu kültürün gerçekte ilkel olmayıp gerilmiş olduğunu düşünmek de doğru olacak. Düzeltme fikri (Platon'un daha önce alıntılanan sözleriyle), "kafasının içinde doğumda karışan düzenini dünyanın uyum ve dönüşümlerini öğrenerek düzeltmelidir" ve böylece "Tanrıların şu anda ve gelecek yaşamda insanlık için hazırladığı en iyi yaşama kavuşabilir" anlayışıyla son bölümün sonuç bölümünde değerlendirdiğimiz hiyeratik şehir devletinin merkezinde yer alan düşünceden türetilmiş olmalıdır.

---

14 Leo Frobenius. *Schicksalskunde im Sinne des Kulturwerdens*, R. Voigtlanders Verlag, Leipzig, 1932, s. 127.

Ritüel insan kurbanının tartışılması gereken daha derin bir tabakası daha vardır. Bu, krallar ve göklerle değil, basit köylüler ve gıdaları olan bitkilerle ilgili; tropik bahçelerin uzak kültür bölgelerine ait. Ve bu, gerçekten ilkel olabilir. Fakat bu ta-bakaya inmeden önce Vesta bakiresi Sali'nin de adandığı yeni ateş yakılması ritüeli üzerinde biraz duralım.

Sayısız Afrika kabilesinde (örnek olarak Mundang, Hausa, Gvari, Hupeler Sudan'da, Yorubalar Nijerya'da ve güneyde Ruanda, Vesegue, Vadoe, Vavemba, Valumbve, Vahemba, Lunda, Kanioka, Bangala ve Biheler) son zamanlara kadar uygulanan ve anımsanan ritler karşılaştırıldığında, kral öldüğünde bütün tapınaklarda bütün ateşlerin söndürüldüğü ve yönetimsiz dönem sırasında, kralın ölümü ve selefinin yerine geçmesi arasında geçen zaman içinde kutsal ateş olmadığı ortaya çıkmaktadır. İkinci ateş ritüel olarak ergin erkek ve kız tarafından yakılmaktadır. Bunlar yeni kral, hanedan ve bütün halk önünde tamamıyla çıplak görünmek zorundadırlar. Ellerinde ateş-çubukları vardır, biri erkek (kıvrımlı sopa), öteki dişi (dip) olarak bilinir. İki genç yeni ateşi yakar ve sonra öteki, simgesel olarak ona benzeyen eylem olan ilk cinsel birleşmelerini yerine getirirler. Bundan sonra hemen hazırlanmış olan çukura atılır ve onların çığlıklarını bastırmak için bağırtılar koparılırken canlı canlı gömülürler.[15]

Böylece Ölüm Kralın, Büyük Şef Ölümün ülkesine giriyoruz.

---

[15] Leo Frobenius, *Monumenta Terrarum: Der Geist über den Erdteilen. Erlebte Erdteile*, Bd. VII, Forschungs-institut für Kulturmorpologie, Frankfurt am Main, 1929, 392-94, başkalarıyla birlikte E. Pechuël-Lösche, *Volkskunde von Loango*, Strecker und Schröder, Stuttgart, 1907, s. 155-92'den alıntı yapar, burada da O. Dapper, *Beschreibung von Afrika* (1668) ve the Abbot Proyart'tan (1776) alıntı yapılmıştır.

V. BÖLÜM

Aşk-Ölüm Ritüeli

1. BAKİRENİN AŞAĞI İNİŞİ VE ÇIKIŞI

Vesta ateşinin genç çiftine kapsam olarak benzeyen, çok daha ilkel bir mitoloji bağlamında işlev gören bir rit, Doğu Afrika'dan ve Sudan'dan yedi ya da sekiz mil uzakta Hint Okyanusunun öteki kıyısında, Hollanda Yeni Ginesindeki Marindanimler arasında bulunmaktadır. İsviçreli etnolog Paul Wirz, kafatası avcısı yamyam kabilenin mitos ve gelenekleriyle ilgili iki ciltlik bir çalışma yapmıştır.[1] Tanrılarının (Demalar) törenlerinde şaşırtıcı kıyafetlerle ortaya çıkarak "dünyanın başlangıcında geçen" yaratıcı olayları nasıl tekrar (daha doğrusu "tekrar" değil, çünkü "tören zamanı" zaman yok olur ve "o zaman", "şimdi" olur) yarattığını anlatır. Ritler yorulmak bilmez birçok ses eşliğinde, yarılmış kütükten davullar ve Demaların kendi sesi olan çurungaların vızıldamaları arasında Demaların topraktan çıkmasıyla gerçekleşir. Törenler günlerce ve gecelerce sürer, köylüleri biyolojik olmasa da, sayısız başı, gözü, sesi ve toprağı döven ayağı olan canlı ruhla kaynaştırır; ruh onları geçici olanlardan çekip çıkarıp yer ve zaman bilinmeyen, olmayan, şimdi ve burada olan mitolojik zamana götürür.

---

1 Paul Wirz, *Die Marind-anim von Hollandusch Süd-Neu-Guines*, L. Friedrichsen and Company, Hamburg, c. I, 1922, c. II, 1925.

Öykümüzün özellikle önemli anı, erkek çocukların erginlenme ritlerinin tamamlandığı andır. Günlerce süren cinsel âlemle sona erer, ritleri yeni tamamlanmışlar dışında herkes herkesle serbestçe birleşir, mitolojik danslar, davullar ve çurungaların gürültüsü hiç kesilmez. Son gece hoş bir genç kız, boyanmış, yağlanmış ve törensel giysileri içinde dans alanına getirilir, ağır kütüklerden yapılan platformun altına yatırılır. Yeni erginler şölenin orta yerinde onunla sırayla yatarlar ve son yatan genç kıza sarılmışken kütüklerin destekleri çekilir, platform davulların gürültüsü içinde çöker. Uğursuz baykuş uçar ve ölen kız ile erkek kütüklerin altından çıkartılır, kesilir, kızartılıp yenilir.[2]

Böyle acımasız bir oyunun mantığı ne olabilir? Yok edilen bu kız ile erkek kimdir? Ekvator köylerinin insan yenilen bahçelerinde çok yaygın olan bu tür ritlerin temelinde ne vardır?

Frankfurt'tan Profesör Adolf Jensen'in işaret ettiği gibi, Leo Frobenius kültürlerarası geçerliliği olan kuramını ilk kez 1895-97'de açıklamıştır; bu ritler bitki dünyasında ölüm ve yaşam modelinin esinlediği mitolojik hareketlerin kalıntılarıdır. Tropik Afrika ve Amerika'da hâlâ yaşayan tarihöncesi kültür tabakasının temel kutsallığıdırlar. Hindistan, Endonezya ve Okyanusya'ya da yayılmaktadır. Birbirinden kopuk bu alanların gösterdiği birlik halen aydınlanmamıştır, nasıl olabildiğini tanımlamak da kolay değildir. Tapir adlı hayvanın hem Malaya bölgesinde hem de Güney ve Orta Amerika'da bulunması, başka hiçbir yerde bulunmayışını da açıklamak kolay değildi. Fakat Miyosen, Pliosen ve Pleistosen dönemlerine ait fosilleri Avrupa, Çin, ABD'de bulunmuştur ve hayvanın yayılımının tarihini kurgulamak olanağı doğmuştur. Bu fosiller bulunmadan önce hiçbir biyolog Yeni ve Eski Dünya tapirlerinin evriminin koşut çizgilerle bağımsız gelişim gösterdiğini önermeyi düşünmemişti. Yani karşılaştırmalı mitoloji konusunda da, bütün malzeme toplanıp tam açıklama sağlanmadan "bilimsel" sonuçlar formülleştirilmemelidir.

Tarihöncesi insan yiyen bitki toplumlarının kültür tabakasını temsil eden toplumlar, çağımızda tropikal cangıl bölgelerinde ya-

---

[2] *Age*, c. II, s. 404.

şamaktadırlar. Doğal bitki bolluğunun uygun gıda deposu sağladığı yerlere göre dağınık nüfus yapısı gösterirler. Hindistancevizi, sagu palmiyesi özü, muz ve öteki meyveler ve Kaliforniya'da çeşitli meşe palamudu türleri bulunur. Ayrıca yumru köklülerden yam, taro ve tatlı patates genellikle ritüelleşmiş ürünlerdir (pirinç ve tahıl daha sonraki bir tabakaya aittir). Mimari genellikle gelişmiştir, çoğunlukla uzun evler söz konusudur, bazen dev yapılara rastlanır (iki yüz metreden uzun yapılar), bütün toplum –çoğunlukla yüz kişi civarında– bunların içinde yaşar. Bambunun yeri çok önemlidir ve değişik biçimlerde kullanılır. Evcilleştirilen hayvanlar arasında köpek, bazı kümes hayvanları (Amerika'da hindi) ve çoğunlukla domuz (Melanezya ve Endonezya'nın her yerinde) veya keçi (Afrika'da) görülür. Metal işçiliği, dokumacılık ve çömlekçilik genellikle bilinmez. Oysa bu eşyaların dışarıdan alımı yaygın ve pahalıdır. Ve siyasal olarak büyük konfederasyonlar, krallar, profesyonel rahipler veya belirgin emek farklılaşması (elbette cinsel farklılaşma dışında) görülmez. Köy, toplumsal kült olarak kabile örgütünden daha yukarıdadır.

Bu özel yaşam ve düşünce biçiminin gelişiminin tarihöncesi dönemini kesinlikle belirlemek olanağı yok. Arkeolojik yanıtlar belirsizdir ve son zamana kadar üstünde fazla çalışılmamıştır. Karakteristik eşyalar son derece dayanıksız malzemeden yapılmıştır: bambu, pandanus yaprakları, kabuk ve kemik, tüy, palmiye yaprakları ve gövdeleri, saz ve dövülmüş kabuklar... Üstelik bölgenin büyük bölümü, en azından yarım milyon yıldır insana ev olmuştur: Pithekantropus erektusun kemikleri (MÖ y. 400.000) Cava'da ve Afrika'da bulunmuştur, daha eski kalıntılara da fazlasıyla rastlanmaktadır. Bölgenin kültürel yaşamı, gerçekten, geçici kuzeyin kalıcı taş ve metal eşyalarının tersine, geçici eşyalarla süreklilik göstermektedir. Formlar kültür dünyasında yaşarlar, ortaya çıktıkları malzemede değil, fakat kalıcılık gösteren malzeme taş ve metal dünyasıdır. Dolayısıyla bu ilkel bahçıvanlığın belirtileri tarihöncesi kökenlerine ait muamma, bizim görece çok daha kesin belirleyebildiğimiz Paleolitik, Mezolitik ve Neolitik çağlarımızla esnek de olsa ilişkilendirilebilir. Jensen bu kültüre ilk Neolitik veya bir adım daha geriye giderek Mezolitik denilebileceğini

söyler. Eğer bu görüş doğruysa, burada Yakındoğu'nun Proto-Neolitik köylerinden zaman olarak çok uzak olmayan bir kültürle karşı karşıyayız demektir.

Profesör Jensen'in kanibalist kültür tabakasına ait olarak verdiğimiz ilk örneği, Batı Seram keşif gezisi sırasında (Yeni Gine'nin batısındaki ilk en büyük ada) keşfedildi. Bu örnek, Hainuwele adlı kızın öyküsü ve adının anlamı 'hindistancevizi yaprağı'dır. Kız, Batı Seramlıların en fazla saygı duydukları üç bakire Dema'dan biri. Mitos şöyle:

"Başlangıçta Nunusaku Dağı'nda muz kabuklarından dokuz insan ailesi çıktı. Bu aileler Ahiolo ve Varoloin arasındaki cangıllarda 'Dokuz Dans Alanı' olarak bilinen yerde, Batı Seram'da yerleştiler.

Aralarında adı Ameta, 'karanlık, kara, gece' olan bir erkek vardı. Evli değildi, çocukları da yoktu. Bir gün köpeğiyle ava gitti. Bir süre sonra köpek bir domuzun kokusunu alıp peşinden koştu. Domuz bir göle kadar kaçıp suya atladı, köpek kıyıda kaldı. Domuz yüzerken yoruldu ve boğuldu. Fakat o sırada gelen adam onu kurtardı. Domuzun dişinde hindistancevizi buldu. O zamana kadar dünyada hindistancevizi ağacı yoktu.

Kulübesine dönen Ameta cevizi masaya koydu ve üstünü, yılan deseni olan bir örtüyle örttü. Sonra uykuya daldı. Gece ona bir insan göründü ve dedi ki: 'Masanın üstüne koyup örttüğün hindistancevizini toprağa dikmelisin, yoksa büyümez.' Böylece Ameta ertesi gün bitkiyi dikti ve üç gün içinde ağaç uzadı. Üç gün daha geçince tomurcuklar açtı. Tomurcukları kesmek için ağaca çıktı, kendisine içki hazırlamak istiyordu, fakat onları keserken parmağını kesti ve kanı bir yaprağa damladı. Parmağını sarmak için eve gitti ve üç gün sonra ağaca baktığında kan damlayan yaprağın kesilen tomurcukla birleştiği yerde birinin yüzü olduğunu gördü. Üç gün sonra orada birinin gövdesi vardı ve üç gün sonra dönüp baktığında kan damlasından küçük bir kız oluştuğunu gördü. O gece düşünde aynı kişiyi gördü. Ona: 'Yılan desenli örtünü al ve hindistancevizi ağacındaki kızı dikkatlice sarıp getir' dedi.

Ertesi sabah Ameta örtüsüyle ağaca gitti, ağaca çıktı ve küçük kızı dikkatle sardı. Dikkatle indi, onu evine taşıdı ve ona Hainu-

wele adını verdi. Kız çabuk büyüdü ve üç günde gelinlik kız oldu. Fakat normal bir insan değildi. Doğanın gereklerine uyarak dışarı çıktığında dışkısı çini tabak ve çanlara kadar değerli her şeyi içeriyordu. Böylece babası çok zengin oldu.

O sırada Dokuz Dans Alanı'nda büyük Maro Dansı yapılacaktı. Dans tam dokuz gece sürecek, insanlığın dokuz ailesi katılacaktı. Erkekler Maro dansı yaparken kadınlar ortada oturur ve oradan erkeklere betel* cevizi yetiştirirler. Erkekler dans ederken dokuz katlı bir spiral oluştururlardı. Hainuwele bu Maro şöleninde ortada oturdu ve erkeklere betel cevizi verdi. Şafakta tören bitince herkes uykuya daldı.

İkinci gece insanlığın dokuz ailesi ikinci alanda toplandı, çünkü Maro kutlamaları her gece başka alanda yapılırdı. Ve gene dansçılara betel cevizi vermek için merkezde oturan Hainuwele'ydi. Fakat ondan betel cevizi istediklerinde onun yerine meyve verdi. Tören böylece şafağa kadar sürdü ve herkes uykuya daldı.

Ertesi gece dans üçüncü meydanda yapılıyordu Hainuwele gene ortadaydı ve bu kez herkese güzel Çin porseleni tabaklar veriyordu. Dördüncü gece daha büyük tabaklar, beşinci gece çalı bıçakları, altıncı gece güzel betel işlemeli bakır kutular, yedinci gece altın küpeler ve sekizinci gece muhteşem çanlar verdi. Böylece verdiklerinin değeri her gece, dokuzuncu geceye kadar arttı ve insanlar kızın gizemli olduğunu düşündüler. Bir araya gelip konuyu tartıştılar.

Hainuwele'nin böyle değerli eşyalar dağıtabilmesini kıskandılar ve onu öldürmeye karar verdiler. Böylece kız dokuzuncu gece gene dans meydanının ortasına oturtuldu ve betel cevizleri verebilmesi için erkekler derin bir çukur kazdılar. Dokuz katlı insan spiralinin en ortasında Lesiela ailesi dans ediyordu ve dans edip dönerken Hainuwele kızı itip çukura attılar. Üç sesli Maro şarkısının müziği kızın çığlıklarını bastırdı. Çabucak kızın üstünü toprakla kapattılar ve dansçılar ayaklarıyla toprağı bastırdılar. Şafağa kadar dans ettiler ve şölen bitince herkes kulübesine döndü.

* Hindistan ve güneydoğusundaki bölgelerde yetişen karabibergillerden tırmanıcı ağaç (ç.n.).

Fakat Maro şöleni bitip Hainuwele dönmeyince, babası kızın öldürüldüğünü anladı. Kehanet için kullanılan bir çalının dokuz dalıyla evinde Maro dansının dokuz dairesini yaptı. Böylece Hainuwele'nin dans alanında öldürüldüğünü anladı. Hindistancevizi yaprağından dokuz lif alarak bunlarla dans yerine gitti, bunları peş peşe toprağa soktu ve dokuzuncusu en içerideki daireye geldi. Dokuzuncusunu toprağa sokup çıkarınca üstünde Hainuwele'nin saç ve kanını gördü. Toprağı kazıp cesedi çıkardı, kızı parçaladı, bütün dans alanına gömdü; yalnızca iki kolu bakire Satene'ye, Batı Seram'ın ikinci en büyük Dema-bakiresine götürdü. Satene, insanlık yaratılırken, herkesin olgun muzdan çıkmış olmasına karşın, ham muzdan çıkmıştı ve şimdi hepsinin yöneticisi oydu. Fakat bu sırada Hainuwele'nin gömülen parçaları çoktan dünya yüzünde görülmemiş şeylere dönmüşlerdi. Öncelikle o zamandan beri insanların baş gıdası olan yumrulu bitkilere.

Ameta, insanoğluna lanetler yağdırdı ve bakire Satene de kızı öldürdükleri için insanlara çok kızgındı. Dans alanlarından birinde, dokuz katlı spiralden oluşan dansta insanların oluşturduğuna benzeyen bir kapı yaptı ve kapının içinde kocaman bir kütüğün üstüne çıktı. Sonra insanları çağırarak onlara, 'Onu öldürdüğünüz için artık burada yaşamak istemiyorum, bugün gidiyorum. Şimdi hepiniz bu kapıdan geçip yanıma gelmeye çalışın. Başaranlar insan olarak kalacak, başaramayanlar başka şey olacak' dedi.

Spiral kapıdan geçmeye çalıştılar, fakat hepsi geçmeyi başaramadı. Başaramayanlar ya hayvan ya ruh oldular. Domuzlar, geyikler, kuşlar, balıklar ve dünyayı dolduran birçok ruh böyle yaratıldı. Bundan önce yalnızca insanlar vardı. Satene'nin yanına gitmeyi başaranlardan bazıları kütüğün soluna, bazıları sağına ulaştı, her biri geçerken Satene, ona Hainuwele'nin kollarından biriyle vuruyordu. Sola gidenler beş, sağa gidenler dokuz bambu dalının üstünden atlamak zorunda kalıyorlardı. Ve bu insanlardan Beşçiler ve Dokuzcular diye bilinen kabileler türedi. Satene onlara: 'Ben bugün gidiyorum ve beni artık dünyada göremeyeceksiniz' dedi. 'Ancak öldüğünüz zaman beni tekrar göreceksiniz. Bunun için çok zor bir seyahati becerip tamamlamanız gerekecek.'

Bunları söyleyerek dünyadan kayboldu. Şimdi ölüler dağında oturuyor, Batı Seram'ın güneyinde ve ona gitmeyi arzulayan ölmek zorunda. Onun oturduğu dağa ulaşmak için sekiz başka dağı daha aşmak gerekir ve o günden beri dünyada yalnızca insanlar değil hayvanlar ve ruhlar da var. Ve insanlar da Beşçiler ve Dokuzcular olarak iki kabileye bölündü."[3]

Bununla ilgili bir mitos güneş-adam Tuwale'nin evlenmek istediği kutsal bakire Rabia'nın ölümünden sonraki haliyle ilgilidir. Anababası gelin yatağına, kızın yerine ölü domuz koyunca Tuwale çok kızmış, kızı geri isterken gösterdiği şiddetle onu ağaç köklerinin yanına, toprağa sokmuştur. İnsanlar onu kurtarmak için boşuna uğraşmışlar, daha derine batmasına engel olamamışlardı. Boğazına kadar batan kız, annesine seslenip "Bunu güneş-adam Tuwale yapmıştır. Bir domuz kes ve şölen ver. Çünkü ben ölüyorum. Ama üç gün, akşam olunca göğe bak, ben orada ışık verip parlayacağım" der, Ay-kız Rabia'nın ölüm şölenini başlatması böyle olmuştur. Akrabaları domuz kesip üç gün ölüm şölenini kutlayınca ilk kez doğudan yükselen ay görünmüştür.[4]

2. MİTOLOJİK OLAY

İlkel-köy mitolojisinin önde gelen konusu dünyada ölümün başlaması ve özellikle cinayetle başlamasıdır. İkinci ana fikir, insanın beslendiği bitkilerin bu ölümden türemesidir. Dünya ölümle beslenir: Bu imgede dramatik olarak açığa vurulan budur. Ayrıca, bu kültür çevresindeki öteki mitos ve mitolojik parçalardan öğrendiğimize göre cinsel organların ölümün ortaya çıkışıyla göründükleri kabul edilir. Ölüm olmasaydı üreme felaket olurdu; aynı ölümün üreme olmadan olacağı gibi.

Öyleyse ölüm ve cinsiyetin tek varoluş biçiminin çeşitli yönleri olarak birbirine bağlı olduğunu ve öldürmenin –öldürme ve yeme– bu varoluşu sürdürmek için zorunlu olduğunu söyleyebiliriz. Dünyadaki bütün insanlar ve onlar gibi bütün hayvanlar, balıklar, kuşların varoluşu buna bağlıdır. Bu, ölümün yaşayanlara

---

[3] Jensen, *age*, s. 34-38.
[4] Bir önceki *age*, s. 39.

yaşam verdiği düşüncesinin duygusal olarak derinden etkileyiciliği, ilk bahçe köylerini oluşturan yapı çerçevesindeki ritlerin temel dürtüsüdür.

Profesör Jansen'in gözlemlediği gibi, "Öldürme hayvan ve insanların yaşam biçimlerinde önemli bir yer tutar. Yaşamak için her insan öldürmek zorundadır. Hayvanları öldürürler ve incelediğimiz kültürde bitki hasadı da, doğru biçimde, öldürmek olarak kabul edilmiştir..."

"Bu kültürde", der Jansen, "Öldürmek savaşçı erkek ruhunda olduğu gibi kahramanca bir eylem değildir. Kafatası avcılığının bütün ayrıntıları bunun aksini söyler. Gerçekten, eğer kafatası avcılarının eylemleri kahramanlık ölçüleriyle değerlendirilseydi bunlara korkak dememiz gerekirdi. Öte yandan kutsal ay-kişinin mitolojik ilk cinayeti de kültün ölümünde tekrarlanan –ister köyün törenlerinde ister kafatası avlarında olsun– 'cinayet' de ceza gerektiren bir suç oluştururlar. Aynı Kabil'in Habil'i öldürmesinde olduğu gibi. İlk cinayetin insan yaşamının başlangıcında tam bir dönüşüm yarattığı ve mitoslarda bunun suç ve ceza terimleriyle ifade edildiği açıktır: çünkü psikolojik olarak suç duygusu öldürme eyleminden ayrılamaz, aynı doğurmada olduğu gibi. Eylemin tekrarlanmasının insanoğlu için kutsal bir zorunluluk olması bunun sözcüğün tam anlamıyla cinayet olarak adlandırılmasına gene de engel olur. Suç ve kahramanlık episodlarının bazılarında görünürler, fakat temel içeriğin özünü oluşturmazlar –yoksa çok daha birincil olmaları gerekirdi. En yakın benzerlik, benim görüşüme göre (diye önerir) av hayvanlarının dünyasında bulunabilir. Hayvanların öldürülüşünü cinayet veya kahramanlık olarak görmüyoruz; bu, yalnızca doğanın temel yasasıdır. Ve insanların gizli derneklerinde ve erginlenme ritlerindeki törenlerde, Batı Seram halkının kafatası ritüelini bir av kuşundan öğrendiklerini ifade etmeleri gibi, av hayvanlarının avcısına benzeyen bir yön bu koşutluğu gerçek olarak ortaya koyar.

Bütün bunlar, yalnızca öldürmenin psikolojik yönü açısından soruna dokunmaktadır. Bu kültürel çevrede öldürme, yerel dünya görüşünde çok önemli bir konumda olmalıdır; bu insanların bitki dünyasına el atmalarıyla özel olarak ilgilenmek gerekir. Bu-

rada insanoğluna, bir bakıma yeni bir aydınlanma alanı sunulmuştu. Çünkü bitkiler meyveleri toplanarak sürekli öldürülüyordu; fakat ölüm yeni yaşamla olağandışı bir çabuklukla telafi ediliyordu. Böylece insan için kendi kaderini hayvanlar, bitkiler ve ayla ilişkilendirmesine yol açan sentezci bir anlayış sağlamış oluyordu."[5]

Bir kez daha, hiyeratik şehir devletinin kozmik imgelemi örneğinde olduğu gibi, toplumun temeli olan bir kültün temel esinleyicisi olarak zihni, duygusal bir anlayışa vardık. İncelikle geliştirilmiş ritüel bir yapıya zaman ve enerjisinin büyük bir bölümünü veren ilkel toplumsal sistem olgusunu açıklamak için basit ekonomik terimlerle ifade edilebilecek bir yol yok. Ritlerin ekonomik refah ve toplumsal uyum sağlamaları beklenir; bu, doğrudur. Gene de başlangıçları ekonomik anlayışa veya toplumsal gereksinime bağlanamaz. Yüzlerce insandan oluşan gruplar uyum sağlamak için en güzel kız ve erkek çocuklarını öldürmek zorunda değildir. Ritlerin bu biçimi alışı kozmik bir anlayıştan türemiştir ve bu, öyle güçlüdür ki bütün anlamı evrenin formel yapıcı ilkesidir. İnsan tarihinin belirli bir dönemi bununla anlamlandırılabilir.

Ritler bu uyumun temsil edilişidir ve bir bakıma modern fiziğin yalnızca zihnen anlaşılabilen değil, fakat kullanıma da yönelebilen öğrenilebilir kozmik güçlerin eylem kiplerini formülleştirmesiyle benzetilebilir. Bu formüller hem insanın aydınlanması hem de hedeflerin ileri götürülebilmesi işlevini görürler. Bunlar fiziksel formüllerdir; fakat siyah veya beyaz yazılar veya diyelim $E = mc^2$ diye değil, insan etiyle yazılırlar. Ve onları yaşatan bireyler, artık birey değil kozmik gizemlerin görüntüleridirler. Tabudurlar, törensel olarak süslenmişlerdir, insan gibi değil simge olarak kabul edilirler ve öyle davranış gösterirler.

Toplumun uyum ve gönenci, parçası olduğu kozmosun uyum ve nihai yapısıyla eşgüdümlenmesi ve bireyin, düşünce, duygu ve kişisel istekleriyle bu evrensel koşulların anlam ve ana güçleriyle bütünleşmesinin, dolayısıyla, törenin temel hedef ve amacı oldu-

---

[5] *Age*, s. 168-70.

ğu söylenebilir. Burada incelenen türden bir toplumda herkes az veya çok yaşamının her anında ve aşamasında törenin bu bağlamıyla belirlenmektedir.

O zaman, özetlersek, mitolojinin yaşama anlam veren imgelerin örgütlenişi olarak kavranılması gerektiği açıktır ve bu anlam iki yolla ortaya konulur: 1) Düşünce yolu, 2) Deneyim yolu. Düşünce olarak mitoloji bilime yaklaşır veya ona doğru atılan ilk adımdır; deneyim olarak ise açıkça sanattır.

Dahası, mitolojik imge, mitolojik formül, ritte şu anda, şimdi ve burada canlandırılır. Yazılı formül, $E = mc^2$ metnin bu sayfaya yazılışının, Dr. Einstein'ın başka bir kâğıt parçasına yazdığı bu formülün basit bir referansı değil, formülün kendisi oluşu gibi, ritin motifleri de referans olarak değil, gerçek bir deneyim olarak yaşanır. Mitolojik çağın kendisinin gücünü canlandırırlar. Şölen, dünyayı yaratan mitolojik olayın ataların gücü (düşlerin ezeli ataları)* yoluyla zamanın akışından kurtularak, bu anda yaşanmasıdır. Kutsal varlık biçiminde, değişmeden, hep hazır bulunur, ölür ve yeniden ortaya çıkar, ölür ve yeniden doğar; aynı Ay gibi, tatlı patates gibi, hayvansal yiyeceklerimiz ve soyumuz gibi.

Kutsal varlık (Dema) Dünya'nın canlı gıda-sağlayan ürünlerinde et olmuştur, yani hepimizde. Çünkü sonuçta hepimiz başkalarının yiyeceği olacağız. Öldürülen Dema'da ana fikir budur, Dema benim iyilik ve yiyecek kaynağımdır. Bu yorumda bebek dünyasının motifleri bulunuyor, fakat fikrin kendisinin bebeklik dönemine ait olduğu söylenemez. Gerçekten bu yeni bir anlayıştır, yalnızca bebekliğe dönüşü değil insanın kaderinin iradeyle belirlenişini ve varoluşun katı doğasını gösterir. Bugün bizim az çok duyarlı, insancıllaşmış ve evrimin insancıl yanıtlarıyla çok daha çocukça tepkiler verdiğimiz söylenebilir. Yaşama eyleminden önceki vicdanı üzüntü –ölümle karşı karşıya gelme– burada karşımıza çıkan sorunun ta kendisidir. Av hayvanı ölümle bilmeden karşı karşıya gelir. İnsansa bilgi sahibidir ve yaşamak için ölümü yenmelidir. İlkel avcı toplumda bunun yolu ölümü, ölümün gerçekliğini yadsımak, hayvanları gerekli ve gönüllü kurbanlar ola-

---

* Bkz. sayfa 99.

rak öldürmeye devam etmektir. Fakat bitki toplumlarında bit-ki dünyasının kendisi aracılığıyla yeni bir anlayış ve çözüm ortaya çıkmıştır. Ay'ın ölmesi ve sonra dirilmesi ve hâlâ bilinmeyen bir gizemle rahmin aylık dönemiyle ilgisi, konunun Ay'la ilişkilendirilmesi sonucunu vermiştir.

Çağdaş bilimin mitolojiyi pratikte tüm ayrıntılarıyla çürütmüş olmasına karşın, evrensel doku tüm yasalarında temel anlayış olarak varlığını ve işleyişini sürdürür –insanların yaşamı, hayvan ve bitki dünyaları ile göksel hareketlerin yasaları da buna dahildir–. Yalnızca ana temada değil, bilimin büyüleyiciliğinin ve belki yaşamın da temel kaynağı budur. Üstelik bireyin kendi ölümsüzlük isteği, kendi varlığının ölümsüzlüğü ve her şeydeki rolünün etkin biçimde gerçekleştirilmesi sürdüğünde –bu tür ritlerde olduğu gibi– deneyim olarak, suç ve ahlak psikolojisinin yarattığı sersemletici bunalımdan kurtulur ve bu varlıkla birleşir. Tropik bitkiciler arasında bu temel dinsel deneyimin anlamlandırılması gözlemlediğimiz ritler yoluyla sağlanıyordu.

İnsanın felsefi olarak ana sorunlarından birinin, duygu olduğu kadar düşünce olarak da, dünyanın canavarlığıyla uzlaşmak olduğunun söylenebileceğini düşünüyorum. Bu mitosların verdiği ilk ders başka türlü olamaz. Profesör Jensen'in belirttiği gibi, bu ritlerde kurban edilen insanların sayısı, bizim trafik kazalarında verdiğimiz kurbanların sayısına oranlandığında, nüfuslarına göre çok daha azdır. Bu tür ölümler istatistikle de tahmin edilebiliyor olmalarına karşın, bizim için insan yanılabilirliğinin sonucudur. Öte yandan, bireyden çok, tür üstüne temellendirilen ilkel ritüelde, bizim için 'rastlantısal' sayılan, sistemin merkezine oturtulmuştur, yani ani, canavarca ölüm ve bu, böylece evrensel düzenin insandışılığının açıklaması olur. Ayrıca, böyle açığa çıkarılan basitçe dünyanın olduğu gibi kabul edilen canavarlığı değil, gelişmemiş yeteneklerimizde normal bulduğumuzdan daha üst bir gerçekliğin de olduğu gibi kabul edilişidir: Tanrı'nın istediği bir canavarlık vardır ve varoluş biçimini yalnızca bir kutsal varlık (Dema) kendisini böyle gerçekleştirdiği için sürdürür.[6]

---

6 Bkz. Adolf E. Jensen, "Die mythische Weltbetrachtung der alten Pflanzer-Volker", *Eranos-Jahrbuch 1949,* Rhein-Verlag, Zürih, 1950, s. 440-47.

Mitoloji, toparlarsak, iyi bilinenin -canavarın- doğrulanması ve geçerliliğinin kabul edilmesidir. Son olarak, tarih veya bilimsel olarak çözümlenen dünya dokusunun bir referansı olarak değil, canavarlık ve mucizelerinin görüntüsü olarak anlaşılır. Dolayısıyla bunlar ve onlar aracılığıyla kendimiz bunu derinliğine yaşayıp görmeliyiz.

Bu tür bir mitolojinin ana konularını ortaya koyup sunan kurbanların *do ut des* "Ben sana veriyorum, sen de bana ver" mantığı yoktur. Bunlar armağan, rüşvet veya Tanrı'nın belirttiği görevler değildir; burada ve şu anda Tanrı'nın başlangıçtaki kendi kurbanı gibi taze eylemlerdir, bunlar aracılığıyla o, erkek veya kadın veya cinsiyetsiz dünya sürecinde yeniden yaşam bulur. Dahası, köy toplumunun çevresinde örgütlendiği ve kimliğini onlarla tanımladığı bütün ritüel eylemler bu ölümsüz kurbanın işlevidir ve kısmi gerçekleştirilişidir. Ve son olarak, bu ilkel, fakat geniş bir tasarım gücü taşıyan mitolojide, hiyeratik şehir devletini incelerken belirttiğimiz daha geniş, semavi kaynaklı mitolojik bütünün temelinin atılmış olduğu kabul edilmelidir.

Mitolojik kökene dayanan ilkel bir toplumda, Marindanim ve Batı Seramlılar gibi, yaşamın ve dünyanın her yönü Dema çağının mitoloji ve ritleriyle yaşatılan temel anlayışa organik olarak bağlıdır. Mitolojik anlatımın cinsiyet ve ölüm öncesi ataları, başlangıcın saflığında yaşıyorlardı, her şeyin kaderinin masum olduğu bir zamanda. Fakat bu çağda yaşanan bir olay, "mitolojik olay", *par excellence** zamansızlığa bir son vererek her şeyi dönüşüme uğratmıştır. Dolayısıyla ölüm ve cinsiyet dünyaya geçiciliğin temel bağıntıları olarak gelmiştir.

Ayrıca, bizim çağdaş, zamanın üst üste binmeyen evrimsel süreç görüşümüzün aksine, mitolojik kavram, cennet çağının kapanıp her şeyin bugün gördüğümüz biçimini kazandığı şimdiki zamana geçişi tek, biricik ve kritik bir anın yaşanması olarak tanımlar. Hayvanlar, balıklar, kuşlar ve çeşitli bitki türleri, aynı zamanda ruhlar ve grubun ritüel gelenekleri o anda yaratılmıştır. *Tekvin Kitabı*'nda aynı düşünceyi buluyoruz. Fakat mitolojik

* Par excellence: Fr. başlıca, fevkalade, mükemmel (ç.n.).

olayın ilkel anlatımında (*Tekvin*'de olay sırası tersinedir, Kabil'in Habil'i öldürüşü, ilk annebabanın meyveyi yemesinden önce değil, sonradır) insan türünün Dema Hainuwele'nin öldürülmesiyle sürülmüş olduğu düşünülemez. Tersine Dema, insanın şiddet dolu eylemiyle onun yaşamının özü olmuştur.

İsa'nın öldürüldüğü, gömüldüğü, dirildiği ve yenildiği Hıristiyan mitosunda benzer bir yapı vardır. Sunak ritüelinin ve komünyon sövgüsünün gizemi buradadır. Fakat burada kutsal dramın nihai canavarlığı insanın buna yol açmasıyla duyduğu suçluluk kadar vurgulanmaz ve bizden bu kozmik suç ve ceza trajedisinin bitip Tanrı krallığının, cennetteki gibi, dünyada kurulmasını beklememiz istenir. Yunanlıların yorumu ise, tersine, ilkel görüşe daha yakındır. Onlara göre bu trajedinin (bazılarınca böyle yorumlandığı gibi) veya oyunun (Tanrılara öyle gelir) sonu yoktur ve bir gelişme de olmayacaktır. Her şeyin mantığı –veya mantıksızlığı– toplumun kendi şölenlerinde ve canavarca törenlerinde sonsuza kadar ortaya konulmak durumundadır. Fakat gene, ritler yoluyla dünyanın nasıl olduğunu görmeyi öğrenenler ve anlayanlar için, evrenin her parçasında ve anında bu mantık apaçık ortadadır.

3. PERSEFON

Yunan Demeter, Hekate ve Persefon mitoslarıyla Endonezya Satene, Rabia ve Hainuwele mitosları arasındaki ortak ayrıntıların sayısı, tesadüf ya da Sir James G. Frazer'in "değişik ülkelerde ve iklimlerde benzer koşulların insan zihnine etki eden benzer etkileri" sonuçları olarak kabul edilemeyecek kadar fazladır.[7] Öldürülen, yenilen ve dirilen ekmek ve şarap Tanrısı oğlu Dionysos gibi (mitosunu Orta Avustralya çocuklarının ritleriyle karşılaştırmıştık[*]) anne Persefon da –Kore 'kız' olarak da bilinir– Zeus'tan doğmuştu. Annesi Demeter'di, Girit tarım ve verimli Toprak Tanrıçası. Ve kızın, bir çayırda Okeanos kızlarıyla çiçek toplayıp oynadığı anlatılıyor.[8] Okeanos her yeri tutan deniz tanrısıdır, ye-

---

[7] Frazer, *age*, s. 386.

[*] Bkz. sayfa 98-100.

[8] *Homeri Hymnus in Cererem* 2; ayrıca Ovid, *Metamorposes* V, 385 vd.

raltının efendisi Hades'in isteğiyle yer tanrıçası Gaia'nin onu baştan çıkarmak için gönderdiği güzel kokular saçan yüz tomurcuklu muhteşem bir çiçeği koparan Persefon toprak tarafından yutulur ve yüce Tanrı altın bir arabayla gelip çığlıklarına aldırmadan onu yeraltına götürür. Hades yeraltının ve ölüler ülkesinin efendisidir, Persefon orada onun kraliçesi olur.

Persefon'un çığlıklarını yalnızca annesi Demeter ve Ay Tanrıçası Hekate duyar. Üzüntü içindeki anne, kızının izini bulmaya çalışırken ayak izlerinin bir domuz tarafından silindiğini fark eder. Çünkü garip biçimde, Persefon kaçırılırken orada dolaşan bir domuz sürüsü vardır ve çobanın adı Eubouleus'tur, anlamı "iyi eş veren"dir. Daha eski zamanlarda yeraltı dünyasının kendi adıdır bu. Ayrıca, toprak Persefon'u almak için açıldığında, bu domuzlar da uçuruma düşmüşlerdir ve söylendiğine göre, Demeter ve Persefon ritlerinde böyle büyük rol oynamalarının nedeni de budur. Frazer konuyu irdelerken "özgün biçimde domuzların ayak izlerinin Persefon ve Demeter'in kendi ayak izleri olduğunu çıkartabiliriz" görüşündedir.[9]

Demeter ve Persefon yas ve daha sonra neşe törenlerindeki yavru domuzlar, yalnızca daha eski bir insan kurbanını değil, Afrika'da ve Melanezyalı Marindanimler arasında gözlemlediğimiz ürpertici törenleri de anımsatacak bir biçimde kurban ediliyorlardı. Thesmophoria adı verilen Yunan festivali yalnızca kadınlara açıktı ve Jane Harrison'un *Yunan Dininin Araştırılmasına Giriş*'te[10] gösterdiği gibi bu tür kadın ritleri Homeros öncesinden kalmadır. Yani daha eski, Pelasg dönemi denilen, hiyeratik tunç çağı Girit ve Truva uygarlıklarının en gelişmiş olduğu ve ataerkil Yunanlıların henüz savaş tanrıları Zeus ve Apollon ile Tanrıçanın gücünü azaltmadığı döneme aittir. Kadınlar dokuz gün, Demeter'in topuğu üstünde, iki elinde meşale gibi uzun sopalar tutarak dolaştığı dokuz acı gün için oruç tutarlar. Demeter Ay Tanrıçası Hekata'ya rastlar ve birlikte Güneş Tanrısı Phoebus'a giderler. Phoebus kızın kaçırılışını görmüştür ve nerede olduğunu söyler.

---

9 Frazer, *age*, s. 470.

10 Jane Ellen Harrison, *Prolegomena to the Study of Greek Religion*, 3. y. Cambridge University Press, Londra, 1922.

Bundan sonra Demeter gazap ve üzüntü içinde Tanrılar dünyasını terk eder. Yaşlı bir kadın olarak örtülere sarınıp günlerce Bakire Kuyusu olarak bilinen kuyunun başında oturur. Elevsis yakınındaki kraliyet benzeri malikânede hemşire olarak hizmet görür. Elevsis daha sonra Yunanistan'daki ritüelinde onun en büyük tapınağı olacaktır. Dünyaya erkekler ve Tanrılar için bir yıl meyve vermemesi için lanet eder. Zeus ve öteki Olympos ilahları yumuşaması için birbiri ardına boşuna gelirler; sonunda Zeus, Perse-fon'un bırakılmasını sağlar. Fakat Persefon yeraltında nar tohumu yemiştir ve sonuç olarak artık her yılın üçte birini Hades'le geçirmek zorundadır. Annesi ve Tanrıça Hekate tarafından kucaklanan Persefon ihtişam içinde Olympos'a döner ve büyü yoluyla da olsa, tarlalar gene çiçekler ve yaşam veren tahıllarla kaplanır.

Thesmophoria tohum zamanı festivali üç gün sürer. İlk güne *Kathodos* (aşağı iniş) ve *Anodos* (yukarı çıkış) adı verilir. İkinci gün *Nesteia* (oruç) ve son gün *Kalligeneia* (iyi doğum veya iyi doğan) adını alır. Yavru domuzların herhalde canlı canlı *megara* denilen yeraltı odasına atılışı birinci gün olur. Bir yıl süreyle orada çürümeye bırakılırlar. Kemikler yıl dolmadan yeryüzüne çıkartılıp bir sunağa yerleştirilir. Un ve buğdaydan yapılan yılan ve insan figürleri de aynı anda çukura veya odaya atılır. Bu konuda bilgi edindiğimiz eski çağ yazarı[11] "ve çukurda ve çevresinde atılanların çoğunu yiyip bitiren yılanlar olduğunu söylerler; kadınlar kalıntıları toplarken çıngırak yılanları gibi ses çıkarırlar ve onların yerine bildik imgeleri koyarlarken ses, tapınağın bekçileri saydıkları yılanların uzaklaşmaları içindir" diye yazar.

Ritler gizliydi, haklarında çok az şey söylenmiştir. Fakat Elevsis'in geniş biçimde ve çok etkin olarak kutlanan bakire Persefon'un gene ana tema olduğu *Kathodos* ve *Anodos* gizemlerinde domuz gene önemli bir kurbandı. Yeni bir motif daha ortaya çıkar. Çünkü Elevsis'deki Elevsis "mistikler salonu"nda Demeter'in üzüntüsü ve sonuçta *Anodos*, yani kızın dönüşü temsil edilirken, kutsal alay, tahıl başağını ortaya çıkarır. Eski Hıristiyan

---

[11] Scholiast to Lucian, *Dial Meretr.* II. 1. çev. Jane Ellen Harrison, *age*, 1. y. 1903, s. 122.

piskoposlarından Hippolytus, "bir başak sapının müthiş ve muhteşem gizemin mükemmel ortaya çıkışı" diye anlatır; kendi kutsal ayininde ortaya konulanın da aynı tahıldan yapılan somun olduğunu unutmuş görünmektedir.[12]

Kesilmiş tahıl sapını kaldırmak gibi basit bir hareketin anlamı ne olabilirdi?

Aşai Rabbanide efendinin yükseltilmesi ne anlama geliyor?

Bütün geleneksel dinsel törenlerdeki oyun mantığında, düş mantığında olduğu gibi, kutsal nesne en azından tören sırasında Tanrı'yla özdeşleştirilmiştir. Kesilmiş sap geri dönen Persefon'dur; ölmüştür, fakat başakta yeniden yaşam bulmuştur.

O anda tunç bir çan çalınır, Kore'yi temsil eden genç bir rahibe ortaya çıkar ve alay muzaffer bir neşeyle son bulur.[13]

İlkel Endonezya çevrimiyle, gizemi öğrenmek için ilk adımı atan Yunanlının (bir mezar yazıtının bize öğrettiği gibi) "Ölüm kötülük değil, kutsamadır"[14] düşüncesini öğrendiği bu yüceltilen ve saygı gösterilen klasik gizem arasındaki uyum, yalnızca küçük ayrıntıların sayısında değil, fakat ana temada da görülmektedir. Gerçekten, her seferinde taze bir karşılık öbeği ortaya çıkmaktadır.

İki mitolojinin de özünde yerel besin olan bitkiyle özdeşleştirilen Tanrıça üçlemesi, domuz, yeraltı ve ritleri hem bitkilerin büyümesini ve hem de ruhun ölüler ülkesini geçmesini sağlayan Ay vardır. İkisinde de genç kız Tanrıça veya Dema'nın evliliği ölümüyle eşdeğerdir, toprağa gömülme ve bir süre sonra yiyecek bitkiye dönüşmekle imgelenmektedir. İlkel çevrimde bu bitki yam, klasikte tahıl olur. Yunan Thesmophoria kadınları, ayrıca *megara*ya domuzlarla birlikte insan ve yılanları temsil eden un ve buğdaydan figürler koyarlar. Domuzlar etleri çürüyünceye kadar orada bırakılmakta, kemikleri kutsal anı olarak alınıp saygı görmekte, buğdaydan figürler yılanlar tarafından tüketilmektedir. Yılanları uzaklaştırma amacıyla açıklanan gürültü oyunu yeraltına domuz ve kekleri yerleştirmeye eşlik eder.

---

12 Hippolytus, *Philosoph*, 5.8.

13 Walter Otto, "Der Sinn der eleusinischen Mysterien", *Eranos-Jahrbuch 1939*, Rhein-Verlag, Zürih, 1940, s. 99-106.

14 *Ephemeris archaiologike, 1883, archaiologike hetaireis en Athenais*, Carl Beck, Atina, 1884, s. 81.

Ritüel, her izinde, davul gürültüleri arasında öldürülen genç erkek ve kızlarınkiyle ilişkilidir; ama insan kurbanına karşı Kaş'ın yıkılışı efsanesinde gördüğümüz, Yunanistan'dan Nil'in uzun parmağıyla Sudan'a kadar uzanan yeni bir yaklaşımla değiştirilmiştir. Frazer *Altın Dal*'da bu tür birçok ikame örneği verir ve ayrıca insan biçimindeki keklerin, unun öğütülüp pişirildiği yerlerdeki ekim ve hasat festivallerinde kutsal törenlerle yenildiğini de gösterir.[15] Yani ötekilere ek olarak, kutsal insan yemeğinin de, bir zamanlar iki çevrede de ortak olduğu ortaya çıkmış olmaktadır.

Ama küçük domuzlar ve insan biçimindeki keklerle birlikte yılan biçiminde kekler de vardır? Neden canlı yılanlar değil? Veya niçin undan domuzlar değil?

Yunan mitolojisinde yılana verilen veya zamanında ortaya çıkan kahraman tarafından kurtarılan çok genç kız öyküsü vardır. Örneğin, Persesus, Medusa'yı öldürdükten sonra kanatlı sandallarıyla uçarak geri dönerken Etiyopya'nın üstünden geçmekteydi ve aşağıda deniz kenarında bir kayalığa zincirlenmiş çok güzel bir prenses gördü. Ovidius'un anlatımına göre, "saçı rüzgârda uçuşmasa ve gözyaşları olmasa onu mermerden heykel sanabilirdi."[16] Fakat denizden korkunç bir gürültü koptu, canavar bir yılan dalgaları yararak ortaya çıktı, prenses çığlık attı. Koca yılan prensese doğru hızlı bir gemi gibi gelirken, Balear adalarından sapanla kurşun atacak bir mesafede birden Perseus kartal gibi kılıcıyla aşağı indi ve korkunç bir ses çıkardı. Canavar geri çekilirken suları dövüp püskürttü, ortalık kanından mor oldu ve matadorun son darbesi gibi, kılıç canavarın işini bitirdi.

Kurtarılan prensesin adı Andromeda'ydı ve kral babası Cepheus, Etiyopya hükümdarıydı. Kaş'ın yıkılışı efsanesinden bildiğimiz Napata'nın doğusunda bakire Sali'nin Far-li-mas'ın büyülü diliyle kurtarıldığı ülkenin yanındaydı. Veya kralları törenle boğulan ve canlı bakireyle birlikte gömülen, iki ceset de çürüyünce kemikleri alınıp bir boğanın derisinde toplanan* Yukarı Nil'in şimdiki Şilluk köylerinden fazla uzak değildi.

---

15 Frazer, *age*, s. 479 vd.

16 Ovid, *Metamorphoses*, IV, 665 vd.

* Bkz. sayfa 168.

Persefon bu biçimde, buğday unundan figürlerin yılanlara verildiği türevinde olduğu gibi düşünülmüş olabilir mi? Gerçekten verilebilirdi ve verirlerdi! Çünkü çayırda bütün denizleri tutan Okeanos'un kızlarıyla oynayıp birlikte çiçek topladığı zaten anlatıldı. Ama Okeanos tam tamına büyük yılandır, Okyanus, kuyruğunu ısırarak bütün dünyayı sarar. Aynı zamanda suların uçurumu ve sonuç olarak Hades'in bir eşdeğeridir, dünyayı ayakta tutar. Yunan mitolojisinin daha sonra gelişen anekdotlarıyla karakteri başka nitelik kazanmıştır. Persefon'un büyük yılanın gelini olduğundan, domuz şekli gibi yılan şeklini de alabileceğine dikkat etmeliyiz. Hepimiz tıbbın simgesi olan birbirine dolanmış klasik iki yılan motifini çok iyi biliriz, tıp mesleği yeraltı sularının nimet olduğu, özsu olarak şifalı otlara aktığı ve yaşam veren kan olarak gövdelerimize dolduğu saadet mezhebidir.

Dolayısıyla, buğday unundan figürler mitosun kişilerini temsil eder ve kurban edilen domuzlar insan yerine kurban edilmektedir, gizeme canlıların katılımını temsil ederler. Mitolojik çağda bir olmasına karşın insanların yaşam ve ritlerinde birçok olurlar. Sonuç olarak kurban aynı anda hem bir hem çoktur: Dema niteliğiyle mitolojik bir kızdır, fakat kişisel yaşam kurbanı olarak çoktur. Bunda mantık oyun ve düş mantığıdır; söylemiş olduğumuz gibi A, B'dır ve B, C'dir: Dema domuzdur ve domuz insandır, gerçek Tanrı ve gerçek insan.

Hainuwele efsanesinin de daha eski bir anlatımın izlerini taşıdığı kuşkusuzdur. Yılan, küçük kızın hindistancevizi yaprağıyken sarılıp ağaçtan eve taşındığı ve cevizin ölü domuzdan alındığında geceyi geçirirken örtündüğü örtünün üstündeki desende görünür. Domuzun göle atlayıp boğulmasındaki ve Ameta'nın dişine takılı hindistancevizi bulmasındaki tutarsızlık ve bir sesin Ameta'ya ne yapması gerektiğini açıklaması, mitosun daha eski bir biçimden ikinci bir biçime uyarlanmış olduğunu ortaya koymaktadır. İkinci biçimde, Persefon ve Demeter mitoslarında olduğu gibi, doğaüstü yılan değil, kurban edilen domuz önem taşımaktadır.

Daha eski formülün yapısı gelecek bölümde görülecektir, burada yalnızca bulguları özetleyerek incelenen Yunan ve Endo-

nezya mitoslarının ritüel motif öbekleri yanında ortak bir geçmişin, hayvan rolünü domuzun değil yılanı oynadığı daha eski bir tabakanın işaretlerini de barındırdığını söyleyebiliriz. İki çevrimin yalnızca uzun, gevşek bir iple değil, geniş ortak bir temelden bağlantılı olması bir dizi şaşırtıcı benzerlikle de kanıtlanmaktadır.

Örneğin, iki mitolojide üç ve dokuz sayıları önemlidir. Gene Yunan tanrıça ritlerinden –ve onun ölen ve dirilen kızı Persefon ile gene ölen ve dirilen torunu Dionysos'ları– koronun, davul seslerinin, çurungaların vızıltısının insan yiyici Endonezya ritlerindeki gibi olduğunu görüyoruz. İki gelenekte de bulunan labirent temasının yeraltı dünyasıyla ilişkisi vardır ve spiral biçimiyle ifade edilmektedir: Yunanistan'da da Endonezya'daki gibi koral danslar bu biçimde yapılmaktadır. Endonezya mitosunda Ameta' nın hindistancevizi tomurcuklarından kendisine içki yapmak istemesi, arkaik Akdeniz kültüründeki bakire –bitki-ay-hayvan kült bütününün şarap veya uyuşturucusuyla ilişkilendirilebilir. Ve son olarak Demeter figürü, Olympos'tan gazap içinde ayrıldığı anda iki elinde meşalemsi uzun sopalar tutarken, Satene'nin labirentin kapısında mitolojik çağın insanlarına onları terk ettiğini söylerken tuttuğu Hainuwele'nin iki koluyla benzeşmiyor mu?

İki mitolojinin de bir temeli olduğundan kuşkulanılamaz. Bu gerçek, bir zaman önce klasik çağ bilimcisi Carl Kerényi tarafından görülmüştür[17] ve vargısı etnolog Profesör Jensen'in öncelikle Endonezya malzemesini derlemesiyle destek bulur.[18]

Öyleyse, Yakındoğu'nun eski tahıl, sığır yetiştiricisi köylerini, temelde tropik daha sıcak iklimlerin bitki ve hayvan ekonomisinden türetilmiş uyarlamalar olarak mı düşüneceğiz? Yoksa etkinin daha çok iki yönde olduğunu mu düşünmeliyiz? Endonezya mitos ve ritleri daha gelişmiş, daha az şiddet dolu proto-temel-Neolitik Yakındoğu köylerinin düşünce sisteminin dönüşüm ve gerilemesini mi temsil ediyor?

Tartışma henüz kapanmamıştır. Bütün kanıtlar da toplanmış değildir. Şu an için bilinen en eski temel-Neolitik Yakındoğu ta-

---

17 Carld Kerényi, "Kore", C.G. Jung ve Carl Kerényi, *Essays on a Science of Mythology*, Pantheon Books, The Bollingen Series XXII, New York, 1949, s. 179-87.

18 Jensen, *Das religiöse Weltbild einer frühen Kultur*, s. 66-77.

bakasıyla (MÖ y. 5.500-4.500), ikinci bir alan olarak Güney ve Doğu Afrika ile Sudan'ın bitki yetiştiricisi kabilelerinin mitos ve ritüelleriyle, üçüncü bir alan olarak (belki de) Hadramut ve dördüncü olarak (kesinlikle) Malabar ve gene, gördüğümüz gibi Endonezya, Melanezya ve Avustralya kabileleri arasında devamlılık kurulmaktadır. Şimdi bölgeyi daha da genişleterek mitolojik bölgenin Pasifik, hatta Yeni Dünya'ya varışını izlemeliyiz.

4. CANAVAR YILANBALIĞI

Endonezya'nın doğusu, Melanezya ve Avustralya'da, tepesini Havai'nin oluşturduğu Yeni Zelanda ve Paskalya Adası'nın öteki uçlarını oluşturduğu, Polinezya adalar üçgeninde, öldürülen kutsal varlığın gövdesinin besin bakisine dönüşmesi biçimindeki mitolojik imge okyanus çevresinin doğal öğelerine uyarlanmıştır. Örneğin yılan, adalarda bulunmamaktadır. Dolayısıyla yılanın rolünü yılanın olası bir eşdeğeri, canavar yılanbalığı alıyor. Ve rolün gücü fazlasıyla artırılmıştır –veya Hainuwele ve Persefon mitoslarında rolün gücünün azaltılmış olduğuna dair daha fazla kanıt vardır. Paradoks olarak öyleyse, Pasifik'in doğusuna doğru gidildikçe mitolojik olayın kutsal kitaptaki anlatımına daha çok yaklaşıyoruz. Bu olayla dünyada ölüm, başlar ve Havva Ana ile yılanın ilişkisi ve yılan ile cennet bahçesindeki yemiş ağacı arasındaki ilişki düşünülürse, daha da şaşırtıcı bir durum ortaya çıkar. Sular ortasındaki Polinezya macerasının geveze atmosferi hahamların Tevrat'ından daha farklıdır. Gene de, okuduğumuz aynı eski kitap, fakat bu kitabın bütün eski yayımları kaybolmuş.

Hindistancevizinin kökeniyle ilgili aşağıdaki türevin kahramanı insanlığın ilk atası değil, fakat Polinezya'nın Herkül'ü olan ünlü numaracı kahraman Maui. Genellikle kardeşlerin en küçüğü olarak bilinir. Kardeşlerin sayısı üç (Rarotonga'da) ile altı (Yeni Zelanda'dan bazı türevler) arasında değişebilir. En iyi bilinen büyüsel işleri arasında denizin dibinden adaları avlayıp çıkarması; güneşi, geçerken oyuna getirip yavaşlatması; arkadaşlarına dünyada daha fazla yer açabilmek için göğü kaldırması ve "annesinin mutfağından ateş çalması" vardır. Öykümüzün kahramanı Maui'

nin karısı tutkulu, utanmaz (gerçekte neden utanacak ki?), güzel Hina. Bugün bile Ay'ın üstündeki lekelerde kocaman bir ovava ağacının altında oturup onun kabuğundan tapa kumaşı çıkarırken görülebilir.[19]

Hina'nın macerasının Tuamotu anlatımı şöyle:[20]

"Hina asılında canavar yılanbalığının, Te Tuna'nın (adın anlamı yalınca fallustur) karısıydı. İkisi denizin altında bir adada yaşıyorlardı. Hina bir gün orada çok kaldıklarını düşündü. Orası fazlasıyla soğuktu, ayrıca Hina, Te Tuna'dan kurtulmak istiyordu. Ona "Sen evde kal! Ben ikimize de yemek bulmaya çıkıyorum" dedi.

Adam "Ne zaman dönersin?" diye sordu.

Şöyle yanıtladı: "Uzun bir süre burada olmayacağım. Bugün ve gece yolda geçecek, yarın yiyecek arayacağım ve ertesi gün ve gece yemek pişireceğim, ama ondan sonraki gün ve gece dönüş yolunda olurum."

"Öyleyse git" dedi adam, "ve gerektiği kadar kal."

Böylece Hina yolculuğa çıktı. Ve yiyecek bulmak için hiç oyalanmadan yeni bir âşık bulmak için yoluna devam etti. Erkek-ilkesi (Tane) klanının ülkesine kadar gitti. Onların yerine varınca seslendi: "Bu iç bölgede yaşayan yılanbalığı biçiminde yaratıklar tutkuları erkek gibi gidermeyi bilirler, denizde yaşayan Te Tuna ise yavan yemekten başka bir şey değil. Ben yılanbalığı biçiminde bir âşığa layık bir kadınım; Raro-nuku (aşağıdaki ülke) ve Raro-vai-i-o (birleşen sular ülkesi) kıyılarından buraya kadar tutkuyla birleşme uğrunda geldim; aşkın yılanbalığı biçiminde çomağını aradığını utanmadan açıkça söyleyen ilk kadınım. Arzusunun dindirilmesini isteyen esmer tüylü parçayım. Erkek-ilkesi klanının erkekleri, erkeklikteki başarılarınızın ünü bana denizin altına kadar ulaştı. Sayısız kıyıdan geçerek, kumlu sahiller aşarak size geldim. Kalkın, şişmiş şeyler! Aşk işini görmeye bakın. Ben uzaktan gelen, sizi coşkuyla arzulayan kadınım, Ey Erkek-ilkesi klanının erkekleri'."

---

19 Edward Winslow Gifford, *Tongan Myths and Tales*, Bernice Pauahi Bishop Museum Bülten 8, Honolulu, 1924, s. 181.

20 J.F. Stimson, *The Legends of Maui and Tahaki*, Bernice Pauahi Bishop Museus Bülten 127, Honolulu, 1934, s. 28-35. Tuamotuların şarkısından Stimson tarafından nesirleştirilmiştir.

Fakat klanın erkekleri ona yalnızca seslenerek yanıt verdiler: "Yol şurada. Oradan git, yoluna devam et. Biz canavar yılanbalığı Te Tuna'nın karısını almayız, ölsek bile almayız. Bir güne kalmaz burada olur."

Hina yoluna devam etti ve İçe-işleyen-kucaklaşma (Peka) klanına vardı. Aynı sözlerle onlara da seslendi fakat erkekler öncekilerle aynı yanıtı verdiler. Hina, Dik (Tu) klanına gitti ve gene aynısı oldu. Mucize-yapıcı (Maui) klanına geldi ve seslendiğinde aynı yanıtı aldı. Sonra Maui'nin annesi Hua-hega'nın evine doğru yürüdü.

Maui'nin annesi Hua-hega, Hina'nın yaklaştığını görünce oğlu Maui'ye "Şu kadını kendine al" dedi.

Böylece Maui-tikitiki-a-Ataraga (Mucize-yapıcı, Debdebeli, Aşağı-inen-Gölgeden-olma), Hina'yı karılığa aldı, hep birlikte orada yaşadılar. Fakat çok geçmeden çevredeki herkes Te Tuna'nın karısının Maui'nin olduğunu duydu ve Te Tuna'ya gidip bunu anlattılar.

"Karını" dediler, "Maui aldı".

Te Tuna, "Ya, bırakın bu kadının üstünde kalsın!" dedi.

Fakat o kadar çok gelip aynı konuda konuştular ki sonunda Te Tuna kızdı. Bu gevezeliği yapan insanlara, "Şu Maui nasıl biri?" diye sordu.

"Gerçekte çok küçük bir şey" dediler, "fallusunun ucu da oldukça çarpık."

"Peki" dedi Te Tuna, gururlandı, "bacaklarımın arasındaki örtünün lekeli şeridine bir baksın, yolunu şaşırır!" Sonra ekledi, "Gidin Maui'ye intikam için yola çıktığımı söyleyin!" Ve karısı için melankolik bir özlem şarkısı söyledi.

İnsanlar şarkıyı dinlediler ve Maui'ye gittiler. "Te Tuna" dediler, "intikam için yola çıktı, sana geliyor."

"Bırakın gelsin" dedi Maui. Sonra sordu: "Nasıl bir yaratık bu?"

"Aman!" dediler, "dev gibi bir canavar!"

"Uzun dik bir hindistancevizi ağacı gibi gürbüz ve güçlü mü?" diye sordu.

Onu yanıltmak isteyen insanlar, "Yana yatmış ağaç gibi," dediler.

Maui sordu: "Hep zayıf ve çökmüş mü?"

"Soyu böyle" dediler.

"Ohoo!" diye bağırdı Maui, "fallusumun çarpık ucunu şöyle bir görsün yolunu şaşırır!"

Günler geçti ve Maui sabırla bekledi tüm ev halkıyla birlikte. Ve bir gün gökler karardığında, gök gürleyip şimşekler çaktığında insanların yüreklerine korku doldu; çünkü Te Tuna'nın geldiğini anladılar. Ve hepsi Maui'yi suçladılar: "İlk kez biri başkasının karısını alıyor. Hepimiz öleceğiz" dediler.

Maui, onları, "Dağılmayın, ölmeyiz" diye rahatlattı.

Te Tuna çıkıp geldi, yanında dört arkadaşı vardı: Pupu-vaenoa (ortası sorguçlu), Maga-vai-i-e-rire (kadınlardaki ilmik), Porporo-tu-a-huaga (Husyeleri torbasında) ve Toke-a-kura (hep yayılan klitoris). Canavar yılanbalığı lekeli örtüsünü çıkardı ve kaldırıp herkese gösterdi, o anda kocaman bir dalga kabardı, denizden karaya doğru yükseldi ve kule gibi yükselip gelmeye başladı. Hua-hega, oğlu Maui'ye bağırdı, "Çabuk ol! Fallusunu göster!"

Maui söz dinledi ve koca dalga hemen geri çekildi, peşinde kocaman kuru canavar yığınları bırakarak tekrar denizde sakin yerini aldı. Sonra Maui deniz kıyısına gitti ve üçünü yere devirdi. Toke-a-kura kırık bacakla geçip giderken Maui, Te Tuna'nın kendisine dokunmadı.

Maui ve Te Tuna birlikte Maui'nin evine gittiler, orada uyum içinde yaşadılar, ta ki bir gün Te Tuna, Maui'ye "Seninle düello yapacağız ve birimiz ölecek, kalan, kadını kendisine alacak" dedi.

Maui, "Nasıl bir dövüş istiyorsun?" diye sordu.

Te Tuna, "Önce biri tamamıyla ötekinin gövdesine girsin, sonra ben seni öldüreceğim ve karımı alıp ülkeme gideceğim" dedi.

"İstediğin gibi olsun" dedi Maui, "birinci kim olacak?"

"Ben" diye yanıtladı canavar yılanbalığı ve Maui razı olunca, ayağa kalkıp efsununu söylemeye başladı:

Orea-yılanbalığı sallanır ve eğilir,
Orea-yılanbalığı başını eğdikçe eğer:
O uzak adasından okyanusu aşıp buralara gelen güçlü canavar.
Fallusun onu görünce korkudan işeyecek!
Canavar kasılıyor, küçüldükçe küçülüyor.
O benim, Te Tuna, Ey Maui şimdi senin gövdene gireceğim!

Ve Te Tuna tamamıyla Maui'nin gövdesine girip kayboldu, orada kaldığını gösterdi ve uzun bir süre sonra gene dışarı çıktı.

Maui hiç rahatsız olmamıştı. "Şimdi sıra bende" dedi.

Te Tuna kabul etti ve mucize-yapıcı kendi büyüsünü söylemeye başladı:

Orea-yılanbalığı sallanır ve eğilir,
Orea-yılanbalığı başını eğdikçe eğer-
Küçük bir adam kaldırmış duruyor-
Fallusun onu görünce korkudan işeyecek!
Adam kasılıyor, küçüldükçe küçülüyor.
O benim, Maui, Ey Te Tuna, şimdi senin gövdene gireceğim!

Maui, Te Tuna'nın gövdesinde tamamıyla kayboldu. Ve canavar yılanbalığının bütün kasları ayrıldı ve öldü. Maui ortaya çıktı, Te Tuna'nın başını kesti, dedesine götürmek istiyordu. Fakat annesi Hua-hega başı aldı ve geri vermedi. Maui'ye, "Başı al ve evimizin köşesindeki direğin yanına göm" dedi. Maui denileni yaptı ve bir daha da aklına getirmedi.

Maui günlük işlerine devam ediyor ve eskisi gibi yaşıyorlardı, fakat bir akşam Te Tuna'nın başının gömülü olduğu köşede otururlarken Maui kumdan yeni bir sürgün çıktığını gördü. Şaşırdı. Hua-hega onun şaşkınlığını fark etti ve "Niye şaşırdın?" diye sordu. O da "Evimizin köşesinde gömdüğüm Te Tuna'nın başı niçin filiz sürdü?" diye yanıtladı.

O zaman Hua-hega, ona "Yanında büyüyen bitki 'tanrılar ülkesinden deniz yeşili renkli kabuk' olarak bilinen bir tür hindistancevizidir. Çünkü denizin derinliklerinden geldi, bize kendi ülkesinin rengini veriyor" dedi. "Değerli hindistancevizi ağacına iyi bak, hepimize yiyecek vereceğini göreceksin."

Maui, olgunlaşınca meyveleri topladı. İçindekini herkes yedi, kabukları Maui içki kabı olarak kullandı. Hepsi bitince kendi becerisini ve canavar yılanbalığının başını yiyeceğe dönüştüren büyüsel üstünlüğünü kutlamak için övünerek dans edip şarkı söyledi:

Kadınların bel kuşağından başka bir şey değil,
Kaçışan hamamböceğinden başka bir şey değil,
Şu eski Tuna böyleydi!
Bir mohio otuyla büyülendi,
Büyü sanatının basit bir yaprağıyla yakalandı!
Bana karşı, gerçekten ne yapabilirdi ki?

Hiçbir şey!

Ve masal "yukarıdaki toprak dünyasında hindistancevizi insanlara böylece yiyecek oldu" diye bitiyor.

Maceranın burada anlatılan biçimi, Sosyete Adaları ile Tahiti'nin hemen doğusundaki Pasifik'in ortasındaki Tua-motu Takımadalarında, Fagatu Adası'nda, yaşlı şef Fariua-a-Makituna'nın ağzından yazıldı. Yaşlı adam gençliğinde bütün Tuamotu bilgelerinin en büyüğü kabul edilen Kamake'nin öğrencisi olmuştu.[21] Hina ve canavar yılanbalığı efsanesinin bu bozulmamış anlatımını *in extenso*[*] aktardım; çünkü hem eski Polinezya epiklerinin ahlaki atmosferini ortaya koyuyor hem de daha sonraki büyü, büyünün gücü ve ilkel efsunlamadaki erotik öğeler hakkındaki incelememiz için bir başlangıç, giriş sağlıyor.

Metin burada aktarıldığı gibi Polinezya'nın ezberlenmiş stilinden çevrildi. Yunan trajedi ve komedilerin MÖ altıncı yüzyılda geliştirilen arkaik törensel atmosferini fazlasıyla andırıyor. Yunan satir korosunun strofi[**] veya anti-strofileri Tanrı ve kahramanın öyküsünü anlatırken yapılan labirent dansının dönüş ve hızlı hareketleri, burada da aynıdır. Kaptan Cook ve Pasifik'e giden ilk gezginler sözcüğün gerçek anlamıyla yüzlerce dansçının, düzgün sıralar, davul gümbürtüleri arasında kutsal hulalar yaptığı, çınlayan su kabakları, bambu orgları ve yere vurulan ayakların arasında birçok solist ve koronun strofi ve anti-strofi kutsal şarkılarını söylediği büyük dinsel festivalleri anlatırlar.[22] Örneğin, Te

---

[21] *Age*, s. 3.
[*] in extenso: Lat. Enine boyuna, etraflıca (ç.n.).
[**] strofi: Eski Yunanistan'da koro üyelerinin dans ederken sağdan sola doğru yaptıkları hareket sırasında okudukları şiir (ç.n.).
[22] Örnek Kaptan James Cook ve James King, *A Voyage to the Pasific Ocean*, G. Nicol and T. Cadell, Londra, 1784, c. II, Blm. X.

Tuna'nın, insanların karısını geri alması için ikna ettiğinde Hina' yı yitirmenin acısı üzerine söylediği melankolik özlem şarkısının aslı şöyledir:

	I
	Birinci ses
Kua riro!	*Sevdiğim benden çalındı*
	İkinci ses
Te aroha i te	*Aşk acısıyla*
hoa ki roto i	*karım dönüyor içinde*
te manava	*kalbimin*
	Koro
–kua riro.	*–çünkü o başkasının kadını oldu.*
Matagi kavea mai e	*Rüzgârla getirdi o sözü*
Kua riro.	*Sevdiğim beden çalındı.*
Ho atu...	*Şimdi yola çıkıyoruz...*
	II
	Birinci Ses
Ho atu matou ki Vavau,	*Şimdi yola çıkıyoruz Vavau'ya doğru.*
	İkinci ses
Kia higo i te hoa–	*Sevgiliyi görmek için–*
	Koro
–kua riro.	*–o başkasının kadını oldu.*
Matagi i aue e	*Ağlayarak, rüzgârın kendisi söylüyor*
Kua riro.	*Onun benden çalındığını.*
Te aroha...	*Aşk acısıyla...*
	III
	Birinci ses
Te aroha i te vahine	*Aşk acısıyla karım*
ki roto i te manava	*göğsümde oturuyor.*
	İkinci ses
Kia kite taku mata	*Bu gözlerim*
i te ipo–	*tekrar sevgiliyi görecek mi–*
	Koro
–kua riro.	*O benden çalındı; şimdi başkasının*
	kollarında.
Matagi i aue e.	*Rüzgârlar bile söylüyor.*
Te aroha i-i-i-i-e!	*Keder ve umutsuzluğum çok acı*

Bu bölümün ilerisinde eski Pasifik ile arkaik Akdeniz geleneklerinin fazlasıyla karmaşık, fakat gittikçe netleşen ilişkisi sorununa tekrar dönmek zorundayız. Şu an için Polinezya canavar yılanbalığı mitos ve masalları çerçevesini genişletelim. Böylece mitosun *Kitabı Mukaddes*'teki çeşitli biçimlerini daha iyi çözümleyebileceğimiz gibi Yunan Persefon ve Endonezyalı Hainuwele anlatımlarındaki domuzun ritüel kurbanı üstünde dururken yılanın küçültülmüş rolünü de daha iyi kavrayabileceğiz. Mitosun karşılaştırmalı biçimde incelenmesiyle tarihöncesinin önümüzde açılan en önemli yönlerinden biri, domuzun kutsal hayvan olarak labirentte yılanın yerini almasıdır. Domuzdan sonra boğa, boğadan sonra da at.

Besin bitkisinin kökeni mitologemi (yani çekirdek mitolojik imge) uzun tarihi ve daha uzun tarihöncesi yayılımı boyunca çarpıcı farklılıklar gösteren türevlerle birlikte her biri, hiçbiri tek başına daha meşru temsilcisi sayılamayacak bile olsa, bir zamanların ilk biçiminin bazı temel nitelikleri ve kapsamını gösterecek netleştirici bir dizi oluşturmaktadır. Tablo belki hepsi de aileye benzeyen, fakat hiçbiri ötekinden daha otantik olmayan kız, erkek kardeşlere benzetilebilir. Ve toplanan örneklerin sayısı arttıkça karşılaştırma daha etkileyici ve heyecanlandırıcı olmaktadır.

Örneğin, Tonga Adaları'nda bir karı kocanın, bir erkek yılanbalığı oğulları ve iki insan kızları olduğu anlatılır. Bir gölde yaşayan yılanbalığı arzuyla kız kardeşlerine saldırmış, fakat onlar kaçmışlardır. Sonunda kızları ikna ettiğinde, kızlar suya atladılar ve bugün bile Tongatabu kıyısında görülebilen iki kaya oldular. Yılanbalığı yüzmesine devam etti, Samoa'ya gitti ve orada gene bir göle yerleşti. Fakat bir bakire yıkanmak için gelince onun varlığından dolayı hamile kaldı ve halk onu öldürmeye karar verdi. Yılanbalığı kıza, öldürülünce kafasının kendisine verilmesini istemesini söyledi. Kız kafasını alıp dikmeliydi. Kız dediği gibi yaptı ve yılanbalığı yeni bir tür ağaç, hindistancevizi olarak büyüdü.[23]

Cook Adalarından biri olan Mangaia'da kızın adı İna'ydı (Hina'nın diyalekteki biçimi) ve belli bir gölde yıkanmayı sevi-

[23] Gifford, *age*, s. 183.

yordu. Ama orada yüzüp kıza dokunan kocaman bir yılanbalığı vardı. Bu, defalarca oldu ve bir seferinde yılanbalığı biçim değiştirdi ve kız yıkanırken karşısına Tuna (gene Tu Tuna) adlı yakışıklı bir genç olarak çıktı. İna, Tuna'yı sevgili olarak kabul etti. Tuna, onu daima insan biçimiyle ziyaret ediyor ve yanından uzaklaşınca yılanbalığı biçimini alıyordu. Sonra bir gün kıza sonsuza kadar ayrılma zamanının geldiğini söyledi. Ertesi gün kızı son kez, büyük bir dalganın üstünde yılanbalığı biçimiyle ziyaret edecekti. Kız, onun başını kesip gömmeliydi. Tuna geldi ve kız denildiği gibi yaptı. Ve sonraki günlerde başı gömdüğü yeri ziyaret etti, bir gün uzun, yeşil bir sürgün göründü. Sürgün zamanla güzel bir ağaç oldu ve meyve verdi. İlk hindistancevizi. Her ceviz kopartıldığında hâlâ İna'nın sevgilisinin gözlerini ve yüzünü taşır.[24]

Bu klişeleşmiş bitki kökeni öyküleri Polinezya'da başka bitkiler için de vardır. Örnek olarak Havai'de anlatılan bir efsaneye göre ekmekağacı ilk kez Ulu adlı, şimdiki Hilo şehri yakınında yaşayan bir adam açlıktan öldüğünde ortaya çıkmıştır. Adamla karısının genel yiyecek kıtlığından yaşamı tehlikede olan hasta bebekleri vardı ve kendini kaybeden adam Puueo'daki tapınağa dua etmeye giderek Tanrı'dan ne yapması gerektiğini öğrenmişti.

Bu tapınağın Tanrısı Havai'de mo'o denilen türdendi, "kertenkele" veya "sürüngen". Fakat Havai'de yaşayan tek sürüngen türü zararsız, hatta dost kabul edilen ve evlerin duvarlarında aşağı yukarı dolanan, sinek gibi tavanlara yapışan küçük bir kertenkeledir. Adaların mitolojik sistemi bu zararsız yaratığı, gördüğüm mitolojik işlemlerin en canlı biçimlendirişiyle kocaman tehlikeli bir ejdere çevirmiştir. Konumuzla ilgili metinlerde pek yer almasa da gene de çok önemli ve güçlüdür. Dr. Ananda K. Coomaraswamy, ondan *land-nâma*, "ülke-adlandıran" veya "ülke-alan" diye söz ederdi.[25] *Land-nâma*, "ülke -adlandıran" veya "ülke-alan" yoluyla, yeni gelinen bir ülkenin özellikleri göçmenlerin getirdiği mitos kalıtımıyla kaynaşmıştır. Yılan rolünün yılanbalığı tarafın-

---

[24] William Wyatt Gill, *Myths and Songs from the South Pacific*, Henry S. King and Company, Londra, 1876, s. 77-79.

[25] Ananda K. Coomaraswamy, *The Rg-Veda as Land-nàma-bók*, Luzac and Company, Londra, 1935.

dan oynanmasını daha önce gördük. Şimdi de aynı yılan rolünü zararsız bir kertenkelenin yüklendiğini görüyoruz. Amerika'ya giden öncülerin ve Hacıların* Yeni Kenan ili, Nasıra, Şaron, Beytlehem ve Bethelleri her gittikleri yere taşıyışını da araştırabiliriz. Yeni ülke ve yeni ülkenin bütün özellikleri, mümkün olduğu kadar arketiplerle insanların yüreklerinde taşıdıkları mitolojik sistemin ruhsal, psikolojik ve toplumsal arketipleriyle ilişkilendirilmektedir. Ve bu süreç boyunca ülke ruhsal olarak onaylanmakta, kutsallaştırılmakta ve insanların yaşamlarının dinamizmini biçimleyen kader imgeleriyle özümlenmektedir. Simgelerin biçim kazanmasında bu ilkenin gücünü gözlemleyeceğimiz birçok örneğe ilerideki bölümlerde rastlayacağız. Süreç, uzak Polinezya mitolojilerindeki canavar yılanbalığı ve soylu *mo*'o örnekleriyle de açıkça ortaya çıkıyor.

Ekmekağacı kökeni efsanesine devam edersek: Ulu, Puueo' daki tapınağı ziyaretinden sonra karısının yanına dönünce: "Soylu mo'o'nun sesini duydum" dedi. "Karanlık denizin üstünü örter örtmez ve Volkan Tanrıçası Pele'nin ateşleri Kilauea Dağı'nın krateri üstünde bulutları aydınlatır aydınlatmaz, başımı siyah bir örtüyle örtecek, gövdemden soluğum kesilince ve ruhum ölüler ülkesine gidince başımı dikkatle suyumuzun kaynağının yanına gömeceksin. Kalbimi ve iç organlarımı kapımızın yanına göm. Ayaklarımı, bacaklarımı, kollarımı aynı biçimde sakla. Sonra ikimizin hep dinlendiğimiz divana yat, gece boyunca dikkatle çevreyi dinle ve güneş sabah göğünü kızartana kadar kıpırdama. Eğer gecenin sessizliği içinde düşen yaprak ve çiçek sesleri gibi sesler duyarsan ve sonra da ağır meyvelerin toprağa düşünce çıkardıktan sesler gibi sesler işitirsen, duamın kabul edildiğini anlarsın. Küçük oğlumuzun yaşamı kurtulacak." Bunları deyince Ulu yüzüstü düştü ve öldü.

Karısı ağıt yakarak kendisine söyleneni aynen yaptı ve sabah evinin mükemmel sebzelerle sarılmış olduğunu gördü.

Thomas Thrum'un aktarışı şöyle:[26]

---

* *Pilgrim Fathers:* 1620 yılında 'Mayflower' gemisiyle Amerika'ya göç eden ve Massachusetts'e yerleşen İngilizler (ç.n.).

26 Thomas Thrum, *More Hawaiian Folk Tales*, A.C. McClurg and Company Şikago, 1923, s. 235-41.

"Kapının önünde tam kocasının kalbini gömdüğü yerde geniş yeşil yapraklarla kaplı, üstünde sabah güneşinin çiğlerinin parıldadığı koca bir ağaç büyümüştü. Otların üstünde olgun, yuvarlak bir meyve vardı, yakındaki dallardan düşmüştü. Bu ağaca, kocasının onuruna onun adını, *Ulu*'yu (ekmekağacı) verdi. Küçük kaynak garip bitkilerin çevreyi sarmasıyla kaybolmuştu. Bunların dev gibi yaprakları ve uzun sarı meyvelerin asıldığı salkımları vardı. Bunlara muz adını verdi. Aradaki yer, fidan gibi saplar ve sarmaşıklarla dolmuştu, birincisine şeker kamışı, ikincisine yam adını verdi. Bütün evin çevresi küçük otlar, yenir köklerle sarılmıştı. Hepsine uygun adlar verdi. Sonra küçük çocuğu çağırarak meyveleri toplattırdı, en büyüğünü ve iyisini Tanrılara ayırarak kalanları kızgın kömürde kızarttı. Oğluna gelecekte yiyeceğinin bunlar olacağını anlattı. Ağzına ilk alışıyla çocuğun gövdesine sağlık geldi ve o zamandan sonra gücü arttı, gövdesi büyüdü, tam bir erkek oldu. Güçlü bir savaşçı oldu ve tüm adada tanındı. Öldüğü zaman adı, Mokuola, Hilo Körfezi'ndeki kemiklerinin gömüldüğü küçük adaya verildi. Bugün de adanın adı aynıdır."

Ölüm ve yaşamın karşılıklılığı (öldürme ve tüketme ve çoğaltma ve ölme biçimlerinde) kavramından türeyen bu önemli mitos ve ritler, halk masalları ve gelenekler öbeği, geniş tropik ekvator kuşağı bölgesinde, Batı Afrika'dan, Sudan'dan Hint Okyanusu'na, Polinezya'ya ve kavramın yakalanıp yenilen balık imgesine dönüştürüldüğü Paskalya Adası'na kadar uzanır.

Paskalya Adası'nda kuşaklar önce yerleştirildiği varsayılan gizemli hiyeroglif tabletleri okuyan (veya okuduğunu iddia eden) bir yerliden sağlanan metinde şunları okuyoruz: "Eski kraliçemiz nerede? Balığa dönüştüğü ve sonunda sakin sularda tutulduğu biliniyor... Eğer balığın adını bilemiyorsan çek git; Büyük Kralımıza yesin diye getirilen ve sağa sola yatan tabağa konulan o sevimli balığın kısa solungaçları vardı."[27]

Bu öbeğin birçok türevi biliniyor. Yamyam ritlerinden anababa sevgisini anlatan şiirsel masallara kadar değişiklik gösteren

[27] X.J. Thomson, *The pito te Henua, or Easter Island*, Smithsonian Report, Washington DC, 1889, s. 518-19, Werner Wolff, *Island of Death*, J.J. Augustin, New York, 1948, s. 179'dan alıntı.

türevlerin hepsinin akrabalığı ortadadır. Yayılımının genişliğini anlamak zor değil. Hint Okyanusu binlerce yıl iki yönlü kültür alışverişinin su yolu olmuştur. Polinezya, Endonezya'dan çok fazla nüfus çekmiştir. Tek bir dil ailesi Malayo-Polinezya, Madagaskar'dan (Güneydoğu Afrika'nın hemen açıkları) doğuda Paskalya Adası'na (Peru açıkları) ve Yeni Zelanda'dan kuzeyde Formoza'ya ve kuzeydoğuda Havai'ye kadar uzanır.[28] Bu dil akrabalığı kültürel ve tarihsel ilişkilerle birlikte, psikolojik benzerlikleri de açıklar. Koşut gelişim kuramının en ateşli yandaşı bile, savunduğu ilkelerle, aşağıda birden ona kadar verilen rakam adlarını tesadüf olarak açıklayamaz (sanırım):[29]

MADAGASKAR	ENDONEZYA			POLİNEZYA	
Malagasi	Malezya	Cava	Tagal	Samoa	Maori
1 isa	sa	sa	isa	tasi	tahi
2 rua	dua	ru	dalawa	lua	rua
3 telu	tiga	telu	tatlo	tolu	toru
4 efatra	ampat	pat	apat	fa	wha
5 limi	lima	lima	lima	lima	rima
6 eni (na)	anam	(ne) nem	anim	ono	ono
7 fitu	tujuh	pitu	pito	fitu	whitu
8 valu	dulafan	wolu	walo	valu	waru
9 sivi	sambilan	sono	siyam	iva	iwha
10 fulu	puluh	puluh	polo	sefulu	nahuru

Bu karşılaştırmalı araştırmanın sonraki adımını, konumuzu Peru, Meksika kıyılarında ve Amazon cangıllarında, Kuzey Amerika ovalarında izlemek oluşturacak.

5. KOŞUTLUK MU YAYILMA MI?

Son yarım yüzyılın arkeoloji ve etnografyası Eski Dünya uygarlıklarının –Mısır, Mezopotamya, Girit ve Yunanistan, Hindistan ve Çin– tek bir temelden türediğini ve bu köken ortaklığının mitolojik ve ritüel yapılarının benzerliklerini açıklamaya yetece-

---

28 Meillet ve Cohen, *age*, s. 649.

29 *Age*, s. 663-64, 671.

ğini ortaya koydu. Daha önce belirtildiği gibi* bu çağ açıcı dönemin başlangıcı Yakındoğu'daki, ilk belirtileri MÖ y. 7.500-5.500'e kadar giden, Neolitik temele kadar incelenmiş durumdadır ve hemen hemen aynı bölgede MÖ y. 3.200'de aniden ruhban sınıfının keşif ve teknikleri ortaya çıkmıştır. Astronomik takvim, yazı sanatı, matematiğin kullanılması, zaman ve mekân ölçümlerinin eşgüdümlenmeye çalışılması ve tekerlek kavramıyla birlikte. Dünyanın başka hiçbir yerinde Neolitik veya daha gelişmiş bir uygarlığın öğeleri bu kadar derinlerde bulunup tanınmış değildir. Yalnızca gelişmiş uygarlıkların temel sanatlarının değil, tarım ve hayvancılığa dayalı köylerin de Yakındoğu'dan tüm dünyaya yayılması olasılığı bugün önderliğini Viyana'dan Profesör Robert Heine-Geldern'in yaptığı bir grup tarafından belgeleriyle savunulmaktadır.

Gözlemlediğimiz gibi, gene de, neolitiğin altyapısıyla ilgili bir sorun var. En azından Afro-Avrasya yarımküresinde gelişmiş uygarlıkların temel sanatlarının artık saptanmış bulunan Yakındoğu ekseninden yayılmış olduğu sonucuna varılmış olmalıdır. Fakat bitki ve hayvan yetiştirme sanatları açısından Yakındoğu'nun eski köyleri büyük bir bölgenin ancak tek bir eyaletini temsil edebilir. Domuzun evcilleştirildiği en eski alan olarak kabaca Malayo-Polinezya çevresi henüz araştırılmamıştır. İlkel tarımı yapılan hindistancevizi, muz ve yumrulu bitkilerin ne kadar eskiye gittiklerini de bilmiyoruz. Dolayısıyla bir yandan Malayo-Polinezya bölgesinin mitos ve ritüelleri Yakındoğu proto-temel-neolitiğin eyaleti olarak yorumlanabilecekken, öte yandan yönün öbür türlü olduğu da düşünülebilir. Fakat nasıl olursa olsun (ve bunu, artık toplanmış olan olgularla kimsenin inkâr etmeyeceğine inanıyorum) iki gelişim bağımsız değildir. Yani Eski Dünya'da insanlığın toplayıcılıktan (avcılık ve kök toplayıcılığı) tarıma (bitki ve hayvan yetiştiriciliği) geçişi, çok geniş bölgeye yayılmış, fakat tek bir süreç olarak araştırılmalıdır.

Yeni Dünya açısındansa bilim adamları arasında şiddetli, hatta zıtlaşmalarla dolu bir çatışma var.

---

* Bkz. sayfa 141-155.

Örnek olarak Kuzey Amerika antropologlarının çoğunluğunun görüş açısını güçlü bir biçimde yansıtan şu metni okuyalım:

"İki yarımkürede de insan kültürel savaşımına göçebe avcılıkla taş silahlar kullanan Paleolitik vahşi olarak başlamıştır. İkisinde de büyük bölgelere yayılmış ve yaşamını çevreyle uyum gösterebilecek biçimde değiştirmiştir. Öyleyse iki yarımkürede de vahşi bitkiler evcilleştirilmiş, nüfus artmış, insanların yoğunluğu toplumsal grupların belirmesini ve sanatların gelişimini sağlamıştır. Çanak kullanılmaya başlanmış, lif ve yün dokumacılığı başlamış, hayvanlar evcilleştirilmiş ve metal işlenmiştir –önce altın ve bakır, sonra da daha sert olan alaşım, tunç. Yazı sistemleri geliştirilmiştir.

Koşutluklar yalnızca maddi şeylerde değildir. Yeni Dünya'da da, eskisindeki gibi, rahiplik gelişmiş ve dünyevi güçlerle bağlaşma yaparak veya kendi adlarına yöneticiliği ele geçirerek tanrılarına güçlü, geniş tapınaklar kurmuşlardır. Rahip ve şefler kendilerine sonraki yaşamları için zengin depoları bulunan mezarlar hazırlamışlardır. İki yarımkürede de gruplar kabileler oluşturmak için birleşmiş, bağlaşma ve fetihler üstünlükler yaratmış, imparatorluklar doğmuş ve ihtişamlı birikimler sağlanmıştır.

Bunlar şaşırtıcı benzerliklerdir. Eğer biz de çoğu çağdaş araştırıcı gibi Kızılderililerin gelişiminin bağımsız olduğuna, denizaşırı ırklardan etkilenmediğine inanıyorsak, çok önemli bir sonuca varıyoruz demektir. İnsanoğlunun uygarlık adını verdiğimiz belirli adımları atmaya doğuştan yeteneği olduğuna karar verebiliriz. Ve insan, çevre koşulları uygun olduğunda, bu dürtüyü gerçekleştirecek doğuştan gelen yeteneğe sahiptir, başka deyişle uygarlığı kültürün gelişimi ve insan-kültür ilişkisini belirleyen yasalara karşı oluşturulan kaçınılmaz yanıt olarak değerlendirmeliyiz."[30]

Oysa Leo Frobenius, daha 1903'te tam tersini düşünüyordu. O zamandan beri bu görüş öncelikle Avrupalı ve Güney Amerikalı bilim adamlarınca temsil edilip geliştirildi. Ekvatoryal Amerika'nın ilkel bitki köylerinin, Sudan ve Paskalya Adası'nda tanımladığı kültürel biçimin, Polinezya'dan doğuya uzantısı olduğuna inanan Frobenius, Amerika'nın temel avcı kültürüyle ku-

---

[30] A.V. Kidder, "Looking Backward", *Proceedings of the American Philosophical Society*, LXXXIII, No. 4, 1940, s. 527-37, Clyde Kluckhohn, *Antropology Today*, s. 512 n.'de alıntı.

zeydoğu Sibirya'dan, Bering Boğazı'ndan geçip Alaska'dan Horn Burnu'na kadar inen ve tüm kıtaya yayılan kültürle karşılaşıp kaynaştığını savunuyordu. "Okyanusya çalışmamızda, Amerika ile Asya arasında uçurum değil köprü olduğunu gösterebildik" diye yazmıştı. "Polinezyalıların Paskalya Adasında durup geri döndüklerini söylemek bütün Okyanusya yerli kültürüyle ilgili çalışmalarımızdan çıkardıklarımızla çelişir. Hem Havai'den öteye, rüzgârların taşıdığı akıntılarla köprü, kuzeybatı sahillerine kadar uzanır.[31]

Yayılım taraftarlarının fikir yürütmelerine karşı yalıtılmışlık taraftarlarının en güçlü ve her zamanki yanıtı Polinezya güçlerinin çok geç olduğu, Yeni Dünya'da tarımın başlaması ve gelişmiş kültürlerin kurulmasından çok sonra olduğudur. Büyük Polinezya göçleri dönemi MS onuncu ve on dördüncü yüzyıllara yerleştirilmektedir; güney Pasifik dünyasının uzak adalarına insanın gelişi en erken MS dördüncü yüzyıldan daha öncesine varmamaktadır.[32] Yeni Dünya'da ilk tarım kültürleri için önerilen tarihler ise şöyledir: Spinden'e göre MÖ yaklaşık 4.000, Kroeber'e göre de yaklaşık 3.000 yılları.[33]

Oysa Amerika tarım kültürü için saptanan en eski tarih, Peru sahilinin kuzeyindeki Huaca Prieta denilen yer için MÖ y. 1.016 ± 300'dür.* Burada Chicama Vadisinin ağzında 1940'larda kazılan birkaç tepe, bir dizi kalıntı tabakası ortaya çıkarmıştır. Yeni radyokarbon (K-14) yöntemiyle tarihlenen özellikle önemli dört örnek şunlardır:

---

[31] Leo Frobenius, *Geographische Kulturkunde*, Friedrich Brandstertter, Leipzig, 1904, s. 450.

[32] Bkz. A.L. Kroeber, *Anthropology*, 1. y., Harcourt, Brace and Company, New York, 1923, s. 491.

[33] Bkz. *age*, şekil 36 (Spinden'in yerli Amerikan kültürünün gelişimiyle ilgili diagramı) ve s. 352 (Kroeber'in kendi önerisi).

* New Mexico batısında keşfedilen ünlü "Yarasa Mağarası"nın K-14 tarihleme sisteminin ilk uygulamasıyla "ilkel pop-korn" kültürü saptayıp bir süre yanılgılara yol açmasından kaynaklanan hayalci yorumları tartışmıyorum. (bkz. Alfonso Caso, *Anthropology Today*'de (Şikago University of Chicago Press, 1953, s. 231 ve Alex D. Krieger, *age*, s. 251). O günden sonra, Mexico Vadisi'nde 600 metre derinlikte keşfedilen mısır tohumları en az 60.000 yıllık geçmişi göstermektedir, Kuzey Amerika'da yabani ilkel mısır bulunduğunu ortaya koyar (bkz. Paul C. Mangelsdorf, "New Evidence on the Origin and Ancestry of Maize", *American Antiquity*, XIX, No 4, 1954, s. 40-10). Öyleyse "Yarasa Mağarası" artık tarım kültürünün en eski kanıtı olarak ileri sürülemez.

1. Örnek No. 598: en alt seviyede ateş ocaklarından kömür, MÖ 2.348 ± 230. Bu tabakada tarım izi yoktur. İlgili kalıntılar ancak ilkel avcılık, balıkçılık ve toplayıcılık yapan bir topluluğun varlığına ait belirtiler vermektedir.

2. Örnek No. 321: tarımsal ürünlerle ilgili odun, MÖ 1.016 ± 300. Bu tabakadan en ilkel tarımsal ürünler ortaya çıkar ve herkesi şaşırtacak kısmı: a) Asya pamuğundan yapılmış örülmüş lifler (ağ ve yünlü sergi) ve b) Pasifik ötesi temaları çağrıştıran oldukça stilize figürlerin sığ biçimde kazınmış olduğu iki küçük sukabağından kap (çift başlı bir kuş ve kedi-jaguar kafalı adam maskesi) sukabağı Amerika'nın yerli bitkisi değildir. Ayrıca bu kalıntılarla ilişkili olarak kabuktan kumaş parçaları bulunmuştur (tapa: Okyanusya, Pasifik ötesi öğe).

3. Örnek No. 323: kaba seramik kaplarla ilişkilendirilen ip, MÖ 682 ± 300.

4. Örnek No. 75: ekimi yapılan mısırla ilişkilendirilen ev kerestesi, MÖ 715 ± 200.[34]

Tarihlerin eski "ilk tarımsal çevre"nin MÖ y. 3.000 veya 4.000'le pek ilgili olmadıkları açık. Aynı zamana, dengeyi kurmak için, Marianas'ta, Pasifik'in epey ortalarında Filipinler'in 1.500 mil doğusunda Saipan Adasında bir yerleşim yerinin radyokarbon yöntemiyle MÖ 1.530-200'e tarihlendiğini belirtelim. Böylece "çok geç" itirazı da geçersizleşmiştir.[35]

Bağımsız gelişme görüşünün son tutumu Wendel C. Bennett, Alex D. Krieger ve Gordon R. Willey'in antropoloji bilimlerindeki son ansiklopedik yayımları, ilk kez 1953'te çıkan *Anthropology Today*'deki bir dizi makalede sunulmaktadır. Kısaca söylendiğinde, "Yeni Dünya Oluşum Dönemi" olarak adlandırılan dönemde, Peru ve Orta Amerika'da, Profesör Willey'in ifadesiyle "merkez Meksika ile Peru arasında bir yerde", "bir veya birkaç merkez" gelişmiş olduğu ileri sürülmektedir.[36] Profesör Bennett

---

34 Frederick Johnson, "Radiocarbon Dating", *Memoirs of the Society for American Archaeology*, No. 8, Salt Lake City, 1951, s. 10-18.

35 Bkz. Carleton S. Coon, *age*, s. 149 ve Harry L. Shapiro, "Les Iles Marquises: Prehistory of Polynesia" *Natural History*, Mayıs 1958, s. 265.

36 Gordon R. Willey, "Archaeological Theories and Interpretation: New World", *Anthropology Today*, s. 375.

"görüşe göre Güney Amerika'da bitkilerin evcilleştirilmesine dayanan tarımsal ekonomi şimdi çekirdek Amerika denilen bütün bölgeye yayılmıştır. Bu kültürel yapının göç ya da yayılımla mı dağıldığı yoksa bağımsız mı geliştiği hâlâ belirlenebilmiş değildir. Her iki durumda da gelişmiş uygarlığın iki ana merkezi bu Oluşum temelinde gelişmiştir; biri Mezoamerika'da, biri Orta And-lar'dadır, birbirinden oldukça bağımsızdır... fakat ortalarında kalan bölgede Oluşum dönemi yapısı sürmüş ve Karayibler bölgesine yayılmıştır" demektedir.[37]

Henüz Yeni Dünya Oluşum Dönemi'nin tarihlenmesi konusunda açık bir öneri getiren olmamıştır. Profesör Julian H. Steward, örnek olarak, editörü olduğu altı ciltlik *Güney Amerika Kızılderilileri Elkitabı*'nın sonundaki "Yorumlayıcı Özet'te,[38] "Kızılderililerin yerli Amerika bitkilerini evcilleştirmeye başlamaları elbette en azından 3.000 yıl eskidir (yani MÖ 1.000), herhalde daha da eski" demektedir. Yeni Dünya Oluşum Dönemi'nin nerede doğduğunu söyleyen de yoktur. Profesör Steward, "tam çıkış yeri bilinmemektedir" diye yazmaktadır, "fakat Güney Amerika'da olmalıdır."[39]

Oysa Peru sahilinde keşfedilen MÖ 1.016 ± 300 tarihli sukabaklarının gösterdiği gibi tamamıyla başka bir yerde olabilir. Sukabağı yabani değil ekimi yapılan bir bitkidir ve Carl O. Sauer'in belirttiği gibi insan bakımına bağımlıdır: "Hiçbir biçimde bataklık bitkisi değildir. Rastlantısal yayılma kuramı, okyanusu zarar görmeden geçmesinin yanında, sahilden onu alıp uygun yere götürecek, bekleyen bir tarımcının bulunmasını da içermek durumundadır."[40]

Sukabağı Pasifik'i aşıp Amerika'ya ulaşan tek bitki değildir. Asya pamuğu da Yeni Dünya'ya aynı zamanda gelmiştir ve en eski tarım kültüründe, Peru ve Şili'nin çanakçılık öncesi döne-

---

37 Wendell C. Bennett, "New World Culture History: South America", *Anthropology Today*, s. 220-21.

38 Julian H. Steward, "South American Cultures: An Interpretative Summary", *Handbook of South American Indians*, Bureau of American Ethnology, Bülten 143, c. V, Washington DC, 1949, s. 749.

39 *Age*, s. 769.

40 Carl O. Sauer, "Cultivated Plants in South and Central America", *Handbook of South American Indians*, c. VI, 1950, s. 506.

minde vardır, hem de yabani Amerikan türüyle karışmıştır. Karışmış tür geri Polinezya'ya, Fiji'ye kadar götürülmüştür.[41] Hindistancevizinin Kolomb öncesi tropik Amerika'da "büyük bahçelerde yetiştirildiğini ve kıyıya sürüklenip kendi kendine yetişecek bir bitki" olmadığını da ekleyelim.[42] Kolomb öncesi Amerika'da, Hindistan ve Asya'nın öteki muson ülkelerinde olduğu gibi horozibiği (kazayağı olarak bilinirdi) ekimi yapılıyor, tahıl ve yeşillik olarak kullanılıyordu.[43] Gene, Hindistan mutfağının temel çeşitlerinden olan plantain, güney Brezilya'dan Jalisco'ya, Meksika'ya kadar Yeni Dünya'nın tropik bölgelerine yayılmıştır ve Kolomb' dan önce Amerika'ya gelmiş görünmektedir.[44] Ve gene, mısırın kökeni bulanıktır ve gerçekten Güneydoğu Asya katkısı içeriyor olabilir.[45] Son olarak, ilk kez Amerika'da yetiştirildiği bilinen bazı bitkilerin güneydoğu Pasifik'te çok iyi tanındığı ortaya çıkmıştır (yerfıstığı, baklacık, lima fasulyesi, jicama ve tatlı patates gibi, sonuncusunun adı Peru ve Polinezya'da aynıdır –kumar/kumara).[46] Bu durumda Amerika'nın hiç olmasa çok az Malayo-Polinezya kültür çevresindeki hareketlerde yer aldığı kabul edilmelidir.

Paris'teki Musée de l'Homme'un onursal müdürü Profesör Paul Rivet, Peru ve Şili sahillerinde ve Meksika'nın bazı bölgelerinde Polinezya biçimi ok kullanıldığına işaret etmektedir.[47] Kolombiya, Venezuela'daki bazı ve Peru, Bolivya yüksek plato kabilelerinin ideogramlarıyla Paskalya Adası yazı sistemi birbirine benzemektedir; Amerika'da Arjantin'den Vancouver'e kadar çeşitli yerlerde Polinezya desenli yirmi bir eser bulunmuştur. Peru Güney Denizi Adaları'nda ve Kuzey Batı Sahili'nde Tlinkitler arasında kullanılan ahşap sopalar aynıdır; Polinezya'nın kendisinde Paskalya Adası ötesine seyahat etmek geleneükseldir ve denize dayalı katamaranlarıyla Peru'nun balsaları, Pasifik ötesi maceraların üstesinden gelebilmektedir; Peru'da da Batıya gitme ge-

[41] *Age*, s. 533-38.
[42] *Age*, s. 524-25.
[43] *Age*, s. 497.
[44] *Age*, s. 527.
[45] *Age*, s. 494. Bkz. Paul C. Mangelsdorf, "New Evidence on the Oriegin and Ancestry of Maize", *American Antiquity*, XIX, No. 3, 1954.
[46] Sauer, *age*, s. 499-500, 502-503, 510, 513.
[47] Paul Rivet, "Early Contacts between Polynesia and America", *Diogenes*, No. 16, Kış 1956, s. 82.

leneği vardır ve gerçekten dört yüz deniz aracı ve yirmi bin insan Peru'nun son İnkalarından Tupac-Inca-Yupanqui tarafından gönderilmiş, dokuz ay veya bir yıl kadar sonra zenci esirler ve bakır veya teneke tahtla dönmüşlerdir. Mangareva'da, buna karşılık, "Doğudan sal gibi gemilerle gelen kızıl adam" geleneği vardır. Thor Heyerdahl'ın 1947 yılındaki Peru'dan Tuamotulara Peru balsa salıyla çıktığı Kon-Tiki keşif gezisi bu tür bir yolculuğun olanaklı olduğunu herkese en canlı biçimde kanıtlamıştır

Bütün bu konuları değerlendirdikten sonra Monsieur Rivet şöyle diyor: "Artık dünyanın en müthiş denizcileri olan Polinezyalıların yolculuklarını Amerika kıyılarına kadar uzatmış olmaları hiç de şaşırtıcı değildir. Rüzgâr ve akıntıları çok iyi tanıyan, yıldızlara göre dümen tutmayı bilen denizciler, geceleri yolculuk edip 2.000, bazen 4.200 mil hiç karaya uğramadan gidebiliyorlar. Pasifik'in büyüklüğünde kaybolan küçük Polinezya Adaları'nı bulmak için her adanın üstünde 3.000 metre yüksekliğe çıkan ve gözle 120 mil mesafeden görülen küçük bulutların kılavuzluğundan yararlanıyorlardı. Ağaç kütüğünden oyma çifte kanoları saatte yedi, sekiz mil yapıyordu. Yani böyle bir kanoyla Havai ile Kaliforniya veya Paskalya Adası ile Güney Amerika sahili arasındaki mesafeyi yirmi günde alabilirlerdi."[48]

Fakat Polinezyalıların seyahatleri en eskisi olmayabilir. Çünkü Hueca Prieta'nın karbonla tarihlenmiş sukabakları ve hepsi Polinezyalılardan önce gelmiş olan pamuk, hindistancevizi, horozibiği var. Paul Rivet bir dizi Melanezya seferinden söz eder. Amerikan Kızılderililerinden bir dil grubunun, Orta Amerika, Meksika ve Kaliforniya'nın Hokan dilleri, Melanezya dillerine Polinezya'dan da yakın oluşuna dikkat çeker. Ve 1923'te, Kaliforniya Üniversitesi'nde, bildiğim kadarıyla kimsenin o zaman yayılma görüşünü savunmakla suçlamadığı Profesör A.L. Kroeber, rastlantısal veya koşut gelişimin en olağandışı örneğini göstermeyi ummaktadır:

"Melanezya'daki kamış mızıkalar ile Kuzeybatı Brezilya Kızılderilileri̇nki arasında şaşırtıcı bir benzerlik bulunmuştur. Tek rakamlılar dördüncü aralıkta birbirinden farklıdır. Çiftliler, son-

48 *Age*, s. 78-87.

raki tekli perdenin yarısında nota verirler ve böylece bir başka 'dörtlü' oluştururlar. Fakat benzerlik burada bitmiyor. İncelenen aletlerin perde frekansı Melanezya ve Brezilya'da aynıdır. Yani titreme oranlan 557, 560.5; 651 ve 561, 759 ve 749, 880 ve 879' dur! Bu öyle yakın bir tesadüftür ki ilk bakışta tesadüf sınırlarını aşmaktadır. Veriler gerçekten Batı Pasifik ve Güney Amerika arasında tarihsel ilişki olduğu yolunda önerilere yol açmış ve bazı çevrelerce kabul edilmiştir. Fakat bağıntının çok eski olması gerekir. Çünkü hiçbir anısı kalmamıştır ve ırk, dil veya kültürel hiçbir buluş benzerliği desteklememektedir. Aletler zamana karşı dayanıksızdır. Parmak hesabıyla çalışan ilkel insanlar birbiriyle ölçmeden kesinlikle aynı perdeyi veren alet yapamazlar, belki ölçseler bile yapamazlar. Ayrıca frekansın onları ilgilendirip ilgilendirmediği bilinmiyor. Dolayısıyla bunun eski bir yayılımı kanıtladığına inanılamaz. Kayıtlarda bir yanlış olmalı veya milyonda bir olan tesadüf incelenen bu aletlerde gerçekleşmiş olmalıdır.

Ölçü ve aralıklardaki aynılık kalıyor ve bunlar koşutluğun gerçek bir örneğini oluşturabilir. Yalnızca, her zamanki gibi, basit bir konuyu biraz abartıyor. Dörtlükler pratikte iki bölgede de var. Bu, ikincinin, "üçüncü yarım sesin", temel oktavdaki beşinci armonik sesi vermesine yol açar. Böylece ardışık notalar, tekli ve çiftli dizilerde, oktav atlandığında, dörtlüklerde farklılaşır. Yani benzerliğin temeli sesin fizik yasasıdır. Kültürel benzerlik seri mızıkalarda, asıl sesten daha yukarıda ses çıkarılması ve tekli, çiftli dizilerin araya sokulmasıyla sınırlı kalır. Bu benzerlikler bile çarpıcıdır ve birçok belirtiler koşutluktan daha özel bir durum göstermektedir. Gerçekten kültürün başka yönleriyle yeterli benzerliklerle desteklenmiş olsalardı, Melanezya ile Brezilya arasında bağıntı olduğuna zorla inandırabilecek kadar vardı."[49]

Elbette birçok benzerlik vardır: Üflemeli zehirli ok kullanımı; uyuşturucuyla karıştırılan lime çiğnenmesi; ikat olarak bilinen dokuma tekniği; kabuktan kumaş (tapa) yapımı; kesilen kafa için yapılan törenlerle birlikte kafatası avcılığı; kadınları sindiren özel hayalet ve teknikleriyle gizli erkek dernekleri; bütün toplu-

[49] Kroeber, *age*, s. 226-27.

luğun tek evde yaşaması; büyük ev mimarisi; her biri ayrı bir adla birçok değişiklik gösteren kedi beşiği (labirent çizgiler) oyunu; belirli balık ağları ve av tuzakları; emici balığın kuyruğuna ip bağlayıp suya salarak kaplumbağanın altına yapışmasıyla deniz kaplumbağası avlanması; kütükten yarılarak yapılmış davullar ve birçok müzik aleti; çıplak kadın heykelleri (kim olduğunu tahmin edin!); vb., vb. *ad infinitum** –tekrar sukabağı, hindistancevizi, horoz ibiği ve Asya pamuğunu söylemeyelim.

Profesör Robert Heine-Geldern, tarihöncesi Pasifik çevresi kültür bölgesi kavramına dayandırdığı iyi toparlanmış ve kesinlikle belgelenmiş bir kuram önermiştir. Bu kültür olasılıkla Doğu Asya kökenli ve herhalde MÖ üç bin yıl öncesinden başlayan bir sanat biçemiyle temsil edilmektedir. Temel nitelikleri Amerika'nın kuzeybatı sahilindeki totem direklerde tipik örnekleri görülen heykellerde bulunmaktadır. Arma benzeri, genealojik veya mitolojik insan ve hayvan figürleri dikey diziler halinde birleştirilmektedir. Gene kuzeybatı sahilinde görülen bir başka karakteristik motif, dokumacılıktaki kabuk-kumaş ve dövmelerde, resim ve rölyeflerdeki kitap gibi açılmış, arkadan veya önden yarılmış ve böylelikle menteşelenmiş gibi sergilenen balık, kuş, hayvan veya insan formlarıdır. Bir başka motif de çoğunlukla geniş dili dışarı çıkmış çenesine kadar uzanan çömelmiş şişman insan figürüdür –hemen Perseus'un Afrika'da Andromeda'yı yılandan kurtarırken başını kestiği Yunan Medusa'sı Gorgon'un bir pozunu anımsıyoruz. Pasifik çevresi kültür bölgesi boyunca büyük yılan, kozmik yılan, Tanrıça'nın eşi ve oturur biçimlerde işlenen bir motif olarak çeşitli biçimlerde görülen önemli bir kişiliktir. Heine-Geldern'in gösterdiği gibi, bu eski Pasifik stilinin belirgin kompozisyon ve temalarının damgası kuzeybatı sahilinde ve Melanezya'da (Yeni İrlanda ve Yeni Gine'nin bazı bölgelerinde), Borneo Dyakları, Sumatra Batakları ve Filipin İgorotları arasında hemen tanınır, yani Hainuwele bölgemizde. Son olarak da, Profesör Heine-Geldern bu stilin izlerini eski Çin'de, Şang (MÖ 1523-1027), ilk Çu (MÖ 1027-771) ve son Çu (MÖ 771-221) hane-

* Ad infinitum: Lat. sonu olmayarak, nihayetsiz şekilde (ç.n.).

danları döneminde de ortaya koyar. Bu özellikler burada Yakındoğu kültür çevresinden gelen izlerden türetilenlerle kaynaştırılarak Çin gemileriyle Endonezya, Melanezya ve Polinezya'ya taşınmış, oradan Kuzey ve Güney Amerika'ya, özellikle Kuzeybatı Sahili, Orta Amerika, Peru ve Amazon havzasına ulaşmıştır.[50]

Dahası, büyük Maya-Aztek ve Peru uygarlıklarının son dönemleri Mısır ve Mezopotamya, Hint ve Çin'deki eşdeğerleriyle karşılaştırıldığında bir dizi benzerlik daha buluyoruz: Tarım ve hayvancılığı birleştiren temel-Neolitik yapı (Amerika'da lama, alpaka ve hindi), hasırcılık, sepetçilik, boyalı kaba ve ince çanakçılık, tezgâh dokumacılığı, altın, gümüş, teneke, platin ve eritilmiş bakır (bakır-teneke, bakır-kurşun, bakır-arsenik, bakır-gümüş ve bakır-altın karışımları) işçiliği, heykellerde *cire-perdue* yönteminin kullanılması ve öteki ürünlerle birlikle altın çanlar yapılması; büyük ve küçük devreleri belirten gelişmiş takvim sistemi ve ilahların çeşitli gök katlarıyla ilişkilendirilmesi, zayiçe kavramı, yaratılış ve ölüm çevrimi, tepesinde kartal ve kökünde yılan bulunan mitolojik Kozmik Ağaç; dört yönün ve rengin bekçisi tanrılar ve dört öğe (ateş, hava, toprak, su) kavramları, cennetin yukarıda ve cehennemin yeraltında tabakalaşması, dokumacı Ay Tanrıçası, ölen ve dirilen Tanrı. Ayrıca, toplumsal açıdan şunları buluyoruz: Dört toplumsal sınıf: rahipler, soylular, tarımcılar (halk) ve köleler-krallık alametlerinin antik dünyanınkilerin hemen hemen iki katına çıkarılması: yelpazeciler, âsalar, gölgelikler, tahtırevanlar ve kraliyet trampeti olarak çalınan borular; caddeler ve süslü tapınak ve saraylarla imparatorluğun başkenti olarak şehrin bezenmesi, Mezopotamya'dakileri çok andıran, tepesinde tapınaklar bulunan piramitler ve sıra sütunlar, spiral merdivenler, heykel dolu kapılar, pencereler, sütunlar vb.; mozaikler, rölyefler, oymalı yeşimler, freskli duvarlar, anıtlar ve kitap yazımı. Önemli tarihler şöyle özetlenebilir:

---

50 Robert Heine-Geldern ve Gordon F. Eckholm, "Significant Parallels in the Symbolic Arts of Southern Asia and Middle America", *Selected Papers of the XXIXth International Congress of Americanists*, c. I, *The Civilization Ancient America*, University of Chicago Press, Şikago, 1951; Robert Heine-Geldern, "The Origin of Ancient Civilizations and Toynbee's Thesis", *agy*, Charles Wolcott Brooks, "Report of Japanese Vessela Wrecked in the North Pacific from the Ealiest Records to the present Time", *Proceedings of the California Academy of Sciences*, c. 6, 1875.

I. Oluşum Dönemi (MÖ y. 1.500-500)
(Eski Dünya'nın bazal ve gelişmiş Neolitik dönemiyle benzeşme)

1. Bilinen en eski tarım ve çömlek tabakası: MÖ y. 1.500'den.

Huaca Prieta sukabakları, kabuk kumaşı ve pamuk, MÖ y. 1.016 ± 300. Guañape seramik kompleksi (Peru) –ilk negatif çömlekler, dokumacılık, mısır, MÖ y. 1.250(?)-850.

2. Gelişmiş 'klasik öncesi' elit stiller: MÖ y. 1.000'den.

Chavin kompleksi (Peru) –altın işçiliği, dev mimari ve jaguar kültü, MÖ y. 850-500.

Ölmek kompleksi (Meksika) –yeşim oymacılığı, piramitler ve büyük taş başlar, jaguar kültü, MÖ y. 1.000-500.

II. Klasik Dönem (MÖ y. 500-MS y. 500)
(Eski Dünya'nın hiyeratik şehir devletiyle benzeşme)

ORTA AMERİKA
Maya-öncesi (Chicanel)
(MÖ 424-MS 57)*
takvim, yazı, taş ve alçı anıtsal mimari

İlk Maya (Tzakol)
(MS 57-373)*
Büyük taş tapınak-şehirler (Tikal ve Uaxactun) dirsekli çan ve kemerler, oyma taş anıtlar, çok renkli seramik.

Son Maya (Tepeuh)
(MS 373-727)*
MS 530'da doruğuna çıkan birçok yeni tapınak-şehir, üstün heykelcilik (Piedras Negras), etki yayılımı ve sonra gerileme, birçok şehrin terk edilişi (nedeni bilinmiyor). Tajin (Körfez'de) ve Ulúa'nın Honduras stillerinin gelişimi.

PERU *Salinar/Gallinazo*
(MÖ y. 500-300)
güzel seramikler, piramitler, evcilleştirilmiş lama, gelişmiş metal işçiliği, dokumacılık.

Moche, Nazca ve ilk Tiahuanaco
(MÖ 300-MS 500)
Birçok ürünle (mısır, fasulye, yerfıstığı, patates, sili biberi, manyok, balkabağı, sukabağı, pamuk, hindistancevizi, quinos, vb) gelişmiş tarım, sulama, kiremit, taş duvarlı büyük piramitler, hiyeratik örgütlenmiş toplum, kiremit ve taş yerleşim yerleri, zarif çömlekçilik, altın, altın alaşımları, bakır ve metal işçiliği, kuzey sahilde (Moche) metal, güneyde (Nazca) halıcılık, yaylalarda taş işçiliği.

* Arka sayfadaki dipnota bkz.

III. Tarihsel Dönem (MS y. 500-1521/33)

ORTA AMERİKA

Mayapan Bağlaşması

(MS 727-934)*

Güneybatıdan yeni insanların gelişi, yeni din, gelenekler ve mimari (Güneydoğu Asya'nın yeni etkisini çağrıştıran sayısız motif);[51] eski şehirlerin canlanışı (Chichen Itza), yenilerin kuruluşu (Mayapan, Uxmal); Chichen Itza ve Mayapan arasındaki yıkıcı savaşla dönemin kapanışı.

Toltek/Mikstek

(MS 908-1.168-1 150-1.350)

Kuzeyli barbar Mixcoatl, Toltek imparatorluğunu kurar, oğlu Quetzalcoatl'ın inanılmaz Tula Altın Çağı, "pamuğun her renge girdiği dönem". Tula, MS 1.168'de yakıldı; imparatorluk dağıldı ve yönetim iki yüzyıl Oaxaca sahilinden Miksteklere geçti.

Aztek

(MS y. 1337-1.521)

Meksika'nın son yerli imparatorluğunun Cortes tarafından 1.521'de fethi.

PERU

Son Tiahuanaco

(MS 500-1.000)

Sahil kesiminde (Moche, Nazca) yaylanın (Tiahuanaco) etkisinin artması, büyük megalitik anıtlar, seçkin altın, gümüş, bakır işçiliği, oymacılık, kakmacılık, tavlama, üstün çanakçılık (Nazca bölgesinde çok renkli, kuzeyde üç boyutlu figürler), tekstil (yün ve pamuk), kilim ve taş oymacılığı.

Chimu

(MS 1.000-1.400)

Savaş ve berkitilmiş sığınak yerleri dönemi, bağlaşma ve koalisyonlar, yeni krallıklar ve şehirler (şehir-kuranlar dönemi); büyük Chimu metropolü Chanchan'ın gelişimi (bugünkü Trujillo yakınında), sekiz mil kare duvarlar, sokaklar, göletler ve kiremit piramitler; etkin, fakat yaratıcı olmayan sanat ve oymacılık.

İnka

(MS y. 1.440-1.533)

Peru'nun son yerli imparatorluğunun Pizarro tarafından 1.533'te fethi.

---

* MÖ. 424'ten MS 934'e kadar veriler Spinden'in Maya takvimi ile bizim takvimimizi karşılaştırmasına dayandırılmıştır. Eğer Thompson-Goodman bağıntısı yeğlenirse tarihler 260 yıl sonraya gider. Daha eski tarihlemeler için bkz. Covarrubias, *Indian Art of Mexico and Central America*, s. 218 ve Willey ve Phillips, *Method and Theory in American Archaeology*, s. 185, not. 3

51 Bkz. Gordon F. Eckholm, "A Possible Focus of Asiatic Influence in the Late Classical Cultures of Mesoamerica", *Memoirs of the Society of American Archaeology*, c. XVIII, No. 3, Blm. 2, Ocak 1953, s. 72-89.

Özet ister istemez kabadır; tarihlemelerde konunun uzmanları arasında henüz büyük farklılıklar görülmektedir.[52]

Buradaki "klasik dönem", açıktır ki Çin'deki gelişmelere göre bile çok geçtir; Çin'de Mezopotamya (MÖ 3.200), Mısır (MÖ 2.800), Girit ve Hindistan (MÖ 2.600) uygarlıklarının aksine, yazı, takvim, hiyeratik göksel örgütlü şehir uygarlığı MÖ 1.523'e kadar ortaya çıkmamıştır. Hindiçin'den Roma'ya büyük ticaret gemileri gönderen güçlü Han İmparatorluğu MÖ 202'den MS 220'ye kadar etkinliğinin doruğundadır. Kuzeydoğu Hindiçin Dongsonları, MÖ y. 333'ten MS 50'ye kadar güney denizinin efendileri olmuşlardır. Güneydoğu Hindistan, Cava, Sumatra ve Kamboçya'nın tüccar denizcileri belki de yedinci yüzyılın başlarından MS on ikinci yüzyıla kadar denize egemen olmuşlardır. Orta Amerika "klasik dönem"inin karakteristik öğelerinin Asya'nın karakteristik öğeleriyle benzeşmesinden başka (merdivenli piramitler, dirsekli kemerler, kubbe biçimleri, hiyeroglif ve gelişmiş takvim ve astronomi bilimleri, gelişkin taş işçiliği), Dr. Gordon Eckholm'un gösterdiği gibi[53] Maya "tarihsel dönem"i de çağdaşı Hindistan, Cava ve Kamboçya'nın özelliklerini çağrıştırır. Yani üç bölmeli kemer, kaplan tahtı, lotus âsası ve tahtı, bitkilerle ilişkilendirilen helezoni şekiller, haç ve kutsal ağaç (merkezde çoğunlukla canavar mask ve yukarı dallarda kuş bulunur), yılan sütunlar, trabzanlar, oturan aslanlar ve kaplanlar, bakır kemerler... ve hâlâ Amerika'nın el değmemiş olduğunu düşünmemiz bekleniyor mu?

---

[52] Örnek, *Anthropology Today*, Wendell C. Bennett ("New World Culture History Middle America"), Alex D. Krigger ("New World Culture History: Anglo-America) ve Gordon R. Willey ("Archaeological Theories and Interpretation: New World) makaleleri. Yararlı bir tartışma ve harita için: Miguel Govarrubias, *The Eagle, the Jaguar and the Serpent*, Alfred A. Knopf, New York, 1954, s. 73-89. Ayrıca: Phillip Ainsworth Means, *Ancient Civilizations of the Andes*, Charles Scribner's Son, New York ve Londra, 1931; P. Alden Mason, *The Ancient Civilizations of Peru*, Penguin Books, Londra, 1957; Sylvanus Griswold Morley, *The Ancient Maya*, Stanford University Press, Stanford, 1946; G.C. Vaillant, *The Aztecs of Mexico;* Penguin Boks, 1950; Miguel Covarrubias, *Indian Art of Mexico and Central America*, Alfred A. Knopf, New York, 1957; ve Gordon R. Willey ve Philip Philips, *Method and Theory in American Archaeology*, University of Chicago Press, Şikago, 1958. Olmec kültürü için son araştırmalar ve K-14 tarihlemesi için bkz. Philip Drucker, Robert F. Heizer ve Robert J. Squier, *Excavations at La Venta Tabasco, 1955*, Bureau of American Ethnology, Bülten 170, Washington, 1959.

[53] Eckhlom, *agy*.

Eğer bağımsız olduğu düşünülüyorsa, MÖ y. 1.500'de Pasifik'in altı bin mil ötesinde tekrarlanan becerileri açıklamak için psikolojiye, arkeoloji ve etnolojiden daha çok iş düşüyor demektir.

Profesör Gordon R. Willey, "Yalnızca insan zihin ve gövdesinin yapısı nedeniyle bu tür becerilerin yinelenmesi gerçekleşebilir mi?" diye soruyor, "yoksa kültürel tohum okyanusun iki yanında da mı ekilmiştir?"[54]

Gerçekten merak edilecek bir konu.

6. KOLOMB ÖNCESİ AMERİKA'DA AŞK-ÖLÜM RİTÜELİ

Kuzey Amerika'nın öldürülen ve insana yiyecek olmak üzere ekilen kutsal varlık mitologemiyle ilgili en tanınmış örneği Büyük Göller yöresinin Ojibwaylarına aittir. 1820'lerde genç ABD hükümetinin memuru Henry Rowe Schoolcraft (1793-1864) tarafından kaydedilmiş ve Longfellow'un *Hiawatha Şarkısı*'na esin ve kaynak olmuştur. Schoolcraft'ın karısı Hıristiyanlığı kabul etmiş bir Kızılderili'ydi ve karısının bazı akrabaları hiç değişmemiş vahşilerdi. Mitosların aktarıldığı dil melez İngilizce veya melez Ojibway değil, tam ve doğal yerli diliydi. Dolayısıyla bizim çağdaş Kızılderili masalları derleyicilerimizle uyuşmayan biçemi hoş görmek gerekir. Çağdaş derleyicilerin göreli olarak kısa ziyaretlerle "kaynak"lardan derledikleri metinler garip biçimde değişken, görünüşte ilkel, saf antropolojik bir biçem oluştururlar. Bunlar tam olarak iki dünyaya da ait değillerdir ve yerli düşüncesinin incelik ve narinliğini bozucu bir etkileri olmuştur. Schoolcraft'ın edebi süslemeler açısından hataları olduğunu söyleyebiliriz, fakat en azından edebi çeviri niyetiyle metni yanıltma tehlikesi taşımamaktadır.

Longfellow'un beşinci bölümü, Hiawatha'nın Orucu'na kaynaklık eden Mondawmin Efsanesi veya Mısır'ın Kökeni masalı şöyledir:

---

[54] Willey, *age*, s. 37.

"Eskiden ülkenin güzel bir bölgesinde karısı ve çocuklarıyla yaşayan fakir bir Kızılderili vardı. Hem fakirdi hem de ailesi için yiyecek sağlamayı beceremiyordu. Çocukları ona yardım edemeyecek kadar küçüktü. Fakirliğine karşın kolay tatmin olan bir insandı. Her şey için Büyük Ruh'a şükran duyuyordu. Aynı yaratılış büyük oğluna da geçmişti. Oğul artık Ke-ig-niş-im-o-win, yani oruç töreninden geçip yaşamı boyunca hangi ruhun kendisinin kılavuz ve bekçisi olduğunu arama yaşına gelmişti.

Wunzh, oğulun adı buydu, bebekliğinde hep uysal bir çocuk olmuştu. Duygulu, düşünceliydi ve bütün ailesi onu severdi. Baharın ilk işaretleri görünür görünmez ona evlerinin az uzağında geleneksel küçük odayı inşa ettiler, bu sakin rit sırasında rahatsız edilmeden orada kalacaktı. Bu sırada o da kendisini hazırladı ve kulübesine girip orucuna başladı.

İlk günlerde sabahları orman ve dağ yürüyüşlerine çıkmak, yeni açan çiçek, biten bitkileri incelemekle eğlendi. Böylece kendisini iyi bir uykuya hazırlıyor ve aynı anda düşleri için zihnini güzel şeylerle dolduruyordu. Ormanlarda dolaşırken bitkilerin, otların, tomurcukların insanların yardımı olmadan nasıl büyüdüklerini ve bazılarının niçin yenebildiğini ve şifalı veya zehirli sular içerdiğini öğrenmek için büyük arzu duydu. Yürüyemeyecek kadar yorulunca kulübesine dayanıp bunları düşünüyordu. Ve babasına, ailesine, bütün herkese yararı olacak bir şey düşlemeyi arzuluyordu. "Elbette her şeyi Büyük Ruh yapıyor ve yaşamlarımızı ona borçluyuz" diye düşünüyordu; "fakat beslenmek için hayvan avlamak ve balık tutmaktan daha kolay bir yaşam yolu veremez miydi? Düşlerimde uğraşıp bunu bulmaya çalışmalıyım."

Üçüncü gün zayıfladı ve kendinden geçti, yatağında kaldı. Böyle yatarken gökten inip ona gelen genç bir adam gördüğünü hayal etti. Zengin ve parlak giysiler içindeydi. Üstünde birçok yeşil sarı süsler vardı, bu renkler açık koyu tonlarıyla farklı farklıydılar. Başında sallanan tüyden sorguç vardı ve bütün hareketleri inceydi.

Gökten gelen ziyaretçi, "Gökteki ve yerdeki her şeyi yapan Büyük Ruh tarafından sana gönderildim dostum" dedi. "Senin oruç tutarkenki hareketlerini biliyor ve görüyor. Bunların halkına iyilik yapmak gibi iyiliksever ve yararlı bir istekten kaynak-

landığını, savaşta güç kazanmak veya savaşçıların en üstünü olmak için olmadığını görüyor. Ben nasıl iyilik yapabileceğini göstermek ve öğretmek için geldim."

Sonra, genç adama, kalkıp onunla güreşmeye hazırlanmasını söyledi. İstediğini ancak bu yolla elde edebilirdi. Wunzh oruçtan zayıf düştüğünü biliyordu, fakat yüreğinde kalkmak için cesaret buldu ve hemen, başaramamaktansa ölmeye hazır biçimde kalktı. Denedi, fakat tüm çabasına karşın sonunda tamamıyla kesildi. O zaman güzel yabancı, "Dostum, bu seferlik yeter, gene gelip seni sınayacağım" dedi ve gülerek geldiği yöne doğru yükselerek gitti.

Ertesi gün gökten gelen ziyaretçi aynı saatte ortaya çıktı ve sınama tekrarlandı. Wunzh gücünün öncekinden de az olduğunu anladı, fakat zihin gücü gövdesinin zayıfladığı kadar artmıştı. Bunu gören yabancı aynı sözleri söyledi ve "Yarın son sınaman olacak. Gücünü topla dostum. Çünkü beni yenmenin ve aradığın nimeti elde etmenin tek yolu bu" diye ekledi.

Üçüncü gün gene aynı saatle ortaya çıktı ve güreş yapıldı. Zavallı gencin gövdesi çok zayıf düşmüştü, fakat kararlılığı daha da artmıştı. Kazanmak veya yok olmakta kararlıydı. Bütün gücünü kullandı, her zamanki süre sonunda yabancı kesildi ve yenilgiyi kabul etti. İlk kez kulübeye girdi ve gencin yanına oturup talimatlarını vermeye başladı, galibiyetin sonuçlarından nasıl yararlanacağını öğretti.

"Büyük Ruh'a isteğini kabul ettirmeyi başardın. Erkek gibi güreştin. Yarın orucunun yedinci günü olacak. Baban güçlenmen için sana yiyecek getirecek ve son sınav günün olacak, kazanacaksın. Bunu biliyorum, ailene ve kabilene yararın olması için yapman gerekenleri şimdi sana söyleyeceğim. Yarın seninle buluşup son kez güreşeceğim. Beni yener yenmez elbiselerimi çıkartıp beni yere sereceksin. Toprağın otlarını, köklerini temizleyip toprağı yumuşatacaksın ve beni oraya gömeceksin. Bunu yapınca gövdemi rahat bırak, fakat zaman zaman gelip ziyaret et. Yaşama dönüp dönmediğimi gör ve mezarımda yaramaz otlar büyümemesine dikkat et. Ayda bir beni taze toprakla ört. Eğer sözlerimi dinlersen, şimdi sana öğrettiklerimi halkına öğreterek onlara iyilik yapma amacına ulaşırsın." Sonra gencin elini sıktı ve kayboldu.

Sabah gencin babası hafif yiyeceklerle geldi ve "Oğlum yeteri kadar oruç tuttun. Eğer Büyük Ruh sana iyilikte bulunacaksa artık bulunmuştur. Yedi gün yemek tatmadın, kendini kurban etmemelisin. Yaşamın Efendisi bunu istemiyor" dedi.

Genç, "Baba, güneş batana kadar bekle. Orucumu bu saate kadar uzatmamın bir nedeni var" diye yanıtladı.

"Peki" dedi yaşlı adam, "saati gelince ve sen yemek isteyene kadar bekleyeceğim."

Gökteki yabancı her zamanki saatte geldi ve güç denemesi tekrarlandı. Gencin babasının getirdiği yemekleri kabul etmemesine karşın yeni güç kazanmış olduğunu gördü, gayreti gücünü artırıp cesaretini çoğaltmıştı. Doğaüstü bir güçle melek benzeri rakibini yakaladı, yere fırlattı, güzel elbiselerini ve sorgucunu çıkardı. Öldüğünü görünce söylediklerini hemen dikkatle uyguladı. Onu gömdü ve arkadaşının yeniden dirileceğine tamamıyla inandı.

Sonra babasının evine döndü, kendi için hazırlanan yemeğin birazını yedi. Fakat arkadaşının mezarını bir an unutmadı. Bahar boyunca orayı ziyaret etti, otları yoldu, toprağı yumuşak tuttu. Çok geçmeden yerden yeşil filizler çıktığını gördü. Onlar büyüdükçe o da sözlere uymakta daha da dikkatli davrandı. Bu arada babasına görünmemeye özen gösteriyordu.

Böylece günler haftalar geçti. Artık yaz sona eriyordu ve bir gün uzun av yolculuğundan sonra Wunzh, babasını oruç tuttuğu sakin ve serin yere çağırdı. Kulübe yerinde yoktu ve yerinde zararlı otlar bitmiyordu, uzun ve muhteşem bir bitki vardı. Parlak renkli ipeksi püskülleri ve sallanan sorguçları, dik yaprakları altın koçanlarla doluydu.

Genç "Bu arkadaşım" diye bağırdı. "O bütün insanlığın arkadaşı *Mondawmin* (mısır). Artık yalnızca avcılığa bağlı kalmak zorunda değiliz. Bu armağan üredikçe ve beslendikçe toprak bizi besleyecek." Sonra bir başak çekti, "Bak baba" dedi, "ben bunun için oruç tuttum. Büyük Ruh sesimi duydu ve bize yeni bir şey getirdi. Halkımız yalnızca av peşinde koşmak ve suları izlemek zorunda kalmayacak."

Sonra babasına yabancının verdiği bilgileri aktardı. Ona geniş yaprakların güreşte elbiselerin soyulduğu gibi soyulması gerekti-

ğini anlattı. Tohumun dış kabuğu soyulana kadar nasıl ateşte tutulması gerektiğini, bütün süt tohumda kalırken nasıl kızardığını gösterdi. Bütün aile yeni büyüyen tohumlarla ziyafet verdiler ve onu veren lütufkâr Ruh'a şükranlarını bildirdiler. Böylece mısır dünyaya geldi ve o günden beri de yeniliyor."[55]

§

Aynı mitolojinin mükemmel bir örneği Güney Amerika Amazon havzasının cangıllarında 1903-1905 yıllarındaki keşif gezisi sırasında Theodor Koch-Grünberg tarafından kaydedilmiştir. Hemen hemen girilmesi olanaksız bu yeşil cehennemin ilkel ve vahşi halkı, en önemlileri öldürücü zehir (hidrosiyanik asit) içeren manyokla birlikte bitki üretimi de yapmaktadır. Manyokun besleyici kökü yenilmeden önce zehiri pişirilerek çıkartılmalıdır. Kadınlar -geleneksel giysileri tüm kılları alınmış kendi tenleridir- erkekler tarafından temizlenmiş topraklarda manyok yetiştirirken erkekler -giyimleri edep yerlerini örten dar bir şeritten ve süslemeden ibarettir- avlanırlar, balık tutarlar ve komşu kabilelerin en güzel kadınlarını pusuya düşürmeye çalışırlar. Temel besin olan ve zehirli oklar için de kullanılan manyok hafif, ama yeterli sarhoşluk verici olarak da kullanılır, danslı ziyafetlerin ruhuna önemli katkıda bulunur. Yani Dema'nın bütün gizemlerini yerine getiren bir bitkidir. Aynı anda yaşam verir, ölüm getirir ve ruhu coşturur.

Bu harika bitkinin yetiştirilmesi, hazırlanması ve kullanılması (bu arada, bizler de onu tapyoka* çıkarmakta kullanırız) bu orman insanlarının kalıtımsal mucizelerinden biridir (elbette, göründükleri kadar basit olamazlar). Törenlerinde hiç de basit olmayan birçok müzik aleti çalarlar: Büyük küçük ağaç kabuklarından trampetler, klarnetler, okarinalar, flütler ve flajoleler, kamış mızıkalar, bir kap içine üflenen tüpten oluşan bir tür çurunga -Frobenius'un "ekvator bölgesi"nin yarılmış kütükten davulu, bir tür ahşap boş silindir- doksan santim boyunda, havan gibi yere vurularak çalınır. Kolombiya-Brezilya sınırında (boylam 70 de-

[55] Mentor L. Williams, y. *Schoolcraft's Indian Legends*, Mich. Michigan State University Press, East Lansing, 1956, s. 58-60.

* Tapyoka: Manyok kökünden çıkartılan nişasta (ç.n.).

rece batı) tam ekvator kuşağı üstünde (enlem iki derece güney) Apaporis Irmağı'nın aşağı boylarında sol kıyıda yaşayan Yahunaların muhteşem güneş-çocuk Milomaki efsanesini derleyen Profesör Kuch-Grünberg'in metninden bitkilerin kökenini, bu halkın ilk-meyve festivallerini ve bu ritlerin kutlandığı törenlere eşlik eden flüt ve kamışların garip müziğini de öğreniyoruz:

"Büyük Su Evi'nden, Güneş Ülkesi'nden yıllarca önce gelen küçük bir çocuk öyle güzel şarkı söylüyordu ki uzak yakın herkes onu dinlemek için toplandı. Çocuğun adı Milomaki'ydi. Fakat onu dinleyenler eve dönüp balık yiyince öldüler. Akrabaları bu arada büyüyüp genç bir adam olan Milomaki'yi yakalayınca tehlikeli olduğu ve kardeşlerini öldürdüğü için onu kocaman bir ateşte yaktılar. Genç gene de sonuna kadar şarkı söylemeyi sürdürdü ve alevler gövdesini yalarken 'Şimdi ölüyorum, şimdi ölüyorum, şimdi ölüyorum oğlum, şimdi bu dünyadan ayrılıyorum' diyen şarkısını kesmedi. Ve gövdesi acıyla şişerken hâlâ muhteşem bir tonda şarkı söylüyordu: 'Şimdi gövdem dağılıyor, şimdi ölüyorum.' Ve gövdesi dağıldı. Öldü ve gövdesi alevlerde yok oldu. Fakat ruhu göğe çıktı ve küllerinden daha o gün uzun, yeşil bir yaprak büyüdü, ertesi güne kadar koca bir ağaç oldu. Dünyadaki ilk paxiuba palmiyesi buydu...

İnsanlar bu palmiye ağacından kocaman flütler yaptılar ve daha önce Milomaki'nin söylediği gibi güzel şeyler çaldılar. İnsanlar bugün de meyvelerin ilk olgunlaştığı gün bu flütleri çalarlar ve dans ederler. Böylece Milomaki'yi, yaratıcıyı ve bütün meyveleri vereni anmış olurlar. Fakat kadınlar ve çocuklar bu flütleri görmemelidirler çünkü görürlerse ölürler."[56]

Artık bildiğimiz gibi, mısır tarımı Kuzey Amerikalılarca Meksika ve Peru'dan, Yeni Dünya'nın en büyük uygarlık merkezlerinden yayılmış olmalıdır. Şimdi mitologemimizin değişik biçimlerini örneklendirmeyi Azteklerden bir anlatımla tamamlayacağız. James G. Frazer *Altın Dal*'da, Fray Bernardino de Sahagún'un canlı anlatımından alıntı yapar:

---

56 Theodor Koch-G ünbe g, *Zwei Jahren unter den Indianern: Reisen in Nordwest-Brazilien 1903-1905*, Ernst Wasmuch A.G., Berlin, 1919, s. 292-93.

"Yedi günlük katı oruçtan sonraki büyük Eylül festivalinde on iki-on üç yaşlarında, bulunabilen en güzel köle kız Mısır Tanrıçası Chicomecohuatl'i temsil etmek üzere tanrılaştırıldı. Kızın başına Tanrıça'nın süsleri takıldı, boynuna ve ellerine mısır koçanları ve başındaki taca mısır başağını temsil eden yeşil bir tüy bağlandı. Mısırın şölen zamanında hemen hemen olgunlaştığı, fakat halen yavru olduğu için Mısır Tanrıçasını temsil etmek üzere genç bir kız seçtiklerini söylediler. Bütün gün zavallı kızı süsleri içinde, başında yeşil sorguç sallanırken evden eve dolaştırdılar, neşe içinde dans ederek insanların oruçtan sonraki sessizlik ve durgunluklarını gidermeye çalışıyordu.

Akşam herkes tapınakta toplandı; tapınağın avlusu bir sürü kandil ve lambayla aydınlatılmıştı. Geceyi, orada uyumadan geçirdiler ve gece yarısı trampetler, flütler, borularla ağır bir müzik çalınırken, taşınabilir bir iskele veya tahtırevan ortaya çıkarıldı; üzeri mısır koçanlarının yaprakları ve biberlerle süslenmiş ve her türlü tohumla doldurulmuştu. Taşıyıcılar bunu Tanrıça'nın tahta imgesinin durduğu odanın kapısına yerleştirdiler. Şimdi oda içten ve dıştan mısır koçanı, biber, balkabağı, gül ve her türlü çiçekle süslenmiş, çelenklerle döşenmiş, yerler ilaha sunulan yeşilliklerle kaplanmıştı. Müzik kesilince rahip ve soylular harekete geçtiler. Ateşler yanıyor ve buhurdanlıklardan dumanlar tütüyordu. Tanrıça rolünü oynayan kız ortalarında kalmıştı. Sonra kızı iskeleye çıkardılar, kız mısır koçanları, balkabakları üstünde düşmemek için elleriyle trabzanları tutuyordu. Rahipler buhurdanlıkları dolaştırdılar, müzik tekrar başladı. Müzik devam ederken tapınağın önde gelenlerinden biri birden iskeleye çıktı, elindeki bıçakla, kızın başındaki tüyü, kızın bağlı saçıyla birlikte kesti. Tüyü ve saçı Tanrıça'nın tahta imgesine büyük ağırbaşlılıkla ve törenle bağlayarak ve dünyanın meyveleri ve o yıl halka bağışladığı bol ürün için şükranlarını ifade ederek sundu. O ağlayıp dua ederken tapınaktaki herkes ağlayıp onunla birlikte dua etti. Bu tören bitince kız iskeleden indi ve gecenin kalan kısmını geçireceği yere götürüldü. Geri kalan herkes, geceyi tapınakta, meşalelerin ışığı altında geçirdi. Sabah olduğunda tapınağın odaları hâlâ doluydu; kutsal yere saygısızlık edip gitmeyi kimse düşünmüyordu. Rahipler

tekrar tanrıça kıyafetindeki kızı getirdiler, taç başında ve mısır koçanları boynundaydı. Tekrar trabzanları tutarak iskeleye veya tahtırevana çıktı. Tapınağın yaşlıları iskeleyi omuzlarına aldılar. Onlar buhurdanlıkları sallayarak ilerlerken müzik aletleri çalınıyor, şarkılar söyleniyordu. Topluluk, tahta iskeleyi Tanrı Huitzilopochtli'nin bulunduğu odaya götürdü, sonra kızın temsil ettiği Mısır Tanrıçası'nın tahta imgesinin bulunduğu odaya geri taşıdılar. Kızı iskeleden indirip kutsal odanın döşemesine bolca yığılmış mısır ve sebzelerin üstüne çıkardılar. Kız orada dururken, bütün yaşlılar ve soylular sırayla geldiler. Yedi günlük oruç sırasında kefaret olarak kulaklarından aldıkları kuru ve pıhtılaşmış kanla dolu düz tabaklar taşıyorlardı. Sırayla kızın önünde çöküp oturuyorlar; bu, bizim diz çökme hareketimize benziyordu. Tabaktan kan tabakasını kazıyarak, Mısır Tanrıçası'nın kişileşmiş imgesi olan kıza sundular; sağladığı nimetlerin karşılığını vermiş oldular. Erkekler alçakgönüllülükle kanlarını sunduktan sonra sıra kadınlara geldi ve onlar da sırayla aynısını yaptılar. Her biri kızın önünde çöküp kanını sundu. Tören uzun sürdü, genç, yaşlı, küçük, büyük ayrı tutmaksızın herkes canlanmış ilahın önünden geçip kurbanını sundu. Tören bitince yürekleri hafiflemişti; her türlü et ve yemeği yemek üzere evlerine gittiler. İyi Hıristiyanların yortudan sonra perhiz bitince neşe içinde yemeleri gibi şölenler verildiğini anlattılar. Doyuncaya kadar yiyip içtikten sonra, uyanık geçirdikleri gecenin yorgunluğunu atmış, dinlenmiş olarak şölenin sonunu görmek için gene tapınağa döndüler. Bu, şölenin sonuydu. Kalabalık toplandı. Rahipler Tanrıça'yı temsil eden kızı indirdiler, sonra mısır, biber ve tohum yığınının üstüne yatırdılar, başını kestiler, akan kanı bir kaba topladılar. Kanı Tanrıça'nın tahta imgesine, odanın duvarlarını, döşemeyi dolduran mısır, balkabağı, sebze ve tohumların üstüne serptiler. Başsız gövdeyi yüzdükten sonra rahiplerden biri kendisini zorla kanlı derinin içine sığdırdı. Onu kızın süsleriyle süslediler, başına taç koydular, mısır koçanlarını, altın mısır koçanı ve tüylerden yapılma gerdanlığı beline ve boynuna taktılar. Böyle süsler içinde onu halkın önüne çıkardılar. Herkes davulların gümbürtüsüyle dans ederken o, topluluğun önünde, yetişkin bir adam için dar

olması gereken kızın dar ve ıslak derisinden oluşan elbiseleri içinde canlı bir şekilde zıplayıp oynuyor, kendisinden beklenen rolü yapıyordu."[57]

İspanyol pederlerin Yeni Dünya'nın ayinlerinden kendi mitos ve kurban ve diriliş ayinlerinin şeytanca parodisini bulmalarında şaşılacak bir yan yok!

Bu rit için model oluşturan zamanın başlangıcındaki mitolojik olay türevlerinden biri, Tanrıça Tlalteutli'nin ilk suların yüzünde yürürken -gözleri hayvanlar gibi gören, çeneleri hayvanlar gibi koparan kocaman ve güzel bir tanrıça- ilk iki Tanrı, Quetzalcoatl (Tüylü Yılan) ve Tezcatlipoca (Tüten Ayna) tarafından görüldüklerini anlatıyor. Dünyayı ondan yaratmaya karar verdiler ve kendilerini iki güçlü yılana çevirerek iki yandan ona yaklaştılar. Biri sağ elini ve sol ayağını, öteki sol elini ve sağ ayağını yakaladı, Tanrıça'yı parçalara ayırdılar. Parçalardan dünyayı, gökleri ve tanrıları yaptılar. Sonra yaptıklarına teselli olarak bütün Tanrılar aşağı indiler, saygıyla önünde eğilip insanların yaşamak için gereksinim duydukları bütün bitkilerin ondan oluşmasını emrettiler. Böylece saçları ağaçlar, çiçekler ve otlar; gözleri pınarlar, kaynaklar ve küçük mağaralar; ağzı ırmaklar ve büyük mağaralar; burnu vadiler; omuzları dağlar haline geldi. Fakat Tanrıça bütün gece ağladı, çünkü insan kalbi yemeyi arzuluyordu. Kendisine insan kalbi verilene kadar da susmayacaktı, insan kanıyla ıslanmadan meyve vermek de istemiyordu.[58]

---

57 Frazer, *age*, s. 589-91.

58 E. de Jonge, "Histoyre du Méchique, Manuscrift français in-édit du WVI e siécle", *Journal de la Société des Américanistes de Paris*, Nouvelle Série, Tome II, No. 1, 1905, s. 28-29; Jensen, *Das religiöse Weltbild einer frühen Kultur*, s. 118'da alıntı.

III. KISIM

İLKEL AVCILARIN MİTOLOJİSİ

VI. BÖLÜM

•

Şamanizm

1. ŞAMAN VE RAHİP

Kuzey Amerika Kızılderilileri arasında, kabilelerin avcı veya bitki yetiştiricisi olmasına göre iki zıt mitoloji görünmektedir. Öncelikle avcı olanların dinsel yaşamlarında bireyin hayaller görebilmek için oruç tutması üstünde durulur. On iki, on üç yaşlarındaki erkek çocuk, babası tarafından ıssız bir yere bırakılır. Hayvanları uzak tutması için küçük bir ateş vardır ve çocuk orada oruç tutarak dua eder. Oruç ruhsal ziyaretçi gelene kadar üç veya daha fazla gün sürer ve insan veya hayvan biçiminde görünen ziyaretçi çocukla konuşarak ona güç verir. Çocuğun daha sonraki yaşamı bu hayalle belirlenecektir; ona gelen ruh şaman olarak insanları sağaltma gücü verebilir, hayvanları yakalayıp avlama gücü verebilir veya savaşçılık yeteneği vermiş olabilir. Eğer kazanılan yetenekler gencin arzularını tatmin etmezse, tekrar, istediği kadar oruç tutabilir. Yaşlı Crow Kızılderilisi Tek Mavi Boncuk, bana böyle bir orucu anlatmıştı. "Çocukken" demişti, "zayıftım. Savaş çetelerinin önlerinde başkanları, geri dönüşlerini ve alayla geçişlerini görürdüm. Onları kıskanırdım ve oruç tutup onlar gibi olmaya karar vermiştim. Hayali gördükten sonra özlediğime kavuşmuş olarak kalktım... sekiz düşman öldürdüm."[1] Eğer birinin şansı kötüyse olağanüstü gücün kendisine verdiği

---

[1] Robert H. Lowie, *Primitive Religion*, Boni and Liveright, Black and Gold Library, New York, 1924, s. 7.

armağanın yetersiz olduğunu anlar. Öte yandan, büyük şamanlar ve savaş önderleri oruç hayallerinden fazlasıyla güç almışlardır. Bazıları parmak boğumlarını kesip ruha adamış olabilir. Ova Kızılderilileri arasında bu tür kurbanlar yaygındır. Bazı yaşlıların ellerinde ancak oku yerleştirip yay çekecek kadar parmak ve boğum kalmıştır.

Bitki yetiştiren kabilelerde -Hopi, Zuni ve öteki yerleşik Pueblolar- yaşam, maskeli tanrılarının zengin ve karmaşık törenleri çevresinde örgütlenir. Bunlar ayrıntılı ritlerdir; eğitim görmüş rahip dernekleri tarafından yönetilir, dinsel bir takvime göre gerçekleştirilir ve bütün topluluk bu törenlere katılır. Ruth Benedict'in *Kültür Biçimleri*'ne gözlemlediği gibi: "Hiçbir etkinlik alanı ritler kadar ilgilerini çekemez. Batı Puebloların yetişkin erkekleri herhalde yaşamlarının büyük bölümünü bunlara ayırıyorlar. Bu törenler bizlerin eğitim görmemiş zihinlerimizi şaşırtan büyük miktarda ezberlenmiş söz, takvime bağlı olarak tam uyulması gereken birçok hareket ve değişik kültlerin karmaşasıyla gövdenin sonu gelmez biçimsel süreçlerden geçmesini gerektirir."[2] Böyle bir toplumda bireysel oyuna yer yoktur. Yalnızca bireyin topluluğuyla ilişkilerinde katılık değil, topluluğun da takvim çevrimine katı bağlılığı vardır; çünkü bitki yetiştiriciler öğelerin tanrılara bağımlılığı konusunda sağlam düşünceler geliştirmişlerdir. Kısa bir dönem fazla veya az yağmur yağması bütün bir yılın emeğini boşa çıkararak kıtlık sonucunu verebilir. Avcılara gelince, avcının şansı çok başka bir konudur.

Mısırın kökeniyle ilgili efsanede bir Kızılderili'nin hayal görmesiyle ilgili tipik bir örnek okuduk. Bu örneğin derlendiği Ojibway kabilesi, Schoolcraft aralarında yaşarken, kültürel düzey olarak yaklaşık MÖ 6.000'de Yakındoğulu Natufyenlerin düzeyindeydiler. Algonkin topluluğuna bağlı avcı ve savaşçı bir kabileydiler ve mitos ile masalları bitki yetiştiriciliği değil avcılık geleneğine bağlıydı. Fakat daha gelişmiş güneyli tarımcı halklardan mısır ekimi, hasatı ve hazırlanmasını yakın bir zamanda öğrenmişlerdi ve avlarına destek olmak üzere ondan da yararlanı-

[2] Ruth Benedict, *Patterns of Culture*, Houghton Mifflin Company, Boston, 1934, s. 59-60.

yorlardı. Mısırla birlikle, ilk kez Endonezya'nın yamyamları arasında karşılaştığımız ve hindistanceviziyle Pasifik'i geçtiğini gördüğümüz mucizevi bitki, –Dema'nın mitosu da gelmişti. Güney Amerika'da bu mitos yüzlerce kabile tarafından verimli kıtanın birçok bitkisine uyarlanmıştır. Kuzey Amerika'da da mitosun yalnızca mısırın yaprak ve püsküllerine değil, fakat başka bir mitolojik düşünce yapısına, düş görmeye uyarlanmış olduğunu görüyoruz. Bu masalda mitolojik çağın "insanları" değil, yalnızca tek başına bir genç var, Eskimo şaman Igjugarjuk'un anlatmış olduğu gibi, "insanın zihnini başkalarına kapalı kalan her şeye açabilen" o büyük yalnızlıkta kendi düşsel isteği peşinde olan bir genç.

İki dünya arasındaki zıtlık rahip ve şamanın karşılaştırılmasıyla daha da açık görülebilir. Rahip, kabul edilmiş dinsel bir örgütün toplumsal biçimde törenle üyeliğine aldığı, belirli mevkiler kazanan ve kendisinden öncekiler tarafından da kullanılan bir büronun kiracısıymış gibi davranan biriyken, şaman kişisel psikolojik bir bunalım sonucu kendi başına güçler kazanan biridir. Düşünde ona görünen ruhsal ziyaretçiler daha önce kimse tarafından görülmemiştir; onlar onun ruhları ve koruyucusudurlar. Oysa Puebloların maskeli tanrıları, katı biçimde örgütlenmiş ve düzenlenmiş rahipler tarafından tapınılan mısır-tanrıları, bulut-tanrıları, bütün köyün bilinen efendileridir ve bilinmedik zamanlardan beri onlara dua edilmekte ve törensel danslarda temsil edilmektedirler.

Meksikalı Jicarilla Apaçi Kızılderililerinin köken masalında, avcı kabilenin şamanizminde görülen dinsel biçemin, daha istikrarlı, toplumsal olarak örgütlenmiş ve rahip sınıfı tarafından yürütülen bitki yetiştirici toplumun gücü etkisinde kalışının mükemmel bir örneği var. Apaçiler, kuzenleri Navaholar gibi, avcı kabileyken MS on dördüncü yüzyılda mısır yetiştiricisi Puebloların bölgesine girdiler ve karakteristik uyarlamalarla yerel Neolitik edebiyatın büyük bölümünü özümlediler.[3] İnceleyeceğimiz mitos evrenin yapısı ve tarihi kavramları açısından temeldir ve açıkça bitki yetiştiricisi kültürün ritleri ve toplumsal düzeniyle ilgili güneyden alınmış bir türevdir. Göreceğimiz gibi bireyin,

---

3 Alex D. Krieger, *age*, *Anthropology Today*, s. 251.

kendi vahşi zekâsının kendisini alıp götüreceği uçuşlarını engelleyerek, katı biçimde tabakalanmış, kurallara bağlı bir toplumsal bağlamla bütünleştirilmesiyle daha çok ilgilenmektedir.

"Başlangıçta dünyanın şimdi durduğu yerde hiçbir şey yoktu" diye başlıyor, "yalnızca Karanlık, Su ve Kasırga vardı. Yalnızca Hactcinler mevcuttu. Issız bir yerdi. Balık yoktu, canlı yaratık yoktu. Fakat bütün Hactcinler başından beri buradaydılar. Her şeyin kendisinden yaratıldığı maddeye sahiptiler. Önce dünyayı yaptılar, yeraltıyla birlikte, sonra gökyüzünü. Dünyayı canlı bir kadın biçiminde yaptılar ve ona Anne dediler. Gökyüzünü erkek biçiminde yaptılar ve ona Baba dediler. Erkeğin yüzü yere, kadının yüzü göğe dönüktü. Erkek babamız ve kadın annemizdir."[4]

Hactcinler Apaçilerin, Pueblo köylerinin maskeli tanrılarına tekabül eden varlıklarıdır, doğanın davranışlarını destekleyen güçlerin kişileştirilmiş halleridir. İçlerinden en güçlü olanı, Kara Hactcin – mitos devam ediyor– çamurdan bir hayvan yaptı ve onunla konuştu. "Dört ayağın üstünde nasıl yürüyeceğini bana göster" dedi ve o da yürüdü. Hactcin "Çok iyi" dedi, "seni görebiliyorum". Sonra "Fakat sen yalnızsın. Gövdenden başkalarının çıkmasını sağlayacağım" dedi. Sonra o tek gövdeden her türlü hayvan ortaya çıktı; çünkü Kara Hactcin'in gücü vardı, ne istese yapabilirdi. O zamanlar bütün hayvanlar konuşabilirlerdi ve Jicarilla Apaçi dilini konuşurlardı.

Dünyanın yaratıcısı Kara Hactcin elini kaldırdı ve avucuna bir damla yağmur düştü. Bunu toprakla karıştırıp çamur yaptı. Bu çamurdan kuş yaptı. "Bu kanatlarla nasıl uçacaksın bana göster" dedi. Çamur kuş oldu ve uçtu. "Çok iyi" dedi Kara Hactcin, bununla dört ayaklı arasındaki fark hoşuna gitti. "Fakat arkadaşlara gereksinmen var sanırım" dedi. Sonra kuşu aldı, onu saat yönünde hızla çevirdi. Kuşun başı döndü ve başı dönen biri gibi birçok şekil gördü. Her türlü kuşu, kartallar, şahinler ve küçük kuşları gördü ve kendisine geldiğinde bu kuşların hepsi gerçekten oradaydılar. Ve kuşlar havayı severler, yükseklerde yaşarlar, pek yere inmezler; çünkü ilk kuşun yaratıldığı çamuru yapan damla gökyüzünden düşmüştü.

---

4 Opler, *age*, s. 251.

Denizkabuğu gerdanlıklardan desenler.
Spiro Mound, Oklahoma.

Kuşun saat yönünde dönmesiyle öteki kuşların yaratılması sahnesi Mezopotamya yüksek Neolitik çağının ilk Samarra çömleklerindeki desenleri (MÖ y. 4.500-3.500)* çağrıştırıyor. Bu desenlerde hayvan ve kuşların biçimleri dönen svastika oluşturur ve benzer desenlerin –yukarıdaki şekildeki gibi– tarihöncesi Kuzey Amerika yığma tepe kalıntılarında veya bugünkü Güneybatı Kızılderililerinin –Pueblolar, Navaholar ve Apaçiler– ritüel yaşam ve simgeleri arasında svastikanın önemli bir yer tutması elbette yalnızca tesadüf veya koşut gelişim olamaz. Bu durum bize geniş kültürel yayılmayla ilgili ek kanıtlar vermekle kalmıyor, svastikanın en eski Neolitik sanat ve kült içindeki hem Eski Dünya hem de Yeni Dünya'daki anlamıyla ilgili ipucu da veriyor.

Yaratıcı, kuşu saat yönünde çevirdi ve sonuç olarak ortaya düşsel biçimler çıktı. Svastikalar birçok Çin işinde saat yönünün tersine görünür ve tefekkür halindeki Buda'yı gösterirler. Buda, bildiğimiz gibi, bilincini bu düşsel, yaratılmış biçimlerin sahasından uzaklaştırarak yoga uygulamalarıyla her şeyin kaynaklandığı temel derinlik ya da 'boşluk'la birleştirir.

Yıldızlar, karanlık, bir kuzu, bir hayal, çiğ tanesi, köpük,
Bir düş, yıldırım çakması veya bir bulut:
Dünyayı böyle görmeli insan.[5]

---

* Bkz. sayfa 146-148.

5 *Vajracchedika* 32.

Doğu düşüncesi üstünde büyük etkisi bulunan ünlü Budist metin *Elmas-Kesen-Sutra*'da okuyoruz bunları.

Apaçi mitolojisinde Budist etki bulunduğunu önermeyeceğim. Yoktu! Fakat büyük İspanyol oyun yazarı Calderón'un *La Vida es Sueño* (Yaşam Düştür) yapıtında ifade ettiği dokunaklı düşünce veya çağdaşı Shakespeare'in,

Bizler yalnızca
Düşlerin yapıldığı maddedeniz ve bizim küçük yaşamlarımız
Uykuda dolaşmaktır[6]

diye yazması, Hindu filozofların geleneklerinin en eski aşamasında temel konulardır. Eğer İndus Vadisi'nin antik kalıntıları arasında bulunmuş MÖ 2.000'den kalma yoga duruşlu küçük figürlerin sağladığı kanıtları dikkate alırsak bu transa geçme yöntemi en eski Hint rahip-şehir devletlerinde geliştirilmiş olmalıdır. Hindu ilahı Vişnu'ya ait en tanınmış formlardan biri onu kozmik yılanın halkaları üstünde uyurken ve kozmik denizde yüzüp, hepimizin parçası olduğu evrenin lotus-düşünü görürken gösterir. Yani burada önerdiğim, bu kuşun yaratılışıyla ilgili Apaçi efsanesi Kızılderili akrabaların aynı Neolitik yapıdan türettikleri bir form olmalıdır. Ve iki durumda da svastika simgesi dönüşüm sürecini temsil eder: hayal uyandırmak (Hactcin örneği) veya hayalden uyandırmak (Buda örneği). Formlarının uçucu niteliği nedeniyle gerçekte zaten bir hayal veya düşle karşılaştırılabilecek olan evrenin hayalidir bunlar.

Ve işte, bütün kuşlar yaratıcıları Kara Hactcin'e gelerek sordular "Ne yiyeceğiz?" Yaratıcı elini dört yana da kaldırdı ve çok fazla gücü olduğu için her türlü tohum eline düştü ve o da onları dağıttı. Kuşlar tohumları yemeye gittiler, ama hepsi böceklere, solucanlara, çekirgelere döndü ve her yana hareket edip sıçramaya başladılar. Kuşlar önce onları yakalayamadı. Hactcin onları kışkırtmak istiyordu, "Ah evet, şu sinekleri, çekirgeleri yakalamak zor, ama siz yapabilirsiniz". Onlar da çevredeki çekirgelerin,

6 *The Tempest* IV, 156-58.

böceklerin peşine düştüler ve bugün de bunu yapmalarının nedeni budur.

Bütün kuşlar ve hayvanlar Kara Hactcin'e gelerek arkadaş istediklerini söylediler, insanı istiyorlardı. "Sen her zaman bizimle olmayacaksın" dediler. O da, "Sanırım bu doğru. Belki de bir gün kimsenin beni göremeyeceği bir yere giderim" dedi. Böylece onlara her yandan malzeme getirmelerini söyledi. Her türlü bitkiden tohum getirdiler, kırmızı boya, beyaz çamur, beyaz taş, kara kehribar, firuze, kırmızı taş, opal, denizkulağı ve çeşitli değerli taşlar eklediler. Bunları Kara Hactcin'in önüne koyunca, onlara çekilmelerini söyledi. Önce doğuya, sonra güneye, sonra batıya, sonra kuzeye döndü. Çiçek tozlarından, toprağa, tıpkı kendisine benzeyen bir şeklin dış hatlarını çizdi. Sonra değerli taşları ve öteki nesneleri bu çizginin içine yerleştirdi ve onlar et ve kemik oldular. Damarlar firuzeden, kan kırmızı boyadan, deri mercandan, kemikler beyaz kayadan, tırnaklar Meksika opalinden, gözbebekleri kara kehribardan, gözlerin beyazları denizkulağından, kemik ilikleri beyaz çamurdan ve dişler de opaldendi. Kara bir bulut alarak ondan da saç yaptı. Yaşlandığınızda bu, beyaz bulut olur.

Hactcin bu şeklin içine rüzgâr yolladı ve onu canlandırdı. Parmaklarımızın ucundaki yuvarlak çizgiler yaratılış anındaki bu rüzgârın yönünü gösterirler. Ve insan ölünce rüzgâr ayak tabanlarından çıkıp onu terk eder; ayak tabanlarındaki çizgiler içerideki rüzgârın yolunu gösterir. İnsan yüzüstü, kolları yana açılmış yatıyordu; kuşlar bakmaya çalıştılar, fakat Kara Hactcin izin vermedi. Artık insan canlanıyordu, insan kollarına dayanıp kalkarken Hactcin çok heyecanlanan kuşlara, "Bakmayın" dedi. Kuşların ve hayvanların çok bakmak istemelerinden dolayı bugün insanlar çok meraklıdırlar, tıpkı sizin öykünün sonunu merak etmeniz gibi.

Hactcin insana, "Otur" dedi ve ona konuşmayı, gülmeyi, bağırmayı, yürümeyi, koşmayı öğretti. Kuşlar olanları görünce bir ötüş koyverdiler, şimdi kuşluk zamanı yaptıkları gibi.

Hayvanlar insanın arkadaşa gereksinimi olduğunu düşündüler ve Kara Hactcin insanı uyuttu. İnsan gözleri kapandığında düş görmeye başladı. Birinin, bir kızın yanında oturduğunu gördü.

Uyandığında yanında bir kadın oturuyordu. Onunla konuştu, o da konuştu. O güldü, o da güldü. "Kalkalım" dedi ve birlikte kalktılar. "Yürüyelim" dedi ve ona ilk dört adımını attırdı, sağ, sol, sağ, sol. "Koş" dedi ve birlikte koştular. Ve kuşlar gene ötüşmeye başladılar; ikisinin hoş bir müziği oldu ve yalnızlık duymadılar.

Bütün bunlar dünyanın şimdi bizim yaşadığımız yerinde olmadı; aşağıda, toprağın rahminde oldu. Karanlıktı ve o zaman ne Güneş ne Ay vardı. Ak ve Kara Hactcin çantalarından küçük bir Güneş ve küçük bir Ay çıkardılar, onları büyüttüler ve gökyüzüne yolladılar. Işıklar saçarak biri kuzeye biri güneye gitti. Bu halk –hayvanlar, kuşlar ve insanlar– arasında büyük heyecan yarattı. Fakat o zaman birçok şaman vardı, her şey üstünde güç sahibi olduğunu iddia eden kadın, erkek birçok şaman. Bunlar Güneş'in kuzeyden güneye gittiğini gördüler ve konuşmaya başladılar.

Biri "Güneş'i ben yaptım" dedi, öteki "Hayır, ben!", Kavgaya başladılar. Hactcin onlara böyle konuşmamalarını emretti, fakat bu tür iddialara ve kavgaya devam ettiler. Biri "Güneşi baş aşağı çevireyim, gece olmasın. Ama yok, bırakayım gitsin. Dinlenip uyuyacak zamana gereksinmemiz var" derken, bir başkası "Ay' dan kurtulmak gerekir. Gece ışığa gereksinmemiz yok" diye konuşuyordu. Fakat Güneş ikinci gün doğdu ve kuşlarla hayvanlar sevindi. Ertesi gün aynısı oldu. Dördüncü gün öğle olduğunda şamanlar, Hactcin'in sözlerine karşın konuşmayı sürdürdüler ve tutulma oldu, Güneş baş aşağı bir çukura girdi ve Ay da onu izledi. Bugün de tutulmaların olması bu nedenden.

Hactcinlerden biri şamanlara "Tamam, gücünüz olduğunu söylüyordunuz, şimdi Güneş'i geri getirin" dedi.

Hepsi sıraya girdiler. Birinde şamanlar, bir başkasında bütün kuşlar ve hayvanlar vardı, şamanlar şarkılar söylemeye, ayinler yapmaya başladılar. Bildikleri her şeyi ortaya döktüler. Bazıları oturup şarkı söylüyor, sonra yalnız dışarı çıkan gözlerini bırakarak toprağın içinde kayboluyor ve gene geri geliyordu. Ama bütün bunlar güneşi geri getirmedi. Yalnızca güçleri olduğunu göstermeye yaradı. Bazıları ok yutuyor, midelerinden çıkarıyordu. Bazıları tüy, bazıları bütün bir ladin ağacını yutuyor ve tekrar tükürüp çıkarıyorlardı. Ama Güneş ve Ay hâlâ ortada yoktu.

Sonra Ak Hactcin, "Hepiniz büyük işler beceriyorsunuz, ama Güneş'i geri getirebileceğiniz yok. Zamanınız doldu" dedi. Kuşlara ve hayvanlara döndü, "Şimdi sıra sizde".

Hepsi kayınbiraderlermiş gibi birbirleriyle nazik nazik konuşmaya başladılar, fakat Hactcin "Birbirinizle kibarca konuşmaktan daha çok şeyler yapmalısınız. Gücünüzü kullanın da güneşi geri getirin" dedi.

Şansını ilk çekirge deneyecekti. Elini dört yönde ileri doğru uzattı ve geri çektiğinde elinde ekmek vardı. Geyik elini dört yönde ileri doğru uzattı ve geri çektiğinde elinde avizeağacı meyvesi vardı. Ayı aynı yolla yabani kiraz, domuz kabuksuz yemişler; sincap çilek, hindi mısır üretti ve hepsi böyle şeyler yaptı. Hactcin'in bu armağanlardan hoşnut olmasına karşın Güneş ve Ay hâlâ ortada yoktu.

Böylelikle Hactcinler kendileri bir şeyler yapmaya başladılar. Dört yönden dört renkli gök gürültüleri gönderdiler ve bu gürlemeler yağmur boşanan dört renkli bulut gelirdi. Sonra, insanların ürettikleri bitkiler dikilirken ortalığı güzelleştirmek için gökkuşağı yaptılar. Hactcinler bir sıra halinde boyalı kumlardan dört küçük renkli tümsek yaptılar ve tohumları bunların içine koydular. Kuşlar ve hayvanlar şarkılar söylediler ve tümsekler büyümeye, tohumlar fışkırmaya, renkli dört tümsek toprakla karışıp dağ haline gelmeye başladı, yükseldikçe yükseldi.

Hactcinler büyülerinde özellikle başarılı olan on iki şaman seçtiler ve altısını baştan aşağı maviye boyadılar; bunlar yaz mevsimini temsil ediyordu. Altısı da beyaza boyandı, kışı temsil ediyordu. Onlara Tsanati adını verdiler. Jicarilla Apaçilerinin Tsanati Dans Derneği'nin kökeni budur. Bundan sonra Hactcinler altı soytarı yaptılar, onları beyaza boyayarak, biri yüzlerinde, biri göğüslerinde, biri kollarının üst, öteki alt bölümlerinde dört yatay kara çizgi çektiler. Sonra Tsanati ve soytarılar dağı büyütmek için insanların dansına karıştılar.[7]

Şamanların Paleolitik büyü uygulamalarıyla bireysel olarak, topluluk temeline dayalı, görece daha karmaşık bitki yetiştirici

[7] Opler, *age*, s. 1-18. Özetlenmiş.

toplum tarafından küçük düşürülmesinin daha açık ifadesi bulunamaz. Sıraya sokulup, üniforma giydirilip, toplumun geniş kesimi arasına, toplu ayin yapısına dahil ediliyorlar. Öykü toplumsal tabana sahip rahipliğin, bireyin doğuştan gelen tehlikeli ve önceden bilinemez güçleri üstündeki zaferini böyle dile getiriyor. Öyküyü anlatan Jicarilla Apaçi de şamanların ayin düzenine dahil edilmesinin zorunluluğunu açıklamaktadır. "Bu insanlar" demektedir, "çeşitli kaynaklardan, hayvanlardan, ateşten, hindiden, kurbağalardan ve başka şeylerden aldıkları kendi ayinlerine sahipti. Dışarıda bırakılamazlardı. Güçleri vardı ve onların da yardımcı olması gerekirdi."[8]

Eski Dünya'nın Neolitik toprağa bağlı köylerinin, dünyanın yaşanabilir bölgelerini yavaş yavaş fethedip gücünü hissettirmeye başladığında ortaya çıkmış olması gereken bunalımı daha açık ifade eden bir başka mitos bilmiyorum. Amerika bulunduğunda Arizona ve New Mexico'daki kültürel durum, Yakındoğu ve Ortadoğu'da ve Avrupa'da MÖ dördüncü ve ikinci bin yıllar arasında olabileceği gibiydi; yerleşik bir yaşamın katı kurallarının avcılığın özgür ve hareketli insanlarına dayatılmakta olduğu bir dönem yaşanmaktaydı. Eğer Hindu, İran, Yunan, Kelt ve Germenlerin mitolojilerine bakarsak, ünlenmiş, sık sık anlatılan masallarında tanrıların titanları alt etmeleriyle, Hactcinlerin şamanlara boyun eğdirmeleri arasındaki benzerliği tanıyabiliriz. Titanlar, cüceler ve devler daha eski bir mitolojik çağın güçleri olarak görülmektedir. Semavi düzenleri doğa ve insan dünyalarını uyum içinde tutan sevimli tanrılara karşılık onlar kaba, soytarı gibi, bencil ve kuralsızdırlar. Devler alaşağı edilmiş, dağların altına kapatılmış, dünyanın ucundaki dağlık bölgelere sürülmüştür ve Tanrıların gücü onları oralarda tutmaya yettikçe insanlar, hayvanlar, kuşlar ve bütün canlılar yasayla yönetilen bir dünyanın kıymetini, hayrını görecektir.

Kutsal Hindu kitaplarında sık rastlanılan bir mitos vardır. Tanrılar ve titanlar, iki yüce ilah Vişnu ve Şiva'nın gözetimi altında Samanyolu'nu yayıkta dövüp yağını çıkarmak için işbirliği

---

8 *Age*, s. 17.

yaparlar. Dünya Dağı'nı yayık sopası yapar, Dünya Yılanı'nı çevirme ipi yapar ve yılanı dağa sararlar. Sonra Vişnu, Dünya Dağı'nı tutarken Tanrılar yılanın başından, cinler kuyruğundan tutar ve bin yıl çevirirler. Sonunda Ölümsüzlük Yağı'nı yaparlar.[9]

Kavgacı şamanların, sıradan insanların, Apaçi Hactcin gözetiminde Dünya Dağı'nı büyütmek ve ışık dünyasına yükseltmek için gösterdikleri çabayı okuyunca bu mitosu anımsamamak olanaksız. Tsanati ve şeytanlar, insanların dansına katılarak dağın yükselmesine katkıda bulunmaktadırlar. Dağ tepesi Güneş ve Ay'ın kaybolduğu deliğe ulaşana kadar büyür, artık şimdiki dünyamızın yüzüne çıkmak için yalnızca dört renk ışığından dört basamak yapmak kalmıştır. Altı soytarı önden giderek büyüsel kırbaçlarıyla hastalıkları kovaladılar, onların peşinden Hactcinler ve sonra Tsanatiler çıktı. Sonra da insanlar ve hayvanlar. Öyküyü anlatan, "Dünya yüzüne çıkmaları aynı bir bebeğin annesinden doğması gibiydi" diyor. "Çıktıkları yer dünyanın rahmiydi."[10]

§

Tarımcı toplumların toplumsal örgütlerinin, ahlak düzenlerinin, törenlerinin ve mitolojilerinin en büyük endişesi bireyciliğin görünümlerini bastırmak olmuştur. Bu, genellikle insanları kendi çıkarları, istekleri ve deneyim kipleriyle değil, toplum egemenliğinde geliştirilip yaşatılan duygusal düzen ve davranış kalıplarıyla hareket etmeye ikna ederek veya zorlayarak yapılmıştır. Bitkiden çıkartılan ders, bireyi yalnızca bir hücre veya daha büyük bir sürecin bir anı –bir soyun, ırkın veya daha geniş ifadeyle bir türün parçası– olarak gören bakış açısı, kişisel kendiliğindenliği, kendini keşfetmenin her dürtüsünü yok edecek kadar değersizleştirir. "Size tam gerçeği söylüyorum: Buğday tanesi yere düşüp ölmezse, o yalnız kalır; fakat ölürse, çok mahsul verir."[11] Bu soylu düstur kutsal toplumun bağlayıcı kavrayışını temsil eder, yani yalnız kalmak istemeyenlerin militan, acı çeken ve muzaffer kilisesini.

---

9 *Ramayana* 1.45, 7.1.
10 Opler, *age*, s. 26.
11 Yuhanna 12:24.

Fakat öte yandan daima yalnız kalmak isteyenler olmuştur ve bazen gerçekten bu yalnızlıkta Büyük Ruh, Güç ve Büyük Giz'in gruptan saklı kalan somut gücünün içsel etkisinin içlerinde doğduğunu görmüşlerdir. Kendi kuyruğunu ısıran, eski derisini atan, derisi yenilenip gene atılan yılanın sonsuz dairesi -genellikle küçümsemeyle- zamanın ötesindeki normal üstü sonsuzluk deneyimiyle fırlatılıp atılmıştır. Kartal gibi ruh kendi kanatlarıyla süzülmektedir. Nietzsche'nin ahlak yasasının toplumsal uydurmalığına verdiği adla "Yapacaksın" ejderi, kendini keşfeden aslan tarafından öldürülmüştür ve efendi -Budistlerin ifadesiyle- aslan gibi kükremektedir: Dağ zirvelerinin, sonsuz ufukların ve dipsiz uçurumların büyük şamanının kükremesidir bu.

Paleolitik avcı dünyasında gruplar görece küçük -kırk, elli kişiden pek fazla değil- ve toplumsal baskı, daha sonraki daha büyük, farklılaşmış, sistematik olarak örgütlenmiş köy ve şehirlerinkine göre çok daha azdı. Grubun çıkan dürtülerin bastırılmasından çok desteklenmesindeydi. Ojibway babanın oğlunu ilk orucun yalnızlığına, yani kendini keşfetme, yalın boşluk türbesine, bulunacak olan Tanrı'nın imge ve kavramı hakkında hiçbir toplumsal güvence yokken nasıl bıraktığını ve oğlunun varacağı sonucu onun kendi kutsal yolu olarak kabul etme ve saygı gösterme konusunda nasıl mükemmel bir anlayış içinde olduğunu okuduk. Ve bitki yetiştiricilerin maskeli tanrılarının nasıl her şeyi kendi rahiplerince oluşturulmuş dünya-toplumunun kıskacına aldığını da okuduk, şamanların kendi deneyimlerinin çeşitli kaynaklarından çıkarttıkları "kendi törenlerini" mutlak olarak küçük görüp en son ilke olarak grubun gücünü ileri sürerler.

Avcıların mitolojileri ile bitki yetiştiricilerin mitolojileri arasındaki ilk ayrımımız buradadır. Bitki yetiştiricilerin ritlerinde vurgu grup üstündeyken avcılarınki bireydedir -elbette onlarda da grup tamamıyla yok olmamaktadır-. Avcılar için de halk vardı; kıymetli halk, birbirine kayınbiraderler gibi nazikçe selam vermektedir, fakat görece kişisel güçleri daha azdır. Bu düzeyde ~~bile~~ çok daha güçlü şamanların ayrıştığı bir grup oluştururlar. Eskimo şaman Najagneq'in bütün köyüne karşı savaş verdiğini ve mahkemeye onu suçlamaya geldiklerinde hepsini utandırdığını

okumuştuk. Daha ilkel Karibu Eskimo şaman Igjugarjuk'un evlenmek istediği kızı bulunca basitçe tüfeğini aldığını, kızın ailesini vurduğunu ve kızı evine getirdiğini de okuduk. Bitki yetiştiricilerin köy ve kasabalarında grubun yaşamını sürdürmesine en çok yardımcı olan grubun kavrayış sistemini mükemmel biçimde temsil eden arketip grup felsefesi –toprağa düşüp ölen, fakat böylece yaşam veren buğday tanesi, canavar yılan ve kurban edilen kız ritlerinde görünen felsefe– ve grup önde gelmektedir. Avcı dünyasında grup, kendi yolunu kendi biçimiyle bulan bir insanı yüz geri edebilecek kadar büyük ve güçlü olmamıştır; egemen olan felsefe daha çok "aslan kükremesi"dir.

Görmüş olduğumuz gibi bazı bölgelerde (örnek olarak Kuzey Amerika'da) bu şamancı, bireyci ilke, erginleşme ritlerinin bile kişisel olarak düş görmeyi ana tema edindiği bir yapı boyutuna varmıştır. Bazı bölgelerde (örnek olarak bitki yetiştirici Melanezya dünyasının güçlü etkilerinin özümlendiği Orta Avustralya'da)* atalar çağına ve erkeklerin dans alanındaki disiplinlerine verilen önem bireye fazla hareket alanı bırakmamaktadır. Gene de ana kural olarak av dünyasında şaman ilkesinin geçerli olduğu ve sonuç olarak mitolojik ve ritüel yaşamın bitki yetiştiricilerine göre o kadar zengin olmadığı söylenebilir. Daha hafif, oynak bir niteliği vardır ve ilahlarının çoğu gelişmiş tanrılar olmaktan çok kişisel ruhlardır. Ama gene de, gördüğümüz gibi, tundraların ıssızlığında insan zihninin ulaştığı derinlikler, havada çurungaların vızıldadığı, korkulu grup coşkunluklarını aşmaktadır.

2. ŞAMAN BÜYÜSÜ

Yüzyılımızın ilk on yılında *Kızılderililerin Kitabı* için malzeme toplayan Natalie Curtis'e Oglalla Siularının şeflerinden Şef Düz Demir Parçası, "Bütün güç Büyük Giz Wakan-Tanka'dan gelir" diye anlatmıştı.

"Kutsal İnsan'ın zekâsı, sağaltma gücü ve kutsal büyüler yapma yeteneği Wakan-Tanka'dan gelir. İnsan bütün sağaltıcı bitkile-

* Bkz. sayfa 98-123.

ri Wakan-Tanka'nın verdiğini, onların kutsal olduklarını bilir. Bizon da kutsaldır, çünkü o da Wakan-Tanka'nın armağanıdır. Büyük Giz insanlara yiyeceklerini, giyeceklerini ve tüm zenginlikleri vermiştir. Ve insana bu armağanları kullanması için akıl da vermiştir; sağaltıcı bitkileri bulmayı, bizonu kuşatıp avlamayı ve bilgi edinmeyi öğretmiştir. Her şey Wakan-Tanka'dan gelir, her şey.

Kutsal İnsan'a kutsal olacağının bilgisi gençken gelir. Büyük giz bunu öğretir. Bazen de söyleyenler Ruhlardır. Ruhlar yalnızca uykuda gelmezler, uyanıkken de gelirler. Ruh gelince orada bir insan duruyormuş gibi görünür, fakat bu adam konuşup yürüdü mü kimse onun gidip gitmediğini söyleyemez. Ruhlar böyledir. Kutsal insan Ruhlarla her zaman buluşabilir ve ona kutsal şeyler öğretirler.

Kutsal insan tek başına bir tipiye gider ve oruç tutup dua eder. Veya tek başına ıssız tepelere gider. İnsanların arasına döndüğünde onlara Büyük Giz'in söylemesini emrettiklerini söyleyip öğretir. Öğütler verir, hastaları sağaltır ve insanları kötülüklerden koruyan kutsal büyüler yapar. Onun gücü büyüktür ve çok saygı görür; tipideki yeri de onurlu bir yerdir."[12]

Knud Rasmussen, Karibu Eskimosu şaman Igjugarjuk'tan şamanlık gücünü nasıl kazandığının bütün macerasını dinlemiştir. Igjugarjuk gençken sürekli olarak anlam veremediği düşler görüyordu.

"Garip, bilinmedik yaratıklar gelip onunla konuşuyordu ve uyandığında düşlerindeki hayalleri o kadar açık görebiliyordu ki arkadaşlarına hepsini anlatabiliyordu. Çok geçmeden onun kaderinin *angakoq* (şaman) olmak olduğu anlaşıldı ve Parqanaoq adlı yaşlı biri onun hocası oldu. Kışın ortasında, soğuğun en şiddetli olduğu zamanda İgjugarjuk ancak oturabileceği kadar büyüklükte bir kızağa konularak evinden uzağa, Hikoligjuag'ın öte yanına götürüldü. Belirlenen noktaya geldiklerinde o kızakta otururken hocası ona, ancak bağdaş kurup oturarak sığabileceği küçük bir kardan-kulübe yaptı. Kara basmasına izin verilmedi, kızaktan kaldırılarak halı yerine, ancak oturmasına yetecek bir derinin bulunduğu kulübeye taşındı. Yiyecek ve içecek bırakılmamıştı, yal-

12 Natalie Curtis, *The Indians' Book*, Harper and Brothers, New York, 1907, s. 38-39.

nızca Büyük Ruh'u ve ona görünecek olan yardımcı ruhu düşünmesi söylenmişti –böylece tefekküre dalması için yalnız bırakıldı–.

Beş gün geçtikten sonra hocası ona bir içimlik ılık su getirdi ve aynı emirlerle onu eskisi gibi bıraktı. On beş gün sonra gene bir parça su ve biraz et getirildi, bunlarla bir on gün daha geçirecekti. Bu sürenin sonunda hocası gelip onu eve götürdü. Igjugarjuk bu otuz günlük soğuk ve orucun acısının çok büyük olduğunu, "bazen biraz öldüğünü" söylüyor. Bu zaman içinde yalnızca Büyük Ruh'u düşündü ve bütün insanların ve her şeyin anısını zihninden uzaklaştırmaya çalıştı. Otuz günün sonuna doğru yardımcı ruh ona kadın biçiminde geldi. Kadın o uykudayken geldi ve sanki üstünde havada dolaşıyordu. Artık düşlerinde onu görmedi, fakat onun yardımcı ruhu o olmuştu. Bu sınama döneminden sonraki beş ay boyunca çok sıkı bir perhiz yaptı ve kesinlikle kadınlara yaklaşmaktan kaçındı. Sonra oruç tekrarlandı; aralıklarla bu tür oruçları tekrarlamak gizli şeylerin bilgisini edinmek için en iyi yoldur. Gerçekten çalışma döneminin sonu yoktur; bu insanın ne kadar acı çekebileceğine ve ne kadar öğrenme merakı olduğuna bağlıdır."[13]

Kadınlar da şaman olurlar. Aynı Eskimo topluluğunda Dr. Rasmussen'in "çok zeki, iyiliksever, temiz ve hoş görünüşlü, içten ve çekinmeden konuşan" diye anlattığı "halen genç bir kadın" olan Kinalik de vardı:

"Igjugarjuk onun kayınbiraderiydi ve büyü hocası da o olmuştu. Onun giriş sınavı çok çetindi. Kara dikilmiş çadır direklerine asılmış ve beş gün öyle bırakılmıştı. Kışın ortasıydı, çok soğuktu ve sık sık tipi vardı, fakat soğuğu hissetmedi, çünkü ruh onu koruyordu. Beş gün sona erince indirilip eve götürüldü ve onu vurması için Igjugarjuk çağrıldı. Böylece ölüm hayalleriyle, doğaüstüyle yakınlık kuracaktı. Tüfek gerçek barutla doldurulacak, fakat kurşun yerine taş mermi kullanılacaktı; dünyayla bağının koparılmaması gerekiyordu. Igjugarjuk toplanan köylülerin gözü önünde ona ateş etti ve Kinalik bilinçsiz yere düştü. Ertesi

[13] Knud Rasmussen, *Across Arctic America*, G.P. Putnam's Sons, New York ve Londra, 1927, s. 82-84.

sabah, Igjugarjuk onu yaşama döndürmek üzereyken o kendi kendine yardımsız ayıldı. Igjugarjuk kalbine nişan almadığını ve taşın daha sonra çıkartıldığını, kızın yaşlı annesinde olduğunu söylüyor."[14]

İnsan, ıssızlığın Aziz Anthonyleri hoşgörüsüz gençliklerinde gerçekten acı çekmiş olsalar da, geçirdikleri sınavları anlatırken kantarın topuzunu kaçırdıkları veya düş ülkesinin olayları ile günlük olayları birbirine karıştırdıkları izlenimine kapılıyor. Rasmussen'in öteki Eskimo şamanı Najagneq'in on kez ölüp dirildiğini duyduk.* Aynı toplulukta adı Aggjartoq olan ve şamanlık yapan bir genç daha vardı ve Dr. Rasmussen en ufak bir gülümseme işareti olmadan "o da Igjugarjuk'un eğitimiyle büyücülüğün gizlerini öğrenmeye başlamıştı ve onun sınavında üçüncü bir uygulama yapılmıştı, boğulmak. Uzun bir direğe bağlanarak bir gölün ortasına götürüldü, buzda bir delik açılarak direk suya daldırıldı, öyle ki Aggjartoq gerçekte gölün dibinde ayakta duruyordu ve başı suyun altındaydı. Beş gün öyle kaldı ve sonunda onu çekip çıkardılar. Elbiseleri hiçbir ıslaklık işareti taşımıyordu ve kendisi de ölümü yenmiş olduğu için büyük bir büyücü oldu."[15]

Hudson Körfezi'nin kuzeybatısındaki vahşi kutup ıssızlığında yaşayan Karibu Eskimoları dünyadaki en ilkel topluluklar arasındadırlar. Benzerleri Yeni Dünya'nın öteki ucunda, güney kıtanın daha az soğuk olmayan kayalık uçlarındaki Tierra del Fuego'da yaşayanlardır. Benzer türleri Paleolitik çağların son bin yıllarında, MÖ 30.000-10.000'lerde devirlerini kapatmışlardı. Güney Amerika'nın güney ucuna –"dünyanın en uç noktası"na– kayalık sığınaklarına, kuzeyin daha gelişmiş toplumları tarafından itilerek ne zaman geldikleri bilinmiyor. Fakat ataları Sibirya'dan Yeni Dünya'ya binlerce yıl önce göçmüş olmalı. Avrupalılarca ilk bulunduğunda bölge dört kabile arasında bölünmüştü. Güney sahilinde yaşayan Yahganlar (veya Yamanalar) kısa boylu, güçlü insanlardı, balık ve limpetle** besleniyorlardı; çok iyi kano kullanı-

---

[14] *Age*, s. 84-85.
* Bkz. sayfa 64.
[15] *Age*, s. 85-86.
** Limpet: Karındanayaklılardan, kayalara yapışan konik kabuklu deniz hayvanı (ç.n.).

yor, zıpkınla ayıbalığı, domuz balığı, küçük balinaları avlayabiliyorlardı; Yahganların kuzeyinde yaşayan uzun boylu ve görece daha yakışıklı Onalar, dağ insanlarıydı ve avcılıkla geçiniyorlardı; bunların batı ve doğularında Yahganlar gibi kano halkı olan Alakaluflar ve avcı bir ırk olan (Onalarla akraba) Auşlar yaşamaktaydı. 1870 yılında genç din adamı cesur Thomas Bridges tarafından o zaman Ushuaia olarak bilinen bu bölgede bir misyon kuruldu ve 1874'te burada doğan oğlu Lucas, arkadaşları Yahganlar ve Onalar arasında geçen uzun yaşamını yazdı.

Onaların doktorlarını, yani *joon*ları anlatan Lucas şöyle der:

"Bu şarlatanların bazıları mükemmel aktördüler. Hastanın yanında dikilir veya diz çöker, gözlerini acıyan noktaya diker, yüzlerine korku dolu bir ifade gelir. Bizlerin göremediği bir şeyi görebildiği açıktır. Tutumu yavaş olabilir veya sorun açan kötülüğün kaçmasından korkar gibi birden saldırabilir. Elleriyle kötü varlığı hastanın gövdesinden çekip çıkarmaya çalışır –bu, genellikle göğüstür–ağzını dayayıp burayı şiddetle emer. Bazen bu mücadele bir saatten uzun sürer, sonra yinelenmesi de gerekebilir. Bazen de *joon* hastanın yanından elleriyle ağzında bir şey tutuyormuş gibi yaparak ayrılır. Sonra köye daima arkası dönük, ellerini ağzından alır, sıkıca birbirine geçirir ve anlatması zor, yazılması olanaksız gırtlağı yırtan bir bağırtıyla bu görülmez nesneyi yere fırlatır ve şiddetle üstünde tepinir. Bazen bir parça çamur, çakmaktaşı ve çok küçük bir fare hastanın sıkıntısının nedeni olarak ortaya konulur. Bu uygulamalarda ben hiç fare görmedim, ama oldukça yaygın bir nedendiler. Belki de ben bulunduğumda doktor fare yuvası bulamamıştı."[16]

Gücün çok daha şaşırtıcı bir biçimde ortaya konulması, çok ünlü Houshken adlı bir *joon*un daha önce hiç beyaz adam görmemişken Bridges önünde kısa bir gösteriye razı edilmesidir. Bridges anlatıyor:

"Konuşmamız –bu tür karşılaşmalarda hep olduğu gibi– cümleler arasında derin düşüncelere dalınmış gibi uzun aralıklarla oluyordu. Houshken'e büyük gücünü duyduğumu, büyüsünü

---

[16] E. Lucas Bridges, *The Uttermost Part of the Earth*, E.P. Dutton and Company, New York, Hodder and Stoughton, Londra, 1948, s. 262.

görmek istediğimi söyledim, isteğimi reddetmedi, fakat alçakgönüllülükle isteksizliğini belirtti; bu da Ona, usulü birazdan isteğimi yapabileceğini söylemekti.

Bir çeyrek geçtikten sonra Houshken susadığını söyledi ve içmek için yakındaki çaya gitti. Gökte parlak bir ay vardı ve kar tanığı olmak üzere olduğumuz gösteri alanının gündüz gibi aydınlanmasına yardımcı oluyordu. Houshken dönünce oturdu ve tekdüze bir şarkı söylemeye başladı. Sonra aniden ellerini ağzına götürdü. Ellerini ağzından ayırdığında araları birkaç santimdi, aşağı doğru tutarken ellerinde deri ayakkabı bağı kalınlığında guanako derisinden bir şerit olduğunu gördük. Şerit başparmaklarından dolaştı, yarı kapalı avuçlarından geçti ve küçük parmaklarına dolandı. İki elinin de yanlarından yedi santim kadar sarkıyordu. Şerit elli santimden uzun görünmüyordu.

Houshken, şeridi germeden ellerini hızla sallamaya, yavaş yavaş birbirinden uzaklaştırmaya başladı. İki yandan uçları sallanırken şerit şimdi bir buçuk metre görünüyordu. Sonra kardeşi Chashkil'e seslendi, o da sağ elden sarkan ucu alarak bir adım geri gitti. Şimdi Houshken şeritin sol elinden itibaren boyunu uzatarak iki katına çıkarmıştı. Sonra, Chashkil öne adım atınca şerit gene Houshken'in elinde küçüldü, şeridin ucu kardeşinin elinden çıktı. Ellerinin hızlı hareketi devam ederken şerit küçüldükçe küçüldü. Sonra aniden, elleri neredeyse bitişmişken Houshken onları ağzına kapadı, uzun bir çığlık attı ve sonra ellerini avuçları bize dönük ve açık ileri uzattı, boştular.

Bir devekuşu bile görülür bir çaba olmadan iki buçuk metre deriyi yutamaz. Bu kangal başka nereye gitmiş olabilir söyleyecek durumda değilim. Houshken'in yeninin içine gitmiş olamaz, çünkü gösteriye başladığında elbisesini çıkarmıştı [ve bütün Ona erkekleri gibi artık çıplaktı]. Orada yirmi, otuz kişi vardı, ama yalnızca sekiz-dokuzu Houshken'in adamıydı. Ötekilerin göstericinin arkadaşı olduğu söylenemezdi ve dikkatle seyrediyorlardı. Basit bir numara keşfetseler ünlü büyücünün bütün etkisi uçup giderdi; artık onun hiçbir büyüsüne inanmazlardı.

Gösteri daha bitmemişti. Houshken ayağa kalktı ve elbisesini giydi. Bir kez daha şarkı söylemeye başladı, sanki transa geçmişti

ve kendinin olmayan bir ruha yakalanmıştı. İyice diklenerek bana doğru bir adım attı ve elbisesini, tek örtüsünü yere bıraktı. Çok etkileyici bir hareketle ellerini ağzına götürdü ve yumrukları kapalı, başparmakları yan yana tekrar ağzından ayırdı. Göz hizamda tuttu ve yüzümden ancak altmış santim uzaklarken yavaş yavaş yumruklarını ayırmaya başladı. Bu kez küçük, belirsiz bir nesnenin aralarında bulunduğunu gördüm. Ortada çapı iki buçuk santim kadardı ve Houshken'in ellerine doğru sivriliyordu. Yarı saydam hamur parçası veya lop olabilirdi, fakat canlı gibi görünüyordu ve Houshken adalelerinin geriliminden şiddetle titrerken o da hızla dönüyordu.

Bu garip nesneye gözümü dikmişken, ay ışığı okumaya yetecek kadar parlaktı. Houshken ellerini gittikçe ayırdı ve nesne daha da saydamlaştı, elleri on santim ayrıldığında artık orada olmadığını gördüm. Kırılmadı veya balon gibi patlamadı, basitçe ortadan yok oldu. Beş saniyeden az bir süre görebildim. Houshken ani bir hareket yapmadı, fakat ellerini yavaş yavaş açtı ve incelemem için yukarı çevirdi. Temiz ve kuru görünüyorlardı. Tamamıyla çıplaktı ve yanında yardakçısı yoktu. Yere, kara göz attım ve tüm metanetine karşın Houshken hafifçe gülmekten kendini alamadı. Hiçbir şey yoktu.

Ötekiler çevremizi sarmışlardı ve nesne kaybolunca hepsini korku sardı. Houshken güvence vererek herkesi rahatlattı:

"Size zararı olmaz. Onu tekrar kendime çağıracağım."

Yerliler onun *joon*a ait veya belki de onun parçası olup ondan çıkan kötü bir ruh olduğunu düşünmüşlerdi. Hepimizin biraz önce gördüğü gibi fiziki biçim alabilir veya tamamıyla görünmez olabilirdi. Efendisinin hoşuna gitmeyen birinin gövdesinde böcek, küçük fare, çamur, keskin çakmaktaşı, hatta ahtapot yavrusu veya denizanası biçimini alabilirdi. Güçlü kuvvetli birinin bu korkuyla ve potansiyel kötülükleriyle iradesizce titrediğini fark ettim. Her büyücünün kendisinin düzenbaz ve numaracı olmasını bilmesine karşın, öteki büyücünün doğaüstü yeteneklerine inanması ve onlardan korkması garip şey."[17]

---

[17] *Age*, s. 284-86.

Onaların *joon*unun gösterisiyle ilgili okuduklarımızı kuzeydeki eşdeğerleri hakkında öğrendiklerimizle karşılaştırdığımızda ortaya bazı ilginç noktalar çıkıyor. Dünyanın en ilkel ve iki ayrı ucundaki, dış dünyayla binlerce yıl ilişkisi olmayan, geleneklerinin kökeninde bir ortaklık görülmeyen, vardıysa bile çok eskilerde kalmış olan iki avcı toplumda şamanın gene de aynı rol ve nitelikte olduğunu, şamanların kendilerinin de aynı tür deneyimlerden geçip halklarıyla ilişkilerinde aynı sorunlarla karşı karşıya kaldıklarını görüyoruz. Dr. Ostermann daha önce sözünü ettiğimiz on at gücündeki Alaskalı Najagneq hakkında "hiç de şarlatan değildi" diyor, "çoğunluk karşısında yalnız biriydi ve küçük numaralar yapmak zorundaydı". Bridges de, bir din adamının oğlu olarak şamanların şarlatan oldukları görüşüne sahip çıkarken gene de onların birbirlerinin güçlerinden korktukları gerçeğini tanır. Bu korku öğesi, gerçek korku, şamanlık gücü olan bir erkek veya kadınla karşılaşılan her yerde karakteristik tepkidir.

Buna karşın şamanlar da daima kendi topluluklarından korkarak yaşarlar. Bridges, "büyücüler büyük tehlikelerle karşı karşıyaydılar" diye yazıyor, "onların sözünü dinleyenlerden biri gözle görülür bir neden olmadan öldüğünde, kuşkular 'aile doktoru'nun üstünde toplanır, ölü falına bakan bir rakip, onu suçlar. Bir yağma çetesinin baş hedefi, Onaların sürekli kabile savaşlarında, rakiplerin büyücüsünü öldürmektir."[18] Şaman, açıkladığı gibi, "dürüst avcılardan farklı bir yaratıktır". Bu ayrılığın işaretlerini yalnızca Eskimo Najagneq'in topluluğuna karşı verdiği savaşta değil, Jicarilla Apaçi mitosunda halkın ve şamanların iki ayrı sıra oluşturmasında da gördük.

Şamanın doğaüstünde büyüsel gücü vardır ve bunu iyilik için de, kötülük için de kullanabilir. Dahası şaman insan olarak görülmez. Bridges, Ushuaia yakınlarında büyücü olduğu kabul edilen bir dağdan söz eder: Kötü niyetini göstermek istediğinde fırtınalar koparmaktadır.[19] Yüksek dağlarda tek başına bir guanakoyu öldürdüğünde, Kızılderili arkadaşlarıyla birlikte onun dağda küçük bir mağarada yaşadığını keşfetmelerinin öyküsünü anla-

---

[18] *Age*, s. 264.
[19] *Age*, s. 232, 302-304.

tır: "Dağda tek başına yaşayıp kışı geçirebilen bu guanakolar çok nadirdir... O gece, kamp ateşi çevresinde konuyu tartışırken münzevi hayvanın guanako* büyüsü öğrenmek için mağaraya çekilmiş olabileceğini ileri sürdüm. Gülmek yerine arkadaşlarım yüzlerinde ciddi ifadeyle bunun olabileceğini kabul ettiler."[20]

Büyücü dağ ve şaman guanako anekdotlarının ortaya koyduğu şamanlıkla doğa arasındaki yakınlık, kabilenin "dürüst avcı"larının ormanla yakınlığı bir beyaz adam için ne kadar şaşırtıcı olursa olsun –Bridges hiç de küçümsenecek bir avcı değildi ve Onaların orman derinliklerindeki varlıklara karşı inanılmaz duyarlılıklarını hayranlıkla anlatır– çok daha derin ve büyüsel bir öz taşımaktaydı. Aynı Onalar şamanlarının doğaüstündeki güçlerini hayretle karşılamaklaydılar. Avcılar dış yönüyle işin uzmanı ve büyük yetenekle hareket ederken şaman olayların nedenlerine müdahale edebilmekte, normal kuralları aşıp gizli merkezlerle ilişkiye geçebilmekte, gizli perdeleri aşmakta ve doğal enerji devrelerine ulaşıp dönüşümler yaratabilmekteydi. Şiddetle sallanan avuçlarından ruhlar yaratmakta, dağ biçimini alabilmekte, yabani hayvan olarak görünebilmekte, fırtına yaratıp dindirebilmekte ve kendi somut bilgi ve deneyimlerini anlatır gibi kabilenin mitolojik edebiyat ve efsanelerini de bilmekteydi.

Bulundukları her toplumda şamanlar, halklarının şarkı ve geleneklerini bilen ve ezberlerinde tutanlar olmuşlardır. Bridges, şaman arkadaşı hakkında şöyle yazar: "Ünlü bir joon olduğundan Tininisk bize çalışma ve ağır işlerle ilgili eski bilgileri anlatıp şarkıları söylemeyi yeğledi."[21]

Neden olmasın?

İlkel inanca göre bütün dünya olaylarının ortaya çıktığı mitos ülkesi ile şaman trans dünyası tek ve aynı yerdir. Gerçekten, trans durumu gerçek olduğu için ve yaşadığı deneylerin zihninde bıraktığı etkilerle şaman kendi sanatına ve onun gücüne inanır. Ancak halk için yaptığı gösteride aldatıcı bir dışsal çaba sergiler,

---

* Guanako: Güney Amerika'da yaşayan deve cinsinden ve lamadan iri, postu ve eti için avlanan bir hayvan (ç.n.).

20 *Age*, s. 290.

21 *Age*, s. 261.

dürüst avcılara ruhların ona, perde arkasındaki büyü ülkesinde gösterdiklerinden birkaç mucizeyi taklit eder.

Şamanın içsel deneylerinin mitosla olan ilişkisi konumuzun en önemli tema ve sorunlarındandır. Eğer ana geçim kaynağının avcılık olduğu beş altı yüz bin yıl önce şaman mitolojik edebiyatın koruyucusu olmuşsa, şamanın iç dünyası ruhsal kalıtımımızda Paleolitik av döneminden kalma izler ne kadar olursa olsun onların oluşumunda önemli bir rol oynamış olduğu kabul edilebilir. Öyleyse şaman deney dünyasının içindeki hayalleri ve oradan kaynaklananları incelememiz gerekir.

3. ŞAMAN İMGELEMİ

Şamanlık gücünün kazanıldığı içsel deneyimler ve bunlardan şaman ritlerinin motiflerinin çıkmasıyla ilgili en iyi ipuçları geniş Sibirya bölgesinin Buryat, Yakut, Ostyak, Vogul ve Tunguz şamanlarının son yıllarda toplanılan yaşam öykülerinden çıkartılabilir. Batıda Yenisey Irmağı'ndan doğuda Lena'ya, güneyde Baykal Gölü'nden, kuzeyde Taymir Yarımadası'na uzanan Sibirya Paleolitik çağlardan beri şamanizmin klasik akademisi olmuştur ve bugün de yaşayan en önemli merkezidir.

1925 yılında Rus halkbilimcisi G. V. Ksenofontov'un sorularına -kendisi de safkan Yakut'tu- Aşağı Tunguska Irmağı'ndaki evinde yanıt veren Tungus şaman Semyonov Semyon, "Eğer soyunda şaman yoksa insan şaman olamaz" diyordu. "Ancak ataları arasında şaman olanlar, şamanlık armağanını alabilirler. Yani armağan kuşaktan kuşağa geçer. Benim en büyük ağabeyim Uya Semyonov şamandı. Üç yıl önce öldü. Anne tarafımdan dedem de şamandı. Anneannem Çirindi'den, Yessey Yakutlarından Jakdakardı."

Ksenofontov, "Anlaşılıyor ki şamanlar şamanlık armağanını aileden alıyorlar ve bunların adlarını biliyorlar; yüzyılların gerisinden şamanlık geleneği zinciri kırılmadan geliyor" diyor ve ekliyor; "Yessey Yakutları büyük olasılıkla Yakutlaşmış Tunguzlardır."

Şaman anlatmaya devam ediyor; "Ben şamanlık yaptığımda ölmüş ağabeyim İlya'nın ruhu gelip benim ağzımdan konuşur. Şaman atalarım da beni şamanlık yoluna zorladılar. Şamanlığa

başlamadan önce bütün bir yıl hasta yattım. On beş yaşımda şaman oldum. Beni bu yola iten hastalık gövdemde şişmelere yol açıyor ve sık sık bayılma nöbetlerine tutuluyordum. Şarkı söylemeye başladığımda hastalık genellikle kaybolurdu.

Sonra atalarım bana şamanlık yapmaya başladılar. Beni tahta direk gibi dikip bilincimi yitirene kadar bana ok attılar. Etimi kestiler, kemiklerimi ayırdılar, saydılar ve etimi çiğ yediler. Kemiklerimi saydıklarında birinden çok buldular, az olaydı şaman olamayacaktım. Ve onlar bu riti gerçekleştirirken ben bütün yaz bir şey yiyip içmedim. Fakat sonunda şaman ruhları bir ren geyiğinin kanını içtiler ve bana da içirdiler. Bu olaylardan sonra şamanın kanı azalır ve solgun görünür.

Bütün Tunguz şamanlarına aynı şeyler olur. Ancak şaman ataları böyle gövdesini kesip kemiklerini ayırdıktan sonra şamanlık yapmaya başlayabilir."[22]

Profesör Mircea Eliade'nin şamanizm üstüne karşılaştırmalı çalışmasında gösterdiği gibi,[23] burada anlatılan zihni bunalım bütün mesleğe çağrılarda görülen genel yapıdır. Eşdeğerleri şamanların bulunduğu ve şamanlık yaptığı her yerde, yani dünyanın bütün ilkel toplumlarında görülmüştür. Böyle bir bunalımla hızlandırılan geçici dengesizlik sinirsel bir çöküntüyü andırsa da böyledir diye göz ardı edilemez. Çünkü bu *sui generis* bir görüngüdür; patolojik bir olay değil, bu toplumların armağan sunulan zihinleri için olağan bir olaydır. Terim yokluğu nedeniyle hiyerofantik gerçekleşme adını verebileceğimiz güçten etkilenip o gücü özümleme sürecidir. Hem dünyanın hem insanın kendi içinin çok derinlerinde saklananın kavranılmasıyla dünya kutsal bir nitelik kazanır; 'kaba görüşlü' dürüst avcıların (peşinde oldukları ister dolar, ister guanako postu, ister hipotezler üretmek olsun) kesinlikle ulaşamadıkları bir derinlik, William James'in türümüzün "sevecen zihinliler" diye adlandırdığı kişilerce kendiliğinden se-

[22] G.V. Ksenofontov, *Legendy i rasskazy o shamanach u yakutov, buryat i tungusov*. Izdanie vtoroe. S predisloviem S.A. Tokareva, Izdatel'stvo Bezbohnik, Moskova, 1930, çev. Adolf Friedrich ve Georg Buddress, *Schamanengeschichten aus Sibreten*, Otto Wilhelm Barth-Verlag, Münih, 1955, s. 211-12.

[23] Mircea Eliade, *Le Chamanisme et les techniques archaiques de l'extase*, Payet, Paris, 1951.

zinlenir[24] ve Paul Radin, *Filozof İlkel İnsan* yapıtında bunların uygar toplumlarda da ilkel toplumlardan az olmadıklarını göstermiştir.[25]

Böyle hiyerofantik kavrayışın gücü ilkel toplumdaki bir beyin için çok daha zorlayıcıdır, çünkü toplumsal yapı, kendisini çevreleyen doğayla ilişkisini oturttuğu mantık çerçevesiyle birlikte mitolojiye dayanmaktadır. Dolayısıyla bunalım toplum ve dünyadan kopuş olarak çözümlenemez. Tersine derinlikleri kavranılmıştır ve kopuş daha çok büyük çoğunluğu tatmin eden insan ruhu ve dünyaya ilişkin saçma yaklaşımdandır.

Duyarlı gözlemciler tarafından belirtildiğine göre, nevrozun yaşamı sakatlayan psikolojisinin tersine (nevroz kendi toplumumuzda olduğu gibi ilkel toplumlarda da tanımlanmıştır ve şamanlıkla karıştırılmamaktadır) şamanlık bunalımı, gerektiği biçimde beslendiğinde, yetişkinin zekâsını açıp inceltttiği gibi topluluğun normal üyelerine göre ona daha fazla fiziksel dayanıklılık ve ruhsal canlılık da vermektedir.[26] Bunalım, sonuç olarak, daha üst bir eşiğe geçiş kıymetine sahiptir. Daha üstündür, çünkü öncelikle kendiliğindendir, kabile tarafından zorlanmamaktadır. İkincisi, psikolojik güç taşıyan simgeleri kabile ailesine* ait değildir, evrensel aileye aittir. Yaşam savaşının böyle somut olarak anlaşılan büyüklüğüyle harekete geçirilen ruhsal enerji, grup-çıkışlı, grup çabasıyla elde edilen, erginlik ritleri ve erkeklerin dans alanıyla yaratılan hayale dayalı kılık değiştirmelerle ortaya çıkartılıp yönlendirilenden çok daha güçlüdür. Bireye çok daha sağlam bir temel ve daha geniş bir formasyon sağlar ve aynı zamanda Şamanizm görüngüsüne, hangi toplumda olursa olsun yerel ritlerin paylaşmadığı genel insanî değerler kazandırma eğilimi içindedir. Ve son olarak, avcı toplumların grup ritleri, *au fond*** öncelikle şaman deneyimlerinde görülen imgelerin, en iyi şamanların aktardığı mitosların ve en iyi şamanların yorumladığı efsanelerin

24 William James, *Pragmatizm*, Longmans, Green and Company, New York, 1907, s. 12.

25 Paul Radin, *Pritimitive Man as Philosopher*, D. Appleton and Company, New York ve Londra, 1927.

26 Eliade, *age*, s. 40.

* Bkz. sayfa 100-101.

** Au fond: Fr. Esasen, aslında (ç.n.).

toplumsal tortusundan oluştuğu için, derinden gelip zorlayan işe başlama çağrılarının yarattığı acı veren bunalım genç adayı kendi kültürel yapısının kökenine ve aynı anda kabilesinin bütün üyelerinin de psikolojik yapısının köklerine götürür.

Öyleyse, şaman, en derin anlamda gruba karşı çıkmaktadır ve böyle yapmak zorundadır; çünkü onun için grubun bütün çıkarları ve kaygıları ikincil planda kalır. Ancak kimi biçim ve anlamda, grubun ve değişik endişelerinin ancak görüntüsü olduğu dünyanın yüreğine inmiş olduğundan, onları şaşırtan biçimlerde onlara yardımcı da olabilir, kötülük de yapabilir.

Fakat o zaman bu güce nasıl kavuşmaktadır?

Önce, erginlik ritlerinde olduğu gibi Semyonov'un düşünde de ana yapıcı temanın ölüm ve diriliş macerası olduğunu belirleyelim. Anababanın yamyam canavar olduğu bebeklik imgesini daha önce anlatmıştık. Şaman imgeleminde ana nokta, kurbanın yenilmiş olmasına karşın, kemiklerinde bulunan kalıtımsal bir eski durumuna dönme gücü vardır ve böylece yaşama dönebilir. Ölümden daha güçlüdür.

Spencer ve Gillen, Aranda büyücülerinin yaşamlarındaki eşdeğer bir olayı anlatmışlardır. Bu Avustralya kabilesinden bir erkek, şaman olma gücü bulunduğunu anladığında kampı tek başına terk eder ve bir mağaranın ağzına gider. Orada büyük bir telaşla, içeri girmeye cesaret edemeyerek uykuya yatar. Gün doğarken bir ruh mağaranın ağzına gelir ve orada yatan adamı görerek ona görünmez bir mızrak atar. Mızrak ensesinden girer, dilinden geçer ve ağzından çıkar. Dil yaşam boyu küçük parmağın sığabileceği biçimde ortası delik kalır. İşlemden sonra gözle görülebilir, dışarıdan anlaşılan tek belirti budur. Bundan sonra ruhun attığı ikinci bir mızrak bir kulaktan girip ötekinden çıkar ve kurban düşüp ölür. Onu hemen ruhların sürekli güneş altında, şırıldayan ırmakların arasında yaşadığı mağaranın içlerine götürürler. Mağaranın on mil ötedeki Edith Sırası denilen noktaya kadar yeraltından uzandığı sanılmaktadır. Ruhlar orada adamın bütün iç organlarını çıkarırlar ve yenilerini takarlar; böylece yaşama döner, fakat çılgın gibidir. Ama bu uzun sürmez. Aklı yeteri kadar başına gelince mağara ruhları -birkaç yetenekli büyücü ve köpeklerden

başka kimseye görünmezler– onu kendi halkına gönderirler. Tuhaf görünmeye ve davranmaya devam eder ve bir sabah burun kemerinin üstüne kömür ve yağdan boyayla kalın bir şerit boyadığı görülür. Artık bütün çılgınlık belirtileri yok olmuş ve yeni büyücü uzman olmuştur. Fakat bir yıl süreyle büyücülük yapmamalıdır ve eğer bu süre içinde dilindeki delik kapanırsa bunu hiçbir zaman yapamayacaktır, güç onu terk etmiştir. Bu süre içinde mesleğinin yerel ustalarıyla görüşerek işin gizlerini öğrenir. Spencer ve Gillen'e göre bunlar, "üstünde küçük kuvars taşlar ve sopa parçaları taşıyarak istediğinde bunları ortaya çıkarabilmek ve bu el çabukluğundan daha önemli olmayan biçimde daima doğallık dışı bir ağırbaşlılıkla sıradan insanlardan gizlenen bilgilere sahipmiş gibi görünmek"ten ibarettir.[27]

Şamanın yeni bağırsakları kuvars kristallerden oluşur ve artık insanlara iyilik veya kötülük yapacak gücü vardır.[28] Yani burada da ölüm ve diriliş teması vardır, fakat taştan yeni bir gövde ortaya çıkmaktadır. Bu durumun Doğu'daki eşdeğeri Hindu ve Budist mistik edebiyatında önemli bir rol oynayan "elmas" veya "yıldırım" gövdedir; yogi bu gövdelere *(vajra)* erişir. İlkel düzeyde bu fikri psikoanalitik bir yaklaşımla, bebek ruhunun kendi gövdesinin zarar görmesi korkusuna karşı onarıcı bir hayal olarak görmek daha doğru olacaktır.[29] Fakat böyle bir yaklaşımın Hindu ve Budist düşünce için pek haklı görülebileceğini sanmıyorum; bu, zamana bağlı değişim görüngüsünün ardındaki metafizik süreklilik ilkesi olarak bilinen kavramdır. Fikrin ne kadar ilkel düzeye doğru geri götürülebileceğini kestirmek kolay değildir; bütün gelişmiş mistisizm geleneklerinde, "bizim hakir bedenimizin şeklini kendi izzetli bedeninin benzeyişine değiştirme" görüşü (Filipelilere 3:21) evrenseldir. Fakat şimdiye kadar Eskimo şamanların anlattıklarının değerlendirilmesiyle çok eskilere uzandığı söylenebilir sanırım. Veya okuyucunun Dr. Freud'un psikanaliz dışında bütün yüksek düşüncelerin bebeklik endişelerinin işlevi olduğu görüşüne ne kadar bağlanacaklarını bilemem. Ama iki türlü de

---

27 Spencer ve Gillen, *age*, s. 523-25.

28 Géza Róheim, *Social Anthropology*, Boni and Liveright, New York, 1926, s. 350-51.

29 Róheim, *The Eternal Ones of the Dream*, s. 191.

öyle bir deneyim düzey veya noktasıyla karşı karşıyayız ki Bastian'ın birincil fikirler adını verdiği bu olsa gerek. Şamanlık bunalımının içe dönüklüğü ve yerel gündelik yaşamdan geçici olarak kopması, en derin anlamıyla bölgeselliği aşan veya en azından başka bir şey sezdiren bir deneyim alanı açar. Burada Tanrıların nihai dünya ve kaynaklarına ve mucizelerine –bütün büyüye– yaklaşmış olduğumuzdan kuşkulanıyorum.

Tunguz şaman Semyonov Semyon şöyle diyordu:

"Yukarıda şamanların ruhlarının güç kazanmadan önce geri çağrıldıkları bir ağaç var. Ruhlar bu ağacın dallarındaki yuvalarda yatarlar ve beklerler. Ağacın adı 'Tuuru' dur. Ağaçtaki yuva ne kadar yüksekte olursa, onun içinde yetiştirilen şaman da o kadar güçlü olur; bilgisi artar, uzağı görür.

Şaman davulunun çerçevesi yaş bir çamdan kesilip çıkartılır. Bu karaçam Tuuru ağacının anısına ve onuruna, şaman ruhunun yetiştirildiği yere duyulan saygıyla canlı ve ayakta bırakılır. Ayrıca ulu Tuuru ağacının anısına şaman her seans için ayin yaptığı çadırına bir veya daha fazla çatal dal diker, bunlara da Tuuru denir. Bu, hem burada bizde Aşağı Tunguska'da hem de Angara Tunguzları arasında yapılmaktadır. Yakutlarla bağı olan Tunguzlarda bu dikilen ağaca 'Sarga' denilir. Uzun karaçam dalındandır. Çatala beyaz elbiseler asılır. Angara Tunguzları ağaca kurban edilen hayvan postlarını asarlar. Orta Tungusk'ta Tunguzlarının Tuuruları tıpkı bizimkiler gibidir.

İnancımıza göre şamanın ruhu şamanlık yapıldığında bu ağaca, Tanrı'nın yanına tırmanır. Rit sırasında ağaç büyür ve göğün görülmez zirvelerine varır.

Tanrı dünya ve insanı yaratırken iki ağaç yaratmıştır: bir erkek, karaçam ve bir dişi, köknar."[30]

Ağaç imgesi Sibirya şamanizminin karakteristik özelliklerindendir. İmge güneyin büyük geleneğinden alınmış olabilir, fakat farklı şamanlık deneyim düzenine uyarlanmıştır. Votan'ın ağacı Yggdrasil gibi o da dünyanın eksenidir, doruğa ulaşır. Şaman bu ağaçta beslenir ve onun ağacından yapılan davulu trans anında şa-

[30] Ksenofontov, *age*, s. 213-14.

manı gene oraya taşır. Eliade'nin belirttiği gibi şamanın gücü kendisini istediği zaman trans durumuna geçirebilmesinde yatar. O trans durumunun kurbanı değildir; uçan kuşun havayı kullanması gibi ona egemendir. Davulunun büyüsü onu ritmin kanatlarında taşır, ruhsal yolculuğun kanatlarında. Davul ve dans şamanın ruhunu yükseltir ve onu ruhlarına ulaştırır –başkalarına görülmeyen, fakat ona güç veren ve uçuşunda ona yardım eden hayvan ve kuşlara. Ve kendinden geçmiş trans durumundayken şaman mucizevi işlerini gerçekleştirir. Trans durumunda kuş gibi yukarıdaki dünyalara uçar veya ren geyiği, boğa ve ayı gibi yerin altındaki dünyaya iner.

Buryatlar arasında şamanı koruyan hayvan veya kuşa kubilgan denilir; anlamı ***kubilku*** "kendini değiştirmek, başka biçimi almak" fiilinden "başkalaşım"dır.[31] On sekizinci yüzyıl başlarında Sibirya'ya giden Rus misyonerler ve gezginler şamanların ruhlarıyla garip, ince bir sesle konuştuklarını bildirmişlerdir.[32] Ayrıca kabilelerde sayısız kanatlarını açmış kaz imgesiyle karşılaşmışlardır; bunlar bazen pirinçtendir.[33] Birazdan göreceğimiz gibi Baykal Gölü bölgesinde Mal'ta adlı Paleolitik av istasyonunda mamut dişinden oyulmuş kaz ve ördekler bulunmuştur.[*] Bu tür uçan kuşlar birçok Paleolitik merkezde bulunmaktadır ve Ukrayna'da Kiev yakınlarında bulunan Mezin'de bir örnekte kanatların altında en eski svastika biçimlerinden biri vardır (daha önce belirttiğimiz gibi); bu, Huda'nın ruhsal uçuşunu temsil eden yakındaki Çin ve Tibet'in daha sonraki Budist sanatıyla ilişkili bir simgedir. Ayrıca, güney Fransa'da Lascaux Paleolitik mağarasında kuş kıyafetine bürünmüş, trans durumunda bitkin yatan bir şamanın resmi vardır, üstünde de tünemiş bir kuş görülmektedir. Sibirya şamanları bugün bile kuş kostümleri giyinirler ve çoğunun annelerinin onlara kuştan hamile kaldığına inanılır. Hindis-

---

31 Uno Holmberg (Harva), *Finno-Ugric, Siberian Mythology, The Miythology of All Races,* c. IV, Marshall Jones Company, Boston, 1927, s. 499.

32 B. Munkacsi, *Vogul Mépköltési Gyüjtemony,* c. III, Budapeşte, 1893, s. 7, Géza Róheim, *Hungarian and Vogul Mythology, Monographs of the American Ethnological Society,* J.J. Augustin, Locust Valley, N.Y., 1954, s. 22.

33 Munkacsi, *age,* c. II. Blm. 1, 1910-1921, a. 066, Róheim, *age,* s. 30'da alıntı.

* Bkz. sayfa 326-327.

tan'da usta yogiler için kullanılan bir saygı sözcüğü Paramahamsa'dır: üstün veya yüce *(parama)* yabani erkek kaz *(hamsa)*. Çin'de "dağ adamı" veya "ölümsüzler" *(Hsien)* denilen kişiler kuş gibi tüylü olarak veya gökte süzülen hayvanlar olarak resmedilirler. Germen Lohengrin, kuğu şövalye efsanesi kuğu kızdan türeyen şamanizm masalını anlatır ve ruhsal gücün işareti olarak kuş imgesinin önemine bir başka kanıt getirir. Ayrıca Meryem'in üstüne inen kumruyu veya Truvalı Helen'in babası olan kuğuyu anımsamamız gerekmiyor mu? Birçok ülkede ruh kuş olarak resmedilmiştir ve kuşlar genellikle ruhsal habercilerdir. Melekler biçimleri değişime uğramış kuşlardır. Fakat şamanın kuşu özel bir niteliğe sahiptir, şamana trans durumundayken uçma ve yaşamın ötesine geçip sonra geri gelme yeteneği veren güce sahiptir.

Mucize yaratan bu kişilerin dolaşıp yaşadığı dünyaya ait bilgiler Yakut şaman Aadja efsanesinden edinilebilir. Aadja'nın şaşırtıcı üç aşamalı yaşam öyküsü annebabaları onlar çok küçükken ölen iki kardeşin masalıyla başlar; küçüğü yirmi ve büyüğü otuz yaşındadır, küçük evlidir. Masal "aynı yıl" diye devam ediyor: "Kırmızı alacalı erkek bir tay doğmuştu ve bütün belirtiler onun çok güzel bir at olacağını gösteriyordu. Fakat o sonbahar kardeşlerden küçüğü –evli olan– hastalandı ve öldü. Ve orada ölü yatarken gene de çevresinde konuşulan her şeyi duyabiliyordu. Uykuda gibiydi. Kıpırdayamıyor ve konuşamıyordu, fakat tabutunu hazırladıklarını ve mezarını kazdıklarını duyuyordu. Canlı gibi orada yatarken, yaşama geri dönebileceği halde onu gömmek için toplanmalarına üzülüyordu. Onu tabuta koydular, tabutu mezara indirdiler ve üstünü örttüler.

Mezarda yatarken ruhu, yüreği ağladı ve inledi. Fakat birden yukarıda birinin mezarı kazmaya başladığını duydu. Onun, hâlâ canlı olabileceğini düşünen ve onu çıkartmak isteyen ağabeyi olacağını düşünerek sevindi. Fakat sonunda tabutun kapağı açıldığında tanımadığı dört kara insan gördü. Gövdesini alıp kaldırdılar ve yüzü eve dönük tabutunun üstüne çıkarttılar. Pencereden ateşin yandığını ve dumanın bacadan çıktığını görebiliyordu.

Sonra uzakta bir yerde, toprağın derinliklerinde bir boğa böğürmesi duydu. Böğürtü yaklaştıkça yaklaştı, toprak sallanmaya

başladı ve o da çok korktu. Mezarın içinden bir boğa çıktı. Baştan aşağı siyahtı ve boynuzları birbirine yakındı. Hayvan onu aldı, boynuzlarının arasına oturtarak biraz önce çıktığı yerden aşağılara götürdü. Bir evin olduğu bir yere geldiler. Evden sesinden yaşlı olduğu anlaşılan bir adamın sesi geldi: "Çocuklar işte! Küçük oğlumuz bize insan getirdi. Gidip de yükünü indirin" diyordu. Birkaç kara, solgun adam sıçrayıp geldi, onu kaptı ve eve götürüp yaşlı adamın eline koydu. Yaşlı adam onu elinde tarttı ve "Onu geri götürün! Onun kaderi orada yeniden doğmak" dedi. Boğa hemen onu tekrar boynuzlarının arasına aldı ve aynı yoldan geçip onu aldığı eski yere bıraktı.

Yaşayan ceset kendine geldiğinde gece olmuştu ve etraf karanlıktı. Kısa süre sonra siyah bir kuzgun göründü. Başını adamın bacaklarının arasına soktu, onu kaldırdı ve yukarılara uçtu. Tepede bir açıklık gördü. Buradan geçip Güneşin ve Ay'ın aynı anda göründüğü ve evlerle ahırların demirden olduğu bir yere geldiler. Oradaki herkesin başı kuzgun başı gibiydi, fakat gövdeleri insan gövdesiydi. Ve en büyük evin içinden yaşlı adam sesi gibi bir ses geliyordu: "Çocuklar bakın! Küçük oğlumuz bize insan getirdi. Gidip de yükünü indirin". Birkaç genç dışarı fırladı, yeni getirileni yakalayıp eve soktu ve beyaz saçlı yaşlı bir adamın eline koydu. Yaşlı adam önce onu tarttı sonra, "Çocuklar, onu alın ve en yüksek yuvaya yerleştirin!" dedi.

Orada büyüklüğünü bildiğimiz hiçbir şeyle karşılaştıramayacağımız kocaman bir karaçam vardı. Tepesi muhakkak ki cennete uzanıyordu. Her dalında karla kaplı ot yığını büyüklüğünde bir yuva vardı. Gençler yüklerini bunların en yükseğine koydular ve kanatlı bir ren geyiği uçarak geldi, o da yuvaya kondu. Memesini adama verdi ve o da emmeye başladı. Üç yıl orada kaldı. Emdikçe gövdesi küçüldü, sonunda yüksük kadar kaldı.

Göklerdeki yuvasında böyle dingin bir yaşam sürerken bir gün aynı yaşlı adamın sesini duydu. Yedi kuzgun başlı oğullarından birine "Oğlum, Orta Dünya'ya git, bir kadın yakala ve getir" diyordu. Oğul aşağı indi ve hemen kahverengi yüzlü bir kadını saçından tutup getirdi. Hepsi sevindiler ve bunu kutlayıp dans ettiler. Fakat sonra yuvadaki adam bir sesin şöyle dediğini duydu:

"Bu kadını demir ahıra kapatın, Orta Dünya'daki oğlumuz gelip götüremesin!"

Kadın ahıra kapatıldı ve adam yuvasından bir şaman davulunun sesini duydu, ses Orta Dünya'dan geliyordu. Bir de şaman şarkısı duyuluyordu. Bu sesler gittikçe yaklaştı, yaklaştı ve sonunda aşağıdan çıkış aralığında göründüler. Önce bir baş, sonra çevik hareketleriyle orta yapılı, saçı çoktan ağarmış bir adam göründü. Daha görünür görünmez davul sopasını yatay olarak alnına bastırdı ve alnında tek boynuzu olan bir boğaya dönüştü. Boğa tek vuruşta kadının kapatıldığı ahırın kapısını devirdi ve kadınla birlikte dört nal aşağı koşturdu."[34]

Burada tanık olunan –okuyucuya söylemek gerekebilir– yukarıdaki dünyaya dünyalı bir şamanın gelişidir. Ölmüş bir kadının ruhunu kurtarmaktadır. Çünkü hastalık, şaman kuramına göre, ya gövdeye yabancı bir öğenin girmesiyle olur, Bridges'in Ona büyüsü hakkındaki açıklaması da böyleydi (küçük bir fare, çakı itası, solucan veya daha az şamanımsı atıcı bir araç), ya da ruhun gövdeyi terk ederek ruh bölgelerinden birinde, dünya tabakasının altında veya üstünde hapsedilmesiyle. Hastaya çağrılan şamanın ilk karar vereceği konu, sağaltacağı hastalığın türüdür. Buna göre masaj, söktürücü bir ot ilacı, içeri giden öğenin emilip çıkartılması gibi uygun bir tedavi yapacaktır. Fakat ruh uçtuysa görünmeyeni görme yeteneğiyle onun gizlendiği yeri keşfetmelidir. Sonra –dedikleri gibi– davulunun sesine binerek, trans kanatlarının üstünde ruhun gittiği diyara uçmalı, göklerde, cehennemde veya dağların ötesindeki ruhsal ülkelerin bekçilerini alt etmeli ve hemen şamanca kurtarma görevini yerine getirmelidir. Bu sonuncusu klasik şaman mucizesidir ve özellikle hasta ölmüş olduğunda çok fazla fiziksel dayanıklılıkla ruhsal cesaret ister.

Bu olayları dünyadan yere basarak seyredeceğiz, fakat şimdi masalımızdaki göklere dönelim. Usta bir şaman gelerek kendisini boğaya dönüştürdü, demir deponun sürgülerini parçaladı ve ödülüyle, tanrıların ölmesini düşündüğü kadının ruhuyla birlikte dört nala gitti.

---

[34] Ksenofontov, *age*, s. 179-181.

"Arkasından bağırtılar, ağlamalar, yakınmalar koptu ve yaşlı adamın oğlu tekrar aşağıya Orta Dünya'ya indi. Bu kez başka, beyaz yüzlü bir kadınla geldi. Kadın böceğe dönüştürüldü ve yurdun ana, orta direğine iyice gizlendi. Ama çok geçmeden yine şaman davulu ve şarkısı duyuldu. Gelen kişi yine hastasını buldu. Kadının gizlendiği direği kırdı ve onu alıp götürdü.

Bu kez yaşlı adamın oğlu üçüncü kez aşağı indi ve aynı beyaz yüzlü kadınla döndü. Kuzgun başlı ruh-insanlar kadını gizlemek için daha iyi hazırlandılar. Çıkış aralığında odun yaktılar, ellerine ışık saçan meşaleler aldılar ve girişte dikkatle beklemeye başladılar. Şaman göründüğünde ona meşalelerle vurdular ve onu dünyaya geri döndürdüler.

Sonunda, üç yılının bitiminde, yuvadaki küçük gözlemci tekrar yaşlı adamın sesini duydu. "Yılları tamam" dedi ses: "Çocuğumuzu Orta Dünya'ya fırlatın. Doğmak için bir kadına girecek. Bizim ona verdiğimiz adla, şaman Aadja ün kazanacak. Hiç kimse bu adı kutsal ayda boşuna almayacak!"

Şarkılar ve kutsamalarla yedi oğul, onu Orta Dünya'ya fırlattı. Adam bayıldı ve oraya nasıl geldiğini unuttu. Ancak beş yaşına gelince anıları tazelendi ve daha önce doğmuş olduğunu, dünyada nasıl yaşadığını, yukarıda nasıl doğduğunu ve kendi gözleriyle bir şamanın gelişini nasıl gördüğünü anımsadı.

Yeniden doğumundan yedi yıl sonra ruhlar onu yakaladılar, şarkı söylemeye zorladılar ve parça parça kestiler. Sekiz yaşında şamanlık yapmaya ve ritüel dansa başladı. Dokuz yaşında ünlü olmuştu bile. On ikisinde büyük bir şamandı.

Bu kez dünyaya geldiği yerin eskiden yaşadığı yerden on beş verst (on mil kadar) uzak olduğunu öğrendi. Eski kardeşini ziyaret etti ve karısının yeniden evlendiğini, öldüğü yıl doğan tayın şimdi ünlü bir at olduğunu gördü. Fakat akrabaları onu tanıyamadılar ve o da bir şey demedi. Fakat bir yaz günü, zengin biri İsyaç Bayramı'nı kutlarken -kutsal kımız şenliği- At Ruhunu Kaldırma ritüeli sırasında kendisi yuvasındayken Yukarı Dünya'ya gelen şamanı görüp tanıdı. Yaşlı adam onu hemen tanıdı ve başkalarının da duyabileceği yüksek bir sesle, "Bir zamanlar bir şamana hasta bir kadının ruhunu kurtarması için yardım ederken

seni onuncu, en yüksek daldaki yuvanda hayvan annenin memesini emerken görmüştüm" dedi. "Yuvandan dışarı bakıyordun." Genç şaman Aadja bu sözleri duyunca kızdı. "Neden doğum gizimi herkese açıyorsun?" diye sordu Öteki şöyle yanıtladı: "Bana kötülük etmeyi, beni mahvetmeyi, beni yemeyi tasarlıyorsundur diye! Ben eskiden, senin beslendiğin karaçamın sekizinci dalında beslenmiştim. Tekrar doğacağım ve kara Kuzgun Kara-Suorun tarafından besleneceğim."

Yakut masalcı Popov İvan şöyle devam ediyordu: "Genç şamanın o gece yaşlı şamanı öldürdüğünü anlatırlar. Şaman ruhları onu yuttu ve böylece onu öldürdüler, kimse görmedi. Bu çok eski öyküyü, bana çok yaşlı biri anlattı."[35]

Ruhlar Avustralya şamanlarını mağarada, Sibirya şamanlarını ağaçta yetiştiriyorlar. Gene de iki deneyimin özünün aynı olduğunda kuşku var mı? Sibirya'da şamanın eti yeniliyor ve tekrar yaratılıyor. Avustralya'da bağırsakları çıkartılıp yerine kuvars kristaller takılıyor. Ama bunlar aynı olayın iki değişik biçimi değil mi? İki olayda da aynı iki olayın gerçekleşmesi gerektiğini görüyoruz: Biri ruhlar tarafından, öteki yaşayan ustalar tarafından yerine getiriliyor. Bunlar şamanizmin bulunduğu her yerdeki iki temel özelliğidir. Farklı bölgelerde düşler farklılaşır; vecd ve geleneksel olarak öğretilen büyü teknikleri de farklıdır. Şamanlık bunalımının ortaya çıkışı ve gerçekleşmesi kültürel biçimlere bağlıdır ve yerel tarihleri vardır. Fakat bunalım yapısı (kuşkusuz daha uzun olabilir) şamanın göreve çağrılmasının yaşandığı ve sonuca erdirildiği her yerde aynıdır.

Çok canlı biçimde gösterilen ana nokta mitoloji ve din görüngüsünde iki ayrı etkenin tanımlanması gerektiğidir: Tarih dışı olan ve tarihsel olan. "Kaba görüşlü", çok meşgul veya basitçe yeteneksiz çoğunluk için dinsel yaşam tarihsel etkenlere bağlıdır. Tüm deneyimleri yereldir, toplumun egemenliği altındadır ve tarihsel olarak incelenebilir. Mistik eğilimli "sevecen zihinli" kişilerin ruhsal bunalımlarında ve yaşantılarında ise üstün olan tarih dışılık etkenidir. Onlar için yerel gelenekler, ne kadar gelişmiş

---

35 *Age*, s. 181-83.

olurlarsa olsunlar, somut bir etkilenmeye daha öteye varma deneyiminin basit bir aracından ibarettirler. Son çözümlemede dinsel deneyim psikolojiktir ve en yoğun anlamıyla kendiliğindendir; içsel olarak harekete geçer, tarihsel koşullar ona yardımcı olur veya onu zorlaştırır, fakat insanoğlu için hep vardır. Hudson Körfezi'nden Avustralya'ya, Tierra del Fuego'dan Baykal Gölü'ne atlıyoruz ve kendimizi gene aynı konumda buluyoruz.

Şamanizm üstüne bu bölümde mistik deneyim sorununa hafifçe dokunmuş oluyoruz. Mistik deneyim tarih dışıdır ve gene de göründüğü her yerde yerel geleneğin yarattığı, yerel rahiplerin geliştirdiği ve az veya çok toplumsal amaçlar için kullanılan ve biraz da yerli halkı ruhsal bakımdan rahatlatan imgeleme anlam ve derinlik veren odur. Şaman bu ilkeyi ilkel düzeyde temsil eder, daha gelişmiş kültürel ortamlarda mistiğin, şairin, sanatçının yaptığı da budur.

Temel bir hipotez olarak, birincil fikirle, mistik ve etnik fikirle tarihsel etken arasında görelilik olduğunu öneriyorum. Birincil fikir etnik bir ortam dışında yaşatılıp ortaya konulamaz, dolayısıyla mitoloji ve dinin yalnızca tarihsel çerçevede incelenip tartışılabileceği sanılır. Gerçekte manyetik bir alan gibi, etnik yapıları arkadan çeviren, örgütleyen, kendiliğinden ilerleyen biçimleyici bir güç vardır ve ekonomik, toplumsal, siyasal veya tarihsel olarak yorumlanamazlar. Psikoloji görülmez bir düzenleyici gibi bütün tarihsel oluşumun içinde ve ardında gizlenir.

Fakat öte yandan, bütün mitolojik imgelem ve ritüel biçimler, felsefe kapsamları ve toplumsal etkileriyle tarihsel olarak da incelenebilir ve incelenmelidir. Profesör Jensen mitolojiye saf psikolojik yaklaşım getirenlere yönelttiği güçlü eleştirisinde, "Mitos bağımsız imgelerin ardışıklığı değildir, anlamlı bir bütündür; onda gerçek bir dünyanın belirli bir yönü yansır" demektedir.[36] Bu çalışmanın ikinci kısmında, bitki dünyasının ölüm ve doğum modeliyle insanın imgeleminde yansıdığı yönü gördük. Üçüncü kısmın kalan bölümlerinde hayvan dünyasının temsil ettiği yöne verilen yanıtları inceliyoruz. Bu iki bağlamda da erkek ve kadın-

[36] Jensen, *Das religiöse Weltbild einer frühen Kultur*, s. 131.

lar birbirlerine ve dünyalarına bağlıdırlar, yani yerel yaşam biçimlerine aittirler ve mitoslar öncelikle toplumsal amaçlara hizmet eder. Oysa konumuzun şimdi incelediğimiz aşamasında, Şamanizm ve coşku tekniklerinde, aynı simgeler "ilişkiyi koparma" işlevi görürler.

Çalışmamızın konuları aşağıdaki gibi toplanabilir:

A. Tarih dışı, kendiliğinden etkenle yaşanan şamanlığın mistik coşkusu; şu yollarla ortaya çıkar ve gerçekleşir:

1) avcı toplumların imgelemi
2) ilkel bitki yetiştiricilerin imgelemi
3) hiyeratik şehir devletinin imgelemi

B. Tarihsel, koşullu ve koşullayan etkenle yaşanan toplumsal kökenli gelenek; şunlarda temsil edilir:

1) avcı toplumların imgelemi
2) ilkel bitki yetiştiricilerin imgelemi
3) hiyeratik şehir devletinin imgelemi

Ayrıca, şaman bunalımının temel biçimi aşağıdaki gibi özetlenebilir:

A. Ciddi sinirsel çöküntüye benzer belirtilerle açığa çıkan, günlük yaşamdan kopuş yaratan kendiliğinden davranışlar: parçalanma düşleri, ruhlar dünyasında beslenme ve yeniden geri gelme.

B. Yardımıyla daha üst bir düzeyde gerçek bir canlanmanın yaşandığı, ustadan alınan mitolojik eğitimle şamanlık kursu.

C. Topluluğun doğal kıskançlığından çeşitli numaralar ve güç gösterileriyle korunarak topluluk hizmetine sunulan büyücülük mesleği.

Şaman sağlığına sanatla, yeni mitoloji ve şarkıyla kavuşur. Şaman Semyonov Semyon, "Şarkı söylemeye başladığımda hastalığım genellikle geçerdi" demişti. Şamanın mesleğini icra edişi de sanatladır: Ruhsal "tutulma"sının hayal dünyasının zaman ve mekânında bir taklit veya karşı çıkış. Yurdun ortasına bir direk dikilir, koç boynuzlarıyla buna tırmanır, ruhunun büyüsel yükselişini taklit eder; "çünkü ağaç", anlatılmış olduğu gibi, "rit sırasında büyür ve gökyüzünün görülmez doruklarına ulaşır".

Lena Irmağı kıyısında yaşayan yaşlı bir Yakut olan Alexejev Michail, "Eskiden şamanların rit seansları sırasında nasıl boğalar gibi böğürdüğünü anımsıyorum" demektedir. "Ve başlarında ciddi, gerçek boynuzlar büyürdü. Böyle bir şeyi ben kendim gördüm. Köyümüzde Konnor adlı bir şaman yaşardı. Ablası ölünce şamanlık yaptı. Bunu yapınca da başında boynuzlar çıktı. Kuru toprak döşemeyi onlarla çizdi ve dört bir yana koştu, aynı 'boğa' oyunu oynayan çocuklar gibi. Yüksek sesle boğa gibi böğürdü."[37]

Bir başka yerli, Pavlov Kapiton, "Her şamanın hayvan-annesi veya hayvan kökeni olması gerekir" demektedir. "Genellikle bunun geyik olduğu düşünülür, bazen de ayıdır. Bu hayvan bağımsız, şamandan ayrı yaşar. Belki en iyi, şamanın göklerde uçan atılgan gücü olarak canlandırılabilir".[38] G.V. Ksenofomov, "O, şamanın kâhinlik armağanının varlık bulmasıdır" diye ekliyor, "O şamanın geçmişe de, geleceğe de gidebilen görüş gücüdür."[39]

Şamanın ayrıca ona yardımcı olan kuşları ve ruhları vardır. Samsonov Spiridon şöyle anlatır: "Şamanlar bize, görülmez yardımcıları olan iki köpekleri olduğunu anlatırlar. Seans sırasında onlara adlarıyla seslenirler, 'Çardas' ve 'Botos'. Kötü ruhlara kapılmış, kana susamış bir şamanın köpekleri sığırları ve insanları öldürür, fakat yetişkinlere saldırmazlar."

Kaynak kişi şöyle sürdürüyor: "Bazı şamanların ayıları, kurtları olduğu ve bunların da seanslarda ortaya çıktığı söylenir."[40]

Fakat şamanlık yapmak isteyen herkes başarılı olamaz. Danilov Pyotr başarısız kalan böyle bir girişimi anlatıyor: "Bertun yöresinde, iki yıl önce, yakında şaman olacağını söyleyen biri vardı. Kendisi için açık arazide bir kulübe yapılmasını istedi. Küçük ev en büyük karaçamın hemen karşısına yapıldı. Ağaçta seanslardan sonra asılmış birçok şamanlık idolleri vardı. Genç, evlenmemiş delikanlılar evi onun talimatlarına göre soyulmamış dallardan yaptılar. Adamın adı Michail Savvitch Nikitin'di ve kırk yaşlarındaydı.

---

37 Ksenofontov, *age*, s. 160-61.
38 *Age*, s. 163.
39 *Age*, s. 163.
40 *Age*, s. 161.

Evin yapımı bitince içine girdi ve üç gün orada kaldı. "Orada ölü gibi üç gün yatacağım, gövdem parçalara ayrılacak, sonra üçüncü gün gene kalkacağım" demişti. Diriliş günü için Taappyn'in oğlu Botşukka adlı şamanın getirilmesini istemişti. Bu şaman "Gövdenin Kaldırılması" ve "Şamanlığa Kabul Eğitimi" törenlerini düzenleyecekti. Dimitri Saba-Uktuur adlı adamın da çırak olarak onun yanında olacağını söylüyorlardı.

Çağrılan şaman geldiğinde töreni görmek için birçok insan kulübenin çevresinde toplandı. Şaman davuluyla birlikle gelmişti ve aday, şaman kostümüne bürünmüştü. Kabul törenini yürüten şamanın çok yakınındaydım, her şeyi duyuyordum. Ruhlarını çağırdı, onları övdü ve yardım istedi. "Yaz ortası yapraklar, otlar yeşerdikten sonra şamanlığa kabul töreni yapılmamalı" dedi; "bunun doğru zamanı bahar ve sonbahardır!" Ve töreni bırakıp gitti.

Öteki hâlâ şamanlık yapıyor, fakat yarı pişmiş durumda. Şaman kıyafeti giymiyor, ancak hafif törenler yapıyor ve küçük hastalıklara bakabiliyor."[41]

Alexeyev İvan'ın iddiasına göre, "Gerçekten iyi şamanların yaşamlarında üç kez kesildiği söylenmektedir. Zayıflar ancak bir kez. Olağanüstü bir şamanın ruhu ölümünden sonra tekrar doğar. Büyük şamanların üç kez doğduğu söylenir."[42]

4. ATEŞ GETİREN

Bir gün, diye başlar bir Kuzey Amerika masalı, Yaşlı Adam ormanlarda gezinirken çok garip bir şeye rastladı. Bir kuş bir ağacın dalına tünemişti ve garip bir ses çıkarıyordu. Bu sesi her çıkardığında gözleri başından çıkıp ağaca yapışıyordu. Sonra kuş başka bir ses çıkarıyordu ve gözleri yerlerine geri geliyordu.

"Küçük Kardeş" dedi Yaşlı Adam, "bunu nasıl yaptığını bana öğret".

"Sana gösterirsem" dedi kuş, "gözlerini günde üç defadan fazla başından çıkarmamalısın. Yoksa pişman olursun."

---

41 *Age*, s. 163.
42 *Age*, s. 146-47.

"Küçük Kardeş, ne dersen yaparım. Hüner senin, ben de dinlerim."

Kuş, Yaşlı Adam'a nasıl yapılacağını öğretti ve adam o kadar sevindi ki hemen üç defa yaptı. Sonra durdu. Fakat hemen gene yapma isteği duydu. Biraz tereddüt ettikten sonra hâlâ yapma isteği duyup kendi kendine, "Bana niye yalnız üç kez yap dedi ki? Kuşun aklı yok. Bir daha yapacağım" dedi. Ve dördüncü kez gözlerini çıkarttı, fakat gözleri tekrar yerlerine gelmediler. O zaman kuşa seslendi, "Ah Küçük Kardeş, gel bana yardım et, gözlerim yerine gelsin". Fakat kuş yanıt vermedi, uçup gitmişti. Yaşlı Adam elleriyle ağacı yokladı, ama gözlerini bulamadı. Uzun süre böyle arandı, ağlayarak hayvanlardan yardım istedi.

Kurdun biri Yaşlı Adam'ın kör olduğunu anlayıp onu kızdırmaya ve onunla alay etmeye başladı. Kurt bizon ölüsü bulmuştu ve etinden bir parça alarak bu kokmuş ve kötü kokular saçan eti Yaşlı Adam'a tuttu. Yaşlı Adam, "Ölü kokusu alıyorum" dedi. "Onu bulsaydım, neredeyse açlıktan ölüyorum." O eti arıyor, kurt da tutup çekiyordu. Fakat numarasına dalmış olan kurt şaşırınca, Yaşlı Adam, onu yakaladı ve gözlerinden birini çıkarıp kendisine taktı. Görmeye başlayınca kendi gözlerine kavuştu. Ama küçük kuşun ona öğrettiği numarayı bir daha yapamadı.[43]

Başka bir gün, Yaşlı Adam çayırlarda gezinirken tuhaf bir şarkı duydu. Böyle bir şeyi hiç duymamıştı ve nereden geldiğini anlamak için çevresine bakındı. Pamuk kuyruklu tavşanların daire olmuş şarkı söyleyerek ilaç yaptıklarını gördü. Ateş yakmış ve kızgın küller elde etmişlerdi. Biri yatıp öteki onu kızgın küllerle örterken şarkı söylüyorlar, sonra örtünen sıçrayıp kalkıyor ve hepsi zıplıyordu. Çok eğlendikleri görülüyordu.

"Küçük Kardeşler" dedi Yaşlı Adam, "bu kızgın küllerde ve kömürlerde yanmadan yatmanız çok güzel. Bana da nasıl yapıldığını göstermenizi isterdim."

"Gel Yaşlı Adam" dedi tavşanlar, "sana nasıl yapıldığını göstereceğiz. Bizim şarkımızı söyle ve külün içinde ancak kısa bir süre kal." Yaşlı Adam şarkı söylemeye başladı ve yattı, onu kömür

[43] George Bird Grinnell, *Blackfoot Lodge Tales*, Charles Scribner's Sons, New York, 1892, s. 153-54'ten kısaltılmıştır.

ve küllerle örttüler ve hiç de yanmadı.

"Çok güzel" dedi, "gerçekten güçlü ilacınız var. Şimdi hepsini öğrenmek istiyorum, siz yatın, ben sizi gömeyim."

Tavşanların hepsi yattılar ve bütün ateşi üstlerine koydu. Yalnızca yaşlı bir tavşan kaldı, Yaşlı Adam onu da ateşe koymak isterken, "Bana acı, çocuklarım doğmak üzere" dedi. "Peki" dedi Yaşlı Adam "seni bırakacağım ki tavşanların varlığı devam etsin, fakat ötekileri kızartıp kendime ziyafet çekeceğim."

Ateşe daha odun koydu ve tavşanlar pişince kızıl söğüt dalları kesip tavşanları soğumaları için üstlerine yatırdı. Yağları dallara aktı, bugün bile kızıl söğüdü ateşe tutsanız kabuğundan yağ çıktığını görürsünüz. Ve bugün tavşanların sırtlarında o gün kurtulanın taşıdığı izden yanık yeri vardır.[44]

Bir gün dolandırıcı, koyot biçimindeyken bizon öldürdü ve sağ kolu bıçakla derisini yüzerken sol kolu aniden hayvana yapıştı. Sağ kol, "Onu bana ver" diye bağırdı. "O benim!" diye bağırdı sol kol ve sağ kol, sol kolu bıçakla uzaklaştırdı. Sol kol hayvanı yine kaptı ve şiddetli bir mücadele başladı. Sol kol her yerinden kesildi ve kanlar akmaya başladı. Dolandırıcı, "Ah, bunu niçin yaptım? Bunun olmasına nasıl izin verdim? Ne kadar acı çekiyorum" diye ağladı.[45]

Bir başka gün, bir geyiğin karaciğerini aldı ve ondan kendisine rahim yaptı, böbreklerinden göğüs yaptı ve kendisine çok dar gelen bir kadın elbisesi giyerek kendisini güzel bir kadına dönüştürdü. Tilkiyle çiftleşerek ondan hamile kaldı. Sonra aynısını alakargayla ve bit yumurtasıyla da yaptı. Bir köye gidip reisin oğluyla evlendi ve dört yakışıklı küçük erkek doğurdu.[46]

Bir gün amaçsız dolanırken birinin, "Beni çiğneyen dışkılar, dışkılar" dediğini duydu. "Niye böyle konuşuyor ki?" dedi Dolandırıcı. Sesin geldiği yöne yürüdü ve aynısını tekrar duydu. Çevresine bakındı, bir dalın üstünde bir bitki soğanı gördü. "Bunu çiğnersem dışkılamayacağımı çok iyi biliyorum" dedi kendi kendine. Alıp ağzına attı, çiğnedi ve yuttu. Yoluna devam etti.

---

44 *Age*, s. 155-56.

45 Paul Radin, *The Trickster*, Philosophical Library, New York, 1956, s. 8'den.

46 *Age*, s. 22-23.

"İşte" dedi, "o kadar konuşan soğan nerede? Öyle bir şey beni nasıl etkileyebilir? Dışkılama gereksinimi duyarsam olur, daha önce değil". Ama bunu söylerken yellenmeye başladı. "Demek anlatmak istediği buymuş. Dışkılayacağımı söyledi, ama birazcık kaçırdım. Biraz gaz kaçırsam da ben büyük adamım" dedi. Sonra bir daha kaçırdı, bu kez daha kuvvetliydi. "Ama işte! Ne aptalım! Bana Aptal demelerinin nedeni bu herhalde!" Bu kez çok daha kuvvetlisi oldu, kıçı yandı. Sonrakinde ileri savruldu. "Aman aman" dedi meydan okuyarak, "biraz itti, ama dışkılamama neden olamaz". Bir daha olduğunda yerden havalandı ve elleriyle dizlerinin üstüne düştü. "Hadi bir daha yap" diye bağırdı. Ve havalara yükselip midesi üstüne yere yapıştı. İşi artık ciddiye almıştı. Bir kütüğe sarıldı ve kütükle birlikte havalandı. Aşağı düşünce kütük üstüne geldi, az daha ölüyordu. Bir kavak ağacına yapıştı. Kavak dayandı, ama ayakları göğe yükseldi, az daha belini kırıyordu. Sonrakinde ağaç kökleriyle söküldü. Koca bir meşeye sarıldı ve gene ayakları havaya uçtu. Dolandırıcı bir köye koştu, köyün halkı, köpekleri, herkesle birlikte bütün kulübeleri üstüne koydurttu. Patlama köyü dört yana dağıttı ve gökten yere yağan insanlar kızgınlıkla birbirlerine bağırdılar, köpekler uludu. Dolandırıcı onlara güldü, fakat bağırsakları yanıyordu. Sonunda dışkılamaya başladı. Önce azdı, sonra çoğaldı ve artık dışkısının üstünde kalabilmek için ağaca tırmanmaya başlamak zorunda kaldı. Çıktıkça çıktı, tepeye ulaştı, kaydı, düştü ve kendi pisliğiyle kaplanmış ve kör olmuş yığının dibinden çıktı.[47]

Yaratıcı Tanrı kavramına alışmış olan biri, tarım toplumlarının gelişmiş mitoloji ve dinlerinde yaşatılan imge budur, hakkındaki masalları okuduğumuz bu kişiliğin insan ve hayvanların yaratıcısı olduğunu öğrendiğinde elbette şaşıracaktır.

Bir başka masal –garip maceralarını anlatanlardan yalnızca biri daha– Karaayaklar ülkesinden kuzeye gelişinin ve yürüdükçe kuşları ve hayvanları yaratışının öyküsünü anlatır. Önce dağları, ovaları, kerestelik ağaçları ve çalıları yaptı, oraya buraya dereleri, üstlerine çağlayanları koydu. Toprağın bazı yerlerine kırmızı boya

---

[47] *Age*, s. 25-27.

serpti, dünyaya bugün gördüğümüz biçimi verdi. Düzlükleri otlarla kapladı, ki hayvanlara yiyecek olsun. Ağaçları ve her türlü hayvanı toprağın üstüne koydu. Kocaman boynuzları ve kafasıyla koca boynuzu yaptığında onu çayırlara yerleştirdi. Fakat çayırlarda rahat gezinemiyordu. Onu boynuzlarından birinden yakaladı, dağlara yolladı. Orada boynuzları sığdı, kayaların arasında sıçrayıp gezmeye başladı. O da "Sana uygun yer burası; sen buraların hayvanısın, kayaların ve dağların" dedi. Dağlardayken çamurdan antilobu yaptı, serbest bırakıp nasıl davranacağını görmek istedi. Fakat antilop o kadar hızlı koştu ki kayalardan düşüp canını yaktı. Bunun yürümediğini görüp antilobu çayırlara indirdi ve serbest bıraktı. Antilop çok güzel koştu ve o da, "Sana uyan bu" dedi.

Sonra bir gün kadın ve çocuk yapmaya karar verdi. İkisini de çamurdan hazırladı. Çamura biçim verdikten sonra, "Siz insan olacaksınız" dedi. Onları örtüp gitti. Ertesi sabah geldi, örtüyü kaldırdı ve çamurların biçimlerinin biraz değiştiğini gördü, ikinci sabah biraz daha değişiklik olmuştu, üçüncü sabah daha da çok. Dördüncü sabah örtüyü kaldırdı, şekillere baktı ve onlara kalkıp yürümelerini söyledi. Onlar da bunu yaptılar. Yaratıcılarıyla birlikte ırmağa indiler ve onlara adının Yaşlı Adam olduğunu söyledi.

Irmak kıyısında dururlarken kadın, Yaşlı Adama, "Nasıl olacak? Hep yaşayacak mıyız, bunun bir sonu olmayacak mı?" diye sordu. O da "Bunu hiç düşünmedim. Karar vermeliyiz. Şu kuru bizon gübresini ırmağa atacağım, eğer yüzerse insanlar ölecekler, fakat dört gün sonra gene canlanacaklar, sadece dört gün için ölecekler. Ama eğer batarsa sonları olacak" dedi. Küçük parçayı ırmağa attı ve o da yüzdü. Kadın dönüp bir taş aldı ve "Hayır, böyle olmayacak. Ben bu taşı ırmağa atacağım, eğer yüzerse biz hep yaşayacağız, eğer batarsa insanlar ölecekler, birbirleri için üzülecekler ve birbirlerine acıyacaklar" dedi. Kadın taşı ırmağa attı ve taş battı. "İşte!" dedi Yaşlı Adam, "Siz seçtiniz ve böyle olacak."

İlk insanlar fakirdi, çıplaktı ve nasıl yaşayacaklarını bilmiyorlardı. Yaşlı Adam, onlara kökleri, yemişleri gösterdi, nasıl yeneceklerini öğretti. Yılın belli aylarında belli ağaçların kabuklarını soyup yiyebileceklerini, kabukların iyi olduğunu onlara gösterdi. Onlara hayvanların yiyecek olabileceğini anlattı. Uçan bütün

kuşları yaptı ve insanlara, etlerinin yenebileceğini söyledi. Bir bitki için, "Bu bitkinin kökü filan ayda toplanırsa filan hastalığa iyi gelir" diyordu. Böylece bütün otların güçlerini öğrendiler.

Yaşlı Adam, insanlara av silahlarını yapmayı, bizon öldürüp kesmeyi öğretti ve o zamandan beri eti çiğ yemek sağlıklı değildir. Yumuşak, kuru, çürümüş odun toplayıp kav çıkardı, sert bir tahta alıp ok ucuyla ortasını deldi ve onlara ateş çubuklarıyla ateş yakmayı, hayvan etlerini pişirip yemeyi öğretti.

Sonra onlara, "Eğer yorulursanız uykuya dalıp güç toplayabilirsiniz. Rüyanızda bir şey size gelecek ve yardımcı olacak. Uykunuzda size görünen hayvan ne yapmanızı söylerse ona uymalısınız. Onların kılavuzluğunu dinleyin. Eğer yardım isterseniz, yalnız seyahat ediyorsanız ve yüksek sesle yardım dilerseniz duanıza yanıt verilecektir ya kartal ya bizon ya da ayılar tarafından. Hangi hayvan duanıza yanıt verirse onu dinleyin." İşte ilk insanlar dünyayla böyle baş ettiler, düşlerinin gücüyle.[48]

Dolandırıcı dolanmasının sonunda dünyayı terk edince taştan ibrik ve tabak yaptı, yemek pişirdi ve "Şimdi son kez dünyada yemek yiyeceğim" dedi. Bir taşın üstüne olurdu ve oturduğu yer hâlâ durmaktadır. Butlarının, hayalarının, ibrik ve tabağın taştaki izlerini hâlâ görebilirsiniz. Taş Missuri'nin Misissipi'yle birleştiği yere uzak değil. Sonra bu dünyadan ayrıldı, önce okyanusa girdi, sonra göklere çıktı. Şimdi yerin altında, dört dünyanın en aşağısındakini yönetiyor. İkincisini sidik torbası, üçüncüsünü kaplumbağa, bizim yaşadığımız dünyayı da tavşan yönetiyor.[49]

Garip, şaşırtıcı dolandırıcı kişiliği Paleolitik öykü dünyasının başı gibi görünüyor. Aptal, acımasız, şehvet düşkünü bir hilebaz, kargaşa ilkesinin özü aynı zamanda kültürü de başlatandır. Birçok kılıkta, hayvan, insan görünür. Kuzey Amerika ova Kızılderilileri arasında olağan biçimi koyottur. Kuzey ve doğunun orman kabilelerinde Büyük Tavşan veya Ulu Tavşan'dır, bazı davranışları Amerika zencileri tarafından Afrikalı tavşan dolandırıcının masallarıyla kaynaştırılmıştır. Halk hikâyelerinde onu Br'er Tavşan olarak tanıyoruz. Kuzeybatı sahili kabileleri, onu Kuzgun olarak bilir. Ala-

---

48 Grinnel, *age*, s. 137-143'den.

49 Radin, *The Trickster*, s. 53'ten.

karga başka bir yaygın biçimidir. Avrupa'da Tilki Reynard olarak tanınır ve çok daha ciddi bir düzeyde şeytan olarak görünür.

Sibirya'nın Hıristiyanlaşmış Yakutları tarafından anlatılan bir masal şöyledir:

"Şeytan, İsa'nın ağabeyiydi, fakat İsa iyiyken o kötüydü. Tanrı dünyayı yaratmak istediği zaman Şeytan'a 'Her şeyi yapabileceğinle övünüyorsun ve benden büyük olduğunu söylüyorsun; öyleyse okyanusun dibinden kum getir' dedi. Şeytan dibe daldı, fakat suyun yüzüne çıktığında elindeki kumun yıkanıp gitmiş olduğunu gördü. İki kez daha daldı, ama başarılı olmadı, dördüncü kez kendisini kırlangıca çevirdi ve gagasında biraz çamur getirmeyi başardı. İsa bu çamur parçasını kutsadı ve o da dünya oldu. Dünya başlangıçta düz ve pürüzsüzdü. Fakat Şeytan kendi dünyasını yaratmayı düşünerek bir parça çamuru boğazında saklamıştı. İsa bu kurnazlığı anladı ve ensesine vurdu. Çamur parçası Şeytan'ın ağzından fırladı ve yeryüzündeki dağları oluşturdu, yoksa eskiden her yer dümdüzdü.[50]

Avrupa karnaval geleneklerinde bu kişilik sayısız soytarı, maskara, şeytan, Pulcinella* ve cin biçimine girer aynı Pueblo Kızılderililerin ritlerindeki soytarılar gibi ve şölene kargaşalık günü havası verir. Görgü ustalarının bakış açısına göre kargaşa ilkesini, karışıklık ilkesini, tabulara aldırmama ve sınırları yıkma ilkesini temsil ederler. Fakat yaşam enerjisinin kaynaklandığı daha derin diyarların bakış açısıyla bu ilkenin küçük görülmemesi gerekir. Şaşırtıcı biçimde ortaçağlarda katedrallerin inşa edildiği dönemde -Dr. Jung'un bize "Dolandırıcı Kişiliğin Psikolojisi Üstüne" makalesinde anımsattığı gibi[51]- bu kargaşa ustasının acı nüktelerini yansıtan garip kilise gelenekleri vardı. Örnek olarak Nietzsche'nin *Böyle Buyurdu Zerdüşt*'te "Eşek Bayramı" bölümünde karikatürleştirdiği *festum asinorum* bunlardandır. Bu tuhaf bayramda kutlanan olay Kutsal Aile'nin Mısır'a uçuşuydu ve Beauvais Katedrali'nde Meryem rolünü oynayan kız, eşekle birlikte mihraba

---

50 V.L. Serosevskii, *Yakuty*, Petrograd, 1896, s. 653.

* Pulcinella: İtalyanca; gaga burunlu, kambur kukla tipi. Genellikle otoriteyle çatışan, kaba, kinci ve hilekâr tiptir. Kökleri Eski Roma'ya uzanır, Avrupa'ya yayılmıştır (ç.n.)

51 Jung, "On the Psychology of the Trickster Figure", Radin, *The Trickster*, s. 197-99'da.

gitti ve İncil tarafında durdu; ayinin her bölümü tamamlandıkça bütün cemaat anırıyordu. On birinci yüzyıl elyazmalarından birinde şöyle anlatılır: "Ayinin sonunda *ıte missa esr* ('Gidin, ayin bitti') sözlerinin yerine papaz üç defa anıracak ve *Deo gratias* (Tanrı'ya şükür) sözleri yerine cemaat üç defa anıracak."[52]

Dr. Jung'un görüşüne göre, "Dolandırıcı ortaklaşa gölge kişiliktir, bireylerin karakterindeki düşük niteliklerin bir özetidir".[53] Fakat böyle bir görüş bizim daha sonraki "sınırlı" düşünce biçimimizden çıkmaktadır. Kişiliğin geliştirildiği Paleolitik çevrede o, bütün nimetleri veren –ateş getiren ve insanoğluna öğretmenlik yapan– kahramanın arketipiydi.

Baykal Gölü bölgesinde yaşayan Buryatlar, suların üstünde dolanırken Büyük Ruh Sombol-Burkhan'ın on iki yavrusuyla yüzen bir su kuşuna rastladığı öyküyü anlatırlar. "Su kuşu" der Büyük Ruh, "dalıp bana toprak çıkart, gaganla kara toprak, ayaklarınla kırmızı toprak." Kuş dalar, Sombol-Burkhan kırmızı toprağı suyun, kara toprağı yerin üstüne saçar, sonra kuşa teşekkür eder. "Sen hep yaşayacaksın ve suya dalacaksın" der.[54]

Bu, Hıristiyanlaşmış Yakutların dalıp dünya toprağını çıkartmak biçiminden daha ilkel bir anlatımdır. Ahlaki iyilik kötülük ikiliği olmadan yaratıcı gücü ilk masumluğuyla ortaya koyar. Ama Yenisey Irmağı Ostyakları yaratıcıyı daha da basit, şaman olarak düşünürler. Büyük şaman Doh –anlattıklarına göre– kuğularla birlikte suların üstünde uçuyordu ve konacak yere rastlayamayınca dalıcı kuşlardan birine, dalıp dipten toprak getirmesini söyledi. Kuş iki kez başarısız dalış yaptı, ancak bir parçacık getirebildi. Ama Büyük şaman Doh bu parçacıktan denizde bir ada yaratabildi.[55]

Kuzey Amerika'nın avcı kabileleri aynı şamancı dünya yaratma işini Paleolitik kahramanları dolandırıcıya atfederler. Bü-

---

52 Charles Du Fresne Du Cange, *Glossarium Mediae et Infimae Latinitatis*, 1733; s. v. *fatum asinorum*.

53 Jung, *age*, s. 209.

54 "Skazaniya buryat, zapisanniyia raznymi sobiratelyami", *Zapiski Vostoc-Sibirskago Otdela Russkago Geograficeskago Obscestva*, I, 2, Irkutsk, 1890, s. 65-66.

55 V.I. Anucin, "Ocerk samanstva u yeniseykich ostyakov", *Sbornik Kuzeya po Antropologii i Ethnografi pri Akademii Nauk*, II. 2, Petrograd, 1914, s. 14.

yük bir sel sırasında bu tuhaf kahramanın hayvanlarla dolu bir salda yüzdüğünü görüyoruz, onlara dalıp toprak çıkarmalarını emrediyor. Üçü dalıp bir şey elde edemeden tükenmiş yüzeye geliyor. Sonra çok güçlü bir yüzücü –gerdanlı dalgıç, misk sıçanı veya su kaplumbağası– dalar, uzun bir süre sonra (bazı masallarda günler sonra) suyun yüzüne çıkar, sırt üstü, nerdeyse ölü gibidir, fakat ayağında bir parça çamur vardır. Ve Yaşlı Adam, Koyot, Kuzgun veya Büyük Tavşan, dolandırıcıyı hangi kişilik temsil ediyorsa, çamur parçasını alır, şarkı söyleyerek suyun üstüne yerleştirir. Parça çoğalır, dört gün içinde büyür ve dünya olur, bütün hayvanlar üstüne çıkarlar ve her şey yeniden başlar.[56]

Böyle bir kişiliğin Tanrı, hatta doğaüstü olduğunu düşünmek zordur. O süper şamandır. Eşdeğerlerini bütün dünya mitos ve efsanelerinde buluruz, şamanizmden iz kalan her yerde. Okyanusya ve Afrika'da, Sibirya'da ve Avrupa'da. Polinezya'da dolandırıcı Maui'dir. Birkaç bayramını daha önce inceledik.* Br'er Tavşan Afrika biçimini gösterir, orada aynı zamanda Anansi, örümcektir. Yunanlılarda Kermes (Merkür), biçim değiştirici ve aynı zamanda ölüler ülkesine giden yolun efendisi ve Prometheus, ateş getiricidir. Germen mitosunda fesatçı Loki'dir, temel niteliği gene ateştir ve Ragnarök, Tanrıların Alacakaranlık zamanında Hel (cehennem) sakinlerinin önderi o olacaktır.

Dolandırıcı kahramanı Koyot biçimiyle bir akşam bir dağın tepesinde dikilip güneye bakarken düşünebiliriz. Çok uzakta ateş gördüğünü düşünür. Önce ne olduğunu bilemez, sonra ilahi bir biçimde onun ateş olduğunu öğrenir. İnsanoğlu için bu mucizeyi elde etmeyi düşünerek yanına arkadaşlar alıp, Tilki, Kurt, Antilop, bütün iyi koşucular, yola çıkar. Çok uzun bir yoldan sonra Ateş insanlarının evine ulaşırlar. Onlara, "Sizi ziyaret etmeye, dans edip oynamaya, kumar oynamaya geldik" derler. Ve o gece, onların onuruna dans hazırlıkları yapılır.

---

[56] Bkz. Örnek, George Bird Grinnell, *Blackfeet Indian Stories*, Charles Scribner's Sons, New York, 1917, s. 145-46; ve kaynakça için: Smith Thompson, *Tales of the North American Indians*, Harvard University Press, Cambridge, Mass, 1929, s. 279, not 3 30, "Toprağa Dalan".

* Bkz. sayfa 292-197.

Koyot kendisine çıralı sarı çam dikenlerinden, sedir kabuğundan yere kadar uzanan başlık hazırlar. Önce Ateş İnsanları dans ederler, ateş çok küçüktür. Sonra Koyot ve arkadaşları dans ederler ve iyi göremediklerinden şikâyet ederler. Ateş İnsanları ateşi büyütür, fakat Koyot dört kez şikâyet eder. Sonunda kocaman bir ateş olmuştur. Koyot ve arkadaşları bu kez çok sıcakmış gibi yaparlar ve serinlemek için dışarı çıkarlar. Yalnızca Koyot içeride kalır, ötekiler koşmaya hazırlanırlar. Başlığı alev alana kadar Koyot çılgınca sıçrayıp durur. Sonra korkmuş gibi yaparak Ateş İnsanlarından onu söndürmelerini ister. Onu ateşe çok yakın dans etmemesi için uyarırlar. Sonra kapının yanına gelince başlığının uzun uçlarını ateşe sallar ve dışarı koşar. Ateş İnsanları peşine düşerler, başlığı antiloba verir, o da koşup öteki koşucuya verir, sırayla böyle olur. Ateş İnsanları onları teker teker yakalayıp öldürürler, yalnızca Koyot kalır. Tam onu yakalayacaklarken bir ağacın arkasına kaçar ve ateşi ağaca verir. O günden beri insanlar ağaçların tahtalarından çıkardıkları ateş çubuklarıyla ateş yakabilirler.[57]

Muhteşem olayın bu biçimi İngiliz Kolombiyası'nda Thompson Irmağı Kızılderililerinden alınmıştır. Georgia ve Alabama'daki üç bin mil kadar uzaktaki Creek Kızılderililerinin dolandırıcısı Tavşan da tamamıyla aynı macerayı yaşamıştır; dans, tutuşan başlık ve bayrak yarışı.[58] Thompson Kızılderililerinden çok daha kuzeyde olan Chilcotin Kızılderililerinde aynı öykü, aynı öğelerle Kuzgun'un macerasıdır.[59]

İngiliz Kolombiyası'nın en kuzeyinde Kayalık Dağların kutup bölgesine uzanan yamaçlarında yaşayan Athapascan Kaska kabilelerinde öykü biraz daha değişiktir.

Bu insanlar ateşin çok eskiden Ayı'nın mülkiyetinde olduğunu söylerler. Ayı'nın kıvılcım taşı vardır ve istediğinde ateş yaka-

---

57 James A. Teit, "Thompson Tales", *Folk-tales of Salishan and Sahaptin Tribes*, Franz Boas, y., s. 2; *Memoirs of the American Folk-lore Society*, c. XI, 1917; James G. Frazer, *Myths of the Origin of Fire*, MacMilland and Company, Londra, s. 173-74'te alıntı.

58 John R. Swanton, *Myths and Tales of the Southeastern Indians*, Bureau of American Ethnology, Bülten 88, Washington DC, 1929, s. 46; Frazer, *Myths of the Origin of Fire*, s. 147'de alıntı.

59 Livingston Farrand, "Traditions of the Chilcotin Indians", *The Jessup North Pacific Expedition*, Memoir of the American Museum of Natural History, New York, 1900, c. II, Blm. I, s. 3, Frazer, *Myths of the Origin of Fire*, s. 182-83'te alıntı.

bilmektedir. Fakat insanların ateşi yoktur. Ayı kıskançlıkla ateş taşını saklamakta, beline bağlamaktadır.

Bir gün kulübesinde sakin sakin yatarken küçük bir kuş yanına gelir. Ayı, ters ters "Ne istiyorsun?" der.

Küçük Kuş, "Neredeyse donuyorum. Isınmaya geldim" diye yanıtlar.

"Peki" der Ayı, "Gel. Fakat bir yandan ısınırken bir yandan da bitimi kır."

Konuk razı oldu. Ayı'nın üstünde sıçrayıp gezinmeye, bitleri kırmaya başladı, bu arada ateş taşını tutan ipi de kesti, ip tamamıyla kopunca kuş, aniden taşı kaptı ve uçup gitti.

Bütün hayvanlar dışarıda bekliyordu, çünkü ateşin çalınmasını beraber tasarlamışlardı. Sıraya girmişlerdi. Ayı kuşu kovaladı ve tam sıradaki ilk hayvana ulaştığında yakaladı. Kuş ateş taşını çoktan bu hayvana vermişti. Ayı bu hayvanı yakaladığında o da taşı sonrakine geçirmişti bile. Bu, sıranın sonuna kadar böyle gitti. Ateş Tilki'ye geçti, o da neşe içinde bir dağa çıktı. Artık Ayı çok yorulmuştu, koşamıyordu. Tilki dağın başında taşı kırdı ve her kabileye bir parça attı. Dünyadaki kabilelerin ateşi elde edişi böyledir. Bugün her yerde, kayalarda, odunlarda ateş bulunmasının nedeni de budur.[60]

Bengal Körfezi açıklarındaki adalar zincirinde yaşayan ilkel pigmemsi Andamanlılarda aynı efsanenin birçok anlatımı vardır, en yaygınlardan birinde kahraman yalıçapkınıdır. Burada ateş, yerel panteonun en güçlü ve önemli kişiliği Biliku'nun mülkiyetindeydi. Biliku hem yararlı hem zararlı, kuzeydoğu musonlarının çabuk kızan, dişi kişileştirmesiydi. Atalar uykuda olduğu bilinen bir zamanda ateşi çalmaya karar verdiklerinde, Yalıçapkını sessizce kulübesine sıçradı ve ateşi aldı. Fakat Biliku uyandı ve Yalıçapkını kaçmaya çalışırken onun peşinden sedef fırlatıp kanatlarını ve kuyruğunu kesti. Yalıçapkını denize daldı, Bet-'rakudu denilen yere yüzdü ve ateşi orada bekleyen ḫayvanlardan birine verdi, o da ateşi bronz kanatlı Kumru'ya geçirdi, Kumru'dan ötekilere geçti. Yalıçapkını yaşadığı kaza sonucu insan ol-

60 James A. Teit, "Kaska Tales", *Journal of American Folklore*, c. XXX, 1917, s. 443.

du ve Biliku öfkelenerek dünyadaki evini terk etti, o zamandan beri göklerde bir yerde yaşamaya başladı.[61]

Genç Nietzsche, *Trajedinin Doğuşu*'nda *Kitabı Mukaddes*'teki Cennet Bahçesi'nden kovulma mitosu ile tipik Yunan kahramanı ve trajedisi olarak gördüğü Prometheus'u karşılaştırdı. Bütün kovulma mitolojisi, üstün güce karşı gelme, yılanın yalan söylemesi, baştan çıkarması, açgözlülük ve şehvet kavramları -kısaca "dişi etkileri' olarak adlandırdığı tüm öbek- Nietzsche'ye insan değerlerinin ancak aşağılık ve küçümsenen yorumu olarak geliyordu. Oysa Yunan titanın cesur karşı çıkışında -kıskanç tanrılara karşı insanın kendi kültürel ve ruhsal varlığını kazanma cesareti- kesinlikle erkekçe bir değer görüyordu.

Nietzsche'nin zamanından beri ateş hırsızlığının yalnızca Hint-Avrupa mitolojisinin motifi olmadığını öğrendik; kovulma da yalnızca kutsal kitaba ait bir fikir değil. Fakat bu ikisinin Batı dünyasının mitolojik kalıtımında iki ayrı kutbu temsil ettiği doğrudur. Kendine güvenli, şaman dolandırıcının yüceltilmiş imgesi olan Yunan titan, maceranın sonunda kötü duruma düşse de, Yunan oyun yazarı tarafından Zeus'a uzlaşmaz karşı çıkışı nedeniyle mahkûm edilmez veya aptal diye alay konusu yapılmaz. Daha çok insanın evrenin yönetici güçleriyle ilişkisi içinde trajik bir olay olarak sunulur. Oysa, *Kitabı Mukaddes*, Tanrı ve insan arasındaki aynı gerilimi tanımlar, fakat Tanrı'nın yanını tutarak hem insanın hem yılanın iradesini kırar.

Prometheus insan için yaptıklarının bilincindedir ve bunu Tanrı'nın dişleri arasında bağırarak söyler. İnsanlar, o öğretmeden önce, sanattan habersizdirler ve mağaralardaki karıncalar gibi karanlık bir dünyada yaşarlar. Yıldızların doğuş ve batışını öğretene kadar takvim bilmezler. Onlara rakamları, yazıyı, çiftçiliği, at bakımını o öğretir; madenciliği, tıbbı, kehanette bulunmayı ve Zeus'a kurban sunmayı bile öğreten odur. Aiskhylos'un cesur *Zincire Vurulmuş Prometheus* oyununda yüce Titan'ın meydan okuyuşunu dinleriz:

[61] Radcliffe-Brown, *age*, s. 202-203.

Çekinmeden söyleyeyim, benden zarar görmeden
Bana zarar veren her Tanrı'dan nefret ederim.

Sanmayın ki ben, Jüpiter'den bir gülücük kazanmak için
Ruhumu kızların yumuşaklığına büründürürüm,
Ve kadın gibi ellerimi kaldırıp
En nefret ettiğim düşmandan bir şey isterim.[62]

Hiç de daha az gururlu olmayan, fakat alçakgönüllülüğü bilen Eyüb'e de, uğraştığı güç ona adaletsiz davranmasına karşın, dünyayı yaratıp onun başına külleri dökerek mucizesini gösterdikten sonra "Senin için kulaktan işitmiştim; şimdi ise seni gözüm gördü. Bundan ötürü kendimi hor görmekteyim" dediğinde saygı duyarız.[63]

Bu iki gelenek, karışmış olarak yalnızca Batı uygarlığının kalıtımı içinde değil, fakat bütün uygarlıklarda bulunur ve insanın ruhsal geriliminin kutuplarını ifade eder: insan eleştirisi veya gücünün ötesinde evreni yaratan gücün rahipçe temsili, Ay'ı ve Güneş'i, denizleri, Leviathan'ı, Behemot'u ve dağları yaratan, önünde insanın huşuyla eğildiği güç ve öte yanda kendine yeterli büyücünün, titan güçlü şamanın, Babil Kulesi yapıcısının, Tanrı'nın gazabına aldırmayanın, kendisinin tanrılarından daha eski, büyük ve güçlü olduğunu bilenin eğilmezliği. Tanrı'yı yaratan insandır ve evreni yaratan güç insanı yöneten iradeden başkası değildir ve ancak insanda kendi krallığını, gücünü ve ihtişamını elde etmiştir.

Zeus'un Prometheus kendisine kurban sunarken oynadığı oyuna bozulduğunu anımsayalım. Titan kurbanlık bir boğayı kestikten sonra midesini kendisi ve halkı için etle doldurdu, kemikleri aldatıcı biçimde sardı ve yağladı ve Zeus'a istediğini seçmesini söyledi. Zeus görünüşe kanıp yağlı olanı seçti. Açtığında içinde kemikten başka bir şey olmadığını görünce gazaba geldi, o derece kızdı ki insandan değerli armağan ateşi esirgedi. Fakat insanın kurtarıcısı Prometheus ateşi çaldı. Bir anlatıma göre, ateş topal ateş ve demir işçiliği tanrısı Hephaistos'un atölyesinde, bir

---

62 Aeschylus, *Prometheus Bound*, 937 vd., çev. John Stuart Blackie.
63 Eyüp 4205-6.

başkasına göre Zeus'un Olimpus'un zirvesindeki ocağındaydı, Prometheus yanında içi boş bir sap taşıyordu, onu tutuşturduktan sonra sönmemesi için sallayıp koşarak geri döndü. Bir başka anlatıma göre de Prometheus ateşi Güneş'ten aldı.[64] Ne olursa olsun Zeus'un intikamı büyük oldu, Hephaistos'a ateş getiriciyi Kafkaslar'ın en yüksek zirvesine çivilettikten sonra onu kazıklattı ve karaciğerini yesin diye kartal gönderdi. Gündüz ciğerin yenilen kısmı gece tekrar büyür ve işkence sonsuza kadar devam eder. Ama ceza gene de sona erecektir; çünkü Prometheus'un da bildiği gibi bir gün zincirlerinin kırılacağı ve Zeus'un uzun ömürlü dünyasının sonunun geleceğine dair bir kehanet vardır.

Loki, Hel'in sert ev sahiplerine önderlik ettiğinde Eddik Tanrıların Alacakaranlığında da kehanet aynıdır:

"Büyük deniz kabarmaları o zaman görünecek: Kurt, Güneş'i yutacak ve bunun insanlara büyük zararı olacak. Sonra öteki Kurt, Ay'ı yutacak bu da insanlara büyük yıkım getirecek; yıldızlar gökyüzünden kaybolacak. Sonra bu olaylar da geçecek: Bütün dünya titreyecek, yarılacak, ağaçlar kopacak, kayalıklar çökecek, zincirler ve bukağılar kırılıp kopacak... Kurt Fenris ağzını açıp ilerleyecek, alt çenesi dünyanın, üst çenesi göklerin hizasında olacak. Eğer yer olsaydı ağzını daha da açabilirdi. Ağzından ve burun deliklerinden ateşler çıkacak. Yılan Midgart zehir fışkırtarak bütün havayı ve suyu bulandıracak; o çok kötü ve Kurt'un yanında olacak... Sonra Yggdrasil'li Ash titreyecek ve dünyada veya göklerde korku salınmadık şey kalmayacak."[65]

Şamanların Hactcin, tanrılar ve rahipler tarafından bağlanması, Neolitiğin Paleolitik yaşam biçimi üstündeki zaferi, belki de –bugün– sanayinin tarımsal yapıyı geri dönülmez biçimde değiştirmesiyle tamamlanıyor. Bitki yetiştirici ilah takvim ve yağmur, güneş tanrıları önünde alçakgönüllülükle eğilmiyor, fakat bir zamanların tanrılarının oturdukları koltuklarda laboratuvarların, uçan roketlerin büyüsüyle, geleceğin nimetlerinin sözünü veriyor.

---

[64] Bkz. Carl Kerényi, *The Gods of the Greeks*, Thames and Hudson, Londra ve New York, 1951, s. 215-16, *Hesiodi Opera et Dies* 50, *Hygini Astronomica* 2.15 ve *Scholium Vergilius Ecolgae* 6.42'de.

[65] Sturluson, *age*, "Glyfaginning", LI, s. 78-79.

"Nasıl olur! Bu yaşlı ermiş, Tanrı'nın öldüğünü daha işitmemiş ormanında..."[66]

Nietzsche'nin sözleri bizim içimizde ortaya çıkmaya başlayan Prometheusçu titanın ilk bildirisiydi, yeni gelen çağda. Artık Zeus'un zincirlerinin rahipleri titreyebilirler, çünkü zincirlerin kendileri dağılıyorlar.

[66] Nietzsche, *Thus Spake Zarathustra*, prolog 2. Türkçesi: *Böyle Buyurdu Zerdüşt*, çev. A. Turan Oflazoğlu, Cem Yayınları, İstanbul, 1984.

VII. BÖLÜM

•

Hayvan Efendi

1. BUFFALO DANSI EFSANESİ

Montana Karaayak Kızılderililerinin yaşamları büyük buffalo sürülerinin geliş gidişlerine bağlıydı ve çok sayıda hayvan öldürebilmenin en iyi yollarından biri, hayvanları bir uçurumdan aşağı yöneltmek ve düşenleri kesmekti. Aynı yöntem Avrupa'nın buffalo dolu ovalarında MÖ y. 30.000-10.000'lerde de kullanılıyordu. Bu dönem mağaralarında görülen resimlerdeki maskeli şaman ile ayarttığı bizonun canlı dans adımı, George Bird Grinnell'in "Vahşi Batı"da 70'lerin başlarında katılıp anlattığı av ve yöntemler arasındaki zaman ve mekânı aşan benzerlikler herkesi şaşırtacaktır. O dönemde bilim adamları, eski Aryan geçmişi ancak MÖ 1.500' lere tarihliyorlardı ve Wagner, *Nibelungen Halkası*'nı yeni oluşturuyordu.

"Buffaloların pis'kun'a (buffalo tuzağı) sürülmesinden önceki günün akşamı genellikle buffalo kayasını kullanmakta olan büyücü, In-is'-kim çubuğunu çıkardı ve başarı için Güneş'e dua etti. Ertesi sabah çok erkenden buffaloları kaldıracak olan adam, kanlarına o dönene kadar kulübeden çıkmamalarını, hatta dışarı bakmamalarını söyledi. Taze ot yakmalı ve onun başarısı ve güvenliği için Güneş'e dua etmeliydiler. Bir şey yemeden ve içmeden çayırlara çıktı ve insanlar kayaların ve çalıların arkasına gizlenerek V biçiminde dizilip onu izlediler. Büyücü buffalo başından ya-

pılmış bir başlık ve elbise giyerek hayvanlara yaklaşmaya başladı. Sürüye iyice yaklaşınca bazılarının dikkatini çekene kadar hareketler yaptı ve ona bakmaya başlayınca yavaş yavaş oluşturulan hilale doğru yürümeye başladı. Buffalolar genellikle onu izlerlerdi ve büyücü giderek hızını artırırdı. Buffalolar da hızlarını artırırlar ve adam sürekli biraz daha hızlı koşardı. Sonunda sürü hilalin içine girince, kayaların arkasından çıkan adamlar bağırmaya ve elbiselerini sallamaya başlarlardı. Bu, en arkadakileri korkuturdu ve öne doğru koştururlardı. Sürü tüm hızıyla uçuruma doğru koşmaya başlamış olurdu ve yığılan taşlar onları uçurumun başına yöneltirdi. Uçuruma ulaştıklarında hayvanların çoğu aşağı itilirdi, hatta sonuncu bile körcesine pis'kun'a atlardı. Çoğu ölmüş olurdu, bazıları bacaklarını, omurgalarını kırardı, belki birkaç tane yaralanmayan çıkardı. Fakat kaçmalarını önleyen bir set yapılmıştı ve onlar da oklarla öldürülürdü.

Buffaloyu hilalin içine sokmanın başka yolu da olduğu anlatılıyor. Buffaloların dikkatini çekmekte yetenekli biri hiç kılık değiştirmeden sürünün yanına gider, sürünün önünde koşturur, görünüp kaybolur ve kendisini izlemelerini sağlar. Artık onları hilale sokmak kolaydır."[1]

Bir zamanlar -bir Karaayak öyküsüne göre- bir nedenle insanlar sürüyü uçuruma yöneltemediler ve aç kaldılar. Uçurumun kenarına kadar sürülen hayvanlar orada sağa sola sapıyor ve yan yamaçlardan inerek vadiyi güvenle geçiyorlardı. İnsanlar aç kalmışlardı ve durumları tehlikeliydi.

Bir sabah erken su almaya giden bir kadın, uçurumun kenarında otlayan sürüyü gördü ve "Çevirmeye atlarsanız içinizden biriyle evleneceğim" diye bağırdı.

Elbette bu, şakaydı, ciddi değildi. Fakat hayvanlar uçurumdan aşağı atlamaya başladılar. Ve büyük bir boğa çevirmenin duvarını aşıp kendisine yaklaşmaya başlayınca kadın korktu. "Gel!" dedi Boğa, kadını kolundan çekerek.

"Hayır!" diye bağırdı kadın, kolunu kurtarıp.

---

1 Grinnell, *Blackfoot Lodge Tales*, s. 229-30.

"Ama buffalolar atlarlarsa biriyle evleneceğini sen söyledin, bak, çevirme dolu." Ve başka patırtıya izin vermeden kadını uçurumdan yukarı, başka çayırlara götürdü.

İnsanlar buffaloları öldürüp kestikten sonra genç kadını aradılar. Akrabaları çok üzgündü ve babası ok ve sadağını aldı, "Onu arayıp bulacağım" dedi. Uçurumdan tırmanıp öteki çayırlara gitti.

Uzun bir süre yürüdükten sonra buffaloların yatıp yuvarlandığı çamurluk bir yere rastladı. Küçük bir sürü vardı. Yorgun olduğundan ve ne yapacağını düşünmek için orada oturdu. O düşünürken güzel siyah beyaz renkli, uzun gösterişli kuyruğu olan bir kuş, bir Saksağan gelip yanına kondu.

"Hah!" dedi adam, "Sen güzel bir kuşsun. Bana yardım et! Uçarken çevreye bak ve kızımı görürsen ona, baban seni birikintinin orada bekliyor de."

Saksağan doğruca sürünün yanına uçtu, aralarında genç bir kadın gördü, kadına çok uzak olmayan bir yere kondu ve başını o yana bu yana çevirip kıza yaklaşınca, "Baban seni birikintinin orada bekliyor" dedi.

"Şşşşt! Şşşt!" dedi kız korkarak ve çevresine bakındı, boğa kocası çok yakında uyuyordu. "Öyle yüksek sesle konuşma! Git, ona beklemesini söyle".

O sırada Boğa uyandı ve karısına, "Git, bana su getir" dedi.

Kadın sevindi, başından bir boynuz alarak birikintiye gitti. "Baba!" dedi, "Niçin geldin? Seni öldürecekler."

"Kızımı eve götürmek için geldim," dedi adam. "Haydi acele et, gidelim."

"Hayır, hayır, şimdi değil!" dedi kız. "Bizi izler ve öldürürler. Tekrar uyuyana kadar bekleyelim, o zaman sıvışmaya çalışırım."

Boynuzunu suyla doldurup Boğa'ya döndü. Boğa bir yudum aldı, "Buralarda bir insan var" dedi.

"Hayır, hayır, kimse yok!" dedi kadın. Fakat yüreği oynadı.

Boğa biraz daha su içti, sonra ayağa kalktı ve böğürdü. Ne korkutucu ses! Boğalar ayağa kalktılar, kısa kuyruklarını dikip salladılar, başlarını kaldırıp böğürerek yanıt verdiler. Sonra yerleri çiftelediler, dört yöne koşturdular ve birikintiye gelip kızını arayan zavallı adamı buldular. Onu ayaklarıyla ezdiler, boynuzla-

rıyla dürttüler, gene ezdiler, sonunda adamın parçası kalmadı. Kızı "Babam, babam!" diye ağladı.

"İşte" dedi Boğa, "babana ağlıyorsun. Belki bize neler olduğunu anlarsın. Biz annelerimizin, babalarımızın, birçok akrabamızın kayalardan aşağı yuvarlandığını ve senin halkın tarafından öldürüldüğünü gördük. Fakat sana merhamet edeceğim. Sana bir şans daha veriyorum. Eğer babanı yaşama döndürebilirsen sen ve baban halkınıza dönebilirsiniz."

Kadın, Saksağan'a döndü. "Bana acı, bana yardım et!" dedi. "Gidip ezilmiş çamuru ara, babamın bir parçasını bulmaya çalış ve bana getir."

Saksağan hemen birikintiye uçtu, bütün deliklere baktı, çamuru keskin gagasıyla karıştırdı ve sonunda beyaz bir şey buldu. Çamuru temizledi, asıldı ve bir omurga parçası çıkardı. Bununla genç kadının yanına döndü.

Kadın kemik parçasını yere koydu, elbisesiyle örttü ve şarkı söyledi. Elbiseyi kaldırınca babasının gövdesinin orada yattığını gördü, ölü gibi. Tekrar elbiseyi örtüp şarkısını söyledi ve elbiseyi kaldırdığında babasının nefes aldığını gördü. Sonra adam ayağa kalktı. Buffalolar şaşırmıştı. Saksağan çok sevindi, daireler çizip bir ötüştür kopardı.

"Bugün garip şeyler gördük" dedi Boğa, koca sürüdekilere. "Ezilip öldürülen adam gene yaşamaya başladı. İnsanların kutsal güçleri fazla."

Genç kadına döndü, "Şimdi" dedi, "baban ve sen gitmeden önce, size dansımızı ve şarkımızı öğreteceğiz. Bunları unutmamalısınız."

Çünkü insanlar tarafından öldürülen buffaloların, buffalo tarafından öldürülen adam gibi, yaşama dönmesinin büyüsel araçları bunlardı.

Bütün buffalolar dans ettiler ve böyle büyük hayvanlara uygun olarak şarkı yavaş ve ağır başlı, adımlar hantal ve ağırdı. Dans bitince Boğa, "Şimdi evinize gidin ve gördüklerinizi unutmayın. Bu dansı ve şarkıyı halkınıza öğretin. Ritin kutsal nesnesi boğa başı ve elbisesidir. Bütün dans edenler o sırada boğa başı takıp buffalo elbisesi giymeliler," dedi.

Kız ve baba köylerine döndüler. Halk onlara kavuştuğuna sevindi ve reisler kurulu toplandı. Adam olanları anlattı ve reisler genç insanlar seçtiler, onlara boğa dans ve şarkısı öğretildi.

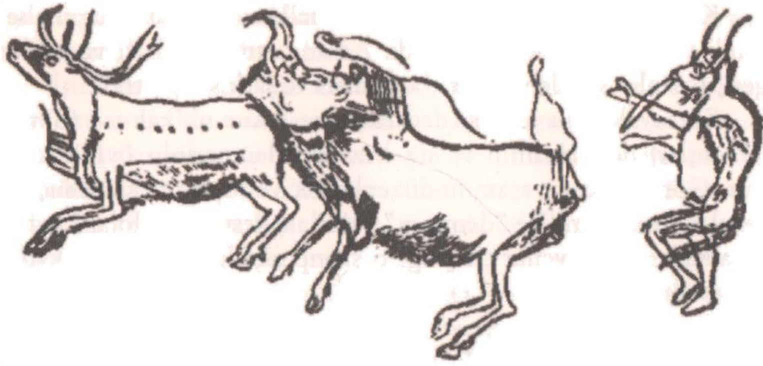
Karaayaklar'ın erkek derneklerine I-kun-uh'kah-tsi (Bütün Yoldaşlar) denilmesinin ve ilk kez örgütlenmesinin öyküsü budur. Görevi tören yaşamını düzenlemek ve topluma karşı suçları cezalandırmaktır.[2] Ve "demir at" çayırları kesip buffalolar kaybolana kadar, eski avcılar çiftçiliğe başlayıp çeşitli işlere girene kadar devam etmiştir.

2. PALEOLİTİK MİTOLOJİ

Güney Fransa'da Trois Fréres olarak bilinen kocaman Paleolitik mağaradaki buffalo dansçısının resminde kıyafet tıpkı bu efsanede anlatılan gibidir ve aynı gücünü hayvanları uçurumdan düşürmek için kullanan cesur şamanın işini yaptığı görülmektedir ve bu efsanenin çok eski olduğuna dair bir ipucu –daha da kuvvetlisi kanıt– sunmaktadır. Ayrıca, komşu Tuc d'Audoubert olarak bilinen mağarada bir çıkıntı üstünde iki bizon kabartması vardır; çevrelerinde bir dansçının ayak izleri bulunmuştur. Resimde boğanın astığı bir inek temsil edilmektedir, ayak izleri de bütün tabanları değil topukları, hayvanların tırnaklarını çağrıştırır biçimde göstermektedir. Persefon ve Demeter'in hayvan biçimlerinin domuz olması gerektiğini ve Persefon'un canavar yılanın gelini olarak yılan olduğunu belirtmiştik. Burada, aynı biçimde, boğanın karısı olduğuna göre, kız, dişi buffaloydu, yani aynı kutsal çiftin buffalo dansıyla insanoğluna ulaştırıldığı daha eski bir temsili olabilir.

---

2 *Age*, s. 104-107, 220-24'ten.

Trois Fréres'deki şekiller

Ayrıca Güney Fransa'da bir kaya sığınağın duvarına kabartması yapılmış Laussel Venüsü olarak bilinen ünlü Paleolitik şekli de anımsamalıyız. O da avcılık döneminin dişi şekli olmalıdır. Eski Taş Çağı'nı çağrıştıran geniş kalçaları ve iri göğüsleri vardır, omuz hizasına kadar kaldırdığı sağ elinde bir boğa boynuzu tutmaktadır. Sol eli dışarı fırlamış karnının üstündedir. Bulunduğunda rastlanılan yeteri kadar boya izinden bir zamanlar kırmızı boyalı olduğu anlaşılmıştır. Sığınakta birkaç kırık dişi figürü vardır. İki dişi sağ ellerinde tanımlanamayan bir nesne tutmaktadırlar; dördüncü bir figür garip bir biçimdedir, altında bir başka kişinin başı ve omuzları vardır. Dr. G. Lalanne'e, kâşifine göre bu, doğum sahnesidir.[3] Başı ve kolları kırılmış çevik görünüşlü bir erkek, mızrak attığını düşündürür bir hareket içindedir. Son olarak sırtları ve at parçaları ve birkaç dişi cinsel simgeleri oyulmuş yassı ve blok parça bulunmaktadır. Fransız mağaraları konusunda dünya çapında uzman olan Abbé Breuil, av mitolojisinin bu görünümlerini çok eski bir döneme, artık bu sanat için genellikle kabul edilen tarihleme olarak MÖ y. 30.000 yıllarının Aurignakian veya Perigordian dönemine ait bulmaktadır. Kadının elindeki bizon boynuzunun özelliğini bilmiyoruz, ama boynuz olduğu

---

3 Dr. G. Lalanne, "Bas-reliefs à représentations humaines", *L'Anthropologie*, 1911, s. 257-60; "Bas-reliefs à figurations humaines de l'abri sous roche de Laussel (Dordogne)", *age*, 1912, s. 129-48; Dr. G. Lalanne ve chanoine J. Bouyssonie, "Le Gisement paléolithique de Laussel", *age*, Tome L, 1950.

kesindir ve mağara insan ile hayvanın avcılık ritleriyle bağıntılı, uyuştuğu yer olarak -öykümüzün betimlediği ilişkideki gibi- kullanılmış olmalıdır. Güney Fransa'daki MÖ y. 30.000 yılına ait buluntuların Vahşi Batı'da MS. 1870'de derlenmiş efsanenin çizimleri olduğunu ileri sürmüyorum, ama ortak motiflerin oluşmaya başladığını da söylemek gerekir.

Laussel Venüsü

Paleolitik mağaraların çoğunun duvarlarında, ritlere katılanların ellerinin izleri bulunmuştur ve bunların çoğu, daha önce ova Kızılderililerinde bulunduğunu gördüğümüz parmak boğumlarının kesilmesi uygulamasında olduğu gibi boğumsuzdur.

Crow Kızılderililerinin Sabah Yıldızı duası şöyledir: "Yaşlı Kadın'ın torunu, sana parmak boğumumu veriyorum, karşılığında bana iyi bir şey ver... fakirim, bana güzel bir at ver. Bir düşmanı vurmak istiyorum ve iyi huylu bir kadınla evlenmek istiyorum. Yaşamak için kendi çadırım olsun istiyorum."[4] Profesör Lowie, kaydettiği bu acıklı dua için, "Crowlara ziyaretlerim sırasında (1907-1916) sol elleri bütün çok az yaşlı erkek gördüm" diyor.[5]

---

[4] Lowie, *age*, s. 6.

[5] *Age*, s. 4.

Bunlar, dürüst avcıların sakatlanmış elleridir, şamanların değil. Şamanların gövdeleri dokunulmazdır ve sundukları et değil ruhtur. İnsan toplumunun en eski döneminin popüler rit ve mitoslarının izindeyiz; kız kurbanı döneminden çok daha eski ve elbette zaman engelini aşıp ulaşmak da o kadar zor. Şamanlık geleneğinin Amerika'da bir kutuptan öteki kutba, Tierra del Fuego' dan Yenisey Irmağı'na, Avustralya'dan Hudson Körfezi'ne uzandığını artık biliyoruz. Şimdi Paleolitik tapınakların genel, basit avcılık ritlerini zamanın en uzak, en bulanık derinliklerine kadar izlemeliyiz. Geçmişe doğru ilerledikçe ipuçları daha az ve daha dağınık. Bulduklarımızla gene de buffalo dansı ritlerinin ırkımızın başlangıcına kadar geri gittiğini önermemiz olasılığı, hatta olanağı görünüyor.

Yolculuğa başlamadan önce Karaayak buffalo dansı efsanesinin Paleolitik avın mitolojik atmosferinin nasıl olması gerektiği konusunda bize verebildiği ipuçlarını biraz yakından inceleyelim.

1. Ojibway mısırın kökeni efsanesinde olduğu gibi burada da eylem mitolojik bir çağa yerleştirilmiyor, günümüz dünyasında geçiyor. Kuşların ve hayvanların konuşmaları ve büyüleri bizi aldatmasın: Bu tür büyü ve konuşmalar şamanlar için hâlâ olanaklıdır ve bu efsanedeki bütün önde gelen karakterlerin şamanlık gücü vardır. I. kısım, II, bölüm, 5. ayrımda gördüğümüz Avustralya mitos ve ritlerinde bizim zamanımızdan tamamıyla farklı, ataların dünyayı biçimlendirdiği mitolojik bir zaman vardı. Bu tür mitoslara Amerika'da da rastlanır. Bunun mitolojinin gelişim aşamasını temsil etmesi, şamanlık gücü olan erkek ve kadınların, hayvan ve kuşların kişisel macera öykülerinden sonra biçimlenmiş olması olasıdır. Çünkü şamanizmin olduğu her yerde mitolojik zaman ve mekân burasıdır ve şimdidir, şamanlık gücüne sahip erkek veya kadın, hayvan, ağaç veya taş, başkaları için çoktan yok olmuş düşsel zamana somut olarak gidebilir.

Mitolojik zamandan söz eden, zincirleme bir olay dizisiyle özel bir biçimde iç içe geçmiş dönüşümle hem ölüm ve üremeyi ortaya çıkaran hem de yaşam boyu belirlenen bir kaderi yaratan büyük mitolojik olayı anlatan sistem Şamanizm egemenliğindeki avcı dünyasından çok bitki yetiştiricilerin dünyasına aittir. Avcı

toplumda bu tür mitoslar bulunduğunda tarımcı-bahçeci bir kültür merkeziyle ilişki kurmuş olduğu varsayılabilir. Avustralya'da bu etki Melanezya'dan geliyordu. Kuzey Amerika kabileleri arasında da. Orta Amerika'nın yüksek uygarlıkları ve Neolitik ve Neolitik sonrası Çin'in (MÖ y. 2.500'lerden sonra) yoğun etkisi vardı; bu etkileşimin izleri Sarı Irmak'ın güneylerinden Endonezya'ya, oradan batıya Madagaskar'a ve doğuya Brezilya'ya kadar* öte yandan kuzeye Amur Irmağı, Kuzeydoğu Sibirya ve daha sonra Kuzey Amerika göçlerine kadar izlenebilir.[6] Yani Amerikan mitoslarında saf Paleolitik kalıtımla değil, oldukça karmaşık bir kültürle uğraşıyoruz. Yine birçok ipucu, gördüğümüz gibi, Aurignakian mağaraların çok eski dönemine götürüyor bizi.

2. Efsanenin kurtarıcı kahramanı ve merkez kişiliği Saksağan'dır. Onun aracı rolü olmasa hiçbir şey başarılamazdı ve burada şaman-dolandırıcının kuş biçimine girmesini, başkalaşmasını *(kübilgan)* görüyoruz. Çünkü şamanın toplumsal işlevi, insan ile doğanın örtüsü ardındaki kötü güçler arasında yorumculuk, çevirmenlik yapmaktır ve Saksağanın da yaptığı tamamıyla budur.

3. Ölü adamın yaşama döndürülmesi kemik parçasının bulunmasıyla olabilmiştir. Bu olmadan hiçbir şey yapılamazdı. Bir başka biçime girebilir, bir zaman kötücül bir ruh olarak kalabilir, sonra buffalo, kuş veya başka bir şey olarak yaşama dönebilirdi, fakat kemik parçası onu eskiden olduğu haliyle yaşama döndürmekte kullanılmıştır.

Bu parçanın avcıların bu konudaki düşüncelerinin öğrenilmesine bir işaret olduğunu düşünebiliriz, tıpkı bitki yetiştiricilikte tohumun oynadığı rol gibi. Kemik başka bir şeye dönüşmez ve dağılıp yeşermez. Fakat bireyin eski halini alabilmesi için, büyüsel olarak yeniden canlanabilmesi için değişmeyen temeldir. Aynı adam canlanır, ana fikir budur. Ölümsüzlük grubun, ırkın, türün işlevi değil, bireysel olarak düşünülmektedir. Bitki yetiştiricilerin görüşü grubun katılımını temel almaktadır; avcının bireysel ölüm-

---

* Bkz. sayfa 431-433.

6 Bkz. Herbert J. Spinden, "First Peopling of America as a Chronological Problem", *Early Man*, George Grant MacCurdy, y., F.B. Lippincott Company, Philadelphia, New York ve Londra, 1937, s. 105-14.

süzlüğü bu anlamda bütün mistik geleneklerde bulunmaktadır ve ontolojinin gerçekleştirmesi ve tanımlaması gereken ana görevlerinden birini oluşturur. İki görüş birbirini bütünlemektedir ve karşılıklı olarak dışlamaktadır, gelişimin daha sonraki aşamalarında, gelişkin dinlerde kökten farklı görüşler olarak ortaya çıkmışlar ve insanın kaderi ve dünyadaki yaşamıyla ilgili zıt görüşler oluşturmuşlardır,

Örnek olarak İbrani kültünde, Yakındoğu'nun toprağa bağlı, antik uygarlıklarının mitos ve ritlerinin grup bilinci oluşturmuş kabile birimi tarafından uyarlanışında bireyin grubun kaderine katılımı, geçerli bir toplumsal tapınımın yapılabilmesi için on üç yaşından büyük en az on erkeğin bulunmasını gerekli gören yapı oluşturacak kadar önemli kılınmıştır. Bütün tören sistemi kabilenin kutsal tarihine bağlanmıştır. Oysa Hindistan yogasında kuzeyin steplerinin şaman etkisi kendini gösterir, durum tam tersidir; gizemin tam anlamıyla ulaşılıp yaşanacağı yer Himalaya zirvesinin yalnızlığıdır.

4. Efsanenin av hayvanları uçurumdan düşmeyi reddederler, sonra buna rıza gösterirler. Onları etkileyen büyük boğa, avcı mitoslarında önemli rol oynayan bir kişilik, hayvan arketipi veya hayvan efendidir. Onu Apaçi Hactcin'in başının çevresinde saat yönünde dönen ilk kuşla veya ötekilerine kaynaklık eden ilk dört ayaklı hayvanla karşılaştırabiliriz. Veya ilkel düşünceye sanıldığı kadar uzak olmayan bir felsefe terimiyle, büyük boğanın türlerin Platonik İdea'sını temsil eniğini söyleyebiliriz. O, sürüsündeki öteki hayvanlardan fazla bir boyuta sahiptir: Onlar yalnızca gölgeyken (bizim gibi) o, zaman dışı ve yok olmayandır. Onlar zaman ve mekâna bağlıdırlar. Düşer ve ölürler; oysa o zarar görmez. Türünün ortaya çıktığı ilke veya diyarın özünün ifadesidir.

Hayvan türlerinin, insanın tersine, doğuştan gelen uyarıcı mekanizmaları klişeleşmiş olduğundan değişimdeki süreklilik gizeminin en iyi temsilcileri olarak görülmüşlerdir. Her türün, demek ki, kendi grup ruhu vardır. Ne kadar hayvan öldürülürse öldürülsün yeniler ortaya çıkar ve tıpatıp aynıdır. Tutucu Hıristiyanların şiddetli bir savaş verip yenildiği *Kitabı Mukaddes* görüşü, Platoncu-Aristotelesçi "değişmez tür" kavramı –üstün bir zihnin,

üstün bir kuklacının zaman dışı irade ve tasarımıyla ilgili yarı felsefi ifadeler ve ortadaki değişimin hayal oluşuyla ilgili veya onu destekleyen özün yasa ve ülkesiyle ilgili görüşler–Paleolitik dönemden kalma kabul edilebilir. Çünkü bütün ilkel düşünce içinde çok önemli bir yeri vardır.

5. Hayvanların, efendilerinin isteğiyle uçurumdan aşağı gitmeleri, etlerinin efendilerinin insanlara armağanı olarak düşünülmesini getirebilir. Bu, Boğa'nın büyüsel düzenidir. Efsanenin Karaayaklar için ilk dersi de budur. Buffaloları öldürmek doğaya aykırı değildir. Tersine, doğaya uygun olarak yaşayan, yaşayanı yer ve hayvan kurban olmayı istemektedir, etini insana yiyecek olarak verir.

6. Fakat öldürmenin doğru ve yanlış yolu vardır. Kız babasını kalmış kemiğin büyüsüyle diriltti ve Büyük Boğa insanların büyüsünün görünüşte ölmüş olanı diriltecek kadar güçlü olduğunu gördü, onlara buffaloların büyüsel dans ve şarkısını öğretti, böylece öldürülen buffalolar yaşama döndürülebilecekti. Çünkü büyü olan yerde ölüm yoktur. İnsanlar tarafından hayvan ritleri doğru biçimde yerine getirildiğinde hayvanlar ile onları avlayan insanlar arasında büyüsel, muhteşem bir uyum vardır. Buffalo dansı, doğru biçimde yapıldığında, kesilen hayvanların yalnızca etlerini vermelerini, özlerini, canlarını vermemelerini sağlar. Böylece tekrar yaşayacaklar, daha doğrusu yaşamlarını devam ettireceklerdir ve gelecek mevsim oraya dönüp gelebileceklerdir.

Avın kendisi, dolayısıyla, kurban ritidir, kutsaldır, kaba dünyevi bir iş değildir. Buffaloların kendilerinden öğrenilen dans ve şarkı da buffaloları sürüp öldürmek kadar av tekniğinin bir parçasıdır. Bitki egemenliğindeki Ekvator bölgesinde gördüğümüz insan kurbanı insan kaderinin bitki dünyasındaki ölümü, çürümesi ve verimli dönüşümü ritleriyle belirlenmiştir ve güçlü bir etki olmadıkça (örneğin Pawnelerin belirli ritlerinde olduğu gibi) avcılar arasında görülmez. Avcı için olağan kurban hayvanın kendisidir, ölümü ve geri dönüşü kaza ve şans dünyasının gölgesindeki kalıcı haz ve varlığı temsil eder. Buffalo dansının şarkısında, dolayısıyla –yavaş ve ağırbaşlı, hantal ve ağır, büyük hayvanlara uygun biçimde– Hindu *Bhagavad Gita*'nın büyük teması-

nın Paleolitik ilk biçimini buluruz. Kozmik rüyanın kozmik rüyacısının, Efendi Vişnu'nun mistik şarkısı şöyledir: "Bütün bunları kaplayanın geçici olduğunu bil. Bu sonsuz, kalıcı, kavranılmaz özün barındığı gövdelerin ancak sonu vardır."[7] Ya da Yunanlı bilge Pythagoras'ın sözleriyle "Her şey değişir, hiçbir şey ölmez. Ruh dolaşır, istediği yere gider ve istediği şekli alır. Hayvanlardan insanlara geçer, bizim gövdelerimizden hayvanlara geçer, ama hiç yok olmaz."[8]

Karibu Eskimosu Igjugarjuk'la karşılaştıralım. Güçlü şamanların yiyecek kıtlaştığında ülkesine gittikleri hayvanların dişi koruyucusu "Pinga"nın, hayvanların ruhlarını koruduğunu ve çok fazlasının öldürülmesinden hoşlanmadığını söyler: "Hiçbir şey kaybolmaz. Bir Karibu öldürüldüğünde kanı ve bağırsakları gömülmelidir. Yani yaşam sonsuzdur. Yalnızca ölümden sonra hangi biçimle geri döneceğini bilemeyiz."[9]

7. Son olarak Karaayak kabilesinin toplumsal örgütlenmesinin temelini Bütün Yoldaşlar Derneği hiyerarşisinin oluşturduğunu belirtmeliyiz. Efsaneye göre bu maceradan sonra kurulmuştur. Grinnell, bu hiyerarşinin, kendi ziyareti sırasında bilinen aşamalarının listesini vermiştir:

Küçük kuşlar	On beşinden yirmi yaşına kadar erkekler
Güvercinler	birkaç kez savaşa katılmış erkekler
Sivrisinekler	sürekli savaşa giden erkekler
Yiğitler	sınanmış savaşçılar
Bütün Çılgın Köpekler	kırk yaşın civarındaki erkekler
Kuzgun Taşıyıcılar	(tanımlanmamış)
Köpekler; Kuyruklar	yaşlılar; iki dernek, fakat aynı giyinip birlikte dans ederler
Boynuzlar; Kanlar	Özel gizli törenleri olan dernekler
Askerler	(tanımlanmamış)
Boğalar[10]	boğa başlığı ve elbisesi giyen bir dernek.

7 *Bhagavad Gita*, 2:17-18.
8 Ovid, *Metamorphoses*, XV, 165-168.
9 Rasmussen, *age*, s. 80.
10 Grinnell, *Blackfoot Lodge Tales*, s. 211-22.

Öyle anlaşılıyor ki hiyeratik şehir devletinde göklerdeki yıldızların dönüşüyle özdeşleştirilen toplum örgütlenmesinin makrokozmik, takvime bağlı, göksel dayanaklı mitolojiyle devlet 'mezokozmos'unun uyumunu doğurması gibi ve tropikal bölgelerde bitkinin insanın temel besinini oluşturup yaşam gizeminin ana modeli olması, mitolojik çağın ilk kurbanlarıyla özdeşleştirilen genç erkek ve kadınların, grubu eşgüdümlendiren tören yapısının temel ve odak episodunu oluşturması gibi, burada da özdeşleştirme oyunu hayvanlarla oynanıyordu. Özellikle de insan toplumunun geçiminin bağlı olduğu hayvanla. Oyun iki dünya arasında, ritlerde temsil edilen hayvanların iyiliği ve onların ortak oyuncusu insanın doğru biçimde bunu yerine getirmesine bağlı olan karşılıklı anlayış bulunduğu varsayımıydı. Bu oyun, antropologların on dokuzuncu yüzyılın sonlarında üstünde çok durdukları totem fikrinin temelini oluşturdu. Her mitos ve ritteki hayvan totemciliğin kalıntısı olarak görülmeye başlandı. Oysa totemcilik daha geniş bir ilkenin bir yönü ve yarattığı tek bir etkidir, kişisel koruyucu "hayvan efendi" ve "hayvan kılavuz"da da aynı biçimde ortaya çıkmaktadır.

Totemci bir toplumda çeşitli klan ve grupların yarı hayvan, yarı insan ataları olduğu, aynı adlı hayvandan geldikleri düşünülür. İnsanlar kuzenleri olan hayvanları öldürüp yemezler ve totem grubu içinden evlenmezler. Kuzey Amerika'nın Kızılderili kabilelerinin ve Avustralyalıların çoğu totemcidir ve bu fikrin çok geçmişlere gittiğini düşünmek için yeteri kadar neden vardır. Fakat avcı dünyasının komşuları ve yaşam arkadaşları hayvanlarla ilişkilerinin bittiği anlamında değildir bu. Çünkü hayvanlar, totem atalar gibi büyük şamanlar ve büyük öğretmenlerdir. Avcının dünyasını içeriden ve dışarıdan doldururlar. Geçen bir hayvan, uçan bir kuş, koşan bir dört ayaklı veya sürünen bir yılan bir mucizeye işaret eden bir haberci olabilir; başkalaşmış bir şaman veya belki uyarı veya koruma amacıyla gelmiş kişisel bir koruyucu olabilir.

3. GERİ ALINAN KAN RİTÜELİ

Geçmişin karanlıklarını aydınlatan, insanın çağlar önce bitkisel dünya egemenliğine ait kader ilkesine bağlanmasından önceki gizemi açıklayan olgulardan biri ölümsüz hayvan sürüsü ve onun ruhunu yöneten av yasalarıdır. Frobenius Afrika gezilerinden birinde bunu anlatır:

"1905 yılında, Kasai ve Luebo (Belçika Kongosu'nda) arasındaki bir cangıl bölgesinde avcı kabilelerinin üyeleriyle karşılaştım. Ovalardan Kongo cangıllarına sürülmüşlerdi, Afrika yazınında pigme olarak bilinen insanlardı. Üç erkek bir kadın, dört kişi bir hafta süreyle gezimize katıldılar. Bir gün, akşama doğruydu ve birbirimize iyice alışmaya başlamıştık, kamp mutfağımızda tekrar malzeme bulma gereksinimi kendini hissettiriyordu. Üç küçük erkeğe bize antilop bulabilirler mi diye sordum; avcı olduklarına göre bu, onlar için zor bir görev olmamalıydı. Bana şaşırarak baktılar ve biri sonunda açıklama yaptı; elbette bizim için bir şey yapmaktan memnun olurlardı; fakat o gün bu olanaksızdı, çünkü hiçbir hazırlık yapılmamıştı. Görüşmelerin sonunda avcılar, ertesi günün şafağına kadar hazırlıklarını tamamlamış olacaklarını söylediler. Böylece ayrıldık. Erkekler çevreyi dolaştılar ve sonunda yakınlardaki bir tepenin üstüne yerleştiler.

Hazırlıkların ne olacağını çok merak ettiğim için sabah erkenden kalktım ve küçük adamların hazırlık yeri olarak seçtikleri açık alanın yakınındaki çalıların arkasına saklandım. Daha hava aydınlanmamıştı ki adamlar geldiler, fakat yalnız değildiler. Kadın da yanlarındaydı. Erkekler çömelip bütün bitkileri temizlediler, toprağı dümdüz yaptılar. Biri parmağıyla toprağa bir şekil çizdi. Öteki erkekler ve kadın dua benzeri sözler mırıldandılar; sonra sessizlik oldu. Beklemeye başladılar. Güneş ufukta yükseldi. Erkeklerden biri yayında okunu çekmiş, temizlenmiş alanın ortasına geldi. Birkaç dakika içinde Güneş ışınları temizlenmiş alana vurdu, şimşek hızıyla şunlar oldu: Kadın Güneş'e uzanır gibi ellerini kaldırdı ve anlaşılmaz şeyler bağırdı, erkek okunu attı; kadın tekrar bağırdı ve erkekler silahlarıyla ormana koştular. Kadın birkaç dakika orada kaldı, sonra kampa döndü. Kadın ayrı-

lınca, ben de saklandığım yerden çıktım ve yere çizilmiş şeklin antilop olduğunu gördüm. Bir buçuk metreyi buluyordu ve ok boynuna atılmıştı.

Erkekler avdayken oraya dönüp fotoğraf çekmek istedim, ama kadın yapmamam için yalvardı ve vazgeçmemi istedi. Böylece geziye devam ettik. Erkekler o öğleden sonra güzel bir erkek karacayla bize katıldılar. Küçük adamlar avlarını bıraktılar ve püskülünden bir tutamla sukabağı dolusu kanını tepedeki tören alanına götürdüler. İki gün sonra bize tekrar yetiştiler ve o akşam palmiye şarabının verdiği cesaretle konuyu üç arkadaşımdan en yakınıma açtım. En yaşlılarıydı. Bana basitçe geri koşup saçı ve kanı şekle yerleştirdiklerini, oku çekip çıkarttıklarını ve sonra şekli sildiklerini anlattı. Hareketin nedenleri hakkında hiçbir açıklama yoktu, yalnızca bunun yapılmasıyla antilobun kanının heder edilmemiş olduğunu söyledi. Silme işleminin de Güneş doğuşunda yapılması gerekiyordu.

Benden kadının bu konuda konuştuğunu öğrenmemesini rica etti. Konuşmuş olduğu için büyük endişe içinde olduğu görülüyordu. Ertesi gün pigmeler, bize doğru dürüst veda etmeden ayrıldılar; herhalde onun isteğiyle böyle yaptılar, çünkü grubun önderi oydu."[10]

İşlemin anlamını ve eskiliğini, temel olarak Kongo cangıllarından Hudson Körfezi'ne kadar aynı görünen ideolojinin kalıcılığını anlamak için Karibu Eskimo Igjugarjuk'un sözlerini anımsamamız yeterli: "Karibu öldürüldükten sonra kanı ve bağırsakları gömülmeli. Yani yaşamın sonsuz olduğunu görüyoruz."

Frobenius, "Kanı dökmek güçlü bir büyü ve intikam alınmasını engelliyor" diye açıklama yapıyor.[11]

Bir şey daha: Pigme töreninin önemli yönlerinden biri ritin şafak zamanı yapılması, okun, Güneş antilop şekline değer değmez atılması. Çünkü Güneş, bütün avcı mitolojilerinde büyük bir avcıdır. Güneş, kükremesi sürüleri kaçırtan aslandır, boynuna atağı pençeyle antilobu öldürür, kuzuyu kapıp götüren kartaldır, ışıkları gece sürüleri yıldızları dağıtan ışıklı küredir. Bu ilkel avcı

---

10 Leo Frobenius, *Das unbekante Afrika,* Oskar, Münih, 1923, s. 34-35.

11 Leo Frobenius, *Atlantis,* c. I, *Volksmërchen der Kabylen,* Eugen Diederich, Jena, 1921, s. 14-15.

mitosunda Paleolitik sanatın çok yaygın bir motifi, aslanın arkasına bakmak için başını çevirmiş antilobun boynuna daldığı anı ve ilk kez Sümer sanatında görülen bir başka motifi, Güneş kartalının pençeleriyle antilobu yakalamasını görüyoruz,

Benzetmelerin çözülmesiyle çıkarılan ders şu: Güneş avcıdır, Güneş ışığı oktur, antilop yıldız sürüsünün üyelerinden biridir; böylece, ertesi gece yıldızın geri dönmesi gibi, antilop da dönecektir. Avcı hayvanı kişisel, gönüllü bir eylemle öldürmemiştir, fakat Büyük Ruh'un yasalarına uygun olarak öldürmüştür. Bu yolla da "hiçbir şey heder olmaz".

VIII. BÖLÜM

•

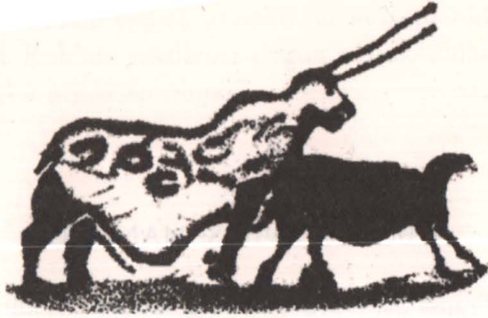
Paleolitik Mağaralar

1. BÜYÜK AVIN ŞAMANLARI

Güney Fransa'da, Dordogne bölgesindeki Paleolitik avcıların doğal tapınaklarını ziyaret etmek en etkileyici insan deneyimlerinden biri. İnsanın kendisini başkalaştırdığı son dönemin eseri olan karayollarında rahatça seyahat ettikten sonra, Buzul Çağı'nın sona erdiği bin yıllarda insan yaşamının nasıl olabileceğini hayal etmekte zorluk çekiliyor. Henüz yay ve oku bile olmayan yapılı kabileliler misk öküzünü, ren geyiğini, yünlü gergedanları ve mamutları, donmuş kutup tundralarından oluşan bu bölgede bolca bulunan hayvanları uçurumdan yuvarlıyor ve ucu sivriltilmiş çubuklar ve taşlarla kesiyorlar –günümüzün yumuşak insancıllığı ile geçmişin masalsı zıtlığı arasındaki fark o kadar büyük ki böyle bir geçmişin gerçekten yaşanıp yaşanmadığında kuşkular doğuruyor. Paris'ten güneye doğru gelirken Chartres katedralinde duranlar, heykelli kapılar ve vitraylı pencerelerde uzak ortaçağların ikonografisini günümüze taşıyan on ikinci, on üçüncü yüzyılın parıltısını görüyorlar. Rhone-Avignon, Orange, Nimes ve Arles yoluyla gelenler çok daha farklı bir stilde tapınaklar, suyolları ve sütunlar görecekler. Çok dayanıklı taşlardan yapılan bu yapıtlar, Avrupa uygarlığının katedrallerden de eski bir dönemine tanıklık ediyorlar: Roma'ya. İki bin yıl önce Ovidius dünyanın mitolojik tarihini anlattığı *Metamorfozlar*'ı ya-

zıyor ve Roma yurttaşı İsa, Beytlehem'de dünyaya geliyordu; geleneğe göre yerel paganların her yıl kurban ettikleri ve gene dirilen ilahları Adonis'le ilişkilendirdikleri bir mağarada doğmuştu. Görece yakın sayılacak geçmişin turistik, edebi ve arkeolojik deneyimlerinden sonra büyük bir adım atmak gerekiyor; Dordogne mağaralarında akıl ve yürek geçmişe doğru gerçekten büyük bir adım atıyor.

Lascaux'un büyücü-yabanisi

Lascaux avcılık çağı tapınağının odalarında –"Paleolitiğin Sistine Chapel'i olarak adlandırılmıştır–, ilahi deneyim Chertres veya Vatikan'daki gibi insan biçimleriyle (antropomorfik) değil, hayvan biçimiyle (theriomorfik) yansıtılmıştır. Başın üstünde, noktalı tavanlarda harika sıçrayışlı boğalar vardır ve duvarlar koca mağarayı mutlu bir av alanına çeviren hayvan görüntüleriyle doludur. Suda yüzdüğü anlaşılan erkek geyik sürüsü; tüylü, iri yarı cinsinden midilli sürüsü, hamile dişileriyle hareket ve canlılık dolu; Avrupa'da binlerce yıldır görülmeyen bizon türü. Bu muhteşem sürüler arasında çok garip, çekici bir şekil vardır: Paleolitik çağda bile dünyada bulunmamış olan bir hayvan figürü. İki uzun, dik boynuz alnından ileri doğru uzanıyor, bir böceğin antenleri veya bir çift banderilla gibi. Koca karnı neredeyse yere değecek. Bütün bu mucizevi görüntünün ön plana çıkarttığı hayvan o, büyücü-yabani.[1]

---

1 Abbé H. Breuil, *Four Hundred Centuries of Cave Ark*, Centre d'études et de documentation préhistorique, Montignac, Dordogne, tarihsiz, şekil 86, 89 ve s. 118.

Avcı büyüsünün Taş Devri katedralindeki gizemi hissettiren bir başka resim daha var; doğal bir çıkıntı veya gizemli kilise bodrumu gibi, mağaranın ana taban düzleminden aşağıda, uzanılması zor ve ters bir yerde. Kocaman bir bizon, anüsünden girip cinsel organından çıkarak bağırsaklarını dışarı dökmüş bir mızrakla zayıf bir erkeğin karşısında duruyor. Erkek (mağaradaki tek kaba desen ve tek insan) şaman transı durumunda. Kuş maskesi takmış, dik fallusu boğaya dönük. Yerde ayaklarının dibinde bir mızrak-sopa var, yanında da tepesinde kuş imgesi bulunan bir büyücü değneği veya âsası duruyor. Bu cılız şamanın arkasında, yürüyüp giderken dışkıladığı anlaşılan büyük bir gergedan görülüyor.[2]

Lascaux tabanındaki şekiller

Bilim adamları arasında bu resim üstüne epeyce bir tartışma oldu ve genel kabul gören görüşe göre, bir av kazasını gösteriyor, Abbé Breuil gibi bir yetkin bilim adamı bile felaketin nedeninin gergedan olabileceğini söyleyerek bu görüşe katılıyor.[3] Benim görüşüme göre, resimlerin büyüsel sonuç olarak temsil ettiği görüntülerin yaşanmasının beklendiği bir mağarada en gizli, kutsal köşeye bir kaza çizilmiş olamaz. İnsan kuş maskesi takıyor ve elleri insan elinden çok kuş gibi. Şaman olduğu kesin ve bugüne kadar uzanan şamanlık edebiyatında, Sibirya'dan Kuzey Amerika'ya kadar gördüğümüz gibi, kuş kostümü ve başkalaşıp kuş biçimine

[2] *Age*, şekil 114, 115 ve s. 134-37.
[3] *Age*, s. 135-37.

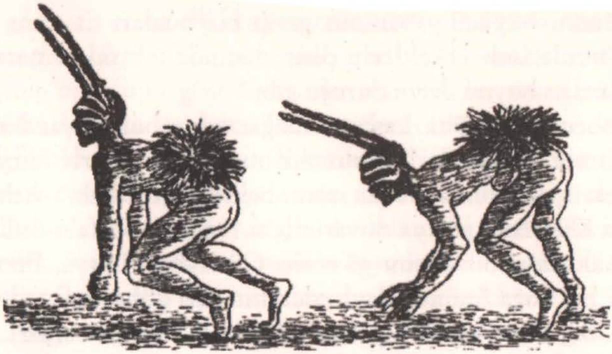
girmesi çok tanıdık bir özellik. Ayrıca Polinezyalı Maui ve azman geyik öyküsünden öğrendiğimiz gibi büyücünün fallusunun özel güçleri vardır. Avustralya'da hâlâ uygulanan bir ritte ölümcül fallus riti "işaret eden kemik" olarak bilinir. Bu ritin bir çeşidini Géza Róheim anlatmıştır:

Tören maskesi, boynuzlar işaret-eden-sopa biçiminde.
Spencer ve Giller'den.

"Kara büyü veya kötülük büyüsü Avustralya'da öncelikle fallusa değgindir... Eğer bir erkek kendisine kötü büyü yapılıp 'kemik'lenirse bunu rüyasında görecektir. Önce yerde bir yarık, çukur görür, sonra bu açıklıktan iki veya üç kişi ona doğru gelir. Yaklaşınca gövdelerinden bir kemik çıkarırlar. Kemik husyeleri ile anüs arasındaki etin içinden çıkar. Büyücü kurbanını gerçekten "kemiklemeden" önce, kendi penis veya anüsünden aldığı meni veya dışkıyı havaya serperek onu uyutur. Kemiği kullanan adam, ikinci bir penis çıkıyormuş gibi onu penisinin altına tutar.

Pindupiler kara büyüye genel olarak *erati* derler, özel bir türü *kujur-punganyi* ("kötü-iş") olarak tanımlanır. Birkaç adam işaret eden çubuğu veya kemiği iki elleriyle tutarlar, aşağı eğilerek, ucu arkaya doğru, büyüsel kemiği penisin yanından geçirirler. Kurban uyumaktadır ve kemik doğrudan husyelerine girer.

İşaret-eden-sopa boynuzlarıyla Avustralyalılar tören giysileriyle. Spencer ve Giller'den.

Dr. Róheim, "Kadınlar da kötü büyü yaparlar" diye devam ediyor: "Bunun için hayali penislerini kullanırlar. Luritja kadınları kıllarını keserek onlardan uzun ip yaparlar. Kanguru kemiği alıp vajinalarından kan çıkartırlar. İp, kurbanlarının kalplerine giren yılan olur."[4] Bir başka örnek de Pindupi kabilesindendir: "Kıllarını kesip ip yaparlar. İp elden ele dolaşarak sonunda büyücü kadına gelir. Büyücü önce iple dans eder *(tultuja-nanyi)* sonra onu yutar. İp büyücü kadının midesinde yılan olur. Sonra onu kusar ve suya koyar. Suda yılan *wanapu puntu* (büyük ejder) olana kadar büyür. Ejder bir başkalaşım daha yaşar ve üstünde birçok kadının oturduğu uçan bir buluta dönüşür. Bulut tekrar yılan olur ve kadınların ruhunu uykudayken yakalar."[5]

Bu örnekler Lascaux'un cılız şamanının işaret eden penisinin simgesel bağlamı ve şamanın hayvan cini olabilecek olan dışkılayan gergedanı açıklayan akla yakın bir çerçeve sunuyor. Boğanın anüsünden girip penisinden çıkan ve aradaki bağırsaklarını döken mızrak da tam tamına Avustralyalıların "işaret eden kemik"lerinin geçtiği bölgeleri etkiliyor. Ayrıca büyük mağaranın yukarıdaki odasındaki, mutlu av alanındaki muhteşem hayvanların ara-

4 Géza Róheim, *Magic and Schizophrenia,* ölümünden sonra y. Warner Muenaterberger, International Universites Press, New Yok, 1955, s. 36-37. Örnek ve tartışma için: Róheim, "The Pointing Bone", *Journal of the Royal Anthropological Institute,* c. LIV, 1925, s. 90.

5 Róheim, *Psychoanalysis and Anthropology,* s. 131.

sında duran büyücü-yabaninin garip boynuzları da aynı Avustralya törenlerinde erkeklerin dans alanında taktıkları işaret eden çubuklardan boynuzların duruşu gibi.[6]

Frobenius, 1940'ta Lascaux mağarasının bulunuşundan yıllar önce Kuzey Afrika'da Lascaux tabanındaki şekillerle karşılaştırılabilecek üç Paleolitik duvar resmi belirlemiştir. Sahra-Atlas Dağları'nda Ksar Amar kaya duvarındaki birincisi buffalo önünde ellerini kaldırmış bir adamı gösterir. Güneybatı Libya, Fizan'daki ikincisi bir boğa önünde dans eden bir çifti göstermektedir (daha sonraki bir stilde eklenmiş dans eden iki çift daha vardır). Üçüncüsü Nube çölündedir ve büyük bir koçun karşısında ellerini kaldırmış üç figür vardır. Frobenius "Bunların hepsinde hayvanların büyük bir özenle resmedilmişken insanların çiziktirme gibi kaldığı dikkat çekmektedir" diye yazıyor. Bu gözlem Frobenius'un gördüğü resimler kadar Lascaux resimleri için de doğru. "Bu resimlerde temsil edilenin tören olduğunu sanmıyorum" diyor Frobenius: "Aynı saygı duruşuyla fillerin ve zürafaların karşısında insanları gösteren resimler var. Bunların, Luebo Pigme ritindeki[*] gibi, genel olarak kaya resimlerinde olduğu gibi, insan ve hayvanın gerçek karşılaşmasını değil, fakat zihindeki bir kavramın sergilenerek hayvanın kutsanmasını gösteriyor olması gerekir."[7]

Pigme riti, Paleolitik Kuzey Afrika resimleri, gönüllü kurban, hayvan efendi kavramları, geri alınan kan ritüeli, işaret eden kemik büyüsü ve çiziktirilmiş gibi duran insan figürünün şaman gücü taşıdığını belirten kanıtlar bir araya getirildiğinde, genel olarak Lascaux mağarasındaki resmin işlevinin ne olduğunu ve niçin bütün mağaradaki en kutsal resim olduğunu bildiğimizi söyleyebiliriz.

Kuş başlı cılız figür ve yukarı odadaki garip boğa, Paleolitik dönemin büyük mağaralarında şamanların varlığı ve önemiyle ilgili kanıtların hepsi değil. Lascaux'un içinde bir üçüncü figür daha var ki Abbé Breuil, bunu Afrikalı bir büyücüye benzetiyor.[8] Gerçekten, çeşitli mağaralarda kalabalık sürüleri ve otlayan hay-

---

6 Spencer ve Gillen, *age*, s. 287, şekil 47, s. 295, şekil 52, s. 332-33, 66 ve 67. şekiller, s. 518, şekil 102.

* Bkz. sayfa 294-295.

7 Leo Frobenius, *Kulturgeschichte Afrikas*, Phaidon-Verlag, Zürih, 1933, s. 131-32.

8 Breuil, *age*, s. 146/47.

vanları gösteren en az elli beş resim bulundu. Bütün bunlar bu çok eski dönemde büyücülük, şamanlık, sihirbazlık sanatlarının oldukça gelişmiş olduğunu gösteriyor. Bu resimler bu sanatların uzantıları, belki de hatta ana kutsallık nesneleri olmalı. Çünkü av büyüsüyle ilgili oldukları açık; mistik katılımın veya Piaget'nin terimini kullanırsak "kişilik bütünleşmesinin rüya gibi ilkesinin anlayışındalar.* Daha önce tartıştığımız gibi duvarlardaki görüntüleri zaman dışı ilkenin, özün, numenal imgenin veya kutsal odadaki sürü ideasının ritte rol alan büyüsel resimler olmaları gerekiyor.

Bazı hayvanlar bumerang veya sopayla vurulmuş gibi, yanlarında çizgiler var. Daha yumuşak duvarlara çizilenlerin üstlerine hızla atılmış olan mızraklarla delinmiş olduğu görülüyor.[9] Yaygın biçimde bilinen kötü büyüde kullanılan mum bebeklere, büyü yapılanın adı söylenerek iğne batırılması veya ateşte eritilmesi, böylece o kişinin ölmesinin sağlanması akla geliyor.

Mağaraların çoğunda hayvanların estetik bir yan gözetilmeden üst üste çizilmiş olması da ilginç bir durum. Açıkçası amaç sanat değil, büyüydü. Ve bilmediğimiz nedenlerle büyüsel resimlerin belirli mağaralarda ve mağaraların belirli yerlerinde daha etkin olacakları düşünülmüştü. Buralarda yıldan yıla, yüzlerce yüzyıl boyunca yenilenmişlerdi. Bu büyüsel yerler istisnasız mağaraların doğal ağızlarından uzak, karanlığın derinliklerinde, uzun, dolaşan, soğuk koridorlarda ve geniş odalarda seçilmiştir; buralara ulaşmadan önce mağaranın kendi gizemi tam anlamıyla yaşanmaktadır. Bazı labirentler yarım milden derindir; hepsinde aldatıcı, kör geçitler vardır, tehlikeli, ani yükseklikler bulunur. Mutlak, kozmik karanlıkları, sessizlikleri, ölçülmemiş derinlikleri, insan bilincinin her türlü olağan endişe ve gereksinimlerinden zaman dışı uzaklığı bugün bile, kılavuzun ışığı söndüğünde hissedilir. Duyular aniden yok olur; binlerce yıl aradan çekilir; zihin, daha önce hiç somut olarak yaşamamışsa da daima varlığını bildiği (ve korktuğu) ve sorgulamadığı düşünce ötesi gizemi tanıyarak donup kalır. Ve sonra, aniden, asla unutulmayacak görsel bir şok – aşağıdaki gibi:

* Bkz. sayfa 90-97.

9 *Age*, s. 236.

Birinci Dünya Savaşı'nın patlamasından birkaç gün önce keşfedilen büyük mağara sisteminin içine girelim. Mağara Kont Henri Bégouën ve üç oğlunun Pireneler'deki Momesquieu-Avantes (Ariége) malikânelerinde yerin on sekiz metre altındadır. Kont mağaraya, oğullarının keşfi olması nedeniyle "Trois Fréres" (Üç Kardeşler) adını vermiştir. Koridorlar, yükseltiler, inişler, geniş açıklıklar şimdiye kadar çoğu yayımlanmamış olan dört, beş yüz resim ve oyma barındırırlar. Abbé Breuil'in yıllar süren figürleri bulma, ortaya çıkarma, yorumlama ve fotoğraflarını çekme çalışmaları, Paleolitik dönemin sonlarına ait ritüel yaşam ve mitolojik edebiyat hakkındaki tek ve en zengin ipucu hazinesi olan bu mağarayı galeri gibi gözümüzün önüne sermektedir. Buffalo dansı yapan boğa ve inek resimlerinin bulunduğu odasıyla sözünü ettiğimiz Tuc d'Audoubert Mağarası, bu mağaradan yeraltındaki bir kaya kaymasıyla ayrılmaktadır.* Tuc d'Audoubert Mağarası'nı kont ve oğulları Trois Fréres harikalar ülkesinden iki yıl önce keşfetmişlerdir. İki yer altı sistemi birlikte en az yarım millik bir labirent oluştururlar ve uzun kullanım süreleri boyunca büyü ve dinin dünyadaki en büyük değilse, en önemli merkezlerinden birini oluşturmuş olmalıdırlar. Kullanım süreleri, en azından 20 bin yıl kadar olmalıdır.

Kont ve oğulları 20 Temmuz 1914'te iki yıl önce buldukları mağaraya gitmek üzere geniş bir çayırdan geçiyorlardı. Dinlenmek için bir ağaç gölgesi ararlarken oradan geçen bir köylü en sıcak günde bile topraktan serin bir havanın geldiği *trou souffleur*'e gitmelerini önerdi. Akıllarında mağaralar, anlattığı yöne doğru gittiler ve çalılar altında "esinti deliği"ni buldular. Çocuklar ağzı genişletti, öteki maceraları için yanlarında getirdikleri ipi kullanarak biri aşağı sarktı. Aşağı indikçe indi ve sonunda on sekiz metrede tabana ulaştı. Yanında Theseus'un Minator labirentinde kullandığı gibi sicim yumağı ve en az on bin yıldır girilmediği anlaşılan koridorları aydınlatmak için madenci feneri vardı. Yukarıda bekleyen baba ve iki kardeş, bir saatten fazla zaman geçince heyecanlanmaya başladılar. Sonunda ip çekildi ve onu yukarı çı-

---

* Bkz. sayfa 286.

karttılar, "Tamamen yeni bir mağara! Yüzlerce resim var!" diye anlattı. Fakat bir aya kalmadan savaş başladı ve 1918'e kadar mağaranın keşfi için bir şey yapılamadı. O yıl çalışmalarına başlaması için Abbé Breuil davet edildi.[10]

Dr. Herbert Kühn 1926 yazındaki ziyaretini şöyle anlatıyor:

"Yer ıslak ve kaygan, kayalık yolda kaymamak için çok dikkatli olmak gerekiyor. Aşağı yukarı gittikten sonra dört ayak sürünmek zorunda kaldığınız on metrelik dar bir geçite varıyorsunuz. Sonra gene büyük salonlar ve dar geçitler var. Büyük galerilerden birinde birçok kırmızı ve siyah nokta var, yalnızca bu noktalar.

Sarkıtlar muhteşem! Tavandan damlayan suların yumuşak sesi duyulabiliyor. Başka hiçbir ses ve hareket eden hiçbir şey yok... Sessizlik tüyler ürpertici... Galeri büyük ve uzun, sonra çok alçak bir tünel başlıyor. Lambamızı yere koyup ağızdan içeri ittik. Louis (kontun büyük oğlu) önden gitti, peşinden Profesör van Fiffen (Hollanda Groningen Üniversitesi'nden), sonra Rita (Bayan Kühn) ve arkadan ben. Tünel omuzlarımdan geniş değil, yüksekliği de o kadar. Önümdekilerin inlemelerini ve lambanın ne kadar yavaş ilerlediğini duyuyor, görüyorum. Kollarımız yanlarımıza yapışık, midelerimiz üstünde yılan gibi sürünüyoruz. Geçit bazı yerlerde ancak otuz santim yüksekliğinde, yüzünüzü yere yapıştırmak zorunda kalıyorsunuz. Tabutta ilerliyormuşum duygusuna kapıldım. Başınızı kaldıramıyorsunuz, nefes alamıyorsunuz. Sonra birden delik yükseliyor. En azından kollarınıza dayanabiliyorsunuz. Ama uzun sürmüyor, tekrar daralıyor. Böyle santim santim ilerliyorsunuz, hepsi kırk küsur metre kadar. Kimse konuşmuyor. Lambalar santimle ileri itiliyor, biz peşinden sürünüyoruz. Ötekilerin inlemelerini duyuyorum, kalbim sıkışıyor, nefes almak çok zor. Tavanın bu kadar basık olması çok kötü. İlerlemek de çok zor, başımı defalarca tavana vuruyorum. Sona erecek mi? Aniden sonu geliyor, herkes nefes alıyor. Kurtuluş gibi.

---

10 Bu açıklama Dr. Herbert Kühn'e ziyaretinde Kont Bégouën tarafından yapılmıştır (1926). Herbert Kühn, *Auf den Spuren des Eiszeitmenschen*, y., F.A. Brockhaus, Wiesbaden, Almanya, 1953, s. 88-90.

Şimdi içinde durduğumuz salon çok büyük. Lambaları duvarlarda ve tavanda gezdiriyoruz: Muhteşem bir oda ve işte resimler. Tavandan tabana odanın duvarları resimlerle dolu. Taş aletlerle yapılmışlar ve o zaman güney Fransa'da yaşamış olan hayvanların sıralandığını görüyoruz: Mamutlar, gergedanlar, bizonlar, yabani atlar, ayı, yabani eşek, ren geyiği, sansar, misk öküzü, küçük hayvanlar da var: beyaz baykuş, tavşan ve balıklar. Her yerde avlara doğru uçan mızraklar görülüyor. Birkaç ayı resmi özellikle etkileyici, vuruldukları yerlerde delikler var ve ağızlarından kan boşanıyor. Gerçek av resimleri: Av büyüsünün resmi!"[11]

Abbé Breuil bu önemli tapınaktan bazı resim kopyaları ve fotoğraflar yayımladı.[12] Stil her yerde çok belirgin ve canlı. Profesör Kühn'un belirttiği gibi en iyi empresyonist çizgilerle karşılaştırılacak bir anlayış söz konusu. Zaman olarak çok daha yakın oldukları eski Mısır ve Mezopotamya'nın stilize yapıtlarından çok, gerçekten ve şaşırtıcı biçimde zamanımızın resimlerine daha yakınlar (ve elbette bu sanat keşfini ölümsüz kılan yanlardan biri de bu).

'Trois Fréres Büyücüsü'

[11] *Age*, s. 91-94, kısaltılmıştır.
[12] Breuil, *age*, s. 152-75.

Trois Fréres'in huşu veren yeraltı odasındaki hayvanlar boyanmamış, fakat kazınmış, hayvanlar dünyasının sıçrama, atlama, dönme hareketlerine binlerce yıllık bir ölümsüzlük kazandırmış. Ve hepsinin üstünde, egemen bir biçimde, odanın ucunda, tabandan dört buçuk metre kadar yükseklikte, sarp bir çıkıntıda, ziyaretçilere delici bakışlarla bakan, şimdi ünlenmiş bulunan "Trois Fréres'in Büyücüsü" duruyor. Sayısız hayvanın etkileyici biçimde yukarısından, profilden, Abbé Breuil'in önerdiği gibi cakewalk* adımlarıyla dans ederken görülüyor. Fakat geyik boynuzlu başı odaya dönük. Tüylü kulakları erkek geyiklerinkine benziyor. Gözleri baykuş gibi yuvarlak. Hayvan göğsüne doğru inen sakalı, dans eden ayakları gibi insana ait. Hayaletin kurt veya at gibi tüylü kuyruğu var, kuyruğun altındaki çok belirgin çizilmiş cinsel organının konumu kedi soyundan hayvanlarınki gibi, belki bir aslanın. Eller ayının pençelerine benziyor. Resmin uzunluğu yetmiş beş santim, eni kırk beş santim kadar. Profesör Kühn "Tüyler ürpertici, korkutucu bir resim" diye yazmıştı.[13] Ayrıca bütün odadaki tek renkli resim –siyah– olması, hepsinden önemli olduğunu bir kez daha ortaya koyuyor.

Unutamayacağımız kadar bizi etkileyen bu insan –eğer insansa– kimdi veya neydi?

Kont Bégouën ve Abbé Breuil önce onun büyücü olduğunu düşünmüşlerdi, fakat Abbé şimdi onun av etkinliklerini ve avların çoğalmasını yürüten "Tanrı" veya "Ruh" olduğu görüşünde.[14] Profesör Kühn sanatçı-büyücünün kendisi olduğunu öneriyor.[15] Pennsylvania Üniversitesi'nden antropoloji gözüyle bakmaya alışmış Profesör Carleton S. Coon, "Bu geyik avlamaya hazırlanan bir adamın resmidir" diyor, "belki de alıştırma yapıyor. Belki de orman ruhunu önüne erkek geyik çıkartması için etkilemeye çalışıyor." Profesör Coon'un çıkardığı sonuç şu: "Sanatçının resimdeki açık dürtüsü ne olursa olsun, yaratıcı bir dürtü hissettiği ve kendisini ifade etmek istediği için bu resmi yaptı; ister mağara

---

* Cakewalk: Ödül olarak en zarif yürüyene kek verilen Amerikan zencileri arasında oynanan oyun; bu oyun adımlarından geliştirilmiş sahne dansı (ç.n.).

13 Kühn, *age*, s. 96.

14 Breuil, *age*, s. 176.

15 Kühn, *age*, s. 94-95.

duvarına bizon resmi yapsın, ister bir bankanın salonuna duvar resmi yapıyor olsun."[16]

Yaratıcı bir dürtüyü açığa çıkarmak için karnının üstünde kırk, elli metre sürünen bir adamın romantik hipotezini destekleyici bilimsel bir açıklama olmalı, yoksa eminim profesör böyle bir öneride bulunmazdı. Ben daha basit bir yol izleyerek bu odanın ve bütün mağaranın av büyüsünün önemli bir merkezi olduğunu düşünüyorum. Bu resimler büyü amaçlı olarak yapılmışlardır. Bunları yapan insanlar çok yetenekli büyücüler olmalıdır (en azından gerçekten olmasa da ünleriyle); bu mağarada yapılanların, Roma Papasının ruhani ayini yönetirkenki etkinliği gibi, kendini ifade dürtüsüyle bir ilişkisi yoktur.

Abbé Breuil'in iki önerisi arasında seçim yapmak ise zor, fakat çağdaş bir insanın yapacağı seçim kadar önemli olmasa gerek: Eğer Trois Fréres avcı tapınağındaki hayvanların canlı, unutulmaz efendisi Tanrıysa kuşkusuz büyücülerin Tanrısıdır, eğer büyücüyse, Tanrı kostümüne bürünmüş bir büyücüdür. Zamanımızın vahşilerinin ritüellerinden bildiğimiz ve gördüğümüz gibi, kutsal işaretlere bürünüldüğünde birey kutsal varlığın tecellisi olur. Yalnızca Tanrı'yı *temsil* etmez, Tanrı olur, Tanrı'nın temsili değil, *ortaya çıkış*ıdır.

Bir resim de ortaya çıkıştır. Belki de her şeye karşın, Abbé Breuil'in ikinci yorumu en doğrusudur; "Trois Fréres'in Büyücüsü" adı verilen şekil Tanrı'dır, Tanrı'nın ifade edilişidir. Ritler sırasında elbette şamanların kendilerinde vücut buluyordu ve burada, bizim için, bu harika ikonda vücut bulmuştur.

Çalışmamız açısından bu büyük mağaraların üstünde durulacak ilk özellikleri, yaşam alanları değil tapınak oluşlarıdır. Arandalıların dans alanlarıyla karşılaştırılabilecek bir işlevleri vardır. Aynı amaçla kullanıldıklarını ortaya koyan yeterince kanıt vardır. Erkek çocukların erginlenme ritleri ve avların sayısını artıran büyüler gibi. Eski Dünya'da her kutsal yerin ve törenin ve geleneklerini bildiğimiz ilkel kabilelerin köken efsaneleri bulunduğu gibi, Eski Taş Çağı'nın bu tapınaklarının da efsaneleri olmalıdır.

---

[16] Coon, *age*, s. 103.

Mağaraların çıkıntılarına ve erişilmez köşelerine çizilen bu resimler, elbette sessizlikleriyle bu muhteşem törenlerin büyüsel yararlarına ilişkin mitosları saklıyorlar.

Yaşama alanlarıysa ya daha sığ mağaralarda ve kaya tabakalarının üstünde veya çeşitli barınma biçimleriyle geniş ovalardaydı. Bazı resimler kulübe veya evleri hakkında fikir veriyor. Birçok kaya tabakasının altında da eski Taş Çağı yaşamına ait kalıntılar çıktı. Gerçekten Dordogne halkı bu güzel vadide hâlâ aynı kaya tabakalarının altında yaşıyorlar. Buzul sularıyla ortaya çıkarılmış bu büyük tabakaların arasından aynı ırmaklar çok daha küçük ve sakin akıyorlar. Irmak kıyılarıyla kayalıkların arasında güzel çayırlar uzanıyor. Kayalıklara yerleşen rahat Fransız evlerine ulaşmak için biraz tırmanmak gerekiyor. Bu evlerin hemen altındaki toprak tabakasında Gallo-Roman kalıntıları var. Bunlar Vercingetorix ve Julius Sezar döneminden. Bu tabakanın altında daha eski Kelt kültür tabakası ve daha altta da MÖ y. 2.500-1.000 yıllarının Neolitik kültürü bulunuyor. Sonra aşağı tabakalara inildikçe Paleolitik kültür: Aziliyen, Magdalenyen, Solutreyen, Orinyasiyen, hatta Musteryen; aynı şaşırtıcı noktada elli bin yıllık insan yerleşimi. En üst tabakada kırık bir bisiklet zinciri bulabilirsiniz, altta on santim mağara ayısı dişi. Size bu kesiti gösteren bekçi sırtını kayalıklara yaslamış bir evde yaşıyor. Böyle bir evde yaşamanın yararlarını da anlatabilir: Yazları serin ve kışları sıcak olur. Kaya, dimdik ana kaya iyi koruma sağlamaktadır. Evin önünde sevimli ırmağa kadar güzelim çayırlar uzanıyor ve insan binlerce yıl buranın çocuk yetiştirmek için güzel bir yer oluşturduğunu anlıyor. Paleolitik insanlar yiyeceklerini yetiştirmiyor, avlanıyorlardı ve bir yerden bir yere gitmek için bisiklet veya hayvanları yoktu, yürüyorlar, koşuyorlardı. Ötekiler? Çocuklar ve elbiseler diken -kumaştan değil deriden- kadınlar vardı. Erkekler çakmaktaşı çıkardıkları ve sopalar hazırladıkları kutsal mağaralarında atölyelerin başındaydılar. Kısaca, kaba biçimde bu-günkü gibi yaşıyorlardı. Böyle bir durumda zaman aralığı bir zamanlar düşünüldüğü gibi çok fazla gelmiyor.

2. MAMUTLARIN HANIMI

Paleolitik mağaralardaki duvar resimlerinin konusu hayvan şekilleriyken aynı dönemin heykel kalıntıları arasında en ilgi çekeni de kadın şekilleridir. Hayvanlar arasında maskeli veya mitolojik bir varlığı veya büyüsel bir işlemi düşündürten biçimde çok az sayıda erkek resmi bulunurken kadınlar, kemik veya mamut dişinden olsun her zaman çıplaktırlar ve ayaktadırlar. Çoğunluğu aşırı şişmandır ve bazıları "modern" anlamda köktenci biçimde stilize edilerek kalçaların genişliği, kasık araları ve besleyici göğüsleri dramatik -ve kuşkusuz simgesel- bir biçimde ifade edilir. Erkeklerin tersine hiçbir zaman maskeli değildir ve hayvanı anımsatacak bir çarpılma yoktur, bulunan yüz otuz küsur heykel içinde yalnızca iki tanesinin şaman giyimine benzer kıyafetleri olduğu düşünülebilir. Ötekiler bütünüyle yalındır. Bazı bilim adamları küçük Venüsleri Paleolitik dönemin erotizmi diye yorumlamışlardır.[17] Fakat birçoğu kutsal yerlerde bulunduğundan artık bir kültün nesneleri oldukları kesinleşmiştir. İstisnasız hiçbirinin ayağı yoktur, çünkü dik olarak toprağa dikiliyorlardı, bazıları gerçekten *in situ** bulunmuşlardır. Paleolitik dönemde de, Yakındoğu tarım toplumlarında çok daha sonra olduğu gibi, kadın gövdesinin kendi başına ilahi bir güç odağı olarak görüldüğünü ve bu gizeme bağlanmış bir ritler sistemi olduğunu söyleyebiliriz.

Bu ritler kadın kültüne mi, erkek kültüne mi, yoksa ikisine birden mi aitti? Mağara ritleriyle bütünleşiyorlar mıydı, uzlaşmıyorlar mıydı, yoksa basitçe ilgileri yok muydu? Mağara ritüellerinin ait olduğu aynı eski Taş Çağı tabakasına mı aittiler, yoksa tamamıyla başka bir sistemi mi temsil ediyorlardı?

Leo Frobenius, her türlü ağacın bulunduğu ve ahşap heykel oymacılığının yayıldığı tropikal ormanlar ile ana malzemenin taş olduğu ve olağan sanat biçiminin iki boyutlu resim ve oymalar olduğu step ve çöl bölgeleri arasında ayrım yapan ve bu çalışma-

---

17 Moritz Hoernes ve Oswald Menghin, *Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa*, Anton Schroll and Company, Viyana, 1925, s. 116-17; Georges H. Luquet, *L'Art et la régilion des hommes fossiles*, Masson et Compaigne, Paris, 1926,s. 126.

* in situ: Lat. asıl yerinde, doğal durumunda (ç.n.).

ları temelinde Orinyasiyen sanatın kıymetli kadın heykellerinin ilk çıkış noktasının güneyin ahşap ve fildişi oymacılığı yapan bölgeler olması gerektiğini ileri süren ilk kişi oldu –sanırım–.[18] Profesör Menghin de *World History of the Stone Age*[19] kitabında bu heykeller ile tropik bitki yetiştiriciler arasında muhtemel bir ilişki bulunduğunu ileri sürer. Yakındoğu'nun sonraki tarımsal uygarlıklarında çok göze çarpıcı hale gelen ve her yerde Yüce Anne ve Toprak Ana olarak kutsanan ana tanrıçayla aynı olduklarını önerir. Bu önerilerin temeli kanıtlanabilirse, genç kız kurbanını incelerken üstünde durduğumuz bitki dünyasının mitolojik sisteminin başlangıcı Paleolitik öncesi veya temel-Paleolitik dönemlerden çok daha eskiye gidiyor demektir, belki de Orinyasiyen heykellerinin şu anda duyduğumuz ve gelecekte gene duyacağımız ulu tanrıça ilahileri senfonisinin başlangıcı, ilk vuruşlarıdır.

Aynı temel görüşlerde bitki yetiştiricilerin etnik ideolojisini çağrıştıran bir yön de yok mu? Anneler, Yenisey kıyılarındaki veya Kongo'daki annelerle aynı değil mi? Franz Hancar'ın "*Avrasya Son Paleolitik Dönemindeki Venüs Heykelcikleri Üstüne*" makalesinde[20] belirttiği gibi, Sibirya ren geyiği avcıları tarafından bugüne kadar karaçam veya tozağacından oydukları insan figürleri –Ostyakların, Yakutların, Goldilerin, vb.– halkın atalarını temsil eder ve daima dişidir. Ev av için terk edildiğinde bu küçük heykele emanet edilir; döndüklerinde ona yulaf ezmesi ve yağ verirler ve "Sağlığımızı korumamız için bize yardım et! Çok av bulmamız için bize yardım et!" diye dua ederler. Dr. Hancar'a göre "Bu düşünüş biçiminin psikolojik altyapısı kadınların, özellikle hamilelik sırasında etkin bir büyü gücünün merkezi ve kaynağı olarak bilinip hissedilmeleridir."[21] Şu gözlemde bulunur: "Düşünce tarihi açısından son dönem Paleolitik Venüs heykelcikleri kadını yaşamın başlangıcı ve devamlılığının vücut bulması ve kendisinin bir formu olmayıp bütün formları kapsayan dünyevi maddenin ölümsüzlük simgesi olarak gören ölümsüz ritüel idea-

---

18 Frobenius, *Das unbekannte Afrika*, s. 27-28.

19 Oswald Menghin, *Weltgeschichte der Steinzeit*, A. Schroll and Company, Viyana, 1931, s. 148.

20 Franz Hancar, "Zum Problem der Venusstatuetten im eurasiatischen Jung-paläolithikum", *Prae-historische Zeitschrift*, XXX-XXXI Band, 1939-40, 1/2 Heft, s. 85-156.

21 *Age*, s. 151.

nın saptanan en eski ifadesidir."[22]

İnsan tarihinin en eski günlerinde kadının büyüsel güç ve mucizelerinin evrenin kendisi kadar şaşırtıcı geldiğine kuşku yok. Bu, kadına görülmemiş bir güç vermiştir ve nüfusun erkek kesiminin ana endişelerinden biri, bu güçten kurtulmak, onu denetlemek ve kullanmak durumuna gelmiştir. Birçok ilkel avcı kabilenin, büyüsel gücü yalnızca kadınların ellerinde tuttuğu daha ilkel dönemlerden kalma efsaneleri olması çok dikkat çekicidir. Tierra del Fuego Onaları'nda, örnek olarak, gizli erkek derneği evi veya *Hain* kökeni efsanesinin temeli bir ideadır. Lucas Bridge'in efsaneyi özetleyişi şöyle:

"Bütün ormanların hep yeşil kaldığı günlerde, papağan *Kerrphrrh*'ın sonbahar yapraklarını göğsünün renkleriyle kırmızıya boyamadan önce, dev *Kwonyipe* ile *Chashkilchesh*'in başları ağaçların tepesinden yukarıda ormanlarda dolaşmalarından önce, *Kreen* (Güneş) ve *Kreeh* (Ay) karı koca olarak dünyada dolaşırlarken, uyuyan dağların çoğunun henüz insan olduğu günlerde, bu eskide kalmış günlerde büyücülüğü yalnızca Ona ülkesinin kadınları biliyordu. Onların kendi kulübeleri vardı ve erkekler oraya yaklaşmaya cesaret edemezlerdi. Kızlar kadınlığa erişmeye başlayınca büyü sanatını öğrenmeye başlıyorlardı ve hoşnut olmadıkları herkese hastalık, hatta ölüm getirmenin yolunu öğreniyorlardı.

Erkekler müthiş bir korku içinde ve boyun eğmiş durumda yaşıyorlardı. Elbette köyü etle doyuracak ok ve yayları vardı, fakat silahların büyü ve hastalık karşısında ne yararı var diye soruyorlardı. Kadınların baskısı arttıkça arttı ve durum kötüledikçe kötüledi. Öyle ki erkekler sonunda ölü bir büyücünün canlısından daha az tehlikeli olacağını düşünmeye başladılar. Birlikte bütün kadınları öldürmeye karar verdiler ve büyük bir kıyım yaparak insan biçiminde hiçbir dişiyi bırakmadılar.

Büyü çalışmalarına yeni başlayan kızlar bile ötekilerle birlikte öldürülmüştü. Öyle ki erkekler karısız kalmışlardı. Küçük kızlar büyüyene kadar beklemek zorundaydılar. O sırada ortaya büyük bir sorun çıktı: Erkekler elde ettikleri üstünlüğü nasıl sürdü-

---

[22] *Age*, s. 152.

receklerdi? Bir gün kız çocuklar büyüdüklerinde bir araya gelip eski üstünlüklerini kazanabilirlerdi. Bunu engellemek için erkekler kendi gizli derneklerini kurdular ve kendilerine karşı birçok kötü tuzağın hazırlanmış olduğu kadın evini yok ettiler. *Hain* yanına hiçbir kadının gelmesine izin yoktu ve cezası ölümdü. Bu kararın kendi kadınları tarafından saygı görmesini sağlayabilmek için erkekler yeni tür Ona cin ailesi yarattılar. Kısmen kendi hayalleriyle kısmen halk öyküleri ve eski efsanelerden yaratılan bu garip varlıklar ev üyelerinde vücut bularak görünür oluyorlardı ve böylece kadınları *Hain*'in gizli toplantılarından korkutarak yaklaşmalarını engelliyorlardı. Bu yaratıkların kadınlardan nefret ettikleri ve erkeklerden yana oldukları, evin çoğunlukla uzun süren törenleri sırasında erkeklere büyülü yiyecekler bile verdikleri söyleniyordu. Fakat bazen bu varlıklar sabırsız ve aceleci oluyorlardı. Sinirli oldukları *Hain*'den köye kadar gelen bağırtılar ve esrarengiz çığlıklarla anlaşılıyordu ve kadınlar bazen erkeklerin böyle heyecanlı bir oturumdan sonra yırtık yüzlerle, kanayan burunlarla döndüklerini görüyorlardı.

Hain'in doğaüstü ziyaretçileri arasında en dehşetlileri boynuzlu adam ve iki ateş gibi kızkardeşiydi... Boynuzlu adamın adı *Halahachish* veya daha çok kullanılan adıyla *Hachai*'ydi. Liken kaplı kayalardan ortaya çıkardı ve gizli gizli dolaştığı yerler kadar boz renkliydi. Beyaz kızkardeşin adı *Halpen*'di. Beyaz bulut yığınlarından çıkardı ve kızkardeşi kırmızı çamurdan çıkan *Tanu* kadar kötülükte ün salmıştı.

Hain'in dördüncü canavarı *Şort*'tu. Öteki üçüne göre evdeki törenlere daha sık katılırdı. *Hachai* gibi boz kayalıklardan çıkardı. Tek giysisi yüzüne ve başına doladığı tirşe benzeri beyaz deriydi. Gözleri ve ağzı için delikleri vardı ve başı sıkıca sarıp arkadan bağlanıyordu. Birçok Şort vardı ve aynı anda birden çoğu ortada görülebilirdi. Renkleri ve makyajları çok farklı olabilirdi. Bir kol ve öbür bacak beyaz veya kırmızı olabilirdi, aynı renk üstünde noktalar veya şeritler (veya ikisi de) bulunabilirdi. Boz renkli gövdeye takılan genç kuş tüyleri *Şort*'u gezindiği liken kaplı yerlere benzetiyordu. *Hachai, Halpen* ve *Tanu*'nun tersine *Şort Hain*'den uzaklarda da bazen kadınlar tarafından görülürdü; orma-

nın içlerinde ateş için odun veya yemiş topluyor olurdu. Böyle durumlarda kadınlar koşarak eve dönerler, heyecanlı haberi verirlerdi; çünkü *Şort*'un kadınlar için çok tehlikeli olduğu ve onları öldürmek istediği söylenirdi. Köy yakınlarında görüldü mü kadınlar evlerine kapanmalı, çocuklarıyla birlikte yüzükoyun yatmalı ve ellerine geçirebildikleri örtülerle başlarını örtmeliydiler.

Bu dördünün dışında *Hain*'in birçok başka yaratığı vardı; bazıları herhalde bir kuşaktır ortalıkta görülmemişti. Örnek olarak *Kmantah* vardı. Kayın ağacı kabuğundan elbise giyerdi ve annesi dökülen kayın ağacı *Kualchink*'ten çıkıp ona döndüğü söylenirdi. Bir başkası *Kterrnen*'di Çok küçüktü, gençti ve *Şort*'un oğlu olarak bilinirdi. Baştan aşağı boyalıydı ve kuş tüyleriyle kaplıydı. Bütün yaratıklar içinde kadınlara karşı en yumuşağı oydu, kadınlar o geçerken başlarını kaldırıp bakabilirlerdi bile.

Kendisi de *Hain* üyeliğine alınmış olan Bridges, "Bazen bu garip görüntülerin ölen bir dinin kalıntıları olup olamayacağını merak ediyorum" diyor, "fakat olamayacağı sonucuna vardım. Kızılderililerin vücut verdiği bu yaratıkların hayalden başka bir şey olduğuna dair hiçbir efsane kalıntısı yoktu."[23]

Onaların güney komşuları Yahganlar (veya Yamanalar) arasında da daha önce kadınların büyücülük ve sihirbazlığı ellerinde tuttuklarına ait bir efsane vardır. Yahganlar Onalardan çok farklı bir topluluktur, onlardan daha kısadırlar, tepelerde guonako değil, denizlerde balık ve ayı balığı avlarlar. Bridges "Onların efsanesine göre erkeklerin denetimi ele almaları çok eski değildir" diye anlatır. "Bu, karşılıklı anlaşmayla yapılmıştı. Kabilenin mitolojisinden anlaşıldığı kadarıyla Onalar gibi kadın kıyımı olduğuna dair bir belirti yoktur. Ushuaia'dan uzak olmayan bir yerde bir büyük köyün kalıntıları vardır; orada yerlilerin toplandığı söylenmektedir. Yahgan ülkesinin en uzak yerlerinden kanolar gelmesinden önce ve o zamandan beri böyle bir toplantı olmamıştır. Yahgan erkekleri bu tarihsel toplantıda yetkeyi ellerine almışlardı." Bridges'in çıkardığı sonuç şöyle: "Kadınlardan önderliğin alınması efsanesi, güçle, anlaşmayla olsun, basitçe göz ardı edile-

---

[23] Bridges, *age*, s. 412-14.

meyecek kadar tüm dünyaya yayılmış."[24]

Spencer ve Gillen'in belirttiklerine göre, Avustralyalılar arasında[25] "Kadınların kutsal nesneler ve törenler karşısındaki konumu, eskiden bugünküne göre çok başkaydı". Arandaların en önemli kutsal yerlerinden biri olan Emily Açıklığı'nda, örnek olarak kayalarda bir çizim vardır. Bunun, *altjeringa* kadınlarının mitolojik çağda törensel boyalarla boyandıkları ve bugün katılmalarının kesinlikle yasak olduğu hayvan çoğaltma *(intichiuma)*[*] törenlerini erkekler yaparken seyrettikleri noktayı belirtmek için kendiliğinden ortaya çıktığı söylenir. "Çizimlerden birinin dirseklerine dayanmış seyreden bir kadını gösterdiği kabul edilmektedir."[26] Başka gözlemciler de, Avustralya'da kadınların mitolojik yazın ve tören yaşamında daha önemli rol oynadığı zamanlara ait kanıtlardan söz etmişlerdir. Örnek olarak Peder Broome'lu E.F. Worms, Yule Irmağı'nın kuzey batısında Mangulagura 'Kadın Adası' olarak bilinen yerde bütün çizimlerin kadınları gösterdiği arkaik taş resimlerini anlatmaktadır. Kocaman öne çıkmış cinsel organlarından üç çizgi çıkar, bunların bir tür büyüsel gazı temsil ettikleri düşünülebilir ve üstlerinde Gökkuşağı Yılan'ın resmi vardır.[27]

İnsanın geçmişinde efsanelerin bu kadar yayılmasına neden olan bir bunalım veya dünyanın çeşitli bölgelerinde bu türden bunalımlar olduğuna, elde kanıt yoksa da, herhalde inanmak gerekiyor. Peder W. Schmidt'in anıtsal, on iki ciltlik *The Origin of the Idea of God*[28] yapıtıyla temsilcisi olduğu kültür tarihi okulunun görüşüne göre bu türden tarihsel bir olay hipotezini destekleyecek yeteri kadar kanıt var. Peder Schmidt ve çalışma arkadaşları ilkel toplumun üç temel tipini veya evresini ayırma gereği duyuyorlar. Birincisi etnolojinin bildiği en ilkel insanlar: Tierra del Fuego'nun en güneydeki kayalıklarının ve kanallarının ara-

---

24 *Age*, s. 166.

25 Spencer ve Gillen, *age*, s. 426.

* Bkz. sayfa 104-105, 115-118.

26 *Age*.

27 E.F. Worms, "Prehistoric Rock Carvings and Cave Paintings in Northwestern Australia", *Fifth International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences*, Philadelphia, 1956'da okunan bildiri.

28 W. Schmidt, *Der Ursprung der Gottesidee*, 12 c., Westfalia, Aschendorff, Munster, 1912-1955.

sında yaşayan küçük Yahganlar (Yamanalar); Patagonya ve Merkez Kaliforniya'da yaşayan dağınık kabileler, kuzey Kanada'nın Karibu Eskimoları, Kongo ve Andaman Adaları'nın pigmeleri ve güneydoğu Avüstralya'nın Kurnaileri. Bu avcı, balıkçı ve toplayıcı toplulukların etnolojik koşulları ataerkil veya anaerkil olduklarını gösterecek bir yapı taşımıyor, daha çok cinsler arasında eşitlik hüküm sürüyor. Her cins kendine uygun işleri yürütürken kendine ait özel ayrıcalıklar veya kullanabileceği özel haklar iddiasında bulunmuyor. Erginlik ritleri erkek çocuklar ile erkeklere kapalı değil, erkek ve kadın olarak da ayrılmamış. İki cins için de aynı. Ritler fiziksel biçim bozma ve mistik gizlerin aktarılmasını da içermiyor. Bu törenler basitçe gençler için eğitim kursları niteliğinde, onların iyi anne ve baba olmasını amaçlıyor. Öğretimin temelinde özel kabile veya grup çıkarı yatmıyor, çünkü grup anlayışı o kadar gelişmiş değil. Tipik toplumsal birim yirmi-kırk anne baba ve çocuklardan oluşuyor, temel toplumsal sorun uyum içinde bir arada yaşamak, gün boyunca doyacak kadar yiyecek toplamak ve karanlık basınca birlikte hoş zaman geçirecek oyunlar bulabilmek.

Kültür tarihi okulunun tanımladığı ikinci ilkel toplum türü daha büyük, totemci avcı gruplar; klan sistemleri, yaş sınıfları ile ritüel ve mitos gelenekleri çok daha gelişmiş. Bu toplulukların örnekleri Kuzey Amerika ovalarında, Güney Amerika pampalarında ve Avustralya çöllerinde görülüyor. Erginlenme ritleri, gördüğümüz gibi, gizli. Kadınların katılması yasak ve fiziksel sakatlamalar bazen inanılmaz boyutlara varabiliyor, genellikle sünnet uygulanıyor. Erkeklerin yetke ve rolü özellikle önem taşıyor. Bu rol dinde olduğu kadar simgesel olarak eklemli toplumun siyasal örgütlenmesinde de önde geliyor. Erkek çocukların sünneti yanında, kızların da benzer bir ameliyeden geçirilmeleri (yapay veya temsili kızlık bozma, vajinanın genişletilmesi, labia minoranın kesilmesi, klitorisin kısmen veya tamamen kesilmesi vb.) hiç de nadir değildir. Fakat iki tören düzeni, erkek ve kadınlarınki, birbirlerinden ayrı tutulur, kadınlar ritleri aracılığıyla erkekler üstünde toplumsal avantajlar kazanamazlar. Tersine erkekler yararına belirgin bir ayrımcılık vardır. Kadınların etkisi –varsa– tamamıyla ev işleriyle sınırlı kalmaktadır.

Peder Schmidt ve çalışma arkadaşlarının hipotezine göre, ikinci tür veya aşamadaki ilkel toplumların erginlik ritleri birincilerinkilerden çıkıp gelişmiştir, fakat ritlerin cinsel yönü ve özellikle sünnet üstünde çok durularak erkek tarafına ayrımcılık başlamıştır. Tropik bitki yetiştirici kültürlerde ise üçüncü bir gelişim seyri vardır ve avcı topluluklardan tamamıyla farklı bir aşama ve toplumsal örgütlenme söz konusudur. Çünkü bu bölgelerde büyüsel-dinsel ve toplumsal avantajlardan yararlananlar erkekler değil kadınlardır, bitki toplayıcılığından bitki yetiştiriciliğe geçişi de onlar sağlamışlardır.[29] Birinci türdeki basit toplumlarda erkekler avcı kadınlar kök, yemiş, çeşitli türden kurtların, kurbağa, kertenkele, böceklerin toplayıcısıdırlar. İkinci tür toplumların geliştiği yerlerde av bolluğu bulunmaktadır ve tehlikeli av sanatı herkülleştirici bir sonuca varmıştır. Üçüncü türde ise beslenmenin temeli bitkilerdir. Burada üstün görünen kadınlardır: Yalnızca çocukları yapan değil, yiyeceği üreten de onlardır. Sebzeleri toplamak kadar ekip yetiştirmenin de olası olduğunu anlayarak toprağa değer kazandırmışlar ve sonuçta onun sahibi olmuşlardır. Böylece ekonomik, toplumsal güç ve prestij kazanmışlardır ve anaerkil yapı oluşmuştur.

Üçüncü tür toplumun erkekleri tamamıyla gereksiz olduklarından ve eğer bazı yetkelerin iddia ettiği gibi[30] cinsel ilişkiyle hamilelik ve doğum arasındaki bağıntı konusunda tamamıyla cahillerse, aşağılık duygularının derinliğini hayal edebiliriz. Eğer tepkileri çılgınlığa varıp gizli evler ve dernekler kurduysalar ve özellikle kadınlara karşı gizler ve korkular ürettiyseler şaşmamak gerek! Peder Schmidt'in görüşüne göre, bu gizli evlerin törenleri avcı kabile törenlerinden tamamıyla farklıdır. Psikolojik işlevi de, tarihi de başkadır. Bu derneklere kabul ediliş genellikle seçimle olur ve sınırlıdır: Herkes için değildir. Ayrıca propagandacılık eğilimi gösterirler, yerel kabilenin sınırlarını aşıp yabancı halklardan da arkadaş ve üye bulmaya çalışırlar. Böylece, örneğin hem

---

29 *Age*, "The Position of Women with Regard to Property in Primitive Society", *American Anthropologist*, c. 37, 1935, s. 244-56.

30 Örnek: Bronislaw Malinowski, *The Sexual Life of Savages*, Eugenics Publisihing Company, New York, 1929, s. 179-86.

Batı Afrika'da hem Melanezya'da bazı evlerin bölümleri çok başka kabilelere yayılmış durumdadır. Daha önce belirtildiği gibi* gizli erkek derneklerinde kafatası kültüne özel bir önem verilir ve kafa avcılığıyla ilişkilendirilir. Ritüel yamyamlık ve oğlancılık sık görülür, simgesel davul ve maske kullanımı çok yaygındır. İronik biçimde (fakat mantıksız değil) bu evlerin en önde gelen ilahları dişidir, yüce varlığın kendisinin de yüce anne olarak tasarlandığı görülür. Bu tanrıçanın mitolojik ve ritüel hazinesi Ay imgelemiyle doludur –görmüş olduğumuz gibi.

Peder Schmidt, birinci kısımda incelemiş olduğumuz Orta Avustralya avcıları arasındaki erginlenme ritleriyle ilgili olarak, Avustralya'nın avcı bölgelerine Melanezya ve Yeni Gine'nin bahçe kültürlerinin ikinci derece bir etki olarak girişine dikkat çeker. Aynı Bridges'in arkadaşları Tierra del Fuegolu Yahgan ve Onalar konusunda *Hain*'in, kadın düşmanı gariplikleriyle, yabancı bir kurum olarak Patagonya aracılığıyla Güney Amerika tropik bölgesinin bitki yetiştirici kültürlerinden geliştirilmiş olduğunu açıkladığı gibi.

Tierra del Fuego'nun ilkel avcı kabileleri üstüne tartışmasında, "Erginlik ritlerinin amacı çocukları, erkek ve kız, yetişkin insanlara, anne babaya ve kabile üyesine dönüştürmekken –öğreti ve örnekleri Yüce Varlık üstüne temellenir, onun güçlü, iyi ve sonsuz olduğu vurgulanır– erkek dernekleri rezil, ahlaksız bir amaç güder ve buna ulaşmak için kullandığı araçlar da rezil, ahlaksızdır. Amaç, başlangıçta toplulukta bulunan cinsler arası eşitliği ve dayanışmayı yıkarak, kadınların korkutulması ve boyun eğdirilmesi yoluyla erkek egemenliğini kurmaktır. Kullanılan araçlar Halloveen taklitleri gibi oyuncuların kendilerinin de inanmadığı, sonuç olarak baştan sona yalan ve düzmece komikliklerdir. Bütün bunların kötü sonucu yalnızca cinsler arası toplumsal dengenin bozulması değil, bu tür araçlarla uğraşan erkeklerin de kabalaşması ve benmerkezli olmalarıdır.

Mitosta anlatılmış olduğu gibi, bu tür işleri önce kadınların yaptığı ve sonuç olarak erkek evinin haklı görülmesi gerektiği bi-

---

Bkz. sayfa 180.

çimindeki eylemlerini suçsuz çıkaracak savunmanın dayanağı yoktur; toplumlarında mitosta belirtilmiş olduğu gibi anaerkil bir üstünlüğe yol açacak tarımsal üretim hiçbir zaman olmamıştır. Bütün öykü, anaerkil temele dayalı tarımcı bir bölgeden, onların erkeklerinin tepki duyarak erkek derneklerini geliştirmelerinden ithal edilmiş olmalıdır, öyküyle birlikte erkek törenleri sistemi de Tierra del Fuego'ya taşınmıştır."[31]

Ona kabilesinin erkeklerinin dehşetli evleri için getirdikleri mitolojik *apoligia,** ataerkil İbranilerin *Tekvin Kitabı*'nda Âdem'e atfettiklerine, yani eğer günaha girmişse bile, ilk yapanın kadın olduğu düşüncesine etkileyici bir biçimde yakın, İsrail'in kızgın Efendisi –tamamıyla erkek olarak kavranılmaktadır– bu özüre değer vermiş kabul edilmektedir, çünkü bütün kadın ırkını hemen erkeğe tabi kılmıştır: Efendi Tanrı'nın şöyle dediği bildirilir: "Zahmetini ve gebeliğini ziyadesiyle çoğaltacağım; ağrı ile evlat doğuracaksın; ve arzun kocana olacak, o da sana hâkim olacaktır."[32]

Bu garip mitolojik görüş ve ondan garibi, yaklaşık iki bin yıl süreyle Batı dünyasında evrenin yaratılmasından on beş gün sonra yaşanan gerçek bir olay olarak görülmesi, bilinçle üretilmiş, yapma mitolojilerin etkileri ve mitolojinin insanların inançları ve sonuç olarak uygarlığın biçimlenişine etkileri hakkında ilginç soruları düşündürtüyor. Şamanizm'deki aldatmacaları daha önce belirttik. "Yaşlı Adam"ın isteklerini bildirdiği iddia edilen birçok konuda gerçekte istekleri belirtilen birçok yaşlı erkeğin kalıtımsal isteği olabilir ve amaç Tanrı'ya duyulan saygıdan çok, herhalde kadınları mutfağa kapatarak yaşamı kolaylaştırmaktır.

Cinsler arasında süregelen savaşın böyle süslü bir aşamasında mitolojik dile getiriş ve desteklerle, Orinyasiyen dönemin sonunda Avrupa'da dişi heykelcikler tamamiyle ortadan kalkmış olmalı. Erkeklerin mağara tapınaklarındaki duvar sanatı Orinyasiyen döneminde gelişmiş ve Magdalenyen dönemindeki muhteşem mutlu-av-alanları görüntüleriyle doruğuna varmıştır; hayvanlar

---

31 Schmidt, *Der Ursprung der Gottesidee*, c. II, "Die Religionen der Urvölker Amerikas", s. 995-96.

* Apologia: Kendini mazur göstermek için yazılan savunma, müdafaa (ç.n.).

32 Tekvin 3:16.

üstün durumdadır ve insan resimleri şaman giyimli erkeklerdir. Oysa Orinyasiyen heykelcik kültünde, bağlam ve işlev ne olursa olsun, ana form çıplak kadındır, özellikle cinsel organları üstünde durulmaktadır. Devrim bir tür işgalin sonucu muydu? Yeni bir ırk veya Peder Schmidt'in anlattığı "erkek dernekleri"nden birinin misyoner hareketleri mi söz konusu olmuştu? Yoksa güç ve prestijin doğal olarak erkeğe geçmesiyle toplumsal koşulların doğal dönüşümünün mü sonucuydu?

Orinyasiyen döneminde, dördüncü buzul döneminin buzulları (Würm) gerilemeye başlamışsa da, halen Oslo enleminin (60 derece kuzey) yakınlarına kadar uzanıyordu ve Avrupa ile Baykal Gölü'ne kadar uzanan geniş çayırlıklar nemli ve çok soğuktu. Bitki örtüsü kutup tundraları ve dolaşan hayvanlar misk öküzü, tüylü gergedan, ren geyiği ve tüylü mamuttu. Kutup tilkisi, tavşan, sansar ve ptarmigan* da görülüyordu.[33] Buzların çekilmesiyle iklim soğuk kalmakla birlikte nemini yitirdi ve tundralarda step koşulları oluşmaya başladı. Bu koşullarda yukarıdaki hayvanlarla birlikte büyük bizon sürüleri, yabani sığırlar, bozkır atları, antilop, yabani eşek ve tibet atı ortaya çıktı. Şami, ibeks ve argali** av ustalarına meydan okuyordu.[34] Sonuç olarak insan hayatının biçim ve koşulları büyük oranda değişti. Mamutun ilk dönemlerinde av durakları oldukça dağınık, fakat sabit görünüyor. Yaşama alanlarının korunmasında topluluğun kadınlarının güç ve değeri kendini hissettiriyordu. Büyük sürülerin daha sonraki dönemindeyse göçebeliğin daha uzak mesafelere uzanması başladı; bu durum kadınların rolünü yüklerin toplanması, taşınması ve yerleştirilmesine indirgerken erkekler yerinde oturup kalanlara göre işleyen adalelere gittikçe daha fazla gereksinim gösteren işleriyle kendilerini üstün görmeye başladılar. Geniş av bölgesinin bizim sözünü ettiğimiz batı bölümünde, daha hareketli bu av biçimi erkeklerin mağara tapınaklarıyla birlikte gelişti. Doğuda, Rusya ve Sibirya'nın daha soğuk bölgelerindeyse mamutların yaşamı devam etti, onlarla birlikle Ma-

* Ptarmigan: kar tavuğu (ç.n.).

33 Osborn, *age*, s. 284-87.

** Şami: dağ keçisi (Rupicapra); ibeks: boynuzları arkaya doğru kıvrık dağ keçisi (capra ibex); argali: helezon gibi dışarıya kıvrık boynuzları olan bir cins yabani koyun (ç.n.).

34 *Age*, s. 364-70.

mut Hanımımızın küçük heykelcikleri de çok daha sonraki zamanlara kadar sürdü. İki bölgenin Paleolitik dönemin sonlarındaki bu farklı tarihsel gelişimi belki de Doğu ile Batı arasındaki psikolojik ve kültürel zıtlığın ilk tabakasını oluşturdu.

Laussel Venüsü'nün üstünde durarak, Karaayakların buffalo dansı efsanesinin, Venüs'ün temsilcisi olduğu son dönem Orinyasiyen geleneğinin uzak eşdeğeri olabileceğini belirtmişlik. Venüs'ün zamanında bizon çoktan ana av hayvanı olarak mamutun yerini almıştı, fakat çıplak dişi olarak heykelciklerini yapan kabilelerde henüz onun büyüsel rolünü kostümlü şamanlar almamıştı. Laussel'in aynı odasında, güney Fransa'da, üç dişi şeklin daha bulunduğunu gözlemlemiştik (biri doğum anındaydı), ayrıca dişi cinsel organlarının da şekilleri vardı. Kaya barınak, aynı zamanda, sığınılabilecek bir yaşam alanıydı. Söz konusu kült büyük, derin mağara tapınaklarına ait değildi ve birçok şeklin tamir edilemez derecede kırılmış olmaları belki de güçlerini yok etmek isteyen gerçek bir saldırıya işaret ediyor. Paleolitik kamplardaki öteki büyüsel nesnelere de saldırılar yapıldığının örnekleri var, öneri yalnızca hayal ürünü değil. Fakat ister daha yumuşak bir kültürel dönüşüm olsun, ister Ona efsanesindeki gibi kadınların büyüsel gücünü kırmak amacını güden katliâm gibi şiddetle olsun, Kuzey İspanya'nın Kantabrian tepelerinden güneydoğu Sibirya'da Baykal Gölü'ne kadar uzanan Paleolitik Büyük Av Ülkesi'nin batı bölgesinde, haklarında bir kayıt bulamadığımız Homo sapiensin ilk türleri büyülerinde vajinadan fallusa geçtiler ve belki, mitolojilerinde de bitki temelinden hayvan temeline bir geçiş oldu.

Dişi heykelcikler elimizdeki en eski 'put' örnekleri ve Homo sapiens türünün ilk tapınım nesneleri; onlarınkinden aşağı tabakada türümüzün daha önceki bir aşamasına geçiyoruz, Homo neanderthalensis'e, kısa bacaklı, kısa kollu, geniş göğüslü hayvanın kısacık boynu var, çenesi yok ve kaşları kalın, kemerli, enli bir burnu ve öne çıkık ağız yapısıyla ayaklarının dışlarına basarak, bükük bacaklarıyla yürüyor.[35] Oysa heykelciklerde gördüğümüz kadınlar, şişmanlıklarına karşın kesinlikle Homo sapiens

---

[35] Bkz. Coon, *age*, s. 34-35.

türüne aitler, aslına bakılırsa bugün de Polinezya, Moskova, Timbuktu veya New York'ta benzerlerine rastlanabilinir.

Ünlü Willendorf Venüsü (Aşağı Avusturya) aşırı küçük bir kadındır; 10 santim kadar boyu, zavallı ayakları, balon gibi şişmiş göğüslerinin üstünde şerit gibi kolları vardır. Bir başka örnek Menton yakınında (Monako'nun beş mil batısında Akdeniz sahilinde) bulunan Grottes de Grimaldi heykelciğidir, stilize biçimi Archipenko veya Brancusi'nin çağdaş yapıtlarını çağrıştırmaktadır. Haute-Garonne, Lespugue'den 12 küsur santim boyunda mamut dişinden usta bir heykelcik stilize edişte daha da cesurdur. Zarif omuzlarla birlikte kasıklarına kadar inen ölçü dışı göğüsleri vardır. Grottes de Grimaldi'den bir başka örnek gene "çağdaş" stildedir, steatopigia* ve hamile olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bütün heykeller şişman değildir. Bazıları mamut dişi gibi ince uzundur ve kadın oldukları üstlerine kazılan çizgilerle anlaşılmaktadır.

1930'da, Dinyeper bölgesinde, Desna Irmağı'nın sağ kıyısında Bryansk ve Mglin arasında Yeliseevici diye bilinen yerde önemli bir keşif yapıldı. Daire biçiminde dizilmiş mamut kafatasları, aralarında birçok mamut dişi, bazılarında yerleşim yerine benzeyen geometrik çizgiler, bazılarında balık şekilleri ve simgesel işaretlerle dişlerden çıkarılmış tabakalar ve başı olmamasına karşın boyu on beş santimi geçen bir Venüs heykelciği bulundu.[36] *In situ* Mamutların Hanımı!

Bryansk'ın iki buçuk mil güneyinde, Timovka denilen yerde, ırmağa bakan bir terasta altı geniş yaşam alanı, dört ambar ve iki çakmaktaşı atölyesi yan yana bulundu. Burada fallus biçiminde bir genç mamut dişi çıktı; üstünde geometrik balık şekli vardı. Dişin üstüne ayrıca paralel kenar çizilmişti.[37] Gene Desna'nın sağ kıyısında, daha güneyde, Bryansk-Kiev yolunun yarısında Mezin olarak adlandırılan çok zengin bir kazı yeri açılmıştır. Menderes ve zikzak biçimli desenlerin olduğu mamut dişinden gerdanlıklar ve diş biçiminde mamut dişinden askı yanında iki kabaca oyulmuş

* Steatopigia: Hotantolarda ve bazı Afrika kabilelerinde özellikle kadınlarda görülen aşırı kalça iriliği (ç.n.).

36 Hancar, *age*, s. 106.

37 *Age*, s. 135-37.

oturan hayvan, altı çok güzel mamut dişinden kuş, 2,5 santim ile 10 santim arasında değişen boylarıyla gene mamut dişinden on stilize heykelcik bulunmuştur. Abbé Breuil tarafından çıplak kadınlar, V.A. Gorodcov tarafından uzun gagalı kuşların başları ve kazı yerini bulan F.K. Volkov tarafından fallusa benzetilmişlerdir.

Karadeniz ile Hazar Denizi'nin kuzeyinde lös ovalarının mamut avcılarının malzemelerini yeniden gözden geçirdiğimizde stil ve mitoloji olarak resimli büyük mağara avcılarından tamamıyla farklı bir bölgede olduğumuzu hissetmemek olanaksız. Bu doğulu stilin en zengin merkezinin Dinyeper ile Don ırmak sistemlerinin arasında kalan bölge olduğu anlaşılıyor, en azından şimdiye kadarki keşifler bunu gösteriyor. Sanatları, mağaradaki gibi empresyonist değil stilize ve geometriktir; ana figür aynı anda hayvan ve insan olan kostümlü şaman değil, tapınak mağaraların gizemlerinin efendisinin yerine tamamıyla çıplak, ocağın bekçisi üretken dişi karşımıza çıkar. Onun çevresinde gördüğümüz motiflerin daha sonraki Neolitik çağın tanrıçasıyla ve gelecek dönemlerin yüksek uygarlıklarının motifleriyle ilişkili olması da çok dikkat çekici bir yön: Menderes (labirent), kuş (Afrodit tapınağının güvercinliklerinde), balık (aynı tapınağın havuzlarında), oturan hayvanlar ve fallus. Mamut kafatasları arasında duran dişinin avcı Artemis, yabanilerin hanımı veya Hindu ev koruyucusu ve iyi talih tanrıçası Lakşmi, lotus yaprakları arasında oturan, iki koca filin doğrudan hortumlarıyla veya başının üstüne kaldırdıkları kaplarla üstüne su döktükleri Filler Lakşmisi *(gaja-lakşm)* olduğu akla gelmez mi?

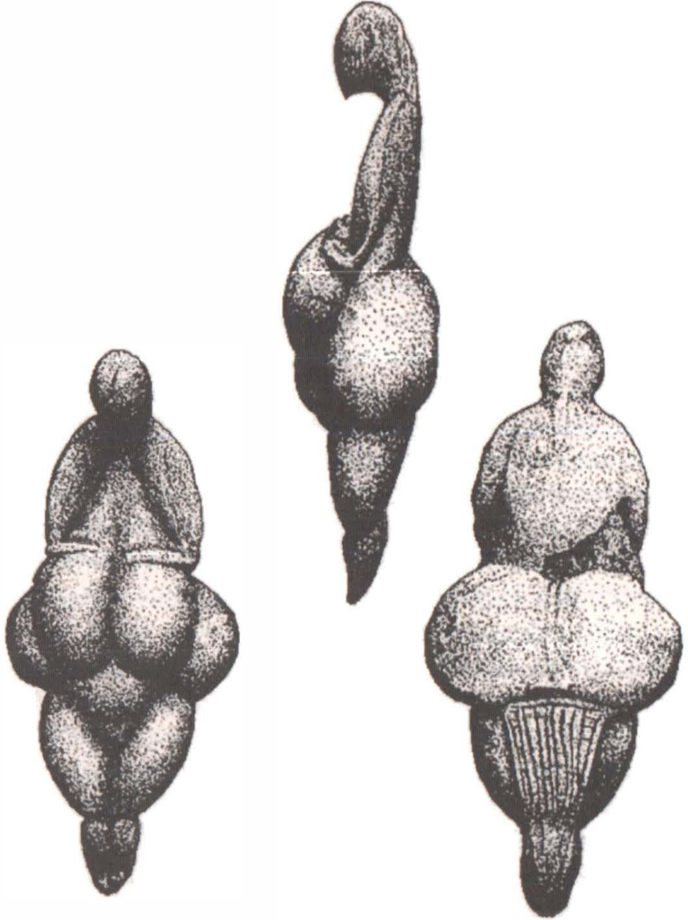
Mamut dişinden altı güzel kuştan birinin kanadının altında, daha önce üstünde durulan svastika deseni bulunmuştur; dünyada bilinen en eski svastika budur.* Kabaca çizilmiş çizgiler değil, dikkatle oluşturulmuş desen ortaya labirent koymaktadır ve yönü saat yönünün tersinedir. C. von den Steinen bu kazı yerinin bulunmasından çok önce svastikanın uçan kuşun stilize edilişi olduğunu önermişti. Bütün leyleklerin üstünde uçan kuş, yılanın düşmanıydı böylece ışık ve ısı ilkesinin muzaffer temsilcisiydi.[38]

---

* Bkz. sayfa 147.

[38] C. Con den Steinen, "Prëhistorische Zeichen und Ornamente", *Bastian-Festchrift*, Berlin, 1896, Hancar, *age*, s. 130'da.

V.A. Gorodcov bu görüşü Mezin bağlamında geliştirerek, svastika, eşkenar dörtgen, menderes ve zikzak motiflerinin mitolojik kuş (özellikle leylek), yuva ve yılan öbeği olduğu düşüncesini ileri sürdü.[39]

Lespugue Venüsü

[39] V.A. Gorodcov, *Archeologi ja*, 1923, Kamennyie dönemi, s. 281. Hancar, *age*, s. 130'da.

Aynı motiflerin çok daha sonraki MÖ y. 4.500-3.500 yıllarının Samarra seramik sanatında da süs motifleri olduğu anımsanacaktır. Samarra sanatı yüksek Neolitik'in ana merkezlerinde gelişmişti, Ukrayna ve Karadeniz'in hemen güneyindeydi.

Son olarak, 1932'de, bir evin kutsal mekânında tam üç kadın figürünün bulunması tamamıyla şans mı? Bu önemli keşfin yeri Don Irmağı'nın sağ kıyısıdır, Kostyenki'de, Voroneş'in 20 mil güneyindedir. Birçok kırık parça, kadın biçiminde oyulmuş taş, kadın cinsel organlarını temsil eden birkaç madalyon ve bazı küçük kireç hayvanlarla birlikte aynı yerde mamut dişi, kireçtaşı ve kireç topraktan yapılmış üç tane oldukça iyi korunmuş kadın heykeli de bulunmuştur. Niş içinde bulunan heykellerden birinin başı yoktur, omuzlarından göğsüne kadar sarkan büyük bir gerdanlık çizimiyle pek iyi korunmamış olan mamut dişinden bir kadındır;[40] H. Kühn'ün boyunu 30 santim olarak tahmin ettiği, kesin ölçülerinin kaba Rus raporunda belirtilmediği, Rusya'da bulunanların en büyüğü olan, kireçtaşından yapılmış, bilinerek kırılmış ve dört parçası nişe atılmış bir heykel[41] ve mamut dişi veya kemiğinden kötü yapılmış, yuvarlak başlı bir figür daha. Niş yasak alanının kuzeydoğusundadır, ocaktan bir buçuk metre kadar ötededir, altmış santime yirmi santim taban alanı, seksen santim yüksekliği ve bir buçuk metre kadar genişliği olan daire biçiminde bir yerdir, içinde bu üç garip heykelden başka bir şey bulunmamıştır.[42]

Hepsinden şaşırtıcısı ve karşılıksız sorulara neden olanı (bu bölümde üstünde durabileceğim sorulardan daha fazlasını gerektirir) Baykal Gölü'nde, Mal'ta'da, Irkutsk'un elli beş mil kuzeybatısında, Byelaya Irmağı kenarında bulunan örendir. Burası, anımsayacağımız gibi, bugünkü Şamanizm merkezlerinden biridir, şamanın gizemli yetişme döneminde hayvan efendisi tarafından beslendiğini öğrendiğimiz bölgedir. Kolomb öncesi Kuzey Amerika

---

40 P.P. Jefimenko, *Soobsceniya Gosudarstvennoi Akademii Istorii Material'noi Kul'turi*, Leningrad, Moskova, 1931, 11-12, s. 60.

41 *Ipek (Jahrbuch fürprëhistorische und ethnographische Kunts)*, Leipzig, 1931, s. 65.

42 Hancar, *age*, s. 94; ayrıca Herbert Kühn, "Das Problem der Urmonotheismus", *Akademie der Wissenschaften und der Literatur in Mainz, Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichten Klasse*, 1950, Nr. 22, s. 1665-66.

sanatlarının ve ırklarının –Karaayak ve Ojibwaylerin örnekleri olduğu Algonkinler de dahil– türediği merkez de burasıdır. Sovyet antropoloji okullarından biri Yenisey Irmağı yakınlarındaki Vogul ve Ostyakları Amerikanoid olarak tanımlanmaktadır.[43] Brooklyn Sanat ve Bilimler Enstitüsü İlkel ve Tarihöncesi Sanat Müzesi eski müdürü Dr. Herbert Spinden 'Amerika Kızılderilileri Kültür Kompleksi' (y. MÖ 2.500-2.000)[44] adını verdiği Mezolitik-Neolitik kültürü de tam buraya yerleştirmektedir. Bu kültürün ana izleri Ohio Vadisi'nde yeni incelenen tepe-yapıcı Adena halkı (y. MÖ 800-MS 700)[45] ve en eski belirtileri K-14 tarihlemesiyle MÖ 2450 ± 260'a giden Red Lake, New York'taki yerleşimleri.[46] Dolayısıyla, bir ucu Laussel Orinyasiyen kaya barınağına, öteki MS dokuzuncu yüzyıl buffalo dansına ve bir başkası da Tunguz, Buryat, Ostyak, Vogul, Tatar, hatta Lapon ve Finlerin modern şamanizmine giden arkaik bir kültürün sürekliliğiyle karşı karşıyayız.

Burada boyları iki santimden on beş santime kadar değişen, biri mağara aslanı derisi giymiş, ötekiler çıplak yirmi kadın heykeliyle karşılaşıyoruz. Hindistan ve Yakındoğu'da tanrıçanın olağan binek hayvanı aslandı; Mısır'da Sekhmet dişi aslandı; hem Hititlerin hem de çağdaş Nijeryalı Yorubaların tanrıçası aslanın üstünde çocuğunu emzirirken görülür.

Mal'ta'da on dört hayvan bulunmuştur: Altısı kutup tilkisidir (Reynard ve Koyot'u düşündürmüyor mu?), altısı da geyiktir, hepsinin de butları ve boynuzlan yoktur (hayvanların gömülmeden önce yüzüldüğünü ve belki de şaman kıyafeti yapımında kullanıldığını düşündürtüyor); bir kuşun baş ve boynu ve bir mamutun ayağı. Mamut dişinden altı uçucu, bir yüzücü kuş da bulun-

[43] N.N. Chenboksarov ve T.A. Trofimova, "Anthropologiches-koe inzushemie Mansi", *Kratie soobscenia* II, M.K. 9, F. Field ve E. Prostov, "Results of Soviet Investigations in Siberia", *American Anthropologist*, c. 44, 1942, s. 403 n'daki rapordan.

[44] Spinden, *age*, harita, s. 108.

[45] William S. Webb ve Charles E. Snow, *The Adena People*, Department of Anthropology and Archaeology, University of Kentucky, Reports in Antropology and Archaeology, c. VI, Lexington Ky, 1945 ve William S. Webb ve Raymod S. Baby, *The Adena People*, No. 2, Ohio State University PRess, Columbus, O., 1957.

[46] W.A. Ritchie, *Recent Discoveries Suggesting an Early Woodland Burial Cult in the Northeast*, New York State Museum and Science Service, Circular 40, Albany, N.Y., 1955.

muştur, hepsi kaz veya ördekleri temsil etmektedir. İki yanında spiral labirent deseni çizilmiş dişten yapılma balık, şaman aracı olduğunu düşündürten dişten bir çubuk ve son olarak, çok dikkat çekici, raşitikmiş gibi görünen, bol mamut dişi süslemeleri olan dört yaşında bir çocuk iskeleti.

Küçük iskelet sırtüstü çömelmiş veya fetus konumunda bulunmuştur, fakat başı sola dönüktür, doğuya bakmaktadır, güneşin yükseldiği veya yeniden doğduğu yöne. Mezarın üstünde büyük bir mamut dişi duruyordu, mezarın büyük törenlerle kapatıldığını belirten birçok başka buluntular da vardı. Mezarda çok fazla kırmızı renk veren bir madde bulunmaktaydı. Bu Paleolitik örenlerde çok yaygın olarak bulunduğu gibi Kuzey Amerika Adena kompleksinde de kullanılır. Başı çevreleyen mamut dişinden narin bir taç veya bant vardı. Çocuk ayrıca aynı malzemeden bilezik, altı sekizgen ve yüz yirmi düz boncuktan oluşan bir gerdanlık takmaktaydı. Gerdanlıkta kuş biçiminde bir askı takılıydı. Mezarlıkta gene kuş biçiminde bir ikinci askı ve iki süslü madalyon da bulunmuştur. Bunlardan birinin toka olarak kullanıldığı anlaşılıyor, biraz daha büyük olan ötekinin üstünde, bir yanında üç kobra benzeri yılan, öbür yanında yedi kıvrımlı bir spiralle onu çevreleyen üç S deseni görülmektedir; bunlar sanat tarihinin bilinen en eski spiralleridir.

Yılan, labirent ve yeniden doğum temalarının simgesel bir öbek oluşturduğu Paleolitik bir mezarla karşı karşıya olduğumuz açık. Güneş kuşu imgesi, şaman uçuşu, ikinci doğumun annesi olan yüreğin koruyucusu rolünde tanrıça, yabanilerin hanımı ve yiyeceklerin sunucusu ilahe de yanlarında. Tanrıça burada av patroniçesidir; bitki yetiştiriciler için tarla ve ekinlerin koruyucusu olduğu gibi. Ancak henüz Frobenius ve Menghin gibi, bitki yetiştiricisi bir halkın zorluklarla dolu, fakat verimli av sahaları olan kuzeye çıkmasıyla mı, yoksa bazı simgeleri güneye geçmiş kuzeyli avcı bir ırkla mı karşı karşıya olduğumuzu bu kanıtlarla söyleyemiyoruz. Fakat egemen imgesi çıplak tanrıça olan mamut avcıları mitolojisinin Baykal Gölü'nden Pireneler'e kadar devamlılık gösterdiği açık.

Ayrıca, mamut dişinden şamanlık imgesi kuşlarla, Eskimo mitolojisindeki "ayı balıklarının yaşlı kadını" arasındaki olası ilişki bize bir fikir verebilir.

Eskimoların ilk ne zaman ortaya çıktığı veya kutup bölgesine ne zaman geldikleri hakkında bir bilgimiz yok, fakat kuzeybatı Sibirya'nın Baykal Gölü bölgesinin kültürünü taşıyan izleriyle onların yurdu olduğu ve MÖ 300 yıllarının olası en erken yerleşim tarihleri olduğu düşünülebilir. Bering Boğazı ve Alaska Eskimolarının Punuk döneminden (MS y. 500-1.500) mors oymacılığında çıplak kadın formuna ve geometrik süslemelere rastlıyoruz. Eskimo şamanizmindeki taş parçaları, kemik zıpkınlar, deri işçiliği ve yarı yer altındaki evler bize Paleolitik Büyük Av Sanatı ve mitolojisinin az çok doğrudan kalıtımıyla karşı karşıya olduğumuzu gösteriyor.

Ayı balıklarının yaşlı kadını *(arnarkuagssak)* evinde oturuyor, önünde bir lamba, damlayan yağın toplanması için altında bir tas var. Öteki adları Pinga, Sedna ve "yemek tabağı" *(nerrivik)*. Halkını besleyecek yemekleri ya lambadan ya da evinin derinliklerinden çıkarıp veriyor; balıklar, ayıbalıkları, morslar ve balinalar. Fakat ne oluyorsa bir tür pis parazitler başına üşüşüyorlar; onu kızdırıyorlar ve nimetlerini kesiyor. Parazitin adı *agdlerutt*, aynı zamanda düşük veya ölü doğmuş çocuk demek. Pinga'nın Eskimoların çocuk düşürmelerinden hoşlanmadığı belirtiliyor; ayrıca Igjugarjuk'un söylediğine göre, "Hayvanların ruhlarını gözetir ve çok fazla öldürülmelerinden hoşlanmaz... Bir Karibu öldürüldükten sonra kanı ve bağırsakları gömülmelidir." Av ritüeline tam uyulmadan öldürüldüğü için yaşama dönemeyen bir ayıbalığı veya Karibu, yaşlı kadın için "düşük" veya "ölü doğum"dan farksızdır. Ve bu *agdlerutt*lar onu etkilemeye başlayınca insanlar yiyeceklerin azaldığını fark ederler; yaşlı kadına, "yemek tabağı"nı acılarından kurtarmak için evine gitmek gibi tehlikeli bir yolculuğa çıkmak üzere transa geçecek çok usta bir şamanın müdahalesi gerekir.

Şaman önce mutlu ölüler ülkesi *arsissut*'u aşmalı, bolluk içinde yaşayanların ülkesinden sonra en eski yazarlara göre daima dönen buzdan kaygan bir tekerleğin bulunduğu uçurumu geçmelidir. Sonra tehlikeli ayıbalıklarıyla dolu kaynayan kazandan geçip yaşlı kadının evine varır. Fakat evi korkunç yabaniler, aç köpekler veya aç köpek gibi ısıran ayıbalıkları beklemektedir. Son

olarak eve girdiğinde bıçak kadar keskin bir köprüden geçmelidir.[47]

Yaşlı kadını yumuşatma işini hangi sanatla becerdiğini bilmiyoruz, fakat sonunda kadın parazitlerden kurtulur ve gazabı sona erer; şaman geri döner, ayıbalıklarına da kavuşulur.

W. Somerset Maugham'ın *Usturanın Ağzı* romanı, adını Hindu *Katha Upanişad*'ın aklı ölüm yolundan kurtuluş yoluna çağıran, fakat tehlikelere karşı da uyaran şiirinden almıştır:

Kalk! Uyan!
Onu tanıyan bir öğreticiden hikmet öğren ve bul onu:
Bilge kişiler, bu yolda yürümenin
bir usturanın keskin ağzında yürümek kadar zor olduğunu söylerler![48]

Eskimo şamanın bıçak kadar keskin köprüden geçişindeki ruhsal deneyimin genel bağlamı hakkında bu şiir bazı şeyler düşündürtmeye yetecektir.

On ikinci yüzyıl Chrêtien de Troyes saray romanı *Le Chevalier de la charette*'deki yiğit Sir Lancelot'u da düşünebiliriz. Arabanın Şövalyesi, Lady Guinevere'i, kraliçeyi ölüm ülkesinden kurtarmak için "kılıçtan köprü"yü geçer. Chrêtien, "Böyle kötü bir köprü görülmemiştir; döşemesi de aynı kötülüktedir: soğuk ırmak üstünde iki mızrak uzunluğunda sağlam ve sert, tertemiz, parlayan bir kılıç" der. Aşağıda çağıldayan su da "Kötü görünüşlü, hızlı ve öfkeli, kara ve kabarık, şiddetli ve korkunçtur, şeytanın suyu gibidir; o kadar tehlikeli ve dipsizdir ki, içine düşen bir şey tuzlu denize düşmüş gibi tamamıyla kaybolur." Köprünün öteki ucundaki büyük kayaya iki aslan veya leopar bağlıdır; su, köprü ve aslanlar o kadar kötüdür ki önlerine çıkan korkudan titrer.[49]

---

47 Henry (Hinrich Johannes) Rink, *Tales and Traditions of the Eskimo*, William Blackwood and Sons, Edinburgh ve Londra, 1875, s. 39-40.

48 *Katha Upanişad* 3:14.

49 Chêtien de Troyes, *Le Chevalier de la charrette*, Wendelin Foerster's ed., Halle, Max Niemeyer, 1899, s. 107 vd., 11.302 vd.

Hindistan'ın MÖ y. 2.000 yılına tarihlenen en eski hiyeratik şehir devleti kalıntılarında* yoga oturuşuyla figürler bulunduğunu söylemiştik. Aynı dönemden kalma tanrıçayı bir ağacın dalları arasında hayalet gibi gösteren bir sahne de vardır. Hint Budist sanatının çok sonraki döneminde, Sançi stupalarının** Ulu Kapılarında (MS y. 200), "yoga yolu" ve "tanrıça"yı, "Buda yasasının güneş-tekeri" ve "Filler Tanrıçası" Gaja Lakşmi olarak temsil eden anıtlar vardır.

Burada bir başka uçurumla, bizi en uzun arkeolojik hayalet-çizgisiyle karşılaştıran bir alana varıyoruz. Türümüzün ilk şafağından beri kendisini gösteren ve yanında tanınmış erkânı (yılanları, kumruları, kuğuları, aslanları, balık havuzları ve şaman âşığının onu kısır gazabından kurtarıp tekrar verimli kılmak için aştığı ustura ağızlı yolu, rahim-mezarda sönmeyen *Sol invictus*un annenin rahminden doğuşunu ve yeniden dünyaya gelişini seyretmeye hazırlanan tören elbiseleriyle gömülmüş küçük çocuğu) ile birlikle ortaya çıkan tanrıça gene ουδειζ εμον πεπλον ανειλε "kimse peçemi kaldırmamıştır" demektedir.

3. AYI EFENDİ

Japonya'nın kuzey adalarında –Hokkaido, Sahalin ve Kuriller– yaşayan ve eskiden Honşu adasının kuzey bölgesini de ellerinde tutan Aynular antropoloji bilimi için çekici bir sorun oluşturuyorlar. Çünkü gövdelerinin Japonlara benzemesine ve en yakın beyaz ırkla aralarında Moğol ırkın yaşadığı beş bin mil mesafenin bulunmasına karşılık bu insanların derileri beyazdır, gözleri kafkasoiddir, saçları dalgalı ve boldur. Bir Rus mujiğinden çok değilse de dünyanın en kıllı insanları olarak tanımlanmışlardır. Gerçekten güçlü ve kibirli reisleri, gür sakalları, geniş burunları, çalı gibi kaşları ve canlı gözleriyle *Savaş ve Barış*'ın yazarına veya bir çocuğun Noel Baba hayaline çok benziyorlar. Çoğu şaman olan kadınlarıysa, on üç yaşlarında evliliğe hazır olduklarını belirtmek için üst dudaklarına yapılan süslü kurşuni mavi bıyıklarıyla doğal

---

* Bkz. sayfa 234.

** Stupa: Buda'yla ilgili yerlere yapılan kubbemsi anıt (ç.n.).

çekiciliklerini artırırlar. Profesör A.L. Kroeber şimdi nüfusları on altı bin kadar olan bu halkı, eğer sınıflandırma sayılabilirse, "genel Kafkas veya melez Mongoloid tip" olarak sınıflandırmıştır.[50] A.C. Haddon daha büyük bir güvenle, "Kuşkusuz eski mezokefalik (yuvarlak başlı) beyaz kimotriçi bir gruptan (dalgalı saçlı, düz saçlı-liotriçi ve kıvırcık saçlı-ilotriçi değil) doğuya gelenlerin kalıntılarıdır; Asya'da da akrabaları kalmamıştır" diyor.[51] Dilleri, Japoncanın arkaik bir diyalekti, aynı ailedenmiş gibi görünüyorsa da, sınıflandırılamamıştır ve tekdir. Ayrıca temel mitolojik ve ritüel formlarının bazıları Şintoizmle yakınlıklar gösterir.

Aynular yarı göçebe, Paleo-Sibiryalı, balıkçı ve avcı bir halktır. Aynı zamanda insanların dünyasının tanrılarınkinden çok daha güzel olduğunu ve ilahların ziyaret etmek için buraya geldiklerini de düşünen Neolitik bitki yetiştiricisi bir halktırlar. Bu tür ziyaretlerinde tanrılar kılık değiştirirler. Hayvanlar, kuşlar, böcekler ve balıklar ziyaretçi tanrılardır. Ayı, ziyaretçi dağ tanrısı; baykuş, köy tanrısı; yunus, deniz tanrısıdır. Ağaçlar da dünyaya gelen tanrılardır. İnsanların yaptıkları aletler bile doğru dürüst işlendiklerinde tanrı olurlar. Kılıçlar ve silahlar, örnek olarak, Tanrı olabilirler. Böyle birini taşımak insana güç verir. Fakat hepsinden önemli ilahi ziyaretçi Ayı'dır.[52]

Dağlarda çok genç bir ayı yavrusu yakalandığında zaferle köye getirilir, kadınlardan biri onu emzirir, çocuklarla oynar ve büyük sevgi görür. Sarıldığında yırtıp acıtacak kadar büyüdüğünde sağlam ahşap bir kafese konur ve iki yıl orada tutulur. Balık ve darı ezmesiyle beslenir ve zamanın geldiğine karar verildiğinde bir eylül günü gövdesinden kurtulması ve neşeyle dağdaki evine dönmesi için tören düzenlenir. Bu önemli kurban şölenine *iyomande* denilir, "uzağa göndermek" demektir. Eziyet ve şiddet içermesine karşın şölenin bütün havası mutlu bir elveda halindedir ve ayının böyle eğlenilmesinden çok mutlu olduğu -belki Aynuları ilk ziyaretiyse biraz şaşırmış- kabul edilir.

Şölen verecek olan kişi köyünün halkına seslenir, "Ben, filan

---

50 Kroeber, *age*, s. 41.

51 A.C. Haddon, *The Races of Man*, Cambridge University Press, Londra, 1924, s. 95.

52 Kyosuki Kindaiti, *Ainu Life and Legends*, Tourist Library 36, Tokyo, 1941, s. 50.

filan (örneğin Kavamura Monokute) dağların küçük ilahını kurban edeceğim. Arkadaşlarım ve efendilerim, şölene gelin! 'Uzağa gönderme' neşesini birlikte yaşayalım! Gelin! Hepiniz gelin!"

Konuklar gelir ve altmış santimden bir buçuk metreye kadar değişen boylarda dua çubukları *(inao:* haber taşıyıcı) yapılır. Uçları başa benzeyecek biçimde kesilmiştir. Bunlar ocağın yanına, ateş tanrıçası Fuji'nin (büyükanne, dişi ata) hep hazır ve nazır olduğu, evi beklediği yere dikilir. Burada kutsandıktan sonra çubuklar dışarı çıkartılır ve ayının öldürüleceği yerde toprağa dikilir. *Oknumbahi*, "boğma direkleri" denilen iki kalın direk altlarına yatırılır. Erkekler kafese yaklaşır; kadın ve çocuklar dans ederek ve şarkı söyleyerek onları izlerler, bütün cemaat ayının önünde daire biçiminde oturur. İçlerinden biri neler olacağını bilmesi için küçük ziyaretçi Tanrı'ya yaklaşır.

"Ey Kutsal olan, bizim avlamamız için bu dünyaya gönderildin. Onlarla buluştuğunda lütfen bizden iyi söz et, ne kadar iyi davrandığımızı anlat. Lütfen bize tekrar gel, seni gene saygıyla kurban ederiz."

İplerle zapt edilen ayı kafesten alınır ve daire biçimindeki insanların çevresinde dolaştırılır. Uçları kör küçük bambu oklar, siyah beyaz geometrik desenlerle süslenmiş ve uçlarında bağlanmış rende talaşlarıyla *(hepere-ai* "yavru okları") hayvana atılır ve sonunda kızana kadar ayı rahatsız edilir. Sonra süslü bir direğe bağlanır. İki güçlü kuvvetli adam onu tutarken bir üçüncüsü çenelerinin arasına bir ahşap parçası yerleştirir. İki kişi ön, iki kişi arka ayaklarını tutar, "boğma direkleri"nden biri gırtlağına, öteki ensesine dayanır. İyi nişancının biri tam kalbine ok atar, öyle ki yere hiç kan damlamaz. Direkler sıkıştırılır ve küçük ziyaretçinin işi bitmiştir.

Ayının başı postuyla birlikte alınır ve eve götürülür, dua çubukları ve değerli armağanların yanına doğuya bakan pencereye konulur, ayrılma şölenini oradan izleyecektir. Ağzının dibine kendi etinden lezzetli bir parça, kurutulmuş balık, darı ezmesi, bir kap sake veya bira, kendi yahnisiyle birlikte konur. Sonra başka bir konuşma yapılır.

"Ey Küçük Yavru, sana bu dua çubuklarını, ezmeyi ve kuru balığı veriyoruz, onları büyüklerine götür. Yolda oyalanmadan

anne babana git, yoksa cinler armağanlarını kapar. Yanlarına vardığında onlara 'Bana uzun zaman bir Aynu anne ve baba baktı, iyi beslendim ve bütün dertlerden korundum. Şimdi büyüdüğüm için geri döndüm. Bu dua çubuklarını, pastaları ve kuru balığı getirdim. Haydi neşelenin!' de. Eğer onlara bunu söylersen, çok mutlu olacaklar Küçük Yavru."

Kutlama yapılır, dans edilir, ayıyı emziren kadın sırayla ağlar ve güler, onunla birlikte yavru ayı emzirmiş başka kadınlar da ayrılmanın halini bildiklerinden ona katılırlar. Başka dua çubukları yapılır ve ayının başına yerleştirilir; önüne başka bir yahni tabağı konulur ve biteceği kadar zaman geçtikten sonra şölene önderlik eden adam, "Küçük tanrı bitirdi, haydi tapınalım!" diye bağırır. Tabağı alır, selamlar ve konuklara pay eder, herkese yahniden bir parça verir. Hayvanın öteki parçaları da yenir, bu sırada bazı erkekler güçlenmek için kanını içer ve elbiselerine de sürerler.

Sonra ayının başı postundan ayrılır, *ke-omande-ni* "gönderme direği" denilen bir direğe geçirilir ve eski şölenlerden kalma kafataslarının yanına konulur. Sonraki birkaç gün de, ayının yenilmedik parçası kalmayana kadar, şölen devam eder.[53]

Dağda yabani bir ayı öldürüldüğünde saygıyla eve taşınır, fakat 'Tanrı'nın penceresi' denilen yerden eve sokulur. Evin ortasındaki ateşi bekleyen ateş tanrıçasının görülmeyen biçimde uzaktan tanrıyı konuk ettiği kabul edilir; bütün gece ateş başında oturup konuşurlar. Onlar gevezelik ederken onları eğlendirmek için insanlar şarkı söyleyip müzik çalarlar ve ertesi gün ayıyı pişirip zevkle yerler. Ayının başına sunaklar verilir ve baş saygın bir yere yerleştirilirken armağanlar verilen ilahi varlık törenle dağdaki evine uğurlanır.[54]

Ateş tanrıçası Fuji, "ana ata ve dişi koruyucu", bir bakıma mamut avcıların yaşam alanlarında bulduğumuz tanrıça heykellerinin eşdeğeridir. Onların da ocak bekçileri oldukları anlaşılıyor. Aynu evlerinde evin kuzeydoğu kutsal köşesinde, aileden kalan değerli eşyaların yanında özel dua çubuklarının saklandığı bir yer vardır. Bu çubukları *chisei koro inan* "evin gözetici atası" diye ad-

---

53 J. Bachelor, "Aynu" makalesi, *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, y. James Hastings, Charles Scribner's Sons, New York, 1928, c. I, s. 249-50 ve Kindaiti, *age*, s. 52-54.

54 Kindaiti, *age*, s. 51-52.

landırırlar, uç kısımlarında ağız gibi bir açıklık vardır ve ateşin kocası kabul edilirler.[55] Kostyenki nişinde bulunan üç kırık dişi heykelcik de, anımsanırsa, evin kuzey doğu köşesindeydi.*

Japonya'nın kutsal dağı Fuji'nin, sönmüş bir yanardağ olduğunu ve Japoncada anlamının "Bolluk dağı", "eşsiz" ve "benzeri olmayan" gibi çeşitli açıklamaları yapılsa da, gerçekte Aynu kökenli ve Ateş tanrıçasıyla bağıntısının ortada olduğunu söylemeden geçemeyiz.[56] Ocak tanrıçası ve dağın ziyaretçi ayı tanrısı olarak paylaşacak törensel konuları olmalı. İngiliz Kolombiası'ndan Kaska Kızılderililerinin Ayıdan ateş taşını çalan kuş masalını da anımsayabiliriz.**

Paleolitik ayı kültünün kalıntıları tüm kutup bölgesi çevresinde yayılmıştır: Finlandiya'dan Kuzey Rusya'ya, tüm Sibirya'dan Alaska'ya, Labrador'dan Hudson Körfezi'ne, Finler ve Laponlar, Ostyaklar ve Vogullar, Amur Irmağı bölgesi Orotçileri, Gilyaklar, Goldiler ve Kamçatka halkları; Kuzeybatı Amerika sahilinden Nootkalar, Tlingitler, Kwakiutllar ve başkaları, kuzeydoğunun Algonkinleri.[57] Yani kutup kuşağında, ikinci kısımda incelediğimiz Sudan'dan Amazon'a kadar uzanan ekvator bitki kuşağı gibi bir avcılık bölgesi vardır. Zamanın derinliklerinde MÖ y. 7.500'lere giden, Neolitik öncesinin başlangıcına uzanan bir süre söz konusu olduğu gibi, burada da bir zaman derinliği söz konusudur, fakat ne kadar daha geriye! Çünkü Alplerin yüksekliklerinde, St. Gailen yakınlarında ve Almanya'da, Nürnberg'in otuz mil kadar kuzeybatısında Yelden yakınlarında törensel biçimde dizilmiş mağara ayıları kafataslarının bulunduğu bir dizi mağara bulunmuştur ve tarihleri inanılmaz biçimde Neanderthal insana kadar gitmektedir!

1856'da, hayvana benzer, fakat gene de insan gibi garip bir varlığın kalıntıları bulunduğundan beri, türümüzün daha kaba, ağır bir insan tipi olarak yüz bin yıllık Buzul Çağı'nın sonlarından itibaren geliştiği bilinmektedir. Düsseldorf'dan pek uzak olmayan Neander Vadisi'nde bulunan bu iskeletin, Neanderthal insanın tarihini Profesör Hans Weinert 200.000 yıl öncesinden, son

---

55 Bachelor, *age*, s. 245.

* Bkz. sayfa 325.

56 *Age*, s. 239.

** Bkz. sayfa 274.

57 Frobenius, *Kulturgeschichte Afrikas*, harita, s. 88.

(Riss-Würm) buzularası döneminden başlatır, 75.000 yıl önce, Würm buzulu döneminde sona erdiğini düşünür.[58] Henry Fairfield Osborn, öte yandan, sona eriş dönemini çok daha sonraki bir tarih olarak belirler, Würm'ün sona erdiği MÖ 25.000, 20.000 yılları arasına yerleştirir.[59] İki öneriye göre de bu tür Buzul Çağı'nın bitişiyle ortadan kaybolmuş, Atlantik'ten Pasifik'e, yerini yeni bir tür, tanrıça kültü ve mağaralarını incelediğimiz Homo sapiens türünün ilk örnekleri almıştır.

Emil Bächler 1903, 1927 yılları arasında Alpler'in yüksekliklerinde üç mağara kazmıştır. Birincisi 1903-1908'de kazdığı Wildkirchi, ikincisi 1917-1922'deki Brachenloch ve sonuncusu 1923-1927 yılları arasındaki Wildermannlisloch'tur. Birincisi ve üçüncüsü deniz seviyesinden iki bin yüz, ikincisi üç bin metre yukarıdadır. Buralara Würm buzulu döneminde girilmiş olması olanaksızdır. Dolayısıyla kalıntıların buzularası döneme (Riss-Würm) ait olması, MÖ 75.000'den sonraya kalmamış olması gerekir.

Peki, neler bulunmuştur?

Kömür, Musteryen öncesi stilde çakmaktaşı, iri taşlarla yer döşemesi, sıralar, çalışma masaları ve ayı ritüeline ait sunaklar –henüz bulunmuş olan veya dünyanın herhangi bir yerinde bilinen en eski sunaklar–.

Drachenloch ve Wildermannlisloch'da seksen santim yüksekliğinde taş duvarlar bulunmuştur; bir tür ambar oluşturan taş duvarların içinde dikkatli biçimde yerleştirilmiş mağara ayısı kafatasları vardır. Bu kafataslarının bazılarında küçük delikler bulunmaktadır, bazıları büyük yassı parçalar üstüne yerleştirilmiştir. Bir tanesi kuşkusuz kendisine ait ayı kemikleri üstünde durmaktadır; birinin uzun kemikleri göz yuvalarına sokulmuştur.[60]

Almanya'da, Velden yakınındaki Petershöhle mağarası 1916-1922 yılları arasında Konrad Hörmann tarafından kazılmıştır. Mağarada dolap gibi nişler vardır ve içlerinde gene bacak kemikleriyle birlikte, beş ayı kafatası bulunmaktadır.[61]

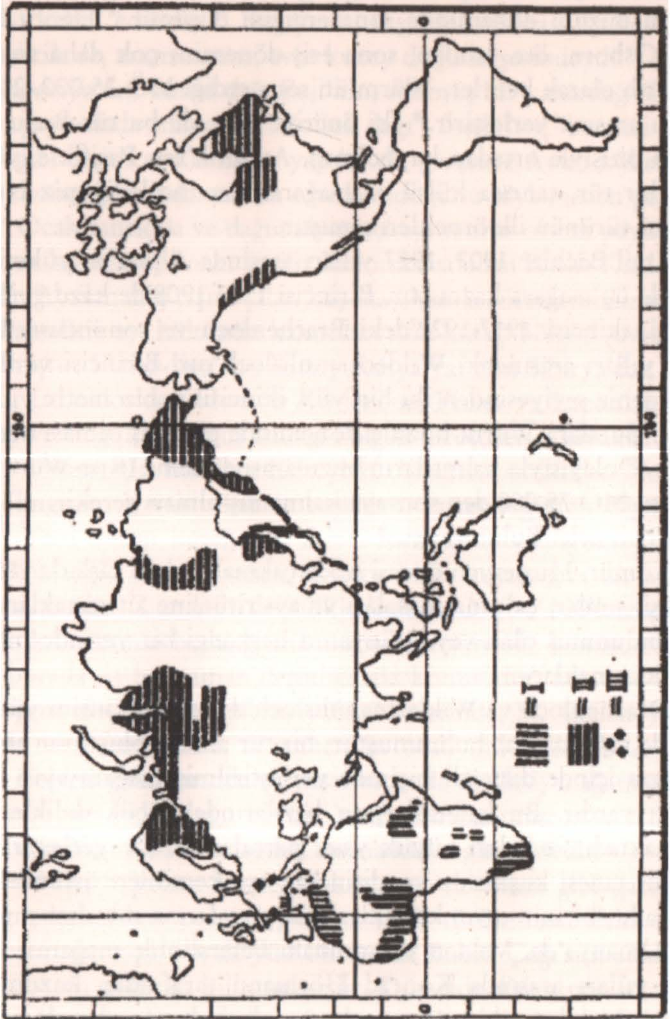
---

58 Weinert, *age*, s. 108.

59 Osborn, *age*, s. 257-58.

60 Emil Bëcker, *Das alpine Palëolithikum der Schweiz*, Basel, 1940.

61 Konrad Hörmann, *Die Peterschöhle bei Velden in Mittelfranken*, Abhandlungen der Naturhistorischen Gesellschaft zu Nürnberg, 1923.

Ayı kültü. I. Paleolitik ve Afrika aslanı, panter kültleri.
II. Kutup çevresi ayı kültleri.
III. Paleolitik ayı kültü alanları. Frobenius'tan.

Mağara ayısının, bütün büyüklüğüne karşın, tehlikeli bir hayvan olmadığını belirtmek gerekir. Bir kez etobur değil, otoburdur. İkincisi, bütün ayılar gibi kış uykusuna yatar. Fakat buzul döneminde kışlar uzundu. Ayılar herhalde mağaralara gidip uyuyorlardı ve öldürülmeleri kolay oluyordu. Gerçekten, mağaranın önünde yaşayan bir kabile, arkalarında canlıları saklayan bir derin dondurucuda uyuyan ayılarla birlikte yaşıyor olabilir.* Şimdi, zamanın bu şaşılacak derinliklerinde, birkaç insan mezarını ziyaret edelim; bunlar da sunaklar gibi, dünyada bulunan en eski örnekler.

Güney Fransa'da, La Ferrassie'de bulunan bir mağarada, Dordogne'de, törenle gömülmüş iki Neanderthal yetişkin ve iki çocuğun mezar kalıntıları bulunmuştur. Yetişkinlerden biri, herhalde kadın, döşemeye kazılmış bir çukura bacakları gövdesine çekilmiş ve kolları göğsüne dayanmış, çömelmiş biçimde gömülmüştür. Öteki yetişkin iskeleti de sırtüstü, bacakları toplanmış yatmaktadır, fakat koruyucu bir çukur içinde değildir, başı ve omuzları taş parçalarıyla korunmuştur. Sırtüstü yatan çocuklar sığ mezarlardadırlar. Yakınlarda kemikle, yabani öküz külleriyle ve başka kurban kalıntılarıyla dolu bir çukur vardır.[62]

Gene Dordogne'de, Le Moustier'de on altı yaşında bir genç, uykudaymış gibi, başı sağ kolunun üstünde ve düzgün çakmaktaşı parçalarına konulmuş bulunmuştur. Çevresine yerleştirilmiş yabani sığırların kömürleşmiş ve kırılmış kemikleri vardır. Elinin yanında çok güzel erken Musteryen veya son dönem Acheulean baltası durmaktadır.[63]

Dordogne'de bu kez La Chapelle-aux-Saints'de elli, elli beş yaşlarında birinin mezarı bulunmuştur. Doğu batı yönünde uzanmıştır, yanında deniz kabukları, Musteryen çakmaktaşları ve yünlü gergedan, at, ren geyiği ve bizon kalıntıları vardır.[64]

Ölüm gizi, demek ki, hem öldürülen hayvanlar hem de insanlar için ortak kabul edilmektedir. Yanıt, o günden beri bir çıkış

---

* Herbert Wendt'in *In Search of Adam*'da (Houghton Mifflin Co., Boston, 1956, s. 501 vd.), insanın kökeniyle birlikte bu koşulların canlı ve eğlenceli bir tartışmasını yaptığı çalışmasına bkz.

62 Osborn, *age*, s. 221, 513-14.

63 *Age*, s. 222.

64 *Age*, s. 223.

arayanların bulduğu ile aynıdır: "Hiçbir şey ölmez; ölüm ve doğum aynı şeydir, sanki bir örtünün arasından ileri, geri, bir eşiği geçmek gibidir."

Aynı fikir, çocuklar beş yaşına geldiklerinde kendiliğinden onlarda da uyanır. Bu yaşta İsviçreli bir çocuk, "İnsanlar çok yaşlanınca bebek olarak geri mi dönüyorlar?" diye sormaktadır.

Bir başkası, amcasının ölümü kendisine bildirildiğinde, "Gene büyüyecek mi?" demiştir.

Dört yaşında bir çocuk: "Ölünce gene büyüyor muyuz?"

Bir başkası "Sonra ben öleceğim" demektedir, "sonra sen de anne ve gene geri geleceğiz."[65]

Uzak Musteryen Neanderthal döneminde, Dordogne'de bu birincil fikrin hangi mitolojik yapıda ortaya çıktığını bilmiyoruz, fakat La Chapelle-aux-Saints mezarında Güneş'in doğuş ve batışının dikkate alınması bir tür güneş simgeciliğinin doğduğunu, kurban edilen hayvanlardan zorlu bir yolculuk düşüncesinin başlamış olduğunu veya Aynu ayısı gibi, birlikte değerli armağanlar götürmenin düşünüldüğünü çıkartabiliyoruz.

Aynularda, cenaze töreni yapıldığında, aile başkanının töreni yönettiğini biliyoruz. Ölüye şöyle seslenmektedir: "Şimdi sen tanrı oldun. Bu dünyayı özlemeden şimdi tanrıların dünyasına, atalarının yaşadıkları yere gideceksin. Sana, getirdiğin armağanlardan dolayı teşekkür edecekler. Haydi şimdi hemen git! Geri bakmak için durma!" Tören yöneticisi ölünün ayaklarına tozluk, kollarına kolçak geçirir. "Dikkatli ol!" der, "yolunu şaşırma. Yaşlı Ateş Tanrıçası sana kılavuzluk edecek. Ondan bunu istedim. Ona güven, dikkatle git. Elveda!"

Ayrılan ruh ve hazır bulunanlar için zengin bir akşam yemeği hazırlanır. Tabut götürülürken gene bir konuşma yapılır: "Yolculuğunda sana yardımı olsun diye iyi şeyler hazırladık. Onu sıkıca, yüksekte tut, adımına dikkat et, onu kaldırıp indirdikçe ayaklarını kaldırıp indir. Armağan olarak bol bol yemek ve içeceğin var. Sağa sola bakma, doğruca gidip armağanlarınla atalarını sevindir. Bu dünyadaki erkek, kız kardeşlerini ve öteki akrabalarını anım-

---

65 Piaget, *age*, s. 367.

sama. Yoluna git ve buradakileri görmeyi isteme. Onlar yaşlı Ateş Tanrıçasının gözetiminde iyi ve güvendeler. Eğer onları özlersen oradaki insanlar sana gülerler. Bunu anlamalısın. Aptalca davranmamalısın."

Tabut, evin kapısından dışarı çıkarılmaz, evin yanlarından biri sökülür ve yasçılar dönmeden tamir edilir. Böylece ruh nereden içeri gireceğini bilemeyecektir. Veya ölenin evde hanımı varsa bütün ev yakılır. Ölen kadınsa mücevherler, küpeler, mutfak bıçakları, tencereler, kepçeler, dokuma tezgâhları ve benzerleri; erkekse kılıçlar, oklar ve sadaklarla birlikte mezara konulur. Gömme işlemi veya adlandırıldığı gibi "fırlatıp atma" *(osura)* tamamlandığında cenaze alayı mezarı geri geri yürüyerek terk eder; ölünün ruhunun kendilerini ele geçirmesine fırsat vermezler. Erkekler kılıçlarını, kadınlar sopalarını ileri geri sallayarak kendilerini savunurlar.[66]

Çağdaş Japonya'daki Aynu törenleri ile MÖ y. 200.000-50.000 yıllarına ait Avrasya'nın öteki ucundaki tarihöncesi kalıntıları karşılaştırmanın uygun olup olmadığı sorulabilir. Zaman ve mekân ortak bir gelenek düşüncesinin uygunsuzluğunun savunulması sonucunu verebilir. Ayrıca Neanderthal ırk yeryüzünden kaybolmuştur, kimse Aynuların onlardan geldiğini ileri sürmüş değildir. Gilyaklar, Goldiler, Kamçatka halkları, Ostyaklar, Vogullar, Amur Irmağı Orotçileri, Laponlar ve Finler için de böyle bir görüş yoktur. Konu üstüne yazan herkes şaşkınlığını ifade etmektedir, fakat gerçekler ortadadır. Herbert Kühn, öğretici bir monografisinde konuyu çok güzel ifade eder:

"Gizlenmiş mağaraların bulundukları yerler, bir kültün varlığının işaretlerini veriyorlar. Mağaraları kazanlar, kurbanların sunulduğuna, bu kurbanların sunulduğu av ilahlarına tapımı belirleyen ayı kafataslarının yerleştirildiği yerleri ortaya çıkardıkları düşüncesine kapıldılar.

Menghin ilk Paleolitik dönemde kurban sunumuna ilişkin kanıtlara ilişkin bir yazı yayımladı;[67] burada bu kanıtlarla, Doğu

---

[66] Kindaiti, *age*, s. 41-47.

[67] Oswald Menghin, "Der Nachweis des Opfers im Atlpa-lëolithikum", *Wiener Prëhistorischer Zetschrift*, 1926, s. 14 vd.

Asya'da Aynu ve Gilyaklar arasında bugüne kadar devam eden aynı biçimdeki kurban sunumlarını karşılaştırıyor. Bächler, Kafkasyalı Çevsurlarla koşutluklar buluyor. Etnolojik yönden A. Gahs, ren geyiği halklarının kafatası kurbanları üstüne çalışmasının çıkış noktası olarak bu benzerlikleri buluyor.[68] Gahs sorunla ilgili büyük bir malzemeyi karşılaştırmalı olarak toplayıp, Hallowell[69] ve Uno Holmberg'in[70] ayı törenleri çalışmalarıyla bağlantılar kuruyor.

Bütün bu çalışmalar çağdaş kuzey yarımkürenin avcı halklarıyla ilgili önemli malzemeyi kullanıyorlar. Buzularası dönemin dünyanın bu üç bölgesinde âdet ve geleneklerle devam ettiği ve aynı yaşam koşullarının, en basit düzeyde avcılık ve toplayıcılığın bugüne kadar sürdüğü kanıtlanmış oluyor. Eski avcılarla bugünküler arasında bin yıllar, belki yüz bin yıllar geçmiş olmasına karşın, bu bölgelerde ekonomik koşullar değişmiş değil ve belki de düşünce biçimi de aynı, insan öz olarak değişmeden kalmış. Bugün de aynı kurbanlar sunuluyor. Ayı kafatasları hâlâ kesilip kutsal yerlerde, kurban sunumlarında saklanıyor. Bugün de taş parçalarıyla çevrilip örtülüyorlar: Kurban alanlarında hâlâ özel törenler yapılıyor. Bugün de, o zamanki gibi boynun iki omuru kafatasına geçiriliyor. Ve bugün de ayının kocaman azıdişi gömülüyor, aynı Zots'un Silezya'da bir dizi Buzul Çağı mağarasında yaptığı kazıda bulduğu gibi.[71]

Ayının dişlerinin gömülmesi ve iki omurga kemiğinin kafatasına takılması gibi çağdaş Asyalı avcıların da uyguladıkları ayrıntılar, Avrupa buzularası dönemden beri on binlerce yıldır kesintiye uğramayan bir sürekliliğin varlığını kanıtlıyor."[72]

---

[68] A. Gahs, "Kıpf-, Schëdel- und Langknochenopfer bei Rentier-völkern", *Festschrift: Publication d'hommage offerte au P.W. Schmidt*, Mechitharisten-Congregations-Buch-druc-kerei, Viyana, 1928, s. 231 vd.

[69] A.J. Hallowell, "Bear Ceremonialism in the Northern Hemisphere", *American Anthropologist*, 1926, s. 87 vd.

[70] Uno Holmberg, "Über die Jagdriten der nördlichen Völker Asiens und Europas",. *Journal de la Société Finno-Ougrienne*, c. 41, Helsinki, 1925-1926, s. 1-53.

[71] Lothar Friedrich Zotz, *Die schlesischen Höhlen und ihre eiszeitlichen Bewohner*, Breslau, 1937; *Die Altsteinzeit in Niederschlesien*, Leipzig, 1939. Ayrıca: Wilhelm Koppers, "Künstlicher Zahnschliff am Bëren im Altpalë olithikum und bei den Ainu auf Sachalin", *Quartër*, 1938, s. 97 vd.

[72] Kühn, "Das Problem des Urmonotheismus", s. 1646-47.

Leo Frobenius da bu sürekliliği kabul ederek aşağıdaki gözlemlerde bulunur:

"Kont Bégouën ve N. Casteret Montespan yakınında, Haute-Garonne'da bir mağara buldular. Bir geçidin sonunda büyük bir odada çamurdan yapılmış bir hayvan şekli vardı. Ayrıntılara önem verilmeden kabaca yapılmıştı, fakat ön ayaklarını uzatmış, çömelmiş biçimde duruyordu ve başının olmamasıyla da önemli bir özellik gösteriyordu. Oldukça beceriksiz bir yapımdı, çocukların kardan adam yapması gibi. Örneğin Tuc d'Audoubert'teki gene çamurdan yapılmış olan iki bizonun güzelliğinden eser yoktu. Kabalığı başın olmayışını gene de açıklamıyor. Baş düşüp kaybolmuş olamaz; çünkü boyun yumuşak, hafifçe yükselen, düz bir yüzeye sahip ve geri kalan kısımla aynı zaman etkilerini taşıyor. Ayrıca boyundan aşağı inen bir delik var, ucunda ağırlık bulunan bir sopanın sokulması için yapılmış gibi. Bütün biçimin, kol ve bacakların, güçlü kuvvetli görünüşün anlattığı bunun bir ayı oluşu; ön ayakların arasında bulunan ayı kafatası da bunu gösteriyor.

Bu çok önemli keşfi yapanlar, ilk raporlarında (1923)[73] Son Paleolitik (yani Magdalenyen resimleri) döneminde ayı kültünün varlığına ilişkin kanıtlar olduğunu, bu durumda torba takılmış bir ayı kafasının bulunduğunu düşünmemiz gerektiğini söylüyorlar. Ayaklar arasında bulunan kafatası da bunun kanıtı. Yani, kaba, iri heykelden anlaşılan bunun, yeni kesilmiş ayının, başıyla birlikte postunun geçirilmesi için kullanıldığı."[74]

Frobenius'un yardımcısı Dr. Hugershof'un Batı Afrika Altın Sahili'nde, Volta Irmağı bölgesinde bulduğu, Tulalı Bamanalar arasında da çok benzer bir şeklin, bu kez ayı değil leopar postu giydirmek için kullanıldığı.[75] Frobenius'un kendisi de, Fransız Sudanı'nda, Bafulabeli Kullubaililer'den, "bir aslan veya leopar insan öldürdüğünde veya yediğinde, orman kurbanı hazırlanıp hayvanın öldürüldüğü"nü öğrendi. "Ormanda 'Kulikorra Nyama' denilen bir yer hazırlanıyor. Çevresi dikenlerle sarılı daire biçi-

---

[73] Comte Bégouën, "Les modelages d'argile de la caverhe de Montespan", *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres*, 31 août and 26 octobre, 1923, 14 O., s. 349-50, 401. Abbé Breuil, *age*, s. 237'de fotoğrafta bulunmaktadır.

[74] Frobenus, *Kulturgeschichte Afrikas*, s. 83-85.

[75] *Age*, s. 83.

minde bu yerin ortasında avın biçiminde çamurdan bir heykel yapılıyor; bunun *başı olmuyor*. Sonra post öldürülen aslan veya leopardan yüzülüp başıyla birlikte çamur heykele geçiriliyor. Bütün savaşçılar alanın çevresini sarıyorlar, hayvanı öldüren savaşçı heykelin çevresinde dans ediyor, o sırada hayvanın öteki parçaları gömülüyor."[76]

Batı Fas'ta böyle bir panter öldürüldüğünde, avcı hemen arkadan ölü hayvanın üstüne çıkmalı, gözlerini kapatarak mümkün olduğu kadar çabuk ölü panterin gözlerini çıkarmaya çalışmalıdır, yoksa kötü gözden sakınamaz.[77] Ve burada da, muhtemelen, Drachenloch mağarasındaki kutsal çevirmede ayıların gözyuvarlarına niçin uzun kemikler geçirildiğinin ipuçlarını buluyoruz.

4. İKİ DÜNYANIN MİTOLOJİLERİ

Kısaca, en azından buzularası Riss-Würm döneminden, MÖ 200.000'den beri süregelen bir devamlılığı tanımlamış olduk. Almanya ve İsviçre'nin yüksek dağlarındaki Neanderthal mağaralarda bilinen en eski biçimleri saptandı; binlerce yıl sonra güney Fransa'da Homo sapiens mağaralarda devam ettiği görüldü. Öte yandan, mekânda yayılımı, ilkel kutup avcıları ve toplayıcılarının bugüne kadar sürdürdükleri Ayı Efendi ritüeliyle kuzeydoğu kutup çevrenine, bir yandan da kuzeyde ayının oynadığı rolü kedi cinslerinin, aslan, leopar, panter, vb. oynadığı Afrika güneylerine kadar uzanıyor. Konumuzun ana arkeolojik hatlarının araştırılacağı dördüncü kısımda Afrika kültünün zaman olarak Neanderthal ayı kültünden daha eskilere gidip gidemeyeceğini inceleyeceğiz. Yani rol değişimi belki de ayıdan aslana değil, aslandan ayıya doğru oldu; daha önce *land-náma* ilkesini açıklamıştık.* Şu an için ilgileneceğimiz konu başlıkları şunlar: 1) hayvan efendi kültünün kültürel anlamını en geniş biçimiyle tanımlamaya çalışmak, 2) onunla, kız kurbanı mitolojik bölgesini karşılaştırmak ve 3) mümkün olduğu kadar bu iki ilkel (veya görece ilkel) bağlam-

---

[76] *Age*, s. 71.

[77] *Age*, s. 81

* Bkz. sayfa 200-201.

la, çok daha fazla belgelenmiş olan temel ve yüksek Neolitik tarihöncesini, hiyeratik şehir devletlerinin ortaya çıktığı kültürü tanımlayıp ayırt edebilmek.

1.a. Üçüncü buzularası döneme tarihlenen orta Avrupa merkez bölgesinden, doğuya Labrador'a ve güneye Rodezya'ya (bkz. s. 336'daki harita) kadar uzanan bölgede av mitolojisinin belgeleri, yayılım alanından söz edebileceğimiz -doğrusu söz etmemiz gereken- bir bollukta ortaya çıkarılmıştır. Bu mitolojinin temel izlerini en eski dönemlerine kadar belirlemek olanaksızdır. Aynu ayı kurbanı ve ölü gömme ritlerinde, en eski Paleo-Sibirya geleneklerinin izleri kadar, daha sonraki Neolitik Sino-Mongolian, Japon ve hatta daha sonraki Rus etkilerini belirlemek gerekir. Bu geleneklerdeki belirli düşünce biçimleri ve ritler, büyük sürekliliğin öteki bölgelerinde de kolaylıkla tanınabilmektedir. Bunlar, eğer çok zorlamıyorsak, bu bölgenin genel zihniyetini, etki alanına giren bütün kültürlere temel rengini veren genel anlayışın temsili olarak alınabilirler.

Genel fikir, ölüm diye bir şey yokmuş; fakat, söylediğimiz gibi, ölümsüz bireyin, bir örtüden ileri geri geçmesi söz konusuymuş gibi görünmektedir. Bu fikir Karibu Eskimosu şaman İnjugarjuk'un sözleriyle çok iyi ifade edilmektedir: "Yaşam sonsuzdur. Yalnızca ölümden sonra tekrar hangi biçimle ortaya çıkacağımızı bilmiyoruz." Bu fikir Aynuların hem ayı kurbanı hem cenaze ritlerinde görülür. Ayıya, "Değerli küçük ilah... lütfen gene bize gel, seni gene saygıyla kurban ederiz"; insana, "Onu sıkıca tut, adımına dikkat et" denilir. Dordogne, La Ferrassie, La Moustier ve La Chapelle-Aux-Saints mezarlarında bulunan özel eşyalar ve kurban edilmiş hayvanların Neanderthal dönemine ait oldukları bellidir. O dönemde bu tür gömülüşün olağan veya olağandışı olup olmadığını bilmememize karşın, en azından ölümden sonra yaşam düşüncesinin var olduğu ortaya çıkmaktadır. La Moustier mezarında elde tutulan balta, tanrılara veya öte dünyadaki atalara armağan edilecek bir şey miydi? Bilmiyoruz. Ölüler istekleriyle mi dönüyorlar yoksa atalarıyla mı kalıyorlardı? Bunu da bilmiyoruz. Fakat başka bir dünya olduğundan kuşku yoktur.

Eldeki kanıtlardan başka bazı temalar da ortaya çıkıyor. La

Chapelle-aux-Saint'teki iskeletin doğu-batı yönünde yatırılmış olması güneşle bir bağıntı olduğunu düşündürüyor. Aynı biçimde, çok daha sonraki Mal'ta mezarında da raşitik dört yaşındaki çocuk böyle gömülmüştür. La Ferrassie'deki iki yetişkin iskeletinin duruş biçimi, Mal'ta'daki çocuk gibi, yeniden doğumda cenin duruşuna önem verildiğini göstermektedir. Öte yandan, ruhun geride kalanları dönüp korkutmaması için böyle bir konum yeğlenmiş de olabilir. Aynu cenaze ritlerinde olduğu gibi, Orta Avustralyalı daha ilkel Arandalar da ölüden müthiş korkarlar;* söylemiş olduğumuz gibi, Sudan'ın ilkel bitki yetiştiricilerinden tamamıyla farklı bir tutum içindedirler.** Kuzey Afrikalı avcının öldürdüğü panterin kötü gözünden korunma ritüeli ve Paleolitik ayının gözlerine sokulan garip kemikler, analoji yoluyla, çok eski dönemde de öldürülen hayvanın intikamından korkulduğunu göstermektedir. Son olarak, hayvanlar değiştikçe ritlerin yerel figürlerinin de değiştiğini görüyoruz. En eski hayvan efendi, anlaşıldığına göre, ayıydı; Afrika'daki eşdeğeri aslan, leopar veya panterdir. Oysa belki daha sonraki bir bağlamda mamutu, sonra bizonu buluyoruz.

Günlük iş ve ciddi bir konu olarak ölümle uğraşmanın ve kan dökmenin çare bulunması gereken bir kaygı doğurduğu ileri sürülmüştür. Bir yandan intikama karşı korunmak, öte yandan ölümün önemini küçültmek gerekmektedir. Çocukluğun temel, kendiliğinden kavrayışı olan ölümün son ve ne de doğumun başlangıç olduğu ayrıca hemen el altındadır.

"Anne, beni nerede buldunuz?"

"Anne, ben nereden geldim?"[78]

Bunlar kesinlikle "kalıtımsal fikir"ler olmayabilirler, fakat genel, kendiliğinden fikirler oldukları ve mitosun hammaddesini oluşturdukları ortadadır. Bunların ilkel avcı toplumlarda iki yüz bin yıl süreyle kan intikamı korkusunu azaltıcı ve zihni nihai eşiğe taşıyan bir sistem olarak örgütlendiklerini görüyoruz. Bu mitos ve ritlerin, yaşamları çok zor olan cesur erkek ve kadınlar için

---

* Bkz. sayfa 133-134.

** Bkz. sayfa 134-135.

78 Piaget, *age*, s. 361-62.

anlamını belki de en iyi Dr. Rasmussen'in bildirdiği küçük yaşlı arkadaşımız Najagneq'in ifade ettiği duyguda buluyoruz: Silam veya Silam inua, "evrenin ruhu (inua) veya sahibi 'asla görülmez, yalnızca sesi işitilir.' Bütün bildiğimiz, kadın gibi yumuşak bir sesi olduğudur. O kadar yumuşak bir ses ki, çocuklar bile ondan korkmazlar. Söylediği de şudur: *sila ersinarsinivdluge,* 'evrenden korkmayın'."[79]

l.b. Avcı mitolojileri alanında, Şamanizm görüngüsü içinde ikinci bir güç ortaya çıkar. Bu güç basmakalıp biçimde 'basit nevroz, kendini ipnotize etme veya şizofreni' olarak göz ardı edilemez, çünkü bunlar doğru olsa bile, 'nevroz, şizofreni ve kendini ipnotize etmenin' evrenselliğini açıklamaz. Şamanizm görüngüsünün yerel olarak koşullanması ancak ikincil bir derecedir –bunun üstünde yeterince durduğumuzu sanıyorum–. Ve ilkel dünyada mitoloji ve ritlerin oluşumunda önderlik kesinlikle şamanlarda olduğuna göre, sorunumuzun çözümü tarihsel veya etnolojik değil, psikolojik, hatta biyolojiktir; yani kültür biçimlerinin görüngüsünden önce gelir. Bu durum, etnik ve birincil fikirlerin ilişkisi sorununu yeniden gündeme getirir. Gördüğümüz gibi bu sorun çözülmüş değildir ve bütün konunun içeriğinde temel bir başlık olarak kalmaktadır. Bu konuya sonuç bölümünde tekrar döneceğiz.

2. Paleolitik av mitolojisinin çocuksu ruhunun tersine olarak, bitki yetiştiricilerinin mitos ve ritlerinde dehşet verici yeni bir yöneliş vardır. Bu yönelişin süreklilik gösterdiği alan Sudan'dan doğuya Doğu Afrika ve Arabistan, Hindistan, Hindiçini ve Okyanusya, Brezilya'ya doğru tüm ekvator kuşağını sarar.

Burada ölüm, ölümsüz bireyin birçok kez geçtiği ve sonra tekrar dönmek üzere bir kez daha geçtiği neşeli bir geçit değildir. Temel eklemlenme doğum ve ölüm arasında değil, cinsiyet ve cinayet arasında olmaktadır. Zıtlar çiftinin oluşmasından önce, doğum ve ölümün olmadığı, fakat zamansız düş gibi bir varoluşun bulunduğu mitolojik bir çağ varsayılır. Ve bu çağın sona erdiği mitolojik olay şölenlerde, ritlerde yenilenir, ikinci kısımda gördüğümüz gibi yeniden yaşatılır.

---

[79] Ostermann, *age*, s. 128.

Avcı mitolojisiyle zıtlık ancak bu kadar olabilirdi. Fakat sonraki mitolojinin öncekinin derinleşmesini, zenginleşmesini ve ilkinde kalıtımsal olanları sistemleştirdiği düşünülemez mi? Bu, "zıt" bir mitoloji midir yoksa "daha olgun" mudur? Belirleyici fikirler ortak psikolojik altyapıdan söz edemeyeceğimiz kadar farklı mıdır?

Yanıt, bence çok açık: Aynı fikirler yeni bir biçimde örgütlenmiş, dehşetli olmasına karşın yeni, kesinlikle muhteşem bir ruhsal gelişim bunalımı yaratmıştır. Peder Schmidt'in incelediğimiz görüşünü,* avcı dünyasında erkek, bitki dünyasında dişi bir ruhun egemen olduğu önerisini bence ciddiye almalıyız. Birincisinde dişi ilke görece sessizdir, erkek erdemlerinde çocukça bir masumluk vardır -büyücü ve bir tür gödene ait (gene oldukça çocukça) maninin egemen olduğu kara büyü alanı dışında-, ikincisinde ise bütün kadınların yaşam deneyimine ilişkin tüm gizemi sahneyi doldurur ve trajik, fakat gene de neşeli biçimde bakire kızın gizeminde ortaya konulur.

Frobenius, bir Habeş kadının "Erkek kadının yaşamının ne olduğunu nerden bilsin?" deyişini anlatır:

"Kadının yaşamı erkekten oldukça farklıdır. Tanrı böyle istedi. Erkek sünnet olduğu günden ölene kadar aynıdır. İlk kez kadın bulmasının öncesinde de, sonrasında da aynıdır. Oysa kadın ilk sevgilisiyle buluştuğu gün yaşamını ikiye böler. O gün başka bir kadın olur. Erkek ilk sevişmesinden sonra gene eskisi gibidir. Kadın bundan sonra başkadır. Bu, bütün yaşamında devam eder. Erkek geceyi kadınla geçirir ve geçip gider. Yaşamı ve gövdesi aynıdır. Kadın gebe kalır. Anne olarak çocuksuz bir kadından farklıdır. Gecenin işaretini dokuz ay gövdesinde taşır. Bir şey büyür. Yaşamında bir şey büyür ve bir daha ondan ayrılmaz. Anne olmuştur. Çocuğu ölse bile artık annedir ve öyle kalır, bütün çocukları ölse de. Çünkü bir zaman çocuğunu yüreğinde taşımıştır. Bir daha yüreğinden çıkmaz. Ölse bile çıkmaz. Ve erkek bunu bilmez; hiçbir şey bilmez. Sevgiden öncesi ve sonrası, annelikten öncesi ve sonrası arasındaki farkı bilmez. Bir şey bilemez. Bunu

* Bkz. sayfa 315-319.

ancak bir kadın bilebilir ve anlatabilir. Bunun için ne yapmamız gerektiğini kocalarımızın söylemesi gerekmez. Kadın ancak bir tek şey yapabilir. Kendine saygı duyabilir. Terbiyesini bozmaz. Daima yapısı neyse o olmalıdır. Daima bakire ve daima anne olmalıdır. Her sevişmeden önce bakiredir, her sevişmeden sonra annedir, iyi bir kadın olup olmadığını buradan anlayabilirsiniz."[80]

Mitos dönüşümlerini harekete geçiren nedenler, hayvan ve bitkilerden ve tanrıların göksel krallıklarından veya şaman trans deneyimlerinden alınan dersler kadar, cinslerin karşılıklı ilişkisi ve ruhsal verimliliğinde aranmalıdır. Dördüncü bölümde, tarihöncesi döneme ait mitosları sınıflandırmaya çalışırken insanın dünyada görünmesinden, mitolojinin yazılmaya başladığı çağlara gelene kadarki ana hatların belirlenmesinde bu diyalogun gücünü aklımızda tutmalıyız. Konumuzun tuhaflık ve zorluklarından biri, malzemesinin çoğunlukla erkekler aracılığıyla toplanmasıdır. Ritlerin yöneticileri, bilge ve kâhinler ve son olarak bizim bilim adamlarımız hep erkektir; oysa madalyonun bir de kadın tarafı vardır. Simgeler iki kutuptan yaşanmış ye anlaşılmıştır ve aynı zamanda iki kutbun çekişmeli birliğiyle oluşmuştur. Kadının sahnede görünmediği düşünüldüğü zaman bile, örnek olarak ataerkil Aranda ve İbranilerin yaratılışın ilk günü imgeleri,* orada bulunduğunu, perdenin arkasından varlığını belli edecek dalgalanmalar yarattığını unutmamalıyız.

3. Tarihin şafağı, şimdiki bilgimizle, Yakındoğu'nun ilk hiyeratik şehir devletlerine yerleştirilmiştir. Ve bu ilk merkezlerden dünyanın her yerine yayılıp yüksek uygarlıklar doğuran güçlü etkiler, artık açıkça izleyebildiğimiz kanıtlarla ortaya çıkarılmıştır, Frazer'in sözleriyle "değişik ülkelerde ve farklı gökler altında aynı biçimde biçimlenmiş insan zihnine etki eden aynı koşullar" gerçekte daha çok yayılmanın kanıtlarıdır. Eskiden ilkel oldukları düşünülen birçok kültürel biçim, artık öğrendiğimiz gibi, gerçekte geriletilmiş biçimlerdir: Geriletilmiş Neolitik, geriletilmiş Tunç ve hatta geriletilmiş Demir Çağ'ı görüntüleri.

---

[80] Leo Frobenius, *Der Kopf als Schicksal*, Münih, 1924, s. 88; Carl Kerényi, "Kore", *age*, s. 141-42'de alıntı.

* Bkz. sayfa 115-120.

Örnek olarak, Andaman Adaları'nın pigme zencileri, dünyanın en ilkel halkları arasında olmalarına karşın, basitçe ilkel olarak ele alınamazlar: Binlerce yılda oluşan tarihöncesi döküntüleri değil, Güneydoğu Asya'dan getirdikleri belki de üç, dört bin yıllık mitos ve gelenekleri, mutfak araçları ve domuzla birlikte öğrendikleri pişirme ve pipo tüttürme sanatları bunun kanıtlarıdır.[81] Ayrıca hiçbir anlamda ilkel bir silah sayılamayacak, Mezolitik dönemde ortaya çıkmış, yani tarım sanatlarının şafağındaki önemli kültürel dönüşüm zamanında bulunmuş olan çok güzel yayları vardır.

Çalışmamızın etnolojik ve arkeolojik aşamalarındaki en önemli, ince ve zor soru, Paleolitik ve Neolitik dönemlerin, Mezolitik, Ön-Neolitik, Epi-Paleolitik ve Amerika'da Yeni Dünya Oluşumu olarak bilinen görece ara dönemleri üstündeki etkileri ve bu alandaki etnolojik araştırmalardır. Dördüncü kısımda üstünde duracağımız soru budur.

---

81 Bkz. Lidio Cipriani, "Excavations in Andamaneze Kitchen Middens", *Acts of IVth International Congress of Anthropological and Athnological Sciences*, Viyana, 1952, c. II, s. 250-53.

IV. KISIM

MİTOSUN ARKEOLOJİSİ

IX. BÖLÜM

•

Paleolitiğin Mitolojik Eşikleri

1. BUZUL ÇAĞI İNSANI [PLESİANTROPUS] EVRESİ (←——MÖ 600.000——→)

Herbert Wendt'in, bilimin insan ırkının ortaya çıktığı yeri arayışına verdiği adla "Âdem'in aranması"[1] artık Afrika'ya yönelmiştir ve son zamanlarda şaşırtıcı sonuçlar vermektedir. Irkımızın aile ağacını kurma alanında üç tür kuram görülmektedir. Sözü geçenlerin çoğu insanlığın tek evrim çizgisi halinde primatların son aşamasından geliştiğine inanmaktadırlar. Bu görüşü savunanlar "monophyletistler" olarak bilinmektedirler: tek *(mono)* aileden *(phyletikos:* kabile) gelindiğini savunmaktadırlar. İkinci grup, 'polyphyletistler' ise –birçok *(poly)* aile *(phyletikoi)* bulunduğunu varsayanlar– ırkımızın bağımsız gelişen birçok daldan oluştuğunu, bunların binlerce yıllık bir süreçle kaynaştığını savunmaktadırlar. Son olarak üçüncü bir grup ortaya çıkmıştır (1925'lerden itibaren);[2] bildiğim kadarıyla henüz Yunanca bir ad almamışlardır. Bunlar "insanlaşma bölgesi", yani dünyada sınırlı, fakat gene de yeteri büyüklükte ve nitelik olarak aynı bulunan bir alanda görece yakın bağları olan büyük bir bireyler nüfusunun (gelişmiş primatların bazı üçüncü türlerinin) insan biçimine dönüşmesi sonucunu veren genetik dönüşümlere aynı anda uğradıklarını var-

1 Wendt, *age.*

2 E. von Eickstedt, "Gedanken uber Entwicklung und Gliederung der Menscheit", *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien,* IV, s. 231-54.

saymaktadırlar.[3] Çağdaş genetik bilimindeki kanıtlar ve Güney ve Doğu Afrika'da ilk insanımsıların şaşırtıcı sayıda çeşitlilik göstermesi, pigmeden (Buzul Çağı insanı-plesianthropos) dev gibi boyutlara (Paranthropus robustus) kadar ulaşabilmesi bu görüşü desteklemektedir. Yani ilk kuzenlerimiz olarak gördüklerimiz Afrika'nın gelişkin maymungilleri, goril ve şempanzedir, Güneydoğu Asya'nın insan çizgisine veya insanlaşma bölgesine daha uzak olan orangutan ve gibonları değil.[4]

Bu noktada şempanzenin davranışlarıyla ilgili iki eğlenceli rapordan söz etmeye değer. Dr. Wolfgang Köhler'in *The Mentality of Apes* kitabında yayımlanmışlar:

Köhler şempanzelerinin bazı nesnelere karşı kendilerine hiçbir yararı olmasa da açıklanamayan bir bağlılık gösterdiklerini ve kasıklarının üstü ile karınlarının alt bölgesi arasında doğal cep gibi yerlerinde onları günlerce taşıdıklarını fark etmiş. Adı Tschengo olan yetişkin bir dişi, deniz tarafından parlatılmış yuvarlak bir taşa böyle bağlanmış. Köhler "Hiçbir bahaneyle taşı ondan alamazsınız" diyor, "akşamları onu odasına ve yatağına götürüyor."[5]

Köhler'in ikinci gözlemi toplumsal nitelikli. Tschengo ve Grande adlı bir başka şempanze dervişler gibi dönme oyunu icat etmişler ve kalanlar da onları taklit etmişler. Dr. Köhler şöyle anlatıyor:

"İkisinin oynadığı her oyun bu 'dönme' oyununa dönmeye eğilimliydi ve arkadaşlık ve sevginin *joie de vivre*[*] taşkınlığını ifade ediyor gibiydi. Dönüşler hızlandıkça veya Tschengo, örneğin, döndükçe kollarını ileri doğru uzattıkça, görünüş insanların dansına çok benzemeye başlıyordu. Tschengo ve Chica, 1916 boyunca en sevdikleri moda bu "dönüş"tü, bazen dönüşlere ileri doğru bir hareket de ekliyorlardı, böylece kendi eksenleri çevresinde ve oyun alanının boyunca yavaşça dönüyorlardı.

Bazen bütün şempanzeler *grubu* daha gelişkin *hareket biçimlerine* katılıyorlardı. Örnek olarak ikisi bir direğin yanında güreşip

---

3 Pierre Teilhard de Chardin, "The Idea of Fossil Man", *Anthropology Today*, s. 97-98.
4 Hans Weinert, "Der fossile Mensch", *Anthropology Today*, s. 102.
5 Wolfgang Köhler, *The Mentality of Apes*, 2. y., Humanities Press, New York, 1927, s. 95.
* joie de vivre: yaşam zevki (ç.n.).

oynaştıklarında çok geçmeden hareketleri düzenli hale geliyor ve direğin merkez olduğu bir daire içinde yinelenmeye başlanıyordu. Teker teker grubun öteki üyeleri gelip o ikisine katılıyorlar ve sonuçta direk çevresinde düzenli bir yürüyüş gerçekleşiyordu. Hareketlerinin niteliği fark ediyor, artık yürümüyorlar, tırıs gidiyorlar ve düzenli olarak bir ayaklarını bastırırken öteki adımlarını hafif atıyorlar ve kaba bir ritm oluşuyor, birbirlerine "uyum" sağlamaya çalışıyorlar..."

Köhler şu sonuca varıyor: "Şempanzeler arasında ilkel kabilelerin dansına bu kadar benzer hareketlerin kendiliğinden oluşması bana çok olağanüstü geliyor."[6]

Bu iki davranış, konumuzun tarihi için ilk toplumların ritüel etkinliklerini tasarlamamıza gerek bırakmayan biçimde ruhsal bir düzlem sağlıyor. "Kapılma" adını verdiğimiz psikolojik bunalım* görülüyor, hem ortak ritüeli hem de dans sanatını belirleyen grup hareketlerinin neşesi de ortada. Ayrıca, ortadaki direk gibi şaşırtıcı bir ayrıntı daha var; yüksek mitolojilerde bu direk dünyayı birleştiren ve ayakta tutan Kozmik Ağaç olarak. Dünya Dağı, *axis mundi* veya kutsal tapınak olarak anlaşılıyor ve toplumsal düzen ve bireysel tefekkür ona yöneliyor. Ve son olarak, onsuz hiçbir mitolojik veya ritüel "inandırma" oyununun ortaya çıkamayacağı oyun duygusunu görüyoruz. Oyunda yeni enerji uyandıran ve grubu sakınma değil serbestçe hareket etme yolunda uyaran, yani sanatı doğuran yön hemen fark edilecektir. Bu gözlem önemlidir, çünkü dişi heykelciklerin ortaya çıktığı Orinyasiyen döneminden önce insan sanatına ilişkin hiçbir nesne bulunmamıştır.

Son dönemlerde bilim çevrelerini çok heyecanlandıran Afrika buluntuları kabaca (çok kabaca) Buzul Çağı ve Pleistosenin başlangıç dönemine, yani MÖ y. 600.000'e tarihlenmiştir. Beşinci Uluslararası Antropolojik ve Etnolojik Bilimler Kongresi'nde, 1956'da, Pennsylvania'da, Güney Afrika Johannesburg Witfatersrand Üniversitesi'nden Dr. Raymond Dart, prelithik (Taş Çağı öncesi) kültürüne ait olduğunu ileri sürdüğü çok ikna edici buluntuların slaytlarını gösterdi. Bunlar ikiye kesilip bıçak ve testere olarak

---

[6] *Age*, s. 314-15.

* Bkz. sayfa 33.

kullanılan büyük antilopların alt çene kemiklerini, çeşitli biçimlerde, muhtemelen kazı işlerinde kullanıldığı anlaşılan kafatasının bir bölümüyle birlikte gazal boynuzlarını, dişleri dökülmüş maymun-insan damaklarından birçok örneği içeriyordu. Bu yörede yerliler, halen insan damaklarını kazıma aleti olarak kullanırlar. Fakat en etkileyici slaytlar özel bir biçimde kalın bir sopa darbesiyle kırılmış babun veya maymun-insan kafataslarını gösterenlerdi. Bütün kırıklar ucunda iki çıkıntı veya yumru bulunan bir aletin işi olduklarını gösteriyorlar. Profesör Dart ve arkadaşlarının bu çifte çentiğe neden olan aletin gazalın bacak kemiğinin ucundaki yumru olduğunu bulmaları zor olmadı. Fakat maymunlar silah kullanmazlar; ergo, suçlu insandı –veya en azından bir tür ilk insandı.

MÖ 600.000 yıllarına ait bu küçük adamların kemikleri yanında bulunan hayvan kalıntıları genellikle antiloplara, atlara, gazallara, sırtlanlara ve çayırların öteki hayvanlarına aittir, hepsi iyi koşucudur. Yani av sanatının oldukça gelişmiş olması gerekmektedir. Profesör Dart ayrıca, öldürülen hayvanların baş ve kuyruklarının kesildiğine dair bol kanıt bulmuştur. Kuyrukların kovalamacada işaretleşme için kullanıldığını önermektedir. Belki de! Peki başların kesilmesi niçindi? Hayvanlar yüzülüp başları ve kuyruklarıyla birlikte postları kan intikamını önlemek üzere büyüsel bir ritte mi kullanılıyorlardı? Kuyunun dibinden yankı mı duyuyoruz?

2. PİTHECANTHROPUS EVRESİ
(←——MÖ 400.000——→)

Ateşin kullanılışına ilişkin ilk kanıt bazılarının isteyebileceği gibi Güney Afrika'dan yeterince uzakta, şimdi ünlenen Choukoutien mağarasında, Peiping'den 37 mil kadar uzakta bulunmuştur. Burada, 1921'den 1939'a kadar yürütülen bir dizi kazıda çeşitli taş aletler, kırılmış kafatasları, yarılmış kemikler ve ateş yerleri ortaya çıkarılmıştır. Bir tür maymun-insanın eşyaları olduğu anlaşılmaktadır. Beyin kapasitesi 900 santimetre küp, yani bugünün insanıyla (1.400-1.500 cm^3) en büyük beyne sahip maymun-

gilin (600 cm^3) ortasındadır. Kafataslarının kırılma biçimleri birinin onlarda delik açtığını ve beyinlerini çıkardığını göstermektedir. Mağarada orda yaşayan veya yaşayanlar tarafından yenildiği anlaşılan binlerce hayvanın kalıntısı vardır. Kullanılan taş aletler satır gibi kaba veya bıçak gibi ince parçalardan oluşmuştur.

Bu soğuk, ateşle ısıtılan inin yamyam insanı, Sinanthropus Pekinensis, Pekin adamı (veya adlandırabileceğimiz gibi Büyük Prometheus), ünlü Cavalı Pithecanthropus erectus, dik yürüyen (erectus) maymun-insan *(pithecanthropus)*, Cava adamı veya Trinil Adamı'yla çağdaştır. Cava adamının kalıntıları 1891'de bulunmuştur. Haeckel ve öteki on dokuzuncu yüzyıl evrim kâhinleri tarafından Darwin'in "kayıp halka"sının ta kendisi olarak karşılanmıştır. Çin buluntusunun dikkat çeken tarafı ise mağaradaki ateştir. Çünkü bu döneme ait birçok insanımsı bulunmuş olmasına karşın, Choukoutien ateş kanıtı bulunan tek yerdir.

Dönemi geniş jeolojik tahminler içinde, orta Buzul Çağı Pelistosen'e (MÖ 500.000-200.000), ikinci buzul dönemle (Mindel) ikinci buzularası döneme (Mindel-Riss) yerleştirebiliriz. İnsan türünün bu gelişim aşamasına ait ana buluntular, Pithecanthropus ve Cava'daki benzerleri gibi, Ralph von Koenigswald'ın 1930'larda bulduğu ve Pithecanthropus robustus adını verdiği koca, kaba kafataslı ilk buluntuyla, aynı araştırıcı tarafından gene Cava'da bulunan ve şimdi Meganthropus palaeojavanicus adı verilmiş olan büyük alt çene kemiği olan iskelettir. Doğu Afrika'da bulunan ve Africanthropus adı verilen kafatası kalıntıları da bu dönem içinde sınıflandırılabilir. Ve elbette artık bütün okul çocuklarının bildiği ilk Paleolitik dönem Avrupa'sında kalan klasik buluntular vardır; öncelikle koca çenesi 1907'de bir yığın içinde bulunan ve şimdi ilk buzularası döneme (Günz-Mindel) tarihlenen Heidelberg adamı (Homo heidelbergensis); ayı, aslan, yabani kedi, kurt ve bizonun çayır ve ormanları insanla paylaştığı dönemdir. Yabani domuz, Mosbaç atı, geniş yüzlü geyik, Etrüsk gergedanı ve uzun dişli arkaik fil de bunlar arasındadır. 1935'te Thames'de bulunan Swanscombe kafatası da belki bu dönemdendir ve ikinci buzularası döneme tarihlenebilir. Fransa'da 1947'de bulunan Fontéchevade kafatası üçüncü buzularası döneme (Riss-würm) ve 1933'te Alman-

ya'da Steinheim mağarasında bulunan genç kadın kafatası gene aynı döneme ait olabilir. Bu son üçü fikir ayrılıklarına yol açmıştır, çünkü Doğu buluntularına göre çağdaş insan biçimine çok daha yakındırlar. Bir görüşe göre gelişmiş türe ait bu kafatasları, bulunduktan şeklin düşündürttüğünden daha sonraki döneme aittirler. Öteki görüş iki ayrı evrim çizgisini savunmaktadır: biri Güneydoğu ve Uzakdoğu Asya'nın daha az elverişli Pleistosen ikliminde, öteki Kuzey Afrika ve Avrupa'nın daha yumuşak ikliminde gelişmiştir. Bu tartışma halen çözüme bağlanmamıştır.

Açık olan, insan ırkının, ikinci buzularası dönemin (Mindel-Riss) ortasında, Afrika'dan kuzeye Avrupa'ya ve doğuya (Elbruz-Himalaya dağ hattının güneyinde kalmak üzere) Güneydoğu Asya'ya ve sonra kuzeye doğru Uzakdoğu sahillerine kadar yayıldığıdır. Peder Wilhelm Schmidt, bu yayılmanın Amerika'ya kadar uzandığını savunmaktadır. İşaret ettiği gibi buzul çağlarında deniz seviyesi bugünkünden çok daha düşüktü ve Fransa büyüklüğünde bir köprü Sibirya'dan Alaska'ya uzanıyordu; at, sığır, fil ve deve sürüleri buradan geçmişti. Hayvanlar geçtiyse avcılar niçin geçemesin? Kutbun buzlu sularını durduran kara köprüsü güneyin sıcak akıntılarının engellenmeden bu sahillere gelmesini sağlıyordu, dolayısıyla Kuzeydoğu Asya ve Kuzeybatı Amerika herhalde bugünkünden daha sıcaktı. Peder Schmidt bu konuda Jeolog Dr. W. Krickeberg'den alıntı yapar: "Bugün manzaraya umutsuz bir çöl görünümü veren çıplak topraklarda o zaman ormanlar ve step bitkileri fışkırıyordu; bunu Buzul Çağı'nın ikinci yarısında buraya göç eden Asya hayvanlarından biliyoruz –ve bu hipoteze göre peşlerinden insanlar da geçmiştir–, ancak çok azı kutup hayvanlarından oluşuyordu. Çoğunluğu kuzey ormanlarının ve steplerinin hayvanlarıydı ve bunlar arasında mamut da Kuzey Amerika'ya çağdaşı insanla birlikte geçmişti."[7]

Amerika'da henüz üçüncü buzularası dönemden öncesine ait Paleolitik insan kanıtına rastlanmamıştır (Riss-Würm) fakat son yıllardaki keşifler tarihi sürekli geri atmaktadır. 1925'te Dr. Ales Hardlicka, insanın Amerika'ya geliş tarihi olarak MÖ 1.000 yılı-

---

[7] W. Krickeberg, *Buschan's Illustrierter Völkerkunde*, 2. y., Strecker und Schröder, Stuttgart, 1922, s. 57; Schmidt, *age*, c. VI, 1935, s. 28-31'de alıntı.

nın olabileceğini ileri sürüyordu. Bugün Tierra del Fuego insanı için MÖ 6688 ± 450 yılı söz konusu. 1926'da New Mexico'da soyu tükenmiş bizon türüne ait kalıntılarla birlikte bir filiz noktası (Folsom Noktası) bulunmuştur. Genel olarak MÖ 10.000 yılına tarihlenmektedir. Mamutla ilişkilendirilen iki daha eski nokta (Sandia ve Clovis Flutes) en azından MÖ 15.000'e gitmektedir. Şimdi tutucu tahminler bile MÖ 35.000'e uzanmaktadır[8] ve hatta bazıları gelecek birkaç yılda bu kıtada insanın varlığının çok daha eskiye "Pleistosence gittiği görülecektir" diye kehanette bulunmaktadırlar.[9]

Bütün bunlar elbette MÖ 400.000'e giden Pekin adamından çok yenidir ve aralığın kapanacağını söylemiyorum. Konumuz açısından ilginç olan, Peder Schmidt'in önerdiği gibi, Güneydoğu Asya ve Avustralya-Melanezya bölgesinde Yeni Dünya sahillerine geçen bir etki köprüsünün olabilmesidir. Konu üstüne çok dikkatle çalışan bazı bilim adamları, Güneydoğu Asya'nın bazı halklarıyla Amerika'daki en ilkel gruplar arasında yalnızca kültürel değil ırk bağlarının da çok eskiye gittiğine ait belirtiler bulmaktadırlar. Arjantinli antropolog José Imbelloni, örnek olarak, Tierra del Fuego Yahganları ve Alakaluflarında Tasmanyalı, Amazonun Matto Kızılderililerinde Melanezyalı ve Kuzey ve Güney Amerika'nın göçebe avcılarında yarı-Avustralyalı izler bulmaktadır.[10] Harold S. Gladwin, Aşağı Kaliforniya'dan Teksas Körfezi'ne kadar, Ekvator ve Brezilya dahil, Avustralya kafataslarına benzer kafatasları bulunduğunu yazmaktadır.[11] Paul Rivet Antartika buzulları yoluyla Avustralya'dan Tierra del Fuego'ya göç olduğunu bile önermektedir.[12] Burada önemli olan, Güneydoğu Asya-Tierra del Fuego Paleolitik sürekliliğine ilişkin en küçük bir kanıt bulunsa, koşut evrim tezinin, en basit kültürel düzeyde bile geçerliliği kalmayacaktır.

---

8 Steward, *Handbook*, c. V, s. 748; ayrıca W.F. Libby, *Radiocarbon Dating*, University of Chicago Press, Şikago, 1952, Sample no. C-485.

9 Krieger, *Anthropology Today*, s. 240.

10 José Imbelloni, "The Peopling of America", *Acta Americana*, I, 3, 1943, s. 321-22.

11 Harold S. Gladwin, *Men out of Asia*, McGraw Hill Book Company, New York, 1947, s. 65-74.

12 Paul Rivet, *Les Origines de l'homme américain*, Editions de l'Arbre, Montreal, 1943, s. 74-88.

Kanıtlara göre kalın kaşlarıyla hantal Prometheusumuz ekonomik materyalist olarak dünyanın en iyi örneğidir (beyin büyüklüğüne göre de böyle olması beklenir); çünkü üç yüz bin yıl süren varlığı boyunca bir sanat eserine ait en ufak iz ve belirti bırakmamıştır. *Homo faber*, alet yapıcısı olduğu *par excellence* ortadadır. İlk kaba çakıl taşı aletlerden ince baltalara doğru geliştirdiği yontma yeteneği elbette az iş değildir ve bütün kaba ve hatta yabani davranışlarına karşın değişmeyen bir mankafa olmadığını göstermektedir. İnsanın kültürel merkezi gene Afrika'dır. Burada inanılmaz çoklukta Paleolitik alet bulunmuştur. Gerçekten bazı kazılar (örnek olarak L.S.B. Leakey'in Kuzey Tanganika'da Olduvai Gorge'de yaptıkları) baltanın, ilk kaba biçiminden mükemmelleştirilmiş, ince bir işçilik eseri olan Neanderthal dönemi baltasına kadar bütün evrelerini ortaya çıkarmıştır.[13] Eğer Güney Fransa'da daldığımız kuyunun derinliğine müthiş diyorsak, Olduvai'ninkini ifade edebilmek olanaksızdır. Daha da şaşırtıcı olanı, dünya üzerinde Doğu Afrika Paleolitik baltasının aynı biçimiyle gösterdiği geniş dağılımdır. Dr. Carleton S. Coon bu konuda şöyle der: "Çeyrek milyon yıl boyunca insanın yaptığı aletlerin biçimleri çok az değişmiştir, fakat olan bütün değişiklikler her yerde görülür... Yarım milyon yıl önce yaşayan insanların, yeteneklerini, bugün yaşayan Avustralyalı ve Buşmenler gibi, en küçük ayrıntısına kadar gençlerine öğretebildikleri anlaşılmaktadır. Böyle bir öğretim konuşmayı ve disiplini gerektirir ve geniş bölgelerde balta biçimlerinin aynı olması, komşu grupların üyelerinin belli aralıklarla bu aletlerin kullanılmasını gerektiren etkinlikler için bir araya geldiklerini gösterir. Kısaca, dünyanın balta yapıcıları aynı ürünü üretmeye başladıklarında insan toplumu çoktan gerçeklik olmuştu."[14]

Bütün bunlar ilkel dünyada yayılımın gücü ve çapı hakkında ciltlere bedel kanıtlardır.

Belki de hâlâ en fazla çarpıcı olan, bu dönemde yapılan en güzel ve simetrik baltaların pratik kullanım için hiç de elverişli

---

[13] L.S.B. Leakey, *Olduvai Gorge: A Report on the Evolution of the Hand-axe Culture in Beds I-IV*, Cambridge University Press, Londra, 1951.

[14] Coon, *age*, s. 55-56.

olmayan bir boyda, 60 santim olmasıdır. Bunun tek açıklaması törenlerde kullanılmak için yapılmalarıdır. Profesör Coon bu baltaların kullanılan aletler değil kutsal nesneler olduğunu, daha sonraki dönemlerin tören aletleriyle karşılaştırılmaları gerektiğini önermiştir; "Bunlar ancak mevsimlik olarak, ancak bir seferde yüzlerce insanın bir araya gelmesini sağlayacak kadar bol yiyecek bulunduğunda kullanılabilirler. O zaman yaşlılar toplanan insanlar için bu ağır ve muhteşem baltalarla et kesebilirler." Sonra Avustralyalıların çurungaları gibi büyü gücü taşıyan bu kutsal aletler kutsal bir yere kaldırılabilir.[15]

3. NEANDERTHAL İNSAN EVRESİ (MÖ y. 200.000-75.000/25.000)

Bengal Körfezi'nde, Burma kıyılarından 250 mil güneyde Andaman adalarında yaşayan pigme zenciler vahşilikleriyle ün salmışlardı; Arap, Çin ve Hint kaptanları onlardan özellikle kaçınırlardı. Bu sahillerde kazaya uğrayan talihsizler öldürülür, derileri yüzülür, yok edilirdi. Haberlere göre yeniliyorlardı. Ve adaların zenginliği ele geçirmeye değmeyecek düzeyde olduğundan – birkaç domuz türü, misk kedisi, birkaç tür fare ve yarasa, ağaç kemesi, suda yüzebilen, karada yürüyebilen ve ağaca tırmanabilen mitolojik "üç dünya efendisi"nin mükemmel bir karışık yaratık örneği olan fakat başka hiçbir işe yaramayan bir tür küçük kertenkele, adalılar, MS on ikinci yüzyıla kadar MÖ ikinci yüzyıldaki kültürel düzeylerini sürdürdüler.

Kırk elli erkek, kadın ve çocuğun yaşadığı sekiz veya on açık cephesi olan şaman tavanlı barınak elips biçiminde temizlenmiş dans alanını çeviriyor; geceleri ayakla içi boş ağaç kabuğu çalınır, gündüzleri kadınlar şarkı söyleyip bacaklarına vurarak tempo tutarken küçük erkekleri de çevrede dans edip dönerler.

Bu toplum hakkındaki monografisi çağdaş antropoloji araştırmalarının klasik örneği olan Dr. Radcliffe-Brown, "Güneyli kabilelerde dans sırayla sağ ayak veya sol ayak üstünde yapılır. Sağ

---

15 *Age*, s. 57.

ayakla dans edilirken ilk hareket sağ ayak üstünde hafifçe sıçramak, sonra sol ayağı kaldırıp yere sürterek geri çekerken tekrar sağ ayak üstünde sıçramaktır" diye anlatıyor. "Şarkının iki vuruşluk zamanında yapılan bu ilk üç hareket sağ ayak yorulana kadar tekrarlanır. Sonra dansçı hareketi sol ayak üstünde sıçramak üzere değiştirir, sağ ayakla yere sürtülür ve sol üstünde tekrar sıçranır."[16] Eğer okuyucu Köhler'in maymunlarının dans adımları ile Radcliffe-Brown'un Andamanlılarınkini karşılaştırırsa, sanırım, bu düzenin insan türünün 'joie de vivre coşkusu'nu ilk ve zorlu 400.000 yıldan beri ifade ettiğini onaylayacaktır.

Andamanlar arasında örgütlenmiş hiçbir yönetim biçimi yoktur. Topluluk işleri yaşlı erkek ve kadınlar tarafından yürütülür. Fakat her yerel grupta güler yüzlülüğü, av yeteneği, iyilikseverliği ve yardımcılığıyla arkadaşlarınca önderlik ve öğütleri kabul gören daha genç biri vardır. Son olarak doğaüstü güçler kazandıkları için etki sahibi olan erkek ve kadınlar bulunur. Radcliffe-Brown'a göre bu güçlerini ruhlarla konuşarak, ölüp tekrar dirilme veya ormanda buluşma veya düş yoluyla onlarla ilişki kurarak kazanmışlardır. Dolayısıyla mitoslar doğaüstü güçlerle donatılmış bu erkek ve kadınların özel sorumluluğu altındadır.

Gene, yaşayan müze Andaman Adaları'nda, en azından yaklaşık olarak, insan yaşamının birincil düzeyine ait koşulların varlığını görüyoruz: yaşlıların zekâsının gücü; toplumsal uyum içindeki bireylerin terbiye, incelik ve ustalığı; "sevecen" zihinlilerin içsel deneyim zenginliği. Bunlara böyle bir toplumda nüfusun önemli bir bölümünü oluşturan yedi yaşındakilerin altındakilerde temsil edilen kaçınılmaz "çocukça algılanan dünya"yı da eklersek, dünyanın her yerinde oluşan mitolojik kaleydoskop öbeklerinin kurucu gücü olan temel şemayı yakalamış oluruz. Elbette koşullara bağlı olarak vurgular değişebilir, etki ve gücün büyüklüğü değişebilir, fakat her yerde bu dört kaçınılmaz, yaratıcı güç merkezi aynı kalır. Dahası, Andamanlılar arasında erkek ve kadın açısından belirgin bir farklılaşma olmadığından iki tarafın da katkısı serbestçe ortak yaşama katılır ve doğanın siklonlar, ani ölümler,

16 Radcliffe-Brown, *age*, s. 129.

hastalıklar ve öteki 'Tanrı İşleri' gibi kötülükleri dışında kendi mitoloji ve folklorlarında olumsuz, bedel ödetici ve kötücül bir yön yoktur.

Bu küçük insanların mitolojisinde temel kişilik kuzeybatı musonu Biliku'dur, bazen örümcek biçiminde canlandırılır ve muson gibi aldatıcı, değişken bir yapısı vardır, hem yararlı hem tehlikeli olabilir. Biliku'nun çoğunlukla dişi olduğu söylenir, burada bebekliğin "anne etkisi"ni tanımak zor değildir, das Ewig-Weiblich düşüncesi de görülür. Çağdaş psikoloji araştırmalarından bildiğimize göre böyle bir yansıtma tamamıyla doğal –gerçekten kaçınılmaz– niteliktedir, Andamanlıların da bu temel psikolojik yasanın dışında kalacakları düşünülemez. Güneybatı musonu, Tarai, Biliku'dan yumuşaktır ve onun kocası olarak canlandırılır, çocukları da Güneş, Ay ve kuşlardır. Güneş, ayrıca Ay'ın karısıdır ve onların çocukları da yıldızlardır, Ay bazen domuza dönüşebilir.

Mitoloji sistemleştirilmemiştir, tek olayla ilgili birkaç anlatım bulunabilir. Örnek olarak Biliku, erkek veya dişi olarak, dünyayı yaratmış, sonra insanı yaratarak Tomo adını vermiştir. İlk insan Tomo Andamanlılar gibi karadır, fakat daha uzundur ve sakalı vardır. Sonra Tomo'nun karısı olmuştur, Yengeç Hanım. Bir anlatıma göre Biliku Yengeç Hanım'ı Tomo'ya nasıl yaşanacağını öğrettikten sonra yaratmıştır. Bir başka anlatımda Tomo, onu evinin yanında yüzerken görmüş, çağırmış, o da gelip onun karısı olmuştur. Gene bir başka anlatıma göre, zaten hamile olan Yengeç Hanım kıyıya çıkmış ve şimdiki insan ırkının ataları olan çocuklarını doğurmuştur. Bir başka dizi Tomo'nun karısı olarak Kumru Hanımı, bir başkası Ay'ı söyler, o da aynı zamanda Güneş'in kocasıdır. Bazen Tomo'nun kendisi Güneş'tir. Fakat okuyucu Andaman mitosunda Yalıçapkını'nın ateşi çaldığını,* Biliku'nun ateş getirici Yalıçapkını'nın kanatlarını yok ettiğini, böylece onun ilk insan olduğunu anımsayacaktır.

Kertenkele Efendi de ilk insandır; karısı Misk Kedisi'dir. Evliliğinden önce, erginlenme törenlerini tamamladıktan hemen sonra, domuz avına çıkan Kertenkele Dipterocarpus ağacına tırman-

---

* Bkz. sayfa 275-276.

mış, nasıl olduysa cinsel organından sıkışıp orada kalmıştır. Kedi Hanım onu görmüş, kurtarmış, sonra ikisi evlenmişler ve Andamanlıların ataları olan çocukları doğmuştur.[17]

Yakındoğu'nun arkaik yüksek uygarlığında, Kudüs Tapınağı'nda kadınların kendisi için ağladığı (Hezekiel 8:14), Mısırlı eşdeğeri Osiris olan Tanrı Tammuz-Adonis yabani domuz avlarken karnından yaralanmış, güçsüz düşmüş, ölerek yeraltı dünyasına inmiş, Tanrıça İştar-Afrodit –hayvanı misk kedisi değilse de aslandır– yeraltı dünyasına inerek onu kurtarmıştı. Bu koşutluğu nasıl açıklayabiliriz? Yanıt tarihöncesi örenlerinde bulunabilir. 1952'de Lidio Cipriani bir dizi Andaman örenini kazdı; bunlar beş, altı bin yıllık bir birikimin sonucu olmalıdır. Şunları buldu: 1) 180 santim derinliğinde Avrupa'dan ithal edilen eşyalar, kırık cam parçaları, tüfek kurşunları, demir parçaları, vb.; 2) daha derinde pipo olarak kullanılan yengeç bacakları, domuz kemikleri, çömlek parçaları ve iyi korunmuş istiridye kabukları; 3) tabandan doksan santim yukarıda ise hiçbir yengeç bacağından pipo, domuz kemiği, çömlek veya kabuk sağlam değildir, toz halinde kireçlenmiş olmaları, ateşte yakıldıklarını göstermekledir. Sonuç olarak Cipriani, "Andamanlılar, geldiklerinde, çömlekçiliği bilmiyorlardı. Bundan önce yemeklerini doğrudan ateşte veya külde pişiriyorlardı, sonra kaplarda pişirmeye başladılar..." diyor: "İlk Andaman çömlekleri iyi yapılmıştır, çamuru iyi işlenmiş ve ateşte iyi pişirilmiştir. Üst tabakalara doğru yaklaştıkça yapıları daha çok bozulur... *Sus andamanensis* (Andaman domuzu) kemikleri çömleklerden sonra ortaya çıkar. Üst tabakalara vardıkça sayıları artar. Çıkartılması gereken sonuç, eski Andamanlıların çömlekçilik ve domuzu bilmedikleridir. Çömlekçilik ve evcil domuzun aynı halk tarafından getirilmiş olduğu düşünülebilir."[18] Böylece, burada da bir kez daha yayılma ve gerilemeyi görüyoruz. Neolitiğin büyük mitosu Venüs ve Adonis, İştar ve Tammuz'la birlikte gerileyen Neolitik ve *land-náma* ilkesiyle* Tanrıların Kedi Hanım ve Kertenkele Efendi'ye dönüşümü.

[17] *Age*, s. 193.

[18] Cipriani, *age*, s. 251-52.

* Bkz. sayfa 200.

Andaman masallarında baskın çıkan hayvanların toplumsal bir değerleri yoktur. Ormanda yaşayan küçük komşulardır ve mitolojik çağda, Biliku yeryüzünde yaşarken ataların arkadaşlarıydılar. Fakat ateşin bulunuşuyla insandan kopmuşlardır –hayvanların gece korunmak için ateş yakan insanlardan korkarak uzaklaştıkları da doğrudur–. Üstlerindeki bazı işaretler de bu ilk ateşin acılı izlerini taşırlar.

Hoş küçük hayvan masalları dünyanın her tarafındaki bütün avcı ve toplayıcı halklar tarafından anlatılır, hatta çocuklarca kendiliğinden uydurulur. Dolayısıyla bunun çok eski bir kategori olduğunu kabul etmekte sakınca görmüyorum. Oysa öykülerin düğümünde tanıdık hayvan ve kuşların çeşitli türleri başrolü oynar ve bunlar oldukça değişkendir. Yani Kertenkelenin Misk Kedisi tarafından kurtarılması örneğinde hayvan masalı türünün Paleolitik nitelikte olmasına karşın, düğümde ortaya çıkan kültürel etkilerin, yerel ortamın doğurması beklenmeyen çok daha yüksek uygarlık merkezlerinin sonucu olduğunu düşünmeliyiz.

Andamanlılar için yiyecek olarak kullanılan birçok hayvan aslında insandır. Bir kano devrilir ve içindekiler kaplumbağa olur; Misk Kedisi bazı ataları domuza çevirmiştir; bazı domuzlar denize atlamış ve dugon olmuştur. Öldürülen ve yenilen hayvanların adalılar üstünde ormandaki komşularından farklı bir psikolojik etki yaptığı görülmektedir. Róheim'in daha önce alıntılanan "öldürülen her şey baba olur" gözlemi akla geliyor. Andaman ritleri çoğunlukla çocuğun bu yiyecek-hayvanların güçlerinden korunması amacını taşır. Genç, erkek veya kız, bir süre bu hayvanı yemekten kaçınmalı, sonra törensel korunma altında ilk yemeğini yemelidir. Kızın erginlenme riti ilk âdet görmesiyle, gene koruma altında bir kulübede üç gün oturmasıyla başlar. Korunma gerektiren öteki bunalımlı zamanlar doğal olarak doğum, evlilik ve ölümdür. Bütün bu tür olaylarda söz konusu kişiler çeşitli tören süslemeleriyle anın tehlikelerinden korunurlar. Kırmızı boya, beyaz çamur, bıçakla açılmış (çizilmiş) desenler, süsleyici bitki lifleri, vb. ayrıca törensel dans, ağıtlar ve mitosların söylenmesi.

Mitos ve ritlerin güç ve işlevine ilişkin görüşümüz burada ortaya çıkıyor. Psikolojik tehlike anlarında bir yerin ve grubun teh-

likeleri karşılaması ve atlatması için yaşam enerjilerini büyüsel biçimde harekete geçirirler. Bu tehlikeler çeşitli kaçınılmaz evrelerde karşılaşılan türden olabildikleri gibi, az insan tarafından tesadüfen yaşanılan olaylar da olabilirler. Bir başkasını öldüren kişi törensel olarak süslenip korunmalıdır. Ormanda, düşünde veya ölümde hayaletlere rastlayan bir insanın mitosla korunması gerekir. Profesör Radcliffe-Brown'a göre Andamanlılar için en büyük tehlike kaynağı ruhlardır: ölülerin hayaletleri ve doğaya can veren gizli güçler. Bireyin temel korunma yolu da grubun âdetleri, törenleri, ritleridir.[19] "Andamanlılar için mitos ve efsanelerin işlevi" diye yazmaktadır, "ritüel ve törenlerle tamamıyla koşuttur"[20]; "bireyin toplumun kendisine verdiği moral gücü hissetmesinin araçları bunlardır".[21] Toplumun moral gücünü ifade eden bütün bu âdetlerin, törenlerin, mitos ve ritlerin kökeni nedir? Burada uzmanların görüşleri farklılaşmaktadır. Kendi zihin çalışmalarımı son bölüme saklıyorum.

Andamanlıların durumu Paleolitik yayılımın tropik ve yarı tropik bölgelerde, yarı göçebe toplayıcı, küçük av hayvanları avlayan toplumların yapılarına ilişkin norm olarak ele alınabilir. Fakat kuzeyli, Elbruz-Himalaya dağ hattının acı soğuk kuşağından, yaklaşık MÖ 200.000'lerde yapılı Neanderthal ırkın gelişiyle durum değişmiştir. Ateşin bulunması ve hayvan postlarının giyilmesiyle kabilenin erkekleri kuzeyin sert topraklarına girme cesareti bulmuş olmalılar. Böylece bol et bulma olanağına kavuşuyorlardı. Ayrıca beyin gücü de önemli oranda artmıştır. Pithecanthropus döneminde 900-1.200 cm^3 arasında değişirken Neanderthalin beyni 1.250-1.725 cm^3'e ulaşmaktadır, bugünün insanından, üst sınırda, daha büyük beyne sahiptir; daha önce söylediğimiz gibi günümüzün ortalaması 1.400-1.500 cm^3'tür. Artık sahnede dağınık aileler halinde moronik maymun-insanlar değil, olağanüstü güçlü insan ırkı vardır; belki de insanlık tarihinin gerçek şafağı kabul edilmesi gereken dönemde sergileyebileceği bütün cesaret ve aklı kullanan, zihni gücü bizden biraz daha fazla bir insandır bu.

---

[19] Radcliffe-Brown, *age*, s. 307.
[20] *Age*, s. 405.
[21] *Age*, s. 327.

Neanderthal insanın av yöntemlerinin ne olduğunu bilmiyoruz. Kullandıkları silahların ve avladıkları hayvanların boyları büyük değişiklik gösteriyor. Ok ve yay henüz icat edilmemişti, fakat bumerang veya fırlatma sopası bulunmuştu. Kovalama ahşap, sivri uçlu sopalar, taş fırlatmalar bumeranglarla yapılıyordu ve avlanan hayvanlar mamut, gergedan, yabani at, bizon, yabani kedi, ren geyiği ve geyik, boz ayı ve mağara ayısıydı. Hayvanlar yaya olarak kovalanıyordu ve bazen yüz yüze geliniyordu. Bu koşullarda erkeğin cesaret ve dayanıklılığının ona önemli bir üstünlük sağlamasının nedenini kavramak zor değil.

Kadının büyü gücünün de tanındığı ve uygulandığını düşünmemiz gerekir. Frobenius'un bildirdiği pigme ritinde kadının kollarını Güneş'e doğru kaldırıp bağırması önemli bir yer tutuyordu. Bugün de kutup avcıları arasında kadın şamanların oldukça fazla olduğunu ve saygı gördüklerini biliyoruz. Çünkü Ruth Underhill'in işaret ettiği gibi, doğurma ve âdet görme gizemleri gücün *doğal* ifadeleridir. Hem kadının kendisini hem de ait olduğu grubu koruyan yalıtma ritleri gizemli bir tehlike düşüncesinden kaynaklanır, oysa çocuk yaşta ve yetişkin erkeklerin ritleri daha çok *toplumsal* bir nitelik taşır. Erkeklerinki ilahiyat sistemlerinde ussallaştırılır. Doğum ve âdet görmenin taşıdığı doğal gizem doğrudan ölüm kadar ikna edicidir ve bugüne kadar, başlangıçta olduğu gibi, dinsel huşunun ana kaynağı olmuşlardır.[22]

Amerika'ya ilk göçlerin eğer bugün verilen ilk tarihler, MÖ 35.000 doğruysa, Neanderthal insanın son dönemlerinde olmalıdır. Neanderthal insanın güneydeki çağdaşları Cavalı Yalnız İnsan (Homo soloensis) ve Güney Afrikalı Rodezyalı insandır (Homo rhodesiensis). İlki Ngandong insanı olarak da bilinir ve Cava insanı, Pithecanthropus erectusla, Avustralya'nın çağdaş yerlileri arasında bir adım olduğu önerilmiştir.[23] Rodezyalı insan (Homo rhodesiensis) ise, öte yandan, Zenci Afrika'nın hiçbir çağdaş ırkıyla ilişkilendirilememiştir. Bunlar, Moğol ve Kafkas ırkları gibi,

---

[22] Ruth Underhill, "Withdrawal as a Means of Dealing with the Supernatural", *Fifth International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences*, Philadelphia, 1956'da okunan bildiri.

[23] Weinert, *age*, s. 115.

insan evriminin çok daha sonraki bir aşamasına aittirler.[24]

İnsanın dinsel düşüncesinin ilk biçimlerine ilişkin yanılmaz arkeolojik kanıdan Homo neanderthalensis'in mezarlarında ve ayı tapınaklarında gözden geçirdik. Krapina ve Ehringsdorf'da bulunan Neanderthal kafataslarını gözlemleyerek ritüel yamyamlığa ilişkin yeni kanıtlar ekleyebiliriz. Bunlar garip bir biçimde kesilmişlerdi. Neanderthalin Cavalı çağdaşı Yalnız İnsanın (Ngandong insan) bulunan bütün kafatasları da aynı biçimde kesilmiştir. Son olarak, çağdaş Bornea kafatası avcıları beyinleri yemek için kafataslarını kestiklerinde –kafatasları kendi içindekiler için kap görevi görür– tamamıyla aynı biçimde kestikleri anlaşılmıştır.[25]

Geçmeden önce, kültürel biçimlerin, ırkların ilk ortaya çıkışlarından ne kadar sonraya aynen korunabildiklerinin etkileyiciliğini vurgulamalıyım!

İlk kafatası avcılığının hangi ritlerle ilişkilendirildiğini bilmiyoruz. Fakat ayı kafasının kurban edilmesiyle aynı anlayışı taşıması olasıdır. Özellikle Roma'nın seksen mil kadar güneydoğusunda San Felice Circeo yakınlarındaki beş odalı Guattari mağarasında bulunan Neanderthal kafatasının da kurban edilen ayıya çok benzerlik göstermesi bu görüşü güçlendirmektedir. Kafa kesilmiş, beynin çıkartılması için delik açılmıştır; kurban edilen hayvanların kalıntıları mağarada kaplar içinde saklanmıştır, kafatası ise mağaranın tabanına yerleştirilmiştir, çevresi taşlarla sarılıdır.

Duayı duyar gibi oluyoruz: "Ey yüce ilah! Ulu ilah sana tapıyoruz. Seni annenin ve babanın yanına göndermek üzereyiz. Onların yanına vardığında lütfen bizden iyi söz et ve sana nasıl iyi davrandığımızı anlat. Lütfen gene bize gel, seni gene saygıyla kurban ederiz."

Daha garip olanı, Circeo Dağı'nın tepesinde Kirke'ye adanan Roma tapınağının kalıntılarının bulunmasıdır. Kirke, Odysseia'nın yoldaşlarını domuza çevirdiği gibi kahramanın kendisini de Ölüler Ülkesi'nin mağaralarla dolu girişine ulaştırmıştır. Burnun adı da bu inançtan gelmektedir; bu kara parçasının, nerdeyse ta-

[24] *Age*, s. 117.

[25] G.H.R. von Koenigswald, "A Review of the Stratigraphy of Java and Its Relations to Early Man", *Early Man*, s. 31.

mamıyla denizle çevrelenmiş yüksek ve güzel yerin adı halk arasında Kirke Adası'dır.

4. CRO-MAGNON İNSAN EVRESİ (MÖ y. 30.000-10.000)

Orinyasiyen dönemin tarihlenmesi yeni Karbon-14 tahminlerinin kabul edilip edilmemesine göre büyük farklılıklar gösterir. Abbé Breuil "saçma sonuçlar" verdiği ve "büyük yetersizlikler gösteren" zaman aralıkları doğurduğu için bu tahminleri reddeder. "Bu yöntemin sınırlarını öğrenene kadar bekleyemeyiz" diye yazar, "malzeme on beş, yirmi bin yıldan eski olduğunda kesinliğinin çok daha azaldığı görülüyor".[26] Herbert Kühn MÖ y. 60,000'leri,[27] Abbé Breuil 40.000, Carleton S. Coon öte yandan, yeni kanıtları kullanarak MÖ y. 20.000'leri önerir.[28] Würm buzulunun MÖ 35.000'lerde zirvesinde olduğu düşünülerek, bu zirvenin peşinden geldiği açık olan Orinyasiyen dönem yaklaşık MÖ 30.000'lere tarihlenebilir.

Bu dönemin tipik kişiliği –Weinert'in ifadesiyle "imza"sı –Cro-Magnon insandır. Dik, uzun boyludur, beyin kapasitesi 1590'dan 1880 cm^3'e kadar çıkmaktadır (çağımızdan biraz daha büyük).[29] Başka insan ırkları da görülür. Bunlardan bazıları çağdaş Eskimo'ya benzediği söylenen Chancelade İnsanı, Combe Capelle İnsanı ve İtalyan tipini andıran Grimaldi'dir. Cro-Magnon kalıntıların Ümit Burnu'na kadar bütün sahil boyunca bulunduğu Afrika kıtasındaki öteki türler Buşmanları andırmaktadır.[30]

Büyük Av çağına son veren, Son Paleolitik dönemin dört ana devresi belirlenmiştir: Orinyasiyen, Solutreyen, Magdalenyen ve Kapisyan devreler.

---

26 Breuil, *age*, s. 32-33.

27 Herbert Kühn, *Die Felsbilder Europas*, Stuttgart, 1952, s. 12.

28 Carleton S. Coon, Glyn Daniel Lascaux ve Carnac eleştirisi, *Natural History, The Magazine of the American Museum of Natural History*, c. LXVI, Eylül 1957, s. 341.

29 Osborn, *age*, s. 490.

30 Weinert, *age*, s. 117-119.

ORİNYASİYEN

Bu dönem Paleolitik kadın heykelciklerinin ve en eski kaya gravürlerinin ve resimlerin geliştiği dönemdir. Duvar sanatı çizgisel ve biraz kabadır, ama basit ve yetersiz olduğu söylenemez; arkaik gerilimi çağrıştırmaktadır. Öte yandan, kemik, diş ve taştan yapılan heykellerse, cesurca stilize edilmişlerdir, bazıları gerçekten çok zarif ve dikkat çekici derecede "modern"dir.

Birçok mağaranın duvarında mağara ayısının pençe izleri bulunmuştur ve gravür ile resimlerin çoğunlukla bu izlerin üstünde bulunduğu gözlemlenmiştir. Böylece bu hayvan sanatının ilk öğretmeninin Ayı Efendi olduğunu ve dokunduğu yerlerin hayvan büyüsü için uygun yerler oluşturduğunu söyleyebiliriz. Duvarlarda aynı biçimde insan eli çizimleri ve resimleri de görülmektedir, ellerin çoğunda parmaklar eksiktir. Parmak boğumu kurbanı Kuzey Amerika ova Kızılderililerinkini çağrıştırmaktadır. El izleri belki de duvarlara ayı izleri taklit edilerek yapılmıştır.

Mağaralar hayvan büyüsünün ve insan ritlerinin alanıdır. Mağaralar yeraltı dünyasının kendisiydi, yeraltı sürülerinin ülkesi; yukarıdaki dünyanın sürüleri buradan yukarıya çıkıyorlardı. Mağaralar gecenin özü ve ülkesidir, yıldızların, gece göğünün ülkesi, yıldızlarla eş tutulan hayvanların gün açmadan kesilmesi gerekiyordu. Hayvan Efendi ve Şamanizm, törensel gömülmeyle öteki dünyaya yolculuk, erkeklerin geçiş ritleri, yeniden doğum ve maskeli dans bu parlak çağın esinlediği tapınmalardır.

Kadın heykelcikleri, ayrıca, tanrıça mitolojisinin varlığını gösterirler. Erkeklerin dans ritlerindeki parmak kesmeye eklemlenen veya ona yabancı bir sistem olabilir; tanrıça daha çok mağaralarla ilişkilendirilen bir bağlam düşündürtmektedir. Tropikal bölgelerin bitki yetiştirici mitolojisi –en azından bu mitolojinin ilk biçimleri– artık biçimlenmiş olmalı ve ilk yayılımını gerçekleştirmiş bulunmalıdır.

Mağara sanatının klasik alanı Güneybatı Fransa ve Kuzey İspanya'dır. Kadın heykelcikler ise Pireneler'den Baykal Gölü'ne kadar uzanır. Ayrıca, av peşinden Amerika'ya göç –kabaca Baykal bölgesinden– bu dönemin sonundan önce başlamış olmalıdır.

SOLUTREYEN

Solutreyen dönemi soğuk, kuru bir dönemdir. Koruyucu mağara ve kaya sığınaklar artık tundraların yerini alan çayırlara çıkan insanlarca terk edilmiştir. Sahneyi geniş bir bölgeyi dolaşan etobur sürüler ve göçebe avcı çeteler doldurmuştur. Dordogne'den Mississippi'ye kadar mamut avı doruğuna çıkmıştır.

Batı Avrupa'da artık Tanrıça'nın güzel imgelerini göremiyoruz, fakat Doğu Avrupa'dan Baykal bölgesine kadar uzanan geniş lös topraklarındaki av sahalarında hâlâ önde gelen kişilik odur. Ayrıca, Moravya'da Predmost, Ukrayna'da Mezin ve Sibirya'da Mal'ta heykelcikleri –bazı uzmanlar bu döneme, bazıları Orinyasiyen dönemine ait olduklarını kabul ederler– birbirleriyle büyük benzerlik gösterirler.[31] Ortak av sahası, artık çok genişlemiştir ve kolaylıkla seyahat edilebilen bir yerdir.

Doğudan, Macaristan ve Tuna bölgesinden gelen yeni bir insan ırkının, Dordogne'ye kadar uzandığı iskelet kalıntılarından anlaşılmakladır; Brünn, Brüx ve Predmost'ta en iyi örnekleri bulunmuştur. Yeni ırkın özel yetenek gösterdiği alan güzel mızrak uçları yapımıdır. Kafatasları ise, zihinsel *niveau*da düşme olduğunu göstermektedir, 1350 cm^3'lük kapasiteye kadar inilmiştir. Mamut dişinden hayvan heykelcikleri, tanrıçalar ve süslemeci geometrik desenlerin temizliği bu ırka ait birçok yerin belirleyici özelliğidir. Brünn iskeletlerinden biri salyangoz kabukları, delikli taşlar, gergedan ve mamut kaburgalarından süsler ve mamut dişleriyle zengin biçimde süslenmiştir. (Kötü biçimde zedelenmiş, erkek olduğu anlaşılan dişten yapılma bir heykelcik de kırmızı boyalı birçok nesneyle birlikte bu mağarada bulunmuştur.)[32] Bu ırkın yetenekli avcılar olduğu ve tanrıça kültünü Solutreyen zamanlarına kadar taşıdığı anlaşılmaktadır.

Bu dönemin karakteristik yerleşim yerinde, Orta Fransa'da Saône yakınındaki Solutré'de büyük bir kamp ateşi yeri bulunmuştur. Kuzeyden dik bir yamaçla korunan kamp, güneyde güneşe açıktır ve büyük ateş yerleri ve bol şölen kalıntılarıyla dolu-

---

[31] Hancar, *age*, s. 132.
[32] Osborn, *age*, s. 333-38.

dur. Yabani kedi ve at, yünlü mamut, ren geyiği ve geyik, mağara ayısı ve boz ayı, porsuk, tavşan, kurt, sırtlan ve tilki kalıntıları boldur. Çakal da görünmeye başlamıştır ve biçim ve karakter olarak Amerika koyotunun eşdeğeridir.

Bütün bu yabanıllar gece ateş çevresinde anlatılan masallara konu olmuş olmalıdır, belki de bazıları yalnız avcı kabilelerin folklorunda değil çocuk öyküleri ve düşlerinde oynadıkları rolleri o günden oynamaya başlamışlardır.

MAGDALENYEN

Bir başka soğuk, fakat nemli bir dönem geldi ve Avrupa'da çayırlar çam ormanlarına dönüşmeye başladı. Toynaklı hayvan sürüleri Kuzey Asya'ya doğru yöneldi, avcıların çoğu da peşlerinden gitti. Güney Fransa ve Kuzey İspanya tapınak mağaralarının Magdalenyen dönemiyle Orinyasiyen dönemini birleştiren bir süreklilik gösterdiği, Solutreyen döneminin gene de ara dönem gibi kaldığı anlaşılmaktadır.

Duvar sanatının hayvan biçimleri şimdi çok güçlü, akıcı çizgiler ve zengin renklerle ustalık kazanmıştır; hayvanlara o zamana kadar görülmeyen bir gözle bakılmakta ve mükemmel eğitim görmüş eller çalışmaktadır. Bu sanat büyüydü. Ve resmedilen sürüleri sonsuzluğun sürüleriydi, zamanın değil, hatta zamanın hayvanlarından daha canlı ve gerçektiler; çünkü onların ölümsüz kaynakları bunlardı. Altamira'da büyük boğalar –neredeyse nefes alıyorlardır, çok canlıdırlar– tavandadırlar, bize doğalarını, yıldız olduklarını anımsatıyorlar. Ve Frobenius'un Kongo pigmelerinin mitolojisini anımsıyoruz: Yükselen Güneş'in ışınları gökyüzünün sürüsünü öldürüyor.* Avcı Güneşle, mızrağı onun ışınlarıyla ve çayırların sürüleri gökyüzünün sürüleriyle özdeşleştirilmektedir. Avın kendisi göksel bir maceradır, sonsuz formları zamana getirir. Ve mağara ritüeli, demek ki başka nesneye dönüştüren ayindir.

İşte gökyüzünün sürüleri burada, gece semasının birincil uçurumundadırlar. Çünkü bu tür düşün mantığına göre ve mitos oyu-

---

* Bkz. sayfa 294-296.

nunda A, B'dir ve B de C'dir, bu mağara zamansız gece uçurumudur ve resimler de dünyanın geçici sürülerin gerçek formları, Platoncu idealarıdırlar; bu geçici sürüler insanla birlikte hayvan efendi, gönüllü ölüm ve kutsal av oyununu oynayacaklardır.

Magdalenyen dönemi Tuc d'Audoubert tapınağının erkek ve dişi bizonu, Trois Fréres'in dans eden şamanı, Lascaux'un şaman transı ve bizon kurbanı, Montespan'ın ayı kurbanı dönemidir. Büyük Av mitolojisinin tam zamanıdır.

Yayılan ormanların yeni hayvan türleri kalıntılar arasında bulunmaya başlanmıştır –kızıl geyik, orman atı, mus ve fallow geyiği–; artık çayırların muhteşem günleri geçmektedir. Avcılar ırmaklar ve denizlere yönelmektedir; kemikten zıpkınlarla balina ve ayıbalığı avlanmaktadır. Garip biçimde Cro-magnon avcıların boyu da küçülmüştür; artık 1.80, 1.90 değil, 1.55, 1.60 civarındadır. Beyin kapasitesi de günümüzdeki 1.500 cm^3'lük hacme düşmüştür.[33]

Mezarlarda bulunan bazı ilginç motifler üstünde durmak gerekir. Ain'de, Les Hôteaux mağarasında: Magdalenyen araç gereçle yüklü, kırmızı aşıboyalı, sırtüstü yatan ve uyluk kemikleri çevrilmiş bir iskelet, Charente, Placard mağarasında: Gömülmek için gövdelerinden ayrılmış yedi kafatası; çoğu delinmiş salyangoz kabuklarıyla çevrelenmiş bir kadın kafatası; kap yapılmış tepeleri kesik iki kafatası. Landes, Sorde'de, Duruthy mağarasında: Gerdanlığı ve aslan, ayı dişlerinden kemeri olan bir iskelet. Chancelade' de: Bacakları kısa, boyu 1.40'tan fazla olmayan, Magdalenyen aletleriyle örtülmüş, kolları bağlanmış olması gereken bir durumda duran, daha önce sözü edilen Eskimo benzeri iskelet. Ve son olarak, Bonn yakınlarında Oberkassel'de: Bir kilometre kadar mesafede biri yirmi yaşlarında kadın, öteki kırk-elli yaşlarında iki iskelet. Sırayla boyları 1.55 ve 1.60; büyük bazalt parçalarıyla örtülmüşlerdi ve kırmızı boya maddesi iskeletlerden çevredeki taşlara bulaşmıştı. Hayvan kalıntıları da vardı; küçük kemikten oyulmuş bir at başı ve küçük bir hayvan başını, ağaçsansarını andıran ustaca oyulmuş ve cilalanmış kemikten bir alet.

---

33 *Age*, s. 382.

Buluntulardan, saygı ve kurban düşüncesi yanında, hayaletlerin uzak durup canlıları rahat bırakacağı umudunu da görüyoruz. Ters çevrilmiş uyluk kemikleri, ayrılmış kafatasları, bağlanmış kollar ve ağır bazalt parçaları bunu göstermektedir. Ayı ve aslan dişleri ilginçtir, çünkü bu iki hayvan kuzeyin ayı ve Afrika'nın aslan, panter ritlerinde, gördüğümüz gibi, eşdeğerdir.* İki hayvanın da gözleri, öteki hayvanlarınki yanlardayken, insanlarınki gibi öndedir. Trois Fréres şamanı tam cepheden görülmektedir. Kuzey Afrika'da, Sahra-Atlas hattında da tam cepheden bir aslan resmi vardır; duruşu Fransız mağarasındaki şaman dansçıyı andırmaktadır ve doğan güneşin ışınları ona vuracak biçimde yerleştirilmiştir. Dansçı gibi, gene, otlayan sürülere egemen olabilecek bir konumda yapılmıştır.[34] Ayı ve aslan mitolojisiyle güneş, güneş gözü, öldüren göz, kötü göz ve hayvan efendi ve şaman arasında böylece bir ilişki kurulmuş olmaktadır. Paleolitik av gizemini belirleyen mitolojik eşitlemelerden biri olarak binlerce yıl egemenliğini sürdürmüş olan bu durum olmalıdır.

5. KAPSİYEN-MİKROLİTİK STİLİ (MÖ y. 30.000/10.000-4.000)

Gürültülü hareketler, yeni teknolojiler, mitolojik uyum ve canlı sanat biçimleri artık sahneyi dolduruyor ve gözlerimizi yeni bir çağa açıyoruz. Ok ve yay bulunmuştur, av köpeği görülmektedir ve kaya resimleri canlı sahnelerle doludur: Avlanan ve dövüşen okçular, ritüel danslar, kurban sahneleri. Mağara resimleri av hayvanları üstünde uzmanlaşmışken burada canlı çöp adamlar stilinde dans eden insanlar vardır ve sahne kompozisyonu ile hareketin anlatımı geliştirilmeye başlanmıştır. Ve mağara resimleri büyüsel, zamansız mitos atmosferini yansıtırken sonsuzluğun mutlu avı ve arketip şamanın oradaki eylemleri anlatılırken, burada dünyadaki yaşamla ve yaşayan toplulukların ritüel hareketleriyle karşı karşıyayız. Resimlerde kadınların önde geldiğini, büyük kalça ve bacaklarla, söğüt gibi gövdelerle hareketlerinin çok zarif olduğunu görü-

* Bkz. sayfa 339-342.

[34] Frobenius, *Kulturgeschichte Afrikas*, s. 66-70.

yoruz. Sahneler grubun uyumlu hareketleriyle ritm taşımaktadır. Artık şaman değil, grup kutsal gücün aracıdır.

Kapsiyen av sahnesi, Castellón

Yeni stilin merkezi bugün çöl olan Kuzey Afrika'nın çayırlarla dolu av sahalarıydı ve en iyi örneği Tunus'taki Capsa'dır (Gafsa). Buradan batıya, sonra kuzeye İspanya'ya yayıldığı düşünülebilir: Avrupa'nın bu döneme ait eserleri Doğu İspanya'da bulunmaktadır. Kültür sahası bütün Kuzey Afrika'dan Nil'e, Ürdün'e, Mezopotamya, Hindistan ve Seylan'a uzanır. Karakteristik eseri küçük geometrik çakmaktaşıdır, genellikle yamuk, paralelkenar ve üçgen biçimindedirler. Fas'tan Hindistan'daki Vindhya Tepeleri'ne ve Güney Afrika'dan Kuzey Avrupa'ya kadar yayılmış bulunan bu eser çoğunlukla mikrolit olarak adlandırılır. Fakat silah ve aletlerin yayılmışlığına karşın, temel sanat eserleri Doğu İspanya dışında eskiden av hayvanlarıyla dolu olan geniş çayırlar bölgesi Sahra'yla sınırlı kalmaktadır. Kaya resimlerinde fil ve zürafa sürüleri, gergedanlar ve koşan devekuşları, maymunlar, yabani sığır, koyun, gazal, çakal ve eşek başlı dev insan biçimleri, tepelerin üstünde güneş vurmuş aslan. Ayrıca kocaman bir boğanın veya boynuzları arasında güneş kursu bulunan bir koçun önünde kollarını kaldırmış tapınır gibi duran insanları görürüz.[35]

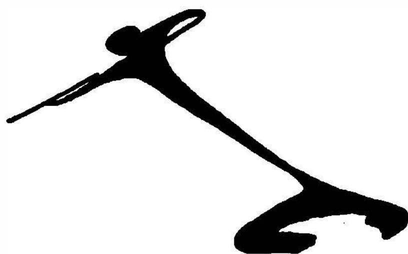
---

35 *Age*, s. 1-26.

Üç Kadın, Castellón

Bu kültürün başlangıç tarihi, hatta ne kadar geriye doğru gittiği hakkında hemen hiçbir şey bilmiyoruz. Fakat ilk Kapsiyen olarak bilinen en eski biçimler bizi, görüldüğü kadarıyla Orinyasiyen döneme kadar götürüyorlar. İspanya'ya ve sonra Kuzey Avrupa'ya geçişi ise MÖ 10.000'den önce olmamıştır ve bu dönemine Son Kapsiyen, Tardenoisian, Aziliyen, Mikrolitik, Mezolitik, Proto-Neolitik veya Epi-Paleolitik gibi çeşitli adlar verilmiştir. Adlarla kafamızı karıştırmamalıyız!

Oklu adam, Castellón

Kuzey Afrikalı Kapsiyenlerin 1.50, 1.65 arasında değişen orta boylu, uzun ve geriye doğru basık kafaları olan bir halk olduğu anlaşılıyor. Bumerang, sopa ve oklarla avlanıyorlar, çok narin zıpkınlarla balık vuruyorlar, yemiş ve kök topluyorlar, salyangoz

ve kabuklu deniz hayvanlarını da bolca tüketiyorlardı. Boncuk, devekuşu yumurtası kabuğundan yapılma diskler, tüyler, delikli kabuklardan gerdanlık ve kemerler takıyorlardı. Erkekler, kadın egemenliğindeki ekvator bölgelerinin masum çoğu erkekleri gibi, cinsel organlarını saklamaz, tersine süslerler. Kadınlarsa uzun, hoş etekler giyerler. Karmel Dağındaki mağaraların Natufyenlileri – MÖ y. 6.000, Proto-Neolitik dönemin tarihlendirilmesinde onlardan yararlanmıştık*– Kapsiyen kültür stiline sahip insanlardı. Ayrıca, Sahra bölgesinin sürekli kuruması ve bol av hayvanlarının ayrılmasıyla, MÖ dördüncü binden itibaren, Kapsiyenler ve resim sanatları güneye taşınmıştır. Etkilerinin Güney Rodezya'ya kadar indiği görülebilir: Basutolandlı Buşmanların görkemli av sahneleri; şimdi ünlenmiş bulunan Damaralandlı gizemli "Beyaz Hanım" (gerçekte herhalde erkektir – "kral" olduğu söyleniyor, ama kuşkusuz "tanrı-kral"dır); ve son olarak Ay-kralın kutsal kurbanı ve dirilişinin gözlemlendiği ilginç Rusafe duvar resimleri bunlardandır.

Böylece bir kez daha ritüel kurban, Neolitiğin şafağı ve canavar yılan ile bakire gizemleri sorunlarımıza gelmiş oluyoruz.

"Beyaz Hanım", Zimbabve

* Bkz. sayfa 142-144.

X. BÖLÜM

Neolitiğin Mitolojik Eşikleri

1. İLK BİTKİ YETİŞTİRİCİLERİNİN BÜYÜK YILANI (MÖ y. 7.500?)

Anlatıldığına göre genç bir kadın ormana gitmiş. Yılan onu görüyor. "Gel" diyor. Fakat genç kadın, "Seni koca diye kim alır? Sen yılansın. Seninle evlenmem" diye yanıtlıyor. Yılan "Evet, gövdem yılan gövdesi, fakat konuşmam insan konuşması. Gel!" diyor. Ve kız onunla gidiyor, evleniyor ve biri erkek, biri kız iki çocuk doğuruyor. Bundan sonra kocası onu gönderiyor, "Git!" diyor. "Ben onlara bakarım ve onları beslerim."

Yılan çocukları besledi ve büyüdüler. Bir gün yılan onlara "Gidin balık yakalayın" dedi. Gidip yakaladılar ve "Pişirin" dedi. Fakat onlar "Güneş henüz doğmadı" diye yanıtladılar. Güneş doğup balıkları ısıtınca yediler, balıklar hâlâ çiğ ve kanlıydı.

Yılan, "Siz ikiniz hayaletsiniz, yemeği çiğ yiyorsunuz. Belki beni de yersiniz" dedi, "Sen, kız, burada kal! Sen, oğlan, karnıma gir!" Çocuk korktu ve "Ne yapacağım?" dedi. Yılan "Gel!" dedi ve çocuk yılanın karnına girdi. Yılan ona "Ateşi al ve kız kardeşine getir! Dışarı çık, hindistancevizi, patates, kulkas ve muz topla" dedi. Çocuk yılanın karnından ateşi alıp dışarı çıktı.

Meyve ve kökleri denildiği gibi topladıktan sonra yeni meşaleleriyle onları pişirdiler ve yediler ve yeyince yılan sordu: "Sizin

yemeğiniz mi, benimki mi iyi?" Onlar da "Seninki! Bizimki kötü" diye yanıtladılar.[1]

Bitki dünyasının efsanesi tropik kuşakta, doğuda Afrika'dan (Elbruz-Himalaya hattının güneyinden) Güneydoğu Asya'ya, Endonezya ve Melanezya'ya kadar böyle anlatılabilir, gerçek derleme yeri ise bu büyük tropik alanın doğusunda uzak, ilkel bir adacık; Yeni Gine'nin kuzey sahillerindeki Amiral Adaları.

Güneydoğu Asya'nın Paleolitik dönemlerinin arkeolojisi henüz pek ortaya çıkarılmış değil, fakat elimizdeki bilgilerle bu bölgenin taş devri aletlerini geliştirmekte Afrika'dan epey geri kalmış olduğunu biliyoruz. Profesör Robert Heine-Geldern'in gözlemi şöyle: "Paleolitik dönemin burada çok uzun yaşadığı anlaşılıyor. Anlaşıldığına göre Paleolitik kültürler bölgenin çoğu yerinde özellikle Batı Endonezya'da MÖ iki bin yılına kadar ve başka bölgelerde çok daha sonralara kadar devam etti."[2]

Bu çok ilginç bölgenin üstünde çalışılmış olan mitolojilerinde çok eski çağların içine girildiği kuşkusuzdur. Fakat Andaman Adası'nın Kertenkele Efendi ve Misk Kedisi Hanım'ının Tammuz ve İştar rollerini oynamaları gibi, en ilkel geleneklerde de daha yüksek kültürel çevrelerin özümlenmiş olabildiği görülmektedir. Yine, MÖ 200.000'den kalma insan (Ngandong) kafataslarının, çağdaş Borneo kafatası avcılarının yaptığı gibi, aynı biçimde bulunmasıyla, bu toplumların ne kadar eski gelenekleri sürdürebildiklerini de gördük. Dolayısıyla ilkel Papuanlar arasında yılan ve bakire izine rastladığımızda, bunun Cennetten Kovulma'nın bastırılmış bir biçimi mi yoksa ilkel bir biçimi mi olduğunu düşünmeliyiz? Gerçekten bu mitolojik temanın ilk nereden kaynaklandığını bilen var mı?

Yılan ve bakire temasının ilk kez tropik yayılma kuşağından Afrika, Arabistan ve Yakındoğu, Güneydoğu Asya, Endonezya ve Melanezya'da görüldüğünü düşünmek oldukça mantıklıdır. Paleolitik aletlerden öğrendiğimiz gibi* bu kuşakta çok hızlı ya-

---

1 Meier, "Mythen und Sagen der Admiraltäts-insulaner", *Anthropos*, c. II, 1907, s. 654.

2 Robert Heine-Geldern, "Urheimat und früheste Wanderungen der Austronesier", *Anthropos*, c. XXVII, 1932, s. 556.

* Bkz. sayfa 358-359.

yılmanın olabildiğini biliyoruz. Fakat iki ana bölgenin tanımlanması gerekmektedir: a) Afrika'dan Hindistan'a, b) Orta-Kuzey Hindistan'dan Güneydoğu Asya, Endonezya ve Melanezya'ya uzanan bölgeler. Birinci bölgede Paleolitik el baltasının çeşitli biçimleriyle yan yana en eski ve kaba "çakıltaşı alet"ler de görülmektedir. Oysa ikincide ancak görece kaba kesici aletler vardır. Ayrıca birinci bölgede, ikincisine uzanmayan canlı Mikrolitik-Kapsiyen Yayılımı vardır. Yani (a) bölgesi hem ikisi içinde daha eskisi olarak görülmekle hem de en azından Paleolitik dönemin sonuna kadar kültürel bakımdan önde olduğu anlaşılmaktadır.

Bitki yetiştiriciliğine doğru ilk adımların nerede atıldığı konusunda henüz bir belirlilik yoktur. Menghin tropik Güney Asya'yı önermiş;[3] Heine-Geldern başka bir görüş belirtmeden bunun olamayacağını ileri sürmüştür.[4] Tek olasılık (a) bölgesinin daha batıdaki bir kısmı olarak görülmektedir, çünkü yılan ve bakire mitosumuzla ilgili alanın da burası olabilmesi olasılığını yükselten biçimde yetiştirilen bitki düşüncesiyle daha ilintili olan alan, görmüş olduğumuz gibi burasıdır.

"İnsanlaşma bölgesi" adı verilen biyolojik bir kuramın varlığından söz etmiştik. Yeryüzünde sınırlı, fakat gene de yeterli, nitelik olarak aynı olan bir bölgede, görece birbiriyle yakın bağları olan bireylerden oluşan geniş bir topluluk aynı çağda bir dizi genetik mutasyon geçirmiş ve oldukça fazla sayıda insan benzeri canlı ortaya çıkmıştır.[*] Şimdi hem mitosumuzla hem bitki yetiştiriciliğiyle ilgili bu kuramla bağıntılı bir kuram önermek istiyorum. Çünkü (a) bölgesinin bir ucundan ötekine düşünce ve tekniklerin etkin biçimde iletilebildiğine emin olabiliriz. Çağdaş standartlar bakımından elbette yavaş da olsa, saniyeler yerine yüzyıllar da gerektirse, sonuç olarak gene de bu iletişim etkindir. Dolayısıyla bu geniş bölgenin, insanların oldukça tekdüze bir konumda bulunduğu ve belirli etkilerinin kabul edilmesi için benzer bir psikolojik ortam oluşturduğu bir süreklilik taşıdığı düşünülebilir. Bu ortamın, profesörün küçük kızı ve büyücüsü üstüne

[3] Menghin, *Weltgeschichte der Steinzeit*, s. 604.
[4] Heine-Geldern, "Urheimat und früheste Wanderungen der Austronesier", s. 607.
[*] Bkz. sayfa 351-352.

açıklamalarımızda tanımlanan "kapılma" türünden olduğu açıktır.* Yani bütün bölgenin, sınırlı da olsa yeterli bir alanda, yakın bağları olan bireylerin oluşturduğu geniş toplulukta (görece yeni ortaya çıkmış olan Homo sapiens türlerinin bireyleri arasında) aynı anda kabaca benzer etkiler altında kaldığı ve sonuç olarak benzer "kapılma"ların yaşandığı ve ritüelleşmiş süreçler ve ilgili mitosların doğduğu söylenebilir. Böyle bir bölgeye "mitoloji doğuran bölge" diyebiliriz; bilimimizin görevi böyle bölgeleri tanımlamak ve onları "yayılma bölgeleri" ile daha sonraki gelişim ve bunalım bölgelerinden ayırmaktır.

Söz konusu mitosun durumunda, büyük (a) bölgesi kuşağında bazı kadınların yenilen köklerin bahçelerde yetiştirilebileceği düşüncesini nerede geliştirdiklerini bilmiyoruz; bu düşüncenin ekonomi yönelişli mi yoksa bir "kapılma" ve ilgili ritüel oyun sonucu olup olmadığını da bilmiyoruz. Kesin olan bitki yetiştiriciliği ile mitosun işlevleri arasındaki ilişkidir ve mitos bu yetiştiriciler arasında gelişmiştir. Ayrıca bir bölgede ortaya çıkmış olmaktan çok, geniş bir bölgede kendiliğinden ortaya çıkmış olması olasıdır ve son olarak, Paleolitik terimlerle uzun olmayan bir zaman içinde (diyelim bin yıl) ilişkili tekniklerle birlikte tüm kuşağa yayılmış olmalıdır. Dolayısıyla tarihi MÖ 7.500'lere yakın diye tahmin edebiliriz.

Bu mitostan önce bir tanrıça mitolojisinin varlığını bildiğimize göre –tarihöncesinde, özellikle ilk Homo sapiensin görülmesiyle Orinyasiyen heykelciklerle kendini göstermiştir–, yılan ve bakire mitosunun yalnızca daha önceki temel üstüne geliştiğini kabul etmemiz gerekir. Mal'ta örenindeki raşitik çocuk mezarında yirmi kadın heykelciği bulunmuştu ve dişten yapılmış bir plakette, bir yanda spiral desen, öbür yanda üç kobra benzeri yılan vardı. Bir başka spiral, dişten bir balığın yanına noktalarla hakkedilmişti. Çocuk fetus konumundaydı ve doğuya bakıyordu; mezarda dişten yapılma kuşlar da vardı.

Çok ilkel bir Papua kabilesi, Yeni Britanyalı Bainingler bir gün güneşin her şeyi topladığını ve hangisinin sonsuza kadar ya-

* Bkz. sayfa 32-33.

şamak istediğini sorduğunu anlatıyorlar. Ne yazık ki insan bu çağrıya uymamışa, bu yüzden bugün taşlar ve yılanlar sonsuza kadar yaşarken insan yaşamıyor. Çağrıya uymuş olsaydı insan da deri değiştirebilecek ve yılan gibi yaşayabilecekti.[5]

Yılanın sonsuz yaşam simgesi oluşu Paleolitik dönemde, arka yüzünde ölüm labirenti bulunan bir plakette resmedilmiştir; aynı yerde labirent balığın yanındadır; şaman kendinden geçmiş bir durumdayken, kuşlar ölen ruhun uçuşunu anlatmaktadır; doğan güneşin yönü ve küçük iskeletin yatış biçimi, bütün bunlar yirmi tanrıça heykelinin bulunduğu, birçok törenle gömülmüş hayvanın çıkartıldığı tek bir mezardaki Son Paleolitik dönemde geliştirilmiş bir mitolojinin bulunduğunu anlatan işaretlerdir.[*] Ruhsal yeniden doğumun tanrıçası çoktan çok daha sonraki İştar-Afrodit Neolitik kültünün simgeleriyle ilişkilendirilmiştir: balık, kuş, yılan ve labirentle.

Bir kez daha, her zamanki gibi mitos yoluyla, değişimdeki süreklilik sorununa, James Joyce'un dediği gibi, "hep aynı ama hep değişiyor" olana geldik. Bu bağlamda sürekli olan elbette kadındır, erkeğin özümlemesi gereken yaşam biçimi ve karakter olarak etkileyiciliği –dünyadan getirdiği çağrıdır. Dinsel bir ritüelin en eski kanıtları olan Neandrethal mezar ve ayı tapınakları ölüm uyarısına karşı çıkma gayretine işaret etmektedirler. Fakat kadının gizemi ölümün gizeminden az değildir. Çocuk doğumu daha küçük bir gizem değildir; anne sütünün gelmesi ve Ay'ın hareketine uyum içinde âdet görme daha küçük bir gizem değildir. Kadın gövdesinin yaratıcı büyüsü kendi başına merak konusudur. Erkeklerin kendi ritlerinde de (erginlenme riti, kabile yaşlıları, şamanlar veya ne olursa) büyüsel kıyafet olarak, kadın gövdesinin en etkileyici büyüleyiciliğini miras olarak almışlardır. Bütün tezahürlerinde, dolayısıyla ister Paleolitik heykelcikler ister Neolitik dönem olsun, kendi büyüsel formunun simgesiyle çıplak tanrıça olarak ortaya çıkar.

Kadın, öteki dünyaya açılan büyüsel kapı olarak, yaşamın ondan bu dünyaya girdiği yer olduğundan, doğal olarak ölüm ka-

---

5 P. Bley, "Sagen der Baininger auf Neupommern", *Anthropos*, c. IX, 1914, s. 198.

* Bkz. sayfa 325-327.

pısının da, yaşamın gene onun aracılığıyla bu dünyayı terk ettiği yeridir. Bunda hiçbir ilahiyatçı açıklamaya gerek yoktur, yalnızca böyle bir mucize gücüyle ilişki kurma isteğiyle birlikte evrenin yakalanan bölümü karşısında sersemleyen zihnin gördüğü gizem ve mucize söz konusudur. Karaayak buffalo avcısının iki karısına evde söylediklerini anımsayalım. Çağdaş yorumcuya göre karılarına "Dua edin!" demiştir, oysa gerçekte söylediği cümle "Büyü yapın" olmalıdır. Çünkü erkeklerin avdaki rolünün, gördüğümüz gibi, kadınlarının büyüsüyle desteklenmesi gerekir. Fakat Büyük Av bölgelerinde, geçerli olan bükülmez erkek psikolojisi prestiji simgeleriyle desteklenip kazanılan yetenekler ve cesur egonun oluşturulmasıyla güçlendirilmiş olduğundan, dişilik ilkesi erkek amaçlarının elde edilmesi ve yerine getirilmesi için ancak yardımcı olabilir. Tanrıça ve yaşayan eşdeğerleri erkeklerin zorlu görevlerine ancak büyüsel destek sağlayabilirler, varlığın doğasını yönetme kavramlarına dokunamazlar. Bu dünyanın mitolojilerinde veya kavranılan ruhunda temel tema daima elde etmektir; sonsuz yaşamın elde edilmesi, büyüsel gücün, dünyadaki tanrı krallığının, aydınlanmanın, refahın, iyi huylu bir kadının veya bu türden bir şeyin elde edilmesi. Egemen ilke *do ut des* "sana veriyorum ki bana veresin"dir. "Sana veriyorum, Ey Tanrım, sen de karşılığında, bu dünyada veya öbür dünyada bana ver."

Bitkinin egemen olduğu tropik kuşağın daha ılımlı bölgelerinde, öte yandan, dişilik ilkesi basitçe ikincil konumda değildir; kendi deneyim kipiyle egemen kültür ve mitosunu da yaratabilir. Yılan ve bakire mitosunda ortaya çıkan güç de budur. Mitosun temel öğeleri şunlardır: 1) evlilik için hazır genç kadın (peri); kadın doğum ve âdet görme gizemlerini taşır, bu gizemler (dolayısıyla rahim) Ay'ın gücüyle özdeşleştirilir; 2) meyve veren erkek tohumu; yeryüzü ve gökyüzünün sularıyla özdeşleştirilir ve su, yıldırım, yılan imgelerini taşıyan fallus bakireyi dönüştürecektir; ve 3) yaşamın değişim, dönüşüm, ölüm ve yeniden doğum olarak görülmesi.

Ölüm ve dirilişin Ay'ın doğması ve batmasıyla, suların tohumu eritip yeşertmesiyle, gölgenin Ay'ı örtüp açmasıyla benzetilmesi ve Ay'ın derisini sıyırdığı kabul edilmesi, bitki ve Ay çevrimlerinin kuşakların gelip geçmesiyle, ruhun doğuştan gelen me-

lankoli ve kapılma deneyimlerinin aynı tutulması, bugün gibi, en azından toplumun daha düşünceli üyeleri üstünde ve o zaman bugünkünden daha büyük bir oranda, büyük bir etki ve esin kaynağıydı.

Bu mitolojinin yayılımı ve (a) bölgesinin canavar yılan ve bakire gizeminin ritüel olarak canlandırılması, (b) bölgesine ve sonra doğuya Pasifik kuşağına ve kuzeybatıya (a) bölgesinden Akdeniz'e geçmiş olmalıdır. Bölümün başındaki çocuklarına ateş veren yılan ile genç karısına ait garip mitos, Akdeniz bölgesindeki Persefon ve Havva efsanelerini üreten aynı geleneğin devamı olmalıdır.

Amiral Adası anlatımında şaşırtıcı olan, Proto-Neolitik dönemden kalmış görece ilkel bir anlatım olan bu biçimin, Nietzsche'nin dişi kovulma ve erkek ateş çalma mitoslarına yüklediği o kadar anlamdan sonra, iki temayı da aynı derecede önemseyerek tek imgede birleştirmesidir.

Kendi geleneğimizin yüzyıllardır mumyalaştırdığı imgeleri ilkel ve yaban dünyaların mitoslarındaki bu tür anlam değişiklikleri ve kaymalarıyla yeniden yorumlayarak değerlendirebiliyoruz.

2. YAKINDOĞU'DA UYGARLIĞIN DOĞUŞU (MÖ y. 7.500-2.500)

"Mitoloji doğuran bölge" kavramı gözden geçirmiş olduğumuz evrelere uygulandığında tanrıların doğal tarihinin ana çizgileri ortaya çıkacaktır.

Birinci evreyi Plesianthropus evresi olarak adlandırdık. Bu dönemde doğmuş mitos ve ritler varsa nerede doğduklarını sormaya gerek yoktur. Paleolontoji araştırıcılarının 'insanlaşma bölgesi' olarak adlandırdıkları her yer –türümüzün daha az oyunsever, daha yetişkin, ciddi ve ekonomi düşkünü bireylerinden uzaklaştığı ve yalnızca doğanın verdikleriyle değil kendi icat ettiği oyunları da oynamaya başladığı her yer– bizim temel "mitoloji doğuran bölge"mizdir.

Plesianthropusun beyin kapasitesi fikir yaratma açısından fazla vaat edici görünmüyor, kanıtlar da romantik tahminlerden ötesi için fazla ipucu verecek kadar zengin değil. Gene de bu döne-

min pigme ve dev gibi insanımsıları, bütün hayvanlar gibi, çevrelerinin ve kendi gövdeleriyle toplumsal durumlarının bulgu uyarımlarına yanıt vermiş olmalıdırlar. Köhler'in şempanzelerinden geri kalmayarak yeni durumların eğlenceli yönlerini, oyunları ve örgütlenmeleri keşfetmiş olmaları gerekir. Bu oyunların henüz rit olmadıkları doğrudur. Fakat eğer Plesianthropusun beyni hareket biçimleri kadar düşünce biçimleriyle de oynamaya yeterliyse bu düzeyde de "kapılma"nın zemini var demektir. Kişisel bir "kapılma" –zihni düzeyde şempanzenin parlak taşa "kapılma"sıyla karşılaştırılabilir*–, şamanizm zihniyetine doğru bir adım ve grup olarak "kapılma" –gene zihni düzeyde şempanzelerin kendi derviş danslarına veya direk çevresinde dönüşlerine kapılmalarıyla karşılaştırılabilir**– popüler kült oluşumuna doğru gidiş olarak kabul edilebilir. Oyun, eğer toplumsallaşması sağlanabilmişse, gelenek oluşturabilir. Geleneğin sürdürülebilmesi çekim gücüne bağlıdır, yani yaşam enerjisini örgütleme ve uyandırma gücüne. Kısaca, eğer hareket biçimleri icat etmek kadar Plesianthropus düşünce biçimleri de yaratabilmişse (bu ritüel oyunlarla birlikte düşünülen mitolojiler) bilimimizin ilk bölümü başlamış demektir.

Bu tür elle tutulur tek kanıt Profesör Dart'ın keşfedip tanımladığı hayvan iskeletlerinden kafa ve kuyrukların garip biçimde ayrılmasıdır. Bu kanıt üstüne kuram geliştirerek, "ölüm sonrası yaşam ve eve giden hoş yolculuk" oyunuyla hayvan kurbanı kültünün gelişmiş olduğu hipotezinde bulunulabilir. Böyle bir oyunun psikolojik gücü Róheim'in formülüyle özetlenmiştir: "Öldürülen her şey baba olur." Bu formüle göre yenilen hayvana duyulan saygı avcı toplumda kaçınılmazdır; elbette üyelerin hayvan değil insanımsı olması koşuluyla. Plesianthropusun bir tür insan olduğu, avının beynini el ve dişleriyle değil sopayla –yani aletle– parçalamasından da anlaşılmaktadır.

Pithecanthropus döneminin (MÖ y. 400.000) II. evresi "insanlaşma bölgesi"nin (muhtemelen Güney ve Doğu Afrika'ydı) iki yöne yayıldığını göstermektedir: 1) kuzeye doğru Avrupa'ya (Heidelberg insanı) ve 2) tropik kuşaktan doğuya doğru Cava'ya

---

* Bkz. sayfa 353.

** Bkz. sayfa 353-354.

ve sonra kuzeye doğru Pasifik sahilinden Pekin'e (Sinanthropus). İlkel hayvan kafası kültü mitolojisi (eğer var olduysa) için "yayılma alanları" bu iki bölge olmuş olmalıdır.

Fakat ortaya çıkan yeni iki görüngüyle iki yeni "mitoloji doğuran bölge"nin belirlendiği görülmektedir. Birincisi mükemmel el baltasının tropik kuşağın batı bölümünde (Afrika'dan batı Hindistan'a) ve Avrupa'da görünmesidir; ikincisi Pekin insanının ürkütücü mağarasında ateşin bulunmasıdır. Profesör J.E. Weckler ilk Buzul Çağ'ın çoğu bölümünde tropik kuşağın doğu ucunun çöl ve buzlarla batıdan ayrılmış olduğunu, dolayısıyla insan evriminin ayrı iki bölgesi olduğunu gözlemlemiştir.[6] Batıda, görmüş olduğumuz gibi,[*] taş aletler çok gelişmiştir ve bazıları ritlerde kullanılmış olduklarını düşündürtecek kadar büyük ve güzeldir. Doğudaysa taş aletler görece ilkel kalmıştır, fakat ateş bulunmuş ve kullanılmaya başlanmıştır. El baltasının mitoloji ve söylemi demek ki batıda başlamış olmalıdır ve daha sonraki dönemin mitos ve kültünde yıldırım fikriyle ilişkilendirilmiştir (Thor'un çekici, Zeus'un, İndra'nın yıldırımı, vb.). Güneş gibi ateşle ilişkilendirilen mitoloji ve ritüel uygulamaların da doğuda başlamış olması gerekir. İlk mitolojilerin nasıl olabileceğini bilmiyoruz, fakat daha sonraki mitoslarda yıldırımın genel olarak Tanrı'yla ilişkilendirilmesine karşın ateşin doğuda armağan ve hatta tanrıçanın kendi gövdesi olarak alınmasını çok ilginç buluyorum. Aynuların ocak tanrıçasından söz ettik ve tanrıçanın Aynu dilindeki adı Fuji'nin kutsal yanardağ Fujiyama'nın adında da göründüğünü belirttik. Havai'de tanrıça Pele tehlikeli, fakat gene de sevilen Kilauea yanardağının tanrıçasıdır; eski şefler sonsuza kadar bu dağda yaşarlar ve alevlerle soylu oyunlarını oynarlar. Melanezya Malekula'da da ölülerin yolculuğu tanrıçanın kılavuzluğunda bir yanardağın yolundan geçer. Japonya'da, Güneş Tanrıça'dır, Ay da Tanrı'dır; Almanya'da da Güneş dişi *(die Sonne)* ve Ay erkekken *(der Mond);* Fransa'da, Ren'in ötesinde, Güneş *le soleil ve* Ay *la lune*'dir.

Ren'in doğusundaki geniş mitolojik bölgede Ay'ın erkek Gü-

---

[6] J.E. Weckler, "The Relationships between Neanderthal Man and Homo Sapiens", *American Anthropologist*, c. 56, No. 6, Aralık 1954, s. 1003-25.

[*] Bkz. sayfa 379.

neş'in kız kardeş olduğu bir mitos anlatılmaktadır. Kısaca; genç bir kadın daha önce hiç görmediği bir âşık tarafından gece ziyaret edilmektedir. Bir gece onun kimliğini öğrenmeye karar vererek ellerini yanmış kömürlerle karartır ve gelince ona sarılarak sırtında iz bırakır. Sabah erkek kardeşinin üstünde el izlerini görünce korkuyla bağırıp kaçar. Kız Güneş'tir, erkek Ay. O zamandan beri erkek, kız kardeşini izlemektedir. Kızın el izleri sırtında görülebilir ve kızı yakaladığında tutulma olur. Bu mitos Kuzey Amerika Kızılderilileri, Kuzey Asya kabileleri tarafından bilinmektedir ve gerçekten çok eski olmalıdır.

MÖ 400.000'lere kadar dişi ateş ve erkek yıldırım zıtlığını götürmeye çalışmak ve mitoloji doğuran bölgeler hipotezine dayandırmaya kalkışmak saçma olur, fakat kanıtların bir tür kutupluluk sunduğu görülmektedir ve Doğu ve Batı kültür dünyalarının derinlerinde (bugün sanıldığından daha da büyük farklılıklar vardır) halen Yıldırım Tanrısı ve Ateş Tanrıçasının diyalogunun gelişmediğini kim söyleyebilir?

Neanderthal insanın (MÖ y. 200.000-75.000/25.000) III. evresi Orta Avrupa'da bilinen en eski mitos ve rit varlığının güvenilir kanıtlarını verir. Mezar eşyalarıyla birlikte törensel gömme, yüksek dağ tepelerinde ayı kafatası tapınakları. Profesör Weckler, Homo neanderthalensis'in doğu bölgesinden gelmiş olabileceğini önermiştir; batıya doğru ilerlemiş, Avrupa tundralarına varmış ve ilk kez ateşi burada kullanmıştır.[7] Anımsanacağı gibi, Sinanthropus, ateşi MÖ y. 400.000'lerde bulmuştu. Sinanthropus gibi Neanderthal da yamyamdır; Krapina ve Ehringsdorf'daki kesilmiş kafataslarının bunu kanıtladığını belirtmiştik.[*] Cava'da Yalnız İnsan (Ngandong) kalıntıları arasında da birçok kesilmiş kafatası bulunmuştur. Ngandong Neanderthalin çağdaşı ve Doğulu eşdeğeridir; bulunan kafatasları tıpkı çağdaş Borneolu kafatası avcılarının kestikleri biçimde kesilmiştir.[**] Neanderthal ve Yalnız İnsan, dolayısıyla kafatası avcılığının çok eski biçimiyle ilgili bir tür ritüel yamyamlığı uyguluyor olmalıdırlar. Eğer bu doğruysa for-

---

7 *Age.*

* Bkz. sayfa 366.

** Bkz. aynı sayfa.

mül Plesianthropus dönemine kadar geri götürülebilir; hayvan kadar insan da avlayan ve kafasını ayıranların dönemine kadar. Bu durumda da bu uğursuz kültün insan türlerinin en eski dinsel riti olduğu önerilebilir.

Fakat şimdi, kalın kaşlı Sinanthropus ailesinin ateşin başında MÖ 400.000 yıl öncesi kadar eski bir tarihte oturduğu kavranıp, 200.000 yılının Neanderthal insanının, insan olsun hayvan olsun, taze et ve beyinleri çiğ çiğ atıştırdığını bilmek garip bir sorun doğuruyor. MÖ 30.000-10.000 yıllarının çok gelişmiş mağara tapınakları döneminin ırklarına kadar kızartma sanatı icat edilmemiştir.

Öyleyse, ocaklar ne içindi?

Ocakların mağaraları ısıtmak için kullanıldığı ileri sürülmüştür ve amaçlayabilecekleri en pratik hedef bu görülmektedir.[8] Eğer durum buysa bile, Sinanthropusun hangi tesadüfle orman, çayır, yanardağ ateşinin böyle hoş bir kullanımı olabileceğini öğrendiği sorusu yanıtsız kalmaktadır.

Olası bir yanıt Aynuların törensel olarak ocak tanrıçasıyla gece sohbetlerine dalan ayı ritüeli olabilir; bu bağlamda ateş yalnızca bir ısınma aracı değil, ilahi bir varlığın somut karşılığıdır. En eski ocaklar da ateşin beslendiği kutsal yerler ve kutsal bir imge veya ilkel bir fetiş olabilirler. Böyle yaşayan bir varlığın pratik değeri sonradan, zaman içinde keşfedilmiş olabilir.

Bugüne kadar tüm dünyada ocak ateşinin kutsal ve aynı zamanda dünyevi bir kurum olarak kalmış olması da öneriyi güçlendirmektedir. Birçok ülkede evlilik yapıldığında yeni evde ocağın yakılması önemli bir rittir ve ev kültü ocak ateşinin korunmasında odaklanır. Sürekli alevler ve adak mumları pratikte tüm gelişmiş dinsel kültlerde vardır. Roma'nın Vesta ateşi, hizmetindeki rahibelerle ne pişirme ne de ısınma amacı taşıyordu. Tanrıkralın atanması ve öldürülmesinde yakılıp söndürülen kutsal ateşleri de öğrenmiş bulunuyoruz.

O zaman, ocak, ayının dağdaki tapınağı, mezar eşyalarının törenle gömülmesi, hayvan kurbanı ve belki ara sıra ritüel yamyamlık bunlar, Neanderthal insan döneminde, Alpler'den Kutup

---

[8] Coon, *age*, s. 60-63.

Denizi'ne, doğuda Japonya ve güneyde Endonezya'ya kadar uzanan geniş Orta Paleolitik bölgenin dinsel yaşamıyla ilgili temel ipuçlarını oluşturuyorlar. Fakat bu geniş alanda mitoloji doğuran bölge neresiydi, yayılım bölgeleri neresiydi, bilemiyoruz; –ama elbette en eski noktalar, Orta Avrupa zirvelerindeki ayı kafatası tapınaklarının bulunduğu yerlerdir.

Son olarak, bu uzun dönemde Afrika'da, Batı Avrupa'da veya Güneydoğu Asya'daki olası mitoloji doğuran bölgeler ve ritüel belirtiler hakkında kanıt oluşturabilecek başkaca bir buluntu yoktur. İzleyen dönemde ansızın ortaya çıkan kadın heykelleri ve tapınak mağaraların bu eski, daha karanlıkta kalmış olan dönemde gelişmeye başladıkları, fakat kanıt bırakmamaları da tamamıyla olasıdır. Heykel malzemesi olarak tahtanın ve ritüel maskeler için yaprak, tüy, kabuk vb.'nin bol olduğu yerde kalıntılar dayanmaz. Tropik bölgenin bazı bölümleri, dolayısıyla, sonradan aniden ortaya çıkan kültlerin oluştuğu, Büyük Av'ın altın çağını yaşayan Son Paleolitik dönem bölgelerinde belgelendiği, önceki aşamaların mitoloji doğuran bölgesi olabilirler.

IV. evre, böylece (MÖ 30.000-10.000) çıplak tanrıça ve tapınak mağara mitolojilerinin dönemidir.

Bu iki kompleksten birincisine ait en zengin buluntular Ukrayna'dan başlayıp batıda Pireneler'e, doğuda Baykal Gölü'ne kadar uzanan bir alana yayılır. Ukrayna'nın mitoloji doğuran bölge olduğu düşünülebilir ve MÖ beşinci binin Neolitik tanrıça kültüne ait temel öğelerin çoğunun bu bölgenin hemen güneyinde Karadeniz'in öbür tarafında bulunmuş olması da bu olasılığı güçlendirir.

Bu iki tanrıça kültüyle Aynu ateş tanrıçası arasındaki ilişkinin çok uzak olması gerekir: Farklı mitoloji doğuran bölgelerden kaynaklanıyor görünmekledirler. Fakat yayılım alanlarında iç içe geçtiklerine ve kaynaştıklarına da kuşku yoktur. Ve son olarak, elbette, ikisinin de daha önce tartıştığımız "kalıcı varlık", yani kadın uyarısını temsil ettikleri ortadadır.

Bu önemli dönemin ikinci mitolojisi, büyük mağara tapınakları merkezinin Kuzey İspanya ve Güney Fransa –Franko-Kantabrian bölgesi– olduğu kesindir. Kült, erkeklerin dans alanında,

maskeli ritüellerin daha ilkel bir biçimiyle güneyde başlamış olsa bile bu bölgede kazandığı nitelik ve ritüel güç nedeniyle bu bölge ilk kesin mitoloji doğuran bölge olarak kabul edilmelidir. Ruhun labirentimsi odalarının simgeselliğini böyle muhteşem biçimde ortaya koyan bölgeden birçok gelişmiş din ve ilkellerin çoğunluğu etkilenmiştir.

Bu mağaralar doğa ve zihnin müthiş bir çakışmasını açığa çıkarmaktadırlar. Bu imgeleri doğuran esin de müthiş olmalıdır! Mağaranın, bir gerçek olarak, bulgu uyarımı yoluyla, öteki mağaranın, içyüzü bilinmeyen insan yüreğinin gizli enerjilerini uyandırdığı ortadadır ve ortaya dökülen dünya tarihindeki ilk tapınağın yaratılışıdır. Kutsal yer başka, tapınak başka bir şeydir. Kutsal yer büyü veya bir ilahla konuşmak için küçük bir yerdir. Tapınak mitosun dünyevi bir mekâna yansıtılmasıdır; tarihin ve arkeolojinin şimdiye kadar gösterdiğiyle, bu Paleolitik tapınak mağaralar bu türün ilk örnekleridir. İnsan yüreğinde doğaüstü imgeye karşı bir hazırlık, zihninde ve elinde onu yaratma yeteneği bulunduğunu gösteren ilk açıklamadır. Burada doğa katalizörü, boşluğun gerçek, somut varlığını sağlamıştır. Ve zaman ve mekân duygusu kaybolduğunda kâhinin hayali yolculuğu başlar.

Bir imgenin hayal edilmesi başka şeydir, mitolojik ülkenin hayali başka. Ve en belirgin fark, bana öyle geliyor ki, bu mağaraların tüm kargaşa içindeki görünümlerine karşın –en azından bir bölümü– iç ve dış odalarında gittikçe artan bir gücü barındıran birimler olarak görülmüştür. Örnek olarak Lascaux'daki yukarı mağarada bulunan kompozisyonu alalım. Mutlu av alanı ve garip dik boynuzlarıyla yukarıdaki bütün mutlu av büyüsü ona yönelmişti. Veya Trois Fréres'deki zor ulaşılan uzun dehlizi düşünelim. Zorlu bir yolculukla büyük hayvanlar odasına varılır; üstündeki belirleyici boyayla tek form dans eden şamandır. Bu durumda dünyada ilk kez kullanılan yeni bir şeyle karşı karşıyayız: Gücün ifade edilmesi için sanat tekniğinde değişiklik yapmak. Ve nihayet, Tuc d'Audoubert Mağarası'nda ziyaretçi önce çok güzel boyalı odalardan geçer ve sonra çok küçük bir girişe tırmanır; mağarayı keşfeden çocuklar buraya "kedi girişi" adını vermişlerdir. Baba Kont Bégouën'in sıkışıp gömlek ve pantolonundan vaz

geçmek zorunda kaldığı geçitten sonra iki ilahi bizonun evlilik odasına ulaşılır. Bizonlar boyayla değil oyularak, iki boyutlu değil üç boyutlu yapılmışlardır; yani burada da bir kez daha sanat, olanaktan daha önce bilinmeyen bir biçimde, ruhsal güç atmosferini yükseltmek için kullanılmıştır. Lascaux'da şamanın gizli yere yerleştirilme biçimi, Trois Fréres'de dans eden şamanın vurgulanan formu ve Tuc d'Audoubert'de bizon çiftin plastik anlatımı bu mağara sanatçılarının estetik duyarlılığı konusunda ciltlere sığmaz şeyler anlatır. Bu insanlar hayvanlara büyü yapan ilkel büyücüler olmanın çok daha ötesindeydiler. Onlar insan zihnine büyü yapan mistogoglardı.

İnanıyorum ki mitoloji doğuran bölge Franko-Kantabrian mağaralarında, mitolojik ülkenin sanatla ifadesi dünya tarihinde ilk kez elde edilebilmişti diyebiliriz ve bütün katedraller, bütün tapınaklar -yalnızca toplantı yerleri değil, zihne Tanrı'nın büyüsel mekânını da ileten yerlerdir- bu mağaralardan türemiştir. Verimli erkek ruhunun, *La Divina Commedia*'nın temposunun, yürek ve zihnin dünyadan havalanıp yıldızlara ve daha ötesine yükseldiği Doğu'nun bütün büyüsel tapınaklarının ilk işaretlerini de burada buluyoruz. Bu mağaralarda toprağın içine girmemize karşın, düş kanatlarıyla onu terk ediyoruz. Nyssalı Gregorios'un Ruhulkudüs'ün birincil simgesi olarak tanımladığı "kumru kanatları"ndaki mucizevi uçuş budur ve "ihtişamdan ihtişama dönüşen" yapımız sınırsız bir biçimde veya sınır bulunmayan bir sonsuzluğa doğru hareket eder. "Çünkü ruh Tanrı'ya dönmüştür, tüm arzusunu bozulmayan güzelliğe bağlamıştır, hep yenilenen aşkınlığa duyduğu istekle hareket etmektedir ve bu istek hiçbir zaman bitmez. Bu nedenle kumru daima önündekine doğru gider, şimdi olduğu yerden ayrılır ve henüz gelmediği yere ulaşır."[9] Gölgelere uçar ve gölgeler sürekli uzaklaşır, fakat gölgeler hep vardır; çünkü kumrunun uçtuğu gölgeler, şimdi ve her zaman, "ilahi varlığın veya özün anlaşılmazlığı"ndan başka bir şey değildir.

---

[9] *Two Rediscovered Works of Ancient Christian Literature: Gregory of Nyssa and Macarius*, Brill, Leiden, 1954, XLIV, 1033 D-1036; Jean Daniélou, "La Colombe et la ténéebre dans la mystique byzantine ancienne", *Eranos-Jahrbuch 1954*, s. 417'de alıntı.

V. evreyi Kapsiyenler temsil eder. Fas'tan Seylan'a, Güney Afrika'dan Kuzey Avrupa'ya kadar yayılan mikrolitler yeni etkinin ufkunu çizer. Fakat dönemin sanat eserlerinin yayılanı, yaratıcı güç taşıyan merkezin çok daha sınırlı kaldığını, yayılımın etkilerinin güneyde Ümit Burnu'na ve doğuda daha sonraki büyük şiirsel mitos dönüşümünün ana ekseni olacak olan bölgelere yayıldığı Kuzey Afrika ve Doğu İspanya'nın gerçek merkezler olduğunu ortaya koyar. Kapsiyen sanat, söylemiş olduğumuz gibi, Magdalenyenle açık bir zıtlık içindedir. Kuzeyden güneye geçerken Paleolitik gelenek büyüsel ülkeleri yansıtma görevini bırakmıştır. Bunun yerine şimdi hemen her düzeyde mitolojiden esinlenen bir toplumun dünyevi sahnelerini, diyelim ki kadınların dedikodularını veya etnolojiyi yansıtmaktadır. İnsan türünün fiziksel gelişimiyle birlikte ruhsal gelişimin uzun zamandır unutulan iç yapısını değil dış yapısını görüyoruz.

Burada, kuzeyin güneyi etkilediğinin kanıtını bulduğumuzu söyleyebilir miyiz? Bence söyleyebiliriz. IV. evrenin özet tarihinde güneyden kuzeye gelen etkinin kanıtlarını bulduğumuzu da söyleyebilirim. Akdeniz'in iki yakasında deniz araçları bulunmazken –yani dar bir geçit oluşturan Cebelitarık'ın iki yanında– karşılıklı kültürel etkileşimle Paleolitik düşünce ve uygulamaların en etkileyici iki bölgesi arasında alışveriş bulunması çok dikkat çekicidir.

Kuzey Afrika, ne olursa olsun, kaya duvarlarında çizilen şekillerle şimdilik Kapsiyen ritlerinin mitoloji doğuran bölgesi olarak kabul edilebilir. Eğer birkaç sahneden elde edilen kanıtlara göre karar verilebilirse belirleyici mitolojinin Kongo Pigmelerinin ritüelinde* izlediğimiz mitolojinin aynısı olduğu söylenebilir. Güneş ışınlarının vurduğu gazal ve ellerini kaldıran kadının büyüsel bağırışı, MS yirminci yüzyıldaki, MÖ onuncu yüzyılın en gelişmiş düşüncesinin kalıntılarıydı.

Fakat bu sanatla herhalde dünya tarihindeki en önemli dönüşümün eşiğine gelmiş oluyoruz. Çünkü resmedilen hayvanlar arasında Neolitiğin ağıl hayvanları olarak ortaya çıkacak olan sığır

---

* Bkz. sayfa 294-296.

ve koyunları tanıyabiliyoruz. Gerçekten ancak bir dönem sonraki Kuzey Afrika kaya resimlerinde –aynı yerlerde– aynı hayvanların evcilleştirilmiş olduğunu görüyoruz. Ayrıca Kapsiyen döneminin daha eski dönemlerindeki çizimlerinde gezegen resimlerinin bulunduğu görülmektedir; örnek olarak Sahra-Atlas Dağlarının Cebel Bes Seba bölgesinde koç başının üstüne güneş kursu eklenmiştir.[10] Bu durum bize, Mısır'da Güneş Tanrısı Ammun'un koç olarak temsil edilmesini anımsatmaktadır.

En esnek yaklaşımla Epipaletolitik, Mezolitik, Proto-Neolitik (nasıl adlandırmak isterseniz) Kapsiyen aşamanın doruk noktası, Dr. Henri Frankfort'un söylediği gibi "Atlantik yağmur fırtınalarının henüz buz dağlarının kuzeye çekilişini izlemediği, çayırların Atlantik sahilinden İran dağlarına kadar uzandığı ve bu süre içinde Hami ve Sami dillerini konuşan insanların atalarının sürüler peşinde dolaştığı" zamana, MÖ 10.000'lere tarihlenebilir.[11]

Sürülerin önce avcılar tarafından izlendiğini varsayabiliriz, tıpkı Kuzey Amerika çayırlarında bizonların izlendiği gibi ve evcilleştirmeye doğru ilk adım da, bazen çayırlarda olabildiği gibi, bir avcı grubunun bir sürünün yanına kiler gibi yerleşip, sürüye saldırmak isteyenleri kovalayıp, günden güne ancak birkaç tanesini öldürmesiyle atılmış olabilir. Böyle bir sürüyü ağıla kapamak fikri birinin –veya birkaç kişinin– aklına geldi mi, sürü alanlarının birinden ötekine, aynı tropik kuşakla bitki yetiştirmenin yayılmış olduğu gibi hemen yayılmış olmalıdır.

Neolitik dönemin ortaya çıkış yerinin, Dr. Frankfort'un tanımladığı ("Atlantik sahilinden İran dağlarına") av bölgesiyle, temel yayılım alanımız olan tropik kuşağın (Güney ve Doğu Afrika'dan, Arabistan, Filistin, Mezopotamya ve İran'dan, Hindistan ve Güneydoğu Asya'ya)* kesiştiği yer olduğu artık bana belirlenmiş geliyor. Yani Profesör Jame Henry Breasted'in "Verimli Hilal" dediği bölge. Evcilleştirme fikrinin bu bölgelerin birinden ötekine geçmiş olması, hayvancılardan bitkicilere veya tersi, çok

---

10 Frobenius, *Kulturgeschichte Afrikas*, tablo 19.

11 Henri Frankfort, "A Note on the Lady of Birth", *Journal of Near Eastern Studies*, c. III, No. 3, Temmuz 1944, s. 200.

* Bkz. s. 356 ve 378.

olasıdır. Fakat ne olursa olsun, Neolitiğin ve onunla birlikte uygarlığın Yakındoğu'da ve bitki ile hayvan yetiştiriciliğinin yarı ilkel, Proto-Neolitik sanatlarının buluştuğu yerde doğması tesadüf değildir.

VI. evreyi, Yakındoğu'da uygarlığın doğuşunu, İkinci Kısım, Birinci Bölüm'de özetledik. Mitoloji doğuran bölge Verimli Hilal ve çevreleyen dağlardır; Nil'den Suriye sahiline ve İran Körfezi'ne kadar uzanır. Gelişimin aşamaları en kaba çizgilerle dört tanedir:

1. Proto-Neolitik (MÖ y. 7.500-5.500), Natufyenler dönemi, artık Kapsiyen döneminin, av sahalarına tahıl veya ot üretimini ekleyerek gelişmiş bir biçimi olduğunu söyleyebiliriz. Yetiştiriciliğin hasattan önce veya hayvan kesiminin evcilleştirmeden önce geldiğine ilişkin bir bilgimiz yok. Natufyenler hayvanları evcilleştirmemişlerse de, herhalde domuz, keçi, koyun, inek veya benzeri türde hayvanları, bütün gelişmiş kültürlerin temel çiftlik varlıklarını kesmişlerdir. Ve yetiştiricilik yapmıyor olsalar bile, en azından yabani veya ilkel bir tahıl türünün hasatını yapıyorlardı. Söylemiş olduğumuz gibi onlara ait ilk buluntu Filistin'de Karmel Dağı'nda keşfedilmiştir. Fakat o zamandan beri benzer kalıntılar Mısır'da Helvan'dan, Beyrut'a ve Yabrud'a, Irak'ın Kürt tepelerine kadar ortaya çıkarılmıştır.

2. Temel Neolitik (MÖ y. 5.500-4.500), temel alanda tahıl üretimi ve hayvan yetiştiriciliğin kurumlaştığı ve yeni köy yaşam biçiminin ortaya çıkıp çoktan yayılmaya başladığı dönem. Temel bitkiler buğday ve arpa; hayvanlar domuz, keçi, koyun ve inekti; köpek Kapsiyen döneminden beri av arkadaşı olarak insan kabilelerine katılmıştı. Çömlekçilik ve dokumacılık, marangozluk ve inşaat gibi insan yetenekleri arasına katılan sanatlardı. Ve sonra aniden, çok aniden, çömlekçilikte yeni, büyük bir sıçrama yapıldığının kanıtları göründü, sonraki dönemin çok güzel boyanmış, işlenmiş çömlekleri yapılmaya başlandı.

3. Son Neolitik (MÖ y. 4.500-3.500), Halaf, Samarra ve Obeid' in geometrik desenli ince çömlekçilik stilinin göründüğü dönem İkinci Kısım Birinci Bölüm'de incelediğimiz gibi, bu tür geometrik desen anlayışı o zamanın dünyasında yeni bir şeydi ve ortaya çıkışı psikolojik bir sorunun varlığını gösteriyor. Yerleşik köy

yaşamı başlar başlamaz soyut, geometrik olarak düzenlenmiş formlar niçin ortaya çıktı? Yanıt, sanırım, o zamana kadar toplumlarda cins ve yaş dışında farklılaşma olmaması, her bireyin bütün toplumsal kalıtımın teknik bakımdan ustası oluşu ve dolayısıyla pratik bakımdan eşit olmalarıdır. Oysa Son Neolitik dönemin büyük, farklılaşmış toplumlarında, sonraki dönemde doruğuna çıkacak olan uzmanlaşma başlamıştır. İlkel toplum düzeyinde yetişkinlik tam insan olmak demektir. Sonraki, farklılaşmış toplum biçimlerindeyse yetişkinlik öncelikle bir sanat veya beceri sahibi olmak ve sonra, kendisiyle tamamıyla farklı eğitim, güç ve ülkü ilişkileri içinde olan toplumun öteki zorunlu bölümlerini oluşturanlar arasındaki psikolojik ve toplumsal gerilimi (bütünün parçası olarak yaşanan gerilimi) taşımak veya ona direnmek yeteneğini kazanmaktır. Son Neolitik dönemde, farklı öğeleri dengelenmiş bir bütün olarak işleyen, bir araya getiren geometrik desenli sanatın ani ortaya çıkışı, bana, bu tür psikolojik sorunların ortaya çıkmaya başladığını gösteriyormuş gibi geliyor.

Bu çömlekçilik stilinde çeşitli simgelerin göründüğünü de söylemiştik: Kuzeybatı bölgesinin Halaf stilinde, Anadolu'nun (Türkiye) Toros (Boğa) Dağları'nın hemen güneyindeki tanrıça heykelcikleriyle ilişkili olarak boğa başı formu, kumru, inek, kambur öküz, koyun, keçi ve domuzların çamur heykelleri. Bu verimli bölgenin hemen kuzeyinde, Karadeniz'in ötesinde, Ukrayna'da Orinyasiyen'in Paleolitik tanrıça heykelciklerini görmüştük. Bir bağlantı olabileceği açık görünüyor.

Halaf stilinde işlenen simgelerin Samarra stiliyle aynı olmadığını da vurgulamıştık. Samarra'nın temel dağılım bölgesi daha güneye ve doğuya, İran'a doğru uzanır. Yeni mitoloji doğuran bölgenin girdabında birkaç mitolojik sistemin varlığı buradan anlaşılmaktadır. Bu sonuç daha sonraki, yazılı dönemde, Sümer ve daha sonra Mısır'da yazılı belgeler ortaya çıkmaya başlayınca görünen kanıtlarla desteklenmektedir. Bunlardan edinilen izlenim, yeni profesyonel rahip sınıfı tarafından farklı mitolojilerin düzenlendiği, sentezlerinin yapıldığı ve uyumlu duruma getirildikleridir. Cangılın yılanıyla, steplerin boğası yan yana getirildiğinde zaten başka türlü de olamazdı. Kısa sürede kaynaşıp, iç içe geçip –yeniden düzenlenip– faz-

lasıyla özentili yeni bir mitos dünyasının tipik görüntülerini oluşturan boğa boynuzlu yılan, balık kuyruklu boğa ve aslan başlı kartallar gibi garip düşsel yaratıklara dönüştürüleceklerdi.

4. Hiyeratik şehir devleti çağında (MÖ 3.500-2.500), o zamandan beri gelişen yüksek uygarlıkların bütün temel kültürel özellikleri (yazı, tekerlek, takvim, matematik, soyluluk, rahiplik, vergi sistemi, muhasebe, vb.) aniden ortaya çıktı, tarihöncesi sona erdi ve yazılı dönem başladı. Şimdi yalnızca, tapınak külliyesi değil, bütün şehir kozmik düzenin dünyadaki taklidi olarak kavranılmaktaydı. Rahipler, savaşçılar, tüccarlar ve köylülerden oluşan fazlasıyla farklılaşmış, karmaşık biçimde örgütlenmiş toplum, din işlerinde olduğu kadar dünyevi işlerinde de evren (makrokozmos), toplum (mezokozmos) ve bireyin (mikrokozmos) mükemmel bir uyum içinde birleştiği bir tür büyüsel ahenk oluşturduğu düşünülen astronomik esinti matematiksel bir kavrayış çerçevesinde yönetilmekteydi.* Dünyevi, semavi ve bireysel konularda doğal bir uyum bulunduğu varsayılmaktaydı ve oynanan oyun artık buffalo dansı veya tohum dönüşümü değil, yedi çevrenin, Merkür, Venüs, Mars, Jüpiter, Satürn, Ay ve Güneş'in debdebeli alayıydı. Matematikleriyle birlikte bu gök cisimleri evrensel yasanın meleğimsi habercileriydiler. Çünkü bir yasa, bir kral, bir devlet ve bir evren vardı. Küçük şehir devletinin duvarlarının ötesi karanlıktaydı. Ama duvarların içindeki düzen sonsuzluğa kadar insan için oluşturulmuştu, kral ekseninde örgütlenip destekleniyordu. Kral, Ay'ın aziz bir taklidi olarak, yüreğinden bütün sapkın etkileri temizlemişti ve biçim değiştirmişti. A'nın B olduğu büyü kuralına uygun olarak dünyevi bir Ay olmuştu. Kraliçesi de Güneş'ti. Ölümünde ona eşlik edecek olan bakire rahibe, dirilişinde de gelini olacak olan Venüs'tü. Ve önde gelen dört bakanı, hazine ve savaş bakanları, başbakanı ve celladı, sırasıyla Merkür, Mars, Jüpiter ve Satürn gezegenlerinin dirilmiş güçleriydiler. Kralla birlikte taht odasında oturan bu kişiler –kral dolunay zamanı peçe takarak dünyayı ışınlarından korurdu– yeryüzündeki gök cisimlerinin kendileriydiler.

---

* Bkz. sayfa 151-154.

Ne muhteşem oyun!

Hemen komşu şehirde belki de kral Güneş, kraliçesi Ay ve bakire rahibe Jüpiter gezegeni olabilir; oyun farklı kurallarla devam eder. Fakat yerel kurallar ne olursa olsun, bu çılgın oyunun son sınırlarına kadar oynandığı her yerde, yerel devletin mezokozmosu evrenin bir yansısı olarak anlaşılır ve bu, elbette insanın kendi içinden gelen bir yansıdır. Büyük mağaralardaki resimler gibi insanın yüreğinden çıkıp gelirler; şimdi evrenin kendi boşluğundan esinlenmektedirler -gece labirenti, gizemli yolculuklarının tehdit edici maceraları, gezegenler ve Ay.

Bu yeni ve büyük kader oyununun sembolizminde eski temaların hepsi -canavar yılan ve hayvan efendinin ikisi de- kapsanmıştır; ilkel dünyada hiçbir şeyin üretmediği insan ruhunun karmaşık enerjisini uyandırmak ve düzenlemek için, çok daha nitelikli ve çok daha yeterli bir oyunu, özentili, çok boyutlu simgesel oyunu üretmektedir.

Bu eskide kalmış, gökler tarafından yön gösterilen çağın mitolojisinin bize kadar gelen en etkileyici açıklaması, gezegenlerin huşu veren gizemini dünyada yaşatan kralın ölümüyle -gece denizine geri dönmesiyle- debdebenin bütün karakterlerini birlikte götürdüğü, Ay Tanrısı Nanna'nın kutsal Sümer şehri Ur mezarlığındaki "kral mezarları"dır. Mezarları keşfetmiş olan Sir Leonard Woolley iki tür gömülme belirler: halktan kişiler ve krallar -veya belki de şimdi bazı kişilerin ileri sürdüğü gibi, onların yerine geçenler, ölüm zamanı geldiğinde onların rolünü oynayan rahipler. Ve en eski özel mezarların, kutsallığına duyulan saygıyla kraliyet mezarları çevresinde toplanmış olmasına karşın, daha yeni mezarlar, sanki onların anısı unutulmuş, oranın kutsal bir yer olduğuna ilişkin gelenek belirsizleşmiş gibi, kraliyet mezarlarını işgal etmişlerdir.[12]

Keşfedilen ilk kral mezarları mezar soyguncuları tarafından talan edilmiştir, MS yirminci yüzyıla çok az şey kalabilmiştir. Fakat en cesur hayalin bile tasarlayamayacağı şeyler gün ışığına çıkmıştır. Dramatik keşfini Sir Leonard Woolley şöyle anlatır:

---

12 Sir Charles Leonard Woolley, *Ur of the Chaldees*, Ernest Been Ltd., Londra, 1929, s. 33-34.

"Sığ, tümsek yapan yığında yan yana yatan beş gövde bulduk. Bellerindeki bakır kamalar ve bir iki küçük toprak kap dışında normal bir mezarın eşyalarından eser yoktu, yalnız bu kadar kişinin bir arada olması anormaldi. Sonra, altlarında döşeme tabakası bulundu. Buradan aşağıda bir başka grup gövdeyle karşılaştık; dikkatle iki sıra haline getirilmiş on kadın. Altın, lapis lazuli ve kırmızı akikten baş süsleri, özenle hazırlanmış boncuk gerdanlıkları vardı, fakat burada da normal mezar eşyası yoktu. Sıranın sonunda çok güzel bir Harb vardı; ahşabı çürümüştü, fakat süslemeleri duruyordu; restorasyonu biraz dikkatle yapılabilecek durumdaydı. Üst tahtası altın kaplamalıydı ve telleri tutan çiviler de altın başlıydı. Ses kutusunun ucu kırmızı taştan mozaikti, lapis lazuli ve beyaz kabukla süslenmişti ve ön tarafında gözleri altın, sakalı lapis lazuli bir boğa başı vardı. Harbın kalıntılarının yanında altın taçlı harbçının kemikleri yığılıydı.

O sırada kadınların yattığı çukurun kenarlarını açtık ve oraya inen eğimde beş erkek gövdesi bulduk. Çukuru izleyince başka kemiklere rastladık, fakat insan kemiklerine benzememeleri bizi şaşırttı. Kısa süre sonra ne olduklarım anladık. Çukurun girişinde az ileride bir araba duruyordu... arabanın önünde iki katırın karışmış kemikleri baş taraflarında seyislerin gövdeleriyle birlikte yatmaktaydı; kemiklerin üstünde dizginlerin geçmiş olduğu iki halka durmaktaydı. Arabanın oku gümüştendi, üstünde altından çok güzel ve gerçekçi bir eşek "maskott"u vardı.

Araba yakınında kakmalı bir oyun tahtası, birçok alet ve silah bulunuyordu... başka insan gövdeleri, lapis lazuliden figürler işlenmiş mozaikle süslü büyük ahşap bir sandık vardı; sandığın içi boştu belki de çürüyüp yok olan elbiselerle doldurulmuştu. Kutunun arkasında başka sunulmuş eşyalar durmaktaydı... Eşyalar kaldırıldı ve 1.80 cm uzunluğunda, 90 cm eninde kutunun kalıntıları temizlendiğinde altının pişmiş kiremitle döşenmiş olduğunu bulduk. Bazıları düşmüştü, fakat uçtakiler halen yerindeydi ve taş odanın kemer kubbesini oluşturuyorlardı. İlk ve olağan varsayımımıza göre burası bütün eşyaların sunulduğu bir türbeydi, araştırmalarımızla odanın talan edilmiş olduğunu, çatının çürümeyle çökmediğini, kırılmış olduğunu ve tahta kutunun girişe orayı sak-

lamak için bilerek yerleştirilmiş olduğunu anladık. Odanın dışarıdan çevresini kazdık ve 1.80 cm yüksekliğinde başka bir çukur bulduk. Yığının dibinde sırayla dizilmiş altı asker yatıyordu, bakır mızrakları yanlarındaydı, bakır miğferleri kırılmış kafataslarıyla birlikte düşmüştü. Hemen içeride üçer öküzle çekilen dört tekerlekli iki araba vardı. Öküzlerden biri çok iyi korunmuştu, bütün iskeleti toparlayabildik. Arabalar açıktı, dizginler uzun lapis boncuklarla ve gümüşle süslenmişti, boğa maskotlarıyla süslü halkalardan geçiyorlardı; seyisler öküz başlarının yanında ve sürücüler arabalarda yatıyordu...

Taş odanın dip duvarında lapis ve akikle süslü şölen başlıkları taşıyan dokuz kadın gövdesi yatıyordu. Altın askıları kayın yaprağı biçiminde, büyük, altın küpeleri ay biçiminde, yaprakları lapis, altın ve kabuk kakmalı çiçeklerle donatılmış gümüş "tarak"ları el ayası biçimindeydi ve lapis ve altından gerdanlıkları vardı. Başları duvara doğruydu, çukurun tabanında uzanıyorlardı ve arabalarla aralarındaki alan başka ölülerle, erkek, kadın, doluydu; odanın kemerli kapısına uzanan geçit ise kamalı askerler ve kadınlarla doluydu...

Saray hanımlarının gövdelerinin karşısındaki oda duvarında ahşap bir harb duruyordu; yalnız bakır boğa başıyla, ses kutusunun deniz kabuğu süslemeleri sağlamdı; gene duvar kenarında, kadın gövdelerinin üstünde çok güzel altın boğa başıyla başka bir harb daha vardı, gözleri, sakalı lapistendi, kabukları kakmaların güzelliği de aşağı kalmıyordu. İnsan rolündeki garip hayvan sahneleriyle yüklü dört harb daha vardı...

Türbede soyguncuların bıraktıkları kalıntılardan, ana kişi dışında sıradan insanların da gövdeleri bulunduğu anlaşılıyor. Türbenin esas sahibinin adının, eğer silindir mühüre güvenebilirsek A-bar-gi olması gerekir. A-bar-gi'nin baktığı duvarda iki model gemi var, biri bakırdan ve oldukça bozulmuş, öteki gümüşten ve çok iyi korunmuş. Altmış santim uzunluğundaki bu geminin yüksek kıçı ve pruvası ve beş oturma yeri ve gemilerin arasında kemerlerle desteklenmiş, yolcuyu koruyacak olan bir tente vardı. Yaprak uçlu kürekler halen yerlerine takılıydı. Bu gemiler, halen Ur'un 50 mil uzağındaki Yukarı Fırat'ta kullanılanlarla aynı biçimdedirler ve Doğu'nun tutuculuğuna bir kanıt oluştururlar.

Kralın türbe-dairesi bu çukurun son ucundadır. Araştırmamıza devam ederek onun arkasında da taştan inşa edilmiş bir başka oda daha bulduk. Belki aynı zamanda, daha büyük olasılıkla daha sonra inşa edilmiş olmalıydı. Kralın pişmiş kiremitten kubbesine benzer bir tavanı olan bu oda, yukarıdaki odada bulunan araba ve öteki eşyalarla birlikte kraliçeye aitti. Kraliçenin adını, olasılıkla toprak atılmaya başlandığı sırada odaya savrulmuş olan oda çatısının üstündeki bir düz taşın üstündekiler arasında bulduğumuz lapis lazuli silindir mühürden öğreniyoruz: Şub-ad. Odanın kubbesi içeri çökmüştü; fakat şansımıza bu, toprağın ağırlığından olmuştu; soyguncuların işi değildi; odaya dokunulmamıştı.

Bir uçta, ahşap bir tezkerenin üstünde kraliçenin gövdesi uzanıyordu. Elinin yanında altın bir tas vardı, gövdesinin üst bölümü altın, gümüş, lapis lazuli, akik yığınıyla kaplıydı; bir yakadan çıkan kalseduan teller bele kadar inen bir örtü oluşturuyordu; belinde lapis, akik ve altın boncuklar diziliydi. Sağ kolun yanında üç uzun altın iğne vardı, başları lapistendi. Üç balık biçiminde amuletten ikisi altın, biri lapistendi, dördüncü iki oturan gazal biçimindeki amulet de altındandı.

Kırılmış kafatasını saran baş süslemeleri saray hanımlarınınkinden çok daha ince işlenmişti: geniş altın bir şerit ilmiklerle saçı sarıyordu; dalgaların boyu bunun doğal saç değil kocaman bir peruk olduğunu gösteriyor... Gövdenin yanında yeni tarzda bir baş süslemesi daha yatıyor. Beyaz yumuşak deriden yapıldığı anlaşılan taca binlerce lapis lazuli boncuk dikilmiş, bu mavi taban üstünde çok narin altından hayvanlar, geyikler, gazallar, boğalar ve keçiler dizili, aralarında yapraklar arasında görülen üç mandalina var. Altından başka tür bir ağacın dallarında altın ve akik meyveleri veya kabukları görünüyor; ara ara altın rozettalar dikilmiş ve tacın alt kenarından bükülmüş altından yapılma hasır palmiyecikler sarkıyor.

Tezkerenin yanında çömelmiş durumda iki kadın gövdesi var; biri baş tarafında, biri ayak ucunda. Odanın her yeri saçılmış her türlü sunakla dolu. Bir başka altın tas, gümüş ve bakır kaplar, taş kaplar, yiyecek için toprak kaplar, gümüş bir inek başı, sunaklar için iki gümüş masa, gümüş lambalar, yeşil boya dolu birkaç

büyük midye kabuğu... herhalde kozmetik olarak kullanılıyordu."[13]

Sir Leonard gerçekten şaşırtıcı keşfinin bu canlı anlatımını şöyle sürdürüyor: "Anlaşılan, kraliyet ailesinden bir kimse öldüğünde, bütün saray üyeleri ona mezarda eşlik ediyorlardı: Kralın odasında en azından üç kişi; ölüm tümseğinde altmış iki kişi vardı; kraliçenin yanında toplam yirmi beş kişi bulunuyordu."[14]

Bu tür başka mezarlar da keşfedildi ve bazıları Kral A-bar-gi ve Kraliçe Şub-ad'ınkilerden de büyüktü. Kral ve maiyeti önce, kraliçe ve maiyeti sonra, Ay batıp Venüs gezegeni görününce gömülmüşlerdi. En büyük mezarda altmış sekiz kadın bulunmuştu, "Tabanda düzenli sıralar halinde yatıyorlardı, her biri bacakları hafif bükülmüş ve elleri başlarına kadar kaldırılmış durumda; başları neredeyse ötekinin ayaklarının üstüne çıkmıştı".[15] Bu kadınların yirmi sekizinin altın saç bantları vardı, kalanların biri dışında hepsinin bantı aynı biçimde ve gümüştü. Hepsi boncuklu kolları, kabuklardan yapılma kemerleri olan kırmızı pelerinler giyiyorlardı. Ay biçiminde büyük küpeleri, lapis ve altından gerdanlıkları vardı. Dördü harpçiydi, bakır bir kazanın çevresindeydiler. Woolley kazanda, bu kalabalığı öteki dünyaya uçuran içeceğin bulunduğunu öneriyor. Şöyle yazıyor:

"Elbette bu insanlar öküz gibi öldürülebilecek köleler değildi, resmi elbiselerini giyip, gönüllü olarak dünyada hizmet ettikleri Tanrı'ya öteki dünyada da hizmet etmek için inançlarına göre bir rite katılmaya gelen saygın kişilerdi... İnsan kurbanı kraliyet ailesinden kişilerin cenaze törenleriyle sınırlıydı; ne kadar zengin olurlarsa olsunlar sıradan kişilerin mezarlarında bu tür kurbana, hatta çamur heykelciklerinden vb. ikamesine bile rastlanmıyor. Mısır mezarlarında daha eski ve kanlı bir ritin kalıntısı olarak bunlar çok yaygındır. Çok daha sonraki zamanlarda Sümer kralları tanrılaştırılmışlardı ve ölümlerinden sonra da tanrı olarak saygı görüyorlardı. Ur'un tarihöncesi kralları da insanüstü, dünyevi tanrılar olarak görüldüklerinden cenaze törenleri tebaaların-

---

13 *Age*, s. 46-56, atlamalarla.
14 *Agc*, s. 57.
15 *Age*, s. 58.

dan farklıydı ve Sümer yıllıklarında 'Tufandan sonra krallık tanrılardan indi' yazıldığında anlatılmak istenen de buydu. Kral Tanrıysa, öldüğünde de insan gibi ölemezdi, ancak biçim değiştirirdi. Dolayısıyla maiyetinin efendilerini izlemeleri ve hizmetini sürdürmeleri zorlama değil, ayrıcalıktı."[16]

Woolley şu sonucu çıkarıyor: "Kurban edileceklerin aşağıya canlı indikleri varsayımı güçlü görünüyor. Toprak atılıp üstlerinin örtüldüğü zaman ölü ve bilinçlerini yitirmiş olmaları da aynı biçimde güçlü bir öneri... Öyle düzgün ve sıralı yatıyorlar ki, bilinçsiz yatarlarken birinin aşağı inip son düzenlemeleri yaptığını düşünmemek elde değil... Kurbanların yerlerini aldıkları, içkinin etkisiyle öldüklerinde veya bilinçlerini yitirdiklerinde, gövdelerinin son olarak düzeltildiğini ve sonra mezarın kapatıldığını düşünmek doğru olacak."[17]

Altından da, gümüşten de şeridi olmayan kadın kim peki? Herhalde gümüş şeridi vardı. Bel hizasında iskelet kemikleri arasında bu şerit bulundu: "Anlaşıldığına göre cebinde duruyordu ve çözülmeyecek biçimde uçlarını birbirine takıp hazırlamıştı."[18] Tören için geç kalmış, takacak zaman bulamamıştı.

Kralın canlı bir bakireyle gömülüp sonradan kemiklerinin birlikte boğa postuna doldurulduğu kötü Şilluk uygulamasının ilkel bir biçimiyle karşı karşıyayız demektir. Çünkü her şeyin kaderinin bağlı olduğu Ay simgesi evrenin matematiğini temsil eden ay-boğası bu insanlara düşlerinin şarkısını söylüyordu. Büyüsel bir eşitlik görülüyor: boğa ve inek (Tuc d'Audoubert Mağarası'nda olduğu gibi) = canavar yılan ve bakire (Dema ritüelindeki gibi) = Ay ve Venüs gezegeni (sabah ve akşam yıldızı olarak gece-uyku-ölüm ve şafak-yeniden doğum habercisi) = uçurumun bereketli suları ve bol meyve verecek olan tohum = kral ve kraliçe.

§

Mezopotamya'nın, şafak çağının en eski mitolojisinin temel motiflerini aforizmalar gibi üstlerinde taşıyan silindir mühürle-

---

16 *Age*, s. 64-65.
17 *Age*, s. 59-60.
18 *Age*, s. 63.

rinde sık rastlanılan bir imge vardır. Yünlü postlarla kaplı bir divanda bacakları boğa bacağı gibi bir erkekle kadın uzanmakta, ayaklarının dibinde bir rahip tören yapmaktadır. Dr. Henri Frankfort'un gözlemine göre, "Burada Tanrı'yla tanrıçanın evlenme töreniyle karşı karşıya olduğumuz kesindir."[19] Fakat hiyeratik şehir devleti döneminde (Mezopotamya'nın daha sonraki devirlerinde olmasa bile) tanrı ve tanrıça kral ve kraliçede vücut buluyordu. Kraliyet mezarında kraliçenin odasında, gördüğümüz gibi, "gümüş bir inek başı" vardı. Kralın odası talan edilmişti, fakat altından boğa başı biçiminde biten harpler duruyordu; boğaların sakalı lapis lazulidendi, mitosun müziği ve kader ritüeli mitolojik boğalardan (doğaüstü imgelerden) türetilmişti. Kralların nasıl öldürüldüğü (veya rahiplerin bu dönemde, MÖ 2.500'lerde onların yerine geçip geçmediği) bilinmiyor, fakat Şub-ad'ın ölüm biçimini anlamak kolay: "Tezkerenin üstünde kraliçenin gövdesi uzanıyordu. Elinin yanında altın bir tas vardı."[20] Kraliçenin maiyeti kralınkinin üstüne yerleştirilmişti, fakat kendi mezarı A-bargi'nin türbesinin düzeyine indirilmiş ve yanına yerleştirilmişti.

Bu çılgın ritle canlandırılan mitosa göre, hep-ölen ve dirilen Tanrı, "Uçurumun Sadık Oğlu" veya "Yükselen Uçurumun Oğlu", Damuzi-absu veya Tammuz (Adonis), Göklerin Kraliçesi, Tanrı'nın kızı, sabah ve akşam yıldızlarının tanrıçası, Tanrıların hierodul veya dansçı köle-kızı -sabah yıldızı olarak sonsuza kadar bakire kalan, fakat akşam yıldızı olarak "kutsal orospu" olan, daha sonraları İştar, Afrodit ve Venüs olarak bilinen– "'büyük yukarı'dan 'büyük aşağı'yı aklına koydu, göğü bıraktı, yeri bıraktı, yeraltına indi"; erkek kardeşini ve eşini dönüşü olmayan ülkeden çıkarmaya gelmesiyle kurtulur.

Şansımıza, Ur mezarlarından kalma tablet parçalarından efsanenin bir bölümünü öğreniyoruz. Ayrıca, harpçı kızın iskeletinin elinde, altın ve gümüş şeritli kadınların harp müziği eşliğinde söylediği ay-boğasının ilahilerinden biri var:

---

19 Henri Frankfort, "Gods and Myths on Sargonoid Seal", *Iraq*, c. I, No. 1, 1934, s. 8.
20 Woolley, *age*, s. 52.

Gidersen onu sevindireceksin,
Ey yürekli Gökyüzü yıldızı, onu karşılamaya git.
Damu'yu rahatlatırsın, gidersen,
Onu sevindireceksin.
Çoban Ur-Nammu'ya gidersen
Onu sevindireceksin.

İnsan Dungi'ye gidersen.
Onu sevindireceksin.
Çoban Bur-Sin'e gidersen,
Onu sevindireceksin.

İnsan Gimil-Sin'e gidersen,
Onu sevindireceksin.
Çoban İbi-Sin'e gidersen,
Onu sevindireceksin.[21]

Son beş ad, sırasıyla, Ur'un Üçüncü Hanedanının son krallarının adlarıdır (MÖ y. 2.150-2.050)[*] ve arkaik dünyanın temel görüşünü ifade eder; kralın gerçekliği, gerçek varlığı –herhangi bireyinki gibi– birey olarak karakterinde değildir, arketip niteliğindedir. Kral iyi çoban, ineklerin koruyucusudur ve insanlar onun sürüsüdür. Veya o bahçede yürüyendir, bahçıvandır, tarlalara yaşam verendir, tanrıların çiftçisidir. Gene o, şehrin inşaatçısıdır, kültürü getirendir, sanatları öğretendir. Gök çayırlarının efendisi, Ay ve Güneş'tir. Beş Kral –Ur-Nammu, Dungi, Bur-Sin, Gimil-Sin ve İbi-Sin-aynı şey, Damu'dur, hep ölen ve dirilen Tanrı. Kraliçe İnanna, çıplak tanrıça da, zamanın başlangıcından beri bildiğimiz tanrıçadır.

---

[21] H. de Genoillac, *Textes réligieux sumériens du Louvre*, Paul Geuther, Paris, 1930, metin no. 5374, satır 191 vd., çev. ve alıntılayan Langdon, *age*, s. 354'ten kısaltılmış. Metin Türkçede kısmen, S.N. Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, çev. Muazzez İlmiye Çığ, TTK Yayınları, Ankara, 1990'da yer alır.

[*] Hanedanın tarihlenmesi çağdaş bilim adamlarına göre değişmektedir. Yukarıdaki tarihler S.N. Kramer'in Sumerian Mythology'sindendir (*Memoirs of the American Philosophical Society*, cilt XXI, 1944), s. 19. Henri Frankfort MÖ 2025 tarihini verir [*The Birth of Civilization in the Near East* (Londra, Williams and Norgate, 1951], s. 77). Woolley'in tarihi MÖ 2278-2170'di (*The Sumerians* [1928], s. 22).

"Büyük yukarı"dan "büyük aşağı"yı aklına koydu o,
Tanrıça, "büyük yukarı"dan, "büyük aşağı"yı aklına koydu,
İnanna, "büyük yukarı"dan, "büyük aşağı"yı aklına koydu.

Hanımım, göğü bıraktı, yeri bıraktı,
Yeraltına indi o,
İnanna göğü, yeri bıraktı,
Yeraltı dünyasına indi o,
Krallığın tahtını bıraktı, kraliçeliğin tahtını bıraktı,
Yeraltı dünyasına indi o.

Yedi tanrısal kuralı yanına koydu,
Bütün tanrısal kuralları topladı, eline koydu,
Ovaların tacı şugurrayı başına koydu,
Saçlarını kıvırarak alnına düşürdü,
Ölçü çubuğu lapis lazuliyi eline aldı.

Küçük lapis lazuli taşlarını boynuna taktı,
Çift nunuz taşını göğsüne yerleştirdi,
Bir altın bilezik geçirdi koluna,
"Adam gel, gel" (isimli) göğüs plakasını göğsüne taktı,

Hanımlık pala elbisesini geçirdi vücuduna,
"Gelmeli, gelmeli" (isimli) sürmeyi çekti gözüne.
İnanna yeraltı dünyasına doğru yürüdü.[22]

Değerli efsane parçası böyle başlıyor. Tanrıça yeraltı dünyasına iniyor. Bu dünyayı kendisinin karanlık yanı, kız kardeşi Tanrıça Ereşkigal yönetmektedir. Ve İnanna birinci kapıya geliyor.

İnanna lapis lazuli dağına, saraya yaklaşınca,
Yeraltı dünyasının kapısında cesurdu,
Yeraltı dünyası sarayında cesurca konuştu,
"Evi aç kapıcı, evi aç
Evi aç Neti, evi aç, yalnız olarak girmek istiyorum".

---

22 Kramer, *age*, s. 88-89, kısaltılmış.

Neti, yeraltı dünyasının baş kapıcısı,
Cevap verdi temiz İnanna'ya:
"Kimsin lütfen?"
"Evi aç Neti, evi aç, yalnız olarak girmek istiyorum."
Neti, yeraltı dünyasının başkapıcısı,
Cevap verdi temiz İnanna'ya:
"Kimsin lütfen?"
"Ben göğün, güneşin doğduğu yerlerin kraliçesiyim."
"Eğer göğün, güneşin doğduğu yerlerin kraliçesi isen.
Niçin dönüşü olmayan memlekete geldin?
Yolcusu geri dönmeyen yola kalbin seni nasıl yöneltti?"

Saf İnanna cevap verdi ona:
"Büyük kız kardeşim Ereşkigal'in,
Kocası Gugalanna öldürüldüğü için
Gömme merasimine katılmak üzere,
Geldim."

Neti, yeraltı dünyasının başkapıcısı.
Saf İnanna'ya cevap verdi:
"Dur, İnanna, kraliçeme söyleyeyim."

Kapıcı gidip gelir, İnanna'ya girmesini söyler. Sonra şu konuşma geçer:

Girince o,
Başında bulunan 'ovanın tacı' Şugurra alındı.
"Nedir bu, lütfen?"
"Sakin ol İnanna, yeraltı dünyasının kuralı tamdır.
Ey İnanna, yeraltı dünyasının âdetlerine karşı gelme."

İkinci kapıyı geçince,
Lapis lazuliden ölçüsü alındı.
"Nedir bu, lütfen?"
"Sakin ol İnanna, yeraltı kanunu tamdır,
Ey İnanna, yeraltı âdetlerine karşı gelme."

Üçüncü kapıyı geçince,
Göğsündeki küçük lapis lazuli taşlar alındı.
"Nedir bu lütfen?"
"Sakin ol İnanna, yeraltı dünyasının kurallarına uy,
Ey İnanna, yeraltı dünyasının âdetlerine karşı gelme."

Dördüncü kapıdan girince,
Çift nunuz-taşı alındı göğsünden.
"Nedir bu lütfen?"
"Sakin ol İnanna, yeraltı dünyasının kurallarına uy.
Ey İnanna, yeraltı dünyasının âdetlerine karşı gelme."

Beşinci kapıdan girince,
Altından bilezik alındı elinden.
"Nedir bu lütfen?"
"Sakin ol İnanna, yeraltı dünyasının kurallarına uy.
Ey İnanna, yeraltı dünyasının âdetlerine karşı gelme."

Yedinci kapıdan girince,
Hanımlığın pala elbisesi alındı vücudundan.
"Nedir bu lütfen?"
"Sakin ol İnanna, yeraltı dünyasının kurallarına uy.
Ey İnanna, yeraltı dünyasının âdetlerine karşı gelme."

Böylece çıplak Tanrıça kız kardeşi Ereşkigal ve yedi yargıç Anunnakilerin önüne çıktı.

Saf Ereşkigal tahtına oturdu,
Anunnakiler, yedi yargıçlar, hükmünü söylediler önünde.

Diktiler ona gözlerini, ölüm gözlerini,
Ona öfkeli sözler söylendi,
Ruha eziyet eden sözler.
Hasta kadın cesede döndü,
Ceset bir çiviye asılmıştı.[23]

[23] *Age*, s. 91-93, kısaltılmış.

Fakat ölüm, bütün mitolojik geleneklerin bize öğrettiği gibi, son değildir. Ay-Tanrısı'nın dersi, üç gün karanlıkta kaldıktan sonra devam eder. İnanna'nın cesedi çivide asılıdır:

Üç gün, üç gece geçtikten sonra,
Veziri Ninşubur
Sözü üstün olan veziri,
Sözü doğru olan şövalyesi,
Ağıl yaktı harabede onun için
Davul çaldı onun için, kutsal toplantı yerinde
Dolaştı onun için Tanrılar evini,
Bir fakir gibi çuval elbise giydi onun için,
Ekur'a, Enlil'in evine, adımlarını doğrulttu.

Aynı zamanda Papsukkal (tanrıların baş habercisi) ve İlabrat (kanatlı tanrı) olarak bilinen Ninşubur'a, Tanrıça ayrılmadan önce, eğer geri dönmezse Enlil (Hava Tanrısı), Nanna (Ay Tanrısı) önünde ağlamasını söylemişti. Eğer bunlardan yanıt alamazsa Akıl tanrısı Enki (yılan) önünde ağlamalıydı. Yaşam yemeğini ve suyunu o bilirdi. "O beni yaşama döndürür" demişti.

Haberci Ninşubur'un tapınak kapıları altında bulunan kutulardan çıkan çamur heykelcikleri onu kanatsız, fakat sağ elinde bir çubuk veya âsayla gösterir.[24] Olimpos Dağı'ndaki tanrıların habercisi ve ruhları yeraltı dünyasına götüren kılavuzun, Hermes' in âsası, anımsanacağı gibi, çifte yılanlı kadusistir.[*] Bu yılanların anlamı şu anda incelediğimiz ritüel ve mitostakilerle tamamıyla aynıdır: Canavar yılanın, yılan biçimine girmiş çıplak tanrıçayla kutsal, dünyayı yenileştiren evlenmesine atıftır.

Dr. Henri Frankfort kadusisin anlamından emin olmak isteyerek İngiltere Doğa Tarihi Müzesi'ne bir soru mektubu göndermişti. Zooloji bölümünün asistanı H.W. Parker, yanıtında "İlgilendiğiniz simge iki yılanın çiftleşmesini temsil etmektedir. Genel kural olarak erkek, dişiyi ensesinden yakalar ve iki gövde neredeyse birbirine dolanır" demişti. "Engereklerin tamamıyla bir-

---

[24] Langdon, *age,* s. 176-77.
[*] Kadusis: Hermes'in âsası, tıp biliminin sembolü olarak kullanılan yılanlı asa (ç.n.).

birlerine dolandıkları bildirilmektedir." Dr. Frankfort şu yargıda bulunuyor: "Bu, kadusisin niçin Doğa'nın yaratıcı güçlerinin kişileştirildiği Tanrı'nın simgesi olduğunu açıklıyor."[25]

Hermes, Yunanlıların yılan âsa taşıyıcısı –âsa hem güzel hem korkutucudur, hem uyku verir hem uyandırır– lirin mucidi, ateşin ve meşalenin bulucusudur. Ayrıca Eski Dünya'nın sihirbazı da odur. Ur mezarlarındaki boğa sesli lirleri, sonra da Yunanlıların "görülmeyen yerlerden boğa böğürmeleri geldi" (Aiskhylos, Bölüm 57) diye anlatılan şölenlerini anımsıyoruz. Afrika'daki genç kız ve erkeğin meşalelerini ve ürkütücü ritlerini anımsıyoruz.* Ve kendisini kıza çevirip hamile kalan Koyot'u anımsıyoruz. Hermes de, âsasındaki işaretten anladığımız gibi, çift cinsiyetlidir.

Haberci Ninşubur, Hermes'in prototipi, önce Enlil'e, sonra Ur şehrinin Ay Tanrısı Nanna'ya gidip sonuç alamayınca, Enki'ye, "Uçurum Sularının Efendisi"ne yöneldi. Enki onu dinleyince bağırdı:

"Kızıma ne oldu şimdi? Üzüldüm,
İnanna'ya ne oldu şimdi? Üzüldüm,
Bütün ülkelerin kraliçesi ne yaptı şimdi? Üzüldüm,
Göğün kutsal fahişesi ne yaptı şimdi? Üzüldüm."

Çamur alıp iki cinsiyetsiz yaratık, melek yaptı. Birine yaşam aşı, ötekine yaşam suyu verdi. Sonra emirler vermeye başladı.

Çiviye asılı olan cesede ateş ışıklarının korkusunu salın,
Üstüne altmış kez yaşam aşı, altmış kez yaşam suyu serpin,
Elbette İnanna canlanacaktır.

Çiviye asılı olan cesede ateş ışıklarının korkusunu saldılar,
Üstüne altmış kez yaşam aşı, altmış kez yaşam suyu serptiler,
İnanna canlandı.

---

[25] Frankfort, *Iraq I*, 1, *age*, s. 12.
* Bkz. sayfa 172.

İnanna yeraltı dünyasından çıktı,
Anunnakiler kaçtılar.
Yeraltı dünyasına inmiş kim oradan rahatlıkla çıkabilir;
İnanna yeraltından çıkınca,
Ölüler hemen önüne çıktılar.

İnanna yeraltından çıktı.
Şekerkamışı gibi küçük cinler,
Dubban kamışı gibi büyük cinler,
Çevresini sardılar...[26]

Metnin devamı kayıp. Fakat imgenin önemi çok açık olarak görülüyor. Yüzyıllardır birçok biçime sokulmuş temel bir temayı işliyor. Örneğin insanın aklına mezar başında ağlayan Mecdelli Meryem geliyor. "Fakat Meryem ağlayarak dışarıda kabrin yanında duruyordu. Ağlarken eğilip kabrin içine baktı; ve biri İsa'nın cesedinin yattığı yerin başında ve o biri ayağında oturan, beyazlar giymiş, iki melek gördü. Onlar da kendisine: Kadın, niçin ağlıyorsun? dediler. O da onlara dedi: Çünkü Rabbimi kaldırmışlar, ve onu nereye koymuşlar bilmiyorum. Bunu dedikten sonra, arkasına dönüp İsa'yı durmakta gördü; ve İsa olduğunu bilmiyordu. İsa ona dedi ki: Kadın, niçin ağlıyorsun? Kimi arıyorsun? O da onu bahçıvan sanıp ona dedi: Efendi, eğer onu sen götürdünse, nereye koyduğunu bana söyle, ben de onu kaldırayım. İsa ona: Meryem! dedi. O da dönüp ona İbranice: Rabbuni, dedi; ki, Muallim demektir. İsa ona dedi: Bana dokunma; çünkü ben daha Baha'nın yanına çıkmadım; fakat kardeşlerime git ve onlara söyle: Benim babamın ve sizin babanızın, benim Allahımın ve sizin Allahınızın yanına çıkıyorum. Mecdelli Meryem gelip şakirtlere Rabbi gördüğünü ve Rabbin kendisine bunları söylediğini bildirdi."[27]

26 Kramer, *age*, s. 90-95, kısaltılmış.
27 Yuhanna 20:11-18.

3. BÜYÜK YAYILIM

Huizinga, kültürde oyun öğesini araştırdığı zengin eseri *Homo Ludens*'de "görev" anlamına gelen Hollanda ve Alman dillerindeki *Plicht* ve *Pflicht* sözcüklerinin etimolojik olarak İngilizce "oyun" *(play)* sözcüğüyle aynı kökten geldiğini ve ortak bir kökleri olduğunu anlatır.[28] Bu bağlamda İngilizcedeki *'pledge'* *söz*, yemin, ant), *'plight'*, taahhüte girme, nişanlama *(to plight troth*-evlenme sözü verme ve *'a plighted bride'* sözlerinde olduğu gibi) anlamlarıyla aynı köke bağlanır. Burada Huizinga'nın Japon 'oyun dili' veya 'kibar dil' *(asobase-kotoba)* örneğini anımsamalıyız. Bu dilde "Tokyo'ya geldin" değil, "Tokyo'ya gelmeyi oynadın" veya "Babanızın öldüğünü duydum" değil, "Babanızın ölüm oynadığını duydum" denilir.[29] Huizinga, "Oyun kavramı bu biçimiyle ciddilikten çok daha yukarıdadır" der, "çünkü ciddilik oyunu dışlamak ister, oysa oyun ciddiliği de çok kolay içermektedir."[30]

Ur kraliyet mezarları dünyanın ilk aristokrasisinin oyun kapasite ve anlayışını ortaya koymaktadır: Oyuna bağlanma ve sonra bağlanmayı oynama. Ve sonuna kadar sağlam sinirleriyle oynayabildikleri bu oyun dünyayı vahşetten uygarlığa yükseltebildi. Böyle bir gösteride inancın önemi ve etkisi ikincildir. İlke maske, dans, alaydır, biçimiyle yeni bir gücün uyandırılabileceği hareket-tir. İnsanın yiyecek, barınak, giyim, cinsel gereksinimlerine baskın çıkan normalüstü bir imge tasarlanmıştır. İnsanın boş zamanları için hoş bir hobidir. Böyle bir oyunda oynayabilmek ve kendine düşen rolü yerine getirebilmek için sinir gücü gerekir. Ve sonra, dikkat! Yaşam değişir, daha önce hayal edilmemiş bir zenginlik doğar, hem insan hem tanrıları için yeni ufuklar açılır. Sümerlerin bu harika yetenekleriyle, aristokrat bir anlayışın işlevi olarak böyle çok güç isteyen ilahi bir oyunla uygarlık doğdu. Ve çok yakın tarihlere kadar dünyanın birçok bölgesinde böylece sürdürüldü.

---

[28] Huizinga, *age*, s. 19.
[29] *Age*, s. 34-35.
[30] *Age*, s. 45.

Sir Leonard Woolley'in gösterdiği gibi, bazı Mısır mezarlarındaki köle heykelleri, bir zamanlar Nil'de de kral maiyetinin krallarla birlikte öteki dünyaya gittiğini göstermektedir. Aynı biçimde eski Çin kraliyet mezarlarında da seramik heykeller bulunmuştur. Gerçekten Çin'de kraliyet cenaze törenlerinde insan kurbanı uygulaması MS on ikinci yüzyıla kadar devam etmiştir. Ve komşu ülke ada imparatorluğu Japonya'da gönüllü "ölüyü izleme" (jinchu "bağlılık") âdetinin örnekleri 1912 yılında bile görülmüştür; General Kont Nogi, Port Arthur kahramanı, Mikadosu Meijitenno'nun tam gömülme saatinde kendisini öldürmüş ve Kontes Nogi de eşini yalnız bırakmamak için intihar etmiştir.

"Ölü izleme" ritüelinin genellikle saygı gören toplumsal ve dinsel bir uygulama olduğu kanıtlanıyor. Bu durum yalnız vahşetten uygarlığa çağ açıcı bir geçişin yapıldığı Yakındoğu şehirlerinde değil, yani kader oyununun şaşırtıcı bir hız ve genişlikte fethettiği yeni alanlardaki en eski taşıyıcıları için de geçerlidir. Bu etkinin yayılımı dört ana yönde –veya daha doğrusu bu noktalar arasında– izlenebilir.

GÜNEYBATIYA YAYILIM

Bu yüksek kültürün Sudan'a erkenden yayılımı hakkında daha önce de söylenenler oldu. En güneyde, Güney Rodezya Matabeleland'da Zimbabve tapınak kalıntılarıyla belirlenen sahaya kadar, ritüel kral kurbanı 1810 gibi geç tarihlere kadar saptanmıştır. Yıldızlar ve kutsal kehanet rahipler tarafından izleniyor ve dört yılda bir kral için şaşmadan ölüm kararı çıkıyordu. Buradaki geleneğe göre kralın ilk karısı –hükümdar olduğunda ilk kutsal ateşi yakmakta ona yardım eden– boğanın bacak sinirinden yapılan bir iple onu boğuyordu. Ceset o gece rahipler tarafından alınıp bir dağın tepesindeki kulübeye götürülüyor ve altında büyük deri bir torbanın asılı olduğu platforma yerleştiriliyordu. İlk gün kralın iç organları çıkarılıp torbaya dolduruluyordu; ikinci gün gövde ot ve yapraklarla doldurulup dikiliyordu. Üçüncü gün kafatası arkadan kesiliyor ve içindekiler torbaya konuyordu. Dördüncü gün ceset çömelik durumda bağlanıyor, el ve ayak tırnaklarının dışarı

çıkabileceği bir biçimde bir kumaşla sarılıp alnında beyaz bulunan kapkara bir boğanın taze kesilmiş postuna konuluyordu. Bir yıl boyunca her gece rahipler postu açıp mumyayı suları ve tırnakları torbaya düşebilecek biçimde sıvazlayıp ona masaj yapıyorlardı. Ve sonunda yıl tamamlandığında -gene yeni aydan bir gece önce- kralın sevgili karısı (onu boğan değil bir başkası) teker teker çıplak kalana kadar elbiselerini çıkarmaya zorlanıyor ve sonra boğuluyordu. Gövde dağın doğu yakasında bir mağaraya getirilip kralınki de batıdaki bir mağaraya taşınıyordu. Kral taşlarla gömülünce kraliçe de giydirilip gömülüyordu. Fakat en önemli törenler torbanın dağdaki kulübeden kutsal mağaraya taşındığında yapılıyordu. Üç kişi kurban ediliyor ve torba mağaraya gizleniyordu, -içi boş bir kamış odadan dış dünyaya bakar biçimde yerleştiriliyordu. Bir rahip kralın ruhu kurt, kelebek, kertenkele, yılan veya başka tür küçük ejderha biçiminde onun içinden çıkana kadar bekliyordu. O zaman kamış alınıyor, mağaranın ağzı kapanıyor ve her yıl yinelenecek kurbanlar sunuluyordu.[31]

Frobenius "Afrika'daki tarihsel kültürlerle ilgili bütün haritalarımızda" diyor, "Nil'den Zambezi'ye kadar doğu sahilini izleyen geniş kuşak kadar hiçbir yerde bu sıklık görülmüyor -yani Eritre sahili yakınından geçen kuzey-güney hattı- sonra bu kuşaktan kıtayı enine geçip batıya doğru yayılan iki dil var; kuzeydeki Senegal'e kadar uzanıyor [sayfa 170'deki haritaya bkz.]. Bu iki ayrı alan farklılıklar gösteriyor, fakat ikisi de içsel uyum ve birlik açısından o kadar önemli değiller ve yayılımları da çok değil."[32]

Bir başka yerde de şöyle yazıyor:

"Güneydoğu Afrika'da, Eritre bölgesinin güneyindeki çekirdek sahasında ortaya çıkarılan mitoloji ve ritüel parçaları, bizi Sümer ve Hint Dravit yaşam ve Tanrılarına ait söylemi yeniden kurmaya zorlayacak kadar, bir yumurtanın ötekine benzediği gibi, o bölgelerinkine benziyor. Ay-Tanrı'nın imgesi boğa; karısı Venüs gezegeni; Tanrıça yaşamını eşine sunuyor; ve her yerde bu Tanrıça, Sabah Yıldızı olarak Savaş Tanrıçası, Akşam Yıldızı ola-

---

[31] Leo Frobenius, *Erythräa: Lande und Zeiten des heiligen Königsmordex*, Atlanis-Verlag, Berlin-Zürih, 1931, s. 133-36.

[32] Frobenius, *Das unbekannte Afrika*, s. 132.

rak yasadışı Aşk Tanrıçası ve aynı anda Evrensel Anne; üç bölgede de (Afrika, Dravit Hindistanı ve Sümer) gökyüzü yıldızlarının draması yaşamın model ve kaderini çiziyor ve bu tasarımla dünyada devletin en eski biçim ve kavramını oluşturuyor –yani kutsal, kozmik, ruhban imgesini. Bu koşullarda antik çağlarda Hindistan Okyanusu'nun kıyılarını ifade eden Büyük Eritre Kültür Bölgesi'nin varlığından söz etmek çok mu cesurca olur?"[33]

Büyük Eritre bölgesini, mitoloji doğuran Verimli Hilalimizin mitolojisinin yayıldığı ilk bölge olarak kabul edebiliriz. Nil Vadisi'nde MÖ 4.500 yılına giden bazal Neolitik kültür tabakası ve 4.000 yılına giden ileri Neolitik tabakası bulunmuştur. Ayrıca Kuzey Zimbabve'ye Neolitik kültürün MÖ y. 4.000'lerde vardığını kanıtlayan K-14 yöntemimiz var.[34] Sudan Napata'da MÖ 750-744 ve 397-362 yıllarında oluşan Tunç ve Demir Çağları sanatları da kanıtlanmış durumda.[35]

Bazal tabakanın Mısır'daki önde gelen örenleri Nil'in sol kıyısında Merimde'de, Delta bölgesinde, daha güneyde Fayum'da ve sağ kıyıda iki yüz mil güneyde Tasa'da. Aralarında ufak farklılıklar olmasına karşın kültür düzeyleri aynıdır ve temel karakteristikleri kaba siyah çömlekçilik, mükemmel sepetçilik, keten dokuma için ağırşak, kozmetik paletleri, bükülmüş ölü gömme (Tasa'da) veya doğuya bakan uyur biçimde gömme (Merimde'de), kemik, diş ve (Fayum'da) devekuşu kabuğundan boncuklar, domuz dişi ve küçük taş baltadan amuletler (Merimde'de); depolarda saklanmış buğday ve domuz, sığır, koyun, keçi. Fayum'da K-14 tarihlemesi MÖ y. 440 ilâ 4.100 arasında değişiyor.

Merimde ve Fayum, çölün genişlemesi nedeniyle dönemin sonunda terk edilmişken Tasa'da ileri Neolitik kültür sahibi yeni bir ırk görülüyor. Bu ırka Badaryan adı verilmiştir. Nil Vadisi'nde hiç görülmemiş olan kırmızı-kahverengi renkli, farklı biçimde, pişirilmiş çömlek, toprak ve fildişinden kadın heykelcikleri (Mısır'da ilk kez), gemi biçiminde çömlekler, ilk bakır işaretleri bize

---

33 Frobenius, *Erythräa*, s. 329-30.

34 J.D. Clark, y. *Proceedings of the Third Pan-African Congress on Prehistory*, 1955, Chatto and Windus, Londra, 1957, s. 428.

35 G.A. Wainwright, Basil Davidson, "Aspects of African Growth before AD. 1500", *Diogenes* 23, Sonbahar 1958, s. 88.

bu kültürün düzeyi hakkında ipuçları veriyor. Badaryanlar avda bumerang kullanıyorlardı ve ırk hatları Frobenius'un Büyük Eritre Bölgesi'ni çağrıştırıyor. Sığır ve koyun tanrılaştırılmıştı ve bazen ayinle gömülüyordu. İnsanlar ise doğuya değil, güneşin battığı yöne dönük olarak gömülmekteydi. Kalıntılar arasında hiç domuz kemiği bulunmamıştır, bu da domuz etinden kaçınmanın başlangıcı olarak görülebilir. Kaçınmanın nedeni yabancı veya küçümsenen bir toplumsal grupla veya yeraltı dünyasının mitolojisiyle domuz arasında kurulan bağlantıya yorulabilir; elbette çağdaş dünyamızda yapıldığı gibi trişin hastalığıyla kurulan bir bağıntı ileri sürülemez. Domuz dişi, gördüğümüz gibi, Delta'daki Merimde'de fetişti, oysa Badaryanların kutsal hayvanları boğa ve koçtu.

Badaryan üstündeki ikinci Neolitik tabaka Amratian'dır. Mezopotamya'daki biçim güzelliği ve matematik uyumu göstermeyen geometrik desenleriyle beş tür yeni çömlek görülür; öte yandan Kuzey Afrika ve Doğu İspanya Kapsiyen sanatıyla gösterdiği açık ilişki çok ilginçtir. İnsan biçimleri, giyimin fazla değişmediğini göstermekledir. Erkekler halen süslü penis mahfazaları giyiyorlardı veya çıplaktılar, ayaklarında ot sandallar ve başlarında tüyler vardı. Kadınlar keten önlükler takıyorlardı ve peruk takmak için saçlarını sık sık tıraş ediyorlardı. Fiziksel yapı Kapsiyenlerinki gibiydi: 1,65 boy, ince yapılı, uzun, küçük kafatası, küçük bir yüz, düz saç. Gövdelere dövme yapılıyordu. Toprak ve dişten figürler, artık alet yapımında da kullanılmaya başlanan bakır, papirüs gemiler, birkaç türlü ok ucu ve güzel yapılmış taş kesiciler kullandıkları malzemeyi oluşturuyor. Sina'dan bakırtaşı, Nubiya'dan altın, Suriye'den kozalaklı ağaç ve Ermenistan'la Ege'den obsidyen ithalatı ticaretin gelişimini anlatıyor. Mezarlarda köpeklerin efendileriyle birlikte gömüldüklerini görüyoruz (belki de ölüler ülkesine kılavuzluk yapıyorlar); ayrıca kadın ve hizmetçi heykelleri var.[36]

Sonra aniden, Delta'da yenilik oluyor: hiyeroglif yazı, takvim, Güneş-Tanrı Horus ve dirilen Tanrı Osiris, Girit'e, Suriye, Filistin'e varan ticaret filoları eyaletlerinin işaretlerini, zıpkın ve

---

[36] Bkz. Childe, *age*, s. 52-54.

balık bayraklarını taşıyorlar! Sanat çok incelmiş ve Mısır'ın hanedan öncesi ve sonrası yaşam biçimi Güneybatı Asya'nın mitoloji doğuran bölgesinden tamamıyla farklı. Ayrıca Mısır'da yeni sanatlar, yeni biçimlerde uygulanıyor. Mitoloji toprağın verimliliğinin Nil'den başladığı biçiminde coğrafyaya uydurulmuş. Verimlilik bulutlardan değil birleştirilmiş ülke –muhteşem vahadan başlar ve Güneydoğu Asya'da binlerce yıl şehirden şehire, imparatorluktan imparatorluğa savaşlara yol açmasına görece kolay elde edilmiştir. Fakat stildeki zıtlık yeni düşüncenin yabancı bir ülkeden türetilmiş yayılma sonucu olduğu gerçeğini ortadan kaldırmaz. Yayılım da tesadüfi değil seçicidir. Tekerlek Sümer'de MÖ 3.200 yılında kullanılmıştır, fakat Mısır'a ancak bin dört yüz yıl sonra girmiştir. Çünkü Nil çok elverişli bir nakliye yoludur, savaşlarda üstün manevra yeteneği gösterebilen ve tohum atmakta kullanılabilen hafif arabalar yapılana kadar tekerlek Firavunların kültürü için pahalı bir ilave olarak kalmıştır. Yazının, takvimin ve ilgili sanatların Mısır'a girişi MÖ y. 2.800'de, tekerleğin girişi 1.800'dedir.

Hanedan Mısır'ının temel mitosu, Toprak Tanrısı Geb ve Gök Tanrıçası Mut'tan olma "soluk yüzlü" ölüm ve diriliş Tanrısı, iyi kral Osiris'e aittir. Osiris kızkardeşi-karısı Tanrıça İsis'le birlikte, Mısır takviminin 360 günlük yılının sonunda öteki yıl başlamadan önceki kutsal beş günlük ek sürede doğmuştur.* Osiris ve kızkardeşi ilk kez buğday ve arpa ekmiş, ağaçlardan meyve toplamış, üzüm yetiştirmiştir; onlardan önce insan ırkı vahşi yamyamlardan başka bir şey değildir. Fakat Osiris'in kötü kardeşi, Neftis'in erkek kardeşi-kocası olan Set, onun erdemlerini ve ününü ölesiye kıskanmaktadır ve sinsice iyi kardeşinin vücut ölçülerini alarak çok süslü taştan bir mezar yaptırtmış, sarayda herkesin içip eğlendiği bir tören sırasında mezarı odaya getirterek, kime tam uyarsa ona vereceğini söylemiştir. Herkes sınamış, fakat Sinderella'nın cam ayakkabısı gibi kimseye uymamıştır. Sonunda Osiris tabuta uzandığında Set'in ayarladığı yetmiş iki suikastçı hemen atılıp tabutun kapağını çivilemişler, kaynamış kur-

* Bkz. sayfa 152.

şunla perçinlemiş ve tabutu Nil'e atmışlardır. Nil tabutu denize sürüklemiştir.

İsis acıyla yanarak, saçlarını yolmuş, yas elbiseleri giymiş ve aşağı yukarı dolaşıp boşuna aramaya başlamıştı. Su tabutu Fenike sahillerine kadar, Byblos'a taşımış ve orada kıyıya atmıştı. Tabutun çevresinde hemen bir ılgın ağacı büyüdü ve değerli nesneyi gövdesinde sakladı. Ağacın kokusu o kadar güzeldi, ağaç öyle muhteşemdi ki çok geçmeden oranın kral ve kraliçesi, Melkart ile Astarte –elbette onlar da kutsal kral ve kraliçelerdi, Damuzi ve İnanna, Tammuz ve İştar, Adonis ve Afrodit, Osiris ve İsis'in yerel temsilcileriydiler– ağacı keşfettiler ve kestirip saraylarına sütun yaptırdılar.

Kardeşini arayan acılar içindeki İsis, dünyayı dolaşırken –kayıp Persefon'u arayan Demeter gibi– Byblos'a geldi ve muhteşem ağacı duydu. Şehirde bir kuyu başına yerleşip, peçe takıp kıyafet değiştirerek –gene Demeter gibi–* kraliçenin hizmetçi kızları gelene kadar kimseyle konuşmadı ve onları nazikçe selamladı. Saçlarına kurdele takıp öyle bir koku üfledi ki saraya döndüklerinde Astarte kokuyu alıp olanları öğrendiğinde, yabancıyı çağırttı, onu saraya alıp çocuğuna bakıcı yaptı.

Yüce Tanrıça bebeğe meme yerine parmağını emzirtti ve geceleyin onu ateşe koyup ölümlü nesi varsa yaktı, serçe şekline girip yaslı ötüşlerle sütunun çevresinde uçmaya başladı. Fakat çocuğun annesi Astarte olayın üstüne gelip küçük oğlunu ateşte görünce çığlık attı ve çocuğun değerli lütuftan yoksun kalmasına neden oldu. İsis ise gerçek biçimine dönerek sütunu almak için yalvardı, tabutu çıkartarak öyle bir çığlıkla üstüne kapandı ki o anda kraliçenin oğlu öldü. Üzüntülü iki kadın Osiris'in tabutunu bir sandala yüklediler, Tanrıça İsis denizde yalnız kalınca tabutu açtı ve yüzünü kardeşinin yüzüne dayayıp, öpüp ağladı.

Mitos geminin Delta'nın bataklıklarına varışı, Set'in bir dolunay gecesinin ışığında domuz avlarken nasıl tabutu bulduğu ve gövdeyi on dörde ayırdığı, parçaları dört yana dağıttığı, tanrıçanın bir kez daha zorlu bir görevle karşı karşıya kaldığıyla sürü-

---

* Bkz. sayfa 185-187.

yor. Bu kez tanrıçaya doğan başlı küçük oğlu Horus, kızkardeşi Neftis'in oğlu çakal başlı Anubis ve kötü Set'in kardeş-karısı Neftis'in kendisi yardımcı oluyordu.

İki erkek kardeşin büyüğü Anubis bir gece, Osiris'in Neftis'i İsis'le karıştırmasıyla doğmuştu, dolayısıyla bazılarınca Set'in kötülüğünün, soylu kahramanın erdem ve şanından değil, bu aile içi uygunsuzluktan kaynaklandığını ileri sürüyorlar. Genç, gerçek oğul Horus, öte yandan, daha şanslı bir biçimde doğmuştur; bazılarına göre İsis gemide ölü kardeşinin üstüne yattığında, bazılarına göreyse kuş biçiminde sütunun çevresinde döndüğünde.

Dört yaslı, arayış içindeki kutsal varlığa, iki anne ve iki oğula bir beşincisi, Thoth da katıldı (bazen çeltik kargası başlı bir kâhin, bazen de babun biçiminde ortaya çıkar). Birlikte Osiris'in bütün parçalarını bulurlar, fakat bir balığın yuttuğu cinsel organı ortaya çıkmaz. Parçalanmış gövdeyi keten bandajlarla sarıp o zamandan beri Mısır'da kral cenazelerinde rit haline gelen gömme işlemlerini yaptılar; İsis kanatlarını Osiris'in cesedi üstünde salladı ve canlanan Osiris ölülerin yöneticisi oldu. Şimdi Osiris yeraltı dünyasında, iki Gerçek Salon'da oturuyor; her biri Mısır'ın bir eyaletinden gelen kırk iki tahakkuk görevlisi ona yardım ediyor, ölülerin ruhları yargılanıyor. Ruhlar ona itirafta bulunuyorlar ve yürekleri tüyle tartılıyor, yaşamlarına göre, erdemliliğin armağanını veya günahlarının cezasını alıyorlar.[37]

Mitosun Damuzi-absu ve İnanna ailesinden olduğu açık. Fakat söz konusu olan simgesel hayvan –büyük maceranın en azından bu anlatımında– Mezopotamya Ur kral mezarlarındaki gibi ay-boğası değil, Yunan Persefon ve Melanezya Hainuwele mitoslarındaki gibi domuz. Çünkü gördüğümüz gibi Set, dolunay gecesi Osiris'in gövdesini bulduğunda domuz avlıyordu. Aynı biçimde Ovidius'a göre, Venüs-Afrodit'in (İsis ve İnanna'nın klasik eşdeğeri) sevgilisi Adonis avlanırken domuz tarafından öldürülmüştür.[38] Friglerin hep ölen ve dirilen ilahı Attis, bir efsanesinde, avlanırken domuz tarafından süsülür, –fakat bir başkasında kendisi

---

37 Mitosun çeşitli parçaları kalmıştır, Frazer'in *The Golden Bough*, s. 362-67'de kullandığı Plutarkhos'un metnini kullandım.

38 Ovid, *Metomorphoses*, X, 708 vd.

domuzdur.[39] Burada açıkçası, iki ayrı dönemde ve iki ayrı bölgede mitos özünde aynıdır; uçurum gücü birinde boğa, öbüründe domuzdur.

KUZEYBATIYA YAYILIM

Odysseia'da okuyoruz:

Girit denen bir toprak var şarap rengi denizin ortasında,
denizle çevrilidir, güzeldir ve de semiz,
çok insan var içinde, sayamazsın, doksan tane de kenti.
Karışmıştır burada bir dil öbür dile:
Akhalar var, ulu yürekli Eteokretler, Kydonlar bir de,
üç boya ayrılan Dorlar ve tanrısal Pelasglar.
Adada Knossos adında bir kent var, kocaman,
kralları Minos'tur, ulu Zeus'un dokuz yılda bir danışmanı,
babasıdır o benim babamın...[40]

Profesör Bedrich Hrozny, antik Girit'in başkenti Knossos'ta kralların "dokuz yıllık dönemlerde hüküm sürdüklerine ve Homeros'un Minos'un dokuz yıllık danışmasından söz etmesinin" bu durumla ilgili olduğuna dikkat çeker.[41] Frazer, *Altın Dal*'da, "Kutsal Kralı öldürme" bölümünde, Minos'un hüküm süresinin sekiz yıl olduğunu söyler ve Atina'nın düzenli olarak Minotor tarafından yenilmesi için Knossos'a yedi delikanlı ve kız gönderildiğini anlatan efsanesinin, kral gücünün canlandırılmasıyla ilgili Girit törenlerine bağlantısı üstünde durur. "Her dönemin sonunda kral İda Dağı'ndaki kehanet mağarasına bir süre kapanır ve orada kutsal babası Zeus'a geçen yıllar için açıklamalar yaparak gelecek dönem için talimat alır. Gelenek her sekiz yılın sonunda kralın kutsal güçlerinin baştanrıyla buluşularak canlandırılması gerektiğini, böyle bir yenilenme olmadan kralın tahttaki

---

[39] Frazer, *The Golden Bought*, s. 371.

[40] *Odyssey* XIX, 172-78. Çeviride, *Odysseia*, Arza Erhat, A. Kadir, Sander Y., İstanbul, 1981 metni kullanılmıştır.

[41] Bedrich Hrozny, *Ancient History of Western Asia, India and Crete*, Philosophial Library, New York, 1953, s. 198, not. 1.

hakkını yitireceğini belirtmektedir."[42]

Dokuz veya sekiz yıl, iki durumda da Girit geleneğinde dönemsel gerçek veya değiştirilmiş kral katlinin varlığı kanıtlanmaktadır, dolayısıyla Theseus'un Minotor'a karşı sağladığı zaferi anlatan Atina efsanesinin Batı'da yeni bir çağ açtığını düşünebiliriz. Far-li-mas ve prenses Sali'nin, Tanrı'nın gökte yazdığı yazıları yorumlama görevi taşıyan rahiplere karşı Nübye'de sağladığı zaferin kuzeyli, Avrupalı prototipi olarak insancıl geleneğin başlangıcını belirlemektedir.

Halaf çömlek motifleri boğa ve çıplak tanrıçanın, Malta haçı, çifte balta ve kovan-mezarın, Suriye'den Girit'e ve Girit labirent motifinin, megalitik tümsek mezarının batıya, Cebelitarık'tan İrlanda'ya kadar yayıldığını biliyoruz. İkinci yayılım yolu karadan, Tuna ve Dinyester vadilerinden geçiyor, birincisi Orta Avrupa'ya –güney Almanya, İsviçre ve güney Fransa–, ikincisi Vistül bölgesi ve Baltık'a uzanıyordu. MÖ dördüncü binde Dicle-Fırat ışınları Kafkaslar'ı aşarak Karadeniz'in kuzeyine, Ege ışınları da Balkanlar'a ulaşmaya başlamıştı bile.

Gerçekten gelecek için büyük önem taşıyan ikinci bir mitoloji doğuran bölge Verimli Hilal'in hemen kuzeybatısında oluşmaya başlamıştı. Buradaki canlı Mezolitik avcılar topluluğu, Üçüncü Kısım'da gördüğümüz Apaçi Kızılderilileri gibi,* güneyin büyük merkezlerinden yeni düşünce ve teknikleri almaya başlamışlardı. Saldırı ve talan güçlerinin arttığını görerek tüm vahşetlerini sürdürüp kısa zamanda eski çekirdek bölgenin çiftçi köyleri ve tüccar şehirleri için büyük tehlike oluşturmaya başladılar. Yerleşik değil çobandılar, tarımla değil hayvancılıkla uğraşıyorlardı ve henüz savaşçıların aracı atı kullanmayı biliniyorlarsa da öküz arabaları onlara yeteri kadar hareket gücü sağlıyor, uyuyan bir şehri ani baskınla yakalayıp ele geçirebiliyorlardı. Daha ilkel ve dağınık Paleolitik kuzenlerini soğuk kuzeyin boş alanlarına sürdüler. Ve doğuya Çin'e doğru yönelttiler. Karadeniz kuzeyindeki kuşağı, Bulgaristan, Romanya ve Ukrayna'yı, Tuna, Dinyester, Dinyeper ve Don topraklarını düşünebiliriz. Fakat etkileri kutuptan tropik

---

[42] Frazer, *The Golden Bough*, s. 280.

* Bkz. sayfa 238-239.

bölgelere, İrlanda'dan Güney Çin Denizi'ne kadar izlenebilmektedir.

Zengin biçimde döşenmiş tümsek kral mezarları (kurgan, höyük, tümülüs olarak bilinir) kırmızı boyanmış, çömelik durumda iskeletler bulunan daha küçük mezarlar, törenle gömülmüş boğalar, zikzak, üçgen ve noktalı süslemelerle çizilmiş ve oyulmuş çömlekçilik, daireler ve spirallerle bezeli bir ikinci tip, bakır alet ve boncuklar, spiral küpeler, çekiç başlı kemik ve bakır iğneler, bu halkın Kafkaslar'daki anayurtlarından, Karadeniz sahilini izleyerek batıya, Romanya, Bulgaristan ve Balkanlar'a ve öte yandan, kuzeye Baltık, Güney İskandinavya, Kuzey Fransa ve Britanya Adaları'na geçerken bıraktıkları izlerdir.[43] Bu yayılımın tarihi, Girit'ten deniz yoluyla batıya, Fransa, İspanya, Portekiz, Güney İskandinavya, Danimarka, Kuzey Almanya ve Britanya Adaları'na varan yayımla aynı tarihte, MÖ 2.500-1.500'lerdedir.

Bu dönemde Tuna'nın kuzeyinde köylülerin yavaş gelişimi zamanla Avrupa'nın geniş bölümünü kaplamıştır. Çizilmiş çömlekler yanında çok güzel boyanmış çömleklerde menderes, spiral ve bağlantılı spiral desenleri görülür. İsviçre gölleri bölgesinde domuz dişi ve insan kafatası parçalarından amuletler takan bir halk, su üstünde yapılmış evlerde oturuyor, kıyıda emmer, buğday, darı ve keten yetiştiriyorlardı,

Ege'de bu çağ, büyük Tunç Çağı uygarlıklarının gelişim dönemiydi. Güçlü Truva şehri (Hisarlık II) önde gelen ticaret merkezlerinden biriydi, Kiklat Adaları ve Girit donanmaları, denizaşırı en önemli taşıyıcıydı. Teneke bulunan her yerle ana merkezler arasında –az da olsa– sürekli ilişki kurulmuştu. Bu tür maden bölgelerinin önemli ikisi Romanya'daki Transilvanya ile güneybatı İngiltere'deki Cornwall'dır. İrlanda altını da boldu ve iyi para getiriyordu, kültürel bağlar kurulmasında onun da etkisi olmuştu. Baltık'ın değerli amberi yavaş, fakat sürekli biçimde Orta Avrupa'dan Adriyatik'e akmaya başlamıştı.

İrlanda'da, New Grange'de bulunan kraliyet mezarını dönemin tipik anıtı ve alameti farikası olarak alabiliriz; aynı zamanda

---

[43] Marija Gimbutas, "Culture Chagne in Europe at the Start of the Second Millenium BC", *Fifth International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences*, Philadelphia, 1956.

kuzeybatı yayılımının ulaştığı sınır olarak da öğreticidir. Bu mezar Boyne Irmağı çevresindeki geniş alanda bulunan birçok mezarın en büyüğüdür. Drogheda'nın beş mil kuzeyindedir ve *Brugh na Boienne* (Boyne Sarayı) olarak bilinir. Geleneksel olarak, *Oengus an Brogha* (Saraylı Oengus) veya *Oengusmac in Dagda* (İyi Tanrı'nın Oğlu Oengus) adlarıyla anılan gizemli bir kişiyle ilişkilendirilir. New Grange höyüğünün yüksekliği aslında daha yüksek olmalıdır, şu anda on üç metreye yakındır; çapı yaklaşık doksan metredir. Yarım küre biçimindeki yüzeyi kuartz parçalarıyla kaplanmıştı ve herhalde millerce öteden görülebiliyordu. Çevresi 120 santim eninde, iki-üç metre boyunda düz taşlarla sarılmıştır; taşlar kesintisiz bir halka oluşturuyorlar ve bazılarında zikzak, baklava, daire ve balıksırtı, spiral, bağlantılı spiral desenleri oyulmuştur. Dört buçuk metre uzunluğunda, duvarları ve tavanı düz taşlarla kaplı kaba ve dar bir geçit höyüğün güneydoğu yönünden, çok güzel oymaları olan bir taşın arkasından, içeri doğru uzanır. Tünelin sonunda haç biçimli ölü odası vardır. Kralın kalıntıları, herhalde kaplar içinde buraya yerleştirilmişti.

Kalıntılar ve taşınabilecek her şey MS 861 yılında, mezar İskandinavyalı korsanlarca talan edildiğinde götürülmüştü. Bugün on dokuz metre tüyler ürpertici geçit ve altı metre eninde, beş metre derinliği olan,[44] duvar ve tavanları garip labirent spirallerle, herhalde diz çökmek için yapılan iki oyuğu bulunan ilginç döşeme taşından başka bir şey yoktur. Fakat daha da garip olanı, sekiz yılda bir gündoğumunda (en azından yerel öykü böyle) güneş ışınlarının tam da bu taşa vurmasıdır. Öykü doğru olmayabilir, fakat sekiz yılın Frazer'in Girit krallarının egemenlik süresi olarak belirttiği zamanla çakışması, duyduğumda beni irkiltti. Bu durumun değerlendirilmesi veya İrlanda'ya gidip anlatılanları kanıtlamaya çalışmak okuyucuya kalıyor.

İrlanda'daki höyükler bir masal halkına, eski zamanların güçlü Tuatha De Danann "Tanrıça Danu'nun halkı veya kabileleri"ne bağlanıyor.[45] Milesianlara (İrlanda halkının efsanevi atası,

---

[44] R.A.S. Macalister, *Newgrange, Country Meath,* Government Publications, official handbook, Dublin, tarihsiz.

[45] J.A. MacCulloch, *The Religion of the Ancient,* T. and T. Clark, Edinburgh, 1911, s. 63.

İsa'nın doğumundan bin yıl önce, Yakındoğu'dan, İspanya yoluyla denizden geldikleri varsayılıyor) savaşta yenilen tanrıça halkı yeryüzünü terk edip *sid* (şi okunuyor) ülkesine, perili tepelere çekildiler ve bugüne kadar cennete ait kutsallıkla, masal insanları gibi, yaşlanmadan yaşıyorlar. Yeraltında kendilerine altından, parlayan mücevherlerden muhteşem evler inşa ettiler.[46]

Anneleri Danu, gene birçok adı olan tanrıçamız. Aynı zamanda Bolluk Tanrıçası Anu'dur, Kerry'de iki tepe onun adıyla "Anu'nun Memeleri" olarak adlandırılmıştır. Fakat aynı zamanda insanları yiyen vahşi kadın olduğu da söylenir.[47] Bilgi, şiir ve sanat tanrıçası Brigit, bu yüce "Ana-Tanrıça"nın öteki yönlerinden biridir. Ayrıca aynı adlı, hekimlik ve demircilikle bağlantılı iki kız kardeşi daha vardır. İrlanda Aziz Brigit inancında tanrıça yaşamaktadır; Kildare'deki tapınağında on dokuz rahibe tarafından ateş yakılmakta ve yirminci gün azizin kendisi tarafından beklenmektedir. Bu alandaki en büyük yetkelerden biri olan Dr. J.A. MacCulloch, "Başka manastırlarda da benzer ateşler yakılmaktaydı" diye yazıyor "eski ateş tanrıçası kültünü gösteriyorlar; rahibeler Vesta rahibeleri gibi, bakire vestaların halefleridir. Brigit... Keltlerin, Tanrılardan çok Tanrıçalara taptığı döneme ait olmalıdır; hekimlik, tarım, esinin erkeklerden çok kadınlara ait olduğu bir dönem. Brigit'in ruhban sınıfı kadınlardı ve belki de erkekler, Kildare tapınak tabusunun ortaya koyduğu gibi, kültün dışında tutuluyorlardı."[48]

Zengin *sid* masalının öteki ünlü kişilerinden biri de Aine'dir; bu kraliçenin tahtı Limerick'deki Knockainy'dir, eski kültüyle ilgili bazı ritleri hâlâ bahar ortasında iyi bir hasat yapabilmek için kutlanmaktadır. Efsaneye göre Aine, Desmond Earlin'in bir zamanlar kaçırıp evlendiği gelindir. Morrigan, Neman, Macha ve Savaş Tanrıçası Badb, acuzeler, periler, ırmaklarda yıkanan banşiler ve yün eğirmeye yardımcı olan Beyaz Kadın da bu dünyanın öteki kişileridir. Galya'nın Keltleri avladıkları her hayvana sunuda

---

[46] P.W. Joyce, *A Social History of Ireland*, Longmans, Green and Company, Dublin, M.H. Gill and Son, Ltd., Londra, 1913, c. I, s. 251-52.

[47] MacCulloch, *age*, s. 67.

[48] *Age*, s. 69.

bulunur ve kurban şöleni yaparlardı. Romalıların bir kafileyle ormanlarda koşturan, "öfkeli evsahip"lerinin önderi Diana'ya eşdeğer bir Tanrıçaları vardı. Muhteşem pagan günleri sona erince bu Tanrıça büyücü bayramlarının önderi oldu. Aynı Tanrıça'nın tunçtan heykeli, yabani bir domuza binmektedir. MacCulloch'un söylediği gibi domuz, Tanrıça'nın simgesidir "ve onun gibi orman yaratığıdır, fakat daha eski zamanlarda domuzun kendisi kutsaldı ve tanrıça onun insan biçimi haline geldi."[49]

Bugün de Connaught köylerinde anlatılan İrlanda halk masallarına göre eski kahraman Oisin –garip dev Finn MacCool'un oğullarından biri– Knack an Ar'daki saray ve kalesinde günlerce domuz başlı doğaüstü bir kadın tarafından rahatsız edilmişti. Devamlı önüne çıkmaktaydı ve kahraman bundan hoşlanmıyordu. O günlerde –masal anlatmaya devam ediyor– büyük savaşçıların avlanmaya dağlara, tepelere gitmesi olağandı; biri böyle yaptığında avı eve taşıyacak beş altı güçlü adamı yanlarında götürmeyi ihmal etmezlerdi. Bir gün Oisin de adamları ve köpekleriyle ava çıktı; o kadar çok avlandı ki avlar bir araya getirildiğinde aç ve yorgun düşmüş adamlarının avları taşıyacak halleri kalmamıştı. Onu üç köpeğiyle bırakıp eve gittiler. Fakat domuz başlı kadın –Gençlik Ülkesi'nin kralının kızıydı ve kendisi de Gençlik Kraliçesi'ydi– bütün gün avı yakından izlemişti, adamlar ayrılınca Oisin'in yanına geldi.

Oisin, ona, "Öldürdüklerimi götüremeyeceğim için çok üzgünüm" dedi.

Kadın, "Taşıyamadıklarını bağla, ben yüklenip senin yükünü hafifleteyim" diye yanıt verdi.

Oisin ona yük yaptı, kalanları da kendisi aldı, fakat yük ağır, akşam sıcaktı; biraz yürüdükten sonra Oisin "Biraz dinlenelim" dedi. İkisi de yüklerini indirdiler, sırtlarını yol kenarındaki büyük bir taşa dayadılar. Kadın terlemişti ve soluğu kesilmişti, serinlemek için elbisesini açtı. O zaman Oisin onun güzel vücudunu ve beyaz göğsünü gördü.

"Ah" dedi, "domuz başlı olman ne yazık. Hayatımda böyle bir kadın görmedim."

[49] *Age*, s. 42.

"Babam Gençlik Ülkesi'nin kralıdır ve ben de krallığın en güzel kızıydım, en hoş kızıydım, bir gün bana Druid büyüsü yaptı ve kendi başım yerine domuz başına sahip oldum. Gençlik Ülkesi'nin Druidi gelip bana, eğer Finn MacCool oğullarından biri benimle evlenirse domuz başının kaybolacağını, başımın gene babamın Druidin âsasıyla başıma vurmasından önceki haline döneceğini söyledi. Bunu duyunca Erin'e gelene kadar hiç durmadım, orada babanı buldum ve oğulları arasından seni seçtim; benimle evlenip beni kurtarman için."

"Eğer durumun buysa ve benimle evlenmek seni büyüden kurtaracaksa, seni artık domuz başıyla bırakmam."

Böylece gecikmeden evlendiler. O anda domuz başı gitti ve kız, babası ona Druid âsasıyla dokunmadan önceki başına ve güzel yüzüne kavuştu.

Gençlik Kraliçesi Oisin'e, "Daha fazla burada kalamam, ya benimle Gençlik Ülkesi'ne gelirsin ya da ayrılmak zorundayız" dedi.

"Ah" dedi Oisin, "sen nereye gidersen gelirim, nereye dönersen dönerim."

Kız döndü ve Oisin de onunla döndü, Knock an Ar'a babasını görmeye gitmedi. Aynı gün Gençlik Ülkesi'ne doğru yola çıktılar ve kızın babasının şatosuna gelene kadar durmadılar. Şatoya varınca şölenle karşılandılar, çünkü baba, kızının kaybolduğunu sanmıştı. O yıl kral seçimi yapılacaktı ve belirlenen yedinci yılın sonundaki gün gelince bütün ulu kişiler, şampiyonlar ve kralın kendisi şatonun önünde toplandılar. Kimin daha önce koşup tepedeki sandalyeye oturacağını anlamak için yarış yapılacaktı. Daha içlerinden kimse yolu yarılamadan Oisin sandalyeye oturmuştu bile. Ondan sonra kimse Oisin'e karşı koşma yarışına kalkışmadı ve Oisin Gençlik Ülkesi'nin kralı olarak mutlu bir ömür sürdü.[50]

50 Curtin, *age,* s. 327-32'den.

GÜNEYDOĞUYA YAYILIM

Yüzyılımızın ilk yirmi yılında, İndüs Vadisi'nin üç ayrı yerinde Vedik Aryanlar'ın zamanından daha eski arkaik şehirler bulununca Hindistan arkeolojisi yeni bir aşamaya girdi. Mohenjodaro ve Çanhu-daro vadinin güneyinde, Harappa ise çok daha kuzeyde Pencab'dadır. MÖ 2.500-1.200/1.000 yıllarına kadar gitmektedirler, fakat keşfedileli beri yapılan araştırmalarla Neolitik temellerin belki dördüncü bine kadar gittiği anlaşılmıştır. Evcilleştirilmiş hayvanlar kambur, uzun boynuzlu Hint boğası, kısa boynuzlu bir boğa türü, domuz, buffalo, köpek, at, koyun ve fildi. İğ ve dokumacılık biliniyor, altın, gümüş, bakır, teneke ve kurşun metalleri kullanılıyordu. Fakat metal aletlerle yan yana kuvarstan bıçaklar, taştan balta ve topuzların da bulunması kültür bölgesinin son aşamalarında bile Neolitik Çağ'ın etkilerinin tamamıyla sona ermediğini göstermektedir.

Hindistan'da bu kültürün dört evresi tanımlanmıştır:

1. Harappa öncesi basit köy kültürü, herhalde MÖ dördüncü bin sonlarında gelişmişti ve Mezopotamya mitoloji doğuran bölgesinin İran yoluyla devralınan etkileri çömlek boyalarında kendisini göstermektedir. Ama kültür düzeyi Mezopotamya'nın ileri Neolitik ve hiyeratik şehir devletlerinden çok daha geridir.* Mimari çok zayıftır, metal bilinmemekte veya çok az kullanılmaktadır, temel malzeme pişmiş toprak, taş ve kabuktur. Bildik üçgen, zikzak, menderes, damalı, baklava ve çifte balta motiflerine ve –bir kez daha– kaba kadın heykellerine rastlıyoruz. Heykeller çoğunlukla boğa heykelleriyle, hatta bazen insan kurbanıyla bağıntı içinde bulunmaktadır.

2. Harappa evresi denilen dönemde, MÖ y. 2.500-1.200/1.000'de Mohenjo-daro, Çanhu-daro ve Harappa şehirleri birden, hazırlıksız olarak, neredeyse tamamlanmış biçimleriyle ortaya çıkmışlardır ve Batı'nın gelişmiş merkezlerinin tam etkisinde kaldıklarını gösteren açık kanıtlar vardır. Aynı biçimde, gene çok gelişmiş bulunan yerli Hint gelenekleri de yan yana bulunmaktadır.

* Bkz. s. 146-154.

Profesör W. Norman Brown'ın önermiş olduğu gibi,[51] yerli Hint merkezi (yani mitoloji doğuran bir bölge) güneyde veya Ganj-Jumna bölgesinde ortaya çıkmış bulunmaktadır ve şimdiye kadar bu kadar batıya yayılmış oldukları bilinmiyordu. Bu döneme ait iki mühürde alçak taht üstünde oturmuş, tefekküre dalmış, yoga yapan kişiler görüyoruz. Bunlardan birinin yanında iki diz çökmüş tapınan kişi ve yukarı uzanan yılanlar, ötekinde tahtın altında poz veren iki gazalla dört vahşi hayvan, bir su buffalosu, gergedan, fil ve kaplan durmaktadır. Bu kompozisyonların daha sonraki Hindu ve Budist sanatlarında Tanrı Şiva ve Huda'yla bağıntıları olduğu çok iyi bilinmektedir. Yoga uygulamasının çoktan başlamış olduğu ve insan bilincinin daha yüksek bir aşamasını temsil ettiği, tapınma yanında, Yunanlıların daha sonra Orfeus geleneğindeki müzik gibi, hayvan dünyasını büyülediği ve etkilediği varsayılabilir. Yılanların bağlı inançlılar veya koruyucular gibi resmedilmiş olmaları, ayrıca, çok iyi tanınan yılan-cin *(naga)* motifinin daha sonraki Hint dininde oynadığı önemli rol, kuşkusuz uçurumun canavar-yılan teması ilkellerden alınarak o dönemde gelişmeye başlamıştır. Tanrı Vişnu'nun Kozmik Sular'da yüzen Kozmik Yılan üstündeki imgesinden daha önce söz etmiştik.* Hindistan'da evrenin ve sonuç olarak bireyin enerji ve özünü besleyen güç yılan imgesiyle canlandırılmıştır. Ve yogi bu gücün hem kendi içinde (ruhsal ve fiziksel yönlerini denetleyebilerek) hem de dünyadaki (doğa görüngüleri üstündeki büyüsel gücüyle) efendisidir.

Vahşi hayvanlar arasında oturan yogi başına yüksek bir taç ve iki kocaman boynuzlu garip bir şey takmıştır, Heinrich Zimmer' in belirttiği gibi,[52] çarpıcı derecede ilk dönem Budist sanatının en tanınmış simgesi, bir tür üçlü çatal olan 'Üç Mücevher'e (Buda, öğreti ve Buda izleyicilerini simgeler) benzemektedir. Hindu Tanrısı Şiva da üçlü mızrak taşır ve Yunanlılar arasında da, bildiğimiz gibi, aynı işaret derin suların tanrısı Poseidon'a (Neptün) aittir.

---

[51] W. Norman Brown, "The Beginnings of Civilization in India", *Supplement to the Journal of the American Oriental Society*, No. 4, Aralık 1939, s. 44.

* Bkz. sayfa 234.

[52] Heinrich Zimmer, *The Art of Indian Asia*, y. ve tamamlayan Joseph Campbell, Pantheon Books, Bollingen Series XXXIX, New York, 1955, c. I, s. 27.

Dönemin önemli küçük sanat eserlerinden biri de, yedi buçuk santim boyunda, daha sonraki Güney Hindistan tunç heykellerinde dans eden Şiva'yı anımsatan, dans eden erkek biçimindeki taş torstur. Heykelin ithyfallik* niteliği açıkça görülmektedir ve Şiva'nın tefekküre dalan tanrı olduğu kadar fallik karakteriyle de uyum göstermektedir. Bir başka dansçı da –on santim boyunda bakırdan çıplak kadın– MÖ daha ikinci binde, Hindistan'ın son zamanlara kadar önde gelen dinsel tapınmalardan olan tapınak dansının gelişmiş olduğunu göstermektedir.

Bu heykellerle bildik bir alana geliyoruz. İnanna'nın, gökler tanrıçasının, gökleri ve yeryüzünü terk ettiğini, yeraltına indiğini ve tanrıların hierodulu, dansçı köle-kızı olduğunu okumadık mı? Harappa kültürünün mühürleri içinde şimdi incelediğimiz Tanrı'ya benzer üç boynuzlu taç takmış bir tanrıça vardır; önünde baş eğmiş tapınan biri ve ona eşlik eden garip, insan yüzlü ejderha durmaktadır, yedi domuz kuyruklu topluluk da onların önünde sıraya girmiştir. Yerleşim yerlerinde bulunan seramik kadın heykelcikleri de aynı biçimde Yakındoğu'dan alınan tanrıça kültünün yaygınlığını göstermektedir. Fakat bunlarla birlikte birçok basit cinsel simge de bulunmuştur; koni biçimli veya dik fallus taşları erkeği, ortası delik daire biçiminde taşlar kadını simgelemektedir. Bu ilkel biçimler halen Hindistan'daki en yaygın tapınma nesneleridir (*lingam* ve *yoni* olarak bilinirler); tapınaklarda, açıkta veya ev kültlerinde yer alırlar. Neolitik geleneğin sürdürücüsü bu nesneler Hindistan'ın bütün öteki kutsal imgelerini sayı bakımından geri bırakırlar ve özellikle Şiva ile tanrıçası Devi'yle bağıntılı olarak ortaya çıkarlar.

Kısaca, MÖ üçüncü bin yıl içinde, Mezopotamya mitoloji doğuran bölgesinin, ileri Neolitik ve hiyeratik şehir devleti düzeyindeki uygarlığının İran yoluyla Hindistan'ı büyük etki altında bıraktığı kanıtlarıyla ortaya çıkmaktadır. Fakat burada oldukça güçlü başka bir mitoloji doğuran bölgeyle temasa geçmiştir ve şimdiye kadar bu bölgeden kuşkuya yer bırakmayacak biçimde arkeolojik kanıtlar elde edilmiş değildi.

---

* Ithyfallik: Baküs festivallerinde taşınan erkeklik organı simgesine ait (ç.n.)

Hindistan mitoloji doğuran bölgesinin aniden ortaya çıkan önde gelen öğeleri arasında şunları sayabiliriz: yılan, tropik bitki yetiştiricilerin ilkel Proto-Neolitik canavar yılanından geliştirilmiştir; yogi, şamanlığın vecd teknik ve deneyimlerinin çok geliştirilmiş biçimidir; tanrıça, Akdeniz bölgesinden ne yolla alınıp ne dereceye kadar değiştirilmiş olduğunu söyleyemiyoruz; ve kutsal birleşmenin ilkel simgesi olarak, dünyanın her yerinde aynı zamanda geliştirilip kullanılan soyut cinsel birleşme simgeleri *(lingam* ve *yoni).*

Alıntılanan öğeler ve düşünceler arasında ise elbette yazı, mühür sanatı, çok renkli çömlekçilik, tekerlekli araçlar, metal işleyiciliği, tahıl tarımı, hayvancılık, şehir düşüncesi ve muhtemelen hiyeratik şehir devleti bulunuyordu. Kuşkuya yer bırakmayacak biçimde, Hindistan'da görülen daha sonraki dönemlere ait görev *(dharma)* ve yeniden doğum çevrimi *(samsara),* tanrılar şehrinin bulunduğu kozmik dağ, acıların yeraltı dünyası ve kutsamanın gök dünyası, Güneş ve Ay hanedanları ve kutsal kral katli Mezopotamya'dan alınmıştır. *Lingam* ve *yoni*nin hayvan eşdeğerleri boğa ve inek de aynı durumdadır. Fakat bütün bunlara karakteristik bir nitelik kazandırılmıştır, yerli Hint etkisini tanımamak olanaksızdır; yerli kültürün de ele gelir bir kanıt bulunamamış olmasına karşın, en azından son Kapsiyen (Mezolitik) dönemden geliştirilmiş olduğu düşünülebilir, birçok mührün, bu arada, Hindistan'da bugün de kutsal sayılan bazı ağaç ve bitkilerin biçiminde olduğunu belirtmek gerekir. Ve son olarak, bazı boğalar unikornlara benzemektedir –belki de yalnızca doğru oturtulamayan perspektifin sonucudur bu.

3. İkinci binin ortalarından itibaren çağ açıcı yeni bir gelişim: Hindistan'a Vedik Aryanlar'ın girişi (aynı dönemde Balkanlara giren Homeros Yunanlılarının uzak kuzenleri; belki ikisi de kuzeybatıya yayılım sırasında tartıştığımız kurganları ve aşıboyalı mezarları yapan halkın doğrudan torunlarıdır), Aryanlar'ın gelişiyle İndüs şehirlerinin yüksek uygarlığı yıkıldı ve göçebe çobanların erkek tanrılarının toprağa dayalı şehir devletlerinin tanrıçaları üstünde zaferiyle –ve bu zafer sonsuza kadar sürecekmiş gibi görünüyor– yeni bir çağ başladı. Vedik kahramanlar çağı MÖ y.

1.500-500 yıllarına tarihlenir ve bu bin yılın arkeolojisi tamamıyla boşlukla doludur. Çünkü ilk Hint-Aryanlar, ilk Yunanlılar gibi, ne taş bina yapmışlar ne de yazı kullanmışlardır. Kutsal kitapları (Vedalar, Brahmanalar ve Upanişadlar), iki büyük destanları *(Mahabharata* ve *Ramayana)* MÖ üçüncü yüzyıla kadar sözlü olarak yaşamıştır; özel ezberleyiciler okulunun değer vermedikleri de böylece kaybolmuş olmaktadır.

4. MÖ 500 yılından MS 500 yılına kadar olan dönemde Aryan Vedik gelenek ile Dravid adı verilen Harappa geleneği kaynaşarak çağdaş Hinduizm ve Hint orta Budizminin yapılarını oluşturmuştur. Hindistan bütün daha sonraki Doğu için birincil mitoloji doğuran bölge haline gelerek, felsefi ışıklarla dolu mitolojilerini ve mitolojiyle dolu felsefelerini kuzeye ve doğuya doğru Tibet, Moğolistan, Çin, Kore ve Japonya'ya, güneye Seylan'a, Birmanya, Kamboçya, Tayland ve Endonezya'ya, hatta batıya, daha zayıf da olsa Büyük İskender'in çevrenine kadar yaymıştır. Bu gelişimin önde gelen kişileri Guatama Buda (MÖ 563-483) ve kendi kayıtlarına göre Seylan'a, Makedonya'ya ve İskenderiye'ye misyonlar göndermiş olan Budist imparator Aşoka (MÖ 274-237); Hinduca *Bhagavat Gita*'nın bilinmeyen yazarı; zamanında Budist düzenin Çin'e taşınmış olduğu Budist imparator Kanişka (MS y. 78-123); "tam boşluk" öğretisi belki de metafizik spekülasyon tarihinin tamamlanışını temsil eden Budist filozof Nagarjuna (MS y. 200); dünyanın Hint Maurya, Andhra ve Gupta dönemleri sanatını borçlu olduğu binlerce sanatkâr; Hindistan'ın ortaçağ Puranik ve Tantrik geleneklerini geliştiren gene binlerce adsız rahip ve şair. Bütün bunlar, hiyeratik şehir devletiyle yılan gücünü yogi geleneğiyle uyandıran iki mitoloji doğuran bölgenin kalıtımını kaynaştırmış ve insanlığın varlığın uyumuyla ilgili en parlak hayali yoğrulmuştur.

KUZEYDOĞUYA YAYILIM

1. *Temel Neolitik.* Temel Neolitiğin öğeleri Uzakdoğu'ya ulaştığında Tunç Çağı Girit, Mısır ve Mezopotamya'da en gelişmiş dönemini yaşamaktaydı. Kuzeydoğuya yayılımın en eski karakte-

ristik işaretleri döndürme tekniğiyle elle biçimlendirilen ve ateşte yapıştırılan çamur çizgileri veya parçalarıyla süslenen kaba, sırsız çömlekçiliktir. Yerleşim yerleri bazen suyolları üstüne inşa edilen ahşap yapılardı (İsviçre göllerini anımsatmaktadır) ve temel ürün bir tür darıydı (yine İsviçre göllerini anımsatıyor). Fakat en eski dönemde sığır, koyun veya keçi görünmemektedir, domuz ve köpek tek evcilleştirilmiş hayvanlardır; daha sonra sığır üretimi başladığında bile domuz daha çok yer tutmaktadır. Oswald Menghin, bu nedenle Batı Çin'in domuz üretiminin ilk merkezi olabileceğini ileri sürmüştür; daha sonra iki yöne yayılmış olmalıdır: güneybatıya doğru Hindiçin, Endonezya, Melanezya ve Hindiçin'den batıya Hindistan'a ve doğudan batıya doğru Avrupa'ya, Yakındoğu'ya ve Afrika'ya.[53]

Fakat Yakındoğu'da domuzun ilk kez Proto ve temel Neolitik tabakada görülmesi;[*] Çin kökeni ile eski Batı verilerinin nasıl yorumlanacağı konusunda zorluk çıkarmaktadır. Heine-Geldern domuzun yetiştirilmesini Yakındoğu bazal Neolitik döneme yerleştirirken, Jensen, görmüş olduğumuz gibi, domuzu tropikal bölgenin en eski bitki yetiştirici kültürlerine bağlar. Açık olan, domuzun bütün bazal Neolitik dönemde görülmesine karşın, koyun, keçi ve sığır bu geniş bölgenin kuzeydoğu eyaletine yüzyıllar sonra girmiştir. Persefon ve Demeter ritleri ve Attis, Adonis-Tammuz ve Osiris mitosları, Odysseus ve Kirke efsaneleri ve İrlanda halk masallarında domuz ve yabani domuz, daha sonra sığır yetiştiricilerin uyarladığı temaların eski bağlantılarını ortaya koyarlar; Çin ve Güneydoğu Asya'da domuz, sığırın tanınmasından sonra da önemini korumuştur ve bütün Okyanusya'da domuzun rit ve mitoslardaki önemi birinci derecededir.

Profesör Heine-Geldern, mükemmel biçimde topladığı kanıtlara dayanarak, Uzakdoğu'nun temel Neolitik kültürünün (çıkış yeri henüz kesinlikle saptanamamışsa da, geçici olarak Afro-Asyatik Yakındoğu'nun kabul edilmesi, bu bölümün birinci başlığında önerdiğimiz gibi mantıklı görünmekledir) Pasifik'e Çin ve Japonya yoluyla ulaştığını, buradan güneye Formoza, Filipinler,

---

[53] Menghin, *age*, s. 319, 322-24.

[*] Bkz. sayfa 142-145.

Celebes ve Yeni Gineli Molukkalarla Melanezya'ya geçtiğini, hatta son olarak ilkel Avustralyalılarla da, daha önce gösterildiği gibi* Andamanlılarla da temasa geçtiğini önermektedir. Kullanılan sandal tipi kürek takma yeri olmayan uzun tahtadan yapılma bir biçimdir ve karakteristik baltası kaba oval-silindirik tiptir.[54] Bütün bölgede eski anaerkil toplumsal örgütlenmeye dair birçok işaret bulunmaktadır; kadın şamanlar ve belki kadın yöneticiler yanında kesinlikle Uzakdoğu'nun temel Neolitik kültürüyle bağıntılı kurban edilen bakire ve ateş tanrıçasının mitoloji ve ritüeline ilişkin motifler görülür. Profesör Carl W. Bishop'un gözlemlediği gibi "Yeni Taş Çağı'nda Uzakdoğu toplumu kesinlikle dişi rol geliştirmiş görünmektedir."[55]

Fakat Uzakdoğu'nun Proto ve temel Neolitik dönemleriyle ilgili değerlendirmelerin hepsi zorluk çıkarmaktadır. Öncelikle söz konusu bölgelere ilişkin arkeolojik malzeme çok azdır. İkincisi bazal dönemi izleyen döneme ilişkin yeni öğrendiğimiz az fakat canlı bilgiler Çin'in batı eyaletlerinde çok güçlü bir yeni etkinin varlığını ortaya koymaktadır; bu etki Güneydoğu Avrupa, Tuna-Dinyester bölgesinin kültürel izlerini taşımaktadır.

2. *İleri Neolitik.* Bütün Uzakdoğu'da en önemli arkeolojik buluntu yeri Anyang'da, Hunan'ın kuzeydoğu köşesindedir. İsveçli Jeolog J.G. Andersson (Choukoutien keşfini de ona borçluyuz)** burada Çin'in en eski ileri Neolitik ve hiyeratik şehir devleti tabakalarına ait üç çömlek tabakası bulmuştur. Biri Yangşao kültür tabakasına ait (MÖ y. 2.200-1.900) boyalı çömlek, ikincisi Lungşan kültür tabakasına ait (MÖ y. 1.900-1.523) siyah çömlek ve sonuncusu Şang kültür tabakasına ait (MÖ 1.523-1.027) beyaz çömlek ve tunç kurban nesneleridir.[56]

---

* Bkz. sayfa 362-363.

54 Heine-Geldern, "Urheimat und früheste Wanderungen der Austronesier", *age*, s. 608.

55 Carl W. Bishop, "The Beginnings of Civilization in Eastren Asia", *Supplement to the Journal of the American Oriental Society*, No. 4, Aralık 1939, s. 49.

** Bkz. sayfa 354-355.

56 Li Chi, *The Beginnings of Chinese Civilization*, University of Washington Press, Seattle, 1957, s. 14 ve Heine-Geldern, "The Origin of Ancient Civilizations", *agy*, s. 89-90. Bkz. Walter A. Fairservis Jd., *The Origins of Oriental Civilization*, The New American Library, Mentor Books, New York, 1959, s. 82-141; özellikle s. 140, not Çin hanedanlarının tarihlenmesini tartışmaktadır.

Yangşao kültüründe evcilleştirilmiş hayvanlar domuz, sığır ve köpekti, domuza özel bir önem veriliyordu ve ekilen ana ürün darı veya ilkel buğdaydı. Güneydoğu Avrupa, Tuna-Dinyester bölgesinden taşınan öteki öğeler arasında boyalı çömlek motifleri (yani çifte balta, spiral, svastika, menderes ve çokgen desenler, iç içe geçmiş daireler, damalı şekiller, dalgalı çizgiler, dik zikzaklar ve şerit kompozisyonları),[57] kayağan taştan mızrak ve ok uçları, ırmak ve göl kıyılarında keresteden yerleşim yerleri inşası, kemikten ok uçları ve bizler, özel taş kesme tekniği ve daha sonra, göç yoluyla tüm Malaya Yarımadası'nda, Endonezya'da ve Melanezya'nın büyük bölümünde, değişmiş biçimiyle bütün Polinezya'da rastlanılan bu teknikle yapılmış dört köşe balta sayılabilir. Kafatası avcılığı da steplerin barbar Tunç Çağı kültürünün bir parçasıydı ve dört köşeli baltayı izleyerek Hindiçin ve Okyanusya'ya yayılmıştı –anlaşıldığına göre Yangşao'nun kuzeyine geçmemişti.[58] Yangşao kültürünün Kansu, Şensi, Şansi ve Hunan'da vardığı aşamaya (fakat Şantung'a kadar uzanmamıştı) aynı dönemde Malaya Yarımadası'nda da ulaşıldı. Heine-Geldern, "Bu dal, Hindistan içlerine girmeden önce batı Çin'den geçmiş olmalıdır" diye yazıyor.[59] "Çok güçlü bir halk ve kültür dalgası olmalı. Batı'dan Neolitik dönemin sonunda Doğu Asya'ya varıyor, tüm etnik ve kültürel yapıyı değiştiriyor, Çin kültürü ve imparatorluğunun ve daha sonraki Hint ve Endonezya kültürlerinin temelini oluşturuyor ve sonra Madagaskar, Yeni Zelanda, Doğu Polinezya ve büyük olasılıkla Amerika'ya geçiyor. Yüzlerce yıl sürecek ve kıtalar, denizler arası etki yaratacak bir halkın yeteri kadar kalabalık olması gerekir."[60]

Kitabımızın II. Kısmında incelediğim geniş yayılımın büyük oranda bu Yangşao-Avustronezyan kültür dalgasına bağlanması gerektiği anlaşılıyor. Kafatası avcılığı, domuz, kabile evlerinde yaşamak, megalitler ve hayvan kurbanıyla ilgili ritler bu batı dalgasıyla birlikte geliyor. Güneydoğu Asya'da ikincil bir Neolitik

---

57 G.D. Wi, *Prehistoric Pottery in China, Kegan Paul, Trench, Trubner and Company*, Londra, 1938, şekil 5 ve 8.

58 Heine-Geldern, "Urheimat und früheste Wanderungen der Austronesier", *age*, s. 598-602.

59 *Age*, s. 599.

60 *Age*, s. 599.

kültür, pirinç ve su buffalosunu geliştirerek Irrawaddy, Salween, Me-nam, Me-kong, vb., büyük su yollarında özümlenirken, kürek takma yerleri bulunmayan karakteristik bir sandal (kano) türü batıda Madagaskar'a, doğuda Paskalya Adası'na ve kuşkusuz çok daha uzaklara kadar yayılmıştı. Seram ve Panpipelarla, Brezilya ve Solomon Adaları'nın yamyamlarının temel ritlerinin bu kültür dalgasıyla getirilmiş bulunduğunun kesin olduğunu söyleyebiliriz. Endonezya'da denizyollarına uygun bir uyarlamaya uğramıştır. Özellikle Cava'da karakteristik dört köşe balta örnekleri çok sayıda bulunmaktadır; Heine-Geldern'in Endonezya Neolitik taş işçiliğinin doruk noktasının işareti saydığı muhteşem törenlerle birlikte birçok değişiklik yapılmıştır. Kültürel zirveye çıkılmıştır; bölgenin nüfusu görece yoğundur, ticaret canlanıp artmıştır, bu özel merkezin etkileri Madagaskar'dan Paskalya Adası'na, Yeni Zelanda'dan Japonya'ya kadar izlenebilir.

Bu önemli tarihöncesi kültürel hareketin tarihini Çin Yangşao tabakasının sunduğu özenle değerlendirilmiş kanıtlardan (MÖ y. 2.200-1.900) çıkartmaya çalışırsak, verimlilik döneminin MÖ ikinci bin içinde olması gerekir –Huaca Prieta konuşan sukabaklarının Peru sahiline getirilmesi için bol bol yetecek bir zaman.* Bir başka çakışma noktası da, Karadeniz'in ürkütücü kültürel merkezinin Uzakdoğu kültürünü etkilerken, doğuda Hunan'a kadar uzanan dalgalarını aynı biçimde batıda Avrupa'ya ulaştırmasıdır. MÖ y. 2.500-1.500 döneminde etkilerinin Baltık ve Balkanlar'a ulaştığını yazmıştık. V. Gordon Childe, Doğu İsveç'teki yerleşim yerlerinde domuz kemikleri bulunduğunda, bunların orta (yani ileri) Neolitik kültürel çevrene ait olduklarını ve "otokton balık avcılarının domuz yetiştiriciliğine ilk adımlarını" atarak, ikinci (hatta üçüncü) Neolitik kültür başlangıcını ortaya koyduklarını söylemektedir.[61]

O zaman, Arkadyalı Yunanlıların Pan kavalının, Melanezya ve Brezilya'daki pan kavallarıyla aynı büyük yayılımın eseri, dalgaların ters yönlerdeki sonuçları olduğunu mu düşünmeliyiz? Yayılıma ilişkin tek işaretimiz de bu değil; Persefon ve Hainuwele bunu bize öğretmemişler miydi? Yoksa bilimimizin en uzağa serpi-

---

* Bkz. sayfa. 206-207.

[61] Childe, *Anthropology Today*, s. 209.

len dalları olarak tanımlanan ve artık mükemmel biçimde birbirini tamamlayan bütün arkeolojik ve mitolojik çakışmalarına, çözülemez muamma dememek için basitçe tesadüf mü diyeceğiz? Bu koşutlukların psikolojik yönden anlamlandırılması, tarihsel ardışıklığın az da olsa belgelenmiş olmasına karşın, elbette yetmeyecektir. Kurgan, höyük veya tümülüs inşa eden halkın Avrupa'ya girişi MÖ y. 2.500-1.500; Çin'in Yangşao kültür tabakası MÖ y. 2.200-1.900; Cava'da denizcilikle usta, koşut kültürel gelişimin ve sonra Huaca Prieta'da sırıtan sukabaklarının tarihi MÖ y. 1.016 ± 300'dür; Pasifik'ten Yeni Dünya'ya yabancı tarım ürünlerinin kaçırılışını belirler.

O zaman, şu ya da bu biçimde, gelişmiş Neolitik dönemin temel görünümü olarak tüm dünyaya yayılmış olan domuz, kuzu, keçi veya boğa kurbanının anlamı nedir?

Yeni Hebridler'deki Melanezya adası Malekula'da, Fiji ve Solomon Adalarının arasında, tarihöncesi İrlanda'yı çok fazla çağrıştıran domuz kurban törenlerini içeren çok karmaşık bir erkekler riti vardır. John Layard, *Stone Men of Malekula* adlı çok öğretici yapıtında[62] bu bağıntıyı kurmaya yetecek kadar kanıt sunmaktadır. Heine-Geldern'in ikna edecek biçimde gösterdiği gibi, dünyanın bu bölgesinde megalitik kültürün çeşitli dalgalar halinde geç bir yayılımı olmuştur; büyük taşlar, saygı duyulan ölülerin adına hayvan kurbanı (Heine-Geldern boğa diyor, fakat çevre bölgelerde bu domuzdur) veya kafatası avlarında ele geçirilen kafalar için yapılan törenleri ortaya koymaktadır.[63]

Layard'a göre Malekulalılar, kendi megalitik domuz kurbanı geleneklerini kartal burunlu beş kültür-getiren "beyaz" kardeş ailesine bağlamaktadırlar. Bu mitolojik ailenin reisi, bütün iyi şeylerin yaratıcısı ve bağışlayıcısı, Layard'ın belirttiğine göre daima "kanosuyla seyahat ederken ve her zaman değilse bile çoğunlukla bilinmeyen ufuklara yol alırken düşünülür. Bu semavi yanıyla ışıkla ve az çok Güneş ve Ay'la bağıntı içindedir."[64] Fakat aynı za-

---

62 Layard, *Stone Men of Malekula*.

63 Robert Heine-Geldern, "Die Megalithen Südostasiens und ihre Bedeutung für die Klärung der Megalithenfrage in Europa und Polynesien", *Anthropos*, C. XXIII, 1928, s. 303.

64 Layard, *Stone Men of Malekula*, s. 209-10.

manda, taş bir odada taştan bir tahta oturur biçimde, toprak ve gevşek taşlarla üstü örtülüp gömüldüğü de söylenmektedir "yani" diyor Layard, "bizim Avrupa'da höyük dediğimiz odalı, daire biçiminde mezar". Kendisinin ve karısının gövdesinin çürümediğine inanılmaktadır. İnsan ırkının devamının sağlanması için belirli şölen zamanlarında bu kültür getiricinin ve karısının gövdeleri ritüel olarak yıkanmaktadır.[65]

Malekula'nın ilginç ve kuramsal açıdan meydan okuyan megalitik kültürü Maki diye bilinen törenler bağlamında odak noktası oluşturmaktadır. Maki törenleri on beş yıldan otuz yıla kadar sürer ve bitince yeniden başlar. Törenler insan ırkının çoğalmasına büyüsel olarak yardım ederek topluluğa hizmet etmesi yanında, yarışmacı bir rit olduğundan kişisel olarak hırs ve ün kazanmaya da hizmet eder. Köyün erkekleri mümkün olduğu kadar çok kurban edilecek domuz yetiştirmeye çalışırlar ve iki dünyada da kendilerine iyi bir yer kazanmaya çalışırlar.

Maki mitolojisinin temel öğelerinden birini daha önce incelemiştik.* Bir Malekulalı öldüğünde ölüler ülkesine doğru yolculuğa çıkar ve öteki dünyanın mağaramsı girişini bekleyen dişi gardiyan yol boyunca yere bir labirent çizer, ölü yolun yarısını katettikçe çizdiklerini siler. Geçebilmek için labirenti yeniden oluşturabilecek kadar anımsamak gereklidir. Ayrıca gardiyana kendisinin yerine yemesi için domuz sunmak zorundadır. Fakat bu sıradan, basit bir domuz olamaz. Ölünün kendi elleriyle yetiştirdiği, Maki törenlerinde defalarca kutsanmış, kocaman olmuş, dişlerinin her aşamasında bu ritüelden geçmiş olması gerekir. Bu törenler boyunca yüzlerce domuz kurban edilmiştir, sunulan domuz, yolcunun ritüel statüsünü ve yaşamında gösterdiği çabayı temsil eder.

Doğduğu günlerde erkek domuzun üst dişleri törenle çıkartılır, böylece dirençle karşılaşmayan alt dişler büyümesine devam eder. Alt dişler dışa, aşağı ve geriye kıvrılır, alt çeneye girerek halka oluşturur. Dişin böyle büyümesi en az yedi yıl gerektirir ve her aşaması ruhsal ve ekonomik değerin arttığını gösterir. Fakat

---

[65] *Age*, s. 210.
* Bkz. sayfa 79-81.

tek halka son aşama değildir. Yaygın olan ikidir, üç halka da görülmemiş şey değildir. Bu arada hayvanın çektiği acı çok büyüktür ve midesine düşkün biri için berbat bir lokma olacaktır. Fakat ruhsal alanda mide ölçülerine göre düşünülmüyor. Bu ışıklar saçan hayvanlar fiziki yiyecek değil, ruhsal yiyeceklerdir. Domuz, Ay'ı temsil eder; denizde yolculuk eden "beyaz" ata, kültün kurucusu bu parlak gezegenle özdeşleştirilmiştir. Layard güçlerini şöyle açıklar: "Dişlerin altındaki temel kavram spiral oluşturmaları değil, daire veya hilal oluşturmalarıdır, böylece simgesel düzeyde, hayvanın ağzının iki yanında doğan ve batan Ay'ı temsil ederler... Dişler arasında hayvanın kara gövdesi. Ay'ın görünürdeki ölüm zamanındaki haline, 'yeni' veya 'karanlık' görünmeyen Ay'a tekabül eder."[66]

Domuzlar, yani ölüm anındaki Ay'dırlar ve yeraltı dünyasının gardiyanı Tanrıça tarafından yenilirler. Fakat dişleri yaşamın sürekliliğine, ölüm ülkesi üstünde doğup batışa işaret eder. Böylece, bu biçimleriyle, bitki yetiştirici dünyanın tartışmış olduğumuz yılan ve bakire mitolojisinin gizeminin simgesidirler. Domuz kurbanı, simgesel olarak bakire kurbanının eşdeğeridir. Fakat domuz erkektir, ayrıca erkek egemen dünyadan, hayvan dünyasından, av dünyasının sürüleri evcilleştirdiği dünyadan geliştirilmiş bir kişiliktir. Dişi domuzlar kurban edilmez veya yenilmez. Etleri tabudur, hatta hakir görülür. Bu toplumun başat yiyeceği kadınlar tarafından üretilen yamdır, buna ekmek-ağacı, deniz kabukluları, balıklar, kaplumbağa yumurtaları, küçük karides türleri, yılanbalığı, bir tür yarasa ve öteki avlar da eklenebilir. Yani fiziksel açıdan, kadınlar besin sorununu çözmektedirler, koşullar Peder Schmidt'in ilkel bitki yetiştiriciler arasında kadının doğal egemenliğine yol açan nitelikler tanımına tam olarak uymaktadır. Fakat domuzla, Maki ile, erkekler derneğinin ritleriyle, kadın gücüne karşı erkeklerin mitolojik "ruhsal" karşı gücü geliştirilmiştir. Önde gelen ilah gerçekte yiyip tüketen kapı bekçisi kadındır. Fakat ritlerle aldatılmakta ve mağlup edilmektedir. Domuzu yer, fakat erkek kaçar. Kara domuzu yer, fakat dişler kalır ve insanın ölümsüzlü-

[66] John Layard, "The Making of Man in Malekula", *Eranos-Jahrbuch 1948*, Rhein-Verlag, Zürih, 1949, s. 235.

ğünün işareti olarak kült evlerinin tavan kirişlerine asılır. Kadınlar, üstelik, ruhsuz olduklarından bu ruhsal oyunla fazlaca ilgili değillerdir. Kadınlar kocaları yoluyla, erkekler kurbanları aracılığıyla ilerleme kaydettikçe derece alabilirler; kült erkeklere aittir, kadınların rolü ve önemi kült sayesinde sistematik olarak küçültülür, artık kurban rolünü bile oynayamamaktadır. Öldürülen dişi domuz değil erkek domuzdur ve insan kurban sunulacağında artık o da bakire değil erkek veya delikanlıdır.

Maki töreninin ilk evresinde odak merkezi dolmendir, iki dik konulan taş üstüne oturtulmuş kocaman düz bir taştan oluşturulmuş masa; üç şeyin simgesidir: Taş mezar, ölülerin öteki dünyaya yolculuklarında geçmek zorunda oldukları mağara ve yeniden doğacakları rahim. Bu simgesel yapının önünde dikilen ahşap bir figür bu ritten geçen bütün erkek ataları temsil eder ve dolmen üstüne kurulmuş çatının tepeliği olarak iş görür. Bu çatının ana kirişinin ucunda mitolojik atmaca imgesi oyulmuştur; tören boyunca bu atmacanın ruhu üstte uçmaktadır. Ve kült yapısının hiçbir parçası yerinden oynatılmadığından bütün alan eski kalıntıların çürükleriyle kokuşmuştur.

Dolmen önündeki önemli tören, güç merdiveninde yükselmek isteyen bir erkek için yapılan törenle gerçekleşir; öteki dünyaya gitmek için mağara girişine yaklaşan ruh taklit edilmektedir. Yolunu, öldüğünde dişi gardiyanın hayaleti gibi, dayıları engeller, kapatırlar. Onlara domuzlar sunar ve bunlar ancak ölüp de, esas domuzuyla gömülene kadar kapanmayacak bir hesapta ona ruhsal kredi sağlarlar.

Sunuların değeri dişlerine göre ölçülür, erkeğin derecesi de bu değere göre belirlenir. Dişler olmadan ölüler ülkesine giremez, yeniden doğamaz, hatta evlenemez. Ayrıca, bir günde beş yüze varan domuz sunulduğu için, ölümsüz ruhunun kurtuluşunu ciddiye alan bir erkeğin domuzlarını yetiştirme, eğitme, besleme işiyle ne kadar meşgul olması gerektiği ortaya çıkar. Malekula'da domuz para yerine geçtiğinden değerleri de çok iyi bilinebilmekte ve saptanabilmektedir. Aynı daha ileri kültürlerde Melanezya domuzundan daha fazla pratik bir değeri olmayan altının mitolojik olarak güneşi temsil ettiği için bütün değer dünyasının temel

standardı oluşu gibi. Altın çürümez ve zamanla lekelenmez. Altın kraliyet tacı dünyevi gücü simgelediği kadar, başında durduğu kişinin ruhsal yetkesini de gösterir; Melanezyalının domuz dişinden bulut-yakalayan süslemelerine tekabül eder. Altın taçlı –hatta altın sigara tabakası olan birinin kendisini doğum meyvesini yakalamış olarak görmesi gibi, evinin kirişinden bir, iki ve üç diş halkalı kafatasları sarkan Melanezyalı Maki erkeği de aynıdır.

Yerliler domuz kurbanların insanın yerini aldığını belirtmektedirler. Bugüne kadar büyük amaçları olan, en büyük taşı arayan bir erkek, üç halkalı dişi olan şahane domuzuyla birlikte genç bir insanı da şunabilmektedir. Böylece cennet ve dünyada beklenebilen en önemli başarıyı elde etmiş olmaktadır. İnsan kurban genellikle yalnızca kurban edilmek üzere yetiştirilen bir piçtir; sağlığına dikkat edilir, sevgiyle yetiştirilir ve kendisini bekleyen kaderden habersizdir. Çocuk ve üç dişli domuz, tamamıyla aynı biçimde boyanarak dolmenin önüne götürülür, "aniden, çocuğun arkasında dans edenler onu yakalar, mavi boyalı boynuna doğan imgesinden sarkan ipi geçirir ve ayakları yerden kesilecek biçimde çekerler, o anda kurbanı veren sopasını başına indirir. Kurban indirilir ve üç dişli domuz da sopayla öldürülerek yanına yatırılır." Çocuğun gövdesi yemeleri için ata imgesini yapanlara verilir. Kurban veren erkeğe *Mal-tanas* 'Yeraltı Dünyasının Efendisi' adı verilir. "Yeraltındakilerle iletişim kurar, istediğini yapar, hatta yapılmayacakları yapar" diye anlatıyor, "kimse onun nefretini kazanmaya cesaret edemez."[67] Cinayetten sonra yeni Efendi otuz gün taş yapıda kalır ve yalnız yam yer. Kol ve bacakları en değerli kabuklardan yapılmış pazıbentlerle doludur, bileğinden dirseğine kadar domuz dişleri sallanır. Ölümün hiç acı veremeyeceği ölümsüz insanın ta kendisidir.

Bununla, Ur kraliyet mezarlarının son ipucuna eriştiğimizi düşünüyorum; arkaik dünyanın sayısız kültürünün ilerlemiş aşamalarında şu ya da bu biçimde aynı 'kurban çılgınlığı'nı buluyoruz Verilen kurbana göre büyüsel güç kazanılmaktadır. Nihai kurban elbette insanın kendisidir, fakat onun değeri bile yaşam boyunca

[67] Layard, *Stone Men of Malekula*, s. 620-21, not. 6.

verilen kurbanlar ve ölüm şöleninde ardında kalanların verdikleriyle ölçülür. Bu anlamla en güçlü kurban bir başka insandır. İnsanın oğlu, köle, savaş esiri. Bundan sonra insanın kendi yetiştirdiği ve kendisi için baktığı hayvan gelir. Ayrıca, bu tür hayvan kurbanlarının bulunduğu yerlerde hayvan mitolojik olarak ilahla ilişkilendirilmiş bir tür olmaktadır. Kuzey Afrika'nın Kapsiyen kaya resimlerinin boynuzları arasında güneş bulunan koçunu ve Ur'un kutsal harpındaki ay-boğasını, Halaf stilindeki ileri Neolitik çömleklerdeki boğa başlarını belirtmiştik. Şimdi bunlara Girit boğa ringlerindeki Minotor ritlerini ekleyelim. Megalitik kültürün imgelemi İspanya'ya taşınmıştır ve bugün bile cesur ay-boğasının hilal boynuzlarının, aynı komşu Kantabria tepeleri ve Pirene-ler'deki derin tapınak mağaralarındaki Paleolitik boğaların şamanların güneşçil gücüyle kesildiği gibi, parıldayan matadorun güneş bıçaklarıyla kesildiğini görüyoruz. Ve Malekula'da, çizginin öteki ucunda, aynı simge ay-boğasının kurban edildiği megalitik ritlerde yaşatılmaktadır.

Sunulan hayvan ilahi güçten ele geçirilen bir parçadır, kurban yoluyla onu sunanla bütünleşmektedir. Yani kurbanı veren kurbanının basamaklarına çıkmaktadır. Maki bu basamaklara sahip büyük bir merdivendir.

Talip nihai kurbanını verdiğinde atmacayla, dolmen çatısının kirişine oyulmuş mitolojik kuşla özdeşleştirilmektedir. Ve rite başkanlık eden yaşlı adam öldürülen domuzun güç-adını taşımaktadır, şimdi bu ad onun yeni yaşamındaki adıdır, "kollarını uzatıp, ellerini çırparak atmaca taklidi yapıp havaya sıçrar". Bazen de "kurbanı verenin kendisi kurbanın en önemli anında taş platforma çıkar, süzülen bir atmacayı taklit ederek kollarını açar ve yıldızlar hakkında şarkılar söyler." Na-mbal 'atmaca', bu aşamaya ermiş biri için kişisel ad olarak kullanılabilir. Bu tür azametli adlar arasında 'güneşin yüzü', 'bulut yakalayan', 'göklerin zirvesi', 'tepedeki kutsal yer', 'yukarının efendisi' bulunmaktadır.[68] Ayrıca, yükselmeye duyulan istek, kuzey şamanlarının da karakteristiğiydi ve burada büyük dolmenlerin ve monolitlerin kendileriyle

68 *Age*, s. 733-34.

de simgeleştirilir. Makinin ikinci aşamasında önemli bir rol oynayan bazı dolmenlerin yüksekliği ağaçları geçmekledir.[69]

İkinci aşamada kurbanın sunulduğu yapı dolmenin arkasında yükseltilen yüksek taş platformlardır. Tepesinde domuz kurbanı tamamlanır, yeni ateş yakılır ve yeni ad alınır. Bu yüksek kulenin ve kurban ateşinin mitolojik kaynağı komşu Ambrim Adası'ndaki yüksek yanardağdır. Bu dağın yaşayan ölülerin mutlu ülkesi olduğu kabul edilir. Bu ateş kutsaldır, orada yanma korkusu yoktur.

Ölülerin mutlu ülkelerinde yolculuklarıyla ilgili çeşitli imgeler anlatılmaktadır. Bunlardan birine göre, mağaraya giren ruhun yolu Le-hev-hev, gardiyan ruh tarafından kesilmektedir. Ölü yerine yenilmesi için bu ruha domuz kurbanı sunulur. Yolu açılan ölü mağaradan geçerek bir sahile gelir, buradan kayalık bir yere yürür, burada gemicileri toplamak için ateş yakar. Gemiciler hayalet bir kanoyla gelirler, kanonun adı 'muz kabuğu'dur ve su üstünde yüzen ufak bir muz ağacı parçası olabilir. Sonra bekleyen ölü ruhu, 'Ateş Kaynağı' denilen yanardağa götürülür. Burada hayaletler bütün gece dans ederler, bütün gün uyurlar. Bir başka anlatımda yanardağın ateşi tüm yolu tutmuştur ve domuz ateşi yatıştırmak için mezara yerleştirilir, "Gardiyan ateş yolun ortasında bizi yemek için beklemektedir" derler, "fakat domuzu yiyip kanar".[70]

Bu mitos ve ritlerde soylu Habeş kadının anlattığı, daha önce Frobenius'tan alıntıladığımız ölüm ve dönüşüm deneyiminin kadın yorumundan ve erkeklerin deneyim ve anlayışlarının saçmalığını bildiren anlatımdan çok uzaktayız. "Gövdesi ve yaşamı hep aynıdır... bir şey bilmez." Gerçekten de, kuzeyden şaman çevreninden türetilmiş bir güçle, bitki üreticilerinin öldürülen bakire mitosunun erkekçil bir dönüşümünü temsil etmektedirler.

Bu açgözlü ileri Neolitik kurban mitolojisinin mitoloji doğuran bölgesi Karadeniz'dir. Önce Anadolu'nun güney kıyıları ve Toros Dağları. Boğa, Çıplak Tanrıça ile ilişkili olarak ilk kez MÖ 4.500'lerde Halaf stili boyanmış çömleklerde görülür. Sonra, erkek benliğe verilen daha fazla önemle Tuna, Dinyeper, Dinyester ve Don vadilerinin barbar steplerinde ortaya çıkar. Görmüş ol-

---

[69] *Agc*, s. 734.

[70] Layard, "Der Mythos der Totenfahrt auf Malekula", *agy*, s. 253-61.

duğumuz gibi dört köşe kesilmiş baltanın kullanıcıları, MÖ üçüncü bin yılda dünyayı yeniden biçimlendirmek için dört yana dağılırlar.

3. *Hiyeratik Şehir Devleti.* Ssu-ma Çh'ien'in (MÖ y. 145-86-74) *Tarihsel Kayıtlar*'ında efsanevi 'Sarı İmparator' Huang Ti'nin doğru astronomi konusundaki endişeleri anlatılmaktadır. Bu inanılmaz yöneticinin tarihi Yang-şao'nun boyalı çömlek kültüründen bin yıl daha eskiye yerleştirilebilir. Fakat daha sonraki Çinli bilim adamlarının bir icadı olduğu da açıktır. Fakat astronomiye duyduğu varsayılan büyük ilgi Gök İmparatorluğu'nun önemli kalıtımlarından birini temsil etmektedir ve gerçekten bunun başlangıcı çok eskilere gitmektedir. Huang Ti'nin "Hsi Ho'ya güneşi, I Çang'ın ayı ve Yu Çu'nun öteki yıldızları gözlemlemesini emrettiğini okuyoruz.[71]

Güneş, ışık, ısı ve kuruluk kaynağı olarak Çin'de evrenin erkek, olumlu gücünü, *yang*'ı temsil eder; nem, gölge ve soğuğun efendisi olan Ay ise olumsuz, dişi güç *yin*'dir. Bunlar, bir arada, her şeyin anlam, yön veya yolunu, *tao*, düzenlerler; durmadan dönen, siyah ve beyazın bir araya gelmesiyle oluşan geometrik şekil, *yin* ve *yang*'ın temsilidir.

Güneş ve Ay'ın altında beş gezegen vardır. Her biri bir öğeyle bağlantılıdır. Merkür su öğesinin, kuzey öğesinin, Venüs metalin ve batının, Mars ateşin ve güneyin, Jüpiter ağacın ve doğunun ve Satürn toprağın ve merkezin gezegenidir. Hindistan'da da Buda tarafından (MÖ 563-483) incelenecek kadar eski tarihli beş öğe öğretisi vardır, geleneksel olarak MÖ sekizinci yüzyılda yaşamış olabilecek Kapila adlı eski bir bilgeye atfedilmektedir. Hint geleneğinde beş öğe beş duyuyla ilişkilendirilmektedir: Eter, birinci, işitme; hava, ikinci, dokunma; ateş, görme; su, tat alma; toprak, koku duyusuyla. Batı'da, Huda'nın çağdaşı Empedokles'ten (MÖ

[71] Ssu-ma Ch'ien, *Historical Records* (Shih Chi), blm. VII.

y. 500-430) beri yalnızca dört öğe biliyoruz: ateş (sıcak ve kurudur), hava (sıcak ve nemlidir), su (soğuk ve nemlidir) ve toprak (soğuk ve kurudur). Sistemler farklıdır, fakat aynı kökenden geliştirilmişlerdir.

Kökenin tarihi en erken nereye kadar vardırılabilir?

Ur kraliyet mezarlarındaki harpler ipucu sağlamaktadır. Kral ve göksel maiyeti onların müziğini dinleyerek ölmüştür ve harpler armonilerinin ay-boğanın sesi olduğunu düşündürecek biçimde yapılmışlardır, gövdeleri ses kutusudur ve altın baş ve lapis lazuli sakalla göksel ilke temsil edilmektedir. Çin pentatonik dizisinin beş notası, beş öğenin ve gezegenin uyumuyla ilişkilidir.

MÖ ikinci yüzyılda yazılmış bir Çin müzik risalesinden okuyoruz:

"Eğer Kung notası [do-birinci nota] çalınırsa düzensizlik olur. Prens öfkelidir.

Eğer ikinci nota, Şang [re] çalınırsa sapkınlık olur, memurlar yozlaşmıştır.

Eğer Çiao [mi] çalınırsa, endişe vardır, halk mutsuzdur.

Eğer Çi [sol] çalınırsa, şikâyet vardır, yükümlülükler çok ağırdır.

Eğer Yü [la] çalınırsa, tehlike vardır, kaynaklar tükenmektedir.

Eğer beşi birden çalınırsa tehlike vardır; herkes altüst olmuştur –saygısızlık yapılmaktadır– ve durum buysa, Krallığının sonunun gelmesine bir gün var demektir...

Düzensizlik dönemlerinde ritler değiştirilir ve müzik anarşi içindedir. Hüzünlü sesler onursuz, neşeli sesler hırçındır... Muhalefet olayları baş gösterdiğinde açık saçık müzik başlar... Uyum ruhu kendini gösterdiğinde uyumlu müzik görünür... Yani, müziğin efektinde beş toplumsal görev birbirine karışmaz, gözler ve kulaklar temiz, kan ve hayati önemi olan ruhlar dengededir, âdetlere uyulmakta, gelenekler gelişmektedir, imparatorluklar tam barış içindedirler."[72]

[72] *Notes on Music* (Yo Chi)-*Record of Rites* (Li Chi)'de alıntılanmış bölüm, Maurice Courant, "Essai sur la musique classique des Chinois", *Encyclopédie de la musique et dictionnaire du*

Pentatonik diziyle ilişkilendirilen beş toplumsal görev, Konfiçyüsçü Anlam Öğretisi'nin belirttiği "gökler altındaki en önemli beş etkinlik"tir. Bunlar "prens ile bakanı arasındaki, baba ile oğul, koca ile karı, ağabey ile kardeş ve kardeşler arasındaki kurallardır." Bunların "gökler altında büyük etkileri olan beş zorunluluk" olduğunu okuyoruz.[73]

MÖ ikinci yüzyıldan kalma bir başka metinde "Göklerin ve Yer'in tonlarına uyumlu insanların ruhları, hepsi Kung'a uyumlu birkaç Sitmen, Kung ses verince titreşmesi gibi, Göklerin ve Yerin titreyişlerini dışa vururlar" diye okuyoruz, "Gökler, Yer ve insan arasında uyum bulunması, fiziki bir birlikten, doğrudan bir eylemden kaynaklanması, birlik halinde titreşimin ürettiği aynı noktaya uyumlu olmaktan gelir... Evrende tesadüf yoktur, kendiliğindenlik yoktur, her şey uyum ve etkileşim içindedir, akort akorta cevap verir."[74]

Yunanlı Pythagoras'ın (MÖ y. 582-507) görüşü de tam böyleydi. Platon'un insanın doğasının "dünyanın uyumu ve devinimleriyle" eski uyumu hakkındaki, daha önce göz attığımız sözleri de aynı görüşün yankısıdır. Ve Hindistan'da da müziki uyum kavramı aynıdır, "bütün evren yalnızca sesin sonucudur" denilir.[75]

Göklerin Çin'deki karşılığı *t'ien* ve *şang ti*'dir. Birincisi kişisellikten uzaktır, "yukarıda olanı" anlatır; ikincisi kişiseldir, 'efendi' olarak çevrilebilir. *Wu Çing*'in yorumcusu "bütün dünyayı gölgede bıraktığı düşünülürse gök *(t'ien)*, egemenlik açısından düşünüldüğünde Efendi *(ti)* denilir" demektedir.[76]

Dünyanın efendisi ve yöneticisi, Çin imparatoru -dünyanın "orta krallığı" kabul edilmektedir- tahtına göklerin kabul edişi veya iradesiyle çıkmaktadır. Dünya uyumunun birinci notası veya eksenidir ve akortlu olduğunda imparatorluğu refaha kavuşur.

Conservatoire, Paris, 1924, c. I, s. 206 ve Alan Daniélou, *Introduction to the Musical Scales*, The India Society, Londra, 1943, s. 16-17'den.

73 *Doctrine of the Mean* (Chung Yung), XX, 8, çev. Ezra Pound, Confucius, *The Unwobbling Pivot*, New Directions, New York, 1951.

74 *Record of Rites* (Li Chi), A. Préau, "Lie Tseu", *Le Voile d'Isis*, Nos. 152-53, 1932, s. 554-55'te ve Alain Daniélou, *age*, s. 6-7'de alıntılandığı gibi.

75 *Vakya Paduka* 1.124

76 Lü Shih, *Wu Ching* hakkında açıklama, Daisetz Teitaro Suzuki, *A Brief History of Early Chinese Philosophy*, 2. y., Probsthian and Company, Londra, 1914, s. 175'te alıntı.

Huang Ti'nin inanılmaz tarihöncesi döneminde halk duygularını mükemmel denetleyebilmektedir ve gök ile yer arasındaki uyum o kadar iyidir ki orta krallık dünya cenneti haline gelmiştir. Sakinlerinin yemek yemeye bile gereksinimleri yoktur, çiğ damlalarını içmeleri yeterlidir. Dört yardımsever hayvan, sıcakkanlı dört ayaklıların, pulluların, yumuşakçaların ve kuşların efendileri unikorn, ejderha, kaplumbağa ve anka sarayın bahçesine yerleştiler. İmparatorun anlayışlılığıyla nimetler arttı, kehanet, matematik sanatlarını öğretti, takvimi düzenledi, bambudan müzik aletleri icat etti, para, gemi, araba kullanımını başlattı, toprak, metal ve ahşap sanatlarını getirdi. *Şang tiye* seslenme ritüelini kurarak ilk tapınak ve ilk sarayı inşa etti, sağaltıcı otların niteliklerini araştırıp buldu. Yüz on bir yaşında öldüğünde geride uyum içinde, dört bin yıl daha bu uyumu sürdürecek bir toplum bıraktı.

Öte yandan, bir imparator gök egemenliği için uyumsuz olduğunda, birçok uğursuzluk ortaya çıkar. Göğün Oğlu tahtını yitirir. İmparator Ming'in (MS 227-239) sözlerinde, 233 yılındaki Güneş tutulmasının ardından derin ve gerçek bir endişe buluyoruz. Ming Ti şunları söylüyor:

"Bir hükümdarın idaresinde cehalet gösterdiğinde Tanrı'nın felaketler ve uğursuzluklarla onu korkuttuğunu duyduk. Bunlar ona görev duygusunu anımsatmak için gönderilen ilahi işaretlerdir. Böylece Güneş ve Ay tutulmaları imparatorluk çubuğunun doğru kullanılmadığının açık ifadesidirler. Atalarımızın bıraktığı yüce gelenekleri sürdürmedeki yeteneksizliğimiz ve tahta çıktığımızdan beri yüce uygarlık görevimizi yerine getirmekteki yetersizliğimiz şimdi yukarılardan uyarıcı bir işaret gönderilmesi sonucunu getirmiştir. Dolayısıyla tehdit edici felaketleri engellemek için kişisel değişiklikleri gerçekleştirmek görevi bize düşmektedir. Fakat Tanrı ile insan arasındaki ilişki baba ile oğul arasındaki ilişki gibidir ve bir baba oğlunu cezalandırmak istediğinde, oğulun ona sunduğu et yemeğiyle durdurulamaz. Dolayısıyla, Büyük Astrologun kurbanlar sunma öğüdüne bu olayda uymanın görevimiz olduğunu düşünmüyoruz. Eyalet yöneticileri ve devletin öteki büyük memurları kendi yüreklerinizi gözden geçirme yolunu tutun; içinizden biri yetersizliklerimizin anlamı konu-

sunda bir fikre varabilirse, önerilerini tahta sunsun."[77]

Çin'de hiyeratik şehir devleti kavramının başlangıcı Lungşan kültürünün siyah çömlekçilik dönemine (MÖ y. 1.900-1.523) tarihlenebilir. Bu kültürün Kuzey İran ve Güney Türkistan'daki aynı merkezlerden (Tepe Hisar, Turan Tepe, Şah Tepe, Namazgâh Tepe, Anav vb)[78] kaynaklandığı ve Harappa stilini oluşturan Hindistan'a kavramın buradan geçtiği artık görülmektedir.* Çin' deki bu tabakanın karakteristik kaleyle çevrilmiş şehri dikdörtgen biçimindedir, ezilmiş toprak duvarlarla çevrilmiştir ve büyüklüğü oldukça fazladır. Eski sığır, domuz ve köpek varlığına koyun ve at da eklenmiştir; bulunmuş iki çömlek parçasından yazının artık bilindiği anlaşılmaktadır -bunların üstündeki yazı henüz çözülememiştir.

Sonraki tabakaya ait veriler ise çok daha boldur: Bu, Şang Hanedanı'nın beyaz çömlek dönemidir (MÖ y. 1.523-1.027). Burada sonraki Çin imparatorluk düzeninin toplumsal-siyasal yapılarının kurulmuş olduğu görülür. Dökme tunç, tunçtan alet ve silahlar, boyunduruklu atlarla çekilen savaş arabaları, çok gelişmiş bir yazı sistemi, oda biçiminde mezarlar ve insan kurbanı, etkileyici bir mimari, üst üste sivri çatılar, gelişmiş taş oymacılığı, kemik falcılığı ve kraliyet sporu olarak ava karşı beslenen duygular, 1.500 yıl önce Mezopotamya'da Ur, Kiş, Lagaş, Ereç ve Nippur' da yaratılan çizginin izinde ince ve gelişmiş bir uygarlığın belirgin eserleridir.

Çok dikkat çeken önemli bir özellik bu sırada ortaya çıkan yeni sanat biçimidir; temalarının çoğunluğunun doğrudan Batı'dan alıntılanmış olmasına karşın (sarılan yılanlar, aralarında insan bulunan birbirinin yansısı hayvanlar, hayvanlara itaat ettiren kahramanlar gibi), stilin kendisi yenidir ve kompozisyonu özgündür, üstelik Eski Dünya'da, Yeni Dünya'da olsun bütün Pasifik kuşağına yayılmış bulunan bazı karakteristik özelliklerin ilk kez kullanıldığı örneklerdir. Bunlardan ilki totem direk ilkesidir; dik diziler halinde aynı formda sıralanmışlardır. İkincisi gövde-

---

77 H.A. Giles, *Confucianism and Its Rivals*, Williams and Norgate, Londra, 1915, s. 180.

78 Heine-Geldern, "The Origin of Ancient Civilizations", *age*, s. 82-83, 89.

* Bkz. sayfa 425-428.

nin, kitap açar gibi, önden veya arkadan boylu boyunca yarılmasıdır. Üçüncüsü, özellikle açılı spiraller ve menderes lerde süsleyici öğe olarak görülür. Ayrıca, hangi kültürel bağlamda görülürse görülsün, karıştırılmadan tanınacak olan birçok Şang kültürüne ait yüz ve gövde resmi, duruşu bulunmaktadır.

Profesör Heine-Geldern, Uzakdoğu kültürel etkilerini Pasifik boyunca izleyerek, birçok başka işaretle birlikte Amerika'da uzun süre devamlılık gösteren belirli motiflere dikkat çekmiştir: MÖ sekizinci yüzyıl Çin'inin deniz kıyısındaki eyaletleri olan Wu ve Yüeh sanat motifleri, aynı dönemde Orta Andlar'ın Chavin kültüründe (Amerika'da ilk kez görülen altın işlemeciliği ve dokumacılık); yedinci, altıncı yüzyıl Çin sanat motifleri, MS birinci yüzyıldan itibaren Orta Kuzey Andlar'ın Salinar kültüründe; yedinci, dördüncü yüzyıl Çin sanat motifleri MS y. 200-1.000 tarihlerinde Orta Amerika Tajin kültüründe; son dönem Çu Hanedanı tunç ve yeşim sanatı (MÖ beşinci-üçüncü yüzyıllar) Orta Amerika Ulúa stilinde (MS 200-1.000) görülür; MÖ 333'ten sonra Çin ile Amerika arasındaki ilişkiler kısa bir dönem kesilmiştir. Güneydeki denizci Yüeh eyaleti bağımsızlığını yitirmiş, kuzeydoğu Hindiçin'in Vietnamlı Dong-son halkı ticareti ele geçirmiştir. Etkileri, özellikle madencilik ve metal süsleme tekniklerinde Panama'dan Şili'ye, Arjantin'e kadar görülebilir. Han Hanedanı döneminde (MÖ 202-MS 220) Çin seferleri yeniden başlamış, MS 50 yılında Çin'in Tonkin'i ve Kuzey Annam'ı işgal etmesiyle Dong-sonların Pasifik-aşırı yolculukları muhtemelen sona ermiştir. Han Hanedanının düşmesiyle önderlik Çin'den Güneydoğu Asya'nın Hinduizmi benimsemiş toplumlarına geçmiştir. MS yedinci yüzyıldan onuncu yüzyıla kadar Kamboçyalılar bu denizin önde gelen gücü olmuşlardır ve bu denizcilerin Amerika'yla ilişkileri herhalde MS 1219'da Angkorlu VII. Jayavarman'ın ölümüne kadar devam etmiştir.[79]

Antik Meksika'da, Tolteklerin Güneş şehri Tula'da Altın Çağ'ın yüce rahip ve monarkı Quetzalcoatl'ın adının hem "Tüylü Yılan" hem "Saygın İkiz" anlamlarına geldiğini öğrenince artık

[79] *Age*, s. 93-94.

şaşırmıyoruz.[80] Quetzalcoatl'ın yüzü soluk, sakalı beyazdı ve Kolomb öncesi Amerika'da halka sanatları öğreten, takvimi düzenleyen, onlara mısırı veren oydu. Bakire annesi Chimalman –efsaneye göre– Tanrı-Her Şeyin Babası'nın bir gün Citlallatonac, "sabah" biçiminde göründüğü üç kız kardeşten biriydi. Öteki iki kız kardeş korkmuş, fakat Tanrı Chimalman'ın üstüne solumuş ve o da hamile kalmıştı. Fakat kız doğumda ölmüştür ve şimdi cennettedir, şerefli "Değerli Kurban Taşı", Chalchihuitzli adıyla saygı görmektedir.

Oğlu Quetzalcoatl hem Yüce Göklerin Efendisinin Oğlu hem de Yedi Mağaranın Efendisinin Oğlu olarak bilinir. Oğula konuşma yeteneği doğuştan verilmişti, bütün akıl ve bilgiye sahipti. Daha sonra rahip-kral olunca, iktidarı boyunca tüm ülke refaha kavuştu. Tapınak-sarayı dört ışıltılı kattan oluşuyordu; biri doğuya bakıyordu, altınla sarı ışıklara bulanmıştı; batıya bakan turkuaz ve yeşimde mavi ışık, güneye bakan inci ve kabuklardan beyaz ışık, kuzeye bakan kamasından kırmızı ışıklar saçıyordu. Bunlar güneş ışınlarının ulaştığı dünyanın dört ana yönünü simgeliyorlardı. Saray Tula şehrinin ortasından geçen harika bir ırmak üstüne oturtulmuştu; her gece, özellikle gece yarısı kral ırmağa inip yıkanırdı. Yıkandığı yere "Boyalı Vazoda" veya "Değerli Sularda" denilirdi. Fakat kaderine yazılmış olan yenilgiyi karanlık kardeşi Tezcatlipoca'dan tadacaktı; kendi kaderinin ritmini çok iyi bilen Quetzalcoatl onu durdurmak için hiçbir harekette bulunmayacaktı.

Tezcatlipoca adamlarına, "Ona mantığını yitirmesi için bir içki vereceğiz ve aynada kendi yüzünü göstereceğiz, o zaman elbette yok olacak" dedi. İyi kralın hizmetçilerine "Gidip efendinize ona kendi etini göstermeye geldiğimi söyleyin" dedi.

Haber yaşlanan monark Quetzalcoatl'a getirilince, "Kendi etimle ne demek istiyor, gidin sorun" dedi. Kardeş yanına getirilince, "Ne oluyor, etim ne demek, bana ne göstereceksin?" diye sordu.

---

80 Daniel G. Brinton, *American Hero-Myths*, H.C. Watts and Company, Philadelphia, 1882, s. 65-67.

Tezcatlipoca yanıtladı: "Efendim, Rahibim, kendi etine bak, kendini bil; başkalarının seni nasıl gördüğünü gör!" Ve ona aynayı verdi.

Aynada yüzünü gören Quetzalcoatl çığlık attı: "Tebam benden niye korkup kaçmıyor? Benden kaçmaları gerekirdi. Yüzü böyle iğrenç yaralarla dolu, yaşlı yüzü buruşmuş tiksindirici biri nasıl onların içinde kalabilir? Artık ortalarda görünmeyeceğim, artık halkımı korkutmayacağım."

İçmesi için verilen içkiyi kral, hasta olduğunu söyleyerek reddetti. Israr üzerine parmağının ucuyla tadına baktı ve hemen büyü etkisini gösterdi. Tası kaldırıp hepsini içti. Kız kardeşi, Nonoalco Dağı'nda yaşayan Quetzalpetlatl'ı çağırttı. Kız geldi ve kardeşi tası ona verdi, o da sarhoş oldu. Bütün mantıklarını yitirdiler ve dua etmeyi, yıkanmayı unuttular, birlikte yere uzanıp uyudular. Sabah Quetzalcoatl utanç içinde, "Günaha girdim. Adımdaki leke temizlenemez. Bu halkı yönetmeye layık değilim. Benim için yeraltında derin bir yer inşa etsinler, hazinelerimi toprağa gömsünler, parıldayan altını ve ışık veren taşları gece yıkandığım Değerli Sulara atsınlar" dedi.

Bütün dedikleri yapıldı. Kral dört gün yeraltındaki kabrinde kaldı, dışarı çıktığında halkına ağlayarak Kırmızı Ülke'ye, Karanlık Ülke'ye, Ateş Ülkesi'ne gitme zamanının geldiğini söyledi.

Arkasında bıraktığı sarayını yakıp, hazinelerini dağlara gömüp, çikolata ağaçlarını meskit ağaçlarına çevirip, rengârenk kuşlarına önünden uçmalarını emrederek yola koyuldu. Yolda dinlenip geri Tula yönüne, Güneş Şehri'ne baktı ve ağladı, gözyaşlarını bir kayanın içine akıttı. Orada oturduğu yerde izi ve avuçlarının damgası çıktı. Daha ileride bir grup sihirbazla karşılaştı. Gümüş, ahşap, tüy işlemeciliğini ve resim sanatını onlara bırakmadan geçmesine izin vermediler. Dağları aşarken yanındakilerin çoğu, cüceler, kamburlar soğuktan öldüler. Bir başka yerde karanlık çelişkisi Tezcatlipoca'ya rastladı, top oyununda ona yenildi. Bir başka durakta büyük bir *pochotl* ağacına okuyla nişan aldı; oku da bu ağaçtan yapılmıştı, okunu atınca ikisi haç oluşturdular. Böylece birçok işaret ve yer adı bırakarak yoluna devam etti ve sonunda gök, yer ve suyun birleştiği yere gelip ayrıldı.

Bir anlatıma göre yılanlarla dolu bir salla denize açıldı, bir başkasına göre hizmetçileri ölü ateşi hazırladılar ve kendisini içine attı, fakat gövdesi yanarken kalbi dışarı çıktı ve dört gün sonra yükselerek Venüs gezegeni olarak göründü. Fakat bütün anlatımlar, geri döneceğinde anlaşıyorlar. Doğudan, yanında soluk yüzlü maiyetiyle dönecek ve halkının yönetimini eline alacak. Tezcatlipoca'nın egemenliğine karşın, ölümsüz yasalar, Tula'nın yıkılışı gibi yeniden kurulacağını da belirtmişlerdir.

Quetzalcoatl ölmemişti. Heykellerinden birinde örtülerle kaplı, eğilmiş durumda, orada olmadığını, "uyumaya yatmış ve uyandığında geri dönecek, gene ülkesini yönetmeye başlayacak biri" gibi gösterilmekteydi.[81] Yeraltında ölülerin efendisi Mictlan'a köşkler yaptırmıştı, fakat kendisi bunlara yerleşmemişti, güneşin geceleri gittiği ülkede oturuyordu. Burası da gene yeraltındaydı. Bazı mağaralar bu dünyaya açılırlar, bunların biri Cincalco'dur, Chapultepec güneyinde "Bolluk Ülkesi"nin ağzıdır; loş koridorlarından insan mutlu ülkeye, güneşin yurduna, halen Quetzalcoatl tarafından yönetilen diyara gidebilir. Ayrıca bu ülke, başlangıçta geldiği ülkedir...

Bu dünyadan ayrılıp mutlu yeraltı dünyasında, zamansız ülkede, Osiris gibi ölülerin efendisi olarak yaşayan ve gene dirilecek olan kahramanın mitosu Eski Dünya imgelemiyle birçok koşutluk göstermektedir ve şaşırtıcı bir yönü yoktur. Şaşırtıcı olan Quetzalcoatl'ın gerçekten dönmesidir. Rahipler ve astrologlar geri dönüş dönemini bilmiyorlardı, fakat tahmin edilen yıla Quetzalcoatl'ın kendi adı verilmişti. İşareti "Tek Kamış"tı *(Ce Acatl)* ve Meksika takviminde elli iki yıllık dönem içinde bir gelirdi. Cortes'in soluk yüzlü arkadaşlarıyla ve haç simgesiyle geldiği yıl da tam "Tek Kamış" yılıydı.[82] Ölen ve dinleri Tanrı mitosu dünyayı dolaşıp gelmişti.

---

81 Torquemada, *Monarquia Indiana*, Lib. VI, Cap. XXIV, *age*, s. 134'te alıntı.

82 Brinton, *age*, s. 9-136'dan ve Bernardino de Sahagun, *Historia General de las Cosas de Nueva Espana*, Mexico, 1829, Lib. III, Cap. XII-XIV'den özetle.

SONUÇ

•

Mitosun İşlevi

1. YEREL İMGELER VE EVRENSEL BİÇİM

Beyaz sakallı Hindu hacı, tren Benares'e doğru yol alırken, "Önemli olan tapınılan nesne değildir, tapınmanın derinliği ve içtenliğidir" dedi. Uzun ve zahmetli bir yolculuktan sonra, Şiva'ya tapınmak için, onun ruhsal başkentinde, Benares'te trenden indi.

Hint düşüncesinde bütün ritüel geleneklerin iki yönü olduğu kabul edilir ve bunlar Adolph Bastian'ın "birincil fikirler" *(Elementargedanke)* ve "etnik fikirler" *(Völkergedanke)* ayrımına, kitabımızın ilk bölümlerinde tartıştığımız düşüncesine tekabül ederler. Anımsanacağı gibi, Bastian'a göre birincil fikirler hiçbir zaman doğrudan, saf biçimleriyle, yerel olarak koşullandırılmış etnik fikirlerden soyutlanarak yaşanamazlar. Etnik fikirlerle biçimlenirler, fakat insanın kendi imgesi gibi, ancak insan yaşamına yaptıkları etkilerin zengin çeşitliliğiyle bilinebilirler. Dolayısıyla, bir mitos veya riti ya insan doğasının kalıcı ve evrensel yönüne ait bir ipucu olarak (bu durumda psikolojik, hatta metafizik yön üstünde duracağız demektir) ya da yerel sahnenin, manzaranın, tarihin, söz konusu halkın toplumsal yapısının işlevi olarak (o zaman da yaklaşımımızın etnolojik veya tarihsel olması gerekir) ele alacağız demektir. Mitoloji ve ritin bu iki yönüne tekabül eden Hint terimleri, sırasıyla yol, biçim veya evrenseli keşfetmenin yolu veya biçimi anlamına gelen *marga* ve bölgeye ait, yerel,

etnik anlamına gelen, bir halkı, ulusu veya uygarlığı bir araya getiren bir kültün tarihsel yönünü belirten *desi*'dir (okunuşu deyşi).

Bastian'ın terimlerine Hint terimlerini de eklemek istiyorum, çünkü içeriğine uygun olmanın yanında mitolojik imgenin psikolojik gücü veya iki yönünün işlevini Batılı terimlerden daha iyi ifade ediyorlar. Bir "yol" olarak işlev gören mitoloji ve ritüel bireyin dönüşümüne yardım eder, onu yerel, tarihsel koşullardan ayırır ve bir tür söze gelmez deneyime götürür. Öte yandan, "etnik fikir" olarak işlev görerek, bireyi ailesinin tarihsel olarak belirlenmiş duygularına, etkinliklerine, inançlarına toplumun işlevsel bir üyesi olarak bağlar. Bu zıtlığın konumuzda temel bir önemi vardır; bunu kavrayamamak gereksiz tartışmalara, ayrıca yanlış anlamalara neden olur – mitolojik simgenin gücü yerel ve somut olanın içinde söze gelmez deneyim yaşatabilmek ve böylece, paradoks olarak, zihni onların ötesine taşırken yerel formları güçlendirmek ve onlara değer katmaktadır. Mitolojinin ayırt edici gücü, bu ikili amacı sağlayabilme yeteneğindedir. Bu noktayı kaçırmak bilimimizin ana fikrini ve gizemini de kaçırmaktır.

Dolayısıyla, tek bir ilaha tapınıldığı yerde bile, tapınanların dinsel deneyimleri o kadar büyük farklılıklar gösterebilir ki ancak yüzeysel toplumbilimsel açıdan aynı dinden olduklarını söylemek olanaklı olabilir. Toplumbilimsel açıdan aynı Tanrı veya tanrılar onları bir arada göstermektedir, fakat psikolojik olarak tamamıyla farklıdırlar.

Paul Radin, örnek olarak "Dakota Kızılderilileri arasında sıradan insan sekiz farklı ilahın varlığını kabul eder, fakat rahip ve düşünürler bunları tek ve aynı ilahın çeşitli yönleri olarak kavrarlar" demektedir.[1]

Aynı biçimde, çağdaş dünyanın kültürler arası yaygın iletişimiyle, yerel yerleri geçebilen insan zihni, yabancı biçimler altındaki ortak alanları ve deneyimleri tanıyabilir; birçok rahibin ve toplumbilimcinin sekiz ayrı ilah kabul ettiği inanç dünyasında karşılaştırmalı mitoloji bilimcisi ve psikolog onları aynı tek inancın çeşitli yönleri olarak ele alabilir. On dokuzuncu yüzyıl din

---

1 Paul Radin, *Primitive Mans as Philosopher*, s. 241.

adamı ve bilgesi Ramakrişna bütün dinlerin sonuçta tek olduğunu söylerken, etnolojik yöne karşı bu psikolojik yönü vurguluyordu.

"Bir anne çocuklarının midelerine uygun yemekler hazırlar" diyor. "Beş çocuğu olduğunu ve aileye bir balık getirildiğini varsayalım. Hepsi için pilav veya kalia pişirmez. Hepsinin sindirim gücü aynı değildir. Bazıları için basit yahni yapar; fakat hepsini aynı sevmektedir... Gerçek nedir biliyor musunuz?" Ve sorusunu kendi yanıtlıyor:

"Tanrı farklı taliplere, zamanlara ve ülkelere uyacak farklı dinler yarattı. Bütün öğretiler yalnızca birçok yoldur, fakat yol hiçbir anlamda Tanrı'nın kendisi demek değildir. Gerçekten insan ancak yollardan birini tüm kalbiyle inanarak izlerse Tanrı'ya varabilir. Kuşkusuz bukalemun öyküsünü duymuşsunuzdur. Adamın biri ormana girdi ve bir ağacın üstünde bukalemun gördü. Arkadaşlarına 'Kırmızı kertenkele gördüm' dedi. Kırmızı olduğuna çok emindi. Ağacın yanına giden bir başkası 'Yeşil kertenkele gördüm' dedi. O da yeşil olduğuna emindi. Fakat ağacın altında yaşayan adam, 'İkinizin de dediği doğru. Ama işin gerçeği, bu yaratık bazen kırmızı bazen yeşildir, bazen sarıdır, bazen de hiç rengi yoktur' dedi."[2]

Karşılaştırmalı mitoloji üstüne çalışanlar bilirler ki, Ortodoks görüş Tanrı'dan söz edip yazdığında, bütün ulusların görüşleri farklıdır, kültün *desi*, yerel, tarihsel, etnik yönü mutlak bir ciddiyetle ileri sürülmektedir ve bukalemun yeşildir, kırmızı değil. Mistik konuştuğu zaman, *desi*'leri ne olursa olsun, sözleri engin bir biçimde buluşur –ve uluslar da. Şiva, Allah, Buda ve İsa sözcükleri tarihsel güçlerini yitirirler, zamanla, dünyayla ilgili tüm sınırlamalar ve özellikleri aşmak isteyenlerin izlemesi gereken yolu *(marga)* gösteren geçerli işaretçiler haline gelirler.

İkinci ve Dördüncü Kısımlarda mitolojik formların tarihini ve yayılımını tarih ve etnoloji açısından özetledik. Simgelerin yaşandığı ve kullanıldığı psikolojik düzeyleri göstermek kalıyor. Sınıflandırma sistemi için gene Hindistan'a bakmak yararlı olacak. Çünkü Hindistan'da mitos formları yüzlerce yıl yoga disiplini içinde psikolojik

2 *The Gospel of Sri Ramakrishna*, s. 559.

kaynaklarıyla sürdürülmüş, yerli ve yabancı çok sayıda kült yan yana bulunmuş, mitos ve ritüelin kültürler arası, mezhepçi olmayan, bileşimci psikolojik ifadesi birkaç çok açık, iyi tanımlanmış karşılaştırmalı yorum doğurmuştur; birleşik mitoloji bilimimize giriş denemesi olarak bunlardan en basitini seçebiliriz.

2. SEVGİ, GÜÇ VE ERDEM BAĞLARI

Klasik Hint felsefesinde insanın dünyada uğrunda mücadele ettiği amaçlar ile bu amaçlardan mutlak kurtuluş hedefi arasında kesin bir ayrım yapılmıştır. İnsanın bu dünyada mücadelesini verdiği amaçlar üçtür, ne daha çok ne daha az: sevgi ve zevk *(kama)*, güç ve başarı *(artha)*, adil düzen ve ahlaki erdem *(dharma)*.

Birincisi, *kama*, –Freud'un tüm yaşam ve düşüncenin temelinde gördüğü hedef ve ilgiye tekabül eder, artık geniş psikanalitik araştırmaların bize öğrettiği gibi–; hasta olsun, doktor olsun, bu dürtüyle motive olan kişi her şeyde cinsellik, cinsellikte her şeyi görür. Mitolojinin sembolizmi de, dünyanın kendisi gibi, böyle bir ruh için yalnızca cinsiyet demektir, başka anlamı yoktur: yiyecek, barınak, cinsiyet ve anababa. Ve bütün mitoloji ve kültler o zaman (psikanaliz kültünün kendisi de) basitçe bu bitkisel ilgiler sisteminin uyumlu biçimde gerçekleştirilmesinin aracıdır.

Dünya hedeflerinin ikinci kategorisi, *artha*, "güç ve başarı", Friedrich Nietzsche'nin felsefesi ve daha sonra Alfred Adler'in psikolojisinin içeriğine tekabül eder,[3] tüm yaşam ve düşüncenin temel dürtü ve ilgisi olur. Ve gene, önemli derecede klinik yazın bize bu ruh halinin keşfetme, yeme, tüketme, her şeyi kendisine benzetme ve her şeye sahip çıkma isteğinde olduğunu gösterir; mitoslarda, tanrılarda, dinsel ritüellerde kendisinin ve kabilesinin doğaüstü büyüklüğünü keşfeder.

Bu iki ilgi sistemi –erotik ve saldırgan– bir arada insanın birincil biyolojik dürtülerinin toplamı olarak görülebilirler. Kaynaştırılmaları gerekmez; doğuşta üstü kapalı olarak mevcutturlar ve bütün deneyim ve tepkilerin hayvan temelini oluştururlar.

---

[3] Alfred Adler, *Understanding Human Nature*, Garden City Publishing Company, Garden City, N.Y., *Menschenkenntnis*, S. Hirzel, Leipzig, 1927.

Birçok hayvan türünde doğuştan gelen uyarıcı mekanizmaların, birey olarak hayvanın daha önce deneyimi bulunmayan bulgu uyarımlarına karşı hemen ve doğru karşılığı oluşturduğunu, 'bilenin' hayvanın kendisinin değil, türünün olduğunu, tepki verdiğini gördük. Bazı türlerde ise bireysel deneyim (etki) bulgu uyarımını oluşturur ve doğuştan gelen uyarıcı mekanizma, etkiyle, karşılıktan sonra ortaya çıkar. İnsan türünde karşılıkların çoğunluğunun etkiyle oluşturulan bulgu uyarımlarına karşı oluşturulduğunu da görmüştük. Fakat bu tür etkilerin türler için geniş oranda sabit olduğunu, önemli bir bölümünün temel etkiler olarak kabul edilebileceğini veya bütün türün karşılık verdiği engramlar olarak görülebileceğini de biliyoruz. Başka deyişle, bazı temel biyolojik dürtüler insanın merkezi sinir sisteminde doğuştan bulunmaktadırlar ve doğuştan gelmeseler bile, türü için sabit bulgu uyarımlarıyla ortaya çıkmaktadırlar. Dolayısıyla, kültürler arası birçok sabit dizilerin var olduğunu, bu düzeyde özel tarihsel ve toplumsal farklılıkların ayırt edilemeyeceğini söyleyebiliriz.

Ek olarak, iki temel ilgi sisteminin, *kama* ve *artha,* zevk ve gücün, zorunlu olarak birbirlerini desteklemediğini, tersine çoğunlukla çeliştiğini de belirtmeliyiz. Örnek olarak dikenli balık denilen küçük balık türü, yavrulama dönemi dışında kendisini mükemmel biçimde gizleyebilecek renklere sahiptir, fakat çiftleşme zamanı her şey değişir. Profesör Tinbergen durumu şöyle anlatır: "Sırt karından daha koyu renklidir, böylece sahte bir sırt görüntüsü (karşı-gölge) yaratır; yanlarda dikey çizgiler vardır, gövdenin dış hatlarının görünüşünü bozar (engelleyici biçim)."[4] Kısa flört dönemindeyse, küçük balığın renkleri değişir, "sırt parlak mavimsi beyazdır, karın kısmı koyu kırmızı olur. Sonuç karşı-gölgenin tamamıyla tersidir ve engelleyici renkler yok olur. Balık çok göz alıcıdır ve dişileri çekmek için değişmiştir. Bu dönem boyunca erkek çok hareketlidir, kaçma dürtülerini neredeyse yitirmiştir. Cinsler arasında birleşmeyi kolaylaştıran bu değişimlerin balığı karabatak ve balıkçıl gibi yırtıcılar karşısında çok kolay bir ava dönüştürdüğü gözlenmiştir."

[4] Tinbergen, *age,* s. 153-54.

"Bu durumun yalnızca rastgele bir örneği olduğu çeşitli 'ilgi'ler arasındaki çelişki, gerçekten uyarlanma konusunun temel olgularındandır." Tinbergen şöyle bağlıyor: "Çelişki, bütün hayvanlarca, farklı istekler arasında tehlikeyi kabullenerek çözülmektedir."[5]

İnsan için de kabullenme zorunludur. Ruhsal durumun kendisinde de, toplumsal norm ve *ahlak* etkeninin işleyişinden önce –*dharma* amacı– denge ve uyum sorunu vardır ve dikenli balık gibi çiftleşme mevsimi olmadığından, iki dünyanın da değerleri ve sundukları karşısında dikkatli olarak yeniden, tekrar tekrar bu sorun çözülmelidir.

Dharma, görev duygusu, insanın görevini bilmesi ve yerine getirme isteği, doğuştan değildir, gençlikte eğitim tarafından kazandırılmaktadır. Rönesans'tan beri biz Batılılar öğretimin amacının, yaşadığımız dünya hakkında bilgilendirme olması gerektiğine inanıyoruz. Oysa geçmişte amaç bu değildi ve Doğu'da (Rusya'yı da katıyorum) bugün de amaç bu değildir. İlkel, arkaik ve Doğu dünyalarında öğretimin amacı, kuşkusuz yüzyıllardan beri, zihni evrenin yapısı hakkında aydınlatmak değil, yerel grubun ana sorunlarıyla ilgili olarak yetişen bireyin duygularını eğiterek ortak deneyim sahibi toplumlar yaratmak olmuştur. Küçük yaştaki çocuğun toplumsallaşmamış düşünce ve duyguları ben merkezlidir, fakat toplumsal olarak tehlikeli değildir. Ama gencin temel dürtüleri toplumsallaşmamış kaldığında, grubun uyumuna yönelik kaçınılmaz bir tehlike haline gelirler. Bütün mitos ve ritlerin temel işlevi, dolayısıyla, bireyi, duygusal ve zihinsel olarak yerel örgütlenmeye dahil etmek olmuştur ve olmaya devam etmektedir. Ve bu amaç, görmüş olduğumuz gibi, en iyi bütün çocukluk fantezi ve kendiliğindenliğinin, toplumsal sistemle işlevli biçimde kaynaşması yoluyla yaşanılan ortaklaşa büyünün yoğun görkemiyle gerçekleşir. Bebek egosu, bağlantısız ve evrenin ve sınırlamalarının kendisinden ayrı bulunuşundan habersiz olduğundan (Eskimo köpek yavrularının, bebekliklerinde sürünün coğrafi sınırlarını bilmeyişi gibi)* ölüm ve dirilişin ritüel ve ger-

---

5 *Age*, s. 154.

* Bkz. sayfa 47.

çek olarak yaşanmasının etkisi altında kalır; bebek egosu ölür ve toplumsal olarak arzu edilir yetişkin dirilir. Bundan sonra insan fiziksel veya ruhsal bakımdan Homo sapiens türünün bir modeli değildir; belirli bir sahada belirli bir biçimde işlev sahibi olan belirli yerel grubun örneğidir.

Kama, artha ve *dharma,* zevk, güç ve erdem kuralları, ham bireyin yerel grubun ahlakıyla yönlendirilen iki temel ilgi sistemi, mitolojinin sıradan insana, kaba görüşlüye, sevecen zihinliye, dürüst avcıya, karısına ve ailesine hitap ettiği bütün alanlardan oluşan güç sahasıdır. Öyle ki, pedagojiyle beslenen düzenin *(dharma)* sistemi öteki ikisi *(kama ve artha)* üstünde ağırlığa ve yetkeye sahiptir. Kuşku duyulmayan yüce bir gücün doğası ve isteği olarak sunulur –söz konusu grubun gelişme derecesine göre, "atalar"ın irade ve büyüsü, her şeye gücü yeten bir baba– imgesinin isteği, evrenin matematiği, ülküsel insanlığın doğal düzeni veya insan olarak her insanda değişmez bir zorunluluk olarak bulunması gereken ahlaki yapı soyutlaması olarak sunulabilir. Hepsinde ana fikir üçüncünün, toplumsal olarak sunulan ilkenin öteki ikisinin yapısı üstünde egemen olması, grubun onu temsil eden üyelerinin üstün durumda olmasıdır. Sevgi, korku, hizmetkârlık, kazanımdan duyulan gurur ve düzenin kendisiyle özdeşleşme, yerel *dharma*'nın belirlediği ritlerle beslenir ve her yandan kuşatılan birey –dışarıdan olduğu kadar içeriden de– ya istenilen biçimi alır veya çıldırmış olur.

Fakat geçmişi bugünle yargılamamalıyız. Paleolitik göçebeler zamanında gruplar küçüktü ve *dharma* talepleri görece basitti. Ayrıca erkek ve kadın organizmaların doğal kapasitelerine göre oynamaları gereken roller, av koşulları altında altı yüz bin yıl içinde gelişip biçimlenmişti. Tarımın MÖ y. 6.000 yılında başlamasıyla ve yerleşikliğin hızla gelişmesiyle toplumsal farklılaşma başladı ve çok daha büyük toplumsal gruplar (diyelim dört yüz, beş yüz kişiye kadar) oluşmaya başladı, *dharma*'nın dayatılması yanında eşitsizlik ve eşgüdümün taşıdığı acil önemle akla uydurulması da gerekti. Eşitsizliğin ve eşgüdümün özsel nitelikleri olduğu evren o zaman, bir dâhinin girişimci eylemiyle, model olarak alındı ve insanoğlu yıldızları incelemeye başladı. Bütün arka-

ik sistemlerde insan ile evrenin doğal uyumunu ileri süren mitolojiler çeşitli toplumsal düzenleri savunur oldular; üç zıtlaşan ilgi sistemi *kama*, *artha* ve *dharma*'nın karşılıklı oyunlarının acımasızlığı böylelikle yumuşatıldı, güzelleştirildi ve dördüncü bir ilkeyle, zihnin dünya gizemini düşünme karşısında duyduğu huşuyla zenginleştirildi.

Artık dikkatimizi dördüncü ilke üstünde yoğunlaştırmalıyız; bu ilkeye tam anlamıyla kendini verme, ancak Doğu'da gerçekleşmişse de gizemlerinin ilk, küçük aşamaları diyebileceğimiz biçimiyle mitolojinin bulunduğu her yerde mevcut olduğu ve mevcut olmaya devam ettiği aynı derecede doğrudur. Ruhsal alanı işgal edildiğinde, mitolojinin tekrar açığa çıkarılabileceği tek alanın da bilim olduğuna kuşku yoktur.

3. BAĞLILIKTAN KURTULUŞ

Hiyeratik şehir devleti döneminde insanın evrensel düzen karşısında kapıldığı huşu duygusu, onu bu düzeni taklit etmeye götürmüştür; göksel yasalar olarak kavranılan üstüne, yüce ilkenin gücüyle onun *kama*, *artha* ve *dharma*sı kurulmuştur. Aynı biçimde, Paleolitik ve Mezolitik toplayıcılar, avcılar ve ilkel bitki yetiştiricileri, hayvan ve bitki dünyalarında gözledikleri mucizeler karşısında kapıldıkları huşu duygusuyla buffalo dansı ve kurban edilen tohum taklitlerini türetmişlerdir. Bu yarı çılgın oyun ve rollerle toplumlar temel ve toplumsal dürtülerin yarattığı çelişkili ilgileri düzenleyebilmişlerdir. Bu düzenlemenin uygun olarak yapıldığı yüce ilke, hiçbir biçimde bunlardan birinin işlevi veya türevi veya hepsinin bileşimi değil, *sui generis* gerçekten yüce, her şeyin üstünde bir ilkeydi. Bunun biçimlenişini Köhler'in dans edip dönen şempanzelerinde gördük: Bu ilke çıkarsız neşe ve güzelliğin kendini kaybettiren ritmidir; şimdi estetik denilen bu ilkeye eskiden, daha esnek olarak ruhsal, mistik veya dinsel adı verilirdi. Zevk alınacak ve egemen olunacak (veya zıtlarıyla tiksinilecek ve korkulacak) biyolojik dürtülerle birlikte değerlendirilmesi gereken toplumsal dürtüler (iyi ve kötü, yanlış veya doğru olarak) basitçe ortadan kalkmakta, yerine kendini yitirme ve yü-

celmenin aynı anlamda olduğu gerçek deneyim vecdi geçmektedir. Böyle bir durum "sözün ötesinde"dir, çünkü başka bir şeye atıfta bulunularak açıklanamaz. Zihin, belki bir an, bir gün veya belki sonsuza kadar, insanın karmaşık sinirlerinden kaynaklanan eğlenme, kazanma veya doğru olma endişelerinden kurtulmaktadır. Çin ve Japonya'nın Zen ustaları bu duruma 'zihin-yokluğu' adını verirler. Klasik Hint terimleri *mokşa* 'kurtulma', *bodhi*, 'aydınlanma' ve *nirvana*, 'duygu kanatlarında aşkınlık'tır. Joyce estetik imgenin açık ışınımının zihin tarafından yakalanmasını "estetik zevkin ışıltılı sessiz durumu" olarak tanımlar; bütünlüğünde yakalanılmış ve uyumuyla etkilenilmiştir "Zihin" der, "bu gizemli anda Shelley'e sönen kömürü güzel göstermiştir."

Sanatın etkisi, uyumlu biçimde, güzelliğin kavranılan düzenin yankı verme dürtüsü, arkaik toplum düzenlerinin muhteşem oluşumunu belirler. Gördüğümüz gibi, bütün halk böyle bir algının esiri olabilir ve paradoks olarak her şeyin teslim edildiği, fakat yüceltilmiş bir yaşamın kazanıldığı yeni bir form elde edilebilir. Fakat gene de mime katılan herkesin bu mucizeyi estetik yönüyle yaşadığını varsayamayız. Çoğunluk için değeri yalnızca büyüsel olmalıdır: üç temel arzu düzenin meyvelerini üreten bir güç. Ve gene hiç kimsenin mucize karşısında ilgisiz kalmadığını da düşünemeyiz. Öyleyse toplumsal formların türetildiği vecd hali nereden kaynaklanmıştır? İki Eskimo şamanımızın, İnjugarjuk ve Najagneq'in sözleri bize ilkel insanın evrenin gizemiyle huzur bulabileceğini ve bununla haklı olarak bilge adını aldıkları bilgiye ulaşılabildiğini anlatıyor. Teknik ve bilimsel bilgisi acınacak geçici topluluğuyla, onun ufuklarıyla sınırlıydı, fakat bilgeliği, aydınlanması, evrenin gücü ve gizemiyle ilgili duyu ve deneyimi sonsuz değerdeydi.

Kaba görüşlü "dürüst avcı"larla, onlara korku salan, fakat gene de gerek duyulan "sevecen zihinli" şamanlar arasındaki derin psikolojik ayrılığa işaret etmiştik. Bu iki tipin, tarih, mitoloji ve kült boyunca kesinlikle zıt anlamlar, değerler ve etkiler taşıdığını da söylemeliyiz. Çoğunluk için dinin yararı öncelikle *kama*, *artha* ve *dharma* düzenleri olmuştur. Kült yiyecek ve çocuk bolluğu, düşmanlara karşı güç ve bireyin toplumsal düzene uyum sağlama-

sına yarayan büyüsel bir araç hizmetini görmüştür. Yani onu *desi*'ye, yerel, etnik bağlama yerleştiren bir araçtır, bunun karşılığında *kama*, *artha* ve *dharma* mallarının mezarın ötesinde de sürmesi güvencesini elde etmektedir. İnsanın parmak boğumları gibi küçük sunular, domuzlar, oğullar ve kızlar ve hatta kendisi bir tür mistik değiş-tokuş sisteminin araçları gibi görünmektedir; insanın, polisin gözden kaçırdığı küçük suçları, fareler gibi insanın içini kemirerek düzenin görevini yapabilir. Fakat belki, olur da, bir tapınağın çevresinde, dans alanında veya kutsal bir yerde, bütün bu önemsiz saçmalık karşısında, ötelerin gizemine ilişkin bir sezgi kıvılcımı yaşanabilir ve artık –belki yalnızca bir saniye için– insanın yaşamını değer bulacağı dördüncü amacın çekimi kazanılabilir.

Şamanın çile çekme yolu dördüncü amaca adanmış bir yaşamın bilinen ilk örneğidir; mitosun *marga* olarak, dışa kapalı ciddi anlamı, psikolojik dönüştürme gücü buradadır. Önemli olan kanıtların reddedilemez bir kazanım yaşanabildiğini –en azından çoğu durumda– ortaya koymasıdır. En eski ilkel keşifler düzeyinde bile ruhsal ölüm ve diriliş aracılığıyla bireyin deneyim ve kavrayış derinliğinin ufukları önemli derecede genişlemektedir. Şaman, yerel hayaller sisteminden kurtulup ruhun kendi gizemleriyle temasa geçmenin ölçüsüdür. Ruh ve dünyasına eğilen bilgeliğe böyle ulaşır ve toplumun istikrar ve yalıtılmışlıktan, yeni ufuklara ve yeni kavrayış derinliklerine ulaşmasında itici zorunlu işlevi oynar.

Demek ki iki tip zihin birbirini tamamlar: kaba görüşlü hareketsiz, gerici olanı temsil ederken sevecen olan canlı, ilerici etkidir; biri yerel ve geçici olana bağlıyken öteki zaman dışı evrensel olana bağlıdır. İnsan tarihinde başlangıçtan beri ikisi diyalog içinde olmuşlardır ve sonucu daha dar ufuklardan daha geniş ufuklara, daha basitinden karmaşık örgütlenmelere, yaratılan uygarlığın sanat eserlerinde gittikçe zenginleşen biçimlere doğru bir süreç ve gerçek bir ilerlemedir.

Bu fikir bir kez ortaya konuldu mu, sanırım, kanıtlarını da kendi getiriyor. Mitosun bir yandan *kama*, *artha* ve *dharma* araçlarına katkıda bulunmasıyla, bir yandan bu egoyla bağıntılı obsesyonlardan kurtulma aracı olmasıyla taşıdığı ikili işlev artık apa-

çık ortadadır. İkinci işlevini sanatta bulduğu da reddedilemez. Mitoloji sanatçı zihinlerden başka zihinde gelişmiş olabilir mi? Paleolitiğin tapınak mağaraları bunun yanıtını veriyor.

Mitoloji –dolayısıyla uygarlık– şiirseldir, doğaüstü imgedir, bütün şiirler gibi derinlemesine düşünülebilir, fakat çeşitli düzeylerde yorumlamaya hiç de açık değildir. En sığ akıllılarımız onda yerel manzarayı görüyor, en derin olanlar batılın öncesini, ikisi arasında etnik olandan temel olana bütün fikirler, yerelden evrensele uzanan, bilen ve bilmekten korkan Herkes'e giden Yol'un bütün aşamaları yer alır. Çünkü insan zihni erkek ve kadın deneyim kiplerinin çokluğunda, bebeklikten yetişkinliğe ve yaşlılığa geçişte, kabalık ve sevecenliğinde ve dünyayla sürdürdüğü diyalogunda nihai mitoloji doğuran bölgedir –bütün Tanrıların yaratıcısı ve yok edicisi, kölesi ve yine de efendisidir.

Dizin

İçindekiler

III. KISIM
İLKEL AVCILARIN MİTOLOJİSİ

IV. KISIM
MİTOSUN ARKEOLOJİSİ

İlkel Mitoloji

Tanrının Maskeleri I

JOSEPH CAMPBELL

Joseph Campbell'in "Tanrının Maskeleri" dizisi, bütün dünya mitolojilerinden bir seçme değil; mitolojiyi insanlığın ürettiği anlama ve anlamlandırma çabası olarak başta felsefe, antropoloji, psikoloji olmak üzere diğer disiplinlerden ve edebiyattan da yararlanarak çözümlediği ve aynı anda bütün bu insanlık birikiminin mitolojiden yararlanarak da anlaşılabileceğini ortaya koyan "tez"li bir başyapıttır. Campbell bu tezini, insanlığın doğum, ölüm, sevgi karşısındaki "kader"ine karşı tek bir kaynaktan doğup gelişen ve farklılaşan manevi yaşamının bütüncüllüğü üstüne kurduğu için de başarılıdır. Dünyanın tarihe geçmiş ve antropologlar eliyle toplanmış mitoslarını anlamlı bir bütünsellik içinde öğrenirken, Freud, Jung, Mann, Spengler, Schopenhauer, Nietzsche, Goethe, Wagner, Joyce, Picasso ve daha birçok düşünür ve sanatçının bu dünyaya bakışlarına, bir de böyle bir pencereden bakacaksınız.

İlkel Mitoloji psikolojimize damgasını vuran kalıtımsal veya öğrenilen tepkiler tartışmasından başlayarak İÖ 600.000'lere giden ilk insan kalıntılarından yola çıkar ve insanlığın yarattığı çeşitli kültürlerin kökenini sorgular. Ortak mirasımızı kavramada bitki veya hayvanla beslenen toplumların ödedikleri kefaret, ölümsüz tanrıça ve kurban bakire, Adem ve ikinci Adem İsa, şaman ve rahibin temsil ettiği toplumsal yapılar bağlamında, bireyin toplumsallaştırılması ve nirvana arayışı içinde çözümlenir ve bizi insan yapan tarihimize doğru yolculuğa çıkar...

ISBN 978-605-64699-5-4

